

*A Magyar Tudományos Akadémia
elnökei és főtitkárai*

Johann Nepomuk Ender: A Magyar Tudományos Akadémia díszcímere, 1834

A „társaság’ czímerét tevő allegorikai ábrázolat” az alapító, gróf Széchenyi István megrendelésére készült, és Johann Nepomuk Ender bécsi biedermeier festő műve. 1834 kora nyarán érkezett a Társaság gyűléstermébe, és azóta is a tudós közösség mint szellemi birodalom és mint intézmény megkülönböztető jegye.

A Magyar Tudományos Akadémia elnökei és főtitkárai

*Szerkesztette
Szilágyi Adrienn*

MTA HUNREN

Budapest, 2023

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia és Könyvtára alapításának 200 éves évfordulója, az MTA200 ünnepi programsorozata keretében, az Akadémia támogatásával jelent meg.

© Szilágyi Adrienn, 2023

© Szerzők, 2023

© Magyar Tudományos Akadémia, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2023

ISBN 978-963-416-384-8

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát, az egyes tanulmányokat illetően is.

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia és a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Nyomdai előkészítés: HUN-REN BTK Történettudományi Intézet

Tudományos Információs Osztály

Vezető: Kovács Éva

Olvasószerkesztő: Bardi Erzsébet, Kovács Éva

Képszerkesztő: Kocsis Gabriella

Tördelés: Demeter Gitta

Nyomdai munka: Pauker Holding Kft., Budapest

Felelős vezető: Strausz Éva

Tartalom

8	Köszöntő (<i>Lóvei Pál</i>)
12	A 200 éves Akadémia elnökei és főtitkárai (<i>Szilágyi Adrienn</i>)
21	I. Az MTA elnökei
225	II. Az MTA főtitkárai
410	Kommemoráció mint reprezentáció. A Magyar Tudományos Akadémia (másod)elnökeinek és főtitkárainak portréiról (<i>Bicskei Éva</i>)
434	Az MTA alelnökei
436	Rövidítés- és irodalomjegyzék
462	Képjegyzék
466	Szerzők

Köszöntő

A Magyar Tudományos Akadémia 2025-ben, az Akadémia Könyvtára 2026-ban ünnepli alapításának, illetve fennállásának 200. évfordulóját.

A több mint másfél évesre tervezett jubileumi programok összeállítására, az események megszervezésére, valamint különféle ünnepi kiadványok elkészítésére és koordinálására az MTA Elnöksége 59/2020. (X. 28.) számú határozatával létrehozta Az Akadémia és Könyvtára 200 éves Évfordulóját Előkészítő Elnökségi Bizottságot.

A bizottság első elnöke, Frank Tibor történész akadémikus a feladatot így fogalmazta meg: „Arra törekedünk, hogy magát a tudományt tegyük nemzeti ünneppé: nemcsak a múlt, hanem az élő Akadémia, a jelen és a jövő magyar tudományának legfontosabb kérdéseit és az ezekre ma adható válaszokat is sorra vegyük, és a lehető legszélesebb körben terjesszük.

Ennek érdekében számos csatornán: ünnepi kiadványok sorával, nagy kiállítással, televíziós sorozatokkal készülünk az ünneplésre, bevonva társintézményeinket, a Magyar Nemzeti Múzeumot, a Magyar Nemzeti Galériát, a Zeneművészeti Egyetemet, jó néhány folyóiratunkat is a megemlékezés sorába. Az iskolarendszert is el kívánjuk érni, s alkalmi postabélyegek sorozatával, a Magyar Nemzeti Bank által kibocsátott emlékéremmel is igyekszünk megannyi társadalmi csoporthoz, korosztályhoz, foglalkozási ágazathoz közel hozni a tudományt s annak legfontosabb nemzeti intézményét.

E célokhoz rendeltük előkészítő munkálatainkat, melyek megannyi formában igyekeznek feltárni kétszáz év termését. Végigtekintünk az alapítók, közöttük természetesen gróf Széchenyi István érdemein, s rendre az Akadémia elnökeinek és tagjainak, mecénásainak és munkatársainak munkásságán. Az intézménytörténetet és személyiségek történetét kísérik figyelemmel. Vitakérdéseket is felvetünk, hiszen az Akadémia kétszáz éve nem csupán a sikerek sorozata, de kísérletek, küzdelmeké és kudarcoké is, melyekkel igyekszünk bátran szembenézni és belőlük okulni.”

Frank Tibor 2022 szeptemberében elhunyt, a munka azonban a vezetésével kidolgozott tervek alapján, valamint azok továbbgondolásával folytatódott és folyik jelenleg is.

A Magyar Tudományos Akadémia az ország egyik legpatinásabb, hosszú ideje folyamatosan működő intézménye. Az alapításakor kitűzött célok ma is érvényesek, ha az azóta eltelt idők során újra és újra hozzá is kellett igazítani a részleteket a tudományos és társadalmi haladás, a változások szabta körülményekhez és követelményekhez. A kétszáz év ugyanúgy nem volt felhőtlen az MTA számára, ahogy nem volt az a világ, és ezen belül Magyarország számára sem. Az intézményt mindig új kihívások érték, sok pozitív hozadékkal, de nem kevés olyan – akár külső, időnként politikai hatásra reagáló – döntés és cselekvéssor is befolyásolta a működését, amelyek nem minden esetben szolgálták a testület dicsőségét. A jubileumi ünnepek lehetőséget adnak a számvetésre: a jövő Magyar Tudományos Akadémiájának saját intézménytörténete ismeretere,

beható elemzésére is szüksége van. Mi az, ami méltó a folytatásra, és mi az, amit a jövőben el kellene kerülni?

Ez is az oka annak, hogy a jubileum jegyében egész sor történeti munkát szentelünk az MTA múltjának. Ezek a – reményeink szerint könyvészeti megformálásukat tekintve is figyelemre méltó – művek tartalmilag is új ismeretekkel fognak szolgálni, mivel a történettudomány és a tudománytörténet korszerű módszereit alkalmazó, új kutatásokon alapulnak.

Az Akadémia elnökeinek és főtítkárainak működését összefoglaló jelen kötet az első az Akadémia történetének, jeles személyiségeinek, fontos kutatási témáinak szentelt reprezentatív kiadványok sorában. Nem igényel különösebb indoklást, milyen jelentős mértékben határozza meg egy mindig sok kiemelkedő, de nem ritkán eltérő szellemiségű tudós alkotta, a legkülönbözőbb tudományterületeket, történelme során időnként a művészeteket is integráló intézmény tevékenységét, sikereit, de kudarcait is mindenkori vezetőinek eszmei ereje, összefogásra készítő személyisége, tudományszervező elgondolása, egyben gyakorlati tapasztalata és ügyessége. Ennek a hosszú időszaknak akadémiai vezetői ráadásul tudományos szakterületeik változatosságával önmagukban is jól mutatják a magyar tudomány sokszínűségét.

A harmincnál több szerző írását Szilágyi Adrienn, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa állította össze és szerkesztette egységes művé. Az alapításától a mai napig eltelt 198 év alatt a Magyar Tudományos Akadémia élén álló 21 elnök és 24 főtitkár életrajza, munkássága, az intézmény érdekében végzett munkája és működésének értékelése jelenik meg a könyv lapjain.

Budapest, 2023. május

Lővei Pál
az MTA200 Elnökségi Bizottság elnöke

A 200 éves Akadémia elnökei és főtitkárai

Egy nagy múltú intézmény tanulmányozásakor különösen fontos megismerni az azt működtető és vezető személyek pályáját, hiszen elképzeléseik és döntéseik történelmi korszakoktól függően eltérő mértékben, de alakították annak történetét. A Magyar Tudományos Akadémia megalapításának 200. évfordulójához közeledve ezt a célt szolgálja a most megjelenő kötet is. A tudós társaság élén álló elnökök és főtitkárok tudományos pályájának és az Akadémiához kötődő hivatali és vezetői tevékenységének bemutatására számos kutatóintézetből, egyetemről és többféle tudományterületről érkező szerzőgárda vállalkozott.

Az 1830-ban létrejött – a feudális kereteket és a polgári átalakulást egyszerre tükröző – Magyar Tudós Társaság első elnöke a régi típusú arisztokrata tudós megtettesítője, gróf Teleki József volt. Az ő nevéhez köthető az Akadémia könyvtárának megalapítása (1826) és a társaság nagyobb összegű anyagi támogatása is. A tudós testület első titoknoka, a „mephistói ember”, Döbrentei Gábor lett, akinek nem csupán az ügybuzgóságáról és munkabírájáról, de tárgyilagos-

1. (előző oldalon)

A képes terem

Erdélyi Mór felvétele

ságáról is megemlékezett az utókor. Az 1840-től a Magyar Tudományos Akadémia nevet viselő testületben hamar elindult az átalakítást szorgalmazó reformmozgalom, miszerint a születési előjogok és politikai érdekek helyett a tudománynak kellene mérvadónak lennie. E folyamat kibontakozását a forradalom eseményei, majd a szabadságharc leverése gátolta meg. Ezt követően az intézmény működése voltaképpen leállt, a megszüntetést feltehetően csak néhány udvarhú arisztokratának, elsősorban gróf Dessewffy Emilnek a közbenjárására sikerült elkerülni. A testület második elnöke ugyanis igyekezett meggyőzni az udvart az Akadémia szükségességéről. Ebben az időszakban a pesti Nemzeti Színház mellett az Akadémia volt az az országos nemzeti intézmény, amely – szigorú hatósági ellenőrzés mellett és korlátozásokkal – újramegindult működését. 1850-ben, amikor a munka megindításával kijelentette a saját létéhez való jogát, nem csupán különleges politikai lépést tett, hanem elébe vágott a centralizációs terveknek is. A 1852. évi egyleti törvény értelmében fennállási engedélyért folyamodott, majd 1854 elején szervezeti átalakításba kezdett a tudós testület, és az alapszabály 1843–1845. évi reformtervekre épülő változatán dolgozott. Toldy Ferenc, az Akadémia leghosszabb ideig (26 éven át) szolgáló titoknoka kezdte meg a hagyatékok gyűjtését, folytatta a Döbrentei által elindított nyelvemlékgyűjtést, valamint könyvek sorát rendezte saját alá.

1858-ban a Nemzet Múzeum dísztermében a – kilencéves szünet után – megkapott engedéllyel és elfogadott új alapszabállyal újra működni kezdett az Akadémia. Ekkor az elnököt három jelölt közül az uralkodó, a rendes tagokat pedig a kormánybiztos nevezte ki. Ezen politikai, társadalmi és tudományos viszonyok új tudománypolitikai elveket követeltek az Akadémiától: szerepköréről, nemzeti hivatásáról, társadalmi elkötelezettségéről, a modern tudományokhoz való viszonyáról kellett gondolkodnia. Ezek az ütközések a tudós testületben, így a vezetőségben is megmutakoztak. Továbbá ebben az időszakban kezdett a tudományos központ országos jellege is kibontakozni, valamint az az irányvonal, miszerint a tudomány nélkülözhetetlen felvilágosító, tájékoztató szerepet tölt be. Ezt testesítette

meg 1866-ban báró Eötvös József megválasztása, akinek egész tudományos és szépirodalmi tevékenysége, leszámítva költői és drámaírói indulásának első éveit, a Magyar Tudományos Akadémiához kötődött. Az 1862-ben megválasztott Szalay László titoknoki időszakát szintén ezen bel- és tudománypolitikai küzdelmek hatották át. Épp ezért célkitűzéseit a „modern tudománypolitikai elvek” érvényre juttatásának jegyében állította össze, amelyek között a legfontosabbak voltak az Akadémia függetlenségének és szuverenitásának megvédését célzó törekvések. Az 1865-ben titoknokká megválasztott Arany János már egy következő generációt képviselt. Bár a *Toldi* szerzője alapvetően nem tudományszervezői képességeinek köszönhetően tölthette be a titoknoki pozíciót, hivatali munkája mégis hatalmas jelentőséggel bír a tudós testület történetében. Tevékenyen részt vett ugyanis az intézmény alapszabályainak módosításában, valamint a Titoknoki, majd a Főtitkári Hivatal megszervezésében.

A kiegyezés éveiben az Akadémia vezetőit mindenekelelt az új államigazgatás megszervezésének feladatai költötték le. 1867-ben az alapszabály újabb módosítását határozták el, amely szorosban kapcsolódott az intézmény megváltozott tudományos feladataihoz. A Ferenc József által 1869-ben jóváhagyott alapszabály egészen 1945-ig érvényben maradt. Az igazgatótanácsot ekkor az elnök, a másodelnök, a főtitkár és 24 tag alkotta. A vezető tisztviselőket – elnököt, másodelnököt, főtitkárt – a tiszteletbeli, rendes és igazgatósági tagok elegyes gyűlésén választották titkos szavazással és egyszerű szótöbbséggel. Az elnök és másodelnök megbízása három évre szólt, de ennek leteltével újraválaszthatók voltak. A másodelnök újraválasztását azonban 1883-ban megszüntették. A két vezető személyét az uralkodó hagyta jóvá. A feladatkörüket tekintve az elnök képviselte az Akadémiát, irányította és felügyelte annak működését. A másodelnöknek viszont nem volt külön hatásköre, csak az Akadémia vezetőjének akadályoztatása esetén helyettesítette az elnököt. Az Akadémia ügyintézésének oroszánrészre tehát a főtitkárra nehezedett, és a teljes ügyvitel az ő kezében összpontosult: részt vett a különböző üléseken, vezette azok jegyzőkönyveit,

bonyolította a levelezéseket, szerkesztette az Akadémia évkönyvét, írta a történetét, készítette az éves jelentéseket, ügyelt a könyvkiadásra, őrizte a levéltárat. 1909-ben a főtitkári megbízatást kiegészítették azzal, hogy a rendes tagok közül élethosszig választották meg. Ám ez nem tükrözötte a gyakorlatot, ugyanis a főtitkárok különböző okoknál fogva leginkább maguk mondtak le tisztségükről.

Lónyay Menyhértet, az Osztrák–Magyar Monarchia közös pénzügyminiszterét a Magyar Tudományos Akadémia 1871-ben választotta elnökévé, aki 1884-ig úgy vezette azt, hogy rendes tagjává sohasem vált. Az előző elnökhöz, Eötvös Józsefhez hasonlóan tehát ismét egy kormányzati tisztséget betöltő politikus került a tudós testület élére, és erre a későbbi időszakban is több példát találunk. Az őt követő Trefort Ágoston rövid ideig, mindösszesen három évig volt a tudós testület elnöke, de elsősorban mint vallás- és közoktatásügyi miniszter írta be magát a hazai kultúra és tudományfejlesztés történetébe. Eötvös, Lónyay és Trefort elnökök tehát inkább politikusoknak tekinthetők, akik a politikai feladatokra fókuszáltak tudományos irodalmi tevékenységükön keresztül is. A boglárul az Akadémia kalpagjára tűzött szalontai költőt 1879-ben Fraknói Vilmos váltotta a főtitkári székben, akinek az igazgatása alatt a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtára tudományos műhellyé vált, az egyház-, a politika- és diplomácia-történeti kutatásokat támogatva pedig elindította a magyar vatikáni kutatásokat, illetve a Római Magyar Történeti Intézetet. A későbbiekben ő kezdeményezte – saját költésén – a főtitkári arcképcsarnok létrehozását is, amellyel a hivatal reprezentációját kívánta megteremteni.

A Magyar Tudományos Akadémia hatodik elnöke, Eötvös Loránd működésében már nem a politika, hanem a szaktudomány élvezte az elsődleges preferenciát. A kísérleti fizikusként ismert Eötvös átmenetet képezett két korszak között, hiszen a szakterülettel kapcsolatos ismereteit egyetemi szakképzés során szerezte, a kutatásait a tudományos intézményrendszer keretein belül művelő tudósok fiatal, reformokat óhajtó generációjához tartozott, ráadásul az egyre inkább népszerűnek számító természettudományok területén. A főtitkári pozíciót Szily Kálmán

vitte mellette, aki azon kevesek közé tartozott, akik két egymástól teljesen független tudományterület művelőjének számítottak, hiszen egyaránt volt természettudós és nyelvész. Személyükben a Magyar Tudományos Akadémia elnökének és főtitkárának elsőként választottak a természettudományok képviselői közül. Hivatali idejük egybeesett az Akadémiát érintő, fokozódó támadások időszakával, miszerint az 1880-as évekre egyre nagyobb távolság mutatkozott az intézmény és a társadalom között. Az egyetemek kiépülésével pedig még tovább élesedett ez a kérdés. Emellett újra az országos politika változása az, amely módosulásokat hozott az Akadémia életében is.

1905-től a Magyar Tudományos Akadémia élén a leghosszabb ideig, egészen 1936-ig – sápatag börszíne, érzelmeiktől mentes viselkedése okán a „márványarcú ember” néven emlegetett – Berzeviczy Albert állt. Vélhetően maga is tisztában volt azzal, hogy megbízatásánál mindenekelőtt nem a tudományos teljesítménye számíthatott, mert az elnöki megválasztását követő rövid beszédében elismerte, hogy nála sokkal érdemesebb jelöltek közül választották meg. Ekkor arról is beszélt, hogy vezéreszméje a nemzet nagy kultúrhivatásába vetett rendíthetetlen hite lesz. A főtitkári posztot másfél évtizeden át betöltő irodalomtörténész, Heinrich Gusztáv szókimondó nyíltsággal és lobbanékonyossággal vett részt a tudományos közélet vitáiban. Az író, újságíró, akadémikus Rákosi Jenő – nem kis túlzással – az Akadémia legcinikusabb főtitkárának nevezte. Ugyanakkor „németes” precizitással és nagyfokú lelkiismeretességgel végezte egyre inkább tehernek érzett hivatali munkáját egy olyan időszakban, amikor jelentős politikai, társadalmi és gazdasági kihívások mutatkoztak, és új tudományos-kulturális törekvések bontakoztak ki. Az 1919 tavaszán megalakult Magyarországi Tanácsköztársaság kultúrpolitikája ugyanis az Akadémiát „reakciónak”, a felszámolni kívánt konzervatív-félfudális világ egyik támaszának ítélte. Ezért a Közoktatásügyi Népbiztosság az Akadémia működését rendeletileg határozatlan időre felfüggesztette, lefoglalta értékpapírjait, székházát pedig a Vörös Őrség rendelkezésére bocsátotta. Berzeviczyt ellenforradalmi szervezkedés aseptalan gyanúja miatt letartóztatták,

és néhány napig fogva tartották. A Tanácsköztársaság alatt a főtitkár intézkedési jogát megszüntették, amelyet csak annak bukása után kapott vissza. 1935-ben ünnepséget rendeztek Berzeviczynek elnökké választásának harmincadik évfordulóján, ahol ő három embernek mondott köszönetet az intézményért végzett munkájáért: gróf Klebelsberg Kunónak az anyagi támogatásokért, Vigyázó Ferencnek az örökségéért, továbbá Balogh Jenőnek, aki 1920 és 1935 között volt a tudós társaság főtitkára. Balogh Jenő életében a történelem és emlékezet problémája hangsúlyos szerepet töltött be, hiszen főtitkárként többek között az Akadémia történetírója volt, és igyekezett az intézmény múltjában fontos szerepet betöltő személyek emlékét ápolni. Munkájának azonban egyik legfontosabb eredménye a Vigyázó-hagyaték elrendezése volt, amivel hosszú távon sokat segített az Akadémia anyagi helyzetén.

1936-ban újra nem a tudományos teljesítmény, hanem a társadalmi presztízs és befolyás alapján választották meg a tudós testület élére Habsburg József Ágost főherceget. Az Akadémia működésének mindennapi ügyeit azonban nem az elnök – hiszen tevékenysége inkább protokolláris volt –, hanem a fáradhatatlannak tűnő főtitkár, Voinovich Géza vitte. Voinovich 14 évig látta el feladatait ebben a tisztségben, éppen annyi ideig, mint egykor Arany János, akinek életműve Voinovich irodalomtudományi munkásságának fő kutatási területe volt – úgy is, mint hagyatékának gondozójáé. Habsburg József 1944-ben kiállt a nyilas vezetés mellett, aminek egyenes következménye lett 1945-ben kizárása az Akadémia tagjai közül. Voinovich főtitkár viszont az MTA kommunista gleichschaltolásáig főtitkári pozícióban maradt, hiszen nagy segítségére volt a pártnak az átszervezésben és a tagkizárás lebonyolításában. Cserébe megtarthatta az akadémiai tagságát, valamint busás megrendeléseket kapott az Akadémiától Arany János összes műveinek kritikai kiadására.

A második világháborút követően két társadalomtudós – Kornis Gyula és Moór Gyula – és egy művész – Kodály Zoltán – állt az Akadémia élén, akik igyekeztek megőrizni a testület önállóságát. Mindezt több okból is rendkívül nehéz helyzetben tették. 1945-ben ugyanis egy olyan Aka-

démiát kellett újrainszítani, amely az ország német megszállása, de különösen a nyilas hatalomátvétel után már csak formailag működött. Az intézmény az 1945-ös földosztásnál elveszítette birtokait, értékpapír- és pénzvagyona az infláció következtében teljesen elapadt, a bérházait pedig 1948-ban államosították. Ráadásul számos belső – részben politikai, részben tudományos – feszültséggel kellett megküzdenie: a Nobel-díjas Szent-Györgyi Albert fellépése és a Magyar Természettudományi Akadémia megalapítása következtében 1945-ben Széchenyi Akadémiája majdnem kettészakadt. 1946-tól ehhez társult az a mind jobban érezhető nyomás, amely a hatalom politikai és gazdasági érdekeinek szolgálatára kívánta korlátozni az intézmény tevékenységét. Kornis elnökségét az akadémikusok döntő többsége örömmel fogadta. Úgy vélték, hogy az egyfelől folytonosságot, másfelől szakítást jelent az előző korszakkal. Kornis 1945-ben diktatúra- és náciellenessége, tudományos teljesítménye és akadémiai múltja miatt lehetett az MTA elnöke. A Pázmány Péter Tudományegyetemen 1945 márciusában kezdődő igazoló eljárások során többeket állásvesztésre ítélték és nyugdíjaztak. Az egyik nyugdíjazott Kornis, az MTA elnöke volt. Minden bizonnyal emiatt mondott le egy nappal később az MTA elnökségéről. A tudományos élettől visszavonuló Kornis végül 1948 áprilisában akadémiai tagságáról is lemondott, amire addig nem volt példa. Kornis lemondása után, 1945 októberében az MTA egyhangúlag kérte fel Moórt a megüresedettnek nyilvánított elnöki poszt ideiglenes vállalására. Moór Gyulának, a jogfilozófia legismertebb magyar képviselőjének sorsa sem volt sokkal szerencsésebb. Az 1948-ban nyugdíjazott, majd 1949 őszén – számos társához hasonlóan – akadémiai tagságától is megfosztott Moór helyére a magyar szellemi életben rendkívüli megbecsültségnek örvendő Kodály Zoltánt választották új elnökké, a másodelnök pedig az egy év múlva az Amerikai Egyesült Államokba távozó Szent-Györgyi Albert lett. Szent-Györgyi távozását súlyos kárként élte meg Kodály, valamiképpen a magyar kultúra és tudomány szimbolikus sorsát látta benne. Kodály hiába tűzte ki céljául a tudományterületek kibékítését és a magyar tudományosság külső feltételeinek biztosítását, tekintélye ellenére sem tudta

megakadályozni az Akadémia autonómiájának felszámolását. Kodály ugyanis pontosan érzékelte, hogy a Magyar Kommunista Párt egyre nagyobb nyomást gyakorol a közéletre és benne az Akadémiára.

Nyilvánvalóvá vált, hogy immár elkerülhetetlen a szovjet mintákat követő átalakítás, amely elsősorban személyi változtatásokban és a belső politikai erőviszonyok átrendezésében fog megmutatkozni. A Magyar Dolgozók Pártjának 1948. évi programnyilatkozata arra utalt, hogy döntő lépésre kerül sor a tudományos kutatások támogatása és irányítása terén. A Minisztertanács, mindössze öt nappal az MTA 108. közgyűlése után, 1948 júliusában fogadta el azt a törvényjavaslatot, amely a Magyar Tudományos Tanácsot hívta életre. Az új tudományirányító szerv az Akadémiától függetlenül működött, és bár vezetésében több – kommunista irányultságú – akadémikus részt vett, Kodály mint az Akadémia elnöke nem kapott szerepet benne. 1949 októberében az Akadémia közgyűlése elfogadta az új alapszabályokat és az új vezetőséget. Az új tudományműködtetési struktúrához asszisztálni már nem kívánó Kodály Zoltánt Rusznyák István váltotta az elnöki székben. Kodályt rendkívüli módon megviselték az események: 1949-ben egyetlen kompozíciót sem vetett papírra, mindössze két kurta nyilatkozatot adott és csupán egy rövid beszédet tartott, későbbiekben kizárólag zene- és nyelvtudományi kérdésekkel foglalkozott, elnöki tevékenységéről 1967-ben bekövetkezett haláláig nyilvánosan nem beszélt.

Az „újjászervezett” testület 1949 novemberében tartotta meg első közgyűlését, majd az Országgyűlés 1949 decemberében fogadta el az új akadémiai törvényt (1949. évi XXVII.), és ezzel egyidejűleg megszüntette a Magyar Tudományos Tanácsot. Az autonómia elvesztése mellett a kizárások és a „tanácskozó tagokká” való visszaminősítések súlyosan érintették az Akadémiát. Ennek következményeként a tagok száma lecsökkent, ezzel szemben a hivatal apparátusát felduzzasztották az erőteljes központosítás, a pártszervekkel és a minisztériumokkal, bizonyos kérdésekben az Államvédelmi Hatósággal való egyeztetések, illetve a titkárságra és az Akadémiára hárult többletfeladatok ellátása miatt. A főtitkári pozícióban Voinovichot Alexits György követte, aki az

„átszervezés” fő motorja lett a pártkollégium mellett. A matematikus több szempontból is megfelelőnek bizonyult a feladatra: kommunista tudós volt, már bizonyította párthűségét és megbízhatóságát, továbbá jártas volt műszaki és természettudományos területeken is. A titkári hivatal ekkor valóságos „kis-akadémiaként” funkcionált. A „párt szavát” részben Alexits, részben pedig Rusznyák jelentette. Alexits munkájával azonban sem a tudományos közeg, sem a párt nem volt elégedett, ezért a főtitkárt 1950-ben leváltották. A kommunista hatalomátvétel abban is cezúrát jelentett, hogy ezt követően az intézmény vezetőinek kommemorációs hagyományát, illetve hivatali reprezentációját ideológiai alapon megszüntették. Alexits volt az, aki felszámolta az Akadémia épületében elhelyezett arcképcsarnokokat, az egykori intézményi önképet. Ezt követően nem érkezett főtitkári portré az Akadémiára. Az új tiszteleti forma jobbra születésnapki köszöntésekben nyilvánult meg.

A tudományoskáder-utánpótlás biztosításának érdekében szovjet mintára jelent meg az 1950. évi 44. törvényerejű rendelet. Ebben többek között meghatározták az elnök és a főtitkár operatív teendőit, valamint elsődleges célként jelölték meg a centralizált rendszer biztosítását. Az átalakítás nyomán az Akadémia alá rendelték a kutatómunkát és a tudományos fokozatok odaítélését – amelyek korábban elsősorban az egyetemekhez kötődtek –, továbbá az ösztöndíjak és a nemzetközi kapcsolatok gondozását is. A központosítás jegyében számos, többnyire újonnan alapított kutatóintézetet ugyancsak az Akadémia alá rendelték. Az intézmény bővülő feladatköre és az intézetek számának növekedése szükségessé tette, hogy az alelnökök számát háromra, az akadémiai titkárokat négyre növeljék. Az ötvenes években a választott elnökségi tagok száma is nőtt: ötről először hatra, majd nyolcra. A főtitkár – az ügyrend alapján – közvetlenül adott utasítást az egyes hivatali szerveknek, valamint irányításával az akadémiai titkárok is intézkedhettek. Az irányítási feladatok felosztását a főtitkár személyének gyakori változásával is indokolták: Erdey-Grúz Tibort (1950–1952), Osztrovszky Györgyöt (1953–1955), Bognár Rezsőt (1955–1956), majd újra Erdey-Grúzt (1956–1957) választották főtitkárnak.

A rendeletet további szervezeti átalakítások követték – az 1949 óta jelentkezett változásokat az 1956 áprilisában rendkívüli közgyűlésen elfogadott új alapszabály összegezte. Így többek között az 1955-től rendszeresen ülésező „szűkebb elnökségből” megalakult az elnökségi kollégium, majd 1956 októberétől az elnök tanácsadó testülete a főtitkárból, az elnökökből, az akadémiai titkárokból állt. Az 1958-ban végrehajtott további alapszabály-módosítások a testületi szervek politikai megerősítését kívánták. Az elnökség tehermentesítésére megalakult az intézmény vezető tisztségviselőiből – az elnökből, az alelnökből, a főtitkárból, az akadémiai titkárokból – az Elnökségi Tanács, amely két elnökségi ülés között gyakorolta az elnökség hatáskörét. Az Akadémia új feladatkörét, a tudományos életben való helyét és szerepét az 1960. évi 24. számú törvényerejű rendelet rögzítette. Az ekkor végrehajtott alapszabály-módosítások újra több ponton érintették a szervezetet, így például bővítették az osztályvezetőségek hatáskörét, és az elnökség csak annak felügyeletét látta el, az akadémiai titkári elnevezés pedig főtitkárhelyettesire változott. A módosítások sora azonban ezzel sem zárult le, hiszen az 1958 és 1969 között végrehajtott alapszabály-módosítások, az 1962-ben elfogadott Szervezeti és Működési Szabályzat igyekezett felszámolni azt a kettősséget, amely addig az Akadémia szervezetét jelentette. Miszerint egyfelől saját alapszabályai szerint, másfelől költségvetési kerettel gazdálkodó szervként működött, és így az állam felé tartozott felelősséggel. A főtitkári tisztséget ekkor – 1957 és 1964 között – Erdei Ferenc töltötte be. Hűségét az új hatalom felé azzal is demonstrálta, hogy javaslatára zártak ki disszidált 1956-os akadémikusokat a tudós testületből, majd a kutatóhálózati átvilágítás után állományfrissítést, a „politikailag szilárd, elsősorban munkás- és parasztszármazású, megfelelő felkészültségű kutatók” nagyobb arányú alkalmazását kezdeményezte. A hatvanas évek második felében nagy változások voltak a pártirányítás területén, gazdasági és tudományos téren egyaránt. Aczél György, a Központi Bizottság titkárának vezetésével elindult a tudománypolitikai irányelvek kialakítása, illetve felmerült az Akadémia szerkezeti átalakításának kérdése is. Ennek középpontjában a tudós testület és a kutatóhálózat

irányításának elválasztása állt, amely az 1969. évi 41. számú törvényerejű rendelettel valósult meg. Az addigi hatásköri összemosódásokat megszüntetve – és a főtitkári posztot új tartalommal megtöltve – kettős vezetést rendelt az Akadémia élére. Az elnököt mint a tudományos testület vezetőjét továbbra is a közgyűlés választotta, és tevékenységéért annak volt felelős, tisztségében a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa erősítette meg. A szakigazgatási szerv vezetőjét, a főtitkárt viszont ettől kezdve a kormány nevezte ki, és annak tartozott beszámolási kötelezettséggel, de ugyanúgy a közgyűlés választotta meg. Ezzel az Akadémia formailag ugyan egységes maradt, szervezetenként azonban két részre hasadt.

Rusznay István elnökségének húsz éve (1949–1970) alatt egy korábban osztályokból álló tudós testületből a hazai tudományos élet központosított, szovjetizált, pártvezetésnek alávetett, az államnak anyagilag is kiszolgáltatott irányító szerve lett. Az Akadémia tehát idomult a politika ambícióinak és módszereinek változásához, ennek rendelődtől alá az intézmény működése, és mindez alapszabály-módosításokban is megmutatkozott. Amikor 1970-ben Rusznay István nyugalomba vonult, az elnökséget rutinos vezetőtársa, Erdey-Grúz Tibor vette át. A reformlobbieredményeként 1970-ben – az új alapszabálynak megfelelően – a kormány nevezte ki újból, immár a korábbiaknál szélesebb körű hatalommal az Akadémia főtitkárát, Erdei Ferencet, azzal a céllal, hogy leveleznyelje az MSZMP KB által kezdeményezett szervezeti átalakulást. Ehhez elődje és utódja, Erdey-Grúz Tibor személyében elnöki támogatást is kapott. Az akadémiai reformok véghezvitelére azonban már nem maradt ideje: az 1971-ben elhunyt Erdei helyére a nyelvészet, az irodalom és a történelem évszázadaiban otthonosan mozgó Köpeczi Béla került. Erdey-Grúz Tibor – sok évtizedes akadémiai pályafutás után – lett az Akadémia elnöke, amelynek többek között háromszor volt főtitkára: 1950 végén, 1956-ban, majd 1964 tavaszán. Erdey-Grúz kidolgozója és végrehajtója volt az Akadémia reformjának, valamint aktívan részt vállalt a kutatóintézeti hálózat létrehozásában. Miután 1976 augusztusában elhunyt, a közgyűlés Szentágothai Jánost bízta meg a tisztség betöltésével. Ezen időszak egyik legnagyobb jelentőségű kér-

dése a bős–nagymarosi vízlépcső megépítésének ügye volt, amely terv kapcsán az akadémikusok – élükön Szentágothaival – fenntartásaikat hangoztatták. Emellett az elnöki időszakához több, az Akadémia működését érintő módosítás is köthető. A 26/1979. sz. elnökségi határozat értelmében a testületi szervek tisztújítására ezentúl – a főtitkárhoz és helyetteseihez hasonlóan – nem három-, hanem ötszázötvenként került sor, hogy elképzeléseik megvalósítására nagyobb lehetőség nyíljon, és ezzel az országos ötéves tervekhez is igazodhattak. Elnöksége első periódusának főtitkára Márta Ferenc lett, aki elsősorban tudománypolitikusként tevékenykedett, és a tudomány irányításában feladatát a tudományos-technikai forradalomhoz való alkalmazkodásban, a „tudomány termelőerővé válásának” érvényesítésében látta. A főtitkári pozícióban 1980-ban Pál Lénárd követte, aki úgy vélte, hogy a tudományos kutatás és a termelő-értékesítő rendszer között szoros kapcsolatnak kell lennie, így főként az alkalmazott kutatások jelentőségét hangsúlyozta.

1985 és 1990 között, Berend T. Iván vezetése alatt a Magyar Tudományos Akadémia egyszerre törekedett az értékőrzésre, a gazdasági, politikai, társadalmi folyamatok értelmezésére és a jövőkép felvázolására. Szerepe a rendszerváltoztatás folyamatában megkérdőjelezhetetlen, hiszen az 1980-as évek végén elkezdte az intézmény demokratizálását, és a „kritikai együttműködés” keretében igyekezett további változásokat elérni. Az új elnök mellé főtitkárnak Láng Istvánt választotta a közgyűlés. Láng Berendről úgy vélekedett, hogy azért alkottak jó párost, mert volt egy sajátos munkamegosztásuk: az elnök politizált, a főtitkár az ügyeket intézte. Ezen időszakban új alapszabályt alkottak, és az akadémiai törvény módosítását kezdeményezték azzal a céllal, hogy az Akadémia visszakapja az 1949-ben elvett, a tudomány szabad művelésének létfeltételét jelentő teljes autonómiáját, valamint visszaálítsa – ha nem is régi formában – az Akadémia saját tulajdonát mint függetlenségének anyagi alapját. Ezzel együtt különösen fontos téma volt az Akadémiáról korábban kizárt tagok rehabilitációja is. A rendszerváltozás körüli reformokat nem csupán az új, demokratikusabb eljárási

módok kiépítése motiválta (például az intézetek önállóságának növelése, a főtitkári hatáskör korlátozása), hanem a nehéz gazdasági helyzet, a recesszió is. A Berend mellett működő Láng főtitkárságának egyértelműen legnagyobb eredménye az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) ötletének felkarolása és megvalósítása volt, hiszen neki köszönhetően a tervezetből alig egy év leforgása alatt működő pályázatadási rendszer lett. Az MTA 150. közgyűlését az időközben gyökeresen megváltozott politikai körülmények között rendezték meg 1990-ben. Berend T. Iván 1990 márciusában azonban bejelentette, hogy a májusban esedékes közgyűlésen – a kialakult politikai légkör miatt – nem kívánja újra jelöltetni magát az MTA elnöki posztjára. Berend kezdeményezte és igen aktívan támogatta a nagy presztízsű, itthon és külföldön is jól ismert és elismert, ötvenhatos börtönviselt Kosáry Domokos történész jelölését. Eltérő életútjuk ellenére Kosáry és Láng megtalálta a közös hangot, hiszen az Akadémia megőrzését tartották szem előtt a konfliktusokkal terhelt időszakban. Kosáry a munka lényegét abban látta, hogy igyekezett a megújulás és az értékmegőrzés kettős alapelvét érvényesíteni, az Akadémiát a politikai akciók és viták behatolásaitól megóvni. Határozott, magabiztos és temperamentumos személyisége elengedhetetlen volt ahhoz, hogy az Akadémia megfelelő módon illeszkedhessen az immár demokratikus társadalmi-politikai feltételekhez. 1992-ben társult, de önálló intézményként megalakult az alkotóművészek testülete, a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia. Az Akadémia szervezetében lényegi változást az 1994. évi XL. törvény hozott, amely önkormányzati elven alapuló, jogi személyként működő köztestületként határozta meg az Akadémia jogállását. A hatályos akadémiai szabályozás szerint az MTA főállású vezetői az elnök, a főtitkár és főtitkárhelyettes, akiket a közgyűlés három évre választ a hazai akadémikusok közül.

A kötet eddig az időszakig tárgyalja a Magyar Tudományos Akadémia elnökeit és főtitkárait tanulmányok formájában, ezt követően az idő közelségéből, a távolságtartás esetleges

hiányából adódóan az utóbbi harminc esztendő vezetőiről csupán a legfőbb tudományos és életrajzi adatokat közli. Kétségtelen azonban, hogy a korábbi portrék esetében sem mindig érvényesül a teljes körű objektivitás, hiszen egyes történelmi és akadémiai eseményekhez, a testület vezetőinek életútjához, tudományos pályájához kötődően természetesen még a közös tudományos vagy hivatali munkából, a személyes ismeretségből építkező emlékezet és az ahhoz kapcsolódó érzelmi elfogultság. Ebből fakadóan több szerzőnél olvashatók személyesebb hangvételű sorok, visszaemlékezések, amelyek ugyanúgy részei a tudományos pályákat megrajzoló portréknak, mint a hivatalos iratokban fellelt információk. A kötetet videóportrék egészítik ki, amelyekben a még köztünk élő egykori elnököket és a jelenleg az Akadémia élén álló elnököt kérdeztük tudományos pályájukról és vezetői tevékenységükről.

Az Akadémia elnökeinek és főtitkárainak portréi bizonyos értelemben pont- és mozaikszerűek, mégis végigvezetnek bennünket az Akadémia történetén és annak fordulópontjain. Kezdetben látható egy eszményképből kibontakozó tudós társaság, amely választott vezetőkkel az élén egyre tagoltabb és szerteágazóbb hivatali szervezetté formálódott, egyúttal felépítve és gondoskodva saját reprezentációjáról, helyéről és szerepéről a társadalomban, a tudomány és a politika világában. Mindeközben az intézmény folyamatosan alakult és alakították: hol saját reformtörekvéseiből kiindulva, hol tudományos és társadalmi kihívásokra választ keresve és adva, hol pedig külső politikai nyomás alatt kényszerpályán haladva, mígnem az autonómiáját elveszítve a hazai tudományos élet központosított, szovjetizált, a kommunista pártvezetésnek alávetett testületévé vált; függetlenségét végül csak a rendszerváltozás után szerezte vissza. A politika váltakozását, a politika és a tudomány közötti erőviszonyok formálódását, a tudományterületek változó súlyának alakulását az Akadémia vezetőinek kiválasztása és megbízása is követte. Azaz a különböző történelmi korszakok politikai, társadalmi és tudományos közege nem csupán meghatározta az elnökök és főtitkárok megválasztását, hanem sokszor kijelölte a testület élén állók megfogalmazott irányelveit, cselekvésük

mozgásterét, vagy épp annak hiányát. Ebben a váltakozó keretrendszerben igyekeztek a testület vezetői érvényesíteni szakterületi tudásukat, tudományszervezési és -irányítási elképzeléseiket, tudományos és közéleti kapcsolataikat. Tulajdonképpen mindez a hivatali szervezet folyamatos szabályozását és azon belül az elnökök és főtitkárok feladat- és hatáskörének formálását eredményezte, amely egyúttal az Akadémia vezetésében váltakozó befolyásukat is jelentette. Ezen módosulásokhoz a tudós arcképcsarnok és ezzel összefüggésben az intézményi reprezentáció, a commemorációs hagyomány is igazodott, amelyet önálló tanulmány foglal össze a kötet végén. Ezzel munkánk másik célja is megvalósult, hiszen az Akadémia történetében első ízben gyűjtöttük össze és közöljük az igen változatos és egyben hiányos hivatali galériát. A gyakran elzárt termekben elhelyezett portrékkal ilyen formában most először találkozhat az olvasóközönség.

Ezúton szeretném megköszönni mindazoknak, akik segítettek a kötet elkészítését. Köszönet az MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattárának és Régi Könyvek Gyűjteményének, valamint az Akadémiai Levéltárnak. Külön köszönet Hay Dianának, az Akadémiai Levéltár igazgatójának a levéltári források terén nyújtott tájékoztatásért, a dokumentumok előkészítéséért, a tanulmányokban és hivatkozásokban tett pontosításaiért, megjegyzéseire. Ugyancsak hálásak vagyunk az MTA Művészeti Gyűjteménye munkatársainak, Bicskei Évának és Albrecht Zsófiának, illetve a Magyar Nemzeti Múzeumból Kulcsár Beátának (Központi Adattár) és Feitl Írisznek (Történelmi Fényképtár) az elnöki és főtitkári arcképcsarnok portréinak összeállításáért és közzétételének lehetőségéért. Köszönet Kiss Mihályné Ágnesnek, az MTA200 programszervezőjének és az MTA Titkárságának az ügyviteli és adminisztrációs segítségéért. Köszönöm Lővei Pálnak, az MTA200 Elnökségi Bizottság elnökének és Cieger Andrásnak, az MTA200 Elnökségi Bizottság tagjának a szakmai segítséget. Végül köszönet illeti a Bölcsészettudományi Kutatóközpont kiadványszerkesztőségét a kötet lelkiismeretes gondozásáért.

Szilágyi Adrienn

I. Az MTA elnökei

---

gróf

Teleki József

J. Teleki József

Az Akadémia megalapítója

Teleki József neve a Magyar Tudományos Akadémia története szempontjából több vonatkozásban is jelentőséggel bír: az ő személyéhez kapcsolódik az intézmény első elnöksége, az Akadémia könyvtárának megalapítása a közel harmincezer kötetből álló családi könyvtárának felajánlásával, továbbá jelentős összegekkel járult hozzá a Tudós Társaság megalapításához és működéséhez. Külön adományozott összeget a könyvtárnoki állásra, az éremtár gyarapítására, valamint a könyveiből befolyó jövedelmet is a Társaságnak ajánlotta, és mindemellett a tudósok között is helyet kapott.

De nemcsak a tudomány művelőjeként és mecénásaként jeleskedett, hanem arisztokrata ifjúként a hivatali pályára lépve különböző tisztségeket is betöltött a központi kormányzerveknél. Jogi tanulmányait követően Pest vármegye

Pest, 1790. október 24.

Pest, 1855. február 15.

1830. november 17. –
1855. február 15. †

I/1. Barabás Miklós:
Teleki József
1836

aljegyzőjének nevezték ki, majd a Helytartótanács hivatalnok, a Királyi Tábla bírója, később az Udvari Kancellária előadó tanácsosa lett. Időközben csanádi, majd szabolcsi főispánnak tették meg. Hivatalnoki karrierjének csúcsát az erdélyi kormányzóvá történő kinevezése jelentette 1842-ben, tisztségét 1848. május 30-ig viselte. Részt vett továbbá a református egyház világi irányításában is: 1818-tól a pesti egyházmegye algondnoka, 1824-től a Tiszamelléki Egyházkerület és a Sárospataki Főiskola főgondnoka lett.¹

AZ ERDÉLYI ARISZTOKRATA CSALÁD HAGYOMÁNYAI

Teleki József egy olyan erdélyi arisztokrata család leszármazottja volt, amelyben a tudomány pártolása, a művelődés és a könyvgyűjtés évszázados hagyományokra tekintett vissza. Az erre vonatkozó adatok egészen Teleki Mihály (1634–1690) kancellárságáig nyúlnak vissza, valamint Teleki József felmenői között tudhatta Teleki Sámuel (1739–1822), a Teleki Téka alapítóját is. Unokatestvére, Teleki Domokos (1810–1876) geryeszegi kastélyában hozott létre egy több mint ötezer kötetből és folyóiratból álló gyűjteményt.²

Édesapja, Teleki László (1764–1821) apjától, Teleki Józseftől (1738–1796) terjedelmes, több mint háromezer kötetből álló gyűjteményt örökölt testvérel együtt, s ők maguk is jelentős mértékben gyarapították az állományt, nemegyszer teljes könyvgyűjtemények megvásárlásával. Teleki László pedig a tudomány iránt leginkább fogékony utódjára, Józsefre hagyta a gyűjteményt.³

De nemcsak a könyvgyűjtés vonatkozásában voltak erősek a családi hagyományok, hanem a tudományos életben való aktív részvétel sem állt távol a Teleki család tagjaitól. Teleki József nagyapjának első nyomtatott tanulmánya 1760-ban látott napvilágot, amit továbbiak is követtek francia, latin és magyar nyelven, emellett verseket is írt, noha nagy részük nem jelent meg nyomtatásban.⁴ Édesapja nyelvészként volt ismert a tudomány világában, 1806-ban publikálta az első jelentősebb művét, amelyben a magyar

nyelv előmozdításáról értekezett.⁵ Egy későbbi írásában pedig egy tudós társaság megszervezésének szükségességét fejtegette.⁶

A TUDÓS: NYELVÉSZ ÉS TÖRTÉNÉSZ

Teleki József tudományos pályájának elején nyelvészeti kérdésekkel foglalkozott. Már fiatalon bekapcsolódott a nyelvújítási vitába is: egyik első nagy művében a nyelvújítás módszertanáról írt. Erről szóló munkáját névtelenül nyújtotta be 1816-ban a Marczibányi István-féle alapítvány jutalomkérdéseire. Az elnyert díjat – apja példáját követve – más jutalomkérdések kiírására ajánlotta fel. Ezt és a másik jutalmazott pályaművét 1821-ben két kötetben meg is jelentették.

A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és szólások módok által című munkájában Teleki a nyelv egészét tette vizsgálat tárgyává, tanulmányozta a nyelvújítás elméleti hátterét, valamint összefoglalta a nyelvújítás eredményeit. Kifejtette véleményét a nyelvújítási vitákról, amelyeket kettős, előremutató következtetéssel kommentált: véleménye szerint az érvek tudományos egyeztetését és ezáltal az egyezséget csak egy tudós társaság keretein belül lehetne megteremteni – egy tökéletes szótár birtokában.

Teleki egy másik pályamunkát is készített, szintén a Marczibányi Intézet kiírására: *Egy tökéletes magyar szótár elrendelése, készítése módja* című munkája a későbbi akadémiai szótár előmunkálatának tekinthető. Mintaként szolgált számára a külföldön ekkorra már megjelent szótárak, de különösen Johann Christoph Adelung (1732–1806) Lipcsében kiadott szótárát tekintette követendő példának. Ezek alapján munkájában két kérdést fejtett ki részletesen: egyfelől milyen a tökéletes szótár, másfelől azt, hogyan lehet megalkotni. Ebben a munkában ismét említésre kerül egy létrehozandó tudós társaság, amely azon tudósok köréből szervezendő, akik részt vesznek a szótár megalkotásában.

Teleki elképzelése a Tudós Társaság megalakulásával realizálódott, és már 1831-ben döntést hoztak a *Nagy magyar*

szó-könyv elkészítéséről, amelynek terve 1834-ben jelent meg nyomtatásban is. Az előkészítő munkák során azonban világossá vált, hogy Teleki tervét az eredeti elképzelések szerint nem lehet kivitelezni, ezért némiképp átdolgozta tervezetét és szűkítette a szótár tartalmát. Egy kisebb értelmező szótár kidolgozására 1844-ben Czuczor Gergelyt és Fogarasi Jánost kérték fel, akik 1861-re készültek el a kézirattal. A *magyar nyelv szótára* 1862 és 1874 között látott napvilágot hat kötetben. Az Akadémiának, amely fő célkitűzésének a magyar nyelv művelését és ápolását tekintette, fontos szerepe volt abban is, hogy egységes magyar szaknyelvet alakítson ki az egyes szakterületeken, például a bányászat és a kohászat területén is. Így többek között felkérték az erdélyi bányatisztekot, hogy gyűjtsék össze a szakszavakat és kifejezéseket, amelyekből egy német–magyar szótárat szerkesztenek. Ezzel a feladattal Debreczeni Mártont, az erdélyi bányák és kohók igazgatóját bízták meg.⁷ Maga Teleki is nyomon követte a készülő szótárak munkálatait, az egyik első zsebszótár gyűjtése idején írta Toldy Ferencnek, a Tudós Társaság titkáranak: „A zsebszókönyvet olly nevezetes tárgynak látom, hogy annak velem közlését a nyomtatás előtt előre kikérem.”⁸

De nemcsak nyelvészeti kérdések foglalkoztatták, hanem a történelem, ezen belül is leginkább Magyarország története. Az első nagyobb történelmi témájú esszéjében jogi kérdésekkel foglalkozott: *Spártának Polgári alkotmányáról és Törvényéről*. Ezt 1821-ben publikálta a *Tudományos Gyűjteményben*. Ezt követően már csak a magyar történelem egy-egy eseményével foglalkozott: *Eger várának 1552-es ostroma* című dolgozata 1822-ben jelent meg, a következő évben pedig I. Lajos nápolyi hadjáratairól értekezett, mindkét esszéje az *Aurórában* látott napvilágot.

1825-ben kezdett komolyan foglalkozni a Hunyadiak korszakával (1438–1490). Teleki anyagi áldozatot és fáradságot nem sajnálva nagyon sok forrást halmozott fel, amelyből egy többkötetes munkát tervezett kiadni. Ebben nemcsak az ország esemény- és politikatörténetét kívánta bemutatni, hanem társadalom- és művelődéstörténetét is. A hivatali elfoglaltságai miatt azonban lassan haladt a kötetek készítésével: 1837-ben Toldynak írt levelében sza-

badkozott, hogy még nem tud kéziratot leadni próbanyomatra, mert több körülmény is gátolta a munkában.⁹ Így csak 1850-ben kezdte el a kötetek kézíratait rendezni, átdolgozni, a 10. kötetből 1851 ősziére készült el pár ívvel próbanyomtatás végett. A tipográfiához instrukciókat is adott: az oklevelek, ezek magyar kivonatai és a jegyzetek betűnagysága térjen el egymástól. A kötetek kiadása végül 1852-ben kezdődött meg a *Hunyadiak kora Magyarországon* címmel. Teleki a kézirat rendezése mellett azzal is foglalkozott, hogy milyen kötéssel (bőr, félbőr vagy vászon) és címlappal adják ki a köteteket, valamint ellenőrizte a ki-nyomtatott íveket is.¹⁰ A szerző életében öt kötet jelent meg: az első négy, illetve a tizedik kötet, amely az okleveleket tartalmazta. Az 5. és 11–12. köteteket nyomtatásra előkészítették, a többiről pedig végrendeletében rendelkezett. A kéziratok további sorsát és megjelentetését a család Szabó Károlyra, Teleki titkárára bízta. A kiadás az oklevéltárral, a 11. kötetrel folytatódott 1855-ben, majd 1856-ban az 5. kötet, 1857-ben a szintén forrásokat tartalmazó 12. kötet jelent meg. A hiányzó kötetek kidolgozása a Történelmi Bizottságra maradt, de a mai napig sem zárult le teljesen, hiszen a sorozatból hiányzik a 15. századi Magyarországot bemutató térképgyűjtemény.

Teleki témaválasztását azzal indokolta, hogy a Hunyadiak időszaka Magyarország egyik legérdekesebb és legfényesebb korszaka, ennek ellenére mégsem foglalkoztak vele addig kellő alaposítással. Ő maga nem családtörténelmi munka megírását vette tervbe, amit mutat egyrészt a kötet címe és felépítése is. Teleki arról az időszakról kívánt szólni, amelyben a Hunyadiak éltek, valamint nemcsak az események láncolatát tervezte megírni, hanem az ország társadalmi és földrajzi helyzetét is. Ezt mutatja, hogy az események elbeszélését nem Hunyadi János bemutatásával indította, hanem a Zsigmond halála utáni helyzet ismertetésével és Albert uralkodásával, illetve a történetet 1490-ben, Mátyás halálával lezárta, és nem foglalkozott Corvin János tevékenységével.

Teleki nem a már ismert adatokat és összefüggéseket akarta megismételni, hanem új források feltárásával és azok kutatásba való bevonásával dolgozta ki kéziratát.

Az újabb kútfőkhöz való hozzáférést pedig választott pályája is lehetővé tette, hiszen hivatalnokként nagyobb bejárása volt az állami intézményekbe, levéltárakba.¹¹ Teleki munkatársa, Toldy Ferenc a művet a magyar történetírás egyik legjelentősebb teljesítményei közé sorolta annak forráshasználata és módszertana miatt, ami napjainkban is megállja a helyét.

Teleki mind nyelvészként, mind történészként magyar nyelven értekezett, ami a hazai tudományos élet fellendítése szempontjából nem volt érdektelen. Történetíróként igyekezett korának korszerűbb módszereit felhasználni kutatómunkája során. Nagy művének utolsó forrásközlő kötetei éppen azt a célt szolgálták, hogy az általa leírt összefüggések mindenki számára, aki kézbe veszi a köteteket, visszakereshetők legyenek. Az oklevelekhez készült magyar nyelvű tartalmi kivonatok is ezt tették lehetővé. Az általa ki nem dolgozott középső kötetek, amelyekben az ország 15. századi statisztikájával kívánt foglalkozni, a 19. század végén létrejövő történeti földrajz tudományterület alapjait előlegezték meg.

A MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG ELSŐ ELÖLÜLŐ ELNÖKE

Az, hogy Teleki József lett a Magyar Tudós Társaság első elnöke, nem volt véletlen. Az addigi tudományos pályafutása, valamint az alakuló társaság körüli munkákban való aktív részvétele mind hozzájárulhatott kinevezéséhez. Az sem elhanyagolható szempont, hogy édesapja, Teleki László révén nemcsak a korszak jeles tudósaival sikerült jó kapcsolatot kialakítania, hanem magával József főherceggel, a nádorral is, aki a társaság pártfogója lett.

Teleki tulajdonképpen az elejétől kezdve jelen volt a Társaság életében: Széchenyi 1825. november 3-i felajánlása után négy hónappal, 1826. március 17-én az országgyűlésen felolvasott levelében Teleki József gondoskodott a létesítendő tudós társaságban folyó tudományos munka szellemi hátteréről: felajánlotta ugyanis családja három generáción át gyarapodó, terjedelmes könyvtárát „a neve-

zett társaságnak és a haza összes polgárainak használatára”.¹² A köteteket már nagyapja idején két nagy állományba rendezték, a magyar és magyar vonatkozású művek csoportjába, valamint az ennél nagyobb, a külföldi köteteket tartalmazó egységbe. Apja pedig annak a szellemében folytatta a könyvtár gyarapítását, hogy az majdan egy tudós akadémia hasznára váljon, tehát Teleki József felajánlása nem előzmények nélkül történt. Ő elsősorban érdeklődésének megfelelő történeti munkákkal bővítette a családi gyűjteményt. A könyvtár sokéves várakozás után 1844-ben került az első helyére, a Társaság új székhelyére, a Trattner–Károlyi-házba. Azonban a köteteknek csupán a kétharmada fért el itt a többi könyvtől elkülönítve. 1863-ban, miután végleges helyére, az Akadémia palotájába került, már nem különgyűjteményként kezelték, illetve ekkor egészült ki az állomány maradék részével, valamint a további ötezer kötettel, amelyet Teleki végrendeletében hagyott a könyvtárra. Egy ilyen könyvtár – tartalmát és időkorét tekintve – nélkülözhetetlen volt a kutatásokhoz. A gyűjtemény a 15. századtól kezdve tartalmazott köteteket a különböző tudományágakban, egy-egy példánya pedig ma már múkincsnek számít.¹³

Az országgyűlési beszédekben elhangzott felajánlások és egy tudós társaság megalapítására vonatkozó kívánság törvényben is manifesztálódott. Az 1827. évi XI. törvény értelmében a nádor egy bizottságot rendelt ki a Társaság intézményének és rendszabályainak kidolgozására, továbbá a küldöttség elnökének Teleki Józsefet nevezte ki. Mellette további 4 alapító tag és 22 személy vett részt a munkában. A bizottság 1828. március 15. és április 17. között ülésezett Pesten. A szabályok kidolgozásánál Teleki nemcsak elnökölt, hanem javaslatokat is tett, amelyeket rendszerint el is fogadtak. A küldöttség első ülésén tisztázták a Társaság működésének célját, amit ekkor Teleki a magyar nyelv kiművelésében és ápolásában, valamint a tudományok művelésében fogalmazott meg. Az ő javaslatára döntöttek a rendes fizetéses tagok számáról, valamint azon rendes tagokéről is, akik addig nem kaptak fizetést, amíg nem volt biztosított annak anyagi fedezete. A pénzügyi kérdésekben is, mint a legjobb magyar könyvnek járó ju-

talom vagy jutalomtételek, illetve egyéb gyakorlati feladatok költségei, az ő szava érvényesült. A kidolgozott rendszabályt az április 17-i ülésen véglegesítették. Ezt Teleki átadta a nádornak, aki majd csak augusztus közepén terjesztette az uralkodó elé. Az alapszabályok és az igazgatótanács tagságának megerősítése 1830. júliusban történt meg, majd ezt követően az igazgatótanács decemberben véglegesítette az alapszabályok szövegét, amelyre az uralkodói jóváhagyás 1831. márciusban érkezett meg.¹⁴

Telekinek mint első elnöknek jutott az a feladat, hogy egy új intézményt indítson útjára. Ehhez a kidolgozott rendszabályok biztosították a keretet, de tartalommal neki kellett megtöltenie az igazgatótanáccsal és a tagokkal egyetértésben. Teleki a Társaság fő célkitűzését, a nyelv-művelést közös célnak tekintette, ezért a tagság egységességre törekedett. Így az egyes osztályok eleinte nem különültek el egymástól és közös gyűléseket tartottak. A tudományos munka ösztönzésére külföldi mintára pályázatokat írtak ki: 1831-ben filozófiatörténeti témában, a következő évtől azonban bővült a tudományterületek köre. Teleki történészként és elnökként is sokat tett a hazai történetírás fellendítéséért: pártfogásába vett fiatal kutatókat (Gévay Antal, Jászay Pál), valamint különféle történeti témák kidolgozására is pályázatokat írt ki. Az 1835. évi pályázat témája például a Mohács előtti műipar és kereskedelem állapota volt, a díjnyertes pályaművet pedig a fiatal Horváth Mihály nyújtotta be.

Teleki ezenfelül szorgalmazta a külföldi akadémiákkal való együttműködést. A magyar tudósok külföldi akadémiai tagságának ekkor már kialakult hagyománya volt, ő maga például a Bajor Akadémia, a Dán Régiségtudományi Társaság, majd 1847-től a Bécsi Császári Akadémia tagja volt. Ennek mintájára a Tudós Társaságba is választottak külföldi tagokat, főként olyan tudósokat, akik magyarországi témákkal foglalkoztak, illetve kutatói életpályájukkal ösztönzően hathattak a magyar tudósokra.

Teleki továbbá lehetőséget biztosított a kutatóknak, hogy munkáik nyilvánosságra kerüljenek. Egyrészt 1833-ban többedmagával útjára indította a *Tudománytár* című folyóiratot, az ülések alkalmával felolvasásokat tartottak,

valamint nagyobb művek kiadását is vállalta. Az utóbbit nehezítette, hogy ekkor nem volt saját nyomdája a Társaságnak, továbbá az anyagi problémák és a cenzúra is lassíthatta egy-egy könyv megjelenését. Teleki a könyvkiadásokhoz és a *Tudománytár*hoz kapcsolódó feladatokat maga felügyelte. Toldy Ferentől rendszeresen tájékoztatást kapott arról, hogy melyik papírfajtára nyomtatva mennyibe kerülne egy-egy kötet, vagy a nyomda mennyiért vállalná a nyomtatást. Maga pedig instrukciókat adott arra nézve, hogy milyen feltételek mellett, melyik változatot válasszák ki, hogyan fognak a nyomdának fizetni egy-egy megjelentetni kívánt kötet után, amelyeknek a majdani árát is ő szabta meg. A felesleges költségek elkerülése végett azt is pontosan meghatározta, hogy milyen új könyveket lehet megvásárolni. Eszerint csak a Magyarországon megjelenteket, rögtön a megjelenés után pedig azokat, amelyeknek „belső becsük” van, és nem várható, hogy ajándékba kapják, illetve ha nem került többre, mint öt pengő. A vásárlásra engedélyt ő vagy Széchenyi István, a másodelnök adott.

A tudománypolitikai kérdések mellett elnökként azonban az intézmény helyzetével, nehézségeivel is foglalkoznia kellett, amelyek már elég korán felütötték a fejüket. Az anyagi nehézségek mellett további gondot jelentett, hogy hiányzott az intézményi keret és a célkitűzések közötti összhang, továbbá a tagok kiválasztása sem teljes mértékben tudásalapú volt, hiszen sokkal többet nyomott a latba, ha valaki „buzgó hazafi” volt. Először 1833-ban állt elő Széchenyi egy reformjavaslattal, de Teleki szükségtelennek tartotta egy éppen csak létrehozott és működését megkezdett intézményt megreformálni, valamint attól is tartott, hogy az udvar esetleg akadályozná működésében a Társaságot. A módosító javaslatok elsősorban a célkitűzéseket és a tagságot érintették, és végül az uralkodó elé terjesztették őket, aki azonban nem hagyta jóvá az alapszabályok megváltoztatását. A Társaság körében ugyan Széchenyi nézetei voltak népszerűek, de végül Teleki elképzelése valósult meg, és nem nyúltak az alapokhoz. A problémák azonban továbbra is fennálltak, így az 1840-es évek elején újra foglalkoztak velük részletesebben. Vallas Antal matematikus és a Tudós

Társaság tagja felolvasásaiban fogalmazta meg azokat az elmentmondásokat, amelyek gátolták a Társaságot a hatékony működésben, továbbá azt is, hogy nyelvművelő társaság helyett a tudományok akadémiájává kellene alakítani az intézményt. Maga Teleki ekkor már elérkezettnek látta az időt a reformokra, de csak abban az esetben, ha a régi szerkezet változatlan marad. A reformok sorsa ekkor is az ő elképzelései szerint alakult, és csak olyan újításokat fogadtak, amelyek az alapszabályokat nem érintették, de korszerűbbé tették az intézményt. Így például hat osztály önállósodott, minden osztályban a legidősebb tag lett az elnök, és a tagoknak két évente kellett tudományos értekezést benyújtani. Egy kérdésben ekkor sem értett egyet az első és a másodelnök: a Társaság célkitűzésében. Széchenyi ugyanis még az 1840-es években is nyelvművelő társaságként tekintett az akadémiára, és a nemzetiségi konfliktusoktól tartva nem kívánta, hogy a magyar nyelv terjesztésébe is bekapcsolódjon. Teleki szerint azonban ez csak az egyik feladat a tudományok művelése mellett: „Hogy társaságunknak kettős fő célja van: először a magyar nyelv mívelése, kiképzése, másodsor a Tudományok terjesztése, gyarapítása és főként nemzetesítése a magyar nyelv segítségével.”¹⁵ A reformokkal egyre közelebb kerültek azon cél felé, amely egy tudásalapú és korszerűen működő társaságot kívánt, de az anyagi gondokat nem tudták leküzdeni. Az időközben megszűnt *Tudománytár* helyére lépő *Akadémiai Értesítő* megjelenése csúszott, akadozott a könyvkiadás, és a soron következő országgyűlésen a Társaság beterjesztett tízéves tervét sem tárgyalták. A forradalom kitörése és a szabadságharc időszaka sem az előrelépés ideje volt, a tagok egy csoportja ugyan nemzeti akadémiát akart létrehozni új alapszabályok kidolgozásával, de a terv kudarcba fulladt. Az alapszabályok módosítása ugyanis a közgyűlés hatáskörébe tartozott, amelynek összehívását Teleki először halogatta, majd 1848. októberben anyagi okokra hivatkozva határozatlan időre halasztotta – megpecsételve ezzel egy új alapokra helyezett intézmény sorsát.¹⁶

Teleki ebben az időszakban már sokat betegeskedett, és többnyire sziráki birtokán tartózkodott. Ezen viszonytagságos időkben sem feledkezett meg a fő célkitűzésekről,

ezért már 1850 januárjában körlevélben szólította fel a tagokat, hogy folytassák tudományos kutatásaikat, munkájukat. Ez azonban nehezen volt kivitelezhető, tekintve hogy a tagok jó része vagy börtönben ült, vagy menekülni, bujkálni kényszerült. Így Czuczor Gergely is, akit 1848 decemberében megjelent *Riadó* című költeménye miatt hatévi várfogságra ítélték, és ez a helyzet a szótár készítését is nagyban gátolta. A büntetés enyhítése végett Teleki először Windischgrätz herceghez fordult, akinek kifejtette azt is, hogy Czuczor nélkül nem készülhet el a szótár. Ezért engedélyt kért számára, hogy a fogságban is folytathassa munkáját. Windischgrätz jóváhagyta Teleki kérését, Czuczort áthelyezték Budára, majd annak visszafoglalása után kiszabadult, de ősszel újra internálták, és Haynau Kufsteinbe akarta vitetni. Ezután Teleki a táborszernaghoz fordult, hogy a pesti börtönből helyezze át Czuczort kolostori fogságba, hogy tudjon dolgozni a szótáron. Ezúttal azonban nem ért cél, és csak 1851-ben sikerült kiszabadítani a költőt kufsteini fogságából. Annyit azonban sikerült elérnie, hogy ott is folytathatta munkáját, illetve könyveket is küldhettek neki.¹⁷

A Társaság életét tovább nehezítette, hogy az udvar nem tekintette országos intézetnek az Akadémiát, ezért az 1852-ben az egyletekről megjelent rendelet értelmében működési engedélyért kellett folyamodnia. Teleki azonban vonakodott ezt a lépést megtenni, mert úgy vélte, ez a rendelet az Akadémiára nem vonatkozik, mivel az egyrészt nem egylet, másrészt rendelkezik császári engedéllyel. Érvelését az udvar viszont nem fogadta el, német nyelven, három példányban kellett engedélyért folyamodnia. Teleki az egész eljárást aggódva nézte: féltette az Akadémia önállóságát és nemzeti jellegét.¹⁸ Ezért a Tudós Társaság elnökeként külön bizottságot állított föl, amelynek feladata volt egy új alapszabály-tervezet elkészítése. Ez csak annyiban volt új, hogy igazodni kívánt a fennálló körülményekhez, így a lényegi elemeket érintetlenül hagyta, a már megvalósult reformokat is beleértve. 1854 tavaszán terjesztették fel, de a jóváhagyás már csak jóval Teleki halála után, 1858 végén érkezett meg. Az intézmény addig egy kormánybiztos felügyelete alá került.¹⁹

Teleki 1855-ig, haláláig viselte a Tudós Társaság elnöki pozícióját, utóda Dessewffy Emil lett, akit a Társaság Teleki elnöklete alatt kidolgozott rendszabályainak megfelelően az igazgatótanács választott meg titkos szavazás útján. Toldy Ferenc tartott Teleki felett emlékbeszédet, amelyben részletesen ismertette Teleki életét, munkásságát és tudományos eredményeit:

„[...] ő ez academiának elnöke, sőt ennél is több, ő annak egyik alapítója, szerkesztője, életben s halálban jótevője és lelke volt, az intézet ügye neki szívügye, az intézet maga fogadott gyermeke; az ő élete s az académiáé egy”

– összegezte véleményét.²⁰ Toldy évek múltán is igyekezett Teleki emlékezetét életben tartani, Móra Ferenc egyik elbeszélésében egy 1875-ös akadémiai ülés eseményeit elevenítette fel, ahol Toldy indítványozta, hogy minden nagygyűlést a következőképpen kezdjenek el: „Áldott legyen a nagy elnök, gróf Teleki József emlékezete, most és mindörökkön!” Móra maga is elismerően nyilatkozott Teleki akadémiai elnökségéről.²¹ A nézetkülönbségek ellenére Széchenyi is elismerte Telekit mint első előlülőt. 1833-ban ugyanis Széchenyi javaslatának köszönhetően maradhatott Teleki elnöki tisztségben. Amikor Telekit kinevezték a kancelláriához tanácsosnak, le kellett volna mondania elnöki posztjá-

ról, Széchenyi azonban indítványozta, hogy változtassák meg az idevágó rendszabásokat, így Teleki maradhatott tisztében. Később, amikor Telekit Erdély kormányzójává nevezték ki, és le akart mondani az elnökségről, akkor annak hatására Széchenyi is a lemondást fontolgatta.²²

Teleki a Tudós Társaság elnökeként egyensúlyozó politikát folytatott. Konzervatív politikusként igyekezett, hogy a Társaság működése ne váltsa ki az udvar rosszallását, noha az kezdetől fogva gyanúval szemlélte az intézmény megalakulását és működését. Sőt, az 1840-es évek elején egyenesen forradalmi fészeknek titulálta az egyik titkosrendőri jelentés. Ugyanakkor Teleki mindent megtett annak érdekében, hogy a Társaságból korszerű tudományos intézmény váljon, de nem feltétlenül abban az ütemben, mint ahogyan azt más tagtársak szeretnék volna látni. Teleki tehát nem volt híve a radikális változásoknak, de nyitott volt az olyan reformjavaslatokra, amelyek az alapokat nem rendítették meg. A forradalom és szabadságharc idején nem vállalt olyan szerepet, ami miatt ne tarthatta volna meg elnöki tisztségét, így gondoskodhatott arról, hogy viszonylag hamar újrainduljon a tudományos munka, folytatódjanak a kutatások és a könyvkiadások, így saját művének kiadási munkálatai is.

Czinege Szilvia

JEGYZETEK

- 1 Toldy Ferenc: *Teleki József Gróf (IV.) életére és műveire vonatkozóak*. MTA KIK KRKGY Történelem 2r 11/a.
- 2 Szabó: A Teleki család, 43–56.
- 3 Szabó: Teleki gyűjtemény, 72–73.
- 4 F. Csanak: *Két korszak határán*, 56., 100.
- 5 Kollár: Tekintélyépítési stratégiák, 31.
- 6 Péntek: A nyelvújítás elfeledett tudós nyelvésze, 11.
- 7 Csúri: *Teleki József*, 11–26., 33–38.; Péntek: A nyelvújítás, 12–29.
- 8 Teleki József levele Toldy Ferencnek. Bécs, 1833. április 24. MTA KIK KRKGY M. Irod. Lev. 4r 100.
- 9 Teleki József levele Toldy Ferencnek. Bécs, 1837. június 28. MTA KIK KRKGY M. Irod. Lev. 4r 100.
- 10 Teleki József levelei Toldy Ferencnek. Szirák, 1851. október 29., Szirák, 1852. február 6., és Szirák, 1852. november 18. MTA KIK KRKGY M. Irod. Lev. 4r 100.
- 11 Toldy: Teleki József, 567–568.; Romsics: *Clio bővületében*, 82–83.
- 12 Sallai–Szabó: *Sincero promovendi*, 1.
- 13 Uo. 1–37.; Szabó: Teleki gyűjtemény, 68–114.
- 14 Szentgyörgyi: *Célkitűzések*, 5–53.; Körmendy–Mázi: „Önállás, nemzetiség...”, 225–231.
- 15 Teleki beszéde 1841. szeptember 5-én a Társaság 10. közgyűlésén. Idézi Szentgyörgyi: *Célkitűzések*, 17.
- 16 Teleki József és Toldy Ferenc levelezése. MTA KIK KRKGY M. Irod. Lev. 4r 100. és 149., Ms. 4757/260–264.; Pach (főszerk.): *Másfél évszázad*, 29–52., 87–89.; Romsics: *Clio bővületében*, 82–83.
- 17 Teleki József levele Windischgrätzhez 1849. február 3., Haynauhoz 1849. december 27. és Mária Dorottya főhercegnőhöz 1850. január 20. MTA KIK KRKGY M. Irod. Lev. 4r 149.; Náday–Sáfrán: *Történeti kutatások*, 31–35.
- 18 Teleki József levele Toldy Ferencnek. Szirák, 1853. november 25. MTA KIK KRKGY M. Irod. Lev. 4r 100.
- 19 Szentgyörgyi: *Célkitűzések*, 50–53.
- 20 Toldy: *Emlékbeszéd*, 24–25.
- 21 1875. március 19-i ülés. *AÉ* 9 (1875) 56–58.; Móra: A hála, 495–498.
- 22 Viszota (szerk.): *Gróf Széchenyi István naplói*, 4. kötet LVIII., 362., 5. kötet 551.

gróf

Dessewffy Emil

Dessewffy Emil

„Jelszó: »nemzeti műveltség és művelt nemzetiség«”

Dessewffy Emil grófra nem tudósként, hanem államférfiként és politikusként tekintettek kortársai. Joggal, hiszen az 1840-es évek elejétől formálódó ifjú konzervatív reformer csoport egyik meghatározó egyénisége volt. A Széchenyi István gróf által meghirdetett gazdasági modernizációt népszerűsítő, annak programját részleteiben továbbfejlesztő publicistaként lépett a közvélemény elé, majd a liberális reformmozgalom éles nyelvű kritikusaként vált ismertté. Ahogy fiatalkori barátja, Eötvös József báró fogalmazott 1867-ben elhangzott akadémiai emlékbeszédében, fiatal korától kezdve egyfajta ellenszenv jellemezte „minden tisztán elméleti spekuláció” iránt, de felhívta a figyelmet arra az ellentmondásra is, hogy miközben Dessewffy a tudomány teóriájában alig hagyott nyomot, munkái igen nagy hatást gyakoroltak kialakulóban lévő közgazdasági irodalmunkra.¹

Eperjes, 1814. február 24.

Pozsony, 1866. január 10.

1855. április 17. –
1866. január 10. †

I/2. Barabás Miklós:
Gróf Dessewffy Emil
1866

AZ AKADÉMIA TAGJAI KÖZÖTT

Amikor 1843 őszén az Akadémia levelező tagjává választották, ezt a nagy hatású publicisztikai tevékenységet ismerték el. Nem volt ez egyedi eset, hiszen az Akadémia tagjai közé fogadta a magyar irodalom nagyjait, de a politikai viták kiemelkedő szereplőit is. A levelező taggá választásáról értesítő levélre született válaszában Dessewffy a maga szerepei közül a gyakorlati gazdálkodót állította előtérbe: „A nekem egészen váratlanul jutott megtiszteltetés sokkal becsesebb előttem, hogysem beérhetném azaz, a »levelezői« címet pusztán viselni, de az academia céljai előmozdítására semmit sem tenni. Rendelgetésem ugyan az ekeszarvához köt, s csak kevés üdőt hagynak a földművelés gondjai fel olvasásra s írásra fordíthatót, de ezen kevés üdő sem fordíthatatik semmi jobbra, mint hazai jó célok előmozdítására, és hol lehet szebb és jobb cél, mint az, melyet az academiának a törvény s nemzet szava kitűztek?”² Tiszteleti taggá választására azután meglehetősen későn, már elnöksége idején, 1858-ban került sor. Ajánlói, Károlyi György gróf, Deák Ferenc, Kemény Zsigmond báró, Szalay László és Fogarasi János a törvénytudományi osztály nevében így indokolták javaslatukat: „államgazdasági irományai: »Alföldi levelek. Buda 1842«, »A magyar vám- és kereskedési ügy. Pest, 1847«, »Fizesünk! Pest, 1847« sat. megjelenésök korszakában irodalmunk ezen ágának jelesebb tüneményei között fogtak [!] helyet; s ki az államtudományok mezején, mint 1856-ban megjelent: »Az ausztriai pénzügyi kérdésekről« jeles könyvéből láthatni, utóbb sem szűnt meg munkás lenni.”³

A „nemzetgazdasági eszmék” magyarországi fejlődését bemutató kortárs összefoglalók Széchenyi és az akkoriban még pályakezdő fiatal Lónyay Menyhért mellett Dessewffyben látták a modern európai gazdasági teóriák magyarországi meghonosítóját és alkalmazóját.⁴ Az ipar-támogatást és a védővámok alkalmazását előtérbe állító Kossuth Lajos ellenében Dessewffy Széchenyi mezőgazdaságra és szabad versenyre épülő modelljét propagálta.⁵ Felhívta a figyelmet az országgyűlés felügyelete alatt álló önálló országos pénztár felállításának, azaz az önálló állam-

háztartás kiépítésének a fontosságára is.⁶ Emellett a hitelügy fejlesztésével kapcsolatos gondolatait tekintette döntő fontosságúnak a korabeli közvélemény.⁷ A gyakorlatban is kipróbálta reformjavaslatait, ott találjuk minden új gazdasági vállalkozás alapítói vagy támogatói között. E téren a leglényegesebb a Magyar Földhitelintézet alapítása volt, melynek tervét 1857 elején Dessewffy Lónyay Menyhérttel és Csengery Antallal közösen készítette el, s melynek 1862-ben történt felállítása után ő lett első elnöke.

Dessewffy fogadkozása levelező taggá választásakor egy jó ideig csak ígéret maradt, 1848 előtt nincs nyoma, hogy bármiféle tevékenységet végzett volna az Akadémia szervezetén belül. A forradalom és szabadságharc azután alapvetően új szituációt teremtett. Dessewffy kezdettől fogva szemben állt a nagy átalakulással, nem működött együtt a magyar kormánnyal, 1848 őszétől memorandumaival a bécsi kormányzatot segítette. A Felix zu Schwarzenberg herceg vezette birodalmi kormány által célzott centralizált birodalommodell, az uralkodói abszolutizmus, valamint Magyarország alkotmányos különállásának teljes felszámolása azonban a magyar konzervatív arisztokraták legtöbbje, köztük Dessewffy számára is elfogadhatatlan volt. A bécsi kormányzat lojális, de eltökélt politikai ellenfeleiként vártak jobb időkre.

DESSEWFFY ÉS AZ AKADÉMIA EGYMÁSRA TALÁLÁSA

A nagy politikai kataklizma után csak lassan ocsúdott fel a magyar társadalom dermedt bénultságából. A pesti Nemzeti Színház mellett az Akadémia volt az az országos nemzeti intézmény, amely, ha szigorú hatósági ellenőrzés mellett és korlátozásokkal is, de újratekzdhetette működését. Az elnök, Teleki József gróf 1850 januárjában köriratban szólította fel az Akadémia tagjait munkálkodásuk újratekzdésére. Karl Geringer báró, a polgári ügyek császári biztosa egy bizottságot nevezett ki az Akadémia és az akadémikusok 1848–1849-ben tanúsított magatartásának vizsgálatára, Andrássy György gróf, az Akadémia egyik konzervatív arisztokrata alapítójának elnökletével, s a tagok sorába

Dessewffy is kinevezte.⁸ Geringer jóváhagyta a javaslatokat, ugyanakkor bizalmas jelentést állított össze a maga részére az akadémikusokról. Ebben összesen négy fő kapott „mindig lojális” minősítést. Eredetileg Dessewffy is ide sorolták, de utána beszűrték: „volt”.⁹ Ezt követően újraindulhattak az akadémiai előadások, de a szervezet törvényesítésére még várni kellett. Az 1852-ben kibocsátott egyesületi pátens szerint valamennyi egyesületnek be kellett nyújtania alapszabályát felülvizsgálatra.¹⁰

Az alkalmi bizottsági tagságon kívül nemigen találkoztunk Dessewffy névvel az akadémiai iratokban. Mivel 1850-ben Pozsonyba költözött, a teleket ott, a nyarakat viszont Szabolcs megyei, büdszentmihályi birtokán töltötte, nem volt lehetősége a kisgyűlések látogatására. 1853 márciusában azután az igazgatótanács döntött a megelőző évek során megüresedett nyolc igazgatótanácsi hely betöltéséről, s ekkor Dessewffy bekerült a testületbe.¹¹ 1855. február 15-én elhunyt Teleki, s további három hely is megüresedett. Az igazgatótanács 1855. április közepén új tagnak megválasztotta többek között Deák Ferencet és Eötvös Józsefet. Ezt követően Andrassy György bejelentette, tovább nem viselheti megbízott másodelnöki posztját, majd titkos szavazással megválasztották elnöknek Dessewffy Emilt, Eötvös Józsefet pedig másodelnöknek. Tíz fő vett részt az igazgatótanácsi szavazásban, Dessewffyre hét szavazat esett, tehát nem volt teljes egyetértés. Nem meglepő ez, hiszen Dessewffy csak frissen kapcsolódott be az Akadémia munkájába, nem volt gáláns mecénás sem. Továbbá egyes tagok talán gyanakodva fogadták azt is, hogy egy nemzeti intézmény élére egy, a nemzeti mozgalommal korábban látványos konfliktusokat vállaló s a közvéleményt élesen megosztó politikus kerüljön. Másfelől viszont a meglehetősen törékeny jogi és szorongatott politikai helyzetben csak egy, a császári hatóságokkal szót értő, azok számára elfogadható vezető képviselhetné eredményesen az Akadémia érdekeit.¹² Dessewffy, amikor első alkalommal, 1855. november 19-én elnökölt a történettudományi osztály ülésén,

akadémikus társai támogatását kérte, s ígéretet tett, megkísérli az intézmény védelmét, s ha úgy látja, erői erre nem elegendők, félreáll.¹³ Ezt követően még háromszor választotta Dessewffy elnökének az igazgatótanács: az új alapszabályok elfogadása után, 1858. december 19-én 8 szavazattal, majd 1861. december 21-én és 1865. január 26-án 11 szavazattal – mindhárom alkalommal egyhangúlag, azaz úgy látták, méltónak bizonyult a megelőlegezett bizalomra.¹⁴

Amikor 1858 decemberében, az új alapszabályok alapján újra teljes körben megkezdhette működését az Akadémia, Dessewffy a közgyűlést megnyitó beszédében hirdette meg programját. Felidézte Széchenyi 1842. decemberi, szintén az Akadémia soros éves közgyűlésén elhangzott, akkor nagy port kavart beszédét. Az Akadémia feladata, jelentette ki, a régi: „tudományilag képzett, gazdagított és lehetőleg tökéletesített nyelven művelni és terjeszteni a tudományt, ekkép öregbíteni a magyar közértelmesség sommáját, magasabb szellemi és értelm”, kifejlődéshez vezetni a magyart”. Az állásfoglalásnak, miszerint az Akadémia a tudomány elvont eszméi mellett annak magyar nyelven történő művelését továbbra is alapfeladatának tekinti, külön súlyt adott az alapszabályok körüli megelőző vita. Az Akadémia, fejtette, a nemzeti túlélés egyik legfontosabb záloga:

„a magyar Akadémia tagjainak is érezniök kell, mikép ők nem csak tudósok és írók, hanem egyszersmind a legmagasb magyar szellemi érdekek őrkatonái,”

akiknek a tudomány szeretetét hazafias kötelességeikkel kell egybeolvasztaniuk.¹⁵

DESSEWFFY AZ AKADÉMIA ÉLÉN

Dessewffy Eötvös Józsefben ideális elnöktársra lelt, ő épp azt tudta nyújtani, ami Dessewffyból hiányzott: maga is író

és tudós volt, már 1848 előtt részt vett az Akadémia működésében. Az, hogy Dessewffy állandó lakása Pesten kívül volt, önmagában kijelölte a feladatokat: rendszerint Eötvös elnökölt az osztály- és összes üléseken, s a folyó ügyeket ő vitte Pesten, ám Dessewffy súlyt fektetett arra, hogy amikor évente többször Pesten tartózkodott, az igazgatótanácsi ülések mellett legalább egy osztályülésen is elnököljön. Az 1860 májusában alakult Statisztikai Bizottság elnöki posztját is ellátta. Emellett intenzív levelezést folytatott a mindenkori titkárral, az akadémia ügyésze is rendszeresen referált neki a folyamatban levő jogi ügyletekről, utasításait várva. Dessewffy feladatokat osztott ki és kért számon. Ő állította össze a költségvetést, Tóth Lőrinc pénztárnok negyedévente jelentett neki az Akadémia pénzügyi helyzetéről. Az Akadémia vagyonának egy részét kitevő értékpapírok vásárlásáról és eladásáról Dessewffy rendelkezett. Ha Pesten tartózkodott, akár a legkisebb összegű pénztalványozásokra is ő adta meg az engedélyt. Távolról sem helytálló tehát az a kép, hogy Dessewffy csak reprezentált, a napi működés irányítását pedig a másodelnök Eötvösre hagyta.¹⁶

A két elnök energikusan hozzájárult az Akadémia belső szervezeti ügyeinek rendezéséhez. 1855 nyarán körlevélben hívták fel az akadémikusok figyelmét a tagsággal járó kötelezettségekre, az Akadémia üléseinek rendszeres látogatására, beszámolót vártak tőlük az 1847 és 1855 között kifejtett tudományos munkásságukról, s tudományos közlemények beküldésére szólították fel őket. 1855 őszén ugyanakkor igyekeztek rendezni a rendes tagoknak járó honoráriumok ügyét.¹⁷ Áttekintették az Akadémia kiadványainak helyzetét és a tennivalókat.¹⁸ A külföldi tudományos intézményekkel fenntartott kapcsolatrendszer is újjászervezték.¹⁹ Megtették az első lépéseket a pénzügyek tisztázására, a forradalom idejétől rendszertelenné vált vagy esetenként teljesen elmaradt az alapítványok, illetve a kihelyezett kölcsönök kamatainak behajtására. Dessewffy ezekben az első években maga is többször ellenőrizte a pénztári ügyvitelt, 1857-ben irányításával új ügyviteli szabályzatot dolgoztak ki.²⁰

Dessewffy legfontosabb feladata azonban az Akadémia képviselője volt a kormányzati szervek felé, amelyre

őt kiterjedt személyes kapcsolatai a bécsi és budai politikusi körökben kitűnően alkalmassá tették. A legsürgetőbb kérdés az alapszabályok elfogadtatása volt. Az Akadémia vezetőségének, még Teleki gróf irányításával, az álláspontja az volt, hogy nincs szükség új alapszabályra és engedélyre, a bécsi kormányzat azonban ragaszkodott a felülvizsgálathoz. Az igazgatótanács egy, a régi alapszabályok alapján készült tervezetet terjesztett elő, ám az 1858 tavaszán Ferenc József által jóváhagyott alapszabályszöveg több pontja is ütközött az alapítók akaratával.²¹ Az igazgatótanács kérte ezen pontok módosítását, de nem jártak sikerrel. Informális úton azonban Alexander Bach belügyminiszter jelezte Dessewffynek, hogy a kormányzatnak nincs szándékában bármilyen módon korlátozni a magyar nyelvhasználatot az intézmény működésében. Ezek után az igazgatótanács 1858 novemberében úgy döntött, tudomásul veszik az új alapszabályt annak érdekében, hogy végre megnyíljon a nagyobb cselekvési tér, és sikerült semlegesíteniük Széchenyi István gróf ellenállását.²² Dessewffy teljes erőbedobással vetette bele magát a háttértárgyalásokba: „Vannak idők, midőn a jogalapokat tapodó, minden hagyományszerűt mellőző irányzatok elleni küzdelmet körömszakadtig folytatni a legfőbb kötelesség és legnagyobb érdem, mert nyitva tartja egy későbbi méltányosabb kornak a lehetőséget, a további fejleményeket ezen láncolatba fűzni be ismét, és így a jogosság continuitását ismét helyreállítani.”²³ Eötvös József mindenekelőtt Dessewffy erőfeszítései eredményének tekintette, hogy sikerült az intézmény működését biztosítani: „ha az Akadémia alapszabályai végre helybenhagyattak, s azokban semmi oly változás nem történt, mely által az kitűzött céljainak követésében akadályoztatott vagy nemzeti jellemétől megfosztatott volna, ezt főképp Dessewffy ernyedetlen tevékenységének s ildomosságának köszönhetjük.”²⁴

Az Akadémia önállóságának védelme nem fejezhető be az alapszabályok elfogadásával, alkalmilag a későbbiekben is érezni kellett a kormány politikai nyomását – ezekben az ügyekben Dessewffyre várt a kiegyenlítés. 1860 szeptemberében például közvetítőkön keresztül egyenesen Ferenc József szólította fel a két elnököt, hogy

a tervezett Széchenyi-emlékünnepe alkalmával igyekezzenek megakadályozni bármiféle „provokációt”.²⁵ Mindemellett Dessewffy igyekezett a Helytartótanáccsal korrekt kapcsolatokat kiépíteni, ugyanakkor védeni az Akadémia önállóságát.²⁶

AZ ALAPTÖKE SZAPORÍTÁSA ÉS AZ AKADÉMIAI PALOTA MEGÉPÍTÉSE

Az alapszabályok jóváhagyásával megnyílt tér azonnali elfoglalására Dessewffynak már előzetesen végiggondolt terve volt. 1859. október 28-án az igazgatótanács ülésén javaslatot tett egyrészt az Akadémia tőkéjének adományok útján történő jelentős gyarapítására, másrészt hasonló módon akadémiai székház létesítésére ingatlanvásárlás vagy építtetés útján.²⁷ A kezdeményezés Dessewffy számára távolról sem pusztán pénzügyi tranzakció volt, hanem a „nemzeties műveltségre” emelkedett magyarság életrevalóságának és életerejének bizonyítékát remélte felmutatni siker esetén.²⁸

A székházépítés terve 1853 tavaszára nyúlik vissza, amikor az igazgatótanács elfogadta a javaslatot, de az Akadémia igencsak bizonytalan pénzügyi helyzete miatt a kezdeményezés elakadt.²⁹ 1858 februárjában Dessewffy levélben értesítette az Akadémiát, hogy a bátyja tiszteletére általa kezdeményezett *Koszorú gróf Dessewffy Aurél emlékének. Füzék tisztelői és barátai* című kiadvány szerzői a nyereséget az Akadémia palotájának építésére ajánlják fel, amihez Dessewffy külön 3000 forintos felajánlással csatlakozott. Nyár végén – nem nehéz emögött is Dessewffy befolyását sejtenünk – Sina Simon báró 80 ezer forintot adományozott erre a célra. Ez év decemberében azután az igazgatótanács bizottmányt küldött ki Eötvös József, Károlyi György gróf és Deák Ferenc részvételével.³⁰

1860. január 1-jétől kezdve Dessewffy értesítette Toldy Ferenc titkárt a hozzá érkezett felajánlásokról, közel 1100 levelet és gyűjtőívet küldött szét. Az ország legkülönbözőbb pontjain felbukkant gyűjtőívek terjesztése, az Akadémia javára rendezett bálók és hangversenyek elé a helyi

hatóságok akadályokat gördítettek, a gyűjtés ugyanis szigorúan magánjellegű volt. Dessewffy úgy határozott, az Akadémia ne folyamodjon nyilvános gyűjtés engedélyezéséért, mivel el akarta kerülni a közigazgatási hatóságok beavatkozását. Beadványban kérte Albrecht főherceg magyarországi főkormányzót és Agenor Gołuchowski gróf belügyminisztert, hogy a rendezvényeket engedélyezzék.³¹ Elvétve akadtak szkeptikus kételkedők,³² de a kezdeményezés lelkes támogatásra talált a lakosság széles körében. Jól látta Dessewffy, hogy az időpont kedvező. A Sina Simonnak szóló köszönőlevelében így szólt az adománytevés jelentőségéről: „Ahol egy hazában tények mutatják, hogy fiaiban a lélek emelkedettsége, a szívnek nemessége megvan, hogy ezek azt, ami egy nemzetnek legdrágább, nemcsak érezni, azért nemcsak szót emelni képesek, hanem hogy tettekre készek ott és akkor, ahol és amikor legszükségesebb – ott többé kétség nem lehet, hogy egy ily nemzet élni fog, hogy egy ily nemzetnek élni kell, hogy egy ily nemzet, sok hányattatás után bár, de meg fogja találni azon nyugpontot, melyből a törvényesség és rend széles alapzata virágzása kiindulni és a szellemi és anyagi jóllét nemes gyümölcseit megteremni fogja.”³³

Az igazgatótanács 1860. április 18-i ülésén Dessewffy elégedetten bejelentette, hogy az addigi eredmények impozánsak: az alaptőkére több mint 235 381 forint, a palotára pedig 269 844 forintot meghaladó összeg folyt be. Beszámolt a lehetséges Duna-parti telek ügyében Pest város tanácsával folytatott tárgyalásairól, s az igazgatótanács Dessewffy elnökletével, Eötvös József és Károlyi György részvételével palotaépítési bizottságot választott az ügyek teljhatalmú vitelére.³⁴ Az alaptőke emelésére tett erőfeszítések is rendkívül eredményesnek bizonyultak, az a gyűjtés megkezdése előtt 588 931 forint 80 krajcárt tett ki, 1864 végén pedig az Akadémia alaptőkéje már 1 110 1667 forint 69 krajcárt és 800 aranyat foglalt magában.³⁵

A székház 1865. decemberi ünnepélyes felavatásáig Dessewffy fáradhatatlanul szervezte az építési munkálatokat, 1864 tavaszától újabb pénzügytő akcióba kezdett, látva, hogy az építkezés költségei az időközben végrehajtott tervmódosítások ellenére meghaladják a rendelkezésre álló

kereteket. Továbbá indítványozta külön egy akadémiai bérház építtetését, ami 1864. szeptember végére elkészült. Erőfeszítései ellenére a palotaépítés igénybe vette az Akadémia pénzügyi forrásainak jelentős részét, az alaptőkéhez is hozzá kellett nyúlni, időleges átcsoportosításokat kellett végezni a tervezett Széchenyi-szoborra szánt alapból. Sőt, a bérházra mint fedezetre 120 ezer forint összegű jelzáloghitelt kellett felvenni. A palota átadása után ezért majd az Akadémia pénzügyeinek újabb rendbetételére volt szükség.³⁶ Végül a palotaépítés összköltsége közel 830 ezer forintot tett ki.³⁷ 1861 tavaszán Dessewffy kezdeményezte, hogy Esterházy Pál herceg, illetve Miklós fia mint örököse beleegyezzenek abba, hogy képtáruk és gyűjteményeik majdan az akadémiai palotában nyerjenek elhelyezést.³⁸

Dessewffy elnöksége idején az Akadémia nemcsak saját céljai, de egykori tagjai hozzátartozóinak érdekében is indított gyűjtési akciókat. 1855 decemberében Vörösmarty Mihály családja javára indult magángyűjtés, melyben a kezdeményező szerepet Deák Ferenc és Eötvös József játszotta, de Dessewffy nagyon hamar csatlakozott hozzájuk.³⁹ 1859 őszen a Kazinczy Ferenc-émlékünnepély kapcsán már Dessewffy kezdeményezte, hogy hátrahagyott örököseit támogassák, s erre külön alapítványt hozzanak létre az ő elnökletével. 1861 májusáig körülbelül 50 ezer forintot sikerült összegyűjteni, Dessewffy maga is támogatta az ügyet 500 forinttal.⁴⁰ Széchenyi István halála után, az igazgatótanács 1860. április 18-i ülésén, szintén Dessewffy kezdeményezte a majdan felépülő akadémiai palota előtt Széchenyi ércszobrának felállítását, annak céljára gyűjtés hirdetését, amelyet 1861 januárjában elindítottak. Az év decemberéig sikerült 66 373 forintot összegyűjteni, ekkor az igazgatótanács Dessewffy elnökletével egy bizottságot választott, s megbízta a további szervezéssel.⁴¹

A nagy akciók mellett számtalan apró-cseprő vagy éppen fontos napi dologgal foglalkozott Dessewffy akadémiai elnöksége alatt. Alkalmanként a tagok által az *Értesítő*-ben történő közlésre beküldött közlemények vagy az Akadémiának beküldött találmányok bírálóit ő jelölte ki; a kihalt Illésházy család levéltárának megóvása ügyében igyekezett közbenjárni, egy-egy akadémikus vasúti szabadjegyének ügyét intézte, hagyatékok megvásárlására igyekezett ösztönözni a Helytartótanácsot, és így tovább.⁴²

EPILÓGUS

Mindeközben a politika vonzásától sem szabadulhatott Dessewffy, elsősorban az októberi diploma (1860) előkészítésében játszott lényeges szerepet. 1865 tavaszán is azok között találjuk, akik a háttérben meghúzódva közreműködtek a provizórium viszonyainak felszámolásában. Mindemellett az Akadémiát tekintette működése elsődleges terepének. Özvegye így szólt erről 1866 tavaszán: „ezen hazai Intézet gyarapodása és virágzása nagyobb mértékben fekvék megboldogult férjem szívén, mint bármi más, mi körül fáradozott”.⁴³

A székház ünnepélyes átadására többszöri halasztás után, az újra összehívott országgyűlés megnyitására időzítve, 1865. december 11-én került sor. Ezen azonban a betegsége miatt Dessewffy már nem vehetett részt. November végén, december elején még instrukciókat küldött a megnyitó ünnepség részleteiről, szervezte az 1858-as akadémiai felszólalásának és a palotaavatásra készült beszédének kiadását, fogadta Tóth Lőrinc pénztárnok novemberi beszámolóját, s úgy tervezte, december 19-e tájékán újra Pestre utazhat. Arra már nem kerülhetett sor, de december 23-án még a Széchenyi-szobor ügyében rendelkezett.⁴⁴ A palota ünnepélyére készített beszédét Eötvös olvasta fel helyette. Fontos üzenetnek szánta azt nemcsak az akadémikusok, hanem az ország teljes közvéleménye számára a „nemzeti műveltség és művelt nemzetiség” jelszó jegyében.⁴⁵ A közgyűlés és az igazgatótanács december 11-én nyilatkozatban fejezte ki sajnálkozását hiánya miatt, s köszönetét a hármas bizottságnak, külön kiemelve Dessewffy érdemeit.⁴⁶ December 25-én Dessewffy táviratban válaszolt: „Legőszintébb köszönet. Éljen az Akadémia! Egyre hasznosabban és örvendetesebben fejtsse ki tevékenységét! Dessewffy.”⁴⁷

1866. január 10-én érkezett Pestre egy másik távirat Dessewffy Emil halálhírével. Az Akadémia gyászistentiszteletet szervezett,⁴⁸ majd 1867. január 28-án Eötvös József emlékezett elődjére az Akadémia gyászünnepélyén.

Deák Ágnes

JEGYZETEK

- 1 Eötvös: Gróf Dessewffy Emil, 244–261., 248.
- 2 Dessewffy levele Toldy Ferencnek. Szentmihály, 1843. október 31. MTA KIK KRKGY RAL 51/1843. A magyar nyelvű levéltári forrásokat modernizált helyesírással közlöm.
- 3 Károlyi György, Deák Ferenc, Kemény Zsigmond, Szalay László és Fogarasi János levele az Akadémiának. Pest, 1858. december 14. MTA KIK KRKGY RAL Ad 10/1858.
- 4 Érkövy: Nemzetgazdasági magyar írók; Kautz: *A nemzetgazdasági eszmék*, 363., 424., 499.
- 5 Dessewffy: *A magyar vám*, VII., 9., 11., 18–19.; A Német Vámszövetségről lásd [Dessewffy]: *Parlagi eszmék*, 52., 57.; Kautz: *A nemzetgazdasági eszmék*, 424.
- 6 Dessewffy: *Fizessünk*, 5., 8., 44–45., 48–50.
- 7 Vö. [Dessewffy]: *Alföldi levelek*; [Dessewffy]: *Parlagi eszmék*, Dessewffy: *A magyar vám*; Dessewffy: *Fizessünk*; Des[s]ewffy: *A fenforgó*.
- 8 A bizottság üléseinek (1850. március 24., 26., 27., 28., május 10.) jegyzőkönyvét lásd MTA KIK KRKGY RAL 13/1850., 14/1850., ad 14/1850., 74/1850.
- 9 T. Erdélyi: Az Akadémia, 395–401., 399.
- 10 Vö. R. Várkonyi: Törvényen kívüliségben, 45–57.
- 11 Az MTA igazgatótanácsa 1853. március 16-i ülésének jegyzőkönyve XLII. pont. MTA KIK KRKGY RAL 15/1853.; ugyanezt lásd még uo. K 1307. Igazgatótanácsai jegyzőkönyvek, 1846. december – 1861. december.
- 12 Az MTA igazgatótanácsa 1855. április 17-i ülésének jegyzőkönyve II–III. pont. MTA KIK KRKGY RAL 20/1855.; ugyanezt lásd még uo. K 1307.
- 13 A történettudományi osztály ülése november 19. *MAÉ* 15 (1855) 7. sz. 625.
- 14 MTA KIK KRKGY RAL Igazgatótanácsai jegyzőkönyvek, 1846. december – 1861. december. K 1307.; Igazgatótanácsai jegyzőkönyvek, 1865. január – 1865. december. Uo. K 1312.
- 15 Dessewffy: Magyar Tudományos Akadémia, 1858, 5–20., idézet: 18.; Vö. Szentgyörgyi: *Célkitűzések*, 57–59.
- 16 Vö. R. Várkonyi: Törvényen kívüliségben, 95.
- 17 Körlevél az Akadémia tagjaihoz. Pest, 1855. július 20. (fogalmazvány, aláírás nélkül) MTA KIK KRKGY RAL 63/1855.; Czuczor Gergely, Szemere Pál, Szalay László irata az elnökséghez. Pest, 1855. november 5. Uo. 89/1855.; Dessewffy Emil irata Tóth Lőrincnek. Pest, 1855. november 20.; Uo. 93/1855.; lásd még uo. 94/1855., 103/1855., 58/1856., 2/1857.
- 18 Évkönyvi bizottmány jelentése Érdy János aláírásával, Pest, 1857. május 14. MTA KIK KRKGY RAL 42/1857.; az igazgatótanács 1857. június 8-i ülésének jegyzőkönyve IX. pont. Uo. K 1307.
- 19 Vö. MTA KIK KRKGY RAL 92/1857., 795/1860.
- 20 Az igazgatótanács üléseinek jegyzőkönyve 1857. június 8., 1858. május 31., 1858. december 19. MTA KIK KRKGY RAL K 1307.; Dessewffy irata az igazgatótanácshoz. Pest, 1859. november 2. Uo. 642/1859.
- 21 „A magyar tudományos Academia Alapszabályai. Költ a M. Acad. Kis Gyűl. Mart. 9. és 13. 1854.” címmel kézirat Toldy Ferenc titoknok szignójával. MTA KIK KRKGY RAL 11/1854.
- 22 A M. T. Akadémia új alapszabályai (1858). In: Kónya: *Akadémiai törvények*, 102–111.; Vö. Szentgyörgyi: *Célkitűzések*, 49–56.
- 23 Dessewffy levele Toldynak. Szentmihály, 1858. június 28. MTA KIK KRKGY RAL M. Irod. Lev. 4r 462. Toldy Ferenc levéltározója VII. kötet.
- 24 Eötvös: Gróf Dessewffy Emil, 256.
- 25 Franz Folliot de Crenneville gróf, I. Ferenc József első hadsegéde levélfogalmazványa Benedek Lajos magyarországi kormányzónak. Bécs, 1860. szeptember 30. ÖStA HHStA, Gendarmerie-Departement, 585/1860.; Benedek jelentése Crenneville-nek. Buda, 1860. október 2. Uo. 603/1860.
- 26 Vö. Levélfogalmazvány a Helytartótanácsnak. Pest, 1862. december 1. aláírás nélkül. MTA KIK KRKGY RAL 1266/1862.
- 27 Az igazgatótanács ülésének jegyzőkönyve 1859. november 3. V. pont. MTA KIK KRKGY RAL K 1307.; ugyanezt lásd Kivonat az igazgatóság 1859. október 28-i üléséből, Csengery Antal akad. jegyző, 1859. november 3. Uo. 640/1859.
- 28 Dessewffy körlevele. Pest, 1860. január 15. MTA KIK KRKGY RAL 970/1860.

- 29 Az igazgatótanács 1853. március 14-i ülésének jegyzőkönyve, VII. pont. MTA KIK KRKGY RAL K 1307.; lásd még uo. 2/1853., 23/1853., 24/1853., 26/1853.
- 30 Dessewffy levele az Akadémiának. Velence, 1858. február 20. MTA KIK KRKGY RAL 66/1858.; „Magyar Akademia” c. rovat. *Budapesti Hirlap* 1858. március 21.; Báró Sina Simon levele az Akadémiának. Bécs, 1858. augusztus 14. MTA KIK KRKGY RAL 184/1858.; az igazgatótanács 1858. december 19-i ülésének jegyzőkönyve, XXIV. pont. Uo. K 1307.
- 31 Vö. Dessewffy levele Pesty Frigyesnek. Pozsony, 1860. február 12. OSZK Kt. Lt.; a szervezés nehézségeiről lásd MTA KIK KRKGY RAL 1017/1860., 1025a/1860., 1025b/1860., 1034/1860., 1035/1860., 1044/1860.
- 32 Lásd például Fiáth István levele Dessewffyhez. Harta, 1860. február 9. MTA KIK KRKGY RAL 1018/1860.
- 33 Dessewffy levele Sina Simonnak. Pozsony, 1858. december 31. MTA KIK KRKGY RAL Ms. 4746/64. (Mellette a német fordítás fogalmazványa.)
- 34 Az igazgatótanács 1860. április 18-i ülésének jegyzőkönyve, II., III., V. pont, az igazgatótanács 1860. október 11-i ülésének jegyzőkönyve, I. pont. MTA KIK KRKGY K 1307.
- 35 Tóth Lőrinc jelentése az igazgatótanács számára, 1860. október 11. MTA KIK KRKGY RAL Ad 937/1860.; Tóth Lőrinc jelentése az igazgatótanács számára, keltezés nélkül [háttalra rávezetve Dessewffy kézírásával: „Ps 26. Jan 865”]. Uo. 836/1865.
- 36 Henszlmann: *Az akademia palotájának története*; MTA KIK KRKGY RAL K 1272. Palotaépítési és egyéb iratok, 1–38. sz., Építési Bizottság jegyzőkönyvei, Dessewffy jelentése az igazgatótanács részére. Pest, 1865. január 26. Uo. 854/1865.; Fráter: „*Nemzeti részvét...*”
- 37 „A m. t. Akademia palotájának építésére és bútorzására fordított összes költségek kimutatása”. Pest, 1867. október 30. Ybl Miklós és Szkalnitzky Antal aláírásával. MTA KIK KRKGY RAL K 1273/81. Palotaépítési egyéb iratok, építészeti bizottság jegyzőkönyvei, palotaépítési számlák, nyugták.
- 38 Vö. MTA KIK KRKGY RAL 770/10/1861., 880/1861. 1861. márciusi levélváltásuk megjelent: *Pesti Napló* 12. 1861. március 14. 61–3327. sz. *BSZ* 12 (1861) 40. sz. 392–394. Lásd még MTA KIK KRKGY RAL 878/1863., 668/1864., 817/138/1865., 817/231/1865., 1288/1865.
- 39 A Vörösmarty-árvák javára szervezett gyűjtésről legújabban lásd Szilágyi: Egy nemzeti ügy, 537–548.
- 40 Vö. Kazinczy-alap Könyve 1859–1869. MTA KIK KRKGY RAL K 1645.
- 41 Igazgatótanács-i ülések jegyzőkönyvei, 1860. április 18. I. pont, 1861. december 21. V. pont. MTA KIK KRKGY RAL K 1307. Vö. uo. 812/1861., 876/1862., 880/1862., 1362/1865.
- 42 Vö. MTA KIK KRKGY RAL 745/1863., 357a–c/1864., 521/1864., 577/1864., 1156/1865.
- 43 Özv. Dessewffy Emilné levele az Akadémiának. Pozsony, 1866. március 30. MTA KIK KRKGY RAL 206/1866.
- 44 Vö. MTA KIK KRKGY RAL 1160/1865., 1365/1865., 1401/1865.; Dessewffy Emil levelei Csengery Antalnak. Szentmihály, 1865. december 14., december 16., december 23. MNL OL Z 119 C-8. tétel, Gr. Dessewffy Emil levelei Csengery Antalhoz 1862–1865.
- 45 Üdvözlő Szózat a magyar tudományos Akadémia palotájának megnyitása alkalmával 1865-dik évi december 11-kén. In: Dessewffy: *A Magyar Tudományos Akadémia és nemzetiségünk feladatai*, 23–31.; Vö. Szentgyörgyi: *Célkitűzések*, 59–60.
- 46 Az igazgatótanács 1865. december 11-i ülésének jegyzőkönyve, I–II. pont. MTA KIK KRKGY RAL K 1312.
- 47 Dessewffy távirata Eötvösnek. Nyíregyháza, 1865. december 25. (német nyelvű) MTA KIK KRKGY RAL 922/1866.
- 48 Vö. MTA KIK KRKGY RAL 987/1866., 912/1866., 14/917/1866. az igazgatótanács 1866. január 21-i ülésének jegyzőkönyve I. pont. Uo. K 1313. Az igazgatótanács jegyzőkönyvei, 1865. január – 1866. december.

báró

Eötvös József

J. Eötvös József

Irodalmi nyelv- védelem és modern tudományosság között

Báró Eötvös József egész tudományos és szépirodalmi tevékenysége, leszámítva költői és drámaírói indulásának első éveit, a Magyar Tudományos Akadémiához kötődik. Huszonkét éves korától tartozott az Akadémiához tagként, másodelnökként, majd elnökként. Az MTA *Almanach*ja minden művét akadémiai munkájához való hozzájárulásként tüntette fel: verseit, elbeszéléseit, regényeit (azok újabb kiadásait), hírlapi cikkeit, történeti és politikai tanulmányait, nemkülönben a 19. század uralkodó eszméiről írott nagy értekezését.¹ Az akadémikuság felértékelte szépirodalmi műveit, tudományos műveivel egyenrangúvá tette, és a nemzeti nyelv művelésének az összefüggésébe állította őket. Az akadémiai emlékbeszédjei (szám szerint kilenc) és elnöki megnyitói alkalmat szol-

Buda, 1813. szeptember 3.

Pest, 1871. február 2.

1866. március 18. –
1871. február 2. †

I/3. Székely Bertalan:
Báró Eötvös József
1871

gáltattak a magyar irodalom és tudomány megtett útjának értékelésére, tudománypolitikai nézeteinek kifejtésére.

Eötvös tudományos pályája leírható egyre bővülő tevékenységi körének és vele növekvő befolyásának történeteként az Akadémián. Fiatalemberként az intézmény törekvéseivel, hogy élete utolsó éveiben a saját törekvéseit akarja nem kis mértékben az Akadémia céljaival azonosítani. A konzervatív kormánytisztviselő ifj. báró Eötvös Ignác tárnokmester és későbbi alkancellár elsőszülött fia, a szülői várakozásokhoz talán nem egészen illő módon, magyar szépíróként jelentkezett tizennyolc évesen. Alkotói terveit megerősítette, hogy a történész Czech János és a jogtudós Perger János ajánlására 1835. szeptember 14-én megválasztották a Magyar Tudós Társaság levelező tagjának.² 1839. november 23-tól tiszteleti tagként tevékenykedett a Történettudományi Osztályban.³ Akadémiai előmenetele az intézmény 1849 utáni politikai repressziót követő újraindulásakor tovább folytatódott: 1855. április 19-én választották meg Deák Ferencsel együtt igazgatósági tagnak.⁴ 1855 és 1866 között MTA-alelnök (a tisztség neve 1858-ig másodelőülős⁵), miután tisztségében többször újraválasztották.⁶ 1855-ben Eötvöst beválasztották az igazgatótanácsba is.⁷ 1855-től az 1854-ben felállított Történelmi Bizottmány elnöki tisztségét is betöltötte.⁸ 1866. március 18-tól az MTA elnöke, amely tisztségében 1870. január 17-én megújították.⁹

IRODALMI, TUDOMÁNYOS ÉS TUDOMÁNYPOLITIKAI TEVÉKENYSÉGE

A megválasztásától 1848-ig tartó időszak legnagyobb kihívását Eötvös József számára elfogadtatása jelentette nem anyanyelvi magyarként egy testületben, amelynek elsődleges célja a magyar nyelv védelme és fejlődésének előmozdítása volt. E nehézségen barátja, Szalay László állandó nyelvi lektori segítségével kerekedett felül.¹⁰ Kölcsey Ferencről, Kőrösi Csoma Sándorról és gróf Dessewffy József-ről tartott emlékbeszédeiben a nemzetiséget – az Akadémia eredeti küldetésének megfelelően – a nyelvi nemzeti-

séggel azonosította. A nyelvközpontú kultúrafelfogást vitték tovább emlékbeszédei az 1850-es évek végén.

1860 és 1865 közötti múltértelmező, iránymutató beszédei révén Eötvös József tudomány és politika érintkezésének fórumává tette az Akadémiát, még mielőtt e feladatkört 1869-ben az alapszabályba is belefoglalták volna.¹¹ Gróf Széchenyi Istvánról és Szalay Lászlóról mondott emlékbeszédeiben a reformkori nagy liberális nemzedék képviselőiről, bizonyos értelemben a nevükben beszélt. Visszatekintésében nem az 1848–1849-es események megtört végkifejletére, hanem a társadalmi és jogrend reformkori átalakításának sikerességére helyezte a hangsúlyt. Nem a nyelvvédő, hanem a nyugatosító Széchenyit állította az előtérbe. Amíg Eötvös szerint Széchenyi fő érdeme az volt, hogy megoldást talált modernizáció és történeti alkotmány összeegyeztetésének paradoxonjára, addig Szalay Lászlót azok vezetőjévé tette 1865. december 11-i emlékbeszédeiben, akik kimondták a rendi alkotmány fenntarthatatlanságát. Eötvös e beszédeiben az egész centralista programot Szalaynak tulajdonította.

Eötvös 1867 után MTA-elnökként és kultuszminiszterként a magyar tudománypolitika első számú irányítójává lépett elő. Tudományos és tudománypolitikai – s ezzel összefüggésben oktatás- és valláspolitikai – tevékenységének összehangolásával kiterjesztette történetfelfogását az általa vezetett intézmények munkájára is. Az Akadémián korszakalkotónak tartott¹² és 1858-ban nagyjutalommal díjazott,¹³ *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra (1851–1854)* című művéből 1867 után nem az újabszolutizmus elmúltával időszerűtlenné váló politikai programot állította az előtérbe, hanem a történetfilozófiai keretelméletet: a szabadság, a haladás és ehhez kapcsolódóan a szekularizáció feltartóztathatatlanságát Európában.

Az elhunyt előd, gróf Dessewffy Emil 1867. január 28-i gyászünnepején Eötvös beszéde az Akadémia és a 19. századi nemzeti mozgalom kölcsönhatásának történetét tekintette át. A tudós társaság célja a reformkorban, Eötvös értékelése szerint, a tudományok magyar nyelvű művelése volt. A „tudósok hangya-működéseire”¹⁴ azonban kevesebb

figyelem irányult amiatt, mert a rendi országgyűlés többet tett a magyar nyelv helyzetének erősítéséért, mint az Akadémia. A nemzeti cél eléréséhez jobb intézmény volt az Akadémiánál a törvényhozás; és jobb médium (az Akadémián is) a tudomány helyett az irodalom. Az 1849 utáni időszakban Dessewffy egyik fő érdeme abban állt, hogy felismerte: az MTA alapítójának a programja újra aktuálissá vált 1849 után, mivel az Akadémia az egyetlen működő nemzeti intézmény maradt a „romok között”, a „nagy bomlás után”, és e tény felértékelte az Akadémia szerepét a nemzeti ügy védelmében.¹⁵ Ehhez az értelmezéshez képest fogalmazódik meg Eötvös törekvése a fordulat előmozdítására az Akadémia küldetésében 1867 után. Ne a nemzetiség fenntartása legyen a fő cél, és ennek eszköze a tudomány művelése, hanem maga a tudomány művelése. Ennek következménye lesz a nemzetiség ügyének előmozdítása, mégpedig nem a nyelven vagy a hazafiság szimbolikus tettein keresztül, hanem a tudománynak a „haladásra”, és így a nemzeti közösség erősödésére és gyarapodására is gyakorolt jótékony befolyása által.

Három nappal a Dessewffy-émlékbeszédet követően hirdette meg Eötvös a saját programját 1867. január 31-én elhangzott közgyűlési beszédében, amelyet azután minden évben továbbgondolt. Közgyűlési elnöki megnyitónak valamennyi kulcsszava – tudás, hit, civilizáció, felvilágosodás – mélyen gyökereztek azon nézeteiben, amelyek Magyarország általa kívánatosnak tartott átalakításáról szóltak. Ennek értelmében a vallási azonosságot védő politikákat, amelyek az egyházak, és így végső soron a nemzetiségek közötti ellentéteket szítják, és a „civilizáció” áttörésének útjába gördítenek akadályokat, a világi tudásra alapozott, „felvilágosult” vallás- és iskolapolitikának kellene felváltania. A megvalósítását, Eötvös szerint, az egyházak belső szervezetének és államhoz való viszonyának az autonómia elvei szerint való átalakítása mozdíthatta volna elő. E törekvésének szentelte 1867 utáni parlamenti beszédeinek és miniszteri munkájának jó részét, amelyhez hozzájárult a hivatalos és színpad mögötti tevékenysége a bezzeg-felekezethez szánt magyar izraeliták országos autonómiájának létrehozása érdekében. Az 1868–1869-es

Országos Izraelita Kongresszust kísérő publicisztikában a felvilágosodásnak és szabadságnak a jelszavát a vallási hagyományok egy részét a „civilizáció” és a „haladás”, magyarul a polgári társadalom keretei közé való beilleszkedés érdekében feladni kész neológ tábor hangoztatta, felvilágosodásellenességgel vádolva azokat a hittársaikat, akiknek szemében a tudomány újkori szekuláris fordulata nem érvénytelenített több ezer éves vallási igazságokat.¹⁶ Jóllehet az egyházakról nem történik említés, a közös fogalmi készlet és a hasonló érvrendszer azt mutatják, hogy Eötvös akadémiai elnökként fontolóra vette, mennyiben lehetne az Akadémiát átfogó kultuszminiszteri szekularizációs politikájának szolgálatába állítani.

Kiindulópontként Eötvös számára 1867-ben az a tézis szolgált, miszerint a 19. század: a tudomány százada. A ki egyezéssel Magyarország megérkezett a 19. század jelenébe, amikor is a tudomány „általános” és „mindenre kiterjedő” befolyást gyakorolt az életvilág egészére, köszönhetően annak is, hogy a tudomány is „democratisálódott, azaz: egyesek kiváltságából köztulajdonná vált”.¹⁷ Eötvös azonban nemcsak a fizikára, a kémiára vagy az orvostudományra gondolt az életre nagy hatást gyakorló tudományokról szólva, hanem az elméleti társadalomtudományokra is. Azokra a tudósokra, akiknek a fejében ábrándként megfogant a 19. század második felére valósággá váló polgári társadalom elmélete: „Sok, mi még egy század előtt utopiának tartott, melyről csak az egyes tudós, gúnyolva a világ embere által, ábrándozott, most valósággá vált, és pedig épen azon ábrándozók tevékenysége által, kik elvonultán a világtól, munkájuk által, melynek nyomait a felszínen senki nem vette észre, zaj nélkül egy új társaságnak [társadalomnak] alapjait rakták le.”¹⁸ Eötvös szerint a tudós társaságok feladata az, hogy a lehető leghasznosabb mederbe tereljék az egyéni kreativitást: „minden tudományos intézeteknek célja nem lehet más, mint hogy azoknak, kik a tudománnyal foglalkoznak, gyűlpontul szolgálva, a tudomány hézagait és azon irányokat jelöljék ki, melyeket az egyeseknek vizsgálataikban követniök kell”.¹⁹ Eötvös elgondolása szerint Európában a közös tudomány fog a közös hit helyébe lépni, és a tudásért folytatott közös munka meg fogja szüntetni

a nemzeti ellentéteket. A közös munka hasznát a nemzetek érdekében, „nemzetünk külön szükségéit és érdekeit”²⁰ szem előtt tartva szükséges kamatoztatni.

1868. március 21-én a tudományok magyar nyelven való művelésének akadémiai hivatását relativizálta annak érdekében, hogy világosabban kirajzolódjék a kontraszt az irodalmi-nyelvvédő feladatkör és a tudományművelő program között. Ekkor még nem egy nemzetek feletti tudományos eszményt helyezett szembe a nemzeti művelődéssel, hanem úgy vélte, a tudományok az irodalomközpontú nyelvvédelemnél immár jobban szolgálják a nemzeti ügyet, mióta a kiegyezéssel elmúltak az idők, „midőn országos létünk fentarthatása még kérdésben forgott”, és áthelyeződött a hangsúly a fejlődésre és kibontakozásra: „nemzetünk megváltozott helyzetével törekvéseink irányának is változnia kell”.²¹ A nemzeti irodalom művelése mellett, így Eötvös, „[a] nemzetnek részt kell venni a nagy küzdelemben, melynek célja a polgári szabadságnak s nyugati civilisációnak Európa ezen részében megállapítása; s Akadémiánknak részt kell venni a nagy munkában, mely európaszer- te a tudományok körében a népek szellemi felszabadulásáért folyik”.²²

Eötvös 1869. évi megnyitó beszéde már inkább egy, a saját eszmevilágába zárkózó ember monológja volt, semmint dialógus az MTA tagságával. Elvont történetfilozófiai tézisekből indult ki: „a legnagyobb veszély, mely országot vagy nemzetet fenyegethet, az, ha fenmaradása az emberiség érdekében közönyössé válik; [...] nem a szám s a geographiai helyzet, s nem a szerencse adományai, hanem a képesség s erény jelölik ki mindenkinek helyét”, így a nemzetekét is.²³ Az 1868–1869-es Izraelita Kongresszus lezárása után, amikor úgy tűnt, hogy megtörtént az első lépés a magyar egyházi és iskolarendszer átfogó, tudományos alapozású átalakításának az irányában, Eötvös meg volt győződve arról, hogy a világ menete őt igazolta. Igazának tudata olyan kijelentésekre ragadtatta, amelyek visszasán hangozhattak a magyar kulturális nemzetépítés szentélyében: „A tuda-

mánynak nincs hazája, nincs nemzetisége; [...] a hit után csak a tudomány boldogíthat, sőt a megelégedés, melyet ebben találunk, még élénkebb lehet, mert azon megnyugvásához, melyet csak erős meggyőződés adhat, még azon öntudat járul, hogy azt magunknak köszönhetjük.”²⁴

Az elnöki megnyitó beszéd 1870. május 28-án ugyan- csak azt hangoztatta, hogy „az egyes nemzeteknek jóléte és hatalma ezentul főképp azon állástól fog függeni, melyet civilisáció tekintetében elfoglalnak”.²⁵ Ezért, folytatta Eötvös, „[h]a fennállani, ha a magyar népet azon fokra emelni akarjuk, melyre az múltja után hivatva látszik, részt kell vennünk a békés munkában, melyben Európa népei a civilisációban előbbre törekednek. Valamint az organikus világban minden fejlődéshez tér és világosság kívántatik: úgy az állam kifejlődése is csak ott lehetséges, a hol annak főfel- tételei: a szabadság és felvilágosultság, nem hiányzanak. A szabadságot megadta a törvény, és alkotmányunk ma- gában foglalja annak minden biztosítékát.

*Arra kell törekednünk, hogy államunk fejlődésének másik tényezője hasonló mértékben meglegyen, s akadémiánk feladata, hogy a nemzet ezen törekvéseinél az első sorban álljon.”*²⁶

Az 1870-ben már hanyatló egészségű Eötvös elnöki megnyitóiiban legalább gondolatban következetesen végig- vitt egy tudománypolitikai tervet, amelynek gyakorlati életbe léptetésére már semmi esélye nem volt 1870 máju- sában, miután az érintettekkel szemben is, és a képviselő- házban miniszterként is vereséget szenvedett az egységes izraelita felekezet és vele együtt az átfogó autonóm egyházi szabályozás megteremtésének ügyében.

Az MTA-n sem volt folytatása programjának 1871. február 2-án bekövetkezett halála után. Utódja, Lónyay Menyhért 1871-es elnöki megnyitójában visszaállította jogaiba az Akadémia eredeti feladatait.²⁷ Egyetértésben Eötvös akadémiai ellenlábásának, az irodalomtörténész

Toldy Ferencnek a felfogásával, Lónyay 1872-ben, azaz a testőr-író Bessenyei György fellépésében jelölte ki „irodalmunk újjászületésének” kezdetét, és így egy évszázados sikertörténetet láthatott maga előtt.²⁸ Beszédének végén Lónyay kifejezetten visszavonta az eötvösi elnöki programot. Útmutatása értelmében az MTA „csak akkor fog híven megfelelni nemes feladatának, ha iránya ezután is nemzeti marad”,²⁹ valamint a tudomány művelése mellett a tudós jól teszi, ha „azon szent kötelességről sem felejtkezik meg, melylyel hazájának és nemzetének mint honfiú tartozik”.³⁰

AKADÉMIAI TEVÉKENYSÉGE ÉS HIVATALI MUNKÁJA

A fiatal Eötvös József 1848 előtt a Magyar Tudós Társaság színházzal és drámaírással összefüggő programjaiban kapott feladatokat. 1837-től részt vett a játékszíni küldöttség munkájában,³¹ és ugyanez év szeptember 2-án iktatták bírálatát Federici *Hazugság* című vígjátékának fordításáról.³² Tagja volt az 1841-es, szomorújátékokat bíráló bizottságnak is.³³ 1842-ben bírálóként volt alkalma megismerkednie Nagy Ignác *Tisztújítás* című darabjával, amely rokon tematikájú az *Éljen az egyenlőség!* című művével.³⁴ Továbbá tagja volt az Ujváry Mihály által tett alapítvány ügyében kiküldött bizottságnak.³⁵ Eötvös szerzőként maga is kapott akadémiai bírálatokat: *Vélemény a fogházjavítás ügyében* (1838) című tanulmányát és *A karthausi* (1842) című regényét dicsérettel említették.³⁶

1852 és 1858 között az Akadémia autonómiája jelentősen csorbult, hiszen császári biztos ellenőrizte, amely helyzethez gróf Dessewffy Emil elnök sikerrel alkalmazkodott.³⁷ Az új alapszabályt 1858-ban nem sikerült maradéktalanul keresztülvinni, miután az uralkodó, I. Ferenc József csak módosításokkal fogadta el azt. Megmaradt az MTA kormányirányítás alatti helyzete, és a tudomány magyar nyelven való ápolása kikerült a feladatai közül. Az Eötvös alelnök vezette akadémiai küldöttség, amelyet 1858. július 1-jén fogadott a császár,³⁸ nem érte el célját az alapszabály eredeti változatának visszaállítását illetően. Eötvös,

hogyan megmentse az Akadémiát a feloszlástól, és biztosítsa működése feltételeit, támogatta a módosított alapszabály elfogadását.³⁹

Alelnökként Eötvös több osztályban végzett tudománytámogató és -szervező munkát az Akadémián. A Nyelv- és Széptudományi Osztály ülésén 1856. január 14-én ő indítványozta az állandó Nyelvtudományi Bizottság felállítását, valamint ő ismertette Teleki Sámuel végrendeletét 1856. március 10-én.⁴⁰ 1857-ben a Teleki-jutalom szomorújáték kategóriájának bírálói között szerepelt.⁴¹ Számos kezdeményezése közül kiemelkedik 1861-es felhívása mesékmondák gyűjtésére, különös tekintettel Erdélyre, a gyűjtő Merényi Lászlónak adott kísérőlevélben.⁴² Meghatározó volt működése a Történettudományi Bizottságban, amelynek 1856 és 1871 között volt az elnöke.⁴³ 1856-ban maga toborzott előfizetőket a *Magyar Történelmi Emlékek* kiadványsorozathoz, majd pénzügyi támogatást szerzett a történeti forráskiadások folytatására 1866-ban a Helytartótanáctól.⁴⁴ 1860-ban 810 forintot gyűjtött az Akadémiának.⁴⁵ Áttekintése a Történettudományi Bizottság kezdeményezéseiről, anyagi helyzetéről egyik legrészletesebb forrásunk a testület tevékenységére nézve a neoabszolutizmus korában.⁴⁶ A Matematikai és Természettudományi Bizottságot ugyancsak Eötvös, Szalay és Csengery fellépése nyomán állították fel.⁴⁷

Eötvös alelnökségének idejére esett a székház építése, amely széles körű adminisztrációt, szervezést és logisztikát igénylő feladat volt. Eötvös hivatali levelezése végigkísérte az építkezés történetét. Alelnökként ő is aláírta a székház telekcseréjéről szóló szerződést az építési bizottság másik két tagjával, gróf Dessewffy Emil elnökkel és gróf Károlyi György igazgatósági taggal együtt.⁴⁸ Ők kerestek szakembereket, és szerződtek Friedrich August Stüler építésszel, valamint Ybl Miklós és Szkalnitzky Antal kivitelezőkkel.⁴⁹ Eötvös intézkedett a székház megnyitójára készítendő akadémikus fényképalbum ügyében is. Dessewffy elnök javaslata nyomán 1865. március 20-tól Eötvös tagja volt a palota házirendjét kidolgozó bizottságnak. Először 1865. augusztus 19-re tűzte ki Dessewffy a megnyitót – erről tanúskodik Eötvös és Arany János 1865. május 29-én kelt levele.

Ugyanezen a napon Eötvös az emlékérem kibocsátásának ügyében is intézkedett.⁵⁰ Ezt követően, 1865. július 31-én Eötvös és mások úgy határoztak, hogy Henszlmann Imre menjen Bécsbe, és ott keressen vésnököt a feladatra. A felkért Karl Radnitzky feltételeit Eötvös fogadta el a bizottság elnökeként.⁵¹ A díszterem faliképekkel való ékesítése is Eötvös kezdeményezése nyomán valósult meg.⁵² A megnyitó idejét Dessewffy az országgyűlés megnyitására akarta igazítani, így annak elhalasztása miatt a megnyitót is áttette augusztusról decemberre. Eötvös és Arany aláírásával ment ki a meghívó a székház megnyitójára 1865. november 15-én.⁵³ A betegsége miatt távol levő gróf Dessewffy Emil elnök helyett Eötvös alelnök vezette le az ülést, és mondta el Szalay-émlékbeszédét 1865. december 11-én. 1869. december 16-án az uralkodó meglátogatta a székházat – Eötvös utasítása nyomán Arany János hívta össze az akadémikusokat.⁵⁴ A meghívóra beérkezett válaszok mind Eötvöshöz futottak be.

Az új székház túl szép volt, kirítt a környezetéből. Eötvösnek már 1866 januárjában írnia kellett a Pest város tanácsához, hogy segítsenek megvédeni az épületet a rongálástól és beszennyezéstől.⁵⁵ Eötvös József már elnökként, 1868 elején szüntette meg az építési költségtart.⁵⁶ Az építésnél nem ügyeltek a tűzveszélyes anyagok kerülésére, és hatósági felszólítás után sem szüntették meg a hiányosságokat. Így Eötvösnek meg kellett érnie, hogy 1869 elején tűz ütött ki az MTA-székházban.⁵⁷

Elnökként Eötvös számtalan hivatali ügyben intézkedett. Hozzá érkeztek be a könyvküldemények, könyvadományok, könyvvásárlási ügyek és kézirat-felajánlások. Hozzá tartozott az Akadémia kiadói tevékenysége. Pályázatok ügyében neki címezték a leveleket. Ő levelezett könyvek ügyében a külfölddel. Rendelkezett az MTA pénze fölött. Álláskérelmeket intézett. Ő kapta meg a hazafias felajánlások, a hazatérni szándékozó emigránsok folyamodványait. Ő kért kegyelmet a történész Horváth Mihálynak az uralkodótól.⁵⁸ Müncheni ismerősével, Johann von Halbiggal levelezett a felállítandó Széchenyi-szobor ügyében.⁵⁹ Neki írtak, ha lebontás fenyegetett egy Árpád-kori templomot,⁶⁰ vagy ha vasútépítéskor őslénykövületet találtak.⁶¹

Az 1869-es alapszabály Eötvös, Arany János és Csenger Antal műve volt. Ferenc József 1869. június 14-én hagyta jóvá, és egészen 1945-ig érvényben maradt.⁶² Ebbe belekerült az MTA véleményezési kötelezettsége tudományos ügyekben a kormány vagy a parlament kérésére.⁶³ Ugyanezen évben Eötvös a magyar címerről kitűzött pályamunkának és a fűvészet alapvonalainak megírására felhívó pályakérdésnek volt egyik bírálója.⁶⁴

Az elnöki feladatai mellett munkáját az állandó bizottságokban is folytatta: a Könyvtári Bizottság tagja volt 1866 és 1871 között.⁶⁵ Ülésén 1866. április 30-án Eötvös mint akadémiai elnök elnökölt.⁶⁶ Miniszterként felmérte a többi országos könyvtárral együtt az akadémiai könyvtár helyzetét is, és meghatározta gyűjtőkörét.⁶⁷ Megbízta Szász Károlyt 1869 elején, hogy tegyen jelentést a nagy magyarországi könyvtárak állapotáról.

Hivatali működését tudomány- és művészetpártoló tevékenysége tette teljessé. Eötvös támogatásával indult Vámbéry Rusztem Konstantinápolyba, a török–magyar rokonságot kutatni. Hunfalvy Jánost geográfiai kézikönyv írására kérte fel.⁶⁸ 1869-ben pártfogásával indult meg a *Természettudományi Közlöny*.⁶⁹ Ő nyerte meg Székely Bertalant a hazai történeti festészet ügyének, hívta haza Münchenből, és maradt vele szívélyes kapcsolatban hazaérkezése után.⁷⁰ Székely készített rajzokat Eötvös költeményeihez is.⁷¹ Halála után az MTA szobor állításáról határozott; a szobor 1877-ben készült el, és 1879. május 25-én avatták fel.⁷²

A TUDOMÁNYOK ÉS AZ IRODALOM MAGYAR NYELVEN MŰVELÉSE ÉS TERJESZTÉSE

Eötvös József akadémiai tevékenységének egyes korszakai, a változó politikai feltételeknek is megfelelően, más és más fő törekvés jegyében álltak. 1835 és 1848 között idomulni igyekezett a Magyar Tudós Társaság nyelvvédő és irodalompártoló programjához. 1855-től 1860-ig hazafias vállalkozások kezdeményezésével maga is hozzájárult ahhoz, hogy az MTA egyetlen megmaradt országos kulturális intézményként védje a nemzeti identitást a Bach-korszak-

ban. 1860–1866 között másodelnökként a közelmúlt értékelését végezte el emlékbeszédeiben, valamint nagy szerepet vállalt az MTA-székház felépítése körül. Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés után MTA-elnökként, valamint vallás- és közoktatási miniszterként egy kézben összpontosított kultúra- és tudománypolitikai hatalom birtokában törekedett az Akadémia küldetésének átalakítására. Elvi tudományfelfogása feszültséget, nem pedig szinergiát tételezett az MTA két fő feladata között: az egyik a magyar nyelv és irodalom megmaradásának elősegítése kedvezőtlen politikai körülmények mellett, a másik a magyar tudományosság felzárkózásának előmozdítása a Nyugathoz a szabad fejlődés korának beköszöntével. Gyakorlati hiva-

tali munkájának fennmaradt iratai azonban elnökségének idején is a magyar kulturális nemzetépítés rendületlenül elkötelezett munkását állítják elének. Az elnöksége idején elfogadott 1869. évi alapszabályban, amely az 1858-as kényszerű változtatások után szimbolikus jelentőséggel is visszaállította az MTA eredeti feladatait, sem jelentkezett Eötvös reformáló törekvése: az új alapszabály kitarzott az 1831-es alapító *Rendszabás*ban is megfogalmazott küldetés, „a tudományok és az irodalom magyar nyelven művelése és terjesztése” mellett.⁷³

Gángó Gábor

JEGYZETEK

- 1 *A' m. tudós társaság' igazgatóságának jelentése a' társaság' 1840beli munkálódásairól és pénztára' mibenlétéről.* MTA KIK Kisnyomtatvány 313.902.; *Magyar Tudom. Akadémiai Almanach M.DCCC.LXI-re.* Az Akadémia rendeletéből kiadta Toldy Ferencz titoknok. Pest, 1861. 149.; *Magyar Tudom. Akadémiai Almanach csillagászati és közönséges naptárral. MDCCCLXIII-ra.* Pest, 1863. 222.; *Magyar Tudom. Akadémiai Almanach. Csillagászati és közönséges naptárral. MDCCCLXIV-re.* Pesten, 1864. 233.
- 2 *A' Magyar Tudós Társaság' Igazgatóságának jelentése a' Társaság' 1835beli munkálódásairól 's pénztára' mibenlétéről.* Buda, 1836. 3.; *A' Magyar Tudós Társaság' évkönyvei,* 3. Buda, 1837. 34., 218.; Akadémiai pályafutásának adatai összefoglalóan: *Magyar Tudom. Akadémiai Almanach csillagászati és közönséges naptárral, MDCCCLXXI-re.* Pest, 1871. 201–202.
- 3 *A' Magyar Tudós Társaság' évkönyvei,* 5. Buda, 1842. 31.
- 4 Pach (főszerk.): *Másfél évszázad,* 90–92.
- 5 Jakab–Körtvélyesi (szerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia helyzete,* 78.
- 6 *Magyar Tudom. Akadémiai Almanach csillagászati és közönséges naptárral. MDCCCLXV-re.* Pest, 1865. 184.; *Magyar Tudom. Akadémiai almanach csillagászati és közönséges naptárral, MDCCCLXVI-ra.* Pest, 1866. 169.
- 7 *A Magyar Tudományos Akadémia munkálódásairól s pénztára mibenlétéről 1847–1858. jelentése az Igazgató Tanácsnak.* Pest, 1858, 28.
- 8 *Magyar Tudom. Akadémiai Almanach M.DCCC.LXI-re.* Pest, 1861. 42.
- 9 *Magyar Tudom. Akadémiai Almanach csillagászati és közönséges naptárral. MDCCCLXIX-re.* Pest, 1869. 175.; *Magyar Tudom. Akadémiai Almanach csillagászati és közönséges naptárral, MDCCCLXX-re.* Pest, 1870. 181.
- 10 Gángó: Proofreaders, translators, 120–144.
- 11 Kónya: *Akadémiai törvények,* 17.
- 12 Gróf Dessewffy Emil báró Eötvös Józsefhez. Pest, 1858. december 20. MTA KIK KRKGY RAL 1858/6.
- 13 Fekete: *Az Akadémia 1831–1858 között,* 43.
- 14 Eötvös: Eötvös József beszéde, VII. (MTAÉvk XI. kötet), Néhai gróf Dessewffy Emil akadémiai elnök emlékezete. A Magyar Tudományos Akadémia által saját dísztermében MDCCCLXVII. jan. XXVIII-dik napján tartott gyász-ünnepély tárgyai. 4–16., 14.
- 15 Uo.
- 16 Gángó: Eötvös József, 131–163.; Uó: Eötvös József és a neológ izraelita közvélemény.
- 17 Eötvös: Eötvös József beszéde, VIII. (MTAÉvk XI. kötet), A Magyar Tudományos Akadémia 1867. január 31. tartott ünnepélyes közülésének hivatalos tárgyai. 3–6., 3.
- 18 Uo. 4.
- 19 Uo. 5.
- 20 Uo. 6.
- 21 Eötvös: Eötvös József beszéde, IX. (MTAÉvk XI. kötet), A Magyar Tudományos Akadémia 1868. március 21. tartott ünnepélyes közülésének hivatalos tárgyai. 3–6., 4.
- 22 Uo.
- 23 Eötvös: Eötvös József beszéde, II. (MTAÉvk XIII. kötet), A Magyar Tudományos Akadémia 1869. április 17. tartott ünnepélyes közülésének hivatalos tárgyai. 3–7., 3.
- 24 Uo.
- 25 Eötvös: Elnöki megnyitó beszéd, V. (MTAÉvk XIII. kötet), A Magyar Tudományos Akadémia 1870. május 28-án tartott ünnepélyes közülésének tárgyai. 3–5., 5.
- 26 Uo.
- 27 Lónyay: Elnöki megnyitó beszéd, VII. (MTAÉvk XIII. kötet), A Magyar Tudományos Akadémia 1871. május 20-án tartott ünnepélyes közülésének tárgyai. 3–11., 3.
- 28 Uo. 11.
- 29 Uo.
- 30 Uo.
- 31 *A' Magyar Tudós Társaság' évkönyvei.* 4. Buda, 1840. 37.
- 32 Gergely: *Az Akadémia szerepe,* 6.
- 33 *A' Magyar Tudós Társaság' évkönyvei.* 5. Buda, 1842. 76.
- 34 Fekete: *Az Akadémia 1831–1858 között,* 98.
- 35 Molnár (szerk.): *Tanulmányok az Akadémiai Könyvtár alapítójáról,* 187.

- 36 A' Magyar Tudós Társaság' évkönyvei, 5. Buda, 1842. 29.; Igazgatósági jelentés a' m. tudós társaság' 1842/3beli munkálódásairól és pénztára' mibenlétéről. MTA KIK Kisnyomtatvány 313.902.
- 37 Pach (főszerk.): *Másfél évszázad*, 88–89.
- 38 Kónya: *Akadémiai törvények*, 15.
- 39 Szentgyörgyi: *Célkitűzések*, 53–56.
- 40 Fráter: *A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai*, 82.
- 41 Fekete: *Az Akadémia 1831–1858 között*, 145., 149.
- 42 Báró Eötvös József felhívása. Pest, 1861. november 27. MTA KIK KRKGY RAL 1861/770/3.
- 43 Fráter: *A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának*, 45.
- 44 Fráter: *A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai*, 179.; Fráter: *A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának*, 18.
- 45 *A Magyar Tudományos Akadémia munkálódásairól s pénztára mibenlétéről 1860-ban jelentése az Igazgató Tanácsnak*. Pest, 1860. 33.
- 46 Báró Eötvös József és Toldy Ferenc gróf Dessewffy Emilhez. Pest, 1861. február 10. MTA KIK KRKGY RAL 1861/770/67.
- 47 Pach (főszerk.): *Magyar Tudományos Akadémia*, 125.
- 48 Bicskei–Ugry (szerk.): *150 éves*, 32–34.; Rózsa: *A Magyar Tudományos Akadémia palotája*, 5.
- 49 Gróf Dessewffy Emil báró Eötvös Józsefhez. Pozsony, 1862. április 1. MTA KIK KRKGY RAL 1862/895.
- 50 Arany János és báró Eötvös József az MTA Igazgató Tanácsához. Pest, 1865. május 29. MTA KIK KRKGY RAL 1865/1333.; Vö. Bicskei–Ugry (szerk.): *150 éves*, 118.
- 51 Bicskei–Ugry (szerk.): *150 éves*, 118–119.
- 52 Rózsa: *A Magyar Tudományos Akadémia palotája*, 17–18.; Bicskei–Ugry (szerk.): *150 éves*, 88.
- 53 Deák: „...czim nélkül...”
- 54 Bicskei–Ugry (szerk.): *150 éves*, 124.
- 55 MTA KIK KRKGY RAL 1866/1105.
- 56 Bicskei–Ugry (szerk.): *150 éves*, 66.
- 57 Uo. 83.
- 58 MTA KIK KRKGY RAL 1866/979.
- 59 Bicskei–Ugry (szerk.): *150 éves*, 133.
- 60 MTA KIK KRKGY RAL 1866/358.
- 61 Uo. 1866/399.
- 62 Kónya: *Akadémiai törvények*, 17.; Pach (főszerk.): *Másfél évszázad*, 143.
- 63 Szentgyörgyi: *Célkitűzések*, 66–67.
- 64 Fekete: *Az Akadémia 1831–1858 között*, 106.; Fekete: *A Magyar Tudományos Akadémia jutalomdíjai*, 20.
- 65 Fráter: *A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai*, 29.
- 66 Fráter: *Az MTA könyvtári bizottságának iratai*, 17.
- 67 Fráter: *A Magyar Tudományos Akadémia állandó Könyvtári Bizottsága*, 39.; Ligeti: *Százötven éves*, 7.; Fráter: *Részletek*, 44.
- 68 Pach (főszerk.): *Másfél évszázad*, 219.
- 69 Uo. 231.
- 70 Büky: *Székely Bertalan*, 5.
- 71 Büky–Csengeryné: *Székely Bertalan*, 11.
- 72 Bicskei–Ugry (szerk.): *150 éves*, 142.
- 73 A M. T. Akadémia alapszabályai (1869). In: Kónya: *Akadémiai törvények*, 133.; A' Magyar Tudós Társaság' rendszabásai (1831), In: uo. 73.

gróf

Lónyay Menyhért

Lónyay Menyhért

„A tudomány hatalom, s ez igaz, de nagyhatalom- má csak akkor válik, ha az a nép tulajdonává lett”

POLITIKUS AZ ELNÖKI SZÉKBEN

Lónyay Menyhértet, az Osztrák–Magyar Monarchia közös pénzügyminiszterét a Magyar Tudományos Akadémia 1871 májusában 32:5 arányban választotta elnökévé. Az előző elnökhöz, Eötvös József báróhoz hasonlóan ismét egy kormányzati tisztséget betöltő politikus került a tudós testület élére (ez a gyakorlat egészen a 20. század közepéig jellemző maradt).

A bölcsészdoktori végzettséggel rendelkező Lónyay 1858-ban lett levelező, 1861-ben tiszteleti, 1866 januárjától pedig igazgatósági tag. Továbbá ugyanazon év áprilisától az Akadémia alelnöki tisztségét is betöltötte, így elnökké választása nem okozhatott különösebb meglepetést. Korábban Eötvös is az alelnöki pozícióból lépett előrébb Dessewffy Emil gróf akadémiai elnök halálakor. Lónyay első

Nagylónya, 1822. január 6.

Budapest, 1884. november 3.

1871. május 17. –
1884. november 3. †

I/4. Temple János:
Gróf Lónyay Menyhért
1885

elnöki beszédében megválasztásának indokát maga is így magyarázta: „úgy hiszem ily esetben [Eötvös váratlan halálakor] kötelessége a lobogót megragadni a hozzá közel állónak, hordozni és védeni mindaddig, míg azt, mit a véletlen gondjaira bízott, egy méltóbbnak, képesebbnek, erősebbnek, a kötelesség teljesítésének nyugodt öntudatával, át nem adhatja”.¹ Tudományos pályafutásában talán csak az lehet némileg feltűnő, hogy sosem vált az Akadémia rendes tagjává.

Lónyay az Eötvös által kialakított teoretikus szerepfelfogásnak nyilvánvalóan nem tudott megfelelni. Elhunyt elődje nagy ívű akadémiai beszédeiben a liberális tudománypolitika civilizatorikus programját hirdette meg, és ennek keretében új irányt igyekezett szabni a tudós testület munkájának. Ezzel szemben Lónyay megválasztásakor éppen a Monarchia pénzügyeivel volt elfoglalva Bécsben, majd 1872 végéig miniszterelnöki teendői kötötték le. Az Akadémia tényleges irányítása ezalatt Csengery Antal alelnökre hárult. Gyanítható, hogy Lónyay megválasztásától gyakorlati eredményt remélt a tagság: az Akadémia pénzügyi helyzetének rendbetételét és a testület rangjának emelését. A befolyásos és éppen ekkor grófi címmel jutalmazott politikus valójában ezzel a tiszteleti tagoknak szánt szerepet teljesítette, hiszen az Akadémia alapszabályai kimondták, hogy tiszteleti tagok „oly magas állású férfiak közül ajánlatnak, kiknek megnyerése által az akadémia dísze és java öregbedését várja...”² Nem véletlen, hogy maga Lónyay is épp azt emelte ki egyik elnöki beszédében, hogy a Magyar Tudományos Akadémia eltér a külföldi tudós társaságoktól, mert tagjai lehetnek azok is,

„kik a közéletben az első sorába emelkedtek s nemzeti történetünkben nevüket megörökíték, adván nekik a befolyást az Akadémia ügyeinek vezetésében. Kitünteti őket a megválasztás által, hogy az Akadémia dísze emelkedjék, hatása gyarapodjék, s nehéz időkben a tudósok szerény köre kellő támogatást találjon.”³

Láthatóan Lónyay tisztában volt ezen elvárásokkal. Az Akadémia éves ünnepi közgyűléseire készített beszédei rendre az intézmény költségvetési állapota körül forogtak. Utolsó elnöki beszédében, 1884-ben büszkén jelentette, hogy a józan takarékoskodás és a pénzügyi gazdálkodás átláthatóvá tétele eredményeként az Akadémia minden tartozását törlesztette, és tiszta vagyona elérte a kétfélmillió forintot, a pénzt pedig kezdeményezésére az általa vezetett Magyar Földhitelintézet kezelte.⁴ Lónyay szűkszavúságának másik oka, hogy nem szeretett beszédeket tartani. Retorikai képességeit a több évtizedes politikusi rutin ellenére is hiányosnak érezte. E probléma egész pályáján végigkísérte: „Folyó hó 20-án lesz az Akadémia ez évi ünnepélyes közgyűlése, megint egy rövid alkalmi beszédet kell elmondanom – mihez[!] nem tudok, melynek megírása mindig fejtörést okozott nekem – minden alkalmi beszédnek frázisok és nem tárgy képezi alapját – mi természetemmel nem egyezik – és mégis az Akadémiában, annak elnöki székéről hány ily beszédet kelle összeállítanom, nem számítva az emlékbeszédeket. Most rövid lehetek, két hosszú beszéd úgyis be fogja tölteni a szűkre szabott időt.”⁵ Fontosabb beszédei előtt munkatársai, barátai segítségét kérte: Trefort Ágoston Eötvös-emlékbeszédéhez írt bő vázlatot (1872), Arany Jánossal nézette át a magyar nemzeti irodalom újjászületésének századik évfordulójára készített beszédét (1872), Kaas Ivorral pedig Deák-emlékbeszédét stilizáltatta (1877).

Lónyay Menyhért egész életében a politikát tekintette hivatásának. A sok keserű tapasztalás ellenére is a politikusi szerepben érezte jól magát, a politika világtól csak kényszerűségből vált meg, és mindig igyekezett visszaterelni oda. A gazdasági, a tudományos és az egyházi élet területén betöltött tisztségeiben is politikusként gondolkodott és cselekedett, ezért e funkciók – jelentőségük ellenére – az egész életút tükrében mellékszerepeknek tekinthetők. E mellékszerepek mindig akkor váltak Lónyay számára elsődle-

ges fontosságúvá, amikor a közvetlen vagy a sikeres politikai cselekvésben akadályozva volt: a neoabszolutizmus idején, illetve életének utolsó tíz évében.

TUDOMÁNYOS MUNKÁSSÁGA - SZAKPOLITIKAI TANULMÁNYOK

Fontos hangsúlyozni, hogy Lónyay nem pusztán politikusi befolyása miatt tölthetett be különféle akadémiai tisztségeket. Gazdag szellemi teljesítményt mondhat magáénak, igaz, írásai nem tekinthetők vegytisztán tudományos munkáknak, sokkal inkább szakpolitikai tanulmányokról beszélhetünk, amelyekben azonban rendszerint nagy hangsúlyt kapott a nemzetközi kitekintés. Kétségtelenül igaz, hogy politikusi tevékenysége jelölte ki tudományos érdeklődésének irányát, ugyanakkor papírra vetett gondolatai közül számosat később kormánytagként és magánvállalatok irányítójaként módja volt a gyakorlatban is kipróbálni.

Lónyayt fiatal kora óta a gazdaságpolitika különböző kérdései foglalkoztatták, amelyben nem kis szerepet játszott Széchenyi István gróf hatása. Apja révén már az 1830-as évek végén lehetősége nyílt arra, hogy közelebbről is megismerkedhessen és tartósnak bizonyuló személyes kapcsolatot alakíthasson ki a gróffal. Az 1838. évi pesti árvíz utáni helyreállítási munkálatok irányítására alakult Szépítő vagy Szépészeti Bizottságban apja és Széchenyi gyakran tanácskozott együtt. Sétáikra rendszerint magukkal vitték őt is, ahol „nem egyszer hallgathattam érdekes beszélgetéseket, Széchenyi nagy terveit, midőn azokat elmésséggel és gyakran élénk hasonlatokkal előadta”⁶ A közgazdasági ismeretek elsajátításának a fontosságára is minden bizonnyal Széchenyi művei irányíthatták rá figyelmét. Igen hamar e munkák hatása alá került: „Az akkori ifjúság abban különbözött az előbbi és későbbi idők ifjúságától, hogy az ifjak közt általános volt a törekvés komoly tanulmányok által gyarapítani ismereteiket, élénken érdeklődni mindazon nagy eszmék iránt, melyek napirenden voltak. Én is ezen irányt követtem, komoly olvasmánnyal foglalkozva kezdtem magamat képezni, és Széchenyi leglelkesebb tisz-

telői közé tartozván, azon időben nem írt ő semmit, mit figyelemmel nem tanulmányoztam volna” – emlékezett Lónyay pályája kezdetére.⁷ Ismeretségük az 1843–1844-es országgyűlésen munkakapcsolattá vált, és Lónyay élete végéig Széchenyi tanítványának vallotta magát (arcképe dolgozószobája falán függött).

Lónyayt bevásztották az országgyűlés kereskedelmi bizottságába, melynek egyik albizottságát Széchenyi vezette. Mellette lett bizottsági jegyző. Új megbízatására szorgalmasan készült, művelte magát, a számos szakkönyv beszerzése miatt csakhamar 150 pengő tartozást halmozott fel Heckenast Gusztáv könyvtárusnál.⁸ A nemzetgazdasági kérdésekről folytatott napi többórás bizottsági tárgyalások és a különféle előterjesztések megszövegezése komoly iskola volt számára. Lassanként környezete is felfigyelt szorgalmára: „Lónyay Menyhért az országgyűlésen kisebb szerepet játszott, határozott pártállást nem foglalt, szórászhatosogató eszének leleményességét azonban s közgazdasági ismereteit általánosan elismerték, s nagy jövőt jósoltak neki” – írta visszaemlékezésében Pulszky Ferenc.⁹

Tudatosan bővítette ismereteit, újabb és újabb szakkönyvek elolvasásával művelte magát. Az immár 25 éves politikus és fiatal családapa erről így írt Ghyczy Kálmánnak: „Én több mint másfél éve, hogy házas vagyok, és mondhatom, hogy az utolsó 8–10 hónapok alatt szorgalmasabb voltam s többet olvastam s tanultam, mint éltem bár mely korszakában. Ha az ember boldog házi körben él, s nem vágyódik a külvilággal érintkezésbe jönni, mindenre könnyen reá ér, így én a múlt országgyűlés óta. Párizsban létemkor sok jó könyvet vévén meg, s azóta is néhány jobb munkákat folytonosan megrendelvén több nemzetgazdasági s pénzügyi munkákat olvastam által, s sok jegyzeteket csináltam.”¹⁰ A levél írásakor éppen a hazai és európai közlekedési viszonyokról szóló hosszabb tanulmányán dolgozott, amelybe igyekezett beépíteni korának idegen nyelvű szakirodalmát. Munkáiban rendszeresen hivatkozott Michel Chevalier, Jean-Baptiste Say, Friedrich List, Adam Smith stb. műveire. Lónyay szóban forgó első nyomtatott írása, a *Hazánk anyagi érdekeiről* címet viselő könyv a magyarországi elmaradott közlekedési állapotokkal foglalko-

zik, ezen belül Lónyay külön füzetben tárgyalja a hazai kőút-, víziút- és vasúthálózat fejlesztésének nemzetgazdasági programját.¹¹ Tervbe vette továbbá, hogy munkája második részét majd a hitelviszonyok és különösen a földhitelintézetek témájának fogja szentelni, ám ennek megírására csak később került sor.

Az 1848–1849-es szabadságharc alatt a Szemere-kormány pénzügyi államtitkáráként dolgozott, ezért a világosi fegyverletétel után ő is menekülni kényszerült. Franciaországi emigrációját szakismeretei további bővítésére igyekezett felhasználni. Párizs legrangosabb oktatási intézményeit látogatta, beszerzett számos szakmunkát, és arra törekedett, hogy a francia tudományos élet legelismertebb tanárait hallgathassa. Bevallottan egyfajta pótcselekvést is jelentett számára a tanulás ezekben a hónapokban. Rendszeres elfoglaltsága mellett kevesebb ideje maradt az aggódásra családja és saját sorsa alakulásáért. Ezzel magyarázható, hogy a nemzetgazdaságtan témakörébe vágó órák (például Michel Chevalier előadásai) mellett csillagászati, kémiai és fizikai előadásokra is eljárt (igaz, a fizika iránt már diákkorában is érdeklődött). Korábban megszerzett franciatudásának elmélyítésére is ekkor kerített sort. Egyévnyi távollét után az általános amnesztia révén térhetett haza 1850 nyarán. Gyorsan emelkedő közéleti pályájának alakulását nem követjük tovább,¹² csak azt jelezzük, hogy Lónyay az MTA levelező tagjaként a Törvénytudományi Osztály, majd a szervezeti reformot követően a Bölcsészeti, Társadalmi és Történeti Tudományok Osztálya tagja lett.

Megválasztása évében jelent meg régóta tervezett tanulmánya a *Budapesti Szemle* hasábjain a földhitelintézetekről, melyben alapvetően a német területeken működő modell alapján ismertette szervezeti felépítésüket.¹³ Egy évvel később hasonlóan járt el, amikor az angol életbiztosítási rendszerről írt azzal a céllal, hogy Magyarországon is ösztönözze a biztosító intézetek alapítását.¹⁴ Székfoglaló előadását *A Tiszaszabályozás története és nemzetgazdasági fontossága* címmel tartotta 1860 áprilisában, melyben áttekintette a folyó szabályozásának addigi történetét, ismertette a társulati formában megvalósuló munkálatok menetét, kitérve a vízügyi problémákra, majd pedig a vár-

ható gazdasági eredményekről beszélt.¹⁵ 1861-ben egy francia nyelvű tanulmányra reflektálva foglalkozott Magyarország reménybeli szerepével (elsősorban a gabonaexport területén) Nyugat-Európa élelmezésében, mellyel kapcsolatban a hazai vasúti árufuvarozás és a fiumei tengeri kikötő fejlesztésének szükségességét hangoztatta.¹⁶ 1865-ben hosszú megyei adatsorokat közölt az úrbérrendezés és a tagosítás helyzetéről,¹⁷ valamint kimerítően ismertette és véleményezte az Országos Magyar Gazdasági Egyesület vasúthálózat-fejlesztési koncepcióját, különös tekintettel a mellékvonalak finanszírozására.¹⁸ Tíz évvel később pedig utolsó, nagylélegzetű könyvében a bankügyről írt.¹⁹ A szerzői szándék szerint kifejezetten a nagyközönségnek készített, több mint hatszáz oldalas mű három nagy részre tagolódik. Lónyay először a bankügy elméletével foglalkozott, és külföldi szerzők munkáit tekintette át különböző résztémák kapcsán. Majd a Monarchia bankügyének történetét dolgozta fel a 18. századtól kezdődően, külön fejezetet szentelve saját 1867 és 1872 közötti gazdaságpolitikai tevékenységének. Végül a bankkérdés lehetséges megoldási módjait vette sorra, és ismertette kedvenc elgondolását: az amerikai mintájú, a helyi társulati öntevékenységre építő több-bankrendszer jellemzőit, annak hátrányaival együtt, majd a hazai viszonyokra való alkalmazásának lehetősége mellett érvelt.

ELNÖKI TEVÉKENYSÉGE - 13 ÉVIG AZ AKADEMIA ÉLÉN

Elnöki működéséhez a költségvetés rendezésén túl két jelentősebb lépés kapcsolható. Egyrészt 1872-ben javaslatára a Statisztikai Bizottság átalakításával létrejött a Nemzetgazdasági Bizottság, melynek haláláig elnöke is volt, 1874-ben pedig *Nemzetgazdasági Szemle* néven szakfolyóiratot indított a testület. Lónyay kezdeményezésének aktuális üzenete a nemzetközi pénzügyi válság éveiben nyilvánvaló volt: „Szükség, hogy az államtudományok s különösen a nemzetgazdasági ismeretek terjesztését mozdítsuk elő, mert a történet tanúsága szerint a mi korszak-

kunkban alig van tudomány, melynek fejlődése és általános elterjedése üdvös hatását jobban bizonyítja. Ellenben a legutóbbi évek története tanúsítja, hogy a közgazdasági elvek kellő fel nem ismerése nagyrészt okozá azon bajokat, melyek államéletünk jelenben legégetőbbjét képezik, s az elkövetett hibák gyors orvoslása egyedül ezen igazságok következetes és célszerű viszonyainkhoz mért alkalmazásából remélhető.”²⁰

Lónyay a lapot útjára indító írásában (*A nemzetgazdasági tudomány befolyása a jó kormányzatra*) hangoztatta, hogy léteznek olyan tudományos munkák, melyek javaslatait, ha a kormányzati politika megfogadja, akkor az adott nemzet sorsa jobbra fordulhat.²¹ Példaként Adam Smith *A nemzetek gazdagságáról* című könyvének a liberális gazdaságpolitikát megalapozó téziseit (a szabad kereskedelemről, az iparfejlesztésről, a kiszámítható adórendszerről, az állam minimalizálásáról) és azoknak az angol politikára gyakorolt hatását ismertette. Ugyanakkor a tudomány embereinek is folyamatosan figyelemmel kell kísérniük a nemzetközi folyamatokat és az országgyűlés közgazdasági munkáját, hogy tanácsaikkal segíthessék a kormányzatot. A tudomány tiszteletét is el kell tanulnunk a fejlett és gazdagabb nyugati nemzetektől – figyelmeztetett az MTA elnöke. „Az első kezdet – mint minden tanulmányánál – a nemzetgazdasági tannál is nehéz. A kellő értelem megszerzéséhez szükséges, hogy úgy, mint a mathesisnél, egymás után minden tétel értelmét tudjuk, mielőtt biztosan tovább haladunk. És mily nagy élvezetet nyújt a komoly tanulmány! Midőn egy egészen új látóhatár nyílik előttünk; midőn megérteni, megmagyarázni vagyunk képesek a tényezőket, melyek a nemzetek gyarodását vagy süllyedését okozzák, s többé nem tapogatódzunk a nemzetek életére legnagyobb befolyást gyakorló intézmények megítélésénél, hanem határozott véleményt, valódi meggyőződést képezhetünk magunknak minden concret eset felett.”²² Írásának személyes vonatkozása átütött a szövegben. A tudomány abszolút hatalmának hangsúlyozása lényegében saját politikai-szakmai presztízisének megerősítését is szolgálta. Mondataival azt igyekezett sugallni, hogy a nemzetgazdaságtan komoly és nehéz tudományával

foglalatostkodva képes belelátni a gazdaság rejtelmes működésébe, határozottan rámutatni a hibákra, és orvosolni a nemzet bajait. Azt, hogy a magyar viszonyok között Smith szerepébe valójában önmagát képzelte, a lábjegyzetek teszik világossá, amelyekben korábbi országgyűlési beszédeire, pénzügyminiszteri törekvéseire és 1873-ban megjelent *Közügyeinkről* című munkájára hivatkozott.

Lónyay másik kezdeményezése az volt, hogy az Akadémia közadakozásból vásárolja meg a Tasner családtól Széchenyi István irathagyatékát, köztük kéziratot naplóját. Lónyay részletesen kimunkált elgondolását az Akadémia alapításának ötvenedik évfordulóján, 1875-ben tette közzé, és összekapcsolta saját munkájának (*Gróf Széchenyi István és hátrahagyott iratai*) megjelentetésével, melyben a naplóból kiválasztott és magyarra fordított hosszabb idézetek segítségével mutatta be Széchenyi pályáját. A könyvet, amiben Lónyay több helyütt Széchenyihez fűződő tanítványi, munkatársi viszonyáról is szól, ingyen megküldték az ország összes kaszinójának és egyletének, egy adakozási felhívást mellékelve.²³ Hiába remélte azonban Lónyay, hogy a szükséges 20 ezer forint rövid időn belül össze fog gyűlni, egy évvel később az összegnek alig több mint a fele állt még csak rendelkezésre. A lehetséges okokról Tasner Gézának így írt: „Általában mondhatni, hogy ezen gyűjtés kedvezőtlen körülmények közt indult meg és folyik még ma is. Elmúlt év június havában a budai zivatar, jelenben az árvíz és a Deák-emlékszoborra való gyűjtések annyira elfoglalták az embereket, hogy megfeledeztek a gróf Széchenyi emléke iránti kegyeletről; de általában a nyomor az országban oly nagy, hogy utángyűjtések által még nagyobb összeget összehozni alig lesz lehetséges.”²⁴ Csalódottságát nem rejtette véka alá az Akadémia közgyűlésén tartott beszédében sem. Külön nehezményezte, hogy a befolyt pénz mindössze néhány személytől származott, holott Lónyay eredeti szándéka az volt, hogy a kéziratok árát kis összegekből sokan adják össze, így fejezve ki a nemzeti összefogást és az utókor hálóját. A kudarc okaként a nyilvánosság előtt azonban már a keleti népekre jellemző apátiát említette.²⁵ A Széchenyi-iratok átadására végül 1877-ben került sor. Egyébként Lónyay élete végéig tervezte, hogy elemző ta-

nulmányt ír Széchenyi munkásságáról. Hagyatékában 1885-ben még megtalálható volt az első nagyjából tíz kéziratoldali szöveg e dolgozatról.²⁶

Ugyancsak elnöksége idején avatták fel az Akadémia előtti téren Eötvös József (1879) és Széchenyi István (1880) ma is látható szobrát. Leginkább megrendülten azonban közvetlen munkatársától, Arany Jánostól búcsúzott. A hírlapi beszámoló szerint 1882 októberében könnyezve tett jelentést a korábbi főtitkár elhunytáról.²⁷

Lónyay elnöki tisztsége mellett 1876-tól a Könyvtári, 1882-től pedig a Könyvkiadó Bizottságot is vezette, valamint felügyelte az Arany János Szoborbizottságot és a Széchenyi István iratainak összegyűjtésére és műveinek közreadására szerveződött akadémiai testületet.²⁸

Ismereteink szerint Lónyay az 1870–1880-as évek tudományos vitáiban (például a magyarok eredetéről) az Akadémia elnökeként nem nyilvánított véleményt. Az általa kitűzött nemzetgazdasági tárgyú pályázatok a politikai élet fontos vitakérdéseivel kapcsolódtak: az Akadémia 1873-ban a hazai jegybankügy rendezése, illetve a vicinális vasutak finanszírozása, 1877-ben pedig a vasutak államosításának közgazdasági megítélése témájában várta pályamunkák beérkezését.²⁹ A Nemzetgazdasági Bizottság elnökeként felkarolta továbbá a telepítések ügyét. A munkaerő szervezett áttelepítése az országon belül, illetve a külföldről való betelepítés gondolata (például a moldvai csángók ügye vagy holland parasztok beköltöztetése) az 1870-es évek második felétől kezdve foglalkoztatta a magyar földbirtokos réteg romlásáért aggódó elitet. A *Nemzetgazdasági Szemle* 1877. évfolyamában több e témával foglalkozó írást jelentetett meg, a Lónyay által vezetett bizottság pedig 1879 januárjában vitát rendezett Galgóczy Károly *A telepítések mai fontossága s vizsgálódás sikerülésök feltételei körül* című előadásáról. Az ülésen Lónyay elnökölt, és röviden fel is szólalt.³⁰ A kérdés lényegében az 1880-as évek politikai diskurzusának egyik állandó témájává vált, nem kis részben az újkonzervatív és agrárius körök nyomására, szabályozására azonban csak később, az 1894. évi V. törvényekben került sor.

Figyelemre méltó, hogy az 1880-as évek kezdetétől a közgazdaságtan művelése mellett a természettudományok fontosságát hangsúlyozta, továbbá fokozni kívánta az Akadémia ismeretterjesztő tevékenységét: „Ne érjük be azzal, hogy a nálunk erősebbeket a kultúra tekintetében máris megközelítők, de vigyük mi is előbbre a tudományt, s versenyezzünk ebben a legműveltebb nemzetekkel. Azt mondják: a tudomány hatalom, s ez igaz, de nagyhatalommá csak akkor válik, ha az a nép tulajdonává lett.”³¹ Felfogása szerint az Akadémiának, haladva a korral, ki kell tárnia a kapuit, és a hazai tudományos élet valódi központjává kell válnia, amely ösztönzi az ország különböző pontjain folyó kutatásokat: „[A] tudományos társulatok egész sorozata létesült, amelyek mintegy édes leányai Akadémiánknak; megnyitja palotáját, hogy e helyen központosuljon a nemzet szellemi tevékenysége, s innen sugározzék az egész hazára. Az Akadémia legyen ezután is a tudományos munkásságban a vezér, mely irányt ad, a buzgó törekvést támogatja, s a valódi érdemet jutalmazza, magához emelve az ifjú nemzedék kitűnőségeit, hogy a tudományok magyar nyelven való terjesztésének és művelésének szent törekvése nemzedékről-nemzedékre mindinkább növekedő világot terjesszen a hazára.”³²

Mint már utaltunk rá, Lónyay, ha érdekei úgy kívánták, és megfelelőbb megnyilvánulási formát nem talált, akkor a tudomány fórumait is felhasználta arra, hogy beleszóljon a politika napi csatározásaiba. Az Akadémia egyik alapítójáról, Andrássy György grófról 1873-ban tartott megemlékező beszédében például saját korának közéletét bírálta, amely a nemzeti összefogás helyett a pártviszályok szításában jeleskedik.³³ Megelégedéssel vette tudomásul, hogy sokan megértették mondanivalója aktualitását: „Ismeretlenektől kaptam leveleket az akadémiai beszéd folytán, úgy látszik, nem csak Önnek nyerte meg figyelmét” – írta bizalmasának, Kaas Ivornak.³⁴ 1877 januárjában pedig Deák Ferenc halálának első évfordulója alkalmából tartott akadémiai beszédében üzent a gazdasági kiegyezés megújításán fáradozó Tisza-kormányzatnak, és intette azt az 1867-es vívmányok megtartására.

Mintha tagajánlásaival is „politizálni” kívánt volna. Rendszerint ugyanis tudományos munkássággal is rendelkező országgyűlési képviselőket (például György Endrét, Kállay Bénit, Tanárky Gedeont és Zsilinszky Mihályt) javasolt akadémikusnak, külső tagnak pedig – az állam és egyház viszonyáról, illetve Homéroszról írott munkájára hivatkozva – azt a William Gladstone angol politikust ajánlotta, aki hozzá hasonlóan hazája miniszterelnöke volt.³⁵ Gladstone később levélben köszönte meg Lónyaynak, hogy a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjává választotta.³⁶

Bár források nem állnak rendelkezésre, de valószínűsíthető, hogy ez a kritikai magatartás, a szabadelvű párti kormányzat folytonos bírálata az elnöki székből és a parlament padsoraiból (Lónyay ekkor már pártonkívüli képviselő volt) vezetett oda, hogy 1877 májusában a korábbi közel egyhangú szavazásokkal ellentétben csupán 29:13 arányban erősítették meg elnöki pozíciójában.³⁷

Nem zárható ki azonban az sem, hogy Haynald Lajos kalocsai érsek jelölése már az 1880-as évekre markánsná váló katolikus–protestáns ellentétet előlegezte meg a tudós testületben. Erre utalhat az is, hogy néhány nappal a tisztújítás lezajlása után Szász Károly akadémikus (későbbi református püspök) cikket jelentetett meg, amelyben igyekezett adatokkal cáfolni azt a közkeletű vélekedést, miszerint „az akadémiaiba bejuthatásnak legbiztosabb módja kálvinistának lenni”. El kellett azonban ismernie azt a tényt, hogy az Akadémia elnöke, alelnöke és főtitkára (Lónyay, Csengery, Arany) egyaránt református vallású.³⁸

Lónyay jegyzeteiből felsejlik egy konfliktus az 1883. májusi akadémiai elnökválasztás kapcsán is, bár ezúttal a belső ellentétek nem kerültek nyilvánosságra: „Rövid lehetek, azon történések után, melyek az elnökválasztás iránt az utóbbi időkben felmerültek – de melyek lecsillapítottak látszanak –, a félreértések elenyésztek. Tehát még 3 évre megválasztanak, ez lesz az utolsó választás, melynek magamat alávetem. A kedvezőtlen sors megviselte tekintélyemet, a múltakat az emberek feledék, csak lenne ki

helyemet betölthetné, ma visszavonulnék ezen az országban leginkább megtisztelő állástól. Képezni s nevelni kell az utódot – gr. Széchenyi Bélára gondolok. Fogok vele szólni legközelebb. [...] Jobb nekem lassan-lassan visszavonulnom minden nyilvános élettől – rendezem ügyeim –, s míg élek Isten segedelmével, az irodalmi tudományos munkásságnak fogom időm szentelni.”³⁹ (A Lónyay által kiszemelt Széchenyi Bélát 1888-ban, Trefort Ágoston halála után valóban felkérték az elnöki tisztség elvállalására, de ő kitért a lehetőség elől.)

Ugyan ezúttal 36-ból 34 szavazatot sikerült megszereznie az elnökválasztáson, de ez már nem töltötte el különösebb örömmel. Az Akadémia közgyűlésén elmondott ünnepi beszéde inkább tekinthető búcsúnak: „Ma az előrehaladott életkorban, nyugalomra vágyódva, várva várom azt az időt, midőn e kitűnő helyet a tehetségem szerinti kötelesség teljesítésének tudatával annak adhassam át, ki a nagy és dicső elődök méltó utódja leend, s ámbár jelenleg újra három évre választattam, tisztemet bármikor az Akadémia rendelkezésére bocsátom. A küzdelmes napokra következőt nyugodt korszakban nem újat teremteni, irányt szabni volt feladatomban, hanem csendes munkálkodásban az Akadémia érdekeit előmozdítani, gyarapodásán fáradozni tartottam kötelességemnek. [...] Negyven éve küzdök a közpályán. Mint húsz éves ifjú léptem arra, dicső és szomorú napokat éltem át, csalódás és remény, öröm és bánat váltakoztak szívemben. Sok küzdelemben vettem részt és nem sebek nélkül. De ezek sajgó fájdalmát enyhíté az a tudat, hogy fáradozásaimnak voltak sikerei hazám javára, melyhez *mindig* hű maradtam.”⁴⁰ Lónyay Menyhért életének 63. évében, 1884. november 3-án hunyt el. Koporsóját az Akadémia székházának előcsarnokában ravatalozták fel, az emlékbeszédet hivatali utóda, Trefort Ágoston tartotta róla. Lónyay tizenhárom évig állt az MTA élén, amivel az ötödik a hosszan szolgáló elnökök sorában.

Cieger András

JEGYZETEK

- 1 Elnöki megnyitóbeszéd, 1871. május 20. In: MTAÉvk XIII. kötet. Bp., 1876. 4.
- 2 A M. T. Akadémia új alapszabályai (1858). In: Kónya: *Akadémiai törvények*, 106.
- 3 Elnöki megnyitóbeszéd, 1882. június 4. In: MTAÉvk XVI. kötet. Bp., 1884. 3–4.
- 4 Elnöki megnyitóbeszéd, 1884. június 8. In: MTAÉvk XVII. kötet. Bp., 1889. 1–6.
- 5 Lónyay Menyhért feljegyzése. 1883. május 9. MTA KIK KRKGY Ms. 5307/30.
- 6 Lónyay (ism.): *Gróf Széchenyi István iratai*, 70.
- 7 Uo. 88.
- 8 Lónyay Menyhért Lónyay Alberthez. Pozsony, 1843. szeptember 11. MNL OL P 452. 22. tétel, Lónyay III. Albert iratai.
- 9 Pulszky: *Életem és korom*, 203.
- 10 Lónyay Menyhért Ghyczy Kálmánhoz. 1847. március 17. MTA KIK KRKGY Ms. 4851/488.
- 11 Lónyay: *Hazánk anyagi érdekeiről*. Könyvét méltatja Kautz: *A nemzetgazdasági eszmék*, 442–444.
- 12 Részletesen Cieger: *Lónyay*.
- 13 Lónyay: A földbirtoki hitel, 170–188.
- 14 Lónyay: Az életbiztosítás, 312–320.
- 15 Lónyay: A Tiszaszabályozás, 239–278.
- 16 Lónyay: Magyarország szerepe, 271–295.
- 17 Lónyay: Az úrbéri rendezés, 5–72.
- 18 Lónyay: Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, 244–289.
- 19 Lónyay: *Közügyeinkről II*. Vö. Cieger: *Lónyay*, 283–286.
- 20 Elnöki megnyitóbeszéd, 1874. május 31. In: MTAÉvk XIV. kötet. Bp., 1876. 8.
- 21 Lónyay: A nemzetgazdasági tudomány, 1–18.
- 22 Uo. 6.
- 23 Elnöki megnyitóbeszéd, 1875. május 30. In: MTAÉvk XIV. kötet. Bp., 1876. 3–10. Lásd továbbá Lónyay Menyhért Tasner Gézához. 1875. április 8. MTA KIK KRKGY Ms. 4227/33.
- 24 Lónyay Menyhért Tasner Gézához. 1876. március 23. MTA KIK KRKGY Ms. 4227/42.
- 25 Elnöki megnyitóbeszéd, 1876. június 11. In: MTAÉvk XV. kötet. Bp., 1879. 3–9. Ehhez lásd még H. Boros: *Széchenyi István*.
- 26 Vikár Béla: Lónyay Menyhért grófról, 278–281.
- 27 *Fehérvári Hiradó* 1882. október 29. 45. sz.
- 28 Fráter: *A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai*.
- 29 Lónyay Menyhért Horváth Mihályhoz, a II. osztály elnökéhez. 1873. május 16. MTA KIK KRKGY RAL 1297/1873; Lónyay Menyhért és Csengery Antal jelentése a Dóra-alapítvány pályázatairól. 1878. június 4. Uo. 1219/1878.
- 30 Galgóczy Károly: *A telepítés kérdése*.
- 31 Elnöki megnyitóbeszéd, 1881. május 22. In: MTAÉvk XVI. kötet. Bp., 1884. 13.
- 32 Elnöki megnyitóbeszéd, 1882. június 4. In: MTAÉvk XVI. kötet. Bp., 1884. 8.
- 33 Elnöki megnyitóbeszéd, 1873. május 25. In: MTAÉvk XIV. kötet. Bp., 1876. 3–9.
- 34 Lónyay Menyhért Kaas Ivorhoz. 1873. június 7. MNL OL P 325. Kaas család.
- 35 Horváth Mihály és Lónyay közös tagajánlása. Bp., 1877. május 26. MTA KIK KRKGY RAL 256/1877. Lónyay ajánlásai. Bp., 1878. március 20. Uo. 1431/1878.
- 36 Lónyay Menyhért ajánlása. Buda, 1873. március 31. MTA KIK KRKGY RAL 1265/1873 ; Gál (közl.): Gladstone levele, 115–117.
- 37 Elegyes ülés, 1877. május 24. MTAÉ, 1877. Bp., 1878. 143.
- 38 *Ellenőr* 1877. május 29. 175. sz. A felekezeti ellentétről lásd Pach (főszerk.): *Másfél évszázad*, 152–153.
- 39 Lónyay Menyhért feljegyzése. 1883. május 9. MTA KIK KRKGY Ms. 5307/30.
- 40 Elnöki megnyitóbeszéd, 1883. május 20. In: MTAÉvk XVII. kötet. Bp., 1889. 5–6.

Trefort Ágoston

Trefort

A kulturális innováció irányítója és az emlékbeszédek specialistája

Trefort Ágoston rövid ideig volt a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, elsősorban mint vallás- és közoktatásügyi miniszter, nagyszabású reformok megvalósítójaként írta be magát a hazai kultúra és tudományfejlesztés történetébe. Személyes barátait és elvbarátait követte az Akadémia élén, s mintegy előkészítette az első természettudós, Eötvös Loránd elnökségét, akinek pályáján már nem a politika, hanem a szaktudomány élvezte az elsődleges preferenciát.¹

TÖRTÉNELMI ÉS KÖZGAZDASÁGI ÉRDEKLŐDÉSE

Trefort családja belga származású volt, apja megyei seborvosként dolgozott Homonnán. Ott született idősebb fia, Ágoston is 1817. február 7-én, aki helyi,

Homonna, 1817. február 7.

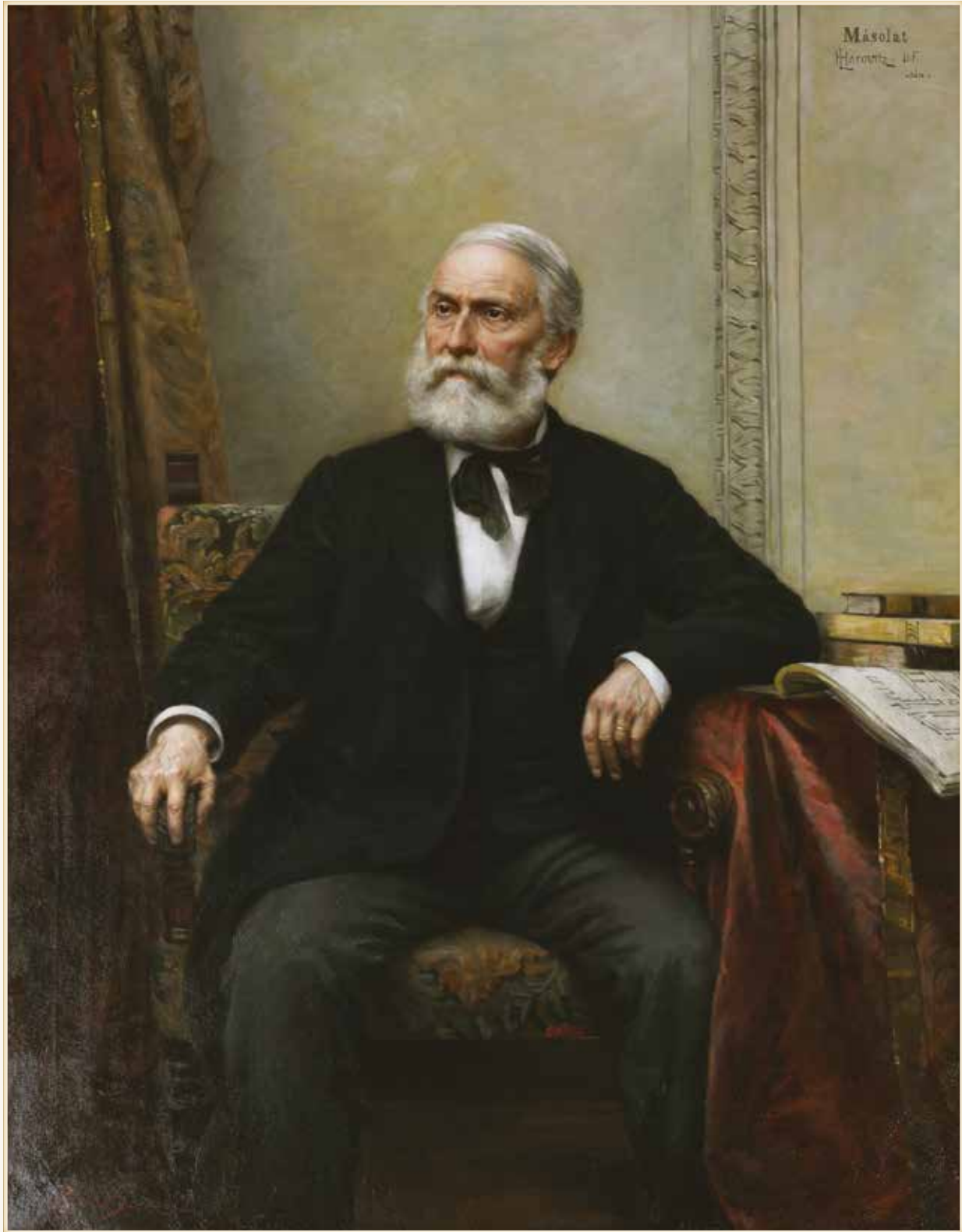
Budapest, 1888. augusztus 22.

1885. május 28. –
1888. augusztus 22. †

I/5. Biczó Géza:
Trefort Ágoston
1893

majd eperjesi és sátoraljaújhelyi iskolákba járt, s a német mellett megtanult szlovákul, magyarul és latinul, később pedig az angol, a francia és az olasz nyelvet is elsajátította. 1831 nyarán, a kolerajárvány idején teljesen árván maradt, öccsével együtt Csáky Petronella grófnő viselte gondját. A bölcséleti tanfolyamot Egerben és Pesten végezte el, majd a jogi fakultásra iratkozott be, egyre többet olvasott, szépirodalmat, történeti, filozófiai és politikai munkákat. Jurátusként ismét Eperjesre került a Kerületi Táblához. Befejezve tanulmányait 1836 tavaszán nagy európai utazásra indult, eljutott Észak-Európába és Oroszországba is. Úti élményei ihlették első publikációit.²

Az ügyvédi vizsga után fogalmazó gyakornokként helyezkedett el a Kamaránál, de nem kötötte le a hivatali munka, hamarosan az alkotó értelmiségi életformát választotta. Tagja lett a Casinónak, barátságot kötött Lukács Móriccral, Szalay Lászlóval és báró Eötvös Józseffel, akik újabb olvasmányokkal bővítették szellemi látókörét. Kezdeményezte a Pesti Műegylet megalakítását (1839), Szalay jogtudományi szakfolyóiratába, a *Themis* harmadik füzetébe az oroszországi zsidóemancipációról írt cikket. Barátaival a külföldi tudományos eredményeket szemlélő folyóiratot indított, de a *Budapesti Szemlének* (1840) csak két kötete jelent meg.³

A pályakezdő Trefortot a szépirodalom és a képzőművészet mellett elsősorban a történelem és a közgazdaságtan érdekelt. Az *Elmélkedések a történettudományról* (*Társalkodó*, 1839) című rövid írásában a történettudománytól azt várta, hogy adatközlés helyett a „nép”, a társadalom egészének történetét dolgozza fel, beleértve a nem magyar népek történetét is. Kedvelte François Mignet, Adolphe Thiers és François Guizot műveit, de a legnagyobb hatást Thierry történetírása gyakorolta rá. *Thierry Ágoston* címmel (*Társalkodó*, 1839) a magyar közönségnek is bemutatta őt, mint aki a néptömegek történelmével kívánja megismertetni olvasóit. A *Társalkodó*ba írt többi cikkében az európai polgárosodással foglalkozott (*A polgárisodásról; Kelet befolyása az európai polgárisodásra; A népvándorlásokról*).⁴ Később a centralista *Pesti Hírlap*ban rendszeresen ismertetett történeti munkákat, így Thomas Babington

Macaulay esszéit, Thiers, Friedrich Schlosser és Louis Blanc könyveit.⁵

Trefort történet szemléletére erősen hatottak azok a szerzők, akik a harmadik rend, illetve a polgárság történeti szerepét hangsúlyozták. Ugyanakkor a régi nemességgel, arisztokráciával, rendi világgal kritikus volt. Maga is érzett késztetést a történetírásra, az angol forradalomról gyűjtött anyagot, kézírata azonban lakásával és könyvtárával együtt Pest bombázásakor megsemmisült. Csak *Az angol alkotmány kifejlődéséről* (1845) című cikke jelent meg a *Pesti Hírlap*ban, amelyben az angol parlamentarizmus kialakulását mutatta be, amely szerinte nagy hatást gyakorolt a modern politikai viszonyokra. Ennek az előzményeit, a normann hódítástól a forradalomig tartó periódust dolgozta fel korábban a *Budapesti Szemlé*ben közölt írásában (*Pillantások az angol alkotmány kifejlésének történetére*, 1840), s a *Szemlé*be írt másik tanulmányában (*A bírhatási jogról Magyarországon*, 1840) is megmutatkozott történeti érdeklődése.⁶

Első publikációinak másik meghatározó tematikája a közgazdaságtan volt. Ezen a területen is elsősorban friss olvasmányaira hagyatkozott. Meglehetősen korán felvette az állam szerepvállalását is, úgy a gazdaságban, különösen a vasutak megvalósításában, mint a szociális kérdések kezelésében. A *Budapesti Szemlé*ben közölt nagy tanulmányában (*Az anyagi érdekekről*, 1840) a fejlett nyugat-európai országok és az Amerikai Egyesült Államok példáján vázolta a gazdasági modernizáció folyamatát, főként az infrastrukturális fejlesztések és az iparosodás hatásait, de mérlegelte a hazai fejlődés lehetőségeit is.⁷

Eötvös és Trefort 1841-ben sikertelenül próbáltak *Pesti Havi Irat* címmel folyóiratot indítani, ezért Trefort Kossuth *Pesti Hírlap*jában publikált gazdasági tematikájú cikkeket. Az úrbéri megváltások fedezésére, illetve hitelintézetek felállítására többféle tervet is közölt a *Hírlap*, amelyeket Trefort sorra kritikusan szemlélzett, s figyelmeztetett a fedezetlen bankjegykibocsátás inflációs veszélyeire, s többször leszögezte, hogy addig nem lehet földhitelintézetet alapítani, amíg az ösiséget el nem törlik. A kérdéssel önálló röpiratban (*Bankügy*, 1842) is foglalkozott.⁸

A TUDÓS TÁRSASÁG TAGJA

Értekezéseit, tudományos teljesítményét a Tudós Társaság is elismerte, s az 1841. szeptember 3-i nagygyűlésén a történettudományi osztály levelező tagjává választotta. Ajánlója a régi barát, Pulszky Ferenc volt, de csatlakozott hozzá Eötvös József, gróf Károlyi György, gróf Andrássy György, Fáy András, Balogh Pál, Kiss Károly és Nagy János. Székfoglaló előadását 1841. december 6-án tartotta *A nemzeti gazdaságnak rendszerei* címmel, amelyben sorra ismertetete a merkantilizmust, a fiziokratizmust és a szabad kereskedelmi rendszert, azok eredményeivel és hibáival együtt. Az utóbbi irányzatot ért kritikák közül List elméletével foglalkozott részletesen, akinek frissen megjelent könyvét egy új korszak nyitányának nevezte.⁹

Trefort néhány kisgyűlésen és az éves nagygyűléseken is megjelent, s az ország népesedéséről, illetve a hitbizományokról kiírt pályázatok bírálatában is közreműködött. Időközben átkerült a törvénytudományi osztályra, s részt vett az 1848. márciusi rendkívüli ülésen, amelyen az Akadémia üdvözölte a sajtószabadságot és a politikai fordulatot. Továbbá tagja lett annak a választmánynak, amely a testület belső reformját dolgozta ki.¹⁰ A büntetőjogi reformbizottságban folyó munkálatok idején Eötvös és Szalay révén Deák Ferencsel és Klauzál Gáborral is megismerkedett, s a jogügyi irodalomban is elmélyült. Az 1843–1844. évi diétán Zólyom szabad királyi város követeként próbálta támogatni a liberális ellenzékét.¹¹

Trefort és elvbarátai úgy gondolták, hogy a lényeges változásoknak a társadalomban kell lejátszódnia. Tudományos ismereteik alapján a társadalmi folyamatok tervezhetőségét vallották, felismerték a természettudományok jelentőségét, a tudományok differenciálódását, új diszciplínák kialakulását, s azonosultak a szakszerűség követelményeivel. A centralisták nemcsak a tudománynak szántak társadalomformáló szerepet, hanem a szélesebb közönségnek szóló politikai publicisztikának is. Amikor Szalay László 1844 nyarán Kossuthtól átvette a *Pesti Hírlap* szerkesztését, megkezdtek reformkoncepciójuk kifejtését. Racionalista-konstruktivista liberalizmusuk jegyében egy jogegyenlőség-

gen alapuló „középosztályi”, polgári társadalom igényével léptek fel, ezért élesen bírálták a rendi maradványokat, a nemesi kiváltságokat és az azt védelmező megyei intézményeket.¹²

Trefort a centralista *Pesti Hírlap* egyik legszorgalmasabb publicistája lett, vezércikkeiben sürgette az örökváltást, a kárpótlás kifizetésére hitelintézetet, illetve állami segítséget igényelt. A hitelbiztonság növelésére minden megyében telekkönyvi hivatal felállítását javasolta, s egyértelműen kiállt az iparfejlesztés mellett. Értekezéseiben és cikkeiben olykor politikai reformokat is felvetett, főként a városi szavazatok növelését és a felelős parlamentáris kormány bevezetését szorgalmazta.¹³

POLITIKAI FORDULAT, EMIGRÁCIÓ ÉS A HALLGATÁS ÉVEI

1847 tavaszán feleségül vette Rosty Ilonát, akinek nővére, Ágnes már Eötvös felesége volt. Az év végén megszületett a Trefort házaspár első lánya, akit még négy lány és egy fiú követett. Az 1847–1848-as országgyűlés közeledtével cikksorozatban foglalta össze a legfontosabb reformnézeteit (*Legközelebbi föladatunk*, 1847). Az országgyűlés alatt cikkeivel támogatta Széchenyi vasúti koncepcióját, és a vukovár–fiumei vasút gyenge pontjait feszegette. Az alkotmányos fordulat után a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium államtitkára lett Klauzál Gábor mellett. Az első népképviselői választásokon szülővárosában, Homonnán nem, csak Pest terézvárosi kerületében jutott mandátumhoz. A miniszterek lemondása után államtitkárként ő vezette minisztériumát, amikor azonban polgárháború kirobbanásától tartott, Eötvössel együtt szeptember végén elhagyta az országot.¹⁴

Treforték az emigráns éveket Münchenben és Salzburgban töltötték, s csak egy hosszabb nyugat-európai utazás után, 1850 őszén tértek haza. A külföldi utazások később is fontosnak bizonyultak életében. Itthon egy politikai röpirattal szólott hozzá a Habsburg Birodalom jövőjét érintő vitához (*Értekezés az eszközökről, melyekkel a for-*

radalom befejezhető az osztrák birodalomban és Magyarországon, 1850), egyébként nem írt, de továbbra is sokat olvasott. Trefort családjával Békés megyei birtokain telepedett le, amelyeket sikertelenül próbált jövedelmezővé tenni. Az ötvenes évek végén a Békés Megyei Gazdasági Egyesület életre hívásával kezdett újra a közélet felé orientálódni. Az alkotmányos rend és a törvényhatóságok visszaállítása után, 1860. december 11-én megválasztották a megye első alispánjává, majd a gyomai kerületben az új országgyűlésre, ahol Deákot támogatta. Ekkor már kiállt a '48-as törvények mellett, de szorgalmazta a nemzetiségekkel történő megegyezést is.¹⁵

Eötvössel már 1864 tavaszától tervezték, hogy lapot indítanak kiegyezési koncepciójuk kifejtésére. Az 1865. július 3. és 1866. június 25. között megjelenő *Politikai Hetilap*ban Keleti Károllyal a közgazdasági rovatot vezette, s a lapba főként gazdasági tartalmú cikkeket írt, akárcsak korábban a *Pesti Napló*ba. Sürgette a megegyezést Ausztriával, s úgy látta, hogy igazán a közgazdasági kérdések rendezésén múlik az ország jövője. Az 1865-ben megnyílt országgyűlésen ismét a gyomai kerület képviselőjeként vett részt, szaktudását elsősorban a kiegyezési tárgyalások gazdasági vonatkozásaiban kamatoztatta. Hivatalt nem szívesen vállalt, inkább az alföldi vasút megvalósításán dolgozott tovább, amely 1871-re készült el. Tagja lett a delegációnak, de 1869-ben Gyomán már nem választották meg, csak egy időközi választáson Pápan sikerült bejutnia a parlamentbe. Felesége 1870-ben bekövetkezett halála után Pestre költözött, az 1872-es választásokon már Sopronban szerzett mandátumot, ahol négy választáson is sikeresnek bizonyult.¹⁶

ÉLÉNKÜLŐ AKADÉMIAI TEVÉKENYSÉGE

Trefort az ötvenes években nem vett részt a korlátozott feltételek közt működő Akadémia munkájában, személyesen csak 1859-től látogatta az üléseket, többek közt meghallgatta a tiszteleti taggá választott Lukács Móric székfoglalóját. A tudományterületek elkülönülését és fejlődését

szolgálták az osztályokon belül ekkoriban létrejött állandó szakbizottságok. Az 1860-ban alakult statisztikai bizottságnak hamarosan ő is tagja lett. A bizottság nagyobb teret kívánt biztosítani a nemzetgazdasági szempontoknak, ezért 1872-ben nemzetgazdasági bizottsággá alakult át.¹⁷

A hatvanas években aztán megélénkült akadémiai tevékenysége, főként emlékbeszédekre specializálódott. Az elsőt 1862. február 3-án Alexis de Tocqueville, a nemzetkére nagy hatást gyakorló államtudós felett tartotta, akinek felismerte igazi érdemét, hogy a demokratizálódás folyamatát történetfilozófiai szinten is értelmezte. Hosszan ismertette fő művét, *A democratia Amerikában* (1835, 1840) című könyvét, ugyanis Trefortot igazán a szabadság és az egyenlőség kapcsolata, a forradalmak okai és következményei érdekelték. Széles körű műveltségét kamatoztatva 1862. március 3-án egy másik jelentős kortársra, Thomas Babington Macaulay-ra emlékezett, akinek történetírása egyesítette a festői képalkotást és a tárgyszerűséget. Kiemelte politikai érdemeit is, mert szerinte igazán abban mutatkozott meg erkölcsi bátorsága. Az Akadémia 21. ünnepi „közülésén”, 1863. január 17-én hangzott el emlékbeszéde Jakob Philipp Fallmerayer, bizánci történelemmel foglalkozó német tudósról, aki részt vett a frankfurti parlament munkájában, s írásaiban az újabb orosz bizantinizmussal szemben lépett fel. Egykori miniszteréről, Klauzál Gáborról 1866 szeptemberében nem az Akadémián, hanem a Békés Megyei Gazdasági Egyesületben emlékezett meg. Barátságuk ellenére nem is annyira Klauzál személyiségét elevenítette meg, hanem inkább a reformkorra és 1848-ra emlékezett.¹⁸

Az akadémikus Trefort azonban a társadalomtudományokat sem hanyagolta el. 1862. novemberi felolvasásán Wilhelm Heinrich Riehl művelődéstörténeti munkáinak ismertetésével jelezte azokat az eredeti szempontokat, amelyek alapján a német szerző bemutatta kora társadalmát. Bár Trefort nem azonosult Riehl nézeteivel, mégis inspirálva érezte magát arra, hogy kategóriáit továbbgondolva vázlatos képet adjon a hazai társadalomról. 1863 februárjában itthon elsőként ismertette Henry Charles Carey társadalomtudományi munkáját.¹⁹

Az ismét munkába lendülő tudóst 1867. január 30-án tiszteleti taggá választották. Székfoglalóját 1867. március 4-én tartotta *Az 1848-diki törvények közgazdasági momentumairól*. Az előadás keveset foglalkozott az áprilisi törvényekkel, inkább az abszolutizmus idején történt végrehajtásuk hiányosságaival. Talán csak a kárpótlásról közölt némi gazdasági elemzést, egyébként programajánlás volt a hivatalba lépő új magyar kormány gazdaságpolitikusaiknak, így az értekezés kevés tudományos értékkel bírt. Hiába volt azonban az új megasztiztetés, Trefort aktivitása visszaesett. A régi barát, Eötvös József volt akadémiai elnök halálának egyéves évfordulóján, az 1872. február 2-án megrendezett emlékünnepségen az új elnök, gróf Lónyay Menyhért az általa írt szöveget használta fel ünnepi beszédében. 1872. szeptember 4-én Trefort vallás- és közoktatásügyi miniszter lett Lónyay kormányában, így a hivatali teendők elvonták a tudományos munkától. Miniszterként kapcsolatban maradt az Akadémiával, ezt mutatja, hogy 1874-ben igazgatótaggá választották.²⁰

A KULTÚRPOLITIKA IRÁNYÍTÓJA

A vallás- és közoktatásügyi tárca vezetőjeként hallatlan nagy munkát végzett a hazai közoktatás és művelődés fejlesztéséért. A cselekvő politikusi szerep jobban is megfelelt habitusának. Hivatala elfoglalásakor az oktatás mindhárom szintjét egyformán fontosnak tartotta, alkotásai mégis inkább a közép- és felsőoktatás terén voltak igazán jelentősek. 1876. augusztus 21. és 1878. december 5. között földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter is volt, így az iparfejlesztésért közvetlenül is tehetett lépéseket. Minisztersége idején végig országgyűlési képviselő volt, Sopron városában négyszer szerzett mandátumot, majd 1884-ben Pozsonyban, 1887-ben pedig Budapesten a IV. kerületben.²¹

Már közel egy évtizedes miniszteri múltta tekintett vissza, amikor Trefort kezdett visszatérni az akadémiai fórumokra. Előbb megjelentette emlékbeszédeit, székfoglalóit és felolvasásait (*Emlékbeszédek és tanulmányok*, 1881), majd zömmel reformkori írásaiból egy gyűjteményes

kötetet publikált (*Kiseb dolgozatok az irodalom, közgazdaság és politika köréből*, 1882). Az *Almanachok*ban 1882-től az „államtudományok tudora”-ként szereplő miniszter a régóta húzódozó főrendiházi reformról is kifejtette erősen konzervatív véleményét, sokban megegyezően a később meghozott törvénnyel. A forradalmak utáni Trefort írásaiiban jóval megértőbb volt az arisztokráciával, és a demokratikus törekvésekkel szemben inkább már a rend megőrzését tartotta fontosabbnak.²²

Az 1882. június 4-i ünnepi „közülésre” régi barátja, Lukács Móric feletti emlékbeszédre kérték fel. Felelevenítette pályájuk közös állomásait, mégis inkább a reformkor közhangulatába, korviszonyaiba vezette vissza hallgatóit. Maga kezdeményezte, hogy Eötvös halálának évfordulóján, az 1883. január 29-i összes ülésen felidézze az egykori barát emlékét. Fő művét, az *Uralkodó eszméket* a magyar nyelven írt legjobb államtudományi munkának tartotta. Trefort most is pontos és értő olvasatát nyújtotta a tárgyal választott könyvnek, s közvetítette annak lényegi gondolatát, hogy a modern államok szerepe a szabadság kiteljesítése, de a hatalmi koncentráció veszélyével szemben védelemre is szükség van. Az Akadémia megbízásából elnök elődjéről, Lónyay Menyhértről is emlékbeszédet tartott az 1885. május 31-i ünnepi „közülésen”. Bár kapcsolatuk szintén baráti volt, kevésbé ütött meg személyes hangokat, inkább tényszerűen ismertette Lónyay pályájának fontosabb eseményeit, és részletesen foglalkozott a ki egyezési tárgyalásokon betöltött szerepével.²³

AZ AKADÉMIA ELNÖKE

Trefortot a politika elterelte a szaktudomány művelésétől, így sem történetíróként, sem közgazdászként, sem pedig a politikatudományok terén nem vált a professzionális tudomány képviselőjévé. Az Akadémia mégis elnöki pozícióval tisztelte meg, ezzel folytatta azon elnökök sorát, akik politikusként kerültek a testület élére, ugyanakkor megtörte azt a sorozatot, hogy a másodelnök lépjen elődje helyére. 1885. május 28-án a 45. nagygyűlésen válasz-

tották meg 48 szavazattal, amit aztán Ferenc József 1885. június 11-én erősített meg. A betegség miatt távol lévő másodelnököt, Pauler Tivadar jogtudóst aznap a II. osztály tiszteleti tagjává választották, egyébként az elnökválasztáson ő is kapott három szavazatot, Ipolyi Arnold – a művészettörténet egyik úttörője – pedig kettőt. Az 1885. május 31-i nyilvános ülésen Pulszky Ferenc, a legrégebbi tiszteleti tag mondta el az ünnepi nyitóbeszédet, Trefort pedig elnök elődjéről emlékezett meg. A főtitkár, Fraknoi Vilmos az éves jelentést ismertető beszéde végén, Eötvös József tevékenységét is felidézve, utalt a kultuskormányzat és az akadémiai elnöki pozíció ismételt egyesítésére.²⁴

Trefort a rutinos főtitkárral, Fraknoival dolgozott együtt, másodelnöke és miniszterháza, Pauler azonban a következő év tavaszán elhunyt, így az 1886. évi nagygyűlésen Stoczek József mérnököt, a Műegyetem tanárát, a III. osztály elnökét választották másodelnökké. Trefort megválasztását követően rendszeresen megjelent és elnökölt az igazgatótanácsban, illetve a nagygyűléseken és az összes üléseken, csak 1888. január végétől kezdett azokról elmaradni. Amikor először foglalta el az igazgatótanács elnöki székét, a tagok támogatását kérte az Akadémia vagyoni helyzetének javításához, amellyel azonban nem volt túl nehéz feladata, mert korábban Lónyay Csengery Antallal együtt rendezte az anyagi kérdéseket. Elnöksége idején az Akadémia vagyona évről évre gyarapodott. Tudóstársai előtt elnökként először 1885. október 5-én jelent meg, megköszönte a bizalmat, és jelezte, hogy elődei nyomdokán kíván haladni. Mivel a magyar nyelv használata általánossá vált, ezért a tudomány fejlesztésére helyezte a fő hangsúlyt, sőt azt is kijelentette, amit persze a nyilvános üléseken nem, hogy az Akadémiának nem hivatása a szépirodalmi művek ösztönzése. Határozottan elkötelezte magát a természettudományok fejlesztése mellett, s a tudományoknak kiemelten fontos szerepet tulajdonított a polgárosodás előmozdításában, a nyugati fejlődési minták követésében.²⁵

Ezeket a gondolatokat fejtette ki 1886. május 9-én első nyilvános elnöki beszédében is. Áttekintette az Akadémián művelt tudományterületeket abból a szempontból, hogy mennyiben járulhatnak hozzá a közösségi élet erősítéséhez, fejlesztéséhez. Most is a természettudományokat emelte ki, mint amelyek átformálják az emberek gondolkodását, megalapozzák a gazdaság fejlődését, és a higiénia, a közegészségügy javításával közvetlenül is hatnak az életfeltételekre. Az általa is nagyban fejlesztett egyetemi oktatás és az egyre inkább szakosodó tudományos társulatok mellett továbbra is fontosnak tartotta az Akadémiát, mint olyan intézményt, amely a tudományt önmagáért műveli. A kultúrában rejlő erő gondolatát fűzte tovább 1887. május 15-én második nyilvános megnyitó beszédében. A folyamatosan fejlődő nyugat-európai nemzetek mintájára a magyaroknak is minden erejükkel erkölcsi, szellemi és gazdasági színvonaluk emelésére kell törekedniük, hangoztatta.

A nemzet történelmének kulturális és civilizációs szempontú áttekintésével is arra a következtetésre jutott, hogy kultúránk az európai kultúra része, s annak legfejlettebb változatait kell követniünk.

A tudományoknak és a kulturális nyitottságot képviselő Akadémiának ebben nélkülözhetetlen szerepet szánt.²⁶

Trefortot 1888. május 4-én a 48. nagygyűlésen egyhangúlag újra elnökké választották a következő hároméves ciklusra, annak ellenére, hogy betegeskedése miatt akkor már alig jelent meg az üléseken. Sajnos augusztus 22-én bekövetkezett halála megakadályozta, hogy hivatását folytassa. Utolsó közgyűlési beszédét meglehetősen meglepetéssel kezdte, amikor annak okát latolgatta, hogy miért lanyhult meg a közönség érdeklődése a tudományos fórum iránt. Tisztában volt azzal, hogy az Akadémia korábbi politikai szerepét elvesztette, s a nyilvánosság is számos intézménnyel bővült kezdeti működése óta, mégis előadásainak unalmasságát elsősorban a szellemi szabadság hiá-

nyának tudta be. Ez alatt saját okfejtése szerint a filozófiai szellem, a kritikai szellem hiányát értette, amely nélkül nincs tudományos vizsgálódás, szabad kutatás. A beszéd tágabb kontextusában azonban azokra a konzervatív támadásokra utalhatott, amelyek akkor már mind gyakrabban érték a tudományos fórumokat, főleg a természettudományok művelőit.²⁷

Az elnöksége alatt jelentős reformok nem születtek, csak kisebb ügyrendi változások, mint például a levelező tagok számának maximálása. Mint akadémiai elnök a könyvtári és a könyvkiadó bizottságot is vezette, illetve az Arany János Szoborbizottságot. 1886-ban a nemzetgazdasági bizottság elnöke lett, amely Kautz Gyula és Kőrösy József irányításával intenzív munkát végzett. A Széchenyi hagyatékának kiadására kiküldött bizottságnak is elnöke lett, bár a történettudományt épp arra ösztönözte volna, hogy lépjen túl az anyaggyűjtésen.²⁸ 1887-ben megjelentette emlékbeszédeinek legfrissebb darabjait (*Ujabb emlékbeszédek és tanulmányok*), 1888-ban pedig beszédeiből és leveleiből adott közre egy válogatást (*Beszédek és levelek*).

1885-ben, akadémiai elnökké választásának évében három olyan francia történetíróról tartott emlékbeszédet, akiknek könyvei fiatal korában nagy hatást gyakoroltak rá. A publicista és történetíró Mignet életművéből a forradalomról írt munkáját emelte ki, amellyel szerinte megalkot-

ta annak legendáját, és amelyet Thiers még tovább fokozott. Trefortot egész pályája során foglalkoztatta a forradalmak megértése, mert az emberiség végzetének tartotta, hogy a forradalmak ellenforradalmakat szülnek, azok pedig újabb forradalmakat. Thiers műveivel nemcsak a forradalom legendáját mélyítette el, hanem a császárság kultuszát is megalkotta. Pályájának tragikus vonását épp abban látta, hogy politikusként azon eszmék ellen kellett küzdenie, amelyeket történetíróként vallott. Nem úgy azonban Guizotnak, akinek elvei szerinte a legszorosabb összhangzásban voltak politikai cselekedeteivel. Guizot európai és francia civilizációtörténeteit nem is történetírói, hanem történetbölcseleti munkáknak tartotta. Úgy látta, hogy történetírásában elvek és eszmék ütköznek össze, amelyeket történeti szereplők képviselnek, akik viszont hatnak az eseményekre.²⁹

Trefort akadémiai szerepléseinek fókuszában láthatóan az emlékbeszédek álltak. A nagy műveltséggel, nyelvtudással és rendkívüli olvasottsággal rendelkező, egyébként gyakorlatias politikus felolvasásai alkalmával azt tette, amit talán a legjobban szeretett, olvasmányairól beszélt, nemcsak bemutatta azokat, hanem tovább is gondolta fejtegetéseiket, vagyis a szó klasszikus értelmében bölcselkedett.

Miru György

JEGYZETEK

- 1 Zárug: *Tudós-politikusok kora.*
- 2 Barsi (ford.): *Trefort önéletírása*, 11–34.; Trefort: *Emlékbeszéd*, 283–322.; Mann: *Trefort*, 7–11.; Fenyő: *A centralisták*, 126–131.
- 3 Barsi (ford.): *Trefort önéletírása*, 34–43.; Trefort: *Kisebb dolgozatok*, 6–12.; Mann: *Trefort*, 11–15., 19–20., 26.; Fenyő: *A centralisták*, 114–120., 125–126., 130., 139–147., 160–189.
- 4 Trefort: *Kisebb dolgozatok*, 13–20.; Mann: *Trefort*, 13.; Fenyő: *A centralisták*, 70–71., 127–128., 131–133.
- 5 Trefort: *Kisebb dolgozatok*, 25–96.; Mann: *Trefort*, 24–25., 39–40.; Fenyő: *A centralisták*, 72–73., 282.
- 6 Barsi (ford.): *Trefort önéletírása*, 52–54., 57.; Trefort: *Emlékbeszéd*, 137–187.; Uő: *Kisebb dolgozatok*, XV–XVI., 99–108., 170–191.; R. Várkonyi: *A pozitivisták történeti szemlélet*, II. 183–184.; Mann: *Trefort*, 18–19., 25., 39–40., 41.; Fenyő: *A centralisták*, 168–170., 282., 332.
- 7 Trefort: *Kisebb dolgozatok*, 116–169.; Mann: *Trefort*, 15–18., 25–26., 34–35.; Fenyő: *A centralisták*, 166–168., 208., 277.
- 8 Barsi (ford.): *Trefort önéletírása*, 44–47.; *Pesti Hírlap* 1841. augusztus 28. 585., szeptember 15. 626–627., október 23. 717–718., december 18. 851.; 1842. február 24. 131–132., május 12. 333.; 1843. március 23. 198–199.; Kautz: *A nemzetgazdasági eszmék*, 366–367., 388–393.; Mann: *Trefort*, 19–20., 28., 30–31., 36–37.; Fenyő: *A centralisták*, 252., 274–276.
- 9 Barsi (ford.): *Trefort önéletírása*, 45.; *MAÉ* 1 (1841) 98.; *A Magyar Tudós Társaság' évkönyvei*, 6. Buda, 1845, 17.; Trefort: *Emlékbeszéd*, 257–282.; Kautz: *A nemzetgazdasági eszmék*, 358–359., 393.; Mann: *Trefort*, 21–22.; Fenyő: *A centralisták*, 89–91., 207–208.
- 10 MTA KIK KRKGY RAL 30/1842., 28/1846.; *MAÉ* 4 (1844) 198., 207., 213., 216., 223.; 7 (1847) 341–342., 399., 405.; 8 (1848) 77.; Szentgyörgyi: *Célkitűzések*, 30., 43.; Pach (főszerk.): *Másfél évszázad*, 32–33., 50.
- 11 Barsi (ford.): *Trefort önéletírása*, 45–46., 49–50.; Kautz: *A nemzetgazdasági eszmék*, 344., 379–381., 393–399.; Mann: *Trefort*, 23–24., 27.; Fenyő: *A centralisták*, 198–206., 222–229.
- 12 Kautz: *A nemzetgazdasági eszmék*, 383–384.; R. Várkonyi: *A pozitivisták történeti szemlélet*, II. 19–49., 163–187.; Pach (főszerk.): *Másfél évszázad*, 41–49., 65–70.; Kosáry: *A centralista Pesti Hírlap*; Mann: *Trefort*, 27–29.; Fenyő: *A centralisták*, 251–319.
- 13 Barsi (ford.): *Trefort önéletírása*, 50–51.; Kautz: *A nemzetgazdasági eszmék*, 399–411., 427–429., 444., 450.; Mann: *Trefort*, 29–39.; Kosáry: *A centralista Pesti Hírlap*, 767–768.; Fenyő: *A centralisták*, 276–280., 326–328.
- 14 Trefort 1848. február 20-i levele gróf Széchenyi Istvánnak. MTA KIK KRKGY K 209/19.; Barsi (ford.): *Trefort önéletírása*, 40–43., 46–50., 52–62.; Trefort: *Kisebb dolgozatok*, 271–290.; Mann: *Trefort*, 40–45.; Fenyő: *A centralisták*, 320–331., 343., 346–347., 367–372.; Fenyő: *A centralisták az 1848-as*, 10–11., 13., 18., 75–84., 125., 135., 145., 148–150., 152–154.
- 15 Barsi (ford.): *Trefort önéletírása*, 62–84.; Trefort: *Beszéd*, IV–VII., 357–371.; Kautz: *A nemzetgazdasági eszmék*, 544., 549–550.; Szalay: *Visszaemlékezés*, 35–38.; Mann: *Trefort*, 47–58.; Gángó: *Trefort Ágoston*, 187–188.; Trefort röpiratát közli uő: uo. 189–207.
- 16 Trefort 1865. február 2-i és április 2-i levele Ghyczy Kálmánnak. MTA KIK KRKGY Ms. 4852/187–188.; Trefort 1865. június 19-i és [1867.] április 7-i levele Lónyay Menyhértnek. Uo. Ms. 5305/100., Ms. 5305/99.; Trefort: *Kisebb dolgozatok*, 290–317.; Kautz: *A nemzetgazdasági eszmék*, 557–559., 565.; Szalay: *Visszaemlékezés*, 182–189.; Antall: *Eötvös József*; Mann: *Trefort*, 58–60., 62–67.
- 17 *MAÉ* 16 (1856) 622–623.; *MAÉrt.* 19 (1859) (Math. és Term. Oszt.) 80.; (Nyelv stb. Oszt.) 71., 131., 134., 136., 281–283., 526–527., 596.; Thirring: *Akadémiánk*, 48–51.; Szentgyörgyi: *Célkitűzések*, 45–64.; Fráter: *A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai*, 229–235.; Pach (főszerk.): *Másfél évszázad*, 87–89., 90–105., 122–123.
- 18 Trefort: *Emlékbeszéd*, 1–116.; Mann: *Trefort*, 61–62.
- 19 Trefort: *Emlékbeszéd*, 197–233.; Kautz: *A nemzetgazdasági eszmék*, 536.

- 20 *MTAÉ* 1 (1867) 45., 47., 89–93.; 4 (1870) 27.; 8 (1874) 118., 135–136.; MTA KIK KRKGY RAL 44/a.1868.; Trefort: *Emlékbeszédek*, 245–256.; Gángó: Trefort Ágoston és Lónyay Menyhért; Cieger: *Lónyay*, 463–470.
- 21 Mann: *Trefort*, 68–138.; Mann: *Kultúrpolitikusok*, 36–66.
- 22 Trefort: *Ujabb emlékbeszédek*, 137–163. Trefort saját előszavával adta ki a *Három beszéd a felsőház rendezéséről Thiers-, Royer-Collard- és Guizot-tól* (1883) című kötetet.
- 23 MTA KIK KRKGY RAL 1058/1881., 806/1882., 926/1884.; *MTAÉ* 15 (1881) 213.; 16 (1882) 169., 230.; 17 (1883) 16.; 18 (1884) 206.; 19 (1885) 143.; Trefort: *Ujabb emlékbeszédek*, 1–45., 121–136.; Gángó: Trefort Ágoston és Lónyay Menyhért, 206.
- 24 *MTAÉ* 14 (1880) 170.; 17 (1883) 104.; 19 (1885) 143., 147–148., 161.; *MTAÉvk* XVII/III. kötet. Bp., 1885. 1–4., 17.; Szentgyörgyi: *Célkitűzések*, 81., 84.; Pach (főszerk.): *Másfél évszázad*, 146–148.; Mann: *Trefort*, 126–127.
- 25 *MTAÉ* 19 (1885) 174–176., 190.; 20 (1886) 137., 143., 157.; Trefort: *Beszédek*, 187–191.; Pach (főszerk.): *Másfél évszázad*, 155–163., 176–180.
- 26 Trefort: *Ujabb emlékbeszédek*, 165–175., 230–235.; Pach (főszerk.): *Másfél évszázad*, 165.; Sőtér: *A sas*, 87–88.
- 27 *MTAÉ* 22 (1888) 118–119., 123.; *MTAÉvk* XVII/VI. kötet. Bp., 1888. 1–3., 10.; Szentgyörgyi: *Célkitűzések*, 85–86.; Pach (főszerk.): *Másfél évszázad*, 152–153., 157., 163.
- 28 *MTAÉ* 20 (1886) 158–159., 168., 170., 252–253.; 21 (1887) 244–245.; *MTAÉvk* XVII/IV. kötet. Bp., 1886. 13.; XVII/V. kötet. Bp., 1887. 9., 15–16.; XVII/VI. kötet. Bp., 1888. 6., 8.; Trefort: *Beszédek*, 189–190., 336–339., 350–354.; Szentgyörgyi: *Célkitűzések*, 82.; Fráter: *A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai*, 29–30., 44., 233., 304., 311.; Pach (főszerk.): *Másfél évszázad*, 144., 213–218.
- 29 Trefort: *Ujabb emlékbeszédek*, 47–120.; Trefort: *Emlékbeszédek*, 117–135., 189–196., 235–244.

báró

Eötvös Loránd

Eötvös Loránd

Az első természettudós elnök

A Magyar Tudományos Akadémia hatodik elnöke, Eötvös Loránd báró a legismertebb tudósaink egyike – aki ugyan a dualizmus kori Magyarország politikai életében is letette a névjegyt, de életművének leginkább időtálló elemei a fizikatudományhoz kötődnek. Kísérleti fizikusként az Eötvös-törvény és az Eötvös-állandó, az Eötvös-hatás és az Eötvös-korrekció, legfőképpen azonban a torziós ingája és az azzal folytatott mérések révén írta be a nevét a legnagyobbak közé. Számos magyar és külföldi állami elismerésben és kitüntetésben részesült. 1894-ben ásványt (lorándit), 1902-ben a Dolomitokban 2836 méter magas hegycsúcsot (melyet ő mászott meg elsőként), 1970-ben holdkrátert, 1991-ben kisbolygót neveztek el róla.¹ 1948-ban, születésének 100. évfordulóján, a londoni Science Museum *Hungary's Greatest Man Of Science* címen szervezett emlékkiállítást tiszteletére.

Buda, 1848. július 27.

Budapest, 1919. április 8.

1889. május 3. –
1905. november 27.

I/6. Balló Ede:
Báró Eötvös Loránd
1925

Magyarországon fizikusi teljesítménye mellett közéleti szereplőként, kultúra- és tudományszervezőként is tisztelettel adózunk emléke előtt. Díjak és ösztöndíjak, közterek, társulatok, az Eötvös Loránd Geofizikai Intézet, és persze az ország legnagyobb egyeteme viseli a nevét (1950-től). Eötvös tudományos kutatásai, közel fél évszázados oktatói és tudományszervező munkássága révén valóban minden más tisztségénél szorosabban kapcsolódott a pesti egyetemhez, emlékéit azonban nemcsak az ELTE, hanem az általa 16 évig vezetett Akadémia, illetve több más kulturális és tudományos intézmény és egyesület őrzi. Halálának centenáriumán, 2019-ben külön számban emlékezett meg róla például a *Fizikai Szemle* és a *Honismeret*, napvilágot látott egy reprezentatív emlékalbum,² munkásságát pedig az UNESCO a szellemi kulturális világörökség részévé nyilvánította.

ATYAI SZELLEMI ÖRÖKSÉG

Eötvös Loránd szó szerint a forradalom szülötte. Amikor 1848. július 27-én meglátta a napvilágot a budai Svábhegyen, édesapja éppen az első felelős magyar kormány vallás- és közoktatásügyi minisztereként dolgozott az ország polgári átalakulásáért. Eötvös József báró (1813–1871) a 19. századi magyar történelem egyik legnagyobb formátumú személyisége volt: a centralista politikai irányzat egyik vezéralakjaként a reformkorban, miniszterként a Batthyány-kormányban, Deák Ferenc és Andrássy Gyula legfontosabb társaként a kiegyezés megszületésében, majd 1867–1871 között újfent kultuszminiszterként meghatározó szerepet játszott nemzeti történelmünk alakulásában. Emellett íróként és liberális politikai gondolkodóként is számon tartjuk, aki 1866–1871 között MTA-elnök is volt. Bár az 1848–1849-es eseményekről Eötvös Lorándnak még nem lehetnek számottevő emlékei, a Bach-korszak magyarországi viszonyairól már igen. Az 1860-as években vált kamaszból fiatal felnőtté, amikor gyökeres politikai, gazdasági és társadalmi változásokon ment keresztül Magyarország, ráadásul édesapja az események egyik fontos kiegyezéspárti

alakítója volt. Ezeknek a társadalmi szocializációs körülményeknek, illetve az apai szerepet komolyan vevő Eötvös Józsefnek köszönhetően Loránd egyrészt a 19. századi klasszikus liberalizmus, másrészt a dualista közjogi struktúra híve lett. Generációs értelmiségi kortársainak zömével együtt úgy vélte, hogy a magyarság számára az Osztrák–Magyar Monarchia biztonságos, ugyanakkor prosperálásra, egy haladó, polgári, liberális nemzetállam kiépítésére alkalmas keretet biztosít.

Apja szellemi öröksége kulcsfontosságú Eötvös Loránd életútjának alakulásában, azonban a viszonylag fiatalon (57 évesen) elhalálozó Eötvös József mellett anyai rokonsága is fontos hatást gyakorolt Lorándra, vagyis pontosabban megerősítette atyja eszmeiségét. Édesanyja, Rosty Ágnes (1825–1913), aki 88 éves koráig élt (Eötvös Loránd mindössze hat évvel élte túl) szintén közel állt hozzá. A tehetős nyugat-dunántúli középbirtokos családból származó, férjével azonos eszmei-politikai meggyőződéssel rendelkező asszony húgát, Rosty Ilonát (1826–1870) pedig Eötvös József egyik legközelebbi barátja, párt- és munkatársa, Trefort Ágoston (1817–1888) vette feleségül. Trefort 1872 októberétől 16 éven keresztül, egészen haláláig ült a vallás- és közoktatásügyi miniszteri bársonyszékben, 1885 tavaszától elhunytáig pedig az MTA elnöki tisztét is betöltötte. A fiatal Eötvös Loránd természetesen az ő pártfogására, tanácsaira is számíthatott, az Akadémia élén pedig közvetlenül ő követte atyai barátját.

Eötvös Lorándot kezdetben házi tanítók oktatták, majd a budai piarista gimnázium tanulója lett, és bár nem volt jeles a természettudományos tárgyakból, 17 évesen mégis elhatározta, hogy tudományos pályára lép, még hozzá a fizika területén. Apja ugyan átítatta a közügyek iránti érdeklődéssel, és eredetileg jogásznak szánta, magától a politikai pályától igyekezett fiát távol tartani, így végül is nem ellenezte a döntést.³ Loránd egy a pestinél magasabb szintű természettudományi képzést nyújtó német egyetemen akarta folytatni tanulmányait. Apja viszont ragaszkodott ahhoz, hogy előbb Pesten végezze el a jog első két évfolyamát, mert az ott nyert ismeretek amúgy is olyanok, „melyek minden művelt embernek, bármely pályára készül, szük-

ségesek”⁴ Miután ezt megtörtént, Loránd 1867–1870 között a heidelbergi, illetve egy szemeszter erejéig a königsbergi egyetemen tanult, például Gustav Kirchhoff és Robert Wilhelm Bunsen keze alatt. Jelentős hatással volt rá Königsbergben Franz Neumann, neki köszönhetően került ugyanis érdeklődési körébe a folyadékok felületi feszültsége meghatározásának problémája. Bölcséleti doktori címét Heidelbergben szerezte meg 1870-ben,⁵ majd hazatért, és rögvest bekapcsolódott a magyarországi tudományos vérkeringésbe.

AZ EGYETEMI KATEDRÁN

Édesapja 1871. februári halála felett érzett keserősége csak nagyon rövid ideig fékezte le Eötvös Loránd felívelő tudományos karrierjét. Tagjai közé fogadta a Természettudományi Társaság, 1871-től pedig (miután honosította doktorátusát) a pesti egyetem helyettes tanára, majd hamarosan magántanára lett – igaz, egyelőre nem a vágyott Kísérleti Fizika Tanszéken (hiszen az ekkor Jedlik Ányos terepe volt), hanem az Elméleti Természettani Tanszéken.⁶ Jedlik is egyengette fizikusi pályáját, de a kezdeti években a később barátjává váló híres kémikus, az 1871-ben felállított Vegytani Intézet vezetője, Than Károly (1834–1908) emelhető ki,⁷ mint aki jelentősebb hatást gyakorolt rá.

A következő pár évben Eötvös Loránd karrierje szinte hihetetlen felívelést mutatott: 25 éves kora előtt elérte az egyetemi tanári pálya tetőfokát, és levelező taggá választotta az MTA. Még ha sokat is dolgozott mindezért, nem volt kizárólag a saját érdeme, amit kritikusai fel is hoztak ellene. Eötvös József még életében igyekezett felkészíteni fiát a neve miatt várható protekcióra, ugyanakkor a magas elvárásokra is. „[H]a ma meghalok, sok ember lesz az országban, ki rám hálával emlékezik, s örömmel fogja megragadni az alkalmat, ha neked használhat. Nincs pálya, mely előtted nyitva nem áll, [...] s ez nagy segéd, de csak annyiban, hogy érdemeid elismerésre számolhatnak; de ezen érdemeket magadnak kell szerezned, magad erejével kell haladnod a pályán, s a név, mely kezdetben segített,

később, ha annak nem felelsz meg, csak teherré válik.”⁸ Igaz, hogy Eötvös Loránd nem volt „csodagyerek, [...] de veleszületett tehetségével szilárd jellem, kialakult gondolkodásmód, eszményi világnézet” és persze sok szorgalom párosult.⁹

Maga is tisztában volt azzal, hogy sokat köszönhet nevének és apja átörökített kapcsolatrendszerének. Fontos szituációkban maga is többször utalt vissza a jelenségre. „Ifjan, komoly akarattal, de személyes érdem nélkül törekedtem hazánk tudományos munkásságának terére lépni, s előttem minden ajtó mintegy varázsszóra megnyílt [...]. A szó, melynek ezt köszönhettem, boldogult atyám neve volt, a név, [...] mely folyton arra int, hogy reá munka által érdemessé váljak” – mondta például akadémiai székfoglaló beszédében, 1880. január 19-én.¹⁰ 1889. május 3-i akadémiai elnökké történt megválasztásakor pedig így nyilatkozott: „jól tudom, hogy nem az én csekély érdemeim, de inkább a múlt emléke és a jövő reménye bírta e választásra a t. akadémiát. A múltnak emléke, amely oly férfiú nevéhez fűzi az akadémiát, aki igazán méltó elnöke volt, és a jövő reménye, amely eddigi buzgó törekvéseimtől a jövőben még többet remél.”¹¹

A fenti, szerénységről árulkodó idézetek kapcsán azonban azért megjegyezhető, hogy Eötvös sem állt ellen, amikor környezete az érdekében lobbizott, vagy amikor 23 évesen az egyetemi oktatói ranglétra legfelső fokára került. Nyilvános rendes egyetemi tanári kinevezésének látványos erőltetése annál is inkább kiválthatta kritikusainak nemtetszését, mert mindössze alig egy éve kezdett tanítani. Haladhatott volna kisebb lépésekben (*rendkívüli* egyetemi tanár), vagy várhatott volna néhány évet a nagyobb ugrással – bizonyosan így is nyilvános rendes professzor lett volna még 30 éves kora előtt. „Eötvösné Loránd rendessé nevezését óhajtja. Kívánja, félig sürgeti, olyan, mint minden anya: többet tettem fel felőle” – jegyezte fel naplójába az aktuális kultuszminiszter, a család régi barátja, Pauler Ti-vadar 1872. április 7-én.¹² A nyilvános rendes egyetemi tanári kinevezés rangban és a hozzá tartozó fizetés (évi háromezer forint) tekintetében is azon a fokon állt, hogy a király döntési hatáskörébe tartozott. Ahogy Pauler a Fe-

renc Józsefhez április 28-án küldött felterjesztésben részletesen leírta, Eötvöst a Bölcsészettudományi Kar valóban javasolta az elméleti fizika nyilvános rendes tanárává, viszont a szenátus a kar javaslatával szemben „azt a véleményt fejezte ki, hogy tekintettel a nevezett életkorára és egyetemi működésének nagyon rövid idejére”, egyelőre csak a rendkívüli professzori kinevezéshez járulna hozzá. Ezután azonban Pauler kifejtette, hogy miért javasolja mégis Eötvöst rendes egyetemi tanárnak: önálló tudományos kutatásokat folytat, nagy aktivitást mutat publikációk terén, valamint tanári sikerei is igazolják tehetségét – az uralkodó pedig május 11-én minisztere javaslatát megfogadva megadta Eötvösnek a kért kinevezést.¹³

Egy évvel később, 1873. május 21-én levelező tagjává választotta az Akadémia. A III. Matematikai és Természet-tudományi Osztálynak aktív tagja volt, látogatta az előadásokat, és ő is minden évben beszámolt a kutatási eredményeiről. Az *Adatok az elektro-statisztika elméletéhez* című székfoglalójára azonban csak majdnem hét évvel később, 1880 januárjában szánta rá magát, mondván „székfoglalóul valami késszel, egy kikerekített egésszel kívántam volna föllépni”.¹⁴

Időközben Eötvös Loránd családot alapított. Egy téli korcsolyázás alkalmával ismerkedett meg Horváth Gizellával, apja egykori miniszterháza, Horvát Boldizsár lányával, akivel 1875. július 28-án Marienbadban házasodtak össze. Frigyükből három lány született, közülük ketten, Rolanda (1878–1952) és Ilona (1880–1945) érték meg a felnőttkort. Az egyre sokrétűbbé váló feladatai mellett Eötvös számára a feltöltődést családja és hobbijai, a lovaglás, a túrázások (lehetőség szerint kerékpárral), a hegymászás és a sztereofényképezés jelentette, amely szenvedélyeket lányaira is átörököltette. 1882-ben pár holdas birtokot vásárolt a mai Pestszentlőrincen, ahol a nyarakat és a szünidőket töltötték. Az egyetem Múzeum körüli kampuszának D épülete, amely a Fizikai Intézetnek adott otthont, és a kor szokásainak megfelelően az intézetvezető számára komfortos szolgálati lakást is kialakítottak benne, 1886-ra készült el. Ettől kezdve Eötvös Loránd alapvetően itt – az órai és a laboratórium közvetlen szomszédságában – élte minden-

napjait.¹⁵ Igazi tudósként hajlamos volt belefeledkezni kísérleteibe, felesége szerint „hogyha férje mögött bezárul laboratóriumi ajtaja, akkor ő családja részére sokszor a következő napig el van veszve”.¹⁶

A FIZIKA HALHATATLANJAI KÖZÖTT

Eötvös Loránd 1875-től átkerült a számára kedvesebb Kísérleti Fizika Tanszékre, amelynek 1878-tól (Jedlik nyugdíjba vonulása után) ő lett a vezetője egészen haláláig. Kezdetben a Than alá tartozó Vegytani Intézetben nyílt lehetősége kísérleteket folytatni, majd 1886-tól saját intézetében is rendelkezett modern laboratóriummal és szertárral. Az Akadémia III. osztálya 1881-ben jelölte rendes tagnak, viszont csak az 1883. évi nagygyűlésen lett meg a kellő számú szavazat. Újabb székfoglalóját 1885 januárjában *A folyadékok felületi feszültségének összefüggéséről a kritikus hőmérséklettel* címmel tartotta. Ebben gyakorlatilag már felvázolta az 1886-ban publikált Eötvös-törvényt, amely a folyadékok különböző hőmérsékleten mért felületi feszültsége és molekulásúlya közötti összefüggést írja le: „valamennyi egyszerűen összetett folyadék molekuláris felületi energiája a hőmérséklet egy fokkal történő emelésekor ugyanannyit változik”, ezt az univerzális értéket nevezi a kémiai fizika Eötvös-állandónak.¹⁷

A gravitációs mérések problémaköre valószínűleg már az 1870-es évek végén a látókörébe került, de teljesen csak a kapillaritással foglalkozó kutatásainak lezárása után fordult a geofizika felé. A kritikus kapillaritás kutatásának felhagyásában talán az is szerepet játszott, hogy 1888 februárjában Eötvöst baleset érte, a termodinamikai kritikus állapot bemutatására szánt üvegcső felrobbant, a szilánkok felsértették az arcát és kis híján megvakították.¹⁸ Geofizikusként kifejtett munkássága „jól szemlélteti, hogyan vezethet a tudomány útja az alapkutatástól az alkalmazott kutatásig”.¹⁹

A gravitációs méréseihez megalkotta az Eötvös-féle torziós ingát, amellyel az 1890-es évektől terepi méréseket végzett. Az inga alkalmas azonos gravitációs térben a sú-

lyos és a tehetetlen tömeg arányának kimutatására, így alkalmazható a földfelszínben lévő szénhidrogének kutatására. Emellett a közel fél évszázadon keresztül a legpontosabbnak számító mérései kísérleti úton megerősítették Albert Einstein általános relativitáselmélete alapkonceptiójának, az ekvivalenciaelvnek az érvényességét. „Nem múlhat el levélváltásunk anélkül, hogy hálámat ne fejezném ki a súlyos és tehetetlen tömeg azonosságára vonatkozó tudásunkat előmozdító vizsgálataiért” – írta Einstein az idős Eötvösnek 1918-ban.²⁰

Természetesen a kapillaritással foglalkozó kutatásai is fontosak voltak, de az Eötvös-ingával elért kísérleti eredményei emelték Eötvöst még életében világhírű fizikussá. Az inga aranyérmét nyert a párizsi világiárlításon 1900-ban, és rengetegen figyeltek fel a találmányra. 1906-ban Budapesten tartották a Nemzetközi Földmérési Szövetség kongresszusát, amelynek keretében Eötvös a mérések helyszíneire is elvitte tudóstársait. Ezt követően a kongresszuson részt vevő fizikusok nyílt levélben kérték a magyar kormányt Eötvös kísérleteinek támogatására. Mivel így már presztízskérdéssé is vált az ügy („Eötvös kísérletei a magyar tudományosság hírnevének veszélyeztetése nélkül fennakadást nem szenvedhetnek” – állapította meg a minisztertanács), 1907–1911 között évente 60 ezer koronát – nagyjából a miniszterelnök éves fizetésének megfelelő összeget – folyósított a kabinet a mérésekre, valamint elhatározták a Geofizikai Intézet létesítését.²¹

A folyamatosan fejlesztett Eötvös-ingát mint terepi geofizikai eszközt a 20. században szinte az egész világon alkalmazták nyersanyagkutatásra. Eötvös azonban nem ült a babérjain, még a halála előtti években is újabb megoldandó problémákat vizsgált. Meghatározta a különböző anyagi összetételű próbatestek szabadesési gyorsulásának eltérését jellemző Eötvös-paramétert, valamint korrigálta a földfelszínhez képest mozgó tárgyakon (például hajókon vagy repülőgépeken, illetve napjainkban akár műholdakon is) végzett gravitációs mérések korábbi eredményeit (Eötvös-hatás és Eötvös-korrekció), melyek gyakorlati szemléltetésére, a Föld forgási sebességének mérésére készítette el Eötvös a híres „forgó mérleghintát”.²²

A TUDOMÁNSZERVEZŐ

Eötvös Loránd korántsem volt a világtól elvonuló, elefáncsonttornyába zárkózó tudós archetípusa, kifejezetten aktív társadalmi életet élt, és saját bevallása szerint éppen azért választotta a tudományos pályát, mert meggyőződéssel vallotta, hogy „nincsen állás, melyben hazám javáért többet tehetnék”.²³ Apja és a közeli hozzátartozói hatására fiatal korától kezdve érdekelte a közélet. Nagykorúságától tagja volt a főrendi háznak, és az 1885-ös reform után is az maradt. A Természettudományi Társulatnak 1869-től volt a tagja, 1880-tól haláláig egyik alelnöke. Kezdeményezésére született meg 1890–1891 fordulóján a Matematikai és Fizikai Társulat, amelynek elnöki feladatait haláláig ellátta. Mindkét társulat életében igen tevékeny volt, részt vállalt a folyóiratok szerkesztésében, tanulmányi versenyek és tudománynépszerűsítő előadások szervezésében, illetve maga is számos ilyen tartott az egyetemen.²⁴

Igazán jelentős tudomány- és oktatásszervező tevékenységet fejtett ki a pesti egyetemen, elsősorban a tanárképzés és a tudományos színvonal emelését szem előtt tartva. Mintegy fél évszázados tanári működése mellett főként az egyetemhez kötődtek kutatásai, kísérletei is. Ez volt az első szellemi otthona, 1891–1892-ben pedig – a kor szokásainak megfelelően egy tanévre – rektorrá választották. Nyilván saját tanulóéveinek empirikus élményei hatására alapvetően a német, humboldti egyetemi modell és a tudós tanár eszményképe állt hozzá közelebb. Egyik legjelentősebb alkotása – amelynek gyakorlati megvalósulásához azért rövid miniszteri periódusa is kellett –, az Eötvös József Collegium viszont inkább francia mintára állt fel, hogy a legkiválóbb tudós-tanárjelöltek tehetséggondozó intézménye legyen egészen napjainkig.²⁵

Eötvös tudományos és közéleti előmenetele (kutatásai és kísérletei, oktatási tevékenysége, az egyetemi fejlesztési koncepcióinak megvalósítása, különböző társadalmi és tudományos egyesületekben való szerepvállalása) nagyfokú tudatosságot mutat. Pályájának két kiemelten fontos pozíciójába – amelyek közül az egyik a vallás- és közoktatásügyi miniszterség, a másik pedig az akadémiai elnök-

ség – viszont az éppen aktuális körülmények előre nem várt alakulása révén került. Miniszteri felkérése Wekerle Sándor kormányfőtől 1894 júniusában egy belpolitikai válság közben érkezett, és azért esett a választása a liberális Eötvösre, mert biztos támogatására számított az egyházpolitikai törvények megszavaztatásáért folytatott harcban, amit meg is kapott tőle. A királytól csak a Wekerle-kormány lemondásáért cserébe lehetett kicsikarni a már megszavazott, a kötelező polgári házasságról szóló törvényjavaslatok szentesítését, ez a körülmény 1895 januárjában pedig Eötvös rövid miniszterségét is lezárta.²⁶

A TUDÓS TÁRSASÁG ÉLÉN

Trefort Ágoston 1888. augusztus 22-i halálát követően több hónapnyi bizonytalan helyzet, valamint az elnöknek kiszemelt két-három személy visszalépése után, a tisztség komolyságához képest ad hoc módon lett Eötvös Lorándból az Akadémia elnöke – hogy azután vezetésének 16 éve alatt jelentős kéznyomot hagyjon a tudós testület történetében. 1889. májusi elnökké választása több szempontból évtizedes hagyományokat tört meg – még ha eredetileg nem is ez volt a nagygyűlés célja. A dualista korszakban ugyanis ő volt az első elnök, aki megválasztásakor még nem töltött be miniszteri tisztséget – igaz, ezt 1894-ben „orvosolta”. Közvetlen elődeihez képest ezúttal fiatalabb elnököt választottak, hiszen apja 53, Lónyay Menyhért 49, Trefort Ágoston pedig 68 évesen lett az MTA elnöke, míg ő 41. évében járt (az elnökséget nem vállaló jelöltek közül Andrassy Gyula 66, Kállay Béni 50, Than Károly 58 éves volt). Fiatal életkora abból a szempontból sem mellékes, hogy bár 16 évig maradt elnök, mégis ő volt az első az Akadémia fennállása óta, aki lemondott az elnökségről, hiszen mindegyik elődje egészen halála pillanatáig viselte azt. Végül, de korántsem utolsósorban, Eötvös volt az első természettudós elnök – sőt tulajdonképpen az első, aki a mai fogalmaink szerint is tudományos kutatónak tekinthető. Az elődei ugyanis jobbára a tudományok iránt érdeklődő közszereplők voltak, ezzel szemben Eötvös Loránd

inkább a közélet iránt érdeklődő tudós. Andrassy vagy Kállay elnöksége valószínűleg a megszokott mederben hagyta volna az MTA életének folyását, Eötvös viszont – ha már elnök lett – megpróbált a korszaknak megfelelően modernizálni, vagy legalábbis liktetőbb életet lehelni a tudós társaságba. Ehhez néhány hónappal később az új főtitkár, Szily Kálmán személyében lényegében ő választott magának munkatársat. A szintén fizikus – a (szak)nyelvésszettel is foglalkozó – Szily megválasztása után másfél évtizedig két természettudós irányította az Akadémiát, miközben annak továbbra is a mai bölcsészettudományok művelése maradt a fő profilja.

Az 1889-es elnökválasztás komplex eseménysorozata szemlélteti, hogy a liberális és a konzervatív erők eposzi összecsapása helyett olykor kaotikus eseményláncolatok döntik el, hogy kik töltenek be fontos tisztségeket. Trefort halálakor nem volt kiszemelve konszenzusos utód, ezért az elnökválasztást a tavaszra tervezett nagygyűlésre halasztották, amely 1889. április 29. és május 5. között folyt le. Kilenc hónap alatt sem jutottak azonban az MTA három osztályának mérvadó tagjai megállapodásra. A három fő jelölt id. Andrassy Gyula gróf, Kállay Béni közös pénzügyminiszter,²⁷ illetve Széchenyi Béla gróf voltak. Az utóbbi számított a legesélytelenebbnek. Andrassyt főleg az I. Nyelv- és Széptudományi Osztály proponálta – főként az osztálytitkár Gyulai Pál és Szász Károly költő, református püspök –, annak ellenére, hogy (az ekkor már rákos beteg) Andrassy többször kijelentette, hogy nem kívánja elvállalni az elnökséget. Kállayt egyrészt a II. Filozófiai, Társadalmi és Történelmi Tudományok Osztálya olyan befolyásos tagjai szerették volna elnöknek, mint a főtitkár Fraknói Vilmos és a levéltár-igazgató Pauler Gyula. A II. osztály végül Széchenyi Bélát jelölte, ugyanis Kállaynak a III. Matematikai és Természeti Tudományok Osztályán is erős támogatói voltak, Than Károllyal (az osztály legtekintélyesebb tagjával) évtizedes barátságot ápolt, de például Eötvös Loránd és Szily Kálmán is Kállay elnökségét támogatta, így Kállay ott lett jelölt. A II. és a III. osztály legfőbb érve az volt Andrassy ellen, hogy úgysem fogja vállalni az elnökséget, viszont az I. osztály hangadói úgy vélték, hogy And-

rássy csak hiúságból ódzkodik, és ha egyhangúlag megválasztva kész tények elé állítják, nem fog nemet mondani. Hozzá kell tenni, hogy Tisza Kálmán miniszterelnök (maga is tag) éles tekintete ugyancsak az MTA felé fordult, Kállayval ugyanis nem szívelték egymást, ezért az ő elnökségét megakadályozandó „mozgósította” a kormánypárt tudós testületi tagjait, akik „veszedelmesnek, nemzetellenesnek”, híresztelték a közös pénzügyminisztert,²⁸ és az Andrássy-lobbit erősítették. Andrássy így – tiltakozása ellenére – továbbra is komoly jelölt maradt, az akkori magyar közélet egyik legnagyobb becsben tartott élő tagjával pedig tiszteletből sem Széchenyi Béla, sem Kállay nem kívánt „antithesisbe kerülni”. Ezért Kállay – aki ezúttal Tiszával sem akart konfrontálódni – Thallóczy Lajost küldte Budapestre (ekkor már április közepe volt), hogy esetleges jelöléséről lebeszélje az őt támogatókat.²⁹

Ilyen előzmények után kezdődött meg tehát az MTA nagygyűlésének hete. Április 29-én az elnökjelölő értekezlet Szász Károly ajánlására egyhangúlag a hónapok óta következetesen tiltakozó Andrássy Gyulát jelölte az elnöki és Zichy Antal író, politikust a másodelnöki posztra.³⁰ A gróf erre este megjelent a székházban, és a sajtó jelenlétében illedelmesen, szűkebb körben indulatosan az akadémikusok tudtára adta, hogy nem vállalja az elnökséget. „A helyzet olyan volt, hogy Kállayt egyhangúlag megválasztják, csak ne hagyja őket szégyenben.” Az akadémikusok Thant kérték fel, hogy sürgősen utazzon Bécsbe a közös pénzügyminiszter igenlő válaszát elnyerni. Másnap, április 30-án reggel Than valóban vonatra szállt, Bécsben beszélt Kállayval, de üres kézzel kellett hazatérnie. Kállay ugyanis egyrészt „Tisza fondorlatai” miatt, másrészt „Andrássy helyett” nem kívánt elnök lenni, s meghagyta, hogy „ha akarata ellenére is megválasztanák, éppúgy leköszön, mint Andrássy”.³¹

A következő napokban szóba került Than elnöksége is, illetve egyre komolyabb formában Eötvösé.³² Than a III. osztály ülésén, május 2-án kijelentette, hogy nem szeretne elnök lenni, így ott Eötvös lett a jelölt. Ugyancsak őt jelölte az I. osztály is, a II. osztály viszont megosztott volt, szó többséggel győzött Zichy Antal jelöltsége. A május 3-i vá-

lasztáskor Eötvös végül a leadott 48-ból 27 szavazatot kapott (56,25%).³³ Zichy Antal helyett Fraknói Vilmos lett a másodelnök, aki „Eötvös alatt nem akart szolgálni, s unta az aprólékos munkát”.³⁴ Az így megüresedett főtitkári posztra 1889 októberében pedig Szily Kálmánt választották meg.

Az alapszabályok értelmében az elnök és a másodelnök mandátuma is három évre szólt, Eötvöst további öt alkalommal, utoljára 1904-ben választotta elnökké az egyes ülés. Az 1883-as alapszabály-módosítás értelmében viszont a másodelnöki posztot ciklusonként új személynek kellett betöltenie.³⁵ Miután Fraknói mandátuma 1892-ben lejárt, Szász Károly követte, majd Eötvös elnöksége alatt sorban Pulszky Ferenc művészettörténész, kultúrpolitikus, Wlassics Gyula jogász, kultuszminiszter, Kun Géza orientalista nyelvész-filológus, végül Kautz Gyula közgazdász. Nyilván azért mindannyian a humán- és társadalomtudományokhoz kötődő személyek, hogy minimálisan ellensúlyozzák az MTA-t ténylegesen vezető természettudós párost. Szily Kálmán ugyanis szinte Eötvös egész elnöksége alatt, 1905 márciusáig maradt a főtitkári pozícióban.

Eötvös 1889. májusi megválasztásánál fontos hangsúlyozni, hogy a fővárosi politikai-kulturális-tudományos elit és a nemzetközi fizikustársadalom ismerte személyét, de a szélesebb közönség ekkor még nem feltétlenül. A lapok tudósításain legalábbis ez sütött át, amelyek nem mulasztották el ostorozni a tudós testületet a zavaros elnökválasztás miatt: „A klikkek uralma és versengése [oda vezetett], hogy majdnem kötéllal kellett elnököt fogni s [...] a közélet férfiai, kik egyszersmind akadémikusok, ekképp visszavonultak a jelöltségtől, s a tudós uraknak maguk közül kell választaniok.”³⁶ Annak is szükségét érezték, hogy pár mondatban bemutassák „a munkás életét a nyilvánosságától távol kifejtő” Eötvös Lorándot az olvasóknak: „Eötvös József báró fia, ez időtt 40 éves, [...] a fizika tanára az egyetemen. [...] mit se óhajtunk jobban, mint hogy pár év múlva mindnyájan azt mondhassuk: ez a választás volt a legszerencsésebb” – írta a *Budapesti Hírlap*.³⁷ 16 évvel, 5 hónappal és 3 nappal később a lap értelemszerűen Eötvös lemondásáról is hírt adott, megerősítve, hogy 1889-ben Kállay és Andrássy helyett bizony szerencsés választás volt

Eötvös Loránd. „Nyomott érzéssel olvastuk [...hogy] Eötvös báró elhagyja az Akadémia elnöki székét, ahová az Akadémia föltétlen bizalma ültette. [...] Mondhatni, vezérnek predestinált alak Eötvös Loránd [...] minden ízében nobilis, egyenes jellem. [...] Amely intézmény élén ő állott, oda bizalommal néztek és fordultak az emberek.”³⁸ Természetesen oka volt a hangnem 180 fokos fordulatának, hiszen Eötvös és Szily lelkiismeretesen igyekeztek az Akadémiát a kor színvonalára emelni, a tudományok művelésének kedvező terepévé tenni, de egyúttal nyitni a társadalom felé is.

Eötvös személyében is átmenetet képezett két korszak között, hiszen a szakterületükkel kapcsolatos ismereteiket egyetemi szakképzés során szerzett, kutatásaikat a tudományos intézményrendszer keretein belül művelő tudósok fiatal, reformokat óhajtó generációjához tartozott, ráadásul a második ipari forradalom után még inkább népszerűnek számító természettudományok területén. Származása révén azonban az Akadémia korábbi nagy nemzedékéhez is erős érzelmi szálak fűzték. Ezért első elnöki beszédében világossá tette, hogy

*„az akadémia nem olyan intézet, melyet reformkísérleteknek volna szabad alávetni; céljának, irányelveinek nem évtizedeken, de évszázadokon keresztül változatlanoknak kell maradniuk. [...] A Magyar Tudományos Akadémia a tudomány világtengerén a magyar kikötőt jelzi; a torony őre vigyázzon, hogy fénye mindig egy helyen, de mindig ragyogóan világítson [...]”*³⁹

Eötvös és Szily tehát alapvetően az MTA meglévő szervezeti keretei között próbálták élnékíteni a tudós társaságot, amelynek ekkorra régi fénye megkopni látszott, lecsökkent irányába a köz érdeklődése, és egyre erősebbek lettek a tudósok magukba zárkózását, kutatásaik öncélú-

ságát ostromozó kritikai hangok. Éles profilváltással azonban Eötvösök sem próbálkoztak – tekintve, hogy már apja is a bölcsészet- és a természettudományok egyenrangúságát hangoztatta, ez nem tekinthető új gondolatnak. „A magyar nyelv, magyar irodalom, magyar történet nemzeti szempontból kedveltek, ami rendjén is van, a természettudományok elég népszerűségnek örvendenek, mert alkalmazásaik hasznos voltát mindenki belátja, a többi tudományokról azonban sokan azt tartják, hogy azok, mint hasznot nem hajtók, csak a szobatudósok kellemes időtöltésére valók. Pedig nemzeti felvirágzásunkat alig fenyegeti nagyobb veszély, mint ha a tudományok értékét aszerint latolgatjuk, amint azok egy vagy más mellékcél elérésére szolgálatot tesznek, mert [...] a tudományban haladni csak az tud, ki az igazságot magáért az igazságért és nem mellékérdekből keresi.”⁴⁰

A tagság aktivitását ösztönzendő 1890-től elrendelték, hogy az osztályülésekre az összes rendes tagnak kötelessége eljárni, a megjelentek névsorát az *Akadémiai Értesítő*-ben közzé is tették. Az *Akadémiai Értesítő* terjedelmének növelésével és havi kiadásával az intézmény működését szerették volna hatékonyabban kommunikálni a társadalom felé. Az orgánus lapjain Szily minden évben közétette főtitkári beszámolóját, valamint az MTA éves vagyonskimutatását, továbbá teljes hosszukban igyekeztek publikálni legalább a díjnyertes tanulmányokat. Eötvös az Akadémián is fontosnak tartotta a tudományos utánpótlás kérdését, úgy gondolta ugyanis, hogy egyszerűen kevés a tudós az országban (az MTA 240 fős keret-taglétszámát sem sikerült feltölteni). Ezért a III. osztály azon tagjai,

akik egyetemen tanítottak, meghívhatták tehetséges növendékeiket az osztályülésekre előadásokat tartani.⁴¹

Eötvös és Szily leginkább azonban azzal tudta serkenteni az Akadémia tudományos működését, hogy új anyagi források bevonásával új ösztöndíjakat szerveztek. Eötvös

meggyőzte Semsey Andort (1833–1923), a korszak egyik legnagyobb mecénását (aki korábban Eötvös ingakísérleteit és később az Eötvös Collegiumot is támogatta), hogy 1890–1908 között több százezer forintot szánjon egy új ösztöndíj céljaira.⁴² Az MTA-n először 1890-ben kiírt Semsey-ösztöndíj kifejezetten a magyarországi viszonyokra vonatkozóan várt öt év alatt elkészítendő kézikönyveket, egyenként 10 ezer forint jutalomdíjjal és 1500 forint másoddíjjal. A korszakban igen jelentősnek számító anyagi ösztönzés sem hozott azonban átütő sikert, hiszen sokszor csak a másoddíjra alkalmas pályamunkák érkeztek be, 1908 után pedig már nem is írták ki többé. Bolyai János születésének centenáriumán, 1902 decemberében hirdette meg az MTA a nemzetközi, ötévente kiosztható, 10 ezer koronás (1900-tól 1 forint = 2 korona) Bolyai-jutalmat, amelyet első ízben 1905-ben Henri Poincaré nyert el. Eötvös elnöksége alatt is futottak hosszú távú projektek, például elkészült Szinnyei Józseftől a 14 kötetes *Magyar írók élete és munkái*, valamint *A magyarországi latinság szótára*, illetve megindultak a *Magyar nyelv nagyszótárának* és a *Zsigmond-kori oklevéltárnak* a munkálatai, továbbá az MTA megkapta Ráth György 1711 előtti *Hungarica-gyűjteményét*.⁴³

Eötvös elnöki időszakában is folytatódott a székház „belakása”. Elkészült a Díszterem keleti falának Lotz-freskója, kialakították a Goethe- és a Széchenyi-szobát – utóbbi összefüggött a legnagyobb magyar születésének 1891-es centenáriumával. Ebből az alkalomból a palota Akadémia utcai falán elhelyezték az alapító felajánlás pillanatát megörökítő domborművet.⁴⁴ 1894-ben Jókai Mór szépirodalmi működésének 50. évfordulóját ünnepelték meg nagy pompával az Akadémián műveinek díszkiadásával. Protokolláris szempontból fontos volt két temetés. 1890-ben Andrássy Gyulát az Akadémia palotájában ravatalozták fel, és onnan indult a gyászmenet, 1894-ben pedig Kossuth Lajos temetése, amelyen Eötvös (több akadémikus tiltakozása ellenére) hivatalos minőségben jelent meg, és MTA-elnökként helyezett el koszorút a síron.

Hiába szorgalmazta, hogy az MTA-ban a természettudományok jobban érvényesüljenek, maga Eötvös sem tudott jó példával szolgálni, hiszen tudományos tevékenységének fő terepe esetében is az egyetem volt, egyszerűen azért, mert a szükséges infrastruktúra egyedül ott állt rendelkezésre. Sőt, 1895-től kezdődően pár évente erősen visszatérő gondolatként fogalmazódott meg Eötvösben, hogy az akadémiai elnökség elvonja idejét az igazi tudományos tevékenységtől: „legyőzhetetlen vágyam szabadulni minden olyan hivataltól, mely a folytonos tudományos tevékenységtől elvon. Kutatni és tanítani, ennyi az, amire még vágyódom.”⁴⁵ 1905-ben lemondása okának is ezt jelölte meg: „Addig, amíg erőm tart [...] első, mert csak általam teljesíthető feladatomban kell tartanom azt, hogy kiegészítsem és feldolgozzam azt a tudományos anyagot, melyet évtizedek alatt [...] összehordtam. [...] Mielőtt késő volna, erre kell összegyűjtenem erőmet, megválva azon állásaimtól, melyek annak további szétforgácsolását okoznák.”⁴⁶ Hiába járult elé díszes küldöttség, nem tudták elhátározásának megmésítésére rábírní.

EPILÓGUS

Eötvös Loránd szó szerint élete végéig, erejének végső kiemerüléséig dolgozott, utolsó cikkét betegágyából diktálta lányainak. Külön miniszteri engedéllyel 70. évének betöltése után is megőrizhette tanszékét és laboratóriumát. 1918-ban egészségi állapota gyors romlásnak indult, rák támadta meg, és a spanyolnáthát is elkapta. Utolsó csapásként 1919. március 30-án felesége halálát is meg kellett érje, de néhány nap múlva, április 8-án követte hitvesét a sírba. Eötvös életének groteszk keretet adott, hogy amint születése, úgy a halála is forradalmi átalakulások közben történt, azzal a szépséghibával, hogy az 1919 tavaszán történtek nem említhetők egy lapon 1848 tavaszának nemes céljaival.⁴⁷

Schwarzwölder Ádám

JEGYZETEK

- 1 Tóth: Az Eötvös-kráter, 28–31.
- 2 Dobszay–Estók–Gyáni–Patkós (szerk.): *Eötvös Loránd emlékalbum*.
- 3 Cieger: Eötvös Loránd, a miniszter, 1319.
- 4 Eötvös József levelét fiához idézi Molnár: Eötvös Loránd, az ember, 37.
- 5 Eötvös Loránd tanulmányaira bővebben lásd Pozsonyi József: A vásárosnaményi Eötvös család, 6–7.; Buday–Budayné: „*A fizika fejedelme*”, 63–84.
- 6 Buday–Budayné: „*A fizika fejedelme*”, 121–129.
- 7 Radnai: Eötvös Loránd, a természettudós, 20.
- 8 Idézi Cieger: Eötvös Loránd, a miniszter, 1320.
- 9 Buday–Budayné: „*A fizika fejedelme*”, 121.
- 10 Idézi Molnár: Eötvös Loránd, az ember, 37.
- 11 *Budapesti Hírlap* 1889. május 4. 4.
- 12 Pauler Tivadar naplóját idézi Buday–Budayné: „*A fizika fejedelme*”, 131.
- 13 ÖStA HHStA, Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge, 1710/1872.
- 14 Idézi Molnár: Eötvös Loránd, az MTA elnöke, 77.
- 15 Radnai: Eötvös Loránd, a természettudós, 23.
- 16 Fröhlich Izidor szavait idézi Devescovi: Az Eötvös család, 140.
- 17 Cserti–Patkós: Az Eötvös-törvénytől, 33–34.
- 18 Radnai: Eötvös Loránd, a természettudós, 25.
- 19 Szabó: Eötvös József, 9.
- 20 Idézi Cserti–Patkós: Az Eötvös-törvénytől, 40.
- 21 MNL OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1907. április. 25. 7. pont; 1910. július 29. 44. pont; 1911. szeptember 20. 26. pont.
- 22 Bővebben lásd Radnai: Eötvös Loránd, a természettudós, 24–30.; Cserti–Patkós: Az Eötvös-törvénytől, 32–44.
- 23 Idézi Devescovi: Az Eötvös család, 140.
- 24 Kovács: A Természettudományi Társulattól, 78–90.
- 25 Vörös: Eötvös Loránd elképzelései, 121–135. Rektorságáról és az Eötvös Collegiumról lásd Borsodi: Eötvös Loránd, 92–101.; Garai: Az Eötvös József Collegium, 104–112.
- 26 Eötvös miniszterségéről bővebben lásd Cieger: Eötvös Loránd, a miniszter, 1321–1324.; Felkai: Két miniszteri portré, 134–146.; Mann: *Kultúrpolitikusok*, 79–82.
- 27 Kállay Béni jobbkeze, Thallóczy Lajos naplója: OSZK Kt. Quart. Hung. 2459. I. kötet. f34–42.
- 28 Uo. f37–38.
- 29 Uo. f40.
- 30 *Budapesti Hírlap* 1889. április 30. 3.; *Pesti Napló* 1889. április 29. 1.
- 31 OSZK Kt. Thallóczy napló, f40–41.
- 32 *Pesti Napló* 1889. május 1. 2.; *Budapesti Hírlap* 1889. május 2. 3.
- 33 Molnár: Eötvös Loránd, a közéleti ember, 116.
- 34 OSZK Kt. Thallóczy napló, f42.
- 35 Vörös: A dualizmus évtizedei, 147–148.; Kónya: *Akadémiai törvények*, 139–141.
- 36 *Budapesti Hírlap* 1889. május 4. 3.
- 37 Uo.
- 38 *Budapesti Hírlap* 1905. október 7. 2.
- 39 Idézi Molnár: Eötvös Loránd, az MTA elnöke, 77.
- 40 Idézi Molnár: Eötvös Loránd, az ember, 38.
- 41 Uo. 38–40.; Molnár: Eötvös Loránd, az MTA elnöke, 77–78.
- 42 Pozsonyi: A vásárosnaményi Eötvös család, 8.
- 43 Molnár: Eötvös Loránd, a közéleti ember, 118–123.; Molnár: Eötvös Loránd, az ember, 38–39.
- 44 Kemény: *A Magyar Tudományos Akadémia palotája*, 197–203., 211–212.
- 45 Eötvös Loránd levele Szily Kálmánnak. Bp., 1905. május 4. MTA KIK KRKGY Ms. 5094/51.
- 46 Eötvös Loránd levele Kautz Gyulának. Bp., 1905. október 5. MTA KIK KRKGY RAL 1905/412.
- 47 Eötvös temetéséről lásd Buday–Budayné: „*A fizika fejedelme*”, 355–357.

Berzeviczy Albert

Berzeviczy

Az Akadémia „márványarcú” elnöke

A Magyar Tudományos Akadémia élén a leghosszabb ideig, 1905 és 1936 között berzeicei és kakashalmnaci Berzeviczy Albert állt elnökként. A nevéhez köthető többek között az MTA újjáépítése az első világháborús összeomlás után, valamint azt követően, hogy a Tudós Társaság működését a Magyarországi Tanácsköztársaság idején felfüggesztették. Hosszú és eredményekben gazdag élete során számottevő írói és történetírói munkásságot fejtett ki, az Aragóniai Beatrix magyar királynéről, illetve a neoabszolútizmus koráról közölt művei mindmáig megkerülhetetlenek számítanak.

Berzevice, 1853. június 7.

Budapest, 1936. március 22.

1905. november 27. –
1936. március 10.

I/7. Telcs Ede:
Berzeviczy Albert
1936

A BÜROKRÁCIA LÉPCSŐFOKAIN – „TORNÁSZ, KI FELSZALAD A LÉTRÁN”

Az édesanyja, Szinyei Merse Amália révén a neves festővel, Szinyei Merse Pállal elsőfokú unokatestvérségben lévő későbbi jeles kultúrpolitikus a berzevicei családi fészekben körültekintő nevelésben részesült. Igazi literátus ember volt, aki az édesapja, Berzeviczy Tivadar – egykoron Sáros vármegye főjegyzője, 1865-ben, valamint 1869-ben pedig a Deák-párt színeiben jutott be a magyar országgyűlésbe – nagy gondossággal összeválogatott házi könyvtárában már fiatalon megismerkedett kora fontosabb magyar irodalmi alkotásaival. Az iskolai éve alatt rendre a legjobb tanulók közé tartozott. Gimnazistaként – elsősorban német nyelvből – vers- és prózafordításokkal is próbálkozott, továbbá novellákat közölt a korabeli ifjúsági lapokban. Emellett élete végéig kedvelt elfoglaltságának számított a szabadkézi rajzolás.

1874-ben elvégezte a Kassai Királyi Jogakadémiát, majd három évvel később államtudományi doktorrá avatták a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemen. Doktori oklevelével a zsebében tért vissza szülővármegyéjébe, a „magyar Gascogne”-nak is nevezett Sárosba, ahol a családi hagyományoknak megfelelően egyrészt a vármegyei közigazgatásban helyezkedett el, másrészt 1878 és 1881 között – katolikusként – az Eperjesi Evangélikus Kollégium jogakadémiáján tanított jogtörténetet, nemzetgazdaságtant, illetve politikatudományt. Tanári pályája azt követően zárult le, hogy az 1881-ben megrendezett országgyűlési választásokon az 1867-es közjogi alapon álló liberális kormányzópárt, a Szabadelvű Párt színeiben mandátumot szerzett az eperjesi választókerület képviselőjeként.

Tehetségének és szorgalmának – valamint nem utolsósorban kormánypárti elköteleződésének – köszönhetően gyorsan emelkedett a parlamenti ranglétrán. Egy édesapjának 1883 tavaszán címzett levelében számot adott arról, hogy Trefort Ágoston kultuszminiszter behívta őt az irodájába, és azt mondta: „Akár már egy év múlva is Ő Felsője minist[eri]. tanácsosi címmel ruházhat fel, Te a bürokratikus fokozatokban bizonyosan gyorsan fogsz

felhaladni; lehetsz Te ezen a pályán menve államtitkár is, minister is.”¹ Ez pedig önbeteljesítő jóslat volt, hiszen 1884-ben miniszteri tanácsos, 1886-ban címzetes, majd egy év múlva valóságos államtitkár lett. Az utóbbi alkalmából jegyezte meg a *Budapesti Hírlap*, hogy Berzeviczy nem „az a gyöngy, mely fölfelé megy a borban, hanem tornász, ki felszalad a létrán. Ügyes ember.”²

Államtitkári pozícióját Trefort 1888-ban bekövetkezett halála után is megőrizte, egészen 1894-ig, amikor is gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter távozásával ő is megvált a posztjától. Ekkor készítette el terjedelmes röpiratban *Közművelődésünk és a harmadik egyetem* címmel – utóbb könyvként is – megjelent jelentős oktatáspolitikai munkáját, melyben a budapesti és kolozsvári egyetemek mellett egy harmadik felsőoktatási intézmény megalapítása mellett szállt síkra.³ Egyszerű országgyűlési képviselőként az írás mellett az utazásra is több időt fordított. Az 1890-es években négy alkalommal járt Olaszországban, amely teljesen magával ragadta. 1899-ben *Itália – Úti rajzok és tanulmányok* címmel önálló kötetben mutatta be saját szemszögéből az itáliai tájakat és városokat, alapvetően azok építészeti, szobrászati, irodalmi és festészeti örökségén keresztül.⁴ Művének kedvező fogadtatását jelzi, hogy ugyanabban az évben német nyelven is megjelent Lipcsében.⁵

„ANTE PORTAS” – BERZEVICZY AZ AKADÉMIA KAPUI ELŐTT

Röviddel az útikönyve publikálása előtt, 1898-ban az egykori államtitkárt tagjává választotta a hazai irodalmi élet meghatározó fóruma, a Kisfaludy Társaság, melynek az 1900 februárjában lezajlott tisztújításán Berzeviczyt az alelnökévé választották.⁶ Négy esztendővel később – immáron gróf Tisza István első kormányának vallás- és közoktatásügyi minisztereként (1903–1905) – a Magyar Tudományos Akadémia kapui is megnyíltak előtte: 1904 tavaszán ugyanis Kautz Gyula az Akadémia II. osztályának tiszteleti tagjává ajánlotta őt. A jogtudós-közgazdász ér-

velése szerint Berzeviczy jeles politikai szónok, publicista és esszéíró, aki a művészettörténeti és esztétikai munkáiban „alapos tanulmány, kiváló tehetség és szakképzettség bizonyosságait szolgáltatta”.⁷ Kautz indokai meggyőzőnek bizonyultak, mert 1904. május 13-án, az MTA 64. nagygyűlésén – 35 szavazattal 3 ellenében – a Tudós Társaság tiszteleti tagjává fogadta a művészettörténész-publicistaként ismertetett Berzeviczyt.⁸ S noha ezt megelőzően nem fejtett ki kimagasló tudományos teljesítményt, a dualizmus korában elfogadottnak számított, hogy vezető politikusok vagy hivatalban lévő kultuszminiszterek e nélkül is az Akadémia tiszteleti tagjai lehettek, így az ő megválasztása sem volt kivételesnek mondható.

Miként nem volt rendhagyó az sem, hogy még abban az évben helyet kapott az MTA igazgatótanácsában is. 1904 augusztusában ugyanis elhunyt Császka György kalocsai érsek, a tanács tagja. Az íratlan szabály pedig az volt, hogy üresedés esetén a testületben a közoktatási tárcát vezető minisztereket tisztelték meg tagsággal. A december 11-én lezajlott titkos voksolás egyhangú eredményéről Eötvös Loránd akadémiai elnök levélben tájékoztatta Berzeviczyt. Szavai szerint az igazgatótanácsot „e választásban nemcsak azon híven ápolt hagyomány vezette, mely alkotmányos életünk kezdete óta a hazai közoktatás legfőbb intézőjének közreműködését magasztos céljai elérésében mindenkor biztosítani óhajtotta, hanem kiváltképpen azon nagy érdemek is, melyek irodalmunk és közoktatásügyeink fejlesztése terén Nagyméltóságod nevéhez fűződnek”.

Tíz hónappal Berzeviczy igazgatótanácsosi taggá választása után Eötvös Loránd távozott az MTA elnöki székéből. Noha a lemondását bejelentő levelében az idő múlására hivatkozott, a háttérben valójában a zavaros politikai közállapotok álltak, melyek kihatásai az Akadémiát is elérték. Kautz Gyula másod-elnök már 1905 májusában, az MTA közgyűlést megnyitva arra figyelmeztetett, hogy a művelődés legfőbb célja az iskolázott emberfők nevelésének és felemelkedésének a biztosítása, nem pedig a magyar „kultúrfölény” érvény-

re juttatása. Komoly problémaként szólt arról is, hogy a „túlzott nacionalizmus által a nagy culturnépek irántunk táplált rokonszenvét csökkentjük”.¹⁰

Az Akadémiának gondoskodnia kellett Eötvös utódlásáról. A választás Berzeviczyre esett, aki kitűnő politikai összeköttetésekkel bírt, és a magyar szupremácia feltétlen hívének számított. Többek között egy 1896-ban elmondott beszédében a magyar kultúra „nem szóval hirdetett, de tényekben megnyilvánuló fölénye” mellett tört lándzsát. Azt is hangsúlyozva, hogy nemzeti műveltségünk és kultúránk „ebben az országban nem erőszakos uralomra, de fölényen alapuló uralomra hivatva” van.¹¹ Mindezzel magyarázható, hogy az MTA 1905. november 27-én tartott ügynevezett „elegyes” ülésén őt választották a Magyar Tudományos Akadémia elnökévé. Az egykori kultuszminiszter a leadott 49 voksból 35-öt szerzett meg, maga mögé utasítva Radvánszky Béla művelődéstörténészt (11), Fraknói Vilmos történetírót (2) és Kautz Gyulát (1).¹²

A TUDÓS TESTÜLET ÉLÉN

Berzeviczy vélhetően tisztában volt azzal, hogy megbízatásánál elsősorban nem a tudományos teljesítménye számíthatott, mert az elnöki kinevezését követő rövid beszédében önkritikusan – és egyben udvariasan – elismerte, hogy „az Akadémiának fényesebb nevek, nálamnál sokkal érdemesebb tudósok között volt választása”. Szavai szerint elkötelezte magát amellett, hogy vezéreszméje a nemzet nagy kultúrhivatásába vetett rendíthetetlen hite lesz. Az egyetértés, a kölcsönös megbecsülés és a nemes verseny szellemében arra fog törekedni, hogy

„a szolgálat, melyet az Akadémia a tudomány művelése által a nemzetnek tesz, és az érdeklődés, és áldozatkészség, melyet a nemzet az Akadémia iránt tanúsít, egymást táplálva, egymást növelve mindkettőnek felvirágozásához vezessenek”.¹³

A Berzeviczyvel és a Szabadelvű Párttal nem rokon-szenvező újságok vitriolos hangvételű cikkeket jelentettek meg az új elnökről. A Függetlenségi Párthoz szorosan kötődő *Független Magyarország* például megjegyezte, hogy „sokan már azt is képtelenségnek tartják, hogy a volt kultuszminister nevét a tudománnyal kapcsolatban emlegesék”, és személye a jövőben egyáltalán nem biztosíték arra, hogy „az Akadémia a tudomány, nem pedig a politika szolgálataiban álljon, mint ahogyan van mostanában”.¹⁴ A Katolikus Néppárt *Alkotmány* nevű pártlapjában pedig azt fejtegették, hogy a politikai kinevezettnek számító Berzeviczy „ha mint tudóst nézzük, huszonötöd rangú ember. Elegánsan el tudja mondani, amit előtte mások százszor megírtak, két könyvből csinál egy harmadikat.”¹⁵

A sápatag borszíne, valamint érzelmektől mentes viselkedése okán a „márványarcú ember” néven emlegetett Berzeviczy Albertet nem törték le a negatív hangvételű megnyilatkozások. Munkához látva a Tudós Társaság helyzetét és feladatait részletesebben először az MTA 1906. március 25-i közgyűlésén elmondott elnöki megnyitó beszédében érintette. Ebben megjelölt két olyan területet is, mellyel aztán a három évtizedes elnöksége alatt kiemelten foglalkozott. Az egyik az Akadémia megbecsültségének növelése volt a magyar társadalom körében. Mindvégig a szívügyének tekintette ezt, sőt, az őt közletről ismerő Tápay-Szabó László író-hírlapíró egy róla közölt 1936-os nekrológiájában külön meg is említette: „Volt egy titkos fájdalma is: nagyon bántotta a sajtónak kissé rideg, sőt néha ellenséges magatartása az Akadémiával szemben. Az Akadémiát igen nagyra tartotta, és mindenkitől tiszteletet, a sajtótól pedig támogatást kívánt az Akadémia részére.”¹⁶

A másik az MTA pénzügyi helyzetének rendezése volt. Leszögezte, hogy a testület anyagi gazdagsága csak „legenda”, mert a hatmillió koronás vagyon jelentős részét az MTA palotája és alapítványa adják, személyi kiadásokra pedig évről évre kevesebb pénzt tudnak fordítani.¹⁷ Az Akadémia pénzügyeit olyannyira számontartotta, hogy amikor 1908 nyarán gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter közölte vele, hogy az MTA állami támogatását az 1909. évre nem tudja megemelni, akkor Berzeviczy ekkép-

pen fogalmazott: „el voltam készülve”.¹⁸ Beszédes az is, hogy 1931 augusztusában, a kultusztárca éléről távozó gróf Klebelsberg Kunónak címzett levelében Berzeviczy elsősorban azt emelte ki, hogy „Neked köszönhetjük az Akadémia anyagi helyzetének az általános pénzügyi romlás közepette történt megmentését s centennariuma alkalmával nyert bőséges dotációját”.¹⁹

A Berzeviczy elnökké választásától az első világháborúig eltelt időszakban az Akadémia anyagi lehetőségei folyamatosan javultak. Az MTA 1911. évi közgyűlésén Berzeviczy – amellet, hogy hangot adott csalódottságának, amiért még nem sikerült a közvéleményben és a sajtóban javítani az intézmény presztízsén – már arról számolt be, hogy míg 1910-ben 377 ezer korona volt – 18 ezres deficittel – az MTA éves költségvetése, ezt 1911-re alapítványi és állami támogatások révén 52 ezer koronával sikerült növelni.²⁰

A következő években az MTA büdzsáját nagyjából-egészében sikerült egyensúlyban tartania a vezetőségnek. A bevételek alapítványi és állami támogatásokból, könyveladásokból, a bérbe adott épületek után befolyt összegekből és értékpapírok kamataiból származtak. A kiadás személyzeti járandóságokból, az ingatlanok fenntartásából, adókból és tiszteletdíjakból, illetve kiadványok megjelenítéséből keletkezett. Ennek az állapotnak az első világháború, valamint a háborús vereségünket követő politikai és gazdasági szétesés vetett véget. Az Akadémia vagyonának értékpapírokban és hadikötvényekben lévő része ugyanis a magas infláció okán értékét veszítette, ezenfelül a papír- és nyomdai árak meredek emelkedése is nehezítette a helyzetet.²¹

A bajokat tetézte, hogy az 1919 tavaszán hatalomra került Magyarországi Tanácsköztársaság kultúrpolitikája az Akadémiát „reakciónak”, a felszámolni kívánt konzervatív-félfeudális világ egyik támaszának ítélte. Ezért 1919. április 14-én a Közoktatásügyi Népbiztosság az MTA működését rendeletileg határozatlan időre felfüggesztette, lefoglalta értékpapírjait, székházát pedig a rendőrséget és a csendőrséget felváltó Vörös Őrség rendelkezésére bocsátotta. Magát Berzeviczyt ellenforradalmi szervezkedés

alaptalan gyanúja miatt letartóztatták, és néhány napig a Markó utcai törvényszéki épületben tartották fogva.²²

A proletárdiktatúra összeomlását követően uralomra jutott és önmagát „ellenforradalminak” nevező jobboldali-konzervatív rendszer eltökélt szándéka volt felelősségre vonni az 1918–1919-es forradalmak, elsődlegesen a kommun résztvevőit. Ennek keretében olyan személyek is a vádlottak padjára kerültek, akik érdemben sem az őszi-rózsás forradalmat, sem pedig a Tanácsköztársaságot nem támogatták, vagy esetleg egyszerűen csak rokonszenveztek azok törekvéseivel. A számonkérések az 1919 augusztusában újrainduló Akadémia működését is érintették. Pekár Gyula író javaslatára osztályonként igazoló bizottságok alakultak azzal a céllal, hogy a tagság kommun alatti magatartását megvizsgálják, és kiderítsék, vannak-e olyanok közöttük, akik „nemzethűség” szempontjából a továbbiakban méltatlanok volnának az MTA számára. A hónapokon át tartó „átvilágítás” végén öt – a proletárdiktatúra alatt jelentősebb szerepet nem játszó – tudóst töröltek a testület tagjainak sorából, kettő esetében rosszallást fejeztek ki, négyenél pedig a legenyhébb megrovást, sajnálkozás kinyilvánítását eszközölték. Mindezen felül az Akadémia megvonta az anyagi támogatását az *Athenaeum* című folyóirattól, mert abban szerkesztőként Alexander Bernát filozófus-esztéta helyt adott egy proletárdiktatúra mellett állást foglaló tanulmány közlésének.²³

A világháború után újjászerveződött államélet feltételrendszerét alapvetően szabta meg az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés. A kontraktus végső változata már hetekkel korábban ismert volt a honi közvélemény előtt, így nem meglepő módon annak kérdése került terítékre a Magyar Tudományos Akadémia 1920. május 9-én összeülő közgyűlésén is. Az eseményen Berzeviczy Albert tartott elnöki megnyitó beszédet, amiben az aláírásra váró békediktátumot a tatárjárással, a 150 éves török uralommal, illetve az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc leverését követő neoabszolutista időkkel állította párhuzamba. Ismételten lándzsát tört a magyar „kultúrfölény” eszmeisége mellett: „Bizonyos, hogy csak szellemi fölénye emelheti föl a magyar nemzetet még egyszer elveszett nagysága

magaslatára.”²⁴ Fontos kiemelni, hogy Sebestyén Gyula folklorista indítványára a Magyar Tudományos Akadémia már másfél évvel korábban, 1918 decemberében körlevelet intézett az MTA társakadémiáihoz, amiben történeti, földrajzi és politikai érvekre hivatkozva szállt síkra a történelmi Magyarország területi egységének védelmében.²⁵

A korábbi területének és lakosságának kétharmadától megfosztott állam nehéz gazdasági helyzete az Akadémián is éreztette a hatását. A papír- és nyomdaárak fentebb már említett gyors emelkedése okán a könyv- és folyóirat-kiadás problémákba ütközött, a nagymértékű infláció miatt pedig a személyi és dologi jellegű kiadások nőttek rohamosan. 1920 őszén viszont a sajtóban felhívások jelentek meg az MTA megsegítésére. Törvényhatóságok, vidéki iskolák diákjai és nagy bankházak egyaránt pénzadományokat ajánlottak fel. Ennek köszönhetően Berzeviczy 1921 májusában, az MTA nagygyűlésén örömmel számolhatott be arról, hogy bő fél esztendő alatt négymillió koronát meghaladó összeg érkezett be, a gyűjtés pedig tovább folytatódik.²⁶ Az anyagi gondok végül javarészt 1928-ban oldódtak meg, amikor a Tudós Társaság megörökölte az öngyilkosságot elkövetett mágnás, gróf Vigyázó Ferenc közel 29 millió pengős vagyonát. S bár az örökséggel együtt hagyatéki pereket is átvett az MTA, az 1929 folyamán született közös megegyezések révén az eredeti összvagyon háromnegyedét megtarthatta. Berzeviczyt az emlékirata szerint ekkortájt rengetegen keresték fel, hogy biztosítson nekik állást „a világ leggazdagabb akadémiáján”.²⁷

Vigyázó Ferenc végrendelete szerint az Akadémia az örökségének jövedelméből évente 40%-ot fordíthatott „nemzeti célra”. Ebből az intézmény a *Magyar etimológiai szótárt*, valamint a *magyar nép irodalmi könyvtára* címmel irodalmunk klasszikusainak népszerűsítő kiadását finanszírozta. A régi akadémiai szakbizottságok mellett újak alakultak, mint például az 1931-ben a nyelvünk védelme és ápolása céljából létrejött Nyelvművelő Szakosztály Négyessy László irodalomtörténész vezetésével, amely 1932-től *Magyarosan* címmel jelentetett meg nyelvművelő folyóiratot. Ezekből is látható, hogy ebben az időben az Akadémián a humán- és társadalomtudományok vezető

szerepet töltöttek be. A természet- és műszaki tudományok súlya és részaránya hozzájuk képest nem nőtt számottevően, holott a nemzetközi összevetésben ekkortájt világszerte a természettudományok előretörése, illetve erőteljes differenciálódása volt megfigyelhető.²⁸

Berzeviczy elnöksége alatt a művészetek és társadalomtudományok terén, de az MTA szellemiségének egészét tekintve is a Tudós Társaságot alapvetően konzervatív beállítódás jellemezte. Az 1920-as években számos olyan, az akadémiai tudományosság vonzáskörében működő szaktudós került távol az intézménytől, aki a modernebb áramlatokat igyekezett követni: többek között Fülep Lajos művészetfilozófus, Király György filológus vagy Révay József író és klasszika-filológus. A fiatalabb nemzedék változásokat, bizonyos mérvű modernizációt szorgalmazó tagjai (úgy mint a germanista Thienemann Tivadar, Horváth János irodalomtörténész vagy éppen Hajnal István és Mályusz Elemér történészek) pedig majd csak az 1930-as évektől kezdtek befolyásolni az Akadémia légkörét. Ennek következtében még az irodalmi és művészeti élet konzervatív térfelén is megnövekedett az Akadémia, valamint a hozzá kapcsolódó társaságokon kívüli szellemi fórumok szerepe. 1923-ban Tormay Cécile író nő szerkesztésében elindult a *Nyugat* folyóirat ellenpárjának szánt, erősen irodalmi jellegű, ám kritikai, illetve tudományos szemlélettel is rendelkező *Napkelet*, továbbá 1927-ben Szekfű Gyula történész szerkesztése mellett a szélesebb közvélemény orientálására készült *Magyar Szemle* című kulturális és politikai kiadvány. Az MTA konzervatív irányvonalát az is jól szemléltette, hogy az akadémiai jutalmakat vagy a Kisfaludy Társaság rangos Greguss-díját néhány kivételtől eltekintve általában mindig konzervatív alkotók nyerték el (mint például Berzeviczy Albert, Herczeg Ferenc író, Vargha Gyula költő-statisztikus vagy éppen Wlassics Gyula jogtudós). Az Akadémia másodelnöki tisztségét pedig hosszú időn át konzervatív szemléletű tagok töltötték be a két világháború között, így Berzeviczy elnöksége idején Concha Gyöző jogász, Herczeg Ferenc, Vargha Gyula.²⁹

Akadémiai elnökként Berzeviczy nemcsak a tudományszervezésre, hanem a saját tudományos pályájára is

nagy hangsúlyt fektetett. Az 1905 és 1936 közötti időszakban termékeny és magas színvonalú munkásságot fejtett ki. Fontosabb művei közül említést érdemel az 1908-ban közreadott *Beatrix királyné (1457–1508) – Történelmi élet- és korrajz* című könyve,³⁰ ami a királyné kapcsán mindmáig megkerülhetetlennek, az egyik legfontosabb alapvetésnek számít. Magyar nyelven ugyanis ennél jobb és alaposabb áttekintés sem népszerűsítő, sem tudományos jelleggel nem született Beatrixról. A mű a későbbiekben francia, olasz és spanyol fordításban is napvilágot látott. 1922 és 1937 között pedig négy kötetben – az utolsó már posztumusz jelent meg – foglalta össze *Az absolutismus kora Magyarországon 1849–1865* címmel hazánk történelmét az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc vérbe fojtása utáni neoabszolutista korszakban.³¹ Az osztrák és magyar levéltári forrásokra egyaránt támaszkodó, rendkívül adatgazdag és sokáig kánonalkotónak számító munkájára napjainkig sűrűn hivatkoznak a korral foglalkozó történészek. Az első kötet 1925-ben elnyerte az MTA évi nagyjutalmát is. Ám nem ez volt az egyetlen rangos elismerés, amelyet Berzeviczy akadémiai elnökként megkapott. 1930-ban Horthy Miklós kormányzó ugyanis az elsők között adományozott számára Corvin-láncot. Ezt a kitüntetést azok az írók, művészek és tudósok nyerhették el, akik a magyar művelődés, valamint szellemi élet terén kimagasló érdemeket szereztek.³²

AZ UTOLSÓ AKKORDOK

Az Akadémia vezetése mellett Berzeviczy Albert 1920 és 1936 között elnöke volt a saját kezdeményezésére alakult Korvin Mátyás Magyar–Olasz Tudományos, Irodalmi, Művészeti és Társadalmi Egyesületnek, 1932-től 1936-ig ő volt a Magyar Pen Club első embere, majd 1923-tól a haláláig a Kisfaludy Társaság elnöke. Ha 1905-ben még voltak is kritikus hangok, amiért kinevezték az MTA élére, élete végére általános köztisztelet és megbecsültség övezte. Amikor 1934 elején felvetődött, hogy idős korára és romló egészségi állapotára hivatkozva megválna a tudós társaság

irányításától, Balogh Jenő főtitkár és 29 akadémikus – egyebek mellett Gombocz Zoltán és ifjabb Szinnyi József nyelvészek, valamint Rados Gusztáv matematikus – levélben bírta rá őt a maradásra. A küldemény tartalma szerint „méltóztassék tudomásul venni, hogy Akadémiánknak az eddigiekből megállapíthatólag minden tagja élénken óhajtja és melegen kéri, hogy ha Excellenciád esetleg a visszavonulás gondolatával foglalkozott volna, ezt a gondolatot méltóztassék elfelejteni, és bölcsességével és eddigi megbecsülhetetlen tapasztalataival a Társaságunkra nézve oly nehéz időben ezentúl is vezesse Akadémiánkat”.³³

A maradásra magát rászánó Berzeviczy még abban az évben emlékkönyvet kapott az MTA-tól a tiszteleti taggá választása harmincadik évfordulója alkalmából,³⁴ 1935. november 27-én pedig ünnepséget rendeztek az Akadémián elnökké választásának ugyancsak harmincadik évfordulója tiszteletére. Szólásra emelkedve Berzeviczy ekkor három embernek mondott köszönetet az elmúlt három évtizedben az intézményért végzett munkájáért: gróf Klebelsberg Kunónak a hathatós anyagi támogatásokért, Vigyázó Ferencnek az örökségéért, amit az Akadémiára bízott, továbbá Balogh Jenőnek, aki 1920 és 1935 között volt a Tudós Társaság főtitkára. Beszéde végén aztán átnyújtotta a lemondó levelét, amiben arra kérte tagtársait, hogy „távozásomba beletnyugodni méltóztassanak, és fogadják legmélyebb hálámat azért a rendkívüli jószágért, amelyet velem példátlanul hosszú elnöki pályám alatt mindig éreztetek”.³⁵

Az Akadémia 1935. december 9-i rendkívüli összes ülésén – amellet, hogy döntést hoztak arról, hogy az MTA számára megfestetik az arcképét – még egyszer sikerült ideiglenesen maradásra bírni Berzeviczyt. Ez azonban már az utolsó alkalom volt, az agg kultúrpolitikust ugyanis 1936. március 10-én Habsburg József főherceg váltotta a testület elnöki székében. Lemondása alkalmából Horthy Miklós kormányzó levelet küldött Berzeviczynek, amelyben a Magyar Tudományos Akadémia élén három évtizeden át végzett „önzetlen és fáradhatatlan” munkájáért „teljes elismerését” fejezte ki.³⁶

Másfél héttel később, március 22-én, vasárnap hajnali három órakor Berzeviczy Albert a budapesti otthonában

szívbénulás következtében elhunyt. Halálhírére a sajtóban pártállástól függetlenül egyöntetűen méltató írások jelentek meg. Özvegyének az MTA részvétét József főherceg gyásztaírata tolmácsolta, de a testület gyászulást is tartott e szomorú alkalomból. Végakarátának megfelelően Berzeviczy holttestét az MTA palotájának márvánnyal borított előcsarnokában ravatalozták fel március 24-én. A gyászszertartáson – melyen a hazai politikai és kulturális elit számos kiválósága megjelent – az Akadémia részéről Balogh Jenő mondott búcsúztatót. Beszédében az elhunytat „igazi államférfinak” nevezte, akit a csakis a „kivételes és kiváltságos egyénekben megtalálható tulajdonságai” tettek méltóvá az MTA vezetésére. Nagy érdemének nevezte, hogy az 1918–1919-es összeomlás után újjáépítette az Akadémiát, amelytől a pártpolitikai és világnézeti küzdelmeket távol tartotta. Felszólalása végén hitet tett amellett, hogy bár Berzeviczy mellszobra az Akadémia dísztermében fog állni, mégis „a szobornál maradandóbb lesz emléke a mi szívünkben, amíg élünk, s aztán az utódaink lelkében”.³⁷

Másnap Berzeviczy fekete érckoporsóját gépkocsira rakták, és Berzeviczére szállították, ahol végső nyugalomra helyezték. Az Akadémia 1935 végén ezerpengős díjazással Berzeviczy Albert-történettudományi jutalomdíjat alapított, amivel a hivatalos indoklás szerint minden évben „nem egy munkát, hanem egy egész élet történetírói munkásságát” kívánták értékelni. 1936-ban pedig a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. százezer pengős tőkével alapítványt hozott létre az MTA-n Berzeviczy Albert-jutalom néven, mivel az elhunyt a részvénytársaság elnöke is volt. Ennek kamataiból aztán az utolsó három évben megjelent, legkiválóbbnak ítélt tudományos munkákat díjazták.³⁸

A Magyar Tudományos Akadémia tehát méltó módon fogott hozzá néhai elnöke emlékének ápolásához, aki számára a magyar művelődés olyan rendkívüli fontossággal bírt, hogy a jelenlévők szerint még a halálos ágyánál, elcsukló sóhajai közt is az alábbiak voltak az utolsó szavai: „magyar... kultúra... tudomány... győzelme... magyar...”³⁹

Gali Máté

JEGYZETEK

- 1 SArchP Rodina Berzeviczy (Berzeviczy család) 1209–1567–1943 fond, 69. doboz, 224. jelzet. Berzeviczy Albert levele Berzeviczy Tivadarnak. Bp., 1883. április 25.
- 2 Fel és le. *Budapesti Hírlap* 1887. június 15. 1.
- 3 Berzeviczy: *Közművelődésünk*.
- 4 Berzeviczy: *Itália*.
- 5 Berzeviczy: *Italien*.
- 6 Tisztújítás. *KTÉ XXXV* (1900–1901). Bp., 1902. 306.
- 7 *Tagajánlások 1904-ben. Kézirat gyanánt az Akadémia belső használatára*. Bp., 1904. 13–14.
- 8 LXIV. nagygyűlés. *AÉ XV* (1904) 311.
- 9 MTA KIK KRKGY Ms. 580/8. Eötvös Loránd levele Berzeviczy Albertnek. Bp., 1904. december 11.
- 10 Kautz: Elnöki megnyitó beszéd, 1905, 269.
- 11 Horváth (szerk.): Dr. Berzeviczy Albert a hazai közművelődési, 19.
- 12 Harminczhatodik akadémiai ülés. *AÉ 16* (1905) 695–696.
- 13 *AÉ 16* (1905) 696.
- 14 Az Akadémia elnöke. *Független Magyarország* 1905. november 22. 8.
- 15 Tudományos életünk. *Alkotmány* 1905. november 23. 7.
- 16 Tápay-Szabó László: A márványarcú ember. *Pesti Napló* 1936. március 24. 4.
- 17 Berzeviczy: Elnöki megnyitó beszéd, 1906, 219–229.
- 18 MTA KIK KRKGY Ms. 1016/47. Berzeviczy Albert levele Vargha Gyulának. Berzevice, 1908. július 30.
- 19 OSZK Kt. Lt. Berzeviczy Albert levele gróf Klebelsberg Kunóhoz. Berzevice, 1931. augusztus 28.
- 20 Berzeviczy: Elnöki megnyitó beszéd, 1911, 305–310.
- 21 A M. Tud. Akadémia alapításának százados ünnepe. Berzeviczy Albert ig. és t. tag elnöki megnyitó beszéde. *AÉ 36* (1925) 238.
- 22 Berzeviczy: A bolsevizmus uralma, 755–763.
- 23 Tilkovszky: Az Akadémiára, 267–270.
- 24 Berzeviczy: Nemzeti katastrofáink, 173–180.
- 25 A Magyar Tudományos Akadémia szózata a művelt világ összes akadémiaihoz. *AÉ* (1919) 16–23.
- 26 Berzeviczy: Elnöki megnyitó beszéd, 1921, 156–157.
- 27 Berzeviczy: *Berzeviczei házam története*, 298.
- 28 Tilkovszky: Az Akadémiára, 289–290.
- 29 Lackó: Akadémia és szellemi élet, 53–54.
- 30 Berzeviczy: *Beatrix királyné*.
- 31 Berzeviczy: *Az absolutismus kora*.
- 32 Pandula: A magyar Corvin-lánc, 171–185.
- 33 MTA KIK KRKGY Ms. 580/9. A Magyar Tudományos Akadémia levele Berzeviczy Albertnek. Bp., 1934. február 2.
- 34 *Emlékkönyv Berzeviczy Albert úrnak, a M. T. Akadémia elnökének, tiszteleti taggá választása harmincadik évfordulója alkalmából*. Bp., 1934.
- 35 Berzeviczy Albert ig. és t. t., elnök elnökké választásának harmincadik évfordulója, 1935. november 27-én. *AÉ 45* (1935) 363–375.
- 36 A kormányzó kézirata Berzeviczy Alberthez és Balogh Jenőhöz. *Pesti Hírlap* 1936. március 12. 9.
- 37 Berzeviczy Albert búcsúztatása. *BSZ 64* (1936) 701. sz. 110–112.
- 38 A Berzeviczy Albert-történettudományi jutalomtétel bírálóbizottságának jelentése. *AÉ 46* (1936), 100–103.
- 39 Berzeviczy Albert halála. *Pesti Napló* 1936. március 24. 10.

Habsburg József Ágost főherceg

József

Habsburg József Ágost főherceg: tábornagy az MTA élén

Habsburg-Lotaringiai József Ágost főherceg 1936 és 1944 között, több mint nyolc éven át töltötte be a Magyar Tudományos Akadémia elnöki tisztségét. Személyét – a korban nem szokatlan módon – nem a tudományos teljesítmény, hanem a társadalmi presztízs és befolyás alapján választották meg a tudós testület élére. Majd egy évtizedes elnöki működése során számos említésre méltó, pozitív intézkedés, előrelépés történt, ám megválasztásától fogva merültek fel kételyek is. Az 1944. őszi szerepvállalása pedig árnyékot vetett addigi pályájára, így 1945-ben kizárták az Akadémia tagjai közül.

Alcsútdoboz, 1872. augusztus 9.

Rain, 1962. július 6.

1936. március 10. –
1944. október

I/8. Habsburg József Ágost főherceg
Ismeretlen fényképész felvétele
1943

JÓZSEF FŐHERCEG KATONAI ÉS POLITIKAI ÉLETPÁLYÁJA¹

Mivel a főherceg elsődlegesen nem mint tudós, hanem mint a magyar társadalmi-politikai közélet egyik legbefolyásosabb tagja töltötte be az Akadémia elnöki tisztségét, ezért szükséges életpályájának vázlatos bemutatása. József Ágost főherceg 1872-ben született Alcsúton, a Habsburg-ház magyar ágának tagjaként. Mind a szakirodalomban, mind a korabeli forrásokban előfordul a főherceg és a királyi herceg megnevezés is. Bár a magyar közjogi elvek szerint utóbbi a helyes, mivel József Ágost a legtöbb esetben főherceggé utalt saját magára, valamint a szakirodalomban is inkább ez a kifejezés az elterjedtebb, így jelen írásban is így szerepel. Az uralkodócsalád magyar ága a 18. század végén jött létre azáltal, hogy a rendek és II. Lipót által kötött kompromisszum nyomán az uralkodó egyik fiát, azaz egy Habsburg főherceget választottak meg magyar nádorrá.² Innentől kezdve a Habsburg-ház egyik ágának tagjai folyamatosan itt éltek, a magyar politikai életben részt vettek, így esetükben bizonyos értelemben használható a „magyar Habsburg” kifejezés.

Az ifjú főherceg Ferenc József elvárását és apja, József Károly példáját követve a katonai pályára lépett.³ Fokozatosan haladt előre a ranglétrán, ám viszonylag korai – Augusztában hercegnővel kötött – házassága miatt a legmagasabb katonai végzettséget adó, vezérkari szolgálatra is képesítő bécsi Kriegsschulét nem végezhetette el.⁴

József Ágost főherceg életpályájának legfontosabb időszak az első világháború volt. Ekkor ismerték meg a nevét országshíressé, és vált a magyar közvélemény egyik legkedveltebb tábornokává, akit katonái csak „József apánknak” neveztek. Mindezt főként személyes biztonságát is kockáztató bátorságával,⁵ a katonákkal való közvetlen, barátságos, gondoskodó bánásmódjával, a sok és értelmetlen áldozatot követelő akciókkal szembeni fellépésével, nem utolsósorban pedig a magyar nyelv használatával érdemelte ki. Katonai előmenetele tekintetében a háború végén elérte a legmagasabb, tábornagyi rendfokozatot, így a 20. században ő volt az egyetlen magyar tábornagy, és általában véve a legmagasabb rendfokozatot elért magyar katona.

A világháború utáni politikai karrierje közel sem hozott olyan sikereket, mint katonai pályafutása. 1918 októberében a háború végi összeomlás közepette, mint a király által kinevezett „homo regius”, feladata volt a kormányváltás megoldása. A forradalmi helyzetet azonban már nem tudta elkerülni, így végül kénytelen volt kinevezni Károlyi Mihályt miniszterelnökké.⁶ A Tanácsköztársaság idején birtokait és kastélyait elvették tőle, favágóként dolgozott Alcsúton, közben egy budapesti ellenforradalmi csoporttal tartott titkos kapcsolatot. A diktatúra bukása után, 1919 augusztusában közreműködésével – mint kormányzó – alakult meg a budapesti ellenforradalmi kormány, ám az antant tiltakozására rövidesen lemondani kényszerült.⁷ Leginkább az antant továbbra is érvényes ellenállása gátolta meg abban is, hogy Horthyval szemben mint kormányzóaspiráns lépjen föl.⁸ Ennek hatására a rendszer konszolidációja során kénytelen volt új helyzetét elfogadni, így József főherceg is beilleszkedett az ellenforradalmi rendszer keretei közé. József Ágost a Horthy-korszak közéletének legmagasabb rangú szereplője volt, aki – bár valós politikai hatalma nem volt – származásánál és katonai karrierjénél fogva mégis óriási társadalmi súllyal bírt, ami önmagában megmagyarázta számtalan reprezentatív tisztségre való felkérését.⁹

A második világháború során egyértelműen elköteleződött a német oldalon folytatott harc mellett. Naplójában sok esetben adott hangot a németekkel szembeni felháborodásának, így döntését a szovjetek feltartóztatásának mindennél fontosabbnak tartott célja vezette. Ebben közrejátszottak a Tanácsköztársaság idején szerzett tapasztalatai, ahogy ő fogalmazott: „hazám újból egy tatárjárás elé áll”.¹⁰ Életének legrosszabb döntését 1944 októberében hozta, amikor kiállt az új nyilas–hungarista vezetés mellett, és tevékeny szerepet játszott a maradék felsőházi tagok összehívásában, majd részt vett Szálasi Ferenc nemzetvezetői eskütételén.¹¹ A háború folytatásának célja mellett elhatározásában ezúttal is szerepet játszott becsvágya, hiszen még ebben a tragikus helyzetben is szeretne volna a honvédség parancsnokságát átvenni, amit természetesen nem kapott meg a nyilasoktól. Mindezek után a nyilas diktatú-

ra borzalmas valóságát megismerve, valamint a közeledő szovjet hadsereg elől nyugatra menekült.

Életének utolsó szakaszát emigrációban töltötte, Németországban, Regensburg közelében. Itt aktívan részt vett és vezető szerepet töltött be az 1945-ös emigráció szervezésében.¹² Életének 89. évében, 1962-ben hunyt el, Rain bei Straubingban helyezték nyugalomra. Hamvait a rendszerváltoztatás után hazahozták, így ma őseivel együtt a Budavári Palota nádori kriptájában nyugszik.

A FŐHERCEG TUDOMÁNYOS TEVÉKENYSÉGE

1936-ban, amikor Teleki Pál József főhercegnek a Magyar Tudományos Akadémia elnökévé való megválasztása mellett szólalt föl, a következőképpen fogalmazott: „hogyan egy, a nemzet és szaktudósok körében elismert, tisztelt férfiút ültessenek az elnöki székbe, nem annyira a tudományban való szakismeretét tekintve, hanem inkább általános érdeklődését minden tudományág iránt [tekintve alkalmas], s egyben olyant, aki nagy közületek vezetésére alkalmas”.¹³ Ehhez Hóman Bálint még hozzáfűzte, hogy az elnöki tiszt betöltésének egyik lehetősége „olyan magas kultúrájú előkelőbb személy megválasztása, aki az elnöki széknek (mint régi szabályaink mondják) díszét a maga egyéniségével és tekintélyével öregbítheti”.¹⁴ Emellé lehet hozzátenni Berzeviczy Albert elnök 1920-as, József főhercegnek címzett köszöntőjének részletét: „Fenséged nem írt, hanem csinált hadtörténetet.”¹⁵ E három megjegyzés jól körülírja, hogy a főherceg a tudományos közéletnek – az MTA elnökség mellett három egyetem (Budapest, Szeged, Műegyetem) is díszdoktorává fogadta¹⁶ – sokkal inkább származása, társadalmi helyzete, valamint első világháborús katonai karrierje és gyakorlati tapasztalatai miatt vált fontos tagjává, semmint komoly kutatási eredmények okán.¹⁷

E téren ugyanakkor nagy változást jelentett a főherceg 1926 és 1934 között hét kötetben megjelentetett világháborús naplója.¹⁸ Ez az írás volt József Ágost legfontosabb szellemi munkája, ami kétségtelenül impozáns, hiszen mintegy hatezer oldalon keresztül mutatja be világháborús élmé-

nyeit – és mivel a háború összes frontján szolgált, ezért meglehetősen átfogó képet ad a Monarchia első világháborús harcairól. A szó szoros értelmében egy napló (emlékirat) még akkor sem nevezhető tudományos teljesítménynek, ha az kifejezetten informatív és komoly szellemi munka, a korabeli gondolatok magyarázata, kontextusba foglalása. A hét kötet törzsszövegének terjedelméből ugyanakkor jelentős részt foglalnak el a szó szerint beillesztett vagy mellékletben hozzacsatolt korabeli katonai dokumentumok, melyek összegyűjtése már tudományos értékkel bírhat. Ugyanakkor e komoly levéltári munkát lényegileg a kiváló katona-hadtörténész, Rubinty Dezső, a Hadtörténelmi Levéltár első igazgatója végezte el.

A munka fogadtatása a korszakban egyöntetűen pozitív volt.¹⁹ A korabeli recenzensek egymást licitálták felül a dokumentum kritikája – valójában inkább méltatása – során. A korabeli magyar hadtörténelmi szakirodalmat áttekintve ma is helytállónak tekinthető Varga Endre azon megállapítása, hogy hasonló terjedelemben és részletességgel nem készült más magyar nyelvű, a nagy háború történetét magyar szempontból bemutató szintézis.²⁰ Igaz ugyan, hogy a Magyar Királyi Hadilevéltár megkezdte a „hivatalos” első világháborús magyar történelmi szintézis megírását és kiadását,²¹ ám ez a második világháború kitörése, majd a rendszer összeomlása miatt félbemaradt.

A naplót azonban nemcsak a két világháború közti hadtörténelmi szakírók méltatták, hanem napjaink modern (had)történészei számára is még mindig az egyik megkerülhetetlen alaplómű, amelyet az első világháborúval, azon belül is különösen az olasz hadszíntérrel foglalkozva lehet hasznosítani.²² József Ágost bemutatott naplóján kívül nem adott közre más fontos, tudományos igényű vagy jelentőségű munkát. Ismertek alkalmankénti szépirodalmi próbálkozásai, melyek közül legfontosabb *Erdei magány* című kötete,²³ ám ezek messze elmaradnak attól a szinttől, amelyet naplója a hadtörténet terén képvisel. Egyes akadémiai ünnepi megszólalásai megjelentek nyomtatásban,²⁴ de ezeket sem nevezhetjük tudományos műveknek, hiszen inkább szubjektív, esszé jellegűek. A tudományos teljesítményt mérlegre téve tehát megállapítható, hogy József

főherceg alapvetően nem volt tudós, hivatását tekintve sokkal inkább katona és politikus. Ennek ellenére a világháborús tapasztalatairól írt hétkötetes munkája a (had-) történetírás számára máig alapvető kútfő.

JÓZSEF FŐHERCEG ÉS AZ AKADÉMIA (1906–1936)

József Ágost főherceg és a Magyar Tudományos Akadémia közös története nem a főherceg első akadémiai tisztségére, azaz az igazgatótanács tagjává történő 1906-os megválasztásával kezdődött.²⁵ Közismert tény, hogy a főherceg felmenői megkerülhetetlen szerepet játszottak a Magyar Tudományos Akadémia létrejöttében és működésében.

József Ágost édesapja, József Károly főherceg szintén szorosan kötődött az Akadémiához. Az általa írt, első magyar nyelven megjelenő cigány nyelvtankönyvet az Akadémia adta ki,²⁶ illetve a tudós testület igazgatósági, majd tiszteleti tagja lett. Nem meglepő, hogy mintegy íratlan szabályként, de a Habsburg-ház magyar ágában kialakult egyfajta kötődés és felelősségérzet az Akadémia iránt. A másik oldalról, az Akadémia részéről is egyértelmű volt, hogy a magyar ág részvételét, támogatását biztosítani kell a társaság életében. Ennek ideális formájául elsőként az igazgatótanács tagja kínálkozott, így az elhunyt főherceg helyére fiát, József Ágostot meg is választották a vezető testületbe, ami megfelelt a 20. század elején hatályos alapszabálynak, miszerint az igazgatótanács tagjait fele részben olyanok közül kell választani, „kiknek megnyerése által az Akadémia díszé s java öregbedését várja.”²⁷ E feltételnek a főhercegi család feje tökéletesen megfelelt. Ekkor azonban még József Ágost – főképp aktív katonai szolgálata miatt – tevélegesen nem vett részt az akadémiai életben.

Következő lépésként, a világháború közben, 1917. május 3-án választották meg tiszteleti taggá József Ágost főherceget.²⁸ Az Akadémia ekkor létező három osztálya közül hadtudományi tapasztalatai okán a III. osztályba sorolták be. Érdekes megjegyezni, hogy a korszakban – a világháború ellenére – nem képviseltek jelentős súlyt a hadtudományok az Akadémián belül: összesen két katonát választottak taggá: József főherceg mellett még Pilch Jenőt, az utóbbit a II. osztályba.²⁹ Szinte ettől a pillanattól kezdve folyamatosan felvetődő kérdés volt, hogy helyénvaló-e a tudományos érdemek nélkül álló főherceget akár csak tiszteleti taggá is választani? A válasz egyértelmű igen, ugyanis az igazgatótanács tagokhoz hasonlóan a tiszteleti tagok esetében is úgy fogalmazott az alapszabály, hogy „vagy oly tudománypártoló hazafiak közül választandók, kiknek megnyerése által az Akadémia díszé s java öregbedését várja, vagy oly jeles tudósok és írók közül, kik a tudomány, vagy az Akadémia körül érdemeket szereztek.”³⁰ A sikerei csúcsára jutó vezérezredes-főhercegtől joggal volt várható az Akadémia „díszének s javának öregbedése”, nem beszélve arról a hagyományról, melyet közvetlen felmenőinek tagsága jelentett. Érdekes adalék, hogy a következő évben ugyanúgy a III. osztály tiszteleti tagjává választották Ferdinánd bolgár cárt – József Ágost főherceg anyai nagybátyját – is,³¹ akiről bár közismert volt természettudományos – különösen ornitológiai – érdeklődése, ám a központi hatalmak egyik háborús uralkodójaként nehezen feltételezhető, hogy aktuális tudományos teljesítményével érdemelte volna ki a tiszteleti tagságot. A sors iróniája, hogy első világháborús, trónfosztott uralkodóként még 1947-ben is a tiszteleti tagok között szerepelt, szemben unokaöccsével, akit addigra már kizártak a tudós testületből.

Röviddel a tiszteleti taggá választása után József Ágostot egy további fontos akadémiai tisztségre választották meg: 1918. február 12-től töltötte be a Hadtörténeti Bizottság elnöki tisztét, amit egészen 1944-es emigrációjáig gyakorolt.³² A megtisztelő feladatokkal kapcsolatban a hatályos ügyrend megfogalmazta, hogy a tiszteleti tagok alapvető kötelessége, hogy az Akadémia „üléseit jelenlétükkel minél gyakrabban díszítik, és tanácsukkal ügyeit buzgón előmozdítják.”³³ Ennek ellenére az elvárásnak egyes tiszteleti tagok nem feleltek meg (például a harctéri kötelezettségeik miatt), így József Ágost egyelőre továbbra sem csatlakozott a tudós testület rendszeres munkájához. Erre végül 1920. november 22-ig kellett várni, amikor is a főherceg először jelent meg személyesen egy összes ülésen. Ez alkalomból Berzeviczy Albert elnök külön is köszön-

tottak taggá: József főherceg mellett még Pilch Jenőt, az utóbbit a II. osztályba.²⁹ Szinte ettől a pillanattól kezdve folyamatosan felvetődő kérdés volt, hogy helyénvaló-e a tudományos érdemek nélkül álló főherceget akár csak tiszteleti taggá is választani? A válasz egyértelmű igen, ugyanis az igazgatótanács tagokhoz hasonlóan a tiszteleti tagok esetében is úgy fogalmazott az alapszabály, hogy „vagy oly tudománypártoló hazafiak közül választandók, kiknek megnyerése által az Akadémia díszé s java öregbedését várja, vagy oly jeles tudósok és írók közül, kik a tudomány, vagy az Akadémia körül érdemeket szereztek.”³⁰ A sikerei csúcsára jutó vezérezredes-főhercegtől joggal volt várható az Akadémia „díszének s javának öregbedése”, nem beszélve arról a hagyományról, melyet közvetlen felmenőinek tagsága jelentett. Érdekes adalék, hogy a következő évben ugyanúgy a III. osztály tiszteleti tagjává választották Ferdinánd bolgár cárt – József Ágost főherceg anyai nagybátyját – is,³¹ akiről bár közismert volt természettudományos – különösen ornitológiai – érdeklődése, ám a központi hatalmak egyik háborús uralkodójaként nehezen feltételezhető, hogy aktuális tudományos teljesítményével érdemelte volna ki a tiszteleti tagságot. A sors iróniája, hogy első világháborús, trónfosztott uralkodóként még 1947-ben is a tiszteleti tagok között szerepelt, szemben unokaöccsével, akit addigra már kizártak a tudós testületből.

tötte, kifejezve, hogy az Akadémia fentebb említett dísz- és java öregbítése mellett a főherceget „mintegy atyai örökség gyanánt” is választották tiszteleti taggá. Mindemellett nagyon jellemzően foglalta össze Berzeviczy a főhercegi családdal kapcsolatos korabeli közvélekedést is: „Fenséged nemzetségében nemcsak a hazánk sorsával majdnem négy évszázadon át összeforrvá volt dynastia egy ágát látjuk, hanem látjuk a legelőkelőbb magyar főúri családot, mely a magyar főúri osztály minden nemes történeti hagyományait és erényeit híven és buzgón ápolja, s példaadóan azonosította és azonosítja magát mindig nemzetünk életével [...]”³⁴ A korabeli felfogás szerint ez a társadalmi helyzet, együtt a családi hagyományokkal, éppen elegendő okot jelentett a főherceg tiszteleti tagságához. A válasszal a főherceg sem maradt adós:

„Nagyatyám megmutatta az utat, melyen a magyar nemzet életében nemzetségünknek haladnia kell. Atyám ezen a kijelölt úton haladt [...]. [Én eddig] hősökkel együtt szolgáltam a haza ügyét, úgy ezentúl is az lesz a törekvésem, hogy a cultura harczosaival együtt szolgáljam szent ügyünket, a magyar culturának győzelmét.”³⁵

Az 1920-as évek során József Ágost aktív tagjává vált az Akadémiának. 1921. május 8-án mondta el székfoglaló beszédét *A magyar vitézség nagy napjai* címmel. Ez lényegében háborús naplója néhány jellemző, különböző frontokról válogatott részének összeillesztéséből állt.³⁶ Ellátva társadalmi felelősségéből fakadó mecénási feladatait, József Ágost időről időre pénzadományokkal is támogatta az Akadémiát. Ennek mértékéről jó képet lehet nyerni az Akadémia 1924-es első félévi költségvetéséből, amely szerint az állami támogatás 15 millió korona volt, míg József főherceg adományként 12 millió koronával járult az Akadémia működéséhez.³⁷ Az 1920-as években a Hadtörténeti Bizottság

fontos eredménye volt a *Hadtörténelmi Közlemények* világháború végi kényszerszünet utáni újraindítása, melyben mint elnöknek, József Ágostnak is fontos szerep jutott.³⁸ A főherceg tevékenységének súlypontját az 1920-as évek második felében, valamint az 1930-as évek elején fent bemutatott világháborús naplójának összeállítása, letisztázása, megjelentetése képezte. Minthogy ezek kiadója az Akadémia volt, így azt a Hadtörténeti Bizottságban lektorálták, valamint kiadását a tudós társaság finanszírozta, bár több kötet esetében az MTA anyagi gondjai miatt a főherceg átvállalta a kiadás költségeit. Mindemellett azonban József Ágostnak jutott ideje és energiája az igazgatótanácsi ülések látogatására is, amit a később őt elnökségre ajánló Teleki Pál sem felejtett el kiemelni: „az Ig. Tanácsban [...] szorgalmasan működött s vett részt, ügyeinket [...] alaposan ismer-
merte, még kisebb ügyekben is gyakran emlékezett precedensekre”³⁹ De Berzeviczy Albert leköszönő elnök is hasonlóképpen jellemezte a főherceg elkötelezettségét: „minden legkisebb mulasztást kimenteni siet, s valóban sokkal kevesebb irányban igénybevett tagtársainkat megszegyenítő lelkiismeretességgel teljesíti az Akadémia körében vállalt kötelezettségeit”⁴⁰ Mindezt összefoglalva tehát elmondható, hogy az 1930-as évekre József Ágost nemcsak társadalmi presztízse,

hanem a tudós társaságban addig kifejtett munkája okán is – Teleki szavaival élve – az akadémikusok közé és közül való tekintélyes tagnak számított.

JÓZSEF FŐHERCEG AZ AKADÉMIA ÉLÉN (1936–1944)

Az Akadémiát lassan három évtizede irányító Berzeviczy Albert 1934-ben az akadémiai tagok egyöntetű véleményének engedve egy utolsó elnöki ciklust vállalt, azonban ekortól kezdve egyértelmű volt, hogy dönteni kell utódjának személyéről.⁴¹ A leköszönő elnök a vallás- és közoktatásügyi

miniszternek írt levelében Balogh Jenő, Bethlen István, Herczeg Ferenc, Hóman Bálint, Ilosvay Lajos, Kornis Gyula, Lenhossék Mihály, Teleki Pál és Wlassics Gyula nevét említette lehetséges utódai között.⁴² Berzeviczy javaslataival szemben azonban Teleki Pál és Hóman Bálint József Ágost főherceget javasolta az elnöki tisztségre, egyfelől azért, mert „bármily érdemes tudósok neve volt is forgalomban, azokat egymással szemben nem lévén ildomos szavazás alá bocsátani”.⁴³ Másfelől pedig József Ágosttal olyan elnököt kívántak az Akadémia élére állítani, aki személyében az addigi konzervatív *status quo* fenntartását képviselte,⁴⁴ hiszen a szélsőjobb irányából modernizációt és őrségváltást sürgető erőteljes támadások érték az Akadémiát.⁴⁵

A kiszivárgó tervet a nyilvánosság előtt kellemetlen sajtótámadás érte: Zilahy Lajos az általa szerkesztett *Magyarország* című napilap hasábjain kritikával illette a főherceg jelölését.⁴⁶ Érvelése szerint a magyar tudományos önállóság csorbulását jelenti egy Habsburg főhercegnek a legmagasabb magyar tudományos tisztségre való megválasztása, másképp fogalmazva: „nevének roppant világtörténelmi súlya az Akadémia elnöki székét darabokra zúzza”.⁴⁷ Másrészt feltette a kérdést, hogy mely szempontoknak kell döntenie az elnöki tisztség betöltéséről. Maga is megfogalmazta, hogy ha az az elvárás, hogy az elnök „megjelenésének tekintélyével, népszerűségével, személyi varázsával, nagy nyelvtudásával mindenben megállja a helyét, akkor József főhercegnél alkalmasabb személyt lámpával sem lehetne találni. [...] Kitűnő szónok, nemcsak formailag, hanem tartalmilag is.”⁴⁸ Ezzel szemben Zilahy szerint a tudományos munkásságnak kellene az elsődleges kritériumnak lennie, aminek híján a főherceg nem alkalmas elnöknek.

Zilahy támadására Teleki Pál válaszolt, megvédve a főherceg jelölését.⁴⁹ Ezek után került sor az elnökválasztó elegyes ülésre. Itt a távol lévő Berzeviczy Albert levelét olvasták föl, majd Teleki és Hóman érveltek József főherceg megválasztása mellett, a már fentebb idézett módon.⁵⁰ Mindennek fényében tehát a főherceg megválasztását javasolták a testületnek. A titkos szavazás során József főherceg 46 szavazatot, míg Lenhossék Mihály másodelnök 20 voksot kapott.⁵¹ Bár az egyértelmű többség József Ágost

mögé állt, a szavazatarányok mégis jól jelezték, hogy korántsem egyhangú szavazásról volt szó. Azaz jelentős arányt képviseltek a főherceg jelölésével egyet nem értők is. A későbbi tisztújításokkor (1937, 1940, 1943) azonban már sokkal egyhangúbb szavazatarányokkal választották újra a főherceget. Miután értesítették József Ágostot a szavazás eredményéről, megjelent az üléssteremben, és elfogadta a megbízást, valamint fogadta Berzeviczy Albert levélben megfogalmazott jókívánságait, egyúttal válaszában biztosította az elődje által megkezdett munka folytatásáról a tudós társaságot.

Elnöki tevékenységének programját a soron következő közülesen megnyitó beszédében foglalta össze, kitérve arra, hogy az „Akadémia [...] kapui mindenkinek, aki nagy ügyünket szívében viseli és híven szolgálja, nyitva állanak; de viszont hét lakattal elzáratnak mindazok előtt, akik [...] bomlasztókísérletekkel netán közeledni akarnának”.⁵² Ennek értelmében tehát a főherceg is legfőbb feladatának tekintette az Akadémia mérsékelt, konzervatív irányának megőrzését az egyre erőteljesebb szélsőjobboldali kulturális és tudományos áramlatokkal szemben.⁵³ Mindemelllett az Akadémia vezetése nem mulasztott el közbeavatkozni zsidó származású tagjai érdekében a második zsidótörvényvel szemben, ám javaslatukat nem fogadták el.⁵⁴

Elnökké történt megválasztása után a főherceg természetesen a korábbinál is intenzívebben vett részt az Akadémia életében. A különböző évfordulókon és üléseken nagyobb lélegzetű, esetenként a korabeli eseményekkel szubjektív párhuzamokat vonó, összefoglaló beszédeket tartott, de a III. osztály 1941. februári ülésén például a szeizmográf új alkalmazási lehetőségeiről tartott előadást, továbbá egyéb reprezentatív feladatait is példásan ellátta. Az Akadémia érdekében társadalmi-politikai befolyását is latba vetette, akár az aktuális miniszterelnöknél személyesen is eljárva.⁵⁵ Mindezzel párhuzamosan az 1930-as évek végére az Akadémia anyagi helyzete megnyugtatóan rendeződött. Ennek legfőbb eleme a nevezetes Vigyázó-vagyon⁵⁶ körütekintő felhasználása volt, de emellett az Akadémia birtokai is jól jövedelmeztek, valamint megfelelő időpontban történő ingatlaneladásokból (például a ferihegyi reptér

területe) is nagy összegek folytak be.⁵⁷ A stabilizálódó anyagi helyzet az Akadémia teljes vezetésének érdeme volt, de ebben közrejátszott József főherceg is mint elnök. Ez az anyagi helyzet pedig lehetővé tette régebben abbamaradt komoly tudományos vállalkozások folytatását, úgymint a magyar nyelv akadémiai nagyszótárának befejezése vagy éppen a középkori okmánytárak folytatása.⁵⁸

Az 1940-es években egyre nagyobb külső, szélsőjobb-oldali nyomás alá került az Akadémia, sőt esetenként a tagság között is komoly viták zajlottak, melyek leghíresebb alkalmá az 1943-as akadémiai nagyjutalom odaítéléséről szólt. Az eredeti javaslat szerint az ekkor már meglehetősen németbarát irányba fordult Hóman Bálintot terjesztették elő, ám Moór Gyula akadémikus az osztályülésen megtámadta jelölését, és helyette Szekfű Gyulát javasolta, akinek baloldali kötődései akkor már ismertek voltak. A jutalommal kapcsolatban heves vita alakult ki, ám mind az osztályülésen, mind pedig az összes ülésen Szekfűnek ítélték a nagyjutalmat, amivel szemben a szélsőjobboldali sajtó természetesen óriási erővel háborodott fel.⁵⁹ A vita József főherceg elnöklete alatt zajlott, amit Moór nem is mulasztott el két nappal később, az elnökválasztás alkalmával kiemelni, mondván, hogy „engem nagyon megnyugtatott, hogy az elnöki székben éppen a Kir. Fenség ül. Az ő jég hideg nyugalmán látszott, hogy mennyire a viharzó ellentétes felfogások hullámverése felett áll. Egy percig sem lehetett kétséges [...], hogy a szabályokat megtartsa és megtartassa, hogy az Akadémia tekintélyét óvja.”⁶⁰ József Ágost valóban a fiatalabbak és idősebbek, reformerek és konzervatívok számára is elfogadható kompromisszumnak számított, amit jól jelzett közel egyhangú elnökké választása, immár negyedik alkalommal. Érdekes, hogy a vitáról nem emlékezett meg naplójában, ugyanakkor negyedszerre történt megválasztásáról megjegyezte, hogy „örömet vállaltam újból ezt a szép feladatot, mert ezzel is talán használhatok hazámnak”.⁶¹ Mindemellert József Ágost naplóját olvasva mégis szembetűnő, hogy az akadémiai ügyeknél sokkal

jobban foglalkoztatták a korabeli politikai viszonyok. Ebből következik, hogy a főherceg akadémiai elnökké történő megválasztása után is elsődleges működési területének a politikai-katonai életet tekintette.

Az 1944-es év a Magyar Tudományos Akadémia életében is tragikus fordulatot hozott. A német megszállás nyomán számos akadémikust letartóztattak, míg mások a németellenes ellenállás mellett köteleződtek el. Mindeközben az Akadémia részben tovább működött: március 27-én még összes ülést tartottak, melyről a főherceg ekkor csak annyit jegyzett meg, hogy: „Ott is bizonytalanság lett ura a hangulatnak.”⁶² Ősszel tervbe vették a még tavasszal elmaradt nagygyűlés megtartását is, ám a kiugrási kísérlet kudarca után, majd a szovjet front közeledtének hírére csak néhányan vettek részt a „részleges nagygyűlésen”, mely ennek ellenére is döntött például az akadémiai nagyjutalomról.⁶³ Miután megkezdődött Budapest ostroma, az Akadémia maradék „részleges” működése is félbeszakadt, amit jól jellemez, hogy a főváros ostroma alatt a tudós társaság székháza is a front részévé vált.

József Ágost dicstelen 1944-es szerepléséről már fentebb esett szó. A nyilasok mellett kezdetben nyíltan kiálló főherceg végül emigrált, és többé nem tért, nem térhetett vissza. Távozásával az MTA elnöki széke is megürült. A front elvonultával és ezzel a két világháború közti berendezkedés összeomlásával mindenki érezte, hogy új korszak kezdődik. Ez magától értetődő volt az Akadémián is. A háború utáni első elegendő ülésnek nevezett értekezleten ideiglenes elnöknek Kornis Gyulát választották meg, majd e döntést a májusban tartott nagygyűlés is helyben hagyta.⁶⁴ Az említett nagygyűlésen, 1945. május 30-án terjesztették elő Moór Gyula javaslatát, miszerint

„Akadémiánk tagjai között is vannak vagy lehetnek olyan férfiak, akik [...] részesei voltak a reánk szakadt történeti katasztrófának, s így az akadémiai dísz nem érdemlik meg”.⁶⁵

Ebből kifolyólag az alapszabály megváltoztatásáról döntöttek, melyre pontos szövegjavaslatot egy e célból kiküldött vegyes bizottság tett. Az alapszabály módosítását az 1945. július 20-án tartott összes ülés elfogadta, ennek értelmében immár ki lehetett zárni „az akadémiai tagok sorából azt a tagot, akinek erkölcsi vagy állampolgári épsége (integritása) súlyos csorbát szenvedett”.⁶⁶ Az ülés szünetében megtartott osztályülések titkos szavazással József főherceg mellett további két személy (Hóman Bálint, Orsós Ferenc) kizárását javasolták. Az összes ülés a javaslatokat helyben hagyta, így 1945. július 20-tól a már emigrációban élő főherceg hivatalosan is elvesztette akadémiai tagságát. A három ekkor kizárt tag közül a rendszerváltoztatás óta egyedül Hóman Bálint rehabilitálása merült föl, igaz, Hóman esetében az 1946-os népbírószági ítélet megsemmisítése tette aktuálissá a kérdést, míg József főherceggel, illetve Orsós Ferencsel szemben nem zajlott népbírószági eljárás.⁶⁷ Az Akadémiából történt kizárás mellett a főhercegnek két kiadott akadémiai beszéde is áldozatul esett az Ideiglenes Nemzeti Kormány 530/1945. M. E. számú rendeletének, mely a fasiszta szellemű és szovjetellenes sajtótermékek megsemmisítéséről szólt. Érdekes adalék, hogy ugyanezen listára fölkerült a főhercegről készült két, még az első világháború korában kiadott életrajz is Jákó Margit, illetve Payr Hugó tollából – hiába, hogy akkor még sem a faszizmus, sem a Szovjetunió nem létezett.

József Ágost főhercegnek a Magyar Tudományos Akadémia életében betöltött szerepéről összegzőként elmondható, hogy egyre feszültebb időkben, majd pedig háborús években állt a tudós testület élén. Ennek ellenére elnökségének nagy részében a szélsőségektől távolságot tartva, az Akadémia gazdasági helyzetét megőrizve, sőt javítva irányította a testületet. A sokszor megfogalmazott kritikával – miszerint híján volt a megfelelő tudományos teljesítménynek – kapcsolatban látni kell, hogy a korabeli körülmények között ez nem is volt feltétlen elvárás, másrészt a mai társadalmi közgondolkodás mellett nem is igazán lehet megfelelő mértékben átérezni a főherceg származásából fakadó tekintélyének valós korabeli súlyát. Mindemellett hétévkötetes első világháborús naplóját a történeti szakirodalom ma is rendszeresen használja, a korszakban pedig nem született nála alaposabb, részletesebb, a világháborút magyar szemmel áttekintő összefoglalás, így e tekintetben bizonyos mértékben tudományos jelentőségét sem lehet elhanyagolni. Pályájára és Akadémia-elnöki szereplésére azonban súlyos tehertételként nehezedik 1944-es kiállása a nyilas-hungarista vezetés mellett, aminek egyenes következménye lett az Akadémia tagjai közül történő 1945-ös kizárása.

Nánay Mihály

JEGYZETEK

- 1 József Ágost főherceg életéről szóló két legfontosabb összefoglaló munka: Gabányi: *József főherceg*; Nánay: *Habsburg József főherceg*.
- 2 Nánay: *Magyarrá lett Habsburgok*, 23.
- 3 Gabányi: *József főherceg*, 21.
- 4 Nánay: *Habsburg József főherceg*, 35.
- 5 Ezt az 1943-as akadémiai elnökválasztás alkalmával a főherceg alatt szolgált Moór Gyula akadémikus is felidézte – Jegyzőkönyv a M. Tud. Akadémia a CIII. nagygyűlésének 1943. május 14-én tartott egyes és összes üléséről. *AE* 53 (1943) 12.
- 6 A kérdésről lásd Nánay: Habsburg József főherceg, a homo regius, 191–213.
- 7 A kérdésről lásd Nánay: József főherceg, 307–328.
- 8 Nánay: Az államforma, 90.
- 9 Kállay: *Magyarország miniszterelnöke voltam*, 52.; Lakatos: *Ahogy én láttam*, 122.
- 10 József főherceg: *Naplóim* II. kötet 1937–1944. Kézirat birtokunkban. 1944. március 25.
- 11 Nánay: *Habsburg József főherceg*, 283.
- 12 Nyári: *Menekültek*, 132.
- 13 Jegyzőkönyv az Akadémia 1936. május 10-i elnökválasztó egyes üléséről. *AE* 46 (1936) 7.
- 14 Uo. 9.
- 15 Jegyzőkönyv az Akadémia 1920. november 22-i összes üléséről. *AE* 31 (1920) 257.
- 16 Nánay: *Habsburg József főherceg*, 276.
- 17 Nánay: Miért ő? 44–45.
- 18 József főherceg: *A világháború*.
- 19 Részletesen lásd Nánay: Életrajz és emlékiratok, 148–168.
- 20 Varga: József főherceg, 122.
- 21 M. Kir. Hadilevéltár (szerk.): *A világháború 1914–1918*.
- 22 A teljesség igénye nélkül a következő modern hadtörténeti munkák használják kiemelt forrásként, vagy hivatkoznak rá a historiográfiai áttekintésben: Balla: *A Nagy Háború*, 22.; Nagy: *Magyarország*, 123.; Hajdu–Pollmann: *A régi Magyarország*, 394.; Romsics (szerk.): *Magyarország az első világháborúban*, 197., 199.; Hermann (szerk.): *Magyarország hadtörténete III.*, 460.
- 23 József főherceg: *Erdei magány*.
- 24 József főherceg: *A magyar vitézség*; József főherceg: *Erdély múltja*; József főherceg: Véres kárpáti, 97–109.
- 25 Jegyzőkönyv az 1906. január 21-i igazgatósági ülésről. *AE* 17 (1906) 122.
- 26 Soós: *József főherceg*, 99.
- 27 A M. T. Akadémia alapszabályai (1869). In: Kónya: *Akadémiai törvények*, 23. § 136.
- 28 Jelentés az akadémiai választásokról. *AE* 28 (1917) 329.
- 29 Ács: A Magyar Tudományos Akadémia, 98.
- 30 A M. T. Akadémia alapszabályai (1869). In: Kónya: *Akadémiai törvények*, 135.
- 31 Jelentés az akadémiai választásokról. *AE* 29 (1918) 270.
- 32 Ács: A Magyar Tudományos Akadémia, 98.
- 33 Ügyrend (1869) 144.
- 34 Jegyzőkönyv az Akadémia 1920. november 22-i összes üléséről. *AE* 31 (1920) 256–257.
- 35 *AE* 31 (1920) 256–257.
- 36 József főherceg: Székfoglaló, 160–176.
- 37 Költségvetés 1924. január–június óra. *AE* 35 (1924) 1–6. 140.
- 38 Ács: A Magyar Tudományos Akadémia, 99.
- 39 Az Akadémia elnökválasztó egyes ülése, 1936. március 10. *AE* 46 (1936) 7.
- 40 *AE* 46 (1936) 12.
- 41 Gali: *Berzeviczy*, 521.
- 42 Ujváry: Kornis Gyula és Moór Gyula, 47.
- 43 Az Akadémia elnökválasztó egyes ülése, 1936. március 10. *AE* 46 (1936) 8.
- 44 Juhász: A szellemi élet, 1048.
- 45 Glatz: Az Akadémia, 879.
- 46 Zilahy: Elnökválasztás, 3.
- 47 Uo.
- 48 Uo.
- 49 Gróf Teleki Pál nyílt levele Zilahy Lajoshoz az akadémiai elnökválasztásról. *Magyarország* 1936. március 4. 3.
- 50 Az Akadémia elnökválasztó egyes ülése, 1936. március 10. *AE* 46 (1936) 8.
- 51 Uo.

- 52 XCVI. nagygyűlés, 1936. május 12–17. *AE* 46 (1936) 45.
- 53 Glatz: Az Akadémia, 879.
- 54 Pach (főszerk.): *Másfél évszázad*, 295.
- 55 József főherceg: *Naplóim* II. 1940. február 14., 1942. február 5.
- 56 A Vigyázó-vagyonról és sorsáról bővebben lásd Gergely: *Vigyázó-vagyon*.
- 57 Pach (főszerk.): *Másfél évszázad*, 301.
- 58 Uo.
- 59 Juhász: A szellemi élet, 1050.
- 60 A CIII. nagygyűlés. *AE* 53 (1943) 1–5. sz. 12.
- 61 József főherceg: *Naplóim* II. 1943. május 15.
- 62 Uo. 1944. március 27.
- 63 Pach (főszerk.): *Másfél évszázad*, 309.
- 64 Ujváry: Kornis Gyula és Moór Gyula, 47.
- 65 Idézi Szelei: A Magyar Tudományos Akadémia, 781.
- 66 Az Akadémia 1945. július 20-án tartott összes ülésének jegyzőkönyve. *AE* 54 (1946) 17.
- 67 Ujváry: Hóman Bálint rehabilitálása.

Kornis Gyula és Moór Gyula

*Kornis Gyula
Moór Gyula*

A „fölös hagyományoktól meg nem kötött, de a történeti folytonosság fonalát nyersen el nem tépő szellem”¹

A magyar kulturális politika 1945 és 1949 között gyökeresen átalakult. Az oktatás, a tudomány, a művészetek és az egyházak teljesen új feltételek közé kerültek. 1946–1947-ig a megváltozott geopolitikai helyzethez igazodva, a szerves fejlődés ígéréteiben – ám egyre több engedményre kényszerülve – hajtották végre a szükségszerű módosításokat, Teleki Géza, majd Keresztury Dezső válás- és közoktatásügyi miniszternek köszönhetően az előző korszak fontos eredményeit is megőrizve. Keresztury utóda, az elvileg a kisgazdapárt balszárnyához tartozó, valójában azonban a kommunistákat mindenben kiszolgáló Ortutay Gyula – 1947 márciusától 1950 februárjáig tartó minisztersége idején, nagyrészt önszántából – már a magyar kultúra intézményrendszerének szovjetizálását tűzte ki célul. A teljes, 180 fokos fordulat lényege a kulturális-tudo-

Vác, 1885. december 22.

Budapest, 1958. április 17.

1945. március 7. –
1945. október 29.

I/9. Kornis Gyula
Székely Aladár felvétele
1935 körül

mányos élet addigi nyugat-európai tájékozódásának egyoldalú szovjet orientációra állítása volt. A civil kezdeményezéseket, az autonóm szervezeteket 1945-től fokozatosan megszüntették, a társadalom feletti irányítást 1948-ra a gyakorlatilag egyedülivé vált kommunista párt vette át, a kultúrpolitika fő feladata pedig az állampolgárok engedelmes alattvalókká nevelése lett. Ebbe a folyamatba illeszkedett a Magyar Tudományos Akadémia szerepének átértékelése is.

Mindez persze nem egyik pillanatról a másikra történt, hiszen a második világháborút követően három kiváló vezetője volt az Akadémiának: két társadalomtudós és egy művész, akik – ha kompromisszumok árán is – igyekeztek megőrizni a testület önállóságát. Mindezt több okból is rendkívül nehéz helyzetben tették. 1945-ben ugyanis egy olyan Akadémiát kellett újraindítani, amely az ország német megszállása (1944. március 19.), de különösen a nyilas hatalomátvétel (1944. október 15.) után már csak formailag működött. Az intézmény az 1945-ös földosztásnál elveszítette birtokait, értékpapír- és pénzvagyona a világtörténelem egyik legnagyobb inflációja következtében teljesen elapadt, a bérházait pedig 1948-ban államosították.² 1946-tól ehhez társult az a mind jobban érezhető nyomás, amely a hatalom pillanatnyi politikai és gazdasági érdekeinek szolgálatára kívánta korlátozni az intézmény tevékenységét.

KORNIS GYULA AZ AKADÉMIA ÉLÉN

1945 márciusában, közvetlenül Budapest ostroma után, Kornis Gyulát választották az MTA ideiglenes elnökévé. Kornis az MTA legrégebbi osztályelnöke, 1933-tól a II. Bölcséleti, Társadalmi és Történeti Tudományok Osztályé, szintén ekkortól a Filozófiai Bizottságának elnöke és számos más bizottsági tagsága mellett 1934-től igazgatótanácsi tag volt, ráadásul „az ostrom óta többször megfordult az Akadémián, s tanácsolt és intézkedett”.³ 1945. május 28-án az akadémiai ciklus hátralevő részére, az 1945–1946. évre az MTA nagygyűlése megerősítette a döntést, így Kornis már teljes elnöki felhatalmazás birtokában töltötte be pozícióját.⁴ Ezzel tulajdonképpen az Akadémiát a leg-

hosszabb ideig, 1905 és 1936 között vezető Berzeviczy Albertnek az óhaja teljesült, aki másfél hónappal a halála előtt, 1936. február elején egy Hóman Bálintnak írt levélben – Balogh Jenő, Bethlen István, Herczeg Ferenc, Hóman Bálint, Ilosvay Lajos, Lenhossék Mihály, Teleki Pál és Wlassics Gyula mellett – Kornist nevezte meg lehetséges utódjaként.⁵ Kívánsága kilenc év múlva teljesült, mivel Kornis elnökségét az akadémikusok döntő többsége örömmel fogadta. Úgy vélték, hogy ez egyfelől folytonosságot, másfelől szakítást jelent az előző korszakkal. Ugyanakkor mégiscsak átmeneti megoldásnak tűnt Kornis személye, hiszen konzervatív beállítottsága, korábbi (kultur)politikai szerepvállalása miatt már 1945 tavaszán is sokan támadták baloldalról.

Kornis kultúrfilozófusként, rengeteg pszichológiai, művelődés-, tudomány- és oktatástörténeti, illetve – részben szellemtörténeti alapozottságú – elméleti mű szerzőjeként, valamint a modern nyugat-európai filozófiai áramlatok közvetítőjeként vált ismertté. Rendkívül széles körű érdeklődését, óriási tárgyi tudását még a másokkal szemben általában kritikus, kiváló irodalomtudós, az 1947 után a karrierjét az Amerikai Egyesült Államokban folytató Thienemann Tivadar is irigylendőnek tartotta. Úgy vélte, hogy Kornis „intelligenciájával, műveltségével kimagaslott” a korabeli Magyarországon, s „olyan nagyszerű ember volt, hogy hasonlóval itt Amerikában nem is találkoztam”.⁶

Kornis 1907-ben megjelent doktori értekezésétől kezdődően alig volt olyan esztendő, hogy ne jelent volna meg önálló kötete. 1910-től piarista szerzetes, de jelentős tudósként a renden kívül működhetett.⁷ 29 évesen, 1914-től a budapesti tudományegyetem magántanára, 31 esztendősen a pozsonyi, négy év múlva a budapesti univerzitás professzora. Az 1930-as években már tudományos egyesületek és szervezetek sorának elnöke vagy vezetőségi tagja. Gondolatrendszerének lényege az értékelméleten alapuló kultúra koncepciója volt. E szerint a modern ember számára az ideális értékek – a jó, az igaz, a szép és az isteni – elsajátítása jelenti az emberi mivolt igazi kiteljesedését, azaz a kultúrát, amelynek megóvása, tökéletesítése és minél szélesebb körű továbbítása az állam egyik alapvető

– értelmezésében a legfontosabb – célja és kötelessége. E feladatok gyakorlati végrehajtását jelenti a kultúrpolitika, amely az ideális értékek rendszerén alapszik.

Míg mestere, Pauler Ákos elsősorban az elméleti filozófia kérdéseivel foglalkozott, és távol tartotta magát a politikától, Kornis a filozófia gyakorlati alkalmazhatóságát és hasznát is kereste. Pragmatikus és realista bölcselő volt, s az első világháború után egyre jobban közelített a kultúrpolitika felé, amelynek központi szerepét 1921-es, nagy hatású írásában (*Kultúrpolitikánk irányelvei*) Klebelsberg Kuno számára is irányadóan hangsúlyozta. Tanulmányában kiemelte: „Az állam fogalma három mozzanatból áll. Először is a hatalom az állam végső alapja és eszköze. Másodszor a jog az a norma, mely a hatalom alkalmazását szabályozza. Harmadszor a kultúra az a cél, amelyet végső elemzésben a hatalomnak a jogtól szabályozott alkalmazása szolgálni köteles. Az utóbbiban rejlik az állam etikai jelentősége. [...] Annál fejlettebb azonban valamely állam, minél inkább kultúrállam. [...] Csak művelt polgárok tudják a demokratikus intézményeket és kiterjesztett jogokat a közösség érdekében hasznossá tenni, különben mindezek csak súlyos veszedelmek forrásai. [...] Nemzeti tragikumunk egyik főforrása, hogy államférfijaink túlnyomó többsége nem vette észre a kultúrpolitikának mindenek fölött álló, centrális jelentőségét. [...] nem volt egységes, a művelődési tevékenység minden ágára kiterjedő, átfogó egységes kultúrprogramunk.”⁸

Nem véletlen, hogy az eddig legkiválóbb magyar közgazdász-tudós, a kultuszminisztériumban a tudománypolitikáért felelős Magyar Zoltán mellett ő lett Klebelsberg másik bizalmas tanácsadója, 1927-től 1931-ig közoktatásügyért felelős (helyettes) államtitkára, a népiskola-építési program egyik gazdája. Kornis Magyarország nép- és középiskola-rendszerének – illetve annak múltjának – apró részleteiben is ragyogóan kiismerte magát. Budapesti egyetemi tanársága, bölcsészkarai dékánysága 1933–1934-ben (1918–1919-ben a pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem bölcsészkarának első dékánja is ő volt) és rektorsága (1935–1936), valamint MTA levelező (1916), majd rendes (1928) tagsága, illetve élénk publikációs tevékenysége révén a tudományos intézményrendszert is ki-

tűnően átlátta.⁹ Aktívan részt vett az Akadémia életében – székfoglalóját 1931 áprilisában *Az államcélok elmélete és a kultúrpolitika* címmel tartotta –, ezért is választották 1941-ben tiszteleti taggá. (A két világháború között az MTA-nak 160 levelező, 64 rendes és 26 tiszteleti tagja lehetett, az utóbbi cím tehát komoly elismerést jelentett.)¹⁰ 1930-ban az elsők között jutalmazták a legmagasabb, tudományos érdemekért adható kitüntetéssel, a Corvin-koszorúval.¹¹

Államtitkársága után a politikába is belekóstolt. 1931 és 1939 között a váci kerület országgyűlési, 1942 decemberétől 1944 márciusáig az MTA felsőházi képviselője, közben a képviselőház alelnöke (1935–1938), 1938. május 20-ától december 1-jéig elnöke volt. (Reform)konzervatív, keresztény meggyőződése miatt a bal- és a jobboldali szélsőséget, az önkényuralmi rendszereket egyaránt elítélte, ezért is szállt szembe 1938 november végén – sok kormánypárti képviselőtársával együtt – Imrédy Béla miniszterelnök diktatórikus törekvéseivel.¹² Tiltakozásként ő is kilépett a Nemzeti Egység Pártjából, lemondott a házelnökségről, s bár Zsitvay Tiborral 1939. március 9-én – 36 főből álló frakciót alkotva – létrehozta a Keresztény Nemzeti Függetlenségi Pártot, a formáció az 1939. májusi választásokon csak Budapesten és kizárólag a listás szavazáson indult, mandátumot viszont nem szerzett. Így a párt fölbomlott (formailag csak 1944. augusztus 23-án szűnt meg),¹³ s ezzel Kornis politikai karrierje – legalábbis 1942-es felsőházi tagságáig – véget ért.

Kornis 1946 októberében Eduard Sprangerhez – a modern filozófia, pszichológia és pedagógia egyik klasszikusához – írt leveléből kiderül, hogy 1944 májusában letartóztatta és kihallgatta, majd október–novemberben három hétre bebörtönözte a Gestapo. (1945-től az illusztris nevek közül álló Gestapo Fogházviseltek Köre társaságának is tagja volt.) Ezután a szovjet megszálló hatóságok is elfogták két alkalommal – igaz, már csak rövid időre. Sprangernek – akitől 1958-as halála előtt Magyarországon beszerezhetetlen gyógyszereket kapott – arra is panaszkodott, mennyire megrontja és lealacsonyítja az embert a terror. Állításának érvényességét hamarosan ismét a saját bőrén tapasztalhatta.¹⁴

Kornis 1945-ben diktatúra- és náciellenessége, komoly tudományos teljesítménye és akadémiai múltja miatt lehetett az MTA elnöke. Ezek az előnyök azonban egyben hátrányoknak is bizonyultak, hiszen mögöttük az 1920-as évek aktív, az 1930-asok passzív kultúrpolitikai szereplése, az ezzel kapcsolatos, 1944-ig ismétlődő nyilvános állásfoglalások sora állt. Márpedig az előző korszak kultúrpolitikájának elítélésében – függetlenül attól, hogy Klebelsberg Kunóról vagy a háborús bűnösnek nyilvánított Hóman Bálintról volt szó – a baloldal már 1945-ben is egységes volt. Hiába tartott Kornis 1945. április végén *Közgondolkodásunk meg-bomlásának okairól* címmel az akkor még Pázmány Péter-ről elnevezett budapesti tudományegyetemen nagy hallgatóság előtt és élénk tetszéssel kísért előadást, amelyben a német fajelméletet, annak az 1944. esztendő Magyarorszá-gán is mérgező szellemét, a „történelmi osztály” tehetet-lenségét és az értelmiség közömbösségét ostromozta.¹⁵

Hasztalan kardoskodott az MTA nemes hagyomá-nyokat megőrző megújítása mellett 1945. június elején, amikor hangsúlyozta:

„Akadémiánk, amikor a tudomány tiszta tárgy-szerűségét és méltóságát megőrzi s a tudományt a merő publicisztikával össze nem zavarja, ugyanakkor erőteljesen óhajtja a haladó, világnézetben a fölös hagyományoktól meg nem kötött, de a történelmi folytonosság fonalát nyersen el nem tépő szellemét kidomborítani.

Egyesek azt vélik, hogy az Akadémia most szép számmal baloldali tudósokat választott tagjaivá. Ámde a tudós nem lehet sem bal-, sem jobboldali: csakis a tárgyban rejlő természetes ténybeli vagy logikai igaz relációkat kutatja. Ha egyoldalúan akár bal-, akár jobboldalinak érzi magát, akkor már nem igazi tudós. Az igazság, ha valóban igazság, akkor sem proletár, sem polgári, sem nagytőkési igazság. [...]

Most a politikai és földrajzi helyzet különös hangsúllyal érleli meg azt a törekvésünket, hogy az eddig a szellemi érintkezés szempontjából sokszor zárójelbe tett szomszédos nemzetek tudományosságával is szorosabb kapcsolatba jussunk: főképp pedig a nagyra fejlett orosz tudományos élettel kívánjuk a termékeny érintkezés fonalát felvenni. [...] Hazánk mai súlyos anyagi helyzete azt a feladatot rója ránk, hogy Akadémiánk szellemi ökonómiáját módosítsuk: hogy nagyobb súlyt vessünk a magyar természettudomány tervszerű fejlesztésére, főképp az ország természeti kincseinek feltárása szempontjából. [...] Akadémiánktól egyesek valami büntudatot, mea culpát várnának. Az Akadémia azonban nem érezheti magát valami külön bűnösnek. Hol van még egy 224 tagú testület, amelyben viszonylag oly kevesen váltak a vészes német politikai sugallom áldozatává?¹⁶ Kérdésfeltevése már önmagában is provokációnak számított a „múltat végképp eltörölni” szemlélet jegyében gondolkozó kommunisták – és „társutasaik” – szemében.

Kornis elnökletével az MTA Könyvkiadó Bizottsága is hiába döntött 1945 júniusában Lenin és Sztálin főbb műveinek kiadásáról.¹⁷ Mint ahogy – az MTA alapszabályainak megváltoztatása árán – feleslegesen támogatta Moór Gyula javaslatát, amelynek következtében 1945. július 20-án Hóman Bálintot, Orsós Ferencet és József főherceget kizárták a testület tagjai közül.¹⁸

Mindez már szinte semmit sem számított. A Pázmány Péter Tudományegyetemen 1945 márciusában kezdődő igazoló eljárások során 330 főből egyet ítéltek állásvesztésre, ket-tőt nyugdíjazásra, nyolcat pedig meg-feddtek. Az egyik nyugdíjazott Kornis, az MTA elnöke volt. A döntés ellen fellebbezett, s bár a népbíróság 1945. október 10-én megsemmisítette a kényszernyugdíjazási határozatot, „közszolgálatban való meghagyása mellett megfeddte” őt.¹⁹ Minden bizonnyal emiatt mondott le egy nappal később az MTA elnökségéről, amely szinte ugyanolyan rövid ideig tartott, mint 1938-as képviselőházi elnöksége. Nyilatkoza-

tában kiemelte: „Akadémiánk most szervezetében gyökeresen átalakul. Természetesnek és helyesnek tartom, hogy ügyeit új erők intézzék. A végzetes összeomlás óta lefolyt fél esztendő alatt a legsúlyosabb körülmények között az Akadémia épületének és anyagi ügyeinek helyreállítására voltam kénytelen fordítani java erőmet. A helyreállítás most már útban van. Bárha a szellemi újjáépítés sikeresebben és gyorsabb ütemben folynék le.”²⁰

1945 decemberében a kultuszminiszter, Keresztury Dezső ugyan még kinevezte a budapesti Középiskolai Tanárképző Intézet elnökévé,²¹ ezután azonban állandó támadásoknak volt kitéve. 1946. augusztus közepén a Magyar Kommunista Párt központi lapja, a *Szabad Nép* „igazi tisztogatást” követelt az egyetemeken. Három professzort emelt ki, akikre „nincs szükség”: Schwartz Elemér nyelvészt, Gerevich Tibor művészettörténészt és „mindenekelőtt” Kornis Gyulát, aki a „Horthy rezsim legkimagaslóbb képviselője az egyetemen”, „a belpolitikában a szegedi gondolat, külpolitikában pedig a német–olaszbarát, szovjetellenes háborús vonal híve” és „Horthy Miklós legismertebb dicsőítője volt. »A magyar politika hősei« című, azóta indexre tett könyve egymaga elegendő bizonyítékot szolgáltat Kornis alkalmatlanságára.”²² A tudományos élettől visszavonuló Kornis végül 1948. április 16-án akadémiai tagságáról is lemondott – ilyesmire addig nem volt példa –, a következő tanévtől az egyetemen sem oktathatott már. 1951-ben kitelepítették, először Poroszlóra, innen aztán Hajdúszoboszlóra költözött, ahol haláláig élt. Rövid kórházi kezelés után Budapesten hunyt el, ahol a Farkasréti temetőben mindössze hatan búcsúztatták.²³

MOÓR GYULA AZ MTA ELNÖKI SZÉKÉBEN

Kortársa – és az MTA elnöki székében utódja –, Moór Gyula sorsa sem volt sokkal szerencsésebb. Míg Kornis a kultúr-, Moór a jogfilozófia legismertebb magyar képviselője volt, aki szintén egy Magyarországra menekült intézményben, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen magántanár (1917), majd nem sokkal később, mind-

össze harmincesztendősen professzor (1918) lett. A Szegedre települt intézményből 1928-ban a jogfilozófia nyilvános rendes tanáraként került a budapesti tudományegyetem jogi karára, ahol az egyik legnagyobb tudású oktatóként, lebilincselő előadóként és a diákság támogatójaként tartották számon. Kétszer a dékáni (1935–1936 és 1947–1948), a legkritikusabb, 1945–1946. tanévben pedig a rektori tisztet is betöltötte. Első világháborús helytállásáért 1928-ban vitézzé avatták, ami miatt 1945 után támadások céltáblájává vált. A tudományos közéletben ő is igen aktív volt, ám – Kornissal szemben – 1945 előtt nem vállalkozott politikai szerepvállalásra.²⁴

Az MTA-nak 1925-ben lett levelező, 1942-ben rendes, 1945 májusában pedig igazgatótanácsi tagja; ugyanekkor Kornistól ő vette át a II. osztály elnökségét. Moórnak a moszkvai követi posztot is felkínálták – állítólag igazságügyminiszterként, sőt köztársasági elnökként is szóba került a neve –, amit azonban köszönettel visszautasított. Viszont örömmel fogadta, hogy 1945 novemberében, a választásokat követően összeülő nemzetgyűlés első ülésén az ország szellemi és közéleti vezető személyiségeinek fenntartott tizenkét hely egyikére őt jelölték és választották meg (többek között az MTA elnökségében utódja, Kodály Zoltán, illetve egyik legfőbb ellenlábasa, Szent-Györgyi Albert társaságában).²⁵

Kornis lemondása után, 1945. október 29-én az MTA összes ülése egyhangúlag kérte föl Moórt a megüresedettnek nyilvánított elnöki poszt ideiglenes vállalására.²⁶ Majd egy éven át elnökhelyettesként irányította a testületet. Az anyagi gondok és a székház használhatatlansága mellett a magyar tudományos élet legnagyobb tekintélyének, a baloldal támogatását is élvező Szent-Györgyi Albertnek az MTA elleni kirohanásaival is meg kellett küzdenie. Szent-Györgyi többször kifejezte elégedetlenségét a természet- és a műszaki tudományok akadémiai alulreprezentáltsága miatt, s még Kornis elnöksége alatt, 1945 júliusának végén létrehozta saját ellenintézményét, a Magyar Természettudományi Akadémiát.²⁷ (Kornis távozásához ez is nagyban hozzájárult.) Ám ezután is vehemensen bírálta az Akadémiát, vádjaira pedig Moór is keményen válaszolt.

Miként a *Világ* 1945 decemberében tudósított róla: „Szent-Györgyi professzor rámutatott arra, hogy volt ugyan egy Tudományos Akadémiánk, de ez nem állt feladata magaslatán, és éppen ezért több természettudóssal együtt pár nappal ezelőtt kérte a tagok névsorából való törlését, azzal a megokolással, hogy a Magyar Tudományos Akadémia elzárkózott minden olyan reform elől, amely a megújódáshoz vezetett volna. Az Akadémia – mondotta – a szervilizmusnak és féltudománynak lett a fészke, József főhercegben találta meg legméltóbb vezetőjét és Orsósban [Orsós Ferencben] tudományos eszméjét, nagymértékben felelős tehát nemzeti katasztrófánkért. Akadémia nélkül az országot újjáépíteni lehetetlen, a Tudományos Akadémia pedig jelen szervezetével és névsorával az újjáépítés munkájára képtelen.”²⁸

Moór Gyula erélyes, de tárgyilagos reakciója szerint viszont: „Nem áll az sem, hogy az Akadémia a felszabadulás óta saját erejéből megújulni nem törekedett volna. Tavaszi nagygyűlésén mintegy ötven új tagot választott, jórészt olyanokat, akik azelőtt mellőzve voltak. Ez a tagoknak körülbelül 35 százalékos felfrissítését jelenti. [...] Nem áll az sem, hogy szervezetén a szükségesnek látszó változtatásokat megtenni vonakodott volna. Az elmúlt nyár óta folytak tárgyalások ebben az irányban, s ezek eredményét két ízben maga Szent-Györgyi is elfogadhatónak találta. Sajnos, mindkét esetben nem tellett bele 48 óra sem, és álláspontját megváltoztatta. [...] három lényeges kérdésben nem engedhettünk. Nem voltunk hajlandók az Akadémiát két akadémiaira feldarabolni. Nem voltunk hajlandók továbbá az új tagok választásának eddigi titkos szavazással történő demokratikus formáját feladni, s egy bármilyen nagy tudós kijelölésétől tenni függővé azt, hogy ezentúl ki kerülhessen be a tagok közé. Parancsuralmi rendszert mégsem lehet az Akadémiában meghonosítani. Végül nem voltunk hajlandók azt a bizzar gondolatot sem elfogadni, hogy az összes tagok mondjanak le, azután egy magát csalhatatlannak tartó személy vagy bizottság hívja vissza az »igazi« tudósokat s alapítsa meg az új Akadémiát. [...]

Nem áll végül az sem, hogy az Akadémia, amely több mint százéves fennállása alatt felmérhetetlen érdemeket szerzett a magyar kultúra szolgálatában, az újabb időkben csupa szervilis »féltudósból« állott volna, és ne szolgálta volna a tudományt.

Jellemző, hogy Szent-Györgyi új akadémiajának 40 tagja közül 21 a régi Akadémiának is tagja. Való az is, hogy 1938 óta az Akadémiának több mint száz kiadványa jelent meg.²⁹

Brassó, 1888. augusztus 11.

Budapest, 1950. február 3.

1945. október 29. –
1946. július 24.

I/10. Moór Gyula
Ismeretlen fényképész felvétele
1945 körül

Hosszas huzavona után végül 1946 kora nyarán a kultuszminiszter közvetítésével sikerült a szemben álló feleknek megegyezniük. Az MTA 1946. július 1-jei összes ülésén Moór Gyula bejelentette, hogy Szent-Györgyi és két másik akadémikus (Bay Zoltán, Egerváry Jenő) visszavonták kilépési határozatukat. Viszonzásként az MTA elfogadta addig három osztályának negyedikkel történő bővítését, hogy teljesülhessen Szent-Györgyiék kívánsága a szellem- és a természettudományok azonos súlyú képviseléről. Ezután a tudós testület 105. nagygyűlésének július 22-i összes ülésén a magyar szellemi életben rendkívüli megbecsültségnek örvendő Kodály Zoltánt választották új elnökké, a másodelnök pedig az egy év múlva az Amerikai Egyesült Államokba távozó Szent-Györgyi lett.³⁰

Az amúgy is csak ideiglenesnek számító, helyettes elnöki posztról távozó Moór Gyula az 1947-es, kékcédulás választásokon a Magyar Függetlenségi Párt (Pfeiffer-párt) színeiben ismét bejutott a parlamentbe, ám az egypártrendszer felé haladó hatalom a pártja mandátumait megsemmisítette: a választást elcsalók a tiszta eszközökkel élőköt vádolták visszaélésekkel. Moór egyre romló egészségi állapota miatt 1947 őszétől kollégája, Gajzágó László tartotta meg az egyetemi előadásait, s jogi kari dékáni teendőit is jórészt Eckhart Ferenc látta el helyette.³¹ 1947 decemberében egy kommunista képviselő ennek ellenére is durván kikelt ellene. Weil Emil dühödten sérelmezte, hogy a „hazaáruló-fasiszta” Pfeiffer-párt „főideológusa” még mindig professzor, sőt dékáni tisztséget is visel, s kérte, hogy mielőbb távolítsák el Moórt az egyetemről.³² A kultuszminiszter Ortutay Gyula hónapokkal későbbi válaszában közölte, hogy „múlt év december hó 9-én dr. Moór Gyula öt hónapi betegszabadságra távozott, ahonnan legjobb tudomásom szerint nem is tér vissza.”³³ Moórt 1948. december 31-ével

helyezték végleges nyugállományba. 1949 őszén – számos társához hasonlóan – akadémiai tagságától is megfosztották. 1950. február 3-án gégerákban hunyt el.³⁴

Utódja, az elnökséget 1949 októberének végéig betöltő Kodály – minden tekintélye ellenére – nem tudta megakadályozni az MTA autonómiájának megszüntetését. A Gerő Ernő vezetésével 1948 végén fölállított, de csak 1949 februárjától alig több mint fél éven át szigorú pártellenőrzéssel működő Magyar Tudományos Tanács teljesen háttérbe szorította a jó 120 esztendeje a magyar tudományosság legfontosabb fórumának számító Akadémiát, amely 1949 végére a Magyar Dolgozók Pártja felső vezetésének utasításait követő szervezetté silányult. Átvette a Tudományos Tanács titkárságát, amely a szoros pártfelügyeletet biztosította, és alapszabályának módosításával független köztestületből állami költségvetési intézménnyé vált. Az ehhez asszisztálni már nem kívánó Kodályt Rusznyák István váltotta az elnöki székben (1949–1970). Vezetésének első nagyrendezvénye az 1949. december 19-i ünnepélyes díszülés volt, Sztálin 70. születésnapja alkalmából.³⁵

Az akadémikusok létszáma megfeleződött. Az addigi tagok döntő többségét, így Moór Gyulát is minden további nélkül kizárhatták a testületből – vagy a semmilyen jogosítvánnyal sem bíró tanácskozási tagságot hagyták meg nekik –, s helyükbe új, megbízható kádereket nevezhettek ki. Látszólag viszont mégiscsak erősödött a centralizált, országos tudományos főhatósággá váló, a tudományos minősítésekről is döntő intézmény, hiszen az egyetemek tudományos kutatásban betöltött korábbi szerepének viszszaerősítésével párhuzamosan – szovjet példát követve – létrehozták az Akadémia kutatóintézeti hálózatát.

Ujváry Gábor

JEGYZETEK

- 1 Kornis: A megújuló, 1.
- 2 *AÉ* 54 (1946) 478. sz. 6.; 56 (1948) 480. sz. 70–73.
- 3 Fráter: *A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai*, 47., 69., 119., 132. és 264. Az idézet: *AÉ* 54 (1946) 478. sz. 6.
- 4 *AÉ* 54 (1946) 478. sz. 7.
- 5 OSZK Kt. 15/301. Berzeviczy Albert Hóman Bálintnak, 1935. december 30.
- 6 Koncz (s. a. r.): *Az utókor címére*, 54., 41.
- 7 Az egyházzal ápolt kapcsolatáról lásd Mózesy: Dr. Kornis Gyula, 30–43.
- 8 Kornis: *Kultúra*, 1–2.
- 9 Legteljesebb életrajza: Somos: *Kornis Gyula*; Kiváló összegzés az életútjáról: Hunyady: *Kornis Gyula*, 27–68.
- 10 Pach (főszerk.): *Másfél évszázad*, 144.
- 11 Büky: *A szellem lovagjai*, 14., 18., 20–23.; Gyuricza: *A Corvinlánc*, II. 158–160.
- 12 Sipos (szerk.): *Imrédy Béla*, 321–324.; Hunyady: *Kornis Gyula*, 44–48.
- 13 Kornis 1939. március 9-én, napirend előtti felszólalásában jelentette be a párt létrehozását, egyben ismertette annak programját: *Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója*. XXII. Bp., 1939. 245–252.; Gergely–Glatz–Pölöskei (szerk.): *Magyarországi pártprogramok*, 409–410.
- 14 Retter: Ein Brief, 227–234.; Uő: Eduard Sprangers, 313–325.
- 15 Közgondolkodásunk megbomlásának okairól. *Népszava* 1945. április 28. 5.
- 16 Kornis Gyula: A megújuló Akadémia. *Világ* 1945. június 3. 1.
- 17 Az Akadémia kiadja Sztálin és Lenin műveit magyar nyelven. *Kossuth Népe* 1945. június 27. 8.
- 18 Hóman kizárásáról újabban: Ujváry: Hóman Bálint pere, 163–195., 181–187.
- 19 Kornis Gyulát igazolták. *Világ* 1945. október 12. 3.
- 20 Kornis Gyula lemondott a M. T. Akadémia elnökségéről. *Világ* 1945. október 18. 3.
- 21 *Magyar Közlöny* 1945. december 20. (205. sz.) 1.
- 22 Igazi tisztogatást az egyetemeken. Nincs szükség Schwartzra, Gerevichre, Kornisra s a Horthy-rendszer többi kiszolgálójára. *Szabad Nép* 1946. augusztus 15. 4.; Kornis: *A magyar politika*.
- 23 Hunyady: Kornis Gyula, 59–62.; Utolsó éveinek „kitaszított-ságáról” lásd még Somos: *Kornis Gyula*, 232–235.
- 24 Életútjának a legteljesebb feldolgozásai: Szabadfalvi: *Moór Gyula*; Újabban lásd uő: „A napi politika...”, 69–98.
- 25 Szabadfalvi: *Moór Gyula*, 153–154.
- 26 *AÉ* 54 (1946) 478. sz. 18.
- 27 Megalakult a Magyar Természettudományi Akadémia. *Világ* 1945. augusztus 1. 3.
- 28 Szent-Györgyi Albert éles támadása a Magyar Tudományos Akadémia ellen. *Világ* 1945. december 6. 4.; Lásd még Szent-Györgyi Albert: „Az Akadémia nagy mértékben felelős nemzeti katasztrófánkért”. A haladó magyar tudósok reformokat és tagrevíziót követelnek. *Szabad Nép* 1945. december 6. 3.
- 29 Moór Gyula professzor visszautasítja Szent-Györgyi Albert vádjait az Akadémia ellen. „A támadás lehetetlenné teszi a további tárgyalást”. *Világ* 1945. december 12. 4.
- 30 *AÉ* 54 (1946) 478. sz. 19–21., 24.; Szent-Györgyi Albert visszalépett az Akadémiába. 90 taggal csökkent az Akadémia létszáma. *Világ* 1946. július 3. 1.; Tasiné: *Szent-Györgyi Albert*, 236–239.; Az 1945 utáni folyamatokat Tilkovszky Lóránt tanulmánya elemzi: Pach (főszerk.): *Másfél évszázad*, 349–360.
- 31 Szabadfalvi: „A napi politika...”, 84–89.
- 32 *Az 1947. évi szeptember hó 16-ára összehívott országgyűlés naplója*. II. Bp., 1948. 174.
- 33 Uo. III. 1233.
- 34 ELTE EKL 7a, 48. kötet. 1948. december hó 15-i IV. rendes ülés, 9. napirendi pont. Közéletből kivonulásáról: Szabadfalvi: *Moór Gyula*, 169–176.
- 35 *AÉ* 57 (1949–1950) 481. sz. 19–43.

Kodály Zoltán

Kodály Z

Tudósok a politika keresztüztüében

A *Magyar táncok 1729-ből* című előadása utolsó bekezdésében a hatvankilenc éves Kodály Zoltán váratlan őszinteséggel vallott arról, hogy tudományos tevékenységét, azaz népzene-kutatói munkáját kényszerként élte meg: „az igazi fejlődés az lesz majd – mondta –, ha a tudósok olyan jól végzik a maguk dolgát, hogy a művészek csak művészek lehetnek, s nem kénytelenek egyúttal tudósok is lenni”.¹ S bár ő maga igen fiatalon tudta, hogy később oly sokrétűvé váló életútjának vezérlő csillaga a zeneszerzés lesz,² tudományos-kutatói pályára való alkalmasságát már nagyszombati gimnáziumi tanárai felismerték: az ő ösztönzésük nyomán zeneakadémiai stúdió-mait Kodály bölcsész-tanulmányokkal egészítette ki a Budapesti Tudományegyetemen és az Eötvös Collegiumban.³ Az ifjú tudós zeneszerző elsősorban a nyelvészet iránt mutatott érdeklődést,

Kecskemét, 1882. december 16.

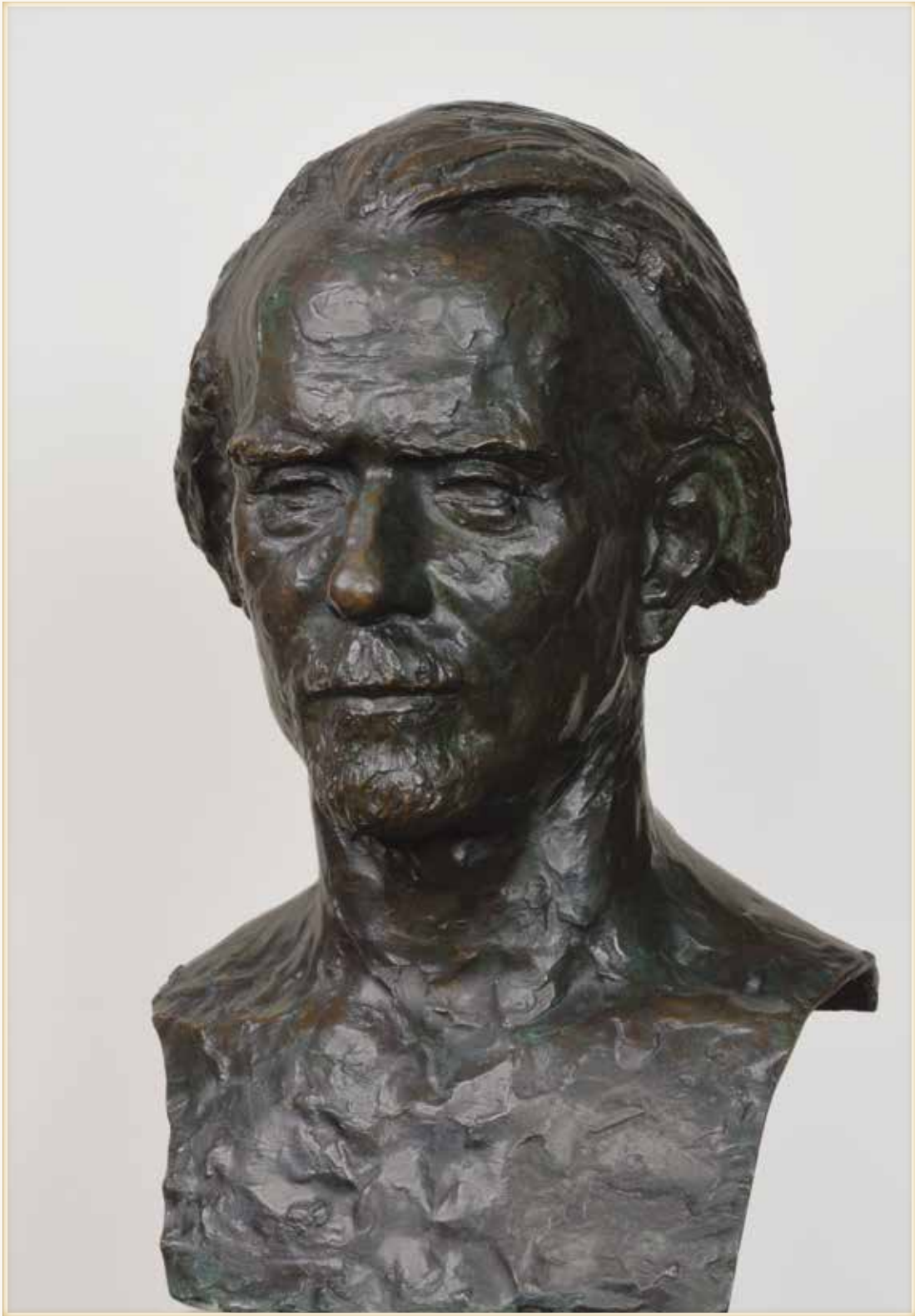
Budapest, 1967. március 6.

1946. július 24. –
1949. október 31.

I/11. Palotai Gyula:
Kodály Zoltán
1952

igaz, tájékozódását már akkor is annak a zenével, irodalommal és néprajzzal is közös határterülete – a magyar nyelvnek a népköltészetben megjelenő ritmusa – határozta meg. 1906-ban készült el a magyar népdal strófaszerkezetéről szóló doktori értekezése, amelyben számos kurrens ritmustani munkára hivatkozott.⁴ Bár későbbi népzenei kutatásai meglehetősen eltávolodtak a ritmustantól, mégiscsak ez volt az a vizsgálódás, amely – Vikár Béla példáját követve – elindította a korszerű magyarországi népzene-gyűjtést, s amelyhez hamarosan, Kodály módszertani útmutatásai nyomán, a téma iránt ugyanakkor érdeklődést mutató és magát gyűjtőként már korábban kipróbáló Bartók Béla is csatlakozott.⁵

KODÁLY ZOLTÁN ÉS BARTÓK BÉLA GYŰJTÉSEIRŐL

Kodály gyermekora helyszínén, a Csallóközben gyűjtött először népdalt,⁶ mégpedig a mélyszegénységben élő parasztság körében. Erősen érintette ez a szociológiai tapasztalat, mint ahogy az autonóm, a városiasságtól akkor még érintetlen, később „gesunkenes Kulturgut”-ként meghatározott, évszázados emlékeket megőrző népi kultúra páratlan gazdagsága is. Kodály számára hamar egyértelművé, s hamarosan mindent meghatározó *ars poeticá*vá is vált, hogy a parasztság életformájával és kultúrájával való azonosulás a modern magyar (zene)művészet alapját kell képezze. Mint *Mi a magyar a zenében?* című, 1939-es tanulmányában írta: „A néphagyomány jelentőségét az eltelt harminc év alatt talán sikerült annyira a köztudatba vinni, hogy ma már nem kétséges: ennek átélése nélkül magyar zeneszerző nem lehet senki.”⁷ Ennek fényében nem meglepő, hogy a néphagyomány művészi és tudományos feldolgozása párhuzamosan van jelen Kodály Zoltán egész életpályáján.

Alkotói tevékenysége a kezdetektől szorosan összefonódott a tudományos munkával, amelyben Bartók lett állandó társa. A Bartókkal való együttműködésének mérföldkövei közé tartozik *Az új egyetemes népdalgyűjtemény* tervezete,⁸ amelyet 1913-ban a Kisfaludy Társaságnak

nyújtottak be. Ez a munka a második világháború után, az MTA Népzenekutató Csoportjában megvalósuló *A Magyar Népzene Tára*-sorozat kiindulópontját képezte,⁹ valamint az 1917-ben megjelent *Ötfokú hangsor a magyar népzeneben*, amely tizenegy év felfedezésszámba menő, közös megfigyeléseit összegezve, a pentatónia magyar népzeneben betöltött kivételes jelentőségét tárta a tudományos közösség elé.¹⁰ A két komponista felosztotta egymás között a kutatási területeket: míg Bartók a szisztematikus dallamrendezés, valamint a szomszéd népek népzeneje és a népzenei kölcsönhatások iránt érdeklődött, Kodály elsősorban a magyar népzene történeti rétegeivel, a magyar népzene finnugor kapcsolataival és a népzene műzenei megjelenési formáival foglalkozott. Munkájuk jelentős mértékben hozzájárult egy új tudományszak, az összehasonlító népzene-tudomány megszületéséhez.¹¹

Kettejük népzenei gyűjteménye megközelítően 6500 dallamot foglal magába.¹² A népdalgyűjtést már a 19. század második felétől saját ügyének tekintette a Magyar Tudományos Akadémia is, bár akkor elsősorban még a népdalok szövegének gyűjtésére fókuszált. Az olyan első, bár kétségtelenül monumentálisnak tekinthető kísérletek, mint a Bartalus István-féle *Magyar népdalok egyetemes gyűjteménye* a népdalfogalomnak egy korábbi, a 20. századi gyűjtések nyomán avittá váló értelmezését követik.¹³ Habár Bartóknak és Kodálynak már a század első évtizedében sikerült új koncepcionális és módszertani alapokra helyezni a népzene-kutatást, a Magyar Tudományos Akadémia meglehetősen későn vett tudomást a paradigmaváltásról. E téren akkor állt be fordulat, amikor 1934-ben Bartókot a Zeneakadémiáról áthelyezték az MTA-ra, és a főépület Patkós-szobájában az addig összegyűjtött dallamok alapján megkezdte a szisztematikus népdalrendszerezést.¹⁴ Két évvel később, 1936-ban megválasztották az Akadémia levelező tagjává.¹⁵

KODÁLY ZOLTÁN AZ MTA ELNÖKI SZÉKÉBEN

A bölcsészdoktor Kodály útja rögzösebbnek bizonyult a Tudományos Akadémiához. 1940-ben, Bartók Amerikába

való távozását követően ugyan átvette a feldolgozó munka irányítását, ám 1941-ben – a sajtó és a magyar értelmiség nagy megdöbbenésére – mégsem választották meg az MTA levelező tagjának; megválasztására csak két évvel később került sor.¹⁶ A zenetudomány – amely hagyományosan a nyelv- és irodalomtudományok közé tartozik – ekkor még meglehetősen apró szakma volt, amit kisszámú, többnyire Németországban képzett tudós képviselt. Kodály zeneszerzői reputációja, elismertsége és megbecsültsége – amelyhez politikai függetlensége mellett nagymértékben hozzájárult az is, hogy tanítványaival kezébe vette a hazai ének-zene oktatás megreformálását¹⁷ – tette lehetővé, hogy 1945-öt követően az Akadémia körein belül is megváltozzon a pozíciója.

Maga az Akadémia története legnagyobb válságát élte át: a földtörvény nyomán megfosztották földjeitől, így minden bevételétől is, és Budapest ostroma során a főépület is komoly károkat szenvedett.¹⁸ Ráadásul számos belső – részben politikai, részben tudományos – feszültséggel kellett megküzdenie: a Nobel-díjas Szent-Györgyi Albert energikus fellépése és a Magyar Természettudományi Akadémia megalapítása következtében 1945-ben Széchenyi Akadémiája majdnem kettészakadt. Szent-Györgyi, aki a természettudományok erőteljesebb támogatását sürgette, egyértelműen az MTA elnöki pozícióját kívánta megszerezni.¹⁹ Álláspontján mégis változtatni tudott, amikor 1946 kora nyarán Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter tárgyalásokat kezdeményezett a két Akadémia között. Végül a miniszter javaslatára a Szent-Györgyihez hasonlóan reprezentatív értelmiséginek számító Kodályt jelölték, majd választották meg 1946. július 24-én a Magyar Tudományos Akadémia elnökének.²⁰ Szent-Györgyi Albert az Akadémia másodelnöke lett. Első elnöki beszédében – *Beköszöntőjében* – Kodály a tudományterületek kibékítését és a magyar tudományosság külső feltételeinek biztosítását tűzte ki elnöki céljául.²¹

Az Akadémia működéséről, feladatáról, a tudomány helyzetéről vallott elképzeléseiről, elnöki szerepkonceptiójáról az MTA nagygyűlésein tartott beszédei tanuskodnak leginkább, amelyek egyben azt is dokumentálják,

milyen szűk mozgásteret volt a koalíciós időszakban a mind anyagilag, mind pedig politikailag nyomás alá helyezett Magyar Tudományos Akadémiának.²² Az Akadémia működésének mindennapi ügyeit azonban nem az elnök, hanem a fáradhatatlannak tűnő főtitkár, Voinovich Géza vitte 1949-ig. Kodály csak a kiemelten fontos ügyekben exponálta magát, hiszen a felszabadulást követően számos más tisztséget is vállalt: 1945. szeptember végétől a Zeneművészeti Főiskola Igazgató Tanácsának elnöke, november végétől – vezető közéleti személyiségként – nemzetgyűlési képviselő, 1946. január 8-tól a Magyar Művészeti Tanács elnöke, május 25-től pedig a Zeneművészek Szabad Szervezetének elnöke lett.²³ Ráadásul az elnöki időszak első felében sokszor volt távol az igazgatótanács ülésektől is,²⁴ ami elsősorban hosszan tartó külföldi útjaival magyarázható. 1946. szeptember 27-én előbb Angliába, majd az Amerikai Egyesült Államokba utazott, ahonnan – egy londoni, párizsi és svájci kitérő után – csak 1947. május 8-án tért vissza feleségével Budapestre. Ám nyolc nappal később újból elutazott, ekkor Moszkvába és Leningrádba. A Szovjetunióból június 6-án érkezett haza, vagyis összesen háromnegyed évet töltött távol otthonától és közéleti feladataitól.²⁵

Az MTA elnökeként Kodály elsősorban a reprezentatív, kül- és tudománypolitikai, valamint a nemzetközi kapcsolatokat érintő és ezért a tudományfinanszírozás szempontjából kiemelt jelentőségű feladatokat vállalta magára. Ezek közül a Rockefeller Alapítvány támogatásának megszervezése tekinthető a legfontosabbnak. A Rockefeller Alapítvány jelentős mennyiségű kutatási eszközt ajánlott fel, majd juttatott el Magyarországra, amelyek intézetek és egyetemek természettudományi kutatásait segítették.²⁶ Szintén Kodályra hárult az a feladat, hogy tartsa a kapcsolatot az UNESCO-val. A tudós testület vezetőjeként már 1947-ben együtt kellett működnie az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezetével, több levelet is váltott Jacques Havet-val, aki az UNESCO filozófiai szekciójának volt vezetője, valamint Julian S. Huxley-val, aki az UNESCO általános igazgatójaként tevékenykedett, és akik számára egy nyilatkozatot kellett összeállítania

az emberi jogok tárgyában.²⁷ Egy másik UNESCO-ügy a szerzői jogi kérdéseket érintette.²⁸

Ám a reményt keltő nemzetközi tudománypolitikai sikerek, amelyek a normális tudományműködés illúzióját kelthetik, nem fedhetik el a tényt, hogy Kodály elnöki tevékenysége első szakaszának számos személyi és presztízvesztése is volt. Szent-Györgyi Albert 1947 júniusában – szinte pontosan akkor, amikor a Szovjet Tudományos Akadémia levelező tagjává választották²⁹ – disszidált, és háromnegyed évvel később lemondott alelnöki posztjáról. Bár az Igazgatótanács nevében Voinovich válaszolt hivatalosan az alelnök lemondására,³⁰ Kodály súlyos kárként élte meg Szent-Györgyi távozását, és valamiképpen a magyar kultúra és tudomány szimbolikus sorsát látta benne. Arra, hogy Szent-Györgyi más tudósokkal – így például Bay Zoltánnal – együtt külföldre távozott, közvetlenül reflektált is elnöki beszédeiben. Az 1948. március 21-i rendkívüli, az 1848–1849-es forradalomra emlékező ünnepélyes közgyűlésen például így fogalmazott: „Ma is számos magyar származású művész és tudós dolgozik külföldi munkahelyeken, s az őt ért elismerés java a neki otthont adó országokra háramlik. S még csak szemrehányással sem illethetjük a fészekhagyókat. Mert ha itt maradnak, képességeik elsorvadnak.”³¹

Kodály többi elnöki beszédében is szóba hozta: ahhoz, hogy kibontakozhassanak, a magyar tehetségek kénytelenek hazájukon kívül szerencsét próbálni. Nem tagadható azonban, hogy Szent-Györgyi menekülése csak részben függött össze a kutatáshoz szükséges eszközök hiányával és a kevésbé inspiráló tudományos légkörrel, amire távozásakor Kodálynak írott lemondó levelében hivatkozott.³² Szent-Györgyi Kodályhoz hasonlóan pontosan érzékelte, hogy a politika – elsősorban a Magyar Kommunista Párt – egyre nagyobb nyomást gyakorol a közéletre és benne az Akadémiára. Míg a koalíciós kormány időszakában Keresztury még a pártok politikai képviselője szempontjából kiegyensúlyozott tudós testület kialakítását sürgette – bár már ez a koncepció is ellentmondott a tudományos kiválóságot és a tudomány függetlenségének eszméjét előtérbe állító MTA-elképzeléseknek –, a kommunisták a kommunista

meggyőződésű tudósok számának növelésével és végeredményben az MTA teljes szovjetizálásával látták volna megoldottnak az Akadémia helyzetét.³³ Az Akadémiát a kormányzat sarokba szorította: bár megígérte, hogy fenntartásának költségeit biztosítja, az összegeket nem vagy csak meglehetősen későn folyósította.³⁴ Az épület felújítása is lassan haladt, pedig az elképzelések szerint az 1848–1849-es forradalom századik évfordulójára nagyrészt használhatóvá kívánták tenni a romos állapotú székházat.³⁵ Ehhez képest az Akadémia filléres gondokkal küzdött – kiadványait nem tudta közreadni, sőt 1947-től kénytelen volt alkalmazottai létszámát is csökkenteni³⁶ –, amit Kodály mind Kereszturynek, mind utódjának, Ortutay Gyulának többször jelzett is.³⁷

AZ AKADÉMIA POLITIKAI NYOMÁS ALATT

Az államnak egyre nagyobb elvárásai voltak az Akadémiával szemben. Már 1945. június 8-án levelet kapott az Akadémia Dálnoki Miklós Béla miniszterelnöktől, hogy jelentesse meg magyar fordításban Lenin és Sztálin műveit.³⁸ A fordítás azonban az anyagi háttér biztosítottágának hiányában nem kezdődött meg, és a késlekedés miatt a sajtó talált egy témát, amelynek nyomán 1946-ban és 1947-ben hadjáratot indíthatott az Akadémia ellen. Különösképpen azért, mert a Szikra Nyomda több Lenin- és Sztálin-kötetet is kiadott, s néhány közülük negyven-ötvenezer példányban kelt el.³⁹ 1947 nyarán Ortutay Gyula miniszter írt levelet az MTA-nak a Lenin- és Sztálin-kiadások ügyében.⁴⁰ Szeptemberben megismételte kérését,⁴¹ majd a *Szabadságban* gúnyirat jellegű írás látott napvilágot a kiadás halogatásáról.⁴² Bár az Akadémiának nem volt pénze a fordításra és a kiadásra, Voinovich kezdeményezte a Társadalomtudományi Bizottságnál a kiadások előkészítését.⁴³

1947 első felében egy másik sajtótámadás is érte a tudós testületet. A különböző intézményeknek a fasiszta kiadványok jegyzéke alapján 1947. február 20-áig kellett beszo­l­gá­l­tat­ni­uk a németbarát vagy szovjetellenes könyveket

megsemmisítés céljából. Az MTA teljesítette kötelezettségét, ám a Szövetséges Ellenőrző Bizottság tagjai – valójában Szergejcsuk szovjet ezredes kíséretében a magyar államrendőrség hat nyomozója – január folyamán további 5320 kiadványt foglalt le az Akadémia könyvtárában, amit április 30-án szállítottak el egy teherautóval. A lefoglalt kötetek közül 3843 nem szerepelt a kiadott jegyzékben, míg a többi kötet nem az Akadémia, hanem az eltűnt – azaz 1944-ben Németországba menekült – Kibédi Varga Áron és a Magyar–Német Társaság Melich János könyvtárigazgató irodájában elhelyezett könyvtárának részét képezte.⁴⁴ Keresztury kétszer is utasította az MTA-t, hogy folytasson eljárást az ügyben – a második levélben igen keményen fogalmazott: „felhívom a Magyar Tudományos Akadémia Elnökségét, hogy a mulasztó tisztviselők ellen megfelelő úton járjon el, és az eljárás következtében a mulasztást a legszigorúbb eszközökkel torolja meg”⁴⁵ –, ám az ügyben kiküldött bizottság csupán „feledékenységét” állapított meg, amit azután az igazgatótanács „gondatlanságra” módosított.⁴⁶ Ortutay Gyula, aki ekkorra átvette Keresztury székét a minisztériumban, még fenyegetőbben reagált: „Nézetem szerint nem »feledékenység és gondatlanság« történt, hanem ezeknél jóval több, ami esetleg az Akadémia jövőjére is káros kihatással lehet. Az a körülmény, hogy »szándékosság vagy elfelejtésre irányuló törekvés« fennforgott-e vagy sem, semmi körülmények között sem mentheti az Akadémia felelős vezetőit.”⁴⁷

Kodályt, aki az Akadémia első számú „felelős vezetője” volt, ekkor még nem érték közvetlen támadások. Az 1947. augusztusi kékcédulás választások, de különösképpen a Magyar Dolgozók Pártja 1948. júniusi megalakulását követően azonban jelentős mértékben megváltoztak a politikai erőviszonyok. A Minisztertanács, mindössze öt nappal az MTA 108. közgyűlése után, 1948. július 9-én elfogadta azt a törvényjavaslatot, amely a Magyar Tudományos Tanács életre hívását célozta meg. A törvényjavaslatot az országgyűlés augusztus elején mindössze pár napig tárgyalta, majd szeptember elején el is fogadta.⁴⁸ Az új tudományirá-

nyító szerv az Akadémiától függetlenül működött, s bár vezetésében több – kommunista irányultságú – akadémikus részt vett, Kodály mint MTA-elnök semmilyen szerepet nem kapott benne.

A tanács feladata tulajdonképpen az volt, hogy kidolgozza a magyar tudomány munkatervét, felmérje a magyar tudományosság helyzetét, ellenőrizze a tudományos kiadványokat, szakfolyóiratokat működtessen, valamint működjön együtt az Ösztöndíjtanáccsal. Kezdetben azonban inkább adatokat gyűjtött magyar tudósokról különféle kötelezően kitöltendő kérdőíveken, így az Akadémia tagságáról és vezetéséről is.⁴⁹ Az MTA vezetősége, látva a tanács tevékenységét, joggal tartott attól, hogy az új intézmény létrehozása valójában az Akadémia megszüntetésének előszobája.⁵⁰ Kodály egy 1949 februárjában tartott akadémiai értekezleten így fogalmazott:

„ha az Akadémia így marad, akkor nagyon könnyű az az elképzelés, hogy hagyják békén kimúlni.”⁵¹

Kétségtelen ugyanakkor, hogy 1949-ben a kormányzat végre valóban biztosította az MTA működésének anyagi feltételeit, mégpedig éppen a Tudományos Tanács révén, amit Kodály egy hivatalos levélben meg is köszönt.⁵²

Az új tudományműködtetési struktúra kialakítását minden korábbinál élesebb sajtótámadások kísérték: Rusznyák István, aki Kodályt követően az átalakított Akadémia elnöke lett, és ezt a tisztségét több mint húsz évig viselte, egy nyilatkozatában az Akadémián belüli „tisztogatás” szükségességét hangsúlyozta.⁵³ A kommunista politikus, Kállai Gyula hasonló nyilatkozatot adott ki, hangsúlyozva, hogy az MTA „nem esett át a demokrácia tisztítóüzén”, és hogy az „ellenforradalmi rendszer” képviselői, a „reakciók” még mindig jelen vannak az intézményben, mint például a két korábbi elnök, Kornis Gyula és Moór Gyula.⁵⁴ Az akadémikusokon egyértelműen apátia lett úrrá: a tagság alig-alig vett részt a rendszeresen szervezett osztály- és felolvasóületeken.⁵⁵

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA SZOVJETIZÁLÁSA

Nyilvánvaló lehetett mindenki számára, hogy az immár elkerülhetetlen átalakítás – ekkor már egyértelműen szovjet mintákat követve – elsősorban személyi változtatásokkal fog együtt járni. A személyi változtatások kierőszakolásának szándékára utalt az a tizenöt, ideológiai szempontból megbízhatónak vélt tudósból összeállított névsor is, amelyet Lukács György már 1947-ben az MTA Igazgatótanácsa elé terjesztett, s ami meglehetősen borzolta az Akadémia vezetőségének kedélyét.⁵⁶ A személyi kérdések belülről kezdeményezett megoldását tűzte ki célul Erdey-Grúz Tibornak és körének 1948-as reformjavaslata is, amelyet 1949 elején már Kodály is támogatott aláírásával.⁵⁷ Az MDP azonban ezt a javaslatot „álreformként” értékelte és kevésnek találta.⁵⁸ Mégis úgy tűnik, hiába volt a párt Akadémia elleni fellépése erélyes, a Tudományos Tanács végeredményben mégis feleslegesen alakult meg. Talán a sors iróniája, hogy a szovjet elvtársak hamarosan egyértelművé tették a magyar kommunisták számára: ők a Magyar Tudományos Akadémiát tekintik partnerüknek, nem a Tudományos Tanácsot, így a Magyar Dolgozók Pártja Tudományos Bizottsága, amely valójában a Tudományos Tanácsot irányította, új stratégia kialakítására kényszerült.⁵⁹

Ettől kezdve a Tudományos Tanács elsősorban már azt vizsgálta, miképpen tudná átvenni tőle az MTA a tudományirányítási szerepet oly módon, hogy az Akadémia mégis az MDP politikai felügyelete alatt álljon. A párt tudománypolitikusai a belső politikai erőviszonyok átalakításában látták annak lehetőségét, hogy az Akadémia új alapszabályát át lehessen vinni a testületen.⁶⁰ Egy korabeli elemzés szerint a 211 aktív tagból 31 volt az MDP tagja, 44 támogatta a párt politikáját, 83 semlegesnek volt tekinthető, míg 53 kifejezetten „ellenséges” gondolkodásúnak számított.⁶¹ A cél egyértelműen az volt, hogy a tagok nagyobb hányada legyen támogató. Gerő Ernő egy 1949. augusztusi tervezete szerint a tagság létszámát 120 főre kellene csökkenteni, 52 MDP-tag mellett 68 tudós lehetne pártönkívüli.⁶² A taglétszámot a gordiuszi csomó átvágá-

sával csökkentették: a külföldön aktív akadémikusok tagságát egyszerűen megszüntették, bevezették a „tanácskozási tag” kategóriát, ami néhány éven belül, feltűnésmentesen a tagság elvesztésével járt. Kodály ellenkezése ellenére, a Művészeti Akadémia felállításának hamis ígéretével felszámolták az I. osztály Széptudományi Alosztályát is.⁶³ Ez utóbbi döntést Kodály, az alkotóművész személyes kudarcaként élhette meg.

Alexits György matematikus, aki a Tudományos Tanács titkáraként az MTA szovjetizálásának fő motorja volt, majd Rusznyák mellett az átalakított Akadémia főtitkáraként tevékenykedett, nyíltan ki is mondta egy Rákosi Mátyásnak szóló levelében, hogy a cél az lenne: „tulajdonképpen csak egy határozottan ellenséges magatartású akadémikust tartanánk meg az újjászervezett Akadémiában: Kodály Zoltánt”.⁶⁴ Kodály mozgásteret az átalakítás során mindazonáltal meglehetősen szűk volt. Az MDP – látszólag – kesztyűs kézzel kívánt bánni vele, ám a Tudományos Tanács végeredményben minden elképzelését érvényesíteni tudta: az új tagok listáján Lukács György, Fogarasi Béla és Rusznyák István dolgozott, és elkészült az új alapszabály is. Az új taglistát és alapszabályt az MTA vezetősége csak október 20-án ismerhette meg – pár nappal az alapszabályt módosító és tagválasztó közgyűlés előtt.⁶⁵ Az ekkor folytatott tárgyalások során Kodálynak mindössze egyetlen javaslatát fogadták el, mégpedig azt, hogy a tanácskozó tagok tudományos érdemeik nyomán bármikor rendes taggá választhatók legyenek. Egy másik javaslata zátonyra futott: hiába írt külön levelet Rákosi Mátyásnak az ügyben, hogy a Széptudományi Alosztály tagjait is tanácskozó taggá minősítsék át, Rákosi még csak nem is válaszolt. Kodályt azzal igyekezett megalázni, hogy titkárnője közvetítésével közölte vele a nemleges választ.⁶⁶

Kodályt rendkívüli módon megviselték az események. Az 1949. október 28-i igazgatótanácsai üléstől és az október 31-i utolsó zárt üléstől influenzájára hivatkozva távol maradt.⁶⁷ A betegeskedés minden bizonnyal nem csak ürügy volt. Az 1949-es év történései megtörhették. Nem csupán az MTA átalakítása esett erre az évre: februárban zajlott le a Mindszenty-, májusban a Rajk-per; Rajkot október

15-én végezték ki. A Kodály szívéhez oly közel álló Magyar Művészeti Tanács felszántása is erre az időszakra esett.⁶⁸ 1949-ben egyetlen kompozíciót sem vetett papírra, és mindössze két kurta nyilatkozatot adott, valamint a májusi közgyűlési elnöki beszéden kívül csupán még egy rövid beszédet tartott. Saját maga számára írott feljegyzései egyértelművé teszik, hogy nem voltak illúziói az átalakítás eredményét illetően: „Akad[émia]: Al[exits] és Fog[arasi] nem olyan egyéniségek, akik a tud[ományos] világ előtt tekintélynek örvendenek.

*Nem lehet béke olyan Ak[adémiában],
amelyet ilyenek vezetnek.”⁶⁹*

1950-től Kodály Zoltán a Magyar Tudományos Akadémián kizárólag zene- és nyelvtudományi kérdésekkel foglalkozott, elnöki tevékenységéről 1967. március 6-án bekövetkezett haláláig nyilvánosan nem beszélt.

Sokatmondó, hogy Kodály halálára írott gyászbeszédében Rusznyák István csupán egy félmondatban utalt arra, hogy a tudós zeneszerző egykor elődje, az Akadémia elnöke is volt.⁷⁰ Hasonlóképpen: az utókor sem igen fordított figyelmet elnöki tevékenységére, s csak az 1982-es Kodály-évforduló teremtett először alkalmat arra, hogy kortársai visszatekintsenek az 1946 és 1949 közötti elnöki periódusra: a korszak ideológiailag elfogult történetírásával teljes összhangban elsősorban azt emelték ki, milyen sokat tett a progresszív eszmék mellett elkötelezett Kodály az Akadémia „gördülékény” átalakításáért.⁷¹ A rendszerváltás meghozta ugyan az Akadémia szovjetizálása történetének újszerű, a források kritikai értékelésére épülő bemutatását, ám ezekben a munkákban Kodály – értelemszerűen – csupán egyik szereplője lehetett az MTA sorsát tragikus irányba terelő eseményeknek.⁷² Kodály Zoltán akadémiai elnöki ténykedésének feltárása egészen 2022-ig váratott magára.⁷³

Dalos Anna

JEGYZETEK

- 1 Kodály: Magyar táncok, 274–281., 281.
- 2 Kodály: *Közélet, vallomások*, 126.
- 3 Eősze: *Kodály Zoltán*, 20.
- 4 Kodály Zoltán: A magyar népdal, 14–46. Lásd még Dalos: „Kodály Zoltán...”, 45–54., 47.
- 5 Eősze: *Kodály Zoltán*, 33–34.
- 6 Eősze: *Kodály Zoltán*, 33.
- 7 Kodály: Mi a magyar a zenében? 75–79., 78.
- 8 Kodály: Az új egyetemes, 48–52.
- 9 Bartók–Kodály (szerk.): *Gyermekjátékok*; Bartók–Kodály (szerk.): *Jeles napok*; Bartók–Kodály (szerk.): *Lakodalom*, 1955; Bartók–Kodály (szerk.): *Lakodalom*, 1956; Bartók–Kodály (szerk.): *Párosítók*; Bartók–Kodály (szerk.): *Síratók*.
- 10 Kodály: Ötfokú hangsor, 65–75., 65.
- 11 Dobszay: Az összehasonlító népzene-tudomány, 7–19.
- 12 <https://zti.hungaricana.hu/hu/>. (A letöltés ideje: 2022. szeptember 17.)
- 13 Paksa: *Magyar népzene-történet*, 25.
- 14 Tallián: *Bartók Béla*, 283.
- 15 Uo. 284.
- 16 Eősze: *Kodály Zoltán*, 180., 191.
- 17 Szabó: *A magyar énektanítás*.
- 18 Németh–Erdey–Grúz–Lukinich–Andreánszky: Jelentés a háborús károkról, 70–76.
- 19 Zilahy Lajos levele Voinovich Gézának, 1946. január 2-án. A Magyar Tudományos Akadémia és a Természettudományi Akadémia értekezletéről felvett jegyzőkönyvek. 1946. június 18. MTA KIK KRKGY RAL K 1179 48/1946.
- 20 A Magyar Tudományos Akadémia CIV. nagygyűlésének jegyzőkönyve. MTA KIK KRKGY RAL K 1179. 104/1946.
- 21 Kodály: Beköszöntő, 315–317.
- 22 Kodály: Élet és Akadémia, 315–323.; Kodály Zoltán: Elnöki megnyitó 1949. május 29-én. MTA KIK KRKGY RAL K 1186 210/1949.
- 23 Eősze: *Kodály Zoltán*, 202–203., 207.
- 24 A Magyar Tudományos Akadémia Igazgatótanácsának jegyzőkönyvei. MTA KIK KRKGY RAL K 1352.
- 25 Eősze: *Kodály Zoltán*, 209–212.
- 26 MTA KIK KRKGY RAL K 1181 97/1947.
- 27 Uo. K 1184 149/1947. és 201/1947.
- 28 Uo. K 1185 86/1949.
- 29 N. N.: Szent-Györgyi Albert a Szovjet Tudományos Akadémia levelező tagja. *Új Szó* 1947. június 14. 8.
- 30 Voinovich Géza levele Szent-Györgyi Albertnek, 1948. március 31-én. MTA KIK KRKGY RAL K 1183 95/1948.
- 31 Kodály: Megnyitó, 320.
- 32 Szent-Györgyi Albert levele Kodály Zoltánhoz, 1948. március 13-án. MTA KIK KRKGY RAL K 1184 138/1948.
- 33 Póto: Harmadik nekifutásra, 79–110.
- 34 Utalványmások. MTA KIK KRKGY RAL K 1180. 239/1946.
- 35 N. N.: Kodály Zoltán és Borbíró Virgil építésügyi szakszemlén az Akadémia épületében. Darvas József miniszter félmilliót bocsát az Akadémia rendelkezésére. *Szabad Szó* 1947. november 22. o. n.
- 36 Jegyzőkönyv a Magyar Tudományos Akadémia 1946. szeptember 27-én tartott igazgatótanácsi üléséről. MTA KIK KRKGY RAL K 1352.
- 37 Kodály Zoltán levele Keresztury Dezsőnek, 1946. szeptember 4-én. MTA KIK KRKGY RAL K 1180 239/1946.; Kodály nevében írt levél a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, 1947. január 24-én. Uo. K 1181 1/1947.
- 38 Levél a Magyar Miniszterelnökségtől az MTA elnökségének, 1945. június 8-án. MTA KIK KRKGY RAL K 1178 108/1945.
- 39 Uo. K 1178 180/1945.
- 40 Ortutay Gyula levele az MTA elnökségének, 1947. június 23-án. MTA KIK KRKGY RAL K 1182. 203/1947.
- 41 Ortutay Gyula levele az MTA elnökségének, 1947. szeptember 5-én. MTA KIK KRKGY RAL K 1182. 203/1947.
- 42 A. N.: Hol sikkadt el Sztálin műveinek magyarnyelvű kiadása? *Szabadság* 1946. szeptember 26. 3.
- 43 Voinovich Géza levele Heller Farkasnak, 1947. október 13-án. MTA KIK KRKGY RAL K 1182. 203/1947.
- 44 Voinovich Géza levele Gyöngyösi János külügyminiszternek, 1947. április 18-án. MTA KIK KRKGY RAL K 1181 25/1947.
- 45 Keresztury Dezső feljegyzése a Magyar Tudományos Akadémia részére, 1947. január 24. és Keresztury Dezső levele a Magyar Tudományos Akadémia Elnökségének, 1947. február 17-én. MTA KIK KRKGY RAL K 1181 25/1947.

- 46 Az Igazgatótanács döntése. 1947. június 16. MTA KIK KRKGY RAL K 1181 25/1947.
- 47 Ortutay Gyula levele az MTA Elnökségének, 1947. augusztus 4-én. MTA KIK KRKGY RAL K 1181 25/1947.
- 48 Kónya: *A Magyar Tudományos Tanács*.
- 49 Adatszolgáltatás a Magyar Tudományos Tanács részére. MTA KIK KRKGY RAL K 1184 330/1948; illetve a Magyar Tudományos Tanács kérdőívei. Uo. K 1184 29/1949.
- 50 Péteri: Születésnap ajándék, 18–35.
- 51 Pótó: Harmadik nekifutásra, 93.
- 52 Kodály Zoltán levele a Magyar Tudományos Tanács Elnökségének, 1949. május 7. MTA KIK KRKGY RAL K 1186 140/1949.
- 53 Nádor: Tisztítsák meg, 3.
- 54 Kállai Gyula: Közoktatásügyünk demokratizálása. *Szabad Nép* 1948. január 18. 15.
- 55 Kónya: A Magyar Tudományos Tanács és a Magyar Tudományos Akadémia, 217.
- 56 Jegyzőkönyv a Magyar Tudományos Akadémia Igazgatótanácsának 1947. február 19-én tartott üléséről. MTA KIK KRKGY RAL K 1182 152/1947.; Péteri: Születésnap ajándék, 25–26.
- 57 Indítvány alapszabálymódosításra, 1948. január 29. MTA KIK KRKGY RAL K 1184 344/1948. Jegyzőkönyv az MTA Igazgatótanácsának 1949. július 1-jén tartott üléséről. Uo. K 1352.
- 58 Kónya: A Magyar Tudományos Tanács és a Magyar Tudományos Akadémia, 219.
- 59 Péteri: Születésnap ajándék, 29.; Kónya: A Magyar Tudományos Tanács és a Magyar Tudományos Akadémia, 220., 223.; Pótó: Harmadik nekifutásra, 96.
- 60 Kónya: Az akadémiai tagság, 501.
- 61 Uo. 502.
- 62 Uo.
- 63 Péteri: Születésnap ajándék, 30.
- 64 Pótó: Harmadik nekifutásra, 96.
- 65 Pótó: Harmadik nekifutásra, 105.; Kónya: A Magyar Tudományos Tanács és a Magyar Tudományos Akadémia, 224.
- 66 Kónya: A Magyar Tudományos Tanács és a Magyar Tudományos Akadémia, 224.
- 67 Eősze: *Kodály Zoltán*, 220.
- 68 Standeisky: A Magyar Művészeti Tanács, 123.
- 69 Kodály: *Közélet, vallomások*, 40–41.
- 70 Rusznyák: Kodály Zoltán sírjánál, 212.
- 71 Tilkovszky: Kodály Zoltán, 46.
- 72 Pótó: Harmadik nekifutásra; Péteri: Születésnap ajándék.
- 73 Dalos: *Kodály Zoltán*.

Rusznnyák István

Rusznnyák

Az államosított Akadémia első elnöke

„Nem volt igazán hiú ember. Nem hajszolta a kitüntetések, a riportokat, a szerepléseket. Nem akarta a közvélemény elismerését akármilyen áron megszerezni. Annál méltatlanabb, hogy a halála utáni közvetlen időszak óta alig emlékeztünk meg róla. [...] Hibátlan, tévedhetetlen ember nem létezik. Rusznyák, a kiváló, iskolateremtő belgyógyász és tudós, a magyar tudományt újjáélesztő, a tudományos kutatás új felívelő korát megteremtő akadémiai elnök soha el nem múló érdemeket szerzett. Rusznyák is, mint minden vezető pozícióban levő ember tévedett és hibázott is. De történelemhamisítás lenne a magáról korából kiragadva nem az egész életművet mérlegre tenni”, figyelmeztetett

Budapest, 1889. január 22.

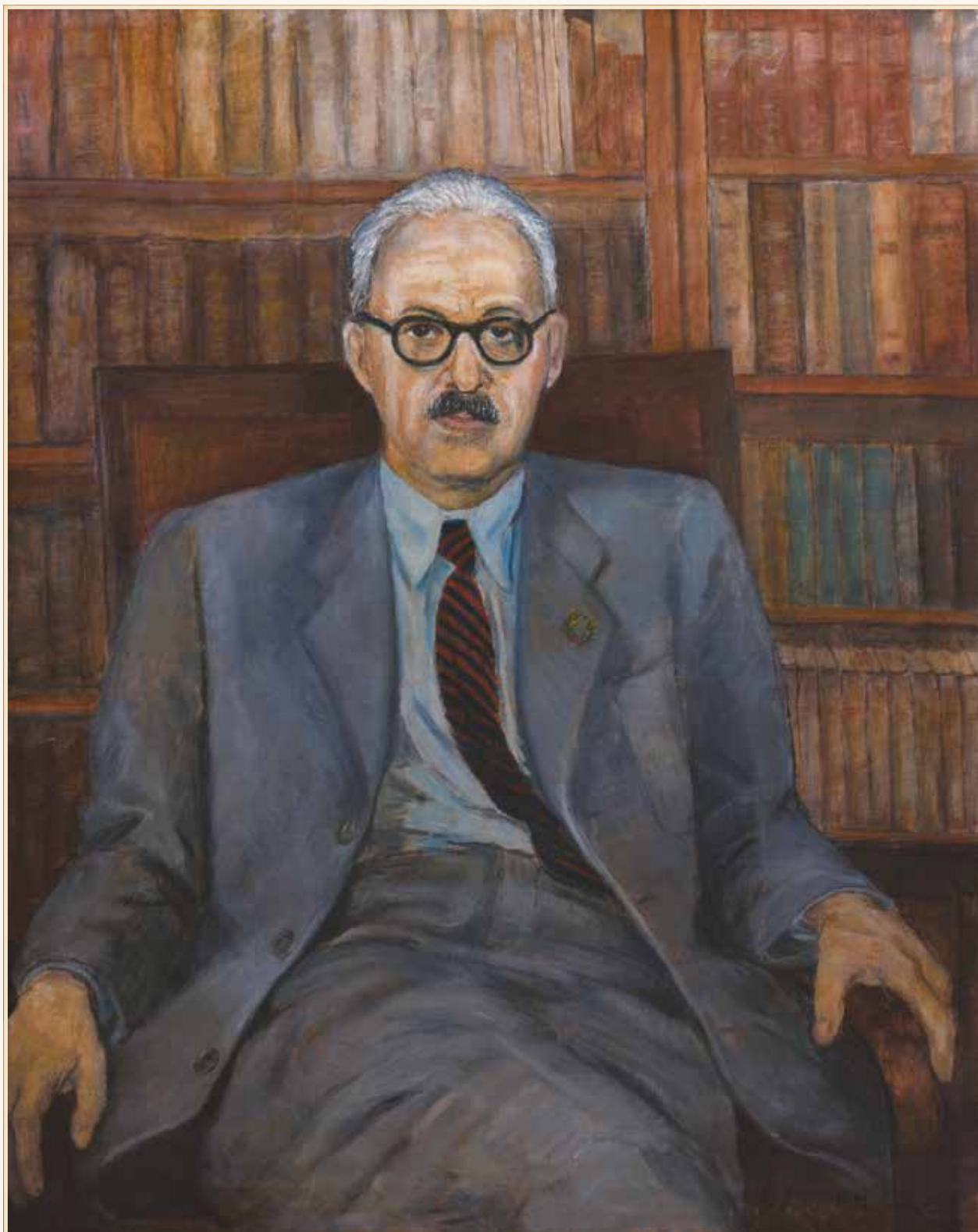
Budapest, 1974. október 15.

1949. október 31. –
1970. február 5.

I/12. Péter Mária:
Rusznyák István
1984

Hollán Zsuzsa, a neves orvos-akadémikus, az MSZMP KB tagja, egyszersmind Rusznyák István páciense, majd tanítványa 1989-ben, mestere születésének századik évfordulóján.¹ Az utolsó mondatnál bizvást egyetérthetünk, habár az egész életmű mérlegre tétele olyan feladat, amelynek, ha a teljesség igényével gyürkőzünk neki, még jó ideig nem tehetünk eleget, tekintettel a pályafutás nem kevesebb, mint hat évtizedére, valamint Rusznyák Istvának az orvostudományban és a tudománypolitikában betöltött, nem egyformán és egykönnyen mérlegelhető szerepeire. További nehézség, hogy mind az életmű, mind a Rusznyák vezette Akadémia történetének kor- és szakszerű feldolgozása még előttünk áll. Alább mégis megkíséreltem fölvezetni Rusznyák István portréját, mégpedig az élettörténet legfontosabbnak ítélt fordulataira összpontosítva.

BELGYÓGYÁSZ KUTATÓI SZENVEDÉLLEL: A KORÁNYI-ISKOLA BÜSZKESÉGE (1889–1931)

A budapesti születésű (1889. január 22.) Rusznyák István ügyvéd apa fiaként nyert felvételt a Pázmány Péter Tudományegyetem orvosi fakultására 1906-ban. Kutatói érdeklődése korán megmutatkozott: míg a Magyar Királyi Tanárképző Intézet Gyakorló Főgimnáziumában a kémia foglalkoztatta, diploma (1911) előtt a kórbonctani intézetben szerzett gyakorlatot.² Bevallása szerint a kórboncnoki pálya vonzotta, végül azonban egy kinevezés hiánya döntötte el, hogy a belgyógyászat lesz a terület, ahol élete végéig működni fog.³ 1912-től kezdve csaknem húsz évet töltött báró Korányi Sándor mellett a III. számú belklinikán. Ezeknek az évtizedeknek a hatása aligha becsülhető túl, hiszen Rusznyák István lényegében ugyanazt a korszerű, laboratóriumi kutatásokra alapozó belgyógyászati irányzatot honosította meg Szegeden, amelyről a Korányi-iskolában szerzett tapasztalatot. Később Szegeden hasonló sikerrel gyűjtött maga köré tanszékeket, klinikákat vezérlő tanítványokat, mint mestere – ily módon kiterjedt befolyást gyakorolva százada magyarországi bel-

gyógyászatára. „Ha visszagondolunk azokra az évekre, amelyeket Korányi Sándor klinikáján töltöttünk el, egész határozottan mondhatom, hogy mindig teljes tudatossággal éreztük, hogy mit jelent számunkra egy ilyen nagy mester és tanító irányítása”, mutatott rá Korányi személyes jelentőségére Rusznyák.⁴ Hangsúlyozta Korányi munkásságában az elméleti és a gyakorlati munka szoros összefonódását, egyformán fontos szerepét, ami az ő tudományos pályáját is jellemezte. Olyannyira, hogy Szent-Györgyi Albert, aki a belgyógyászok három alaptípusát különböztette meg érdeklődésük fókusz szerint (1. a páciens 2. a betegség 3. a páciens és a betegség együtt), Rusznyákot egy negyedik, kivételes kategóriába sorolta, azokéba, akiket egyazon mértékben foglalkoztat a páciens és a(z orvos)tudomány egésze, mindenekelőtt az alapkutatások.⁵

Korányi Sándor neve a bírálók között is szerepelt 1925-ben, amikor a már 1911-től publikáló Rusznyák István benyújtotta habilitációs (magántanári) pályázatát. Ő is, mint a másik bíráló, Bálint Rezső, gondosan szemlélte a harminckét esztendő kutatóorvos által mellékelte ötvenkét dolgozatot, és mindketten igen elismerően szóltak Rusznyák képességeiről: a fiatalabb kollégák bevonásáról a kutatásba, „a kutatómunkára teremt tehetségről”, a fizikai kémia alkalmazásáról orvosi problémákra, a módszertani eredetiségről.⁶ A képesítést Rusznyák *A vese és keringési rendszer betegségeinek kór- és gyógytana* témából kérvényezte. Idővel a nyirokkeringés, illetve maga a nyirokrendszer lett az életmű központi vizsgálati tárgya, leginkább méltatott hazai és külföldi publikációi e témában születtek a Szent-Györgyivel közös vitaminkutatások mellett.⁷

A magántanári bírálatok kiemelték, hogy Rusznyák még első világháborús kórházi szolgálata alatt is kutatóként gondolkodott – a zsolnai tartalékkórházba beosztott főorvost a honvédség „a koronás arany érdemkereszttel a vitézségi érem szalagján” jutalmazta⁸ –, és tanulmányt írt a maláriás esetekből. Rusznyák időközben megnősült, 1916. július 5-én vette nőül Weisz Juliskát.⁹ A házasságból két leány született: a deportálás és a háború után férjével

együtt Svédországba került és ott is maradt Éva, valamint Marianne.

A megnyerő modorú előadónak és kiváló diagnosztának tartott Rusznyákot 1928-ban nevezték ki adjunktusnak, emellett kiterjedt magánpraxissal is rendelkezett. Páciensei között tudhatta például Móricz Zsigmondné Holics Jankát, akinek az öngyilkossága – a férj médiatudatosságának köszönhetően – a szívet túlterhelő tüdőgyulladásaként került a lapokba.¹⁰

ISKOLAALAPÍTÁS: A SZEGEDI EGYETEM BELGYÓGYÁSZVEZÉRE (1931-1945)

Rusznák István – immár mint a Korányi-klinika második embere – hajlandó volt lemondani a kiépített budapesti magánpraxistról, amikor megüresedett a szegedi belgyógyászati klinika igazgatói posztja. A három jelentkező közül ő pályázott a legrosszabb esélyekkel. A kultuszminiszter, Klebelsberg Kuno a jobbra hajló Boros Józsefrefokolt – a Horthy-korban a törvényi tilalom hiánya ellenére sem temett sok babér a zsidó családból származóknak, ha egyetemi tanári kinevezésre pályáztak,¹¹ márpedig a másik két jelölt, Purjesz Béla és a kikeresztelkedett Rusznák ebbe a kategóriába tartozott.¹² Purjesz mégis előnyösebb helyzetből indult, hiszen – mint az elhunyt szegedi klinikavezető, Jancsó Miklós adjunktusa – ő volt birtokon belül, vagyis az egyetemi tanárközösség őt támogatta.

Korányi Sándor azonban latba vetette befolyását, és Horthy Miklós kormányzóhoz fordult, amivel célt is ért: tanítványát nevezték ki a szegedi Ferenc József Tudományegyetem belgyógyászati klinikájának professzori székébe, érezhető ellenállást váltva ki a Purjesz-párti helyi körökben. Az ellenállók azzal fegyverezték le, hogy Purjesz Béla alá szerveztek egy új, kisebb, diagnosztikafókuszú belgyógyászati klinikát, de a szegedi tudományos közeget Rusznák szaktudása és személyisége is meggyőzte. Egyetemi tanári székfoglaló előadását *A belorvostan tanítása és tanulása* címmel hirdette meg. A záró mondatok tágabb kontextusba helyezték az orvosképzést: „az orvosi kiképzés szo-

rosan összefügg az ország általános kultúrájával és közoktatásügyi politikájával. Ha ezzel kapcsolatban azt az aktuális kérdést teszem fel, hogy a mai helyzetben helyesebb-e kultúrintézményeinket és egyetemeinket a jelenlegi mértékben fenntartani, akkor erre az a válaszom, hogy az egyes ember, ha nyomorba jut, redukálhatja kultúrigényeit, de egy nemzet, ha ezekről lemondana, akkor jövőjéről mondana le.”¹³

A tanítványok és kortársak beszámolóí szerint a szegedi másfél évtized jelentette Rusznák szakmai működésének csúcspontját. A klebelsbergi kultúrpolitika, a kolozsvári egyetemet megöröklő Szeged városának erőn felüli áldozatai és a Rockefeller Alapítvány eszközökre és ösztöndíjakra kiterjedő támogatása – a Szegeden valamivel korábban megtelepedő Szent-Györgyi Albert közreműködésével – az orvostudomány progresszív, nemzetközileg is jelentős korszakát hozták el Szegedre, azon belül Rusznák frissen emelt, modern, jól felszerelt Tisza-parti belklinikájára. Világnyelveken megjelenő publikációk sora, nyugati kutatóközpontokba ösztöndíjazott fiatalok és egy Nobel-díj fémjelezték a természettudományos kutatás helyi virágkorát, a szakmai közösség együttműködésének színvonalát, a pezsgő szellemi életet. Rusznák ebben a másfél évtizedben építette ki tanítványi körét, mélyítette el a vesebajjal, vizenyővel és vérfehérjékkel kapcsolatos vizsgálatait. Szent-Györgyivel közösen ekkor publikáltak világszerte a flavonoidok terápiás felhasználásáról, illetőleg a P-vitaminról. Tanítványa, Földi Mihály így emlékezett Rusznyákra, a szegedi professzorra: „logikusan felépített, választékos, nyomdakész mondatai, kedves modora – mind a tantermi asszisztens, mind a bemutatásra kerülő betegek felé – lenyűgözőek voltak. Első előadása után – szokása szerint a hastífusszal kezdte – már elhatároztam, hogy belgyógyász leszek.”¹⁴

Rusznák István mindemellett nem zárkózott a klinika falai közé, igyekezett a város közönségét is megnyerni magának és az orvostudománynak. Ismeretterjesztő előadásain túl neve gyakran szerepelt a lapokban Móra Ferenc betegsége és halála idején is, mivel többek között ő kezelte az író.¹⁵ Beilleszkedési törekvéseinek (is?) egyik

korai gesztusa, hogy 1932-ben több tanártársával, sőt Veress Elemér rektorral együtt a *Foederatio Americana* Katolikus Magyar Egyetemi és Főiskolai Bajtársi Szövetség úgynevezett nagyurává avatták.¹⁶

A DEPORTÁLÁS TRAUMÁJÁTÓL AZ MTA-TAGSÁGON ÁT A KOMMUNISTA PÁRTELITBE (1945-1949)

1944 júniusának egy reggelén Rusznyák István lakásán német katonák jelentek meg, akik családjával együtt a szegedi deportáltakat szállító vonatra hurcolták. Rusznyákék és Purjesz Béla napokig utaztak marhavagonba zárva, mígnem Ausztriában sorstársaik közül kivették, és hazahozták őket.

Az elhurcolás körülményeit helyenként eltérő változatokban és részletességgel ismertetik az elbeszélések, ahogy azt is, a Rusznyák család és Purjesz Béla tanár pontosan kinek köszönhette életben maradását, mivel a különböző emlékezők szerint az egyetem, a város és/vagy személyesen Szent-Györgyi Albert (és veje) közbenjárása¹⁷ ért el egészen Horthy Miklósig. Elképzelhető, hogy az említettek mindegyike cselekedett a szegedi professzorok megmenekítése érdekében. Egy túlélő beszámolója, aki ugyanazon szerelvényen haladt Strasshof felé, egyértelművé és átélhetővé teszi, hogy ezek a vonaton töltött napok mekkora megrázkódtatást jelentettek a(z ekkor már Horthy Miklósról nevezett) szegedi egyetem és a nemzetközi orvostudomány megbecsült, pártpolitikai téren eladdig passzív professzorának, a Nobel-díj jelölőjének, és miként követhették ki az utat elvi és gyakorlati elfordulásához a Horthy-kor elismerést és karriert biztosító világától. „A téglagyárból a második transzporttal jún. 27-én, kedden reggel két egyetemi tanár, Purjesz Béla és Rusznyák István – utóbbi családjával már évek óta kitért – annak dacára, hogy kivételezetteknek számítottak, kerültek bevagonírozásra. A hajnali órákban a szegedi Gestapo vezető százados megjelent lakásukon, és 10 percnyi időt adott nekik a becsomagolásra, majd autóra tette őket, kivitte a téglagyárba,

majd a téglagyárban felsorakozott csoport mellé állította őket, és hajtották a többivel a Rókusi állomásra. Midőn ez a szállítmány, mely tudvalevőleg előbb Auschwitz felé irányult, majd mégis Strasshofba került, a rendeltetési helyére ért Strasshofba, az állomáson már várta őket egy parancs, melynek értelmében mind az ötüket Budapestre rendelték, és pár napig ők is a Columbus utcai táborban lettek elhelyezve.”¹⁸

Ennél is közvetlenebb forrás maga Rusznyák, aki 1951-ben – immár a Magyar Tudományos Akadémia elnökeként és az Elnöki Tanács tagjaként – kísérelt meg közbenjárni Házi Árpád belügyminiszternél a kitelepített Mester Miklós államtitkár és Sóvári Gyula vendéglős érdekében, akik pozitív szerepet játszottak megmenekülése történetében: „1944. július hó 2-án engem feleségemmel és két lányommal együtt két fegyveres SS hozott vissza a deportációból Budapestre internáló táborba. A délutáni órákban érkezünk a hegyeshalomi állomásra ötnapi leplombált vagonutazás után, képzelhető, milyen állapotban, egy krajcár nélkül. Érkezésünk után azonnal a vasúti vendéglő tulajdonosa, aki nem tudhatta, hogy kik vagyunk, minden kérés nélkül feleségemet és két lányomat felvitte lakásába, megfürösztötte őket, és módjuk volt pihenni, amíg én a falusi orvostól pénzt kértem kölcsön. A vendéglős nevét én is csak később tudtam meg. Augusztus 1-én kaptam azt az értesítést, hogy a vendéglőst, név szerint: Sóvári Gyulát családjával együtt Hegyeshalomról elvitték. [...] Emberi kötelességemnek érzem, hogy megkérjelek, légy szíves Sóváriék ügyét megvizsgáltatni és megállapítani azt, hogy nem lehetne-e az érdekükben, különösen 9 éves nyomorék kisfiuk érdekében valamit tenni.”¹⁹

Hogy mekkora hatást váltottak ki Rusznyák levelei a belügyminiszterből, arról alkothatunk némi fogalmat, tudván, hogy a másik érintett, Mester Miklós csak két évvel később, a kitelepítések eltörlésével mehetett haza Budapestre.²⁰

Rusznyák az elhurcolás, majd a fővárosi rejtőzködés után 1945 nyarán tért vissza a szegedi egyetemre,²¹ ám csak átmenetileg, mert szeptember 18-án már a budapes-

ti orvostudományi kar tanártestületének első rendes ülésén üdvözölte a dékán. Az ülésteremben volt szegedi kollégák, Issekutz Béla és Szent-Györgyi Albert fogadták. Egy évvel később állhatott az I. számú belklinika élére, és ott is maradt 1963-ban kérelmezett nyugdíjazásáig. Hallgatóságát ismét lenyűgözte: „Nyurga, hajlott hátú alakja, vakítóan tiszta fehér köpenye, hátrafésült ősz kefefrizúrája, melynek éles kontrasztjaként sötétedett fekete vágott bajusza, jól felidézhető sok évtizedes távolságból is. Keze finoman laza mozdulattal kopogtatta a vizsgált testfelületet. Magatartása nyugodt, fölényes derűt sugárzott.”²² A szegedihez hasonló elánnal azonban sosem vethette be magát az egyetemi munkába, mert karrierje utolsó harmadában más irányú elkötelezettség töltötte ki az idejét: a szovjetizált Magyar Tudományos Akadémia elnöki posztja.

A PÁRTTAGSÁGTÓL AZ AKADÉMIA ELNÖKI SZÉKÉIG (1945–1949)

„Vegyünk példát a Szovjetről, ahol a tudósok a legjobban fizetett foglalkozásuk közé tartoznak, s ahol az állam igen nagy összegeket fordít a tudományos kutatás támogatására”, nyilatkozta Ruzsnyák már 1945 júniusában. Ugyanebben az interjúban elítélte a Horthy-korszakot, pontosabban a „25 esztendőös kontraszelekción és tudatos tudományellenes politikát,” majd a tudósok és a politikai megbízhatóság összefüggéseire is kitért. „Véleményem szerint maga az a tény, hogy valaki tartományos kutatásoknak szenteli életét, nem mentesíti az illetőt politikai magatartásának következményei alól.”²³

Hogyan és miért fordult az országos politizálás felé a szegedi évek alatt kizárólag orvosi és egyetemi kérdésekben megnyilvánuló, saját klinikáján sem vehemens vitázóként, hanem a tanítványokat is inkább derűs úri modorban, semmiképp sem megalázóan korrigáló professzorként ismert Ruzsnyák? Mit tudhatott a szovjet tudományos életről, hogy azt állította példaképül? Csak sejthetjük, hogy a deportálás, később a budapesti rejtőz-

kódás, a háború tapasztalata és kimenetele készteheték korábbi nézetei, magatartása felülvizsgálatára, ám alighanem régi-új kollégája, Szent-Györgyi Albert példája is hatott rá.

A politikába magát hangosan és látványosan belevetető Szent-Györgyi, akinek háború végi megmenekülésében jelentős szerepet játszottak a szovjetek,²⁴ ebben az időszakban bizvást naivnak nevezhető lelkesedést tanúsított a Szovjetunió iránt.²⁵ Mindeközben a természettudományok érdekeire és a politikai kompromittáltságra hivatkozva nyilvános támadást indított a Magyar Tudományos Akadémia ellen, amely ekkor és előzőleg sem volt több tudósok köztestületénél, vagyis nem bírt irányító jogosítványokkal, forrásokkal. A szovjetunióbeli vizitból frissen hazatért Nobel-díjas ellenakadémiát is alapított a Magyar Természettudományi Akadémia formájában, Ruzsnyák Istvánnal a soraiban.²⁶ Míg Ruzsnyák Szent-Györgyivel ellentétben kimaradt az Akadémia első bővítésének köréből (1945. május), a második körben (1946. június), amikor az MTA új osztályokkal is gyarapodott – beleértve a biológia és az orvostudományok (IV.) osztályát –, Ruzsnyák levelező, szűk fél évvel később pedig rendes akadémiai taggá lett.²⁷ Szent-Györgyi hatását gyaníthatjuk abban is, hogy Ruzsnyák a „puha” propaganda azon alakulatának, a Magyar–Szovjet Művelődési (később Baráti) Társaságnak az orvosi szakosztályába, majd elnöki székébe (1946–1950) került, amelynek tiszteleti elnöki címét Szent-Györgyi viselte.²⁸

Akadtak azonban olyan ösvények, amelyeken Ruzsnyák Szent-Györgyitől külön indult el. Ilyen volt a pártos elköteleződés: Ruzsnyák 1945 végén a kommunista párt színében foglalta el képviselői székét a Nemzetgyűlésben és a budapesti városatyák között.²⁹ (Ekkor már személyesen ismerte Rákosi Mátyást.³⁰) Nem oktalanul kezdték hát váltogatni neve mellett a „professzor” megjelölést az „elvtárs”-sal.³¹ A két, Szegeden befutott orvostudós útjai 1947-ben ágaztak el végleg, amikor Szent-Györgyi külföldre menekült a Rákosi-diktatúra elől, Ruzsnyák István pedig elfoglalta az elnöki széket az Akadémián.³²

Rusznayák nem az első jelölt volt annak az Akadémiának az élére, amit a hatalomra jutott Magyar Dolgozók Pártja – a Tudományos Tanács rövid életű, ám annál jelentősebb kitérője után – szovjet utasításra és mintára központi irányító szervvé faragott. (Az írásba foglalt tervek gyakran alkalmazták a „szétverés” fordulatot a moszkvai ukáz előtt még „elhalasztásra” ítélt MTA átalakítási folyamatára.) Habár Rusznayákokat beválogatták a Gerő Ernő vezette Tudományos Tanács elnökségébe az Akadémia szovjetizálásának tényleges levezényelői (Gerő, Alexits György, a leendő akadémiai főtitkár és Erdős Tamás, a tanács titkára),³³ sőt az MTA Igazgató Bizottságába is (1948),³⁴ az elnöki poszt mellett az előzetes névsorokban 1949 júliusában még Gerő Ernő neve szerepelt. Gerő a szovjet mintát követve egy tekintélyes tudós elnököt tartott kívánatosnak az Akadémia élén, ezért elhárította ezt az újabb pozíciót.³⁵ Szeptemberben már Rusznayák is elnökjelöltként merült föl a turkológus Németh Gyulával együtt.³⁶ Rusznayákokat szintén javasolták abba a bizottságba, amit a szovjetizálást közvetlenül megelőző aktusok (avagy a „hivatalos” akadémiai eljárás előkészítése és pártszempontból biztonságos levezénylése) céljából alakítottak.³⁷ Ennek következtében Rusznayák jó előre értesült az Akadémia tervezett vezetőségének és tagságának névsorairól, benne saját elnöki pozíciójáról, és aktívan közreműködött a népgazdaság céljaira szabott, szovjet típusú Akadémia létrehozásában. Olyannyira, hogy – többedmagával – minősítéseket is készített a meglévő orvosakadémikusokról, és javaslatot tett az „új” Akadémián belüli besorolásukra, azaz hogy maradjanak-e tagok, vagy tényleges jogok nélküli tanácskozó taggá fokokozzák le őket.³⁸

A szovjetizálás az utóbbi évtizedekben az Akadémia története legnagyobb érdeklődést kiváltó fejezetének bizonyult (okkal). Két, Rusznayákokat illető mozzanatnak azonban szükséges itt is teret szentelnünk. Az egyik, hogy az új alapszabályról döntő ülésen (1949. október 31.) az akadémiai tagságnak mindössze 27,9%-a jelent meg, 13,1% szavazott igennel. Ennél is kevesebben szavaztak az akadémikusok tisztogatás révén összeállt új névsorára. Nem

a legbiztosabb legitimációs alapokon állt tehát az az új közgyűlés, amely 1949. november 29-én 43 leadott szavazatból 42-vel elnökké választotta Rusznayák Istvánt.³⁹

SÁNTHA KÁLMÁN ÜGYE (1951)

„Rusznayák István sosem volt az éles szélviharral szembe szegülő egyéniség. Egyik szellemes tanítványa jegyezte meg: »... megtanított bennünket vitorlázni«, megtanított minket arra, hogy lehet nagyon nehéz időket is alkalmazkodva, de nem megalkuvóan, a humanista szellem megőrzésével átvészelni. Ez a képessége élete későbbi során is jellemezte őt.”⁴⁰ Bár nem elégedhetünk meg csupán a fönti minősítéssel, amikor Rusznayák húszesztendősi akadémiai elnöki országlását tárgyaljuk, még ez a vázlatos portré is megköveteli a mérlegelést – azaz hogy felidézünk Rusznayák István MTA-elnöki működésének jelentősebb epizódjait abból a célból, hogy legalább néhány támpontot biztosítsunk annak eldöntéséhez, hogyan valósult meg Rusznayák gyakorlatában ez az úgynevezett „vitorlázás”, „nem megalkuvó alkalmazkodás”.

Rusznayák elnökségének korszakát pusztán az orvostudomány és a kapcsolódó kutatások történetét tekintve könnyebb pozitív végkicsengéssel elbeszélni. Az (orvos) elnöki életmű máig hatóan legjelentősebb alkotásai alighanem a kutatóintézetek létesítése, illetőleg az alapkutatások számára megszerzett tekintély és anyagi forrás. Talán nem tévedünk, ha úgy véljük, az intézetek közül Rusznayák a Kísérleti Orvostudományi Kutatóintézetet (KOKI) tartotta orvostudomány-szervezői pályája *magnum opus*ának, hiszen MTA-elnöki teendői mellett csaknem húsz éven át vezette.⁴¹ Ezen fölül is hosszan sorolhatnánk azokat a kezdeményezéseket, amelyekkel Rusznayák akadémiai elnökként az orvostudományhoz kapcsolódó kutatások intézményes javát szolgálta.

Az emberi oldalt illetően is feljegyezhetünk pozitívumokat. Ilyen az a sor levél és beadvány, amit Rusznayák és más akadémiai vezetők olyan kitelepítettek érdekében intéztek az illetékesekhez, akik aktív, néhai vagy éppen lefo-

kozott, külföldre távozott akadémikusok, kutatók családtagjai vagy munkatársai voltak. Rusznyák szót emelt például mestere, Korányi Sándor 76 évesen kitelepített özvegye, a kivándorlása után hírnevet szerzett Selye János édesanyja vagy az 1950-ben elhunyt történész akadémikus, Szentpétery Imre fia mellett.⁴² A belügyminisztériumból érkező vegyes válaszok azonban rámutatnak az akadémiai hatalom korlátos jellegére, hiába hivatkoztak a folyamodók többször is a kitelepítések által akadályozott tervteljesítésre. (Mert a tudományos kutatást éppen úgy a tervutasításos rendszer alá gyűrték, mint minden más tevékenységet a pártállamban.)

Másfelől azonban szólnunk kell a debreceni egyetem kiváló neurológusa és idegsebésze, az 1945 nyarán Szent-Györgyivel együtt a Szovjetunióban vendégeskedő, Rusznyákhoz hasonlóan Kossuth-díjjal jutalmazott Sántha Kálmán esetéről is. Az akadémikus Sántha, aki nem titkolta erősödő ellenérzését a rendszer bizonyos intézkedéseivel szemben, végül egyetemi előadásának egy, a sztahanovistákra vonatkozó, könnyen félremagyarázható mondatával szolgáltatott ürügyet a feljelentőknek és az elégedetlen feljebbvalóknak. A megtörhetetlen Sántha doktor és a megtorlás történetéről több részletes összefoglaló is rendelkezésre áll,⁴³ ezért alább csak Rusznyák Istvánnak az ügyben játszott szerepére és kríziskezelési eljárás módjára térek ki a levéltári dokumentumok alapján.⁴⁴

Az MTA berkein belül 1951 tavaszán az Orvosi Osztály indítványozta, hogy az Akadémia rendezzen nyilvános vitát, ahol Sántha megvédheti a feljelentésekben szóvá tett nézeteit. Rusznyák erre így válaszolt: „Az Elnökség határozata értelmében egyelőre [...] Sántha Kálmán nyilatkozatai [...] ügyében semmilyen lépés nem kívánatos.” Később mégis elvállalta a vita vezetését, miután az illetékes osztály erre eredetileg hivatott elnöke beteget jelentett.

A vitának álcázott tetemre híváson, amelyen több akadémikus mellett Pióker Ignác sztahanovista és Ratkó

Anna egészségügyi miniszter is felszólalt, Rusznyák már semmi jelét nem adta a háritás, netán szőnyeg alá söprés szándékának. Épp ellenkezőleg: szigorú szavakkal ítélte el Sánthát, aki szerinte el akarta bagatellizálni az ügyet.

„Ez az első eset nemcsak a Magyar Tudományos Akadémia, hanem az egész magyar tudomány történetében, amikor tudósokat felelősségre vonnak azokért a tanokért, amelyeket hirdetnek, és ez nem mondható feleslegesnek”

– jelentette ki.

A valamelyest koreografált, mégsem egyoldalúra sikerült vita után az Orvosi Osztály zárt ülése következett, ahol Rusznyák első felszólalóként rögtön Sántha kizárását javasolta. Érveléséből kihallható a bosszúság afölött, hogy Sántha nem volt hajlandó „vitorlázni”: „Ez a magatartása vagy a teljes meg nem értését, vagy egy makacs ellenállását velünk szemben juttatta kifejezésre. Nem tudok más szavakat használni, mint amit Fogarasi [Béla] mondott, hogy ami belőle beszél, az Amerika hangja.” A 14 igennel, 5 nemmel záruló szavazás után Rusznyák még egyszer Sánthához fordult, világosan kimondva, mit várt volna tőle e napon, 1951. június 1-én: „Súlyosbító körülmény a mi szemünkben az, hogy nem gyakorolt önkritikát, nem érezte azt, hogy átérzi nemcsak ennek a minősíthetetlen előadásnak a hibáját, hanem azt a hibás fejlődését, amit a mi tapasztalataink szerint gyakorolt. A proletárdiktatúra, amelynek az Akadémiája vagyunk, és amelynek az érdekeit képviseljük, az ilyen álláspontot bünteti, és megbüntette Sántha Kálmánt is.”

A proletárdiktatúra Akadémiájának pallosa tehát lesújtott Sánthára, aki nem volt hajlandó megérteni, hogy az önkritika-gyakorlás bevett rituáléjára hívták meg, így a hatalom nyilvánosság előtt ejtett foltot az Akadémia hírére.

Kérdés mármost, lehet-e Rusznyák Sántha-ügybeli megnyilatkozásait megalkuvás nélküli alkalmazkodásnak

tekinteni.⁴⁵ Attól kezdve, hogy a probléma túlhaladt a szakmai körökön, az elnök demonstratív módon le akarta róla választani magát és az Akadémiát. A Balassagyarmatra száműzött Sántha Kálmánt, aki a kizárás után nem vett szikét a kezébe, az MTA 1956 augusztusában rehabilitálta. Későn. Sántha december 12-én elhunyt.

VISSZAVONULÁS ÉS BEBETONOZÓDÁS (1956–1970)

„Az elmúlt évtized folyamán gyökeresen megváltozott a magyar tudomány s az Akadémia jellege és jelentősége, célkitűzései és lehetőségei. Megnövekedett szerepe az ország életében, szorosra fűződött kapcsolata a dolgozó néppel, a gyakorlattal.

Megváltozott tudósaink túlnyomó többségének gondolkodása, világnézete is. A marxizmus-leninizmus tanításai nyomán megnőtt tudományos alkotó erejük, elmélyült hazaszeretetük, összekovácsolódott a békénket, szabadságunkat védő harcos egységfrontjuk”

– összegezte az 1945 és 1955 között lezajlott változásokat Rusznyák.⁴⁶ E számadásából, ahogy a Sztálin hetvenedik születésnapja alkalmából rendezett akadémiai díszülésre időzített elnöki székfoglalóból is kiviláglik, hogy az állampárti zsargonra zökkenőmentesen átváltó belgyógyász-elnök jó érzékkel tartotta a lépést megnyilatkozásaiban. A megfelelő helyen és időben szemrebbenés nélkül idézte akár a sztálinista (ál)tudományosság korifeusát, Trofim Gyenyiszovics Liszenkót is.⁴⁷ Amikor Liszenko 1960-ban Magyarországra látogatott, hivatalból is fogadnia kellett.⁴⁸

Rusznyák 1956 őszén sem ingott meg, pedig a Petőfi Kör utolsó vitaestjén, a Gólyavárban rendezett október 23-i egészségügyi vitán a kérdések kereszttüzebe került:

„igyekezett kifogni a vitorlából a szelet, válaszolni nagy rutinnal minden felvetett kérdésre”.⁴⁹ A hallgatóság kíváncsi volt például a megnyilvánulásai alapján megrendültnek csöppet sem tűnő Rusznyák fizetésére, valamint arra, miért nem tartott előadásokat az egyetemen.⁵⁰

Itt kell megemlékeznünk Sántháé mellett egy másik rehabilitációról is. Nagy Imrét és az „új szakasz” politikáját a hatalomba visszatért Rákosi és az őt támogató szovjet vezetők 1955 elején durva hangnemben ítélték el. Nagynak többek közt akadémiai tagságáról is le kellett mondania, amit Rusznyák István jelentett be az elnökségnek. Rusznyák azonban jóval közelebbről, orvosi minőségben is végigkísérte Nagy Imre hatalomból való eltávolítását. Nagy február 1-jei súlyos rosszullétéről Rusznyák adott egy olyan bizonytalan diagnózist, amelyből ma sem lehet egyér-

telműen megállapítani, infarktusról vagy másról volt-e szó. Mindenesetre a Nagy Imre állapotáról Rákosit folyamatosan tájékoztató Rusznyák hateti ágynyugalmat írt elő, mint a szív-roham korban jellemző terápiáját. A tájékozottabbak kételkedtek a diagnózisban, és mivel Rusznyák maga sem jelentett konkrétan infarktust, feltételezhető, hogy Rákosiék érdekei szerint járt el, amikor hat hétre kikapcsolta Nagyot a politikai életből.⁵¹

Nagy Imre 1956 szeptemberében, a jelentősen megváltozott politikai helyzetben kérte akadémiai tagsága visszaállítását. A bevett eljárásrendet példázza, hogy Rusznyák nem az MTA-elnökséghez, hanem az MDP Politikai Bizottságához fordult megerősítésért.

Ám az MTA elnökének 1956-os szereplése korántsem ért itt véget. Mielőtt az Akadémia egyes tagjai – Rusznyák nélkül – megalapították az MTA Nemzeti Bizottságát, az elnök október 24-én éjjel egy nyilatkozattal szerepelt a Kosuth Rádióban.

„A magyar tudósok az elmúlt hónapokban sorra magukévá tették népünk legjobbainak követelését, és igyekeztek Tudományos Akadémiánk hagyományaihoz méltón

kivenni részüket a magyar nemzeti célokért, szocialista rendszerünk építéséért folytatott harcból. [...] Annál nagyobb volt azonban megdöbbenésünk, amikor e nagyszerű nemzeti és demokratikus célkitűzésekért indított mozgalmat egy szervezett csoport a nép uralmának megdöntését célzó gyilkos vandalizmussá igyekezett átváltoztatni.”⁵²

A provokátorok által megtévesztett ifjúság narratívája nem különösebben volt eredeti, a rádió egész nap hasonló szellemben fogant felszólításokat tett közzé többek közt Kádár Jánostól, Szakasits Árpádtól, sőt Erdey-Grúz Tibor akadémiai főtitkártól is. Míg azonban Erdey-Grúz (egyetemi tanári szerepben) felszólította a fiatalokat, hogy bizzanak Nagy Imre kormányában, Rusznyák éppen a kormánytól kért elnéző bánásmódot számukra.

Október 23–24-i szereplései után Rusznyák elzárkózott a nyilvánosságtól. A következő napokban, amikor az akadémikusok közül többen is támogatásukat fejezték ki a forradalom iránt, ő az Akadémia épületében sem bukkant föl, megnehezítve ezzel a testület működését, és nem legitimálva, ami távollétében ott történt. Azt sem, hogy az ÁVH-s kapcsolatokat is fölfedő személyi dossziékat október 31-én Erdey-Grúz utasítására elkezdtek megsemmisíteni. A forradalommal szimpatizáló és Kodály vezetését óhajtó akadémikusok többször érdeklődtek telefonon Rusznyáknál, aki – Erdey-Grúzhhoz hasonlóan – kilátásba helyezte távozását a következő közgyűlésen. November 19-i keltezésű lemondásában homályosan írta körül az okokat: „Az 1956. október 23. után bekövetkező időkben olyan jelenségeket tapasztaltam, amelyekből azt a következtetést kellett levonnom, hogy az a bizalom, amellyel Akadémiánk tagjai engem az Akadémia élére állítottak, esetleg már nem olyan teljes, mint ez ideig volt. Ezért elhatároztam, hogy az összehívandó közgyűlésen bejelentem lemondásomat, és addig is a számomra még f. évre járó szabadságomat kiveszem, és ezen idő alatt visszavonulok az Akadémia ügyeinek vezetésétől.”⁵³

Ám Kádár János új kormánya hamarosan visszaállította az intézmények vezetésének forradalom előtti *status quo*-ját, miközben az Akadémia költségvetéséről nem szavaztak. Ilyen körülmények között ült össze 1957. január

26-án egy tagértekezlet 126 akadémikussal, akik 84 *igen*, 29 *nem* szavazattal, 13 tartózkodással megerősítették tisztségeikben az elnököt és a főtitkárt. „Úgy gondolom, az Akadémiának is érdeke az, hogy olyan ember képviselje az Akadémiát a felsőbb szervekkel való tárgyalásoknál, aki joggal hivatkozhatik arra, hogy mögötte áll a tagság egyisége”, jelentette ki Rusznyák a szavazás előtt, tartva magát az elvhez, ami már 1949-ben, az MTA szovjetizálása idején is működőképesnek bizonyult: a döntéseknek az Akadémiáról kell kiindulniuk – legalábbis látszólag.

RUSZNYÁK ISTVÁN AKADÉMIAI ÖRÖKSÉGE

Aczél György, az MSZMP Központi Bizottsága titkára az 1970. februári MTA-közgyűlésen, amikor az elnök nyugdíjba ment, „nagyrabecsüléssel és szeretettel köszöntötte Rusznyák István elvtársat, a kiemelkedő tudóst, aki 1949. november 29-től a mai napig elnöki tiszteletet töltött be és feladatokat látott el Akadémiánkon – széles körű ismeretekkel, nagy emberi tapintattal, és önfeláldozással, kommunista elvhűséggel. A számára átadott magas kormánykitüntetés 20 viharos, küzdelmes esztendő odaadó, eredményes munkájának elismerése.”⁵⁴ Rusznyák István elnökségének „viharos, küzdelmes” húsz éve alatt egy korábban három osztályból álló, saját vagyonnal rendelkező tudós testületből a Magyar Tudományos Akadémia a hazai tudományos élet központosított, szovjetizált, pártvezetésnek alávetett, az államnak anyagilag is kiszolgáltatott irányító szerve lett. Az 1949-es átalakítás nyomán az Akadémia alá rendelték a kutatómunkát és a tudományos fokozatok megítélését (korábban mindkettő elsősorban az egyetemen folyt), de az ösztöndíjak és a nemzetközi kapcsolatok gondozását is. A központosítás jegyében a számos, többnyire újonnan alapított kutatóintézetet ugyancsak az Akadémia alá rendelték. Az akadémiai osztályok száma a többszörösére nőtt, a humaniorák elvesztették korábbi létszámfölényüket. Szent-Györgyi Albert elképzelései tehát valóra váltak, bár aligha az eredetileg elgondolt célok-keretek között.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy Rusznyák elnökségének húsz éve nem egynemű időszak volt: számos változás történt az Akadémia szerkezetében és irányultságában, idomulva a diktatúra ambícióinak és módszereinek változásához. A „népgazdaság” céljainak alárendelt – vagyis az erőltetett iparosítást tervgazdaságos módon kiszolgálni parancsolt kutatásokra felügyelő – Akadémia az államszocializmus kádári variánsában jelentősen elmozdult az alapkutatások és a szakszerű tudományos munkálkodás irányába, amit a működést és az alapszabályt módosító törvényerejű rendeletek (1960/24. és 1969/41.) is kísérték. Amikor 1970-ben Rusznyák István nyugalomba vonult, és az elnökséget rutinos vezetőtársa, Erdey-Grúz Tibor vette át, az MTA 10 osztállyal, 41 kutatóintézettel (átlagos dolgozói létszámuk: 112 fő), azokban 1601 kutatóval rendelkezett. Az 1950-es számok: 6 osztály, 4 kutatóintézet (dolgozók átlaga: 14 fő), 36 kutató.⁵⁵

Megállapíthatjuk, hogy innen, a végéről nézve valamivel könnyebb „az egész életművet mérlegre tenni”, hiszen Rusznyák elnöksége interpretálható úgy is, mint a magyar tudomány közösségének az ötvenes évek pusztában bolyongásától a hetvenes évek viszonylagos kánaánjába vezérlése. Különösen, mivel az 1956-ot követő csaknem másfél évtizedet, vagyis az elnöki pálya az előzőnél jóval hosszabb időszakát nem terhelték olyan konfliktusos helyzetek, amelyek alapján Rusznyák tevékenységét manapság elsődlegesen megméri és könnyűnek találják. A pályafutást teljességében vizsgáló tudománytörténeti kutatások azonban még alig kezdődtek el, pedig a személyes indítékait és elveit homályban hagyó Rusznyák István bő hat évtizedes életműve 1974. október 15-i halálával lezárult.

Baráth Katalin

JEGYZETEK

- 1 Hollán: Rusznyák István, az iskolaalapító, 549.
- 2 Fazekas–Zallár: A Rusznyák-klinika, 72.
- 3 Hollán: Rusznyák István, az iskolaalapító, 547.
- 4 Rusznyák: Korányi Sándor, 412.
- 5 Szent-Györgyi: In remembrance, 191.
- 6 Dr. Rusznyák István tudományos dolgozatainak bírálata. Előterjeszti: Dr. báró Korányi Sándor ny. r. tanár. *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Orvosi Karának ülései 1925–1926*. HU-SEKL 1.a 52. 1925. december 1., 1. rendkívüli ülés jegyzőkönyve. 188–196. https://library.hungaricana.hu/hu/view/SOTE_KARI_ORVOSTUD_1925-26_1_a_52. (A letöltés ideje: 2023. május 17.)
- 7 Néhány fontosabb mű: Bentsáth–Rusznyák–Szent-Györgyi: Vitamin Nature, 798.; Rusznyák–Szent-Györgyi: Vitamin P, 27.; Bentsáth–Rusznyák–Szent-Györgyi: Vitamin P, 326–327.; Bennhold–Kylin–Rusznyák: *Die Eiweisskörper*; Rusznyák–Földi–Szabó: *A nyirokkeringés*. (Megjelent németül, franciául, angolul is, több kiadásban.)
- 8 *BK* 52 (1918) 25. sz. 5.
- 9 *Pesti Hírlap* 1916. július 8. 13.
- 10 *Pesti Napló* 1925. április 3. 6.; Szilágyi: Móricz Zsigmond, 13.
- 11 Kovács: Magyarországi zsidó, 91.
- 12 Rusznyák neve mellett a főgimnáziumi értesítőkből még az „izraelita” megjelölést találjuk, később katolizált. Például *Magyar Királyi Tanárképző*, 37.
- 13 Rusznyák: A belorvostan, 209.
- 14 Fazekas–Zallár: A Rusznyák-klinika, 81.
- 15 *Magyar Hírlap* 1934. február 8. 5.
- 16 *Szegedi Friss Újság* 1932. május 3. 5.
- 17 Tasiné: *Szent-Györgyi Albert*, 232. A szerző a vő, Libik György 1981-ben Stockholmban megjelent emlékirataira hivatkozik.
- 18 Frojimovics–Molnár (szerk.): Löw Lipót vallomásának jegyzőkönyve, 135.
- 19 AL 3. Elnök (Rusznyák) 37/3. Tudósok hozzátartozóinak Budapest területéről való kitelepítésével kapcsolatos mentesítési kérelmek.
- 20 Mester mellett Rusznyák már 1948-ban is kiállt tanúként. Mészáros: Mester Miklós, 160.
- 21 Jegyzőkönyv a Szegedi Tudományegyetem Orvostudományi Kar 1945. június 20-i IV. rendes üléséről. *Szegedi Tudományegyetem Orvostudományi Kar – ülések 1944–1945*. 76. https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZEGED_SZOE_KARI_AOK_1944-45/?pg=78&layout=s. (A letöltés ideje: 2023. május 17.)
- 22 Birtalan Győzött idézi Fazekas–Zallár: A Rusznyák-klinika, 89–90.
- 23 Csányi Piroska: A magyar tudományos élet feladatairól nyilatkozik Rusznyák professzor, aki előadásokat tart a szegedi egyetemen. *Délmagyarország* 1945. június 13. 2.
- 24 A moszkvai utasításra történt kimentés lehetséges okairól és közreműködőiről lásd Tasiné: *Szent-Györgyi Albert*, 194–197.
- 25 Péteri: Születésnap ajándék, 21.
- 26 Szent-Györgyinek az Akadémia ellen folytatott kampányáról lásd Dalos: *Kodály Zoltán*, 6–24. és Tasiné: *Szent-Györgyi Albert*, 206–213.
- 27 N. Szabó: Az orvoselit, 94–95. Rusznyák székfoglaló előadását 1947. június 2-án tartotta A cukorvizelés mechanizmusáról címmel. *AE* 55 (1947) 479. sz. 22.
- 28 *Szabad Nép* 1946. július 10. 2.
- 29 *Szabad Nép* 1945. október 11. 3.; A nemzetgyűlés 1. ülése 1945. évi november hó 29-én, csütörtökön. *Az 1945. évi november hó 29-ére összehívott Nemzetgyűlés naplója*. I. Bp., 1946. 4. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1945_01/?pg=7&layout=s. (A letöltés ideje: 2023. május 17.)
- 30 Illyés Gyula naplójában 1945. június 2-ra dátumoz egy értekezletet Rákosinál („Rákosi, Révai megnyugtató, világos beszédei a jelenről, a jövőről”), amelyen Rusznyák többek közt Kodály Zoltán és Szekfű Gyula társaságában vett részt. Illyés Gyula: *Naplójegyzetek [1929–1945]*. https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/ILLYES/illyeso2217_kv.html. (A letöltés ideje: 2023. május 17.)
- 31 Például (l. z.): A munkásság segítsége döntő jelentőségű a tudomány számára. Dr. Rusznyák István elvtárs belgyó-

- gyász-professzor nyilatkozata a tudományos élet megmen-
tésére indított akcióról és a demokratikus tudósok feladatai-
ról. *Délmagyarország* 1946. június 15. 1.
- 32 Tasiné: *Szent-Györgyi Albert*, 2023. 231–232.
- 33 Huszár: *A hatalom rejtett dimenziói*, 44. Az MTA elnöke,
Kodály nem került be a Tudományos Tanácsba.
- 34 Uo. 113.
- 35 Uo. 177.
- 36 Uo. 176. Ez a javaslat az előzőtől eltérően az MDP Titkársá-
ga ülésére is eljutott.
- 37 A „levezénylő” bizottság akadémikus tagjai még: Lukács
György, Fogarasi Béla, Alexits György. Huszár: *A hatalom
rejtett dimenziói*, 175.
- 38 Ruzsnyák minősítéseiből idéz Huszár: *A hatalom rejtett
dimenziói*, 213.
- 39 Pótó: Harmadik nekifutásra, 106.; Huszár: *A hatalom rejtett
dimenziói*, 253.
- 40 Hollán: Ruzsnyák István, az iskolaalapító, 548.
- 41 Ruzsnyák: A Kísérleti Orvostudományi Kutató Intézet, 44.
- 42 AL 3. Elnök (Ruzsnyák) 37/3. Tudósok hozzátartozóinak
Budapest területéről való kitelepítésével kapcsolatos men-
tesítési kérelmek.
- 43 Például Majerszky: *A Sántha-ügy*. Huszár: *A politikai gépezet*.
- 44 AL 3. Elnök (Ruzsnyák) 37/4. Sántha-ügy.
- 45 Jelentősen eltérő képet fest a Sántha-tárgyalásról és Rusz-
nyákról Szentágothai: Ulyssesként, 1298.
- 46 Ruzsnyák: Az MTA tíz éve, 196.
- 47 Ünnepeles díszülés I. V. Sztálin 70. születésnapja alkalmá-
ból 1949. december 19-én. *AÉ* 57 (1949) 481. sz. 28.
- 48 Müller: Liszenko, 1358.
- 49 Frenkl: Reformer, 105.; (-lt): A Petőfi Kör utolsó vitája.
Beszélő 1 (1990) 42. sz. 16.
- 50 *Jegyzőkönyv. A fiatal orvos és a társadalom. A Petőfi Kör
vitája 1956. október 23-án este ½ 6 órakor az ELTE Gólya-
várában*. I. 129. [Http://rev.hu/rev/images/content/kiadvanyok/petofikor/07/petofikor7_1023_1.pdf](http://rev.hu/rev/images/content/kiadvanyok/petofikor/07/petofikor7_1023_1.pdf). (A letöltés ideje:
2023. május 17.)
- 51 Rainer M.: *Nagy Imre*, 114–115.
- 52 1956 emlékezete és a megtevesztett egyetemisták I. A Ma-
gyar Rádió 1956. október 23-i és 24-i adásainak átirata
a SZER magyar osztályáról. HU OSA 300-40-8 Monitoring.
[Https://www.osaarchivum.org/hu/blog/1956-emlekezete-
es-a-megtevesztett-egyetemistak-i](https://www.osaarchivum.org/hu/blog/1956-emlekezete-es-a-megtevesztett-egyetemistak-i). (A letöltés ideje: 2023.
május 17.)
- 53 Pótó: 1956 az Akadémián, 71.; Róna-Tas: Ligeti Lajos, 249–265.
- 54 Felszólalások a közgyűlés nyilvános záróülésén. *MT* 77
(1970) 3. sz. 170–171.
- 55 Grolmusz: Az Akadémia 20 éves, 405–407.

Erdey-Grúz Tibor

Erdey Grúz Tibor

A puritán elnök

Erdey-Grúz Tibort sok évtizedes akadémiai pályafutás után, 1970. február 5-én választotta a közgyűlés az Akadémia elnökévé, és többek között háromszor volt annak főtitkára. Kidolgozója és végrehajtója volt az Akadémia reformjának, oroszlánrészt vállalt a kutatóintézeti hálózat létrehozásában, továbbá sokat tett a hazai felsőoktatás fejlesztéséért is. Tevékenységét óriási munkabírás, következetesség, pontosság jellemezte. Professzorként vegyészek, kémiaatanárok és gyógyszerészek több generációját oktatta a budapesti tudományegyetemen (ma Eötvös Loránd Tudományegyetem), illetve fél évszázadon keresztül az ő tankönyveiből tanultak fizikai kémiát a diákok Magyarországon. Több nyelven megjelent elektrokémiai könyvei világszerte ismertek. Erdey-Grúz Tibort az 1930-as években megjelent munkái avatták világhírű tudóssá, akinek nevét

Budapest, 1902. október 27.

Budapest, 1976. augusztus 16.

1970. február 5. –
1976. augusztus 16. †

I/13. Erdey-Grúz Tibor
Ismeretlen fényképész felvétele
20. század második fele

megtaláljuk a tudománytörténeti munkákban,¹ az alapvető elektrokémiai szakkönyvekben, és cikkeit még napjainkban is idézik.

AZ ELEKTROKÉMIA MEGHATÁROZÓ ALAKJA

1992-ben John O'M. Bockris (1923–2013), a 20. századi elektrokémia egyik kiemelkedő személyisége a Nemzetközi Elektrokémiai Társaság (CITCE, majd 1971-től ISE) 1949-es alapítására visszaemlékezve így írt: „A túlfeszültséget mint olyan betegséget tekintették, amelytől a gáz-elektrodok szenvednek. Erdey-Grúzt és Volmert, akiket én az elektród-folyamatok kinetikája atyáinak tekintek, [...] ritkán említették.”² Bockris véleményét megerősítve idézhetünk még Robert De Levie (1933–) cikkéből is:

„Azt, hogy az elektródpotenciál változása és az áramsűrűség között exponenciális kapcsolat van, kísérletileg Tafel ismerte fel, de elméletileg értelmezni először Erdey-Grúz és Volmer tudta 1930-ban.”³

Ennél egyértelműbben kijelölni Erdey-Grúz Tibor helyét az elektrokémia történetében mi sem tudnánk, sőt még a részrehajlás vádját is magunkra vonhatnánk, hiszen időnként ténylegesen szeretjük hozzájárulásunkat nagyobb-nak láttatni a tudomány egyetemes fejlődéséhez annál, mint amilyen a független, külföldi szakemberek és tudománytörténészek értékítélete az adott területen. A jelen írás szerzőjének is be kell vallania, hogy nem is tud teljesen elfogulatlan lenni, hiszen Erdey-Grúz professzor irányításával készítette diplomamunkáját, és ő indította el a pályáján.

Erdey-Grúz és Max Volmer (1885–1965) 1930-ban megjelent közleménye⁴ ütötte a legnagyobb részt az addig uralkodó Nernst-féle egyensúlyi elektrokémia szilárdnak tűnő építményén, és nyitott utat a további fejlődéséhez.

Bockris cikkéből az is kiderül, hogy Walther Nernst (1864–1941, az MTA külső tagja 1899, Nobel-díj 1920) nagy tekintélye gátolta is a fejlődést, a kinetikai elmélet csak lassan nyert teret az 1950-es évektől kezdve. Az Erdey-Grúz–Volmer-egyenlet az elektrokémia egyik alapegyenletévé vált, amelyet elméleti számításoknál éppúgy használnak, mint a gyakorlati hasznosítások (áramforrások, elektrolízis, korrózióvédelem) területén. Ezt az egyenletet később általánosítani lehetett bármilyen elektródreakcióra.

A DIÁKÉVEKTŐL A KIEMELKEDŐ KUTATÓI MUNKÁSSÁGIG

Erdey-Grúz (1916-ig Erdey) Tibor dédapja, Erdey Fülöp (1803–1883) a pesti egyetemen végzett orvosként 1829-ben, és orvosi praxist folytatott 1843-ig. Ezt követően saját birtokán, illetve jószágigazgatóként dolgozott. Számos gazdasági és politikai cikket publikált.⁵ Fülöp fia, Erdey Antal 1868-ban feleségül vette Haas Zsófiát. A két családnak jelentős földbirtoka volt Pécelen. Erdey Antal a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem tanácsjegyzője volt.⁶ Négy gyermekük született, akik közül dr. Erdey Aladár (1874–1925) lett Erdey-Grúz Tibor édesapja, édesanyja Heuffel Olga volt.⁷ Erdey Aladár 1916-ban nemességet kapott egerbegyi előnévvel (Erdey-Grúz Tibor nem használta), és ekkor engedélyezték neki a kettős, Erdey-Grúz név viselését is.⁸ Az Erdey-Grúz nevet Erdey Aladár kérvényezte, mert nevelőszülei, Grúz Albert és felesége – aki Erdey lány volt – örökbe fogadták.⁹ Az édesapa 1897-től egészen 1919. november 7-éig különböző beosztásokban a Honvédelmi Minisztériumban dolgozott.¹⁰

Erdey-Grúz Tibor a Magyar Királyi Tanárképző Intézet „Gyakorló-Főgymnasium Mintagimnázium” (ma az ELTE Trefort Gyakorló Gimnázium) diákja volt, ahol 1920-ban jeles eredménnyel érettségizett. Visszaemlékezése

szerint itt kapta az útravalót tudósi pályájához is: „[...] hálaival tartozom a nagy múltú és bátran kezdeményező iskolának a nevelésért, amelyben részesültem, és szeretettel gondolok rá. Nevelésről szólok, és nem csupán oktatásról, mert a legnagyobb szellemi érték, amit kaptam, és ami egész életem alakulására kihatott, az önálló gondolkodás képességének és készségének kifejlesztése, valamint a dolgok reális szemléletének az elsajátítása volt.”¹¹ A gimnázium elvégzése után a Budapesti Tudományegyetem (1921-től Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem) bölcsészeti karára iratkozott be fizika szakra, a második évtől a kémia lett a fő szakja. Itt szerzett diplomát, majd *summa cum laude* eredménnyel doktori oklevelet 1924-ben. Egész oktatói pályafutása alma materéhez kötődött. Gyakornokként kezdett Buchböck Gusztávnál (1869–1935) a Pázmány Péter Tudományegyetem III. Kémiai Intézetben, majd egyetemi tanársegéd (1924–1932) lett.¹²

Miként akkoriban a legtöbb magyar tudós, Erdey-Grúz is németországi tanulmányútra ment. A hároméves (1928–1931) peregrináció rendkívül sikeresnek bizonyult. Először Humboldt-ösztöndíjjal (1928–1929) Kasimir (Kazimierz) Fajans (1887–1975) mellett a müncheni Bajor Akadémia Kémiai Intézetében radioaktív izotópok és színezékek ionadszorpciós folyamatait vizsgálta különböző csapadékokon.¹³ Ezután részben magyar állami ösztöndíjjal, részben pedig Humboldt-ösztöndíjjal a berlin-charlottenburgi Műszaki Egyetem vendégkutatója (1929–1931) lett. Max Volmer berlini laboratóriuma is igen jó választásnak bizonyult. A hidrogéntúlfeszültséggel kapcsolatos munkája mellett a katódos fémleválasztásról, az elektrokristályosodásról szóló cikkei is mindmáig alpműveknek számítanak.¹⁴

Hazatérését követően, 1932-ben adjunktussá nevezték ki. 1934-ben házasságot kötött Berg Magda okleveles gyógyszerésszel, a budapesti VI. kerület, Teréz körút 56. szám alatti gyógyszerár tulajdonosával. Házasságukból három gyermek született.¹⁵ Fokozatosan jutott feljebb a ranglétrán: egyetemi adjunktus (1932–1946) és magántanár (1934–1941), majd címzetes nyilvános rendkívüli tanár (1941–1946). 1938-ban megszerezte a gyógyszerészi oklevelet is. Az 1941–1942. tanévtől kezdve a bölcsészeti

karon a fizikai kémia megbízott előadója. Tudományos vizsgálatait, amelyek nem csak az elektrokémia különböző aktuális kérdéseire (elektrokristályosodás, a potenciál kialakulása nemesfém elektródokon, vezetési mechanizmus elektrolitoldatokban és -olvadékokban, elektrokapillaritás, fémek korróziója) irányultak, az Országos Természettudományi Tanács, a Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft és Holland Királyi Tudományos Akadémia van 't Hoff-alapítványa támogatta. A magyar nyelvű publikációiból az is kiderül, hogy foglalkoztatták az anyagszerkezet, az atomelmélet, a radioaktivitás, a katalízis, az orvosi kémia és az ipar aktuális kérdései is.¹⁶

A Pázmány Péter (1950-től Eötvös Loránd) Tudományegyetem intézeti tanára (ez megfelelt a mai docensi beosztásnak) (1946–1949), a Fizikai-Kémiai és Radiológiai Intézet (majd Tanszék) nyilvános rendes tanára, vezetője (1949–1952), egyetemi tanára (1952–1972), közben az ELTE TTK dékánja (1950–1952) lett. 1949-ben megalakult a Bölcsészettudományi Kartól (BTK) független Természettudományi Kar (TTK), az orvosok és részben a gyógyszerészek képzését az új Orvostudományi Egyetem (1951) vette át. Erdey-Grúz akadémiai karrierje is töretlen volt: 1943. május 14-én választották meg az MTA levelező tagjának (III/A Matematikai és Természettudományi Osztály, Matematikai és Fizikai Alosztály). A székfoglalóját *Potenciálmeghatározó folyamatok fém és oldat határán* címmel 1944. január 24-én tartotta. Éppen időben, mert nemsokára az MTA normális működése is megszűnt. Erdey-Grúz mint karpaszományos egészségügyi katona 1940. első negyedévében teljesítette tényleges katonai szolgálatát a Budapesti 1. számú Honvédkórházban, és a szolgálat alól 1945. február 28-ig tartó felmentést kapott. Az egyetemen az 1941. szeptember 1-től 1944. augusztus 31-éig szóló adjunktusi kinevezése lejártával újabb dátum már nem került a személyi dossziéjába.¹⁷ 1945 nyarán tagja lett a Magyar Természettudományi Akadémiának, ami 1946-ban olvadt be a Tudományos Akadémiába. 1948. július 2-án lett az MTA rendes tagja. *A reakciósebesség változása a kontakt-katalizátor mennyiségével* című székfoglalójának felolvasására 1948. október 1-jén került sor.¹⁸ Az MTA 1950. no-

vember 26. és december 2. között tartott ünnepi hetén az *Elektródfolyamatok kinetikája* címmel tartott előadást.

A főtitkárságát megelőzően már fontos tisztségeket töltött be: az MTA Matematikai, Fizikai, Kémiai és Műszaki Tudományok Osztályának osztálytitkára (1947–1949), illetve az MTA Elnökség tagja (1949–1950) volt. Az MTA főtitkárává történt megválasztása miatt (1950. december 2.) az egyetemről fizetés nélküli szabadságra ment. Ez a szabadság 1972-ig tartott, amikor is egyetemi tanárként nyugdíjazását kérte. Az előadásait azonban a fizetés nélküli szabadsága alatt is folyamatosan megtartotta, és kutatócsoportjait is irányította. Az egyik fő témája elektródfolyamatok sebességét befolyásoló tényezők vizsgálata maradt.¹⁹ Az e területre vonatkozó ismereteket és a saját kutatásait egy nagy sikerű könyvben foglalta össze.²⁰ A másik fontos témája az elektrolitoldatokban végbemenő transzportfolyamatok tanulmányozása volt.²¹ Egész pályafutása alatt nagyon sok tudománynépszerűsítő cikket és könyvet írt. Az ő kezdeményezésére, illetve aktív részvétele mellett kémikusok és nyelvészek bevonásával készült el a magyar kémiai elnevezés és helyesírás szabályzata.²² 1926-tól sorban és több kiadásban jelentek meg tankönyvei.²³

Szakmai tisztségei közül kiemelendő, hogy a Magyar Kémikusok Egyesülete főtitkára (1943–1949), elnöke (1949–1951), a *Magyar Kémiai Folyóirat* szerkesztője, főszerkesztője (1946–1976) volt. Közéleti szerepvállalásai között említhető, hogy országgyűlési képviselő (1953–1957), valamint a Tudományos és Felsőoktatási Tanács alelnöke (1961–1962), elnöke (1962–1964) is volt. Munkáját számos hazai és külföldi kitüntetéssel ismerték el: többek között Köztársasági Érdemrenddel és két Kossuth-díjjal.

FELSŐOKTATÁSI ÉS OKTATÁSI MINISZTERI TEVÉKENYSÉGÉRŐL

Erdey-Grúz Tibor nem csupán az Akadémia élén állt: jóval elnöki tevékenységét megelőzően egy ideig az oktatáspolitikában is első embernek számított. 1952 decemberében szovjet mintára létrehozták a Felsőoktatási Minisztériumot,

ahol Erdey-Grúz miniszteri kinevezést kapott. 1953 júliusában, Nagy Imre kormányra kerülésekor összevonták a két, oktatásért felelős minisztériumot, és ő az oktatásügy első embereként folytatta munkáját (1953. július – 1955. április), majd a Hegedűs-kormányban is az oktatásért felelt (1956. július 30-ig).²⁴ A minisztériumi munka megszervezése körüli teendőikben jól hasznosult munkabírása és precizitása. A miniszter és munkatársai radikális reformot kívántak megvalósítani, mely a köz- és a felsőoktatást egyaránt érintette. A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Vezetőségének ideológiai alapú és az aktuális politikai helyzet által befolyásolt határozatai a reform lényeges elemeinek véghezvitelét megakadályozták.²⁵ Erdey-Grúz igazi pedagógusként, a tudomány elhivatott művelőjeként – és ekkor még az állampárt hű embereként – szolgált az oktatásügyet, és az első Nagy Imre-kormány programjának megfelelően a közelmúlt hibáinak egy részét is orvosolni próbálta: például rendelkezése értelmében a felsőoktatási hallgatót nem kellett kizárni az egyetemről, ha korábban eltitkolta származási adatait.²⁶

ELNÖKI TEVÉKENYSÉGÉNEK FŐ VONÁSAI

Erdey-Grúz Tibort 1970. február 5-én választotta a közgyűlés az MTA elnökévé, és egyúttal elfogadták az új szervezeti felépítést is. Lengyel Béla akadémikus, osztályelnök így emlékezett Erdey-Grúz Tibor elnökké választásának előzményéről: „1969-ben felköszöntöttük a 80 éves Ruznyákot. Tudtuk, hogy visszavonulása küszöbön áll, ami korszakváltást is jelent az Akadémia életében, szervezeti átalakulásra van kilátás. Erdey-Grúz igen aktívan vett részt a reform tető alá hozásában, mint nekem mondta, abban a meggyőződésben, hogy a főtitkár ő marad, míg az elnöki tisztre Erdei Ferenc volt kiszemelve. Az utolsó pillanatban azonban – sosem tudtam kideríteni, hogy miért – a helyzet megfordult. Erdei Ferenc főtitkársága és Erdey-Grúz elnöksége mellett történt a döntés, ami az 1970. évi közgyűlésen az átszervezéssel, vagyis a testület és a szakigazgatási hivatal szétválasztásával együtt határozatba is ment. Az új elnök az új helyzetben is a tőle megszokott lendület-

tel látott munkának. A Münnich utcában munkaszobát rendezett be magának, ahol túlnyomó részben tartózkodott, megszervezte az elnöki tudományos titkárságot, amely összefogta az osztályokat, szervezte és irányította, miként főtitkár korában, az elnökség tevékenységét, mindent elkövetett, hogy az Akadémia tekintélyét megtartsa, sőt öregbítse.”²⁷

1969. december 31-én bocsátotta ki az Elnöki Tanács az 1969. évi 41. számú rendeletét a Magyar Tudományos Akadémia átszervezéséről, amely meghatározta Erdey-Grúz Tibor elnöki tevékenységét a következő években. Emellett a protokolláris feladatokat is becsülettel ellátta, bár ezeket nem szerette, egyéniségétől távol álltak.

A Magyar Tudományos Akadémia 1970. évi közgyűlésén Rusznyák István elnöki megnyitójában kitért arra, hogy ebben az évben lesz az ország felszabadulásának 25., Lenin születésének 100. és az Akadémia átszervezésének 20. évfordulója, de leginkább a jövő feladatait hangsúlyozta: „Igen nagyfontosságú esemény számunkra a párt tudománypolitikai irányelveinek közzététele, amelynek szellemében kidolgoztuk az Akadémia szervezetének szükségessé vált reformját. Végül, de nem utolsósorban, három év után az Akadémia új tagokat és új vezetőséget is fog választani. Ennek a vezetőségnek a legfontosabb feladata kétségtől az lesz, hogy biztosítsa az átszervezés zökkenőmentes végrehajtását.”²⁸ A közgyűlésen Erdey-Grúz főtitkár tartotta az MTA Elnökségének beszámolóját. Az év ünnepi jellegét ő is hangsúlyozta, és összefoglalta az elmúlt húsz év történetét. Beszédének leglényegesebb része természetesen az új helyzet értékelése és az új törvényből fakadó feladatok ismertetése volt: „Tudománypolitikánk egyik fontos feladata annak a körülmények között kidolgozása, hogy kutatási kapacitásunkat egyrészt milyen arányban koncentráljuk a társadalmi haladás érdekében a jelenleg legfontosabb feladatokra, és melyek e feladatok; másrészt milyen arányban folyjanak széles területen alap kutatások. [...] Abban, hogy a különböző tudományágzatok és kutatási szintek a társadalom számára minél kedvezőbb arányban részesüljenek a kutatási kapacitásból, segíteni fog az új országos távlati tudományos kutatási terv, amely-

nek kidolgozásában nagy feladat vár az Akadémia minden részlegére, szorosan együttműködve az OMFB-vel [Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság]”. Erdey-Grúz leszögezte azt is, hogy a főtitkár és apparátusa nem független a tudományos testülettől, annak lényegi kérdésekben alárendelt. Ezen mondanivalójának legfontosabb pontja volt: „Az Akadémia legfőbb testületi szerve a közgyűlés. [...] Az Elnökség feladata a testületek működésének irányítása, állásfoglalás átfogó tudománypolitikai és tudományfejlesztési kérdésekben, a tudományos minősítés figyelemmel kísérése, javaslatok készítése a kormány és más, Akadémián kívüli szervek számára. Tudománypolitikai elveket dolgoz ki ajánlasként az igazgatás számára, és figyelemmel kíséri azok érvényesülését, állást foglal akadémiai kutatóintézetek lényeges elvi fontosságú kérdéseiben, megvitatja a főtitkár beszámolóit. Az elnököt az Akadémia tagjai közül a közgyűlés választja meg három évre, és annak tartozik felelősséggel. Funkciójában a Népköztársaság Elnöki Tanácsa erősíti meg. Az Akadémia jelenlegi 10 tudományos osztálya mint tudományos testület változatlanul megmarad. Az Akadémia mint igazgatási főhatóság saját kutatóintézetei és egyéb intézményei szakigazgatását látja el, a tudományos testületi szervek állásfoglalásaival, ill. ajánlásaival összhangban. [...] A főtitkárt a közgyűlés ajánlására az Akadémia tagjai közül 5 évre a kormány nevezi ki.”²⁹ Az Akadémia a továbbiakban ezen keretek között működött 2019 szeptemberéig. 1990 után az új törvény (1994. évi XL. törvény a Magyar Tudományos Akadémiáról) hozott ugyan változásokat, de a működés keretei, formája tulajdonképpen megmaradt. Érdemi változás a Tudományos Minősítő Bizottság (TMB) megszüntetése volt, aminek jogutódja az MTA Doktori Tanácsa lett 1995-ben.

Az Akadémia ügyei mellett Erdey-Grúz Tibornak szívügye maradt az oktatás és a nevelés. Elnöksége első évében két cikke is megjelent ebben a témában, amelyek összefüggtek az az évi nevelésügyi kongresszussal.³⁰ Többek között ezt írta: „S az ember intellektuális alkata olyan, hogy az iskola által is alakított szellemi arculat meglehetősen tartós; megváltoztatása jelentékeny erőfeszítést és időt igényel. A társadalmi fejlődés viszont mindenesetre meg-

követeli az emberek képzettségének és műveltségének a változását. A legutóbbi időkben azonban e tekintetben is lényegesen megváltoztak a körülmények.

A tudomány szerepének rohamos növekedtével a társadalom műszaki, gazdasági és politikai fejlődése oly mértékben meggyorsult, hogy a mai ifjúság előreláthatóan lényegesen más viszonyok között fogja leélni életének java részét, mint amilyenek között nevelkedett.”

Az Akadémia 1972. évi közgyűlésén Erdey-Grúz az MTA 1971-es évi működését tekintette át az elnökségi beszámolójában.³¹ Ebben az évben a munka gerincét egyrészt az országos távlati tudományos kutatási terv előkészítésében való közreműködés alkotta, másrészt az a törekvés képezte, hogy tevékenységüket a Központi Bizottság tudománypolitikai irányelveinek, valamint az Akadémia alapszabályainak megfelelően a hazai kutatás egész területére kiterjesszék, különös figyelemmel az alapkutatásra.³² Ekkor kezdődött el az a folyamat is, amelyben az akadémiai kutatókat egyre inkább bevonták (kényszerítették) gyakorlati feladatok elvégzésére. Ez később meghatározóvá vált, egészen addig az igényig, hogy tartsák el magukat. Pedig korábban az az elv érvényesült, hogy az akadémiai kutatók feladata az alapkutatás, a szaktárcákhoz tartozó kutatóké az ipari kutatás. Az 1990-es évekig gyakorlatilag ipari (villamosipari, textilipari, gyógyszeripari stb.), mezőgazdasági és egyéb kutatóintézeteket is fenntartott az állam. Kiemelt hangsúlyt kapott az új gyógyszerek fejlesztése, növénynevelések és a gazdasági mechanizmus reformjának kidolgozásában való részvétel, valamint a Központi Fizikai Kutatóintézet munkatársainak számítógépek előállítására és gyártására terén elért eredményei, ami részben embargós termékek becsempészésével és lemásolásával történt.³³ Az 1971–1974-es időszakban a kutatóhálózat korszerűsödött és bővült, de az extenzív

fejlesztés időszaka lezárult. A Magyar Tudományos Akadémia keretében 44 kutatóintézet, 25 tanszéki kutatócsoport, 11 munkaközösség működött. A költségvetés összege az 1968. évi 425,7 millió forintról 1971-re 537,4 millió forintra emelkedett. A tényleges létszám – a szerződéses munkák terhére foglalkoztatottakkal együtt – 5118 főről 6429 főre nőtt. Három év alatt 776 millió forintot fordítottak beruházásokra, ebből 376 milliót építkezésre. A legnagyobb beruházás a Szegedi Biológiai Kutatóközpont volt. Nagy értékű beszerzésekre is sor került, ilyen volt a nagy teljesítményű számítógép és az ötmillió elektronvoltage gyorsító. Jelentősen nőtt a fiatal kutatók száma, a harminc éven aluliak az összes kutató létszámának 30%-át érték el. A nyugati világban lezajló események hatására ekkor kezdtek nálunk is foglalkozni az ifjúság és a nők helyzetével. Téma lett a környezet védelme, a számítástechnika és az automatizálás, és már a mesterséges intelligenciáról is tartottak előadást. Megélnékültek a nyugati kapcsolatok. A nyugati tudósok, akik 1956 után bojkottálták Magyarországot, hazánkba látogattak, és ugyan még korlátozásokkal, de magyar kutatók is utazhattak nyugatra (hatósági vizsgálat után, szolgálati útlevelel, az előadás anyagát titkos ügyiratkezelés után lepecsételve lehetett vinni).

1973. május 10-én Erdey-Grúz Tibort újból az MTA elnökévé választották. 1975-ben tartották az MTA másfél százados évfordulójáról megemlékező jubileumi közgyűlést. Erdey-Grúz mondta az elnöki megnyitót, amelyben nagyívű áttekintést adott az Akadémia történetéről. Az aktuális politikai törekvések hatásáról, a haladás és a provincializmus folyamatos és változó sikerű küzdelméről is beszélt, amely ma is tanulsággal szolgál: „Trefort és Eötvös intelmei, híveikkel együttes erőfeszítéseik nem voltak képesek feltartóztatni az Akadémia hanyatlását. Az elhatalmasodó demagóg nacionalizmus a századfordulóra felülkerekedett az ország jövőjéért a tudomány eszközeivel küzdők valódi nemzeti eszméjén.” Érthetően az 1945 utáni harminc évet

pozitívan láttatja, de megjelenik olyan gondolat is, hogy a szovjet példák kritika nélküli átvételével akadtak gondok. Ugyanakkor számos mutatót (kutatók létszáma, a nagy kutatóintézetek felépítése és számos más kutatóintézet létesítése stb.) tekintve ezt az időszakot az elnök az MTA aranykoraként értékelte.³⁴

PURITÁN ÉS AGGÁLYOSAN SZABÁLYKÖVETŐ

Erdey-Grúz lányai így emlékeztek édesapjukra, aki lelkiismeretesen, intenzíven, hihetetlen munkabírással dolgozott: „Saját kocsija nem volt, reggel villamossal vagy autóbusszal ment az egyetemre. Ahova lehetett, gyalog ment, részint mert tudta, hogy nem árt a mozgás, részint mert kényesen vigyázott arra, hogy a szolgálati kocsit csak akkor vegye igénybe, amikor feltétlenül szükséges. [...] Ismerte a saját és az objektív lehetőségek határait, és amin nem állt módjában változtatni, azt tényként elfogadta. [...] Pontosan, szabatosan, egyértelműen fogalmazott szóban és írásban egyaránt.”³⁵ Amit lányai írtak, azt e sorok írója is megerősítheti. 1968-tól az ő egyik csoportjában kutattam, és ő volt a diplomamunkám témavezetője is. Ha meg akartam mutatni neki kutatási eredményeimet, akkor azonnal fogadott. Ezekre a beszélgetésekre reggel hétkor került sor, mert ő mindig korán, általában fél hétkor érkezett az egyetemre. Azzal kezdte, hogy befűtött abban a kis – Lengyel Béla szavaival – „primitív egyszerűséggel berendezett” szobában, amit azért kedvelt, mert az a Trefort-kertre nézett, és északi fekvése miatt nyáron kellemesen hűvös volt. Felvette a köpenyét, amely kék vagy barna volt, ellentétben mindenki más fehér köpenyével. Szakmai kérdések mellett a tanárképzésről beszélgettünk, ami a szívügye volt. Ma is őrzöm az első közös cikkünk kéziratát, amit dupla sorközzel kellett gépelni, és ő a megjegyzéseit a sorok közé írta. Puritán és aggályosan szabálykövető ember hírében állt, aki befolyásával nem élt vissza olyan ügyekben sem, ami egyébként másnak természetes lett volna. Többször fellépett szóban és írásban a kritika, a kritikai szellem elfojtása miatt. Egy feljegyzésében ezzel kapcsolatban a következőket írta: „Fontosnak tartván

a kritikai szellem erősítését, azt hiszem, határozottan fel kell lépünk az ellen, hogy a kritikát összeférhetlenségnek minősítsük.” Az a kötelességtudás, ami egész életét jellemezte, megnyilvánult élete utolsó hivatali kötelezettségének idején is. Halálos betegen 1976 májusában még megszervezte az MTA éves közgyűlését, és részt is vett rajta. 1976. augusztus 16-án hunyt el. A Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomra. Úgy rendelkezett, hogy csak a szűk környezete búcsúztassa, és ne szervezzenek neki megemlékezéseket. Utóda, Szentágotthai János így búcsúzott tőle: „Nem csekély szorongással és félszegen kell – igaz, csak formailag – megszegnem Erdey-Grúz Tibor végakarátát. De hiába, a közélet embere halálában is a közvé. Ahogy élt – saját személyét mindenkor hátrahelyezve az ügy kizárólagos fontossága mögé –, úgy szeretett volna csendben eltávozni munkássága színteréről. Tisztelnünk kell puritán lelkülete idegenkedését attól, hogy élete állomásai és munkássága érdemei itt felsoroltassanak – amelyek pedig legkivonatossabb és a valóság meghamisítását súrolóan visszafogott alakban is tudományos életünk három évtizedének történetévé állnának össze. Engedtessek meg mégis, hogy utolsó találkozásainkból fakadó élményemről itt tanúságot tegyek. Halálos betegágyán is leginkább a közügy – Akadémiánk dolgai – foglalták el gondolatai központi körét. Végtelen tapintattal érezte, hogy bár a döntések dolga és felelőssége most nem az övé, az ügyek páratlan ismeretéből és áttekintéséből fakadó tanácsa utolsó leheletéig rendelkezésre áll. Elháríthatatlanul és élményszerűen villant tudatomba nagy költőnk – Akadémiánk alapítójáról írt – csodálatos képének valósága: »...lerázván, ami benne földi, egy éltető eszmévé finomul.«³⁶ Erdey-Grúz Tiborral a nagy alapítók eredeti szándékának megfelelő Akadémia igazi folytatóinak egyike szállt sírba, és ama törekvésük megvalósítóinak egyike – hogy a Magyar Tudományos Akadémia az egész magyar nép teljes és elidegeníthetetlen tulajdonává váljék. Végakaratahoz hűen azon munkálkodunk, hogy műve tanítványokban és munkatársakban éljen tovább – ahogyan az élet csodálatos törvényei szerint annak folytonossága családjában, gyermekeiben és unokáiban fennmarad.”³⁷

Inzelt György

JEGYZETEK

- 1 Dunsch: *Geschichte*, 108–109., 136.; Inzelt: Erdey-Grúz Tibor, 260–264.; Inzelt: Milestones, 1373–1389.; Erdey-Grúz–Volmer equation, 352–353.; Inzelt: Hungarian Comets, 359–399.
- 2 Bockris: The Founding, 1–4.
- 3 Levie: What's in a name? 610–612.
- 4 Erdey-Grúz–Volmer: Zur Theorie, 203–213.
- 5 Szinnyei: *Magyar írók*, 1404–1405.
- 6 <https://ujbuda.hu/ujbuda/116-eve-a-hallgatok-szolgaltatoban>. (A letöltés ideje: 2022. november 10.) <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944/adatlap/58633> 1899.01.04. 1. ülés. (A letöltés ideje: 2022. november 30.)
- 7 Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Szolgálati Táblázat, 1943.
- 8 Székely: *A központi államigazgatás*, 62.
- 9 BFL Budapesti Központi Királyi Járásbíróság iratai. Hagyatéki ügyek. Erdey Grúz Aladár dr. VII.12.b–1925–184812.
- 10 Erdős: *Az Erdey-Grúz villa*.
- 11 Erdey-Grúz: Emlékezés, 76–78.
- 12 Kiss: Erdey-Grúz Tibor, 258–260.
- 13 Fajans–Erdey-Grúz: Über die Adsorption, 97–151.
- 14 Erdey-Grúz: Über das elektrolytische, 157–187.; Márta: Erdey-Grúz Tibor, 1–22.
- 15 Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Szolgálati Táblázat, 1943.
- 16 Erdey-Grúz: *A fémek korróziója*; Erdey-Grúz: *A katalízis*; Erdey-Grúz: Az elektromos, 111–122.; Erdey-Grúz: Elektrolitoldatok, 13–23.; Erdey-Grúz: Zur Frage, 138–142.
- 17 Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Szolgálati Táblázat, 1943.
- 18 Erdey-Grúz: Rate of hydrogenation, 256–257.
- 19 Erdey-Grúz–Safarik: Kationok hatása, 221–229.; Erdey-Grúz–Dévay–Szegedi: Szinuszáram hatása, 535–537.; Erdey-Grúz–Gallyas–Szetey: Az oxigéntúlfeszültség függése, 242–247.; Erdey-Grúz–Szetey–Inzelt–Horányi: Az oxigén túlfeszültség függése, 363–367.
- 20 Erdey-Grúz: *Elektródfolyamatok*.
- 21 Berecz: Erdey-Grúz Tibor, 264–267.; Erdey-Grúz–Kugler–Reich: A hidrogén- és hidroxilion, 242–251.; Erdey-Grúz–Majthényi: A hidrogén- és hidroxilion, 212–218.; Erdey-Grúz–Kugler: A hidrogén- és hidroxidion, 135–142.; Erdey-Grúz–Inzelt–Fodorné: A víz öndiffúzió-koefficiensei, 20–23.; Erdey-Grúz: *Transzportfolyamatok*.
- 22 Erdey-Grúz–Fodorné: *A magyar kémiai elnevezés*.
- 23 Erdey-Grúz–Schay: *Elméleti fizikai kémia*; Erdey-Grúz–Prosz: *Fizikai-kémiai praktikum*; Erdey-Grúz: *Bevezetés a fizikai kémiába*; Erdey-Grúz: *Fizikai-kémiai praktikum*; Erdey-Grúz: *A fizikai kémia alapjai*; Erdey-Grúz: *Az anyagszerkezet alapjai*.
- 24 Keresztes (összeáll.): *Az oktatást és a művelődést irányító*; MNL OL XIX-I-2-m-860-1953, XIX-I-6-c-1953, XIX-I-6-c-1953.
- 25 Kovács: A közoktatás „fejlesztési tervei”, 623–652.
- 26 Polyák: *Hallgatók a diktatúrában*, 244.
- 27 Lengyel Béla visszaemlékezései, 1989.
- 28 Rusznyák: Elnöki megnyitó, 145.
- 29 Erdey-Grúz: Beszámoló, 146–154.
- 30 Erdey-Grúz: Az V. Nevelésügyi Kongresszus, 81–83.; Erdey-Grúz: A tudományos-technikai forradalom, 709–717.
- 31 Erdey-Grúz: Elnökségi beszámoló, 337–341.
- 32 A Munkás-Paraszt Forradalmi Kormány 1972 áprilisában hozott határozatával (MT 1012/1972. IV. 27.) hagyta jóvá az 1971–1985 közötti időszakra szóló országos távlati tudományos tervet. Szabó: A távlati tudományos, 1–6.
- 33 <https://www.kfki.hu>. (A letöltés ideje: 2022. július 14.)
- 34 Erdey-Grúz: Elnöki megnyitó, 263–275.
- 35 Erdey-Grúz Á.–Erdey-Grúz H.: Gondolatok édesapánkról.
- 36 Arany János: *Széchenyi emlékezete* c. művéből idézett Szentágothai.
- 37 Szentágothai: Búcsú Erdey-Grúz Tibortól, 593.

Szentágothai János

Quæstio

A hit(el)es elnök

Szentágothai János akadémiai elnök életével, tevékenységével kapcsolatban számos kifejezést, „kulcsszót” használhatunk: Akadémia, egyetem, kutatás, család, országgyűlés, kertészkedés, szkepticizmus, protestantizmus... A róla nyilatkozók mindegyike mást emel ki, mást hangsúlyoz ezekből, de vallásosságát, azt, hogy hívő volt, és meggyőződése egész életét meghatározta, mindenki megemlíti.

CSALÁD, GYÖKEREK

Szentágothai János 1912. október 31-én született Pestújhelyen, Schimert János néven. Édesapja Schimert Gusztáv, erdélyi szász származású orvos, sokgenerá-

Pestújhely, 1912. október 31.

Budapest, 1994. szeptember 8.

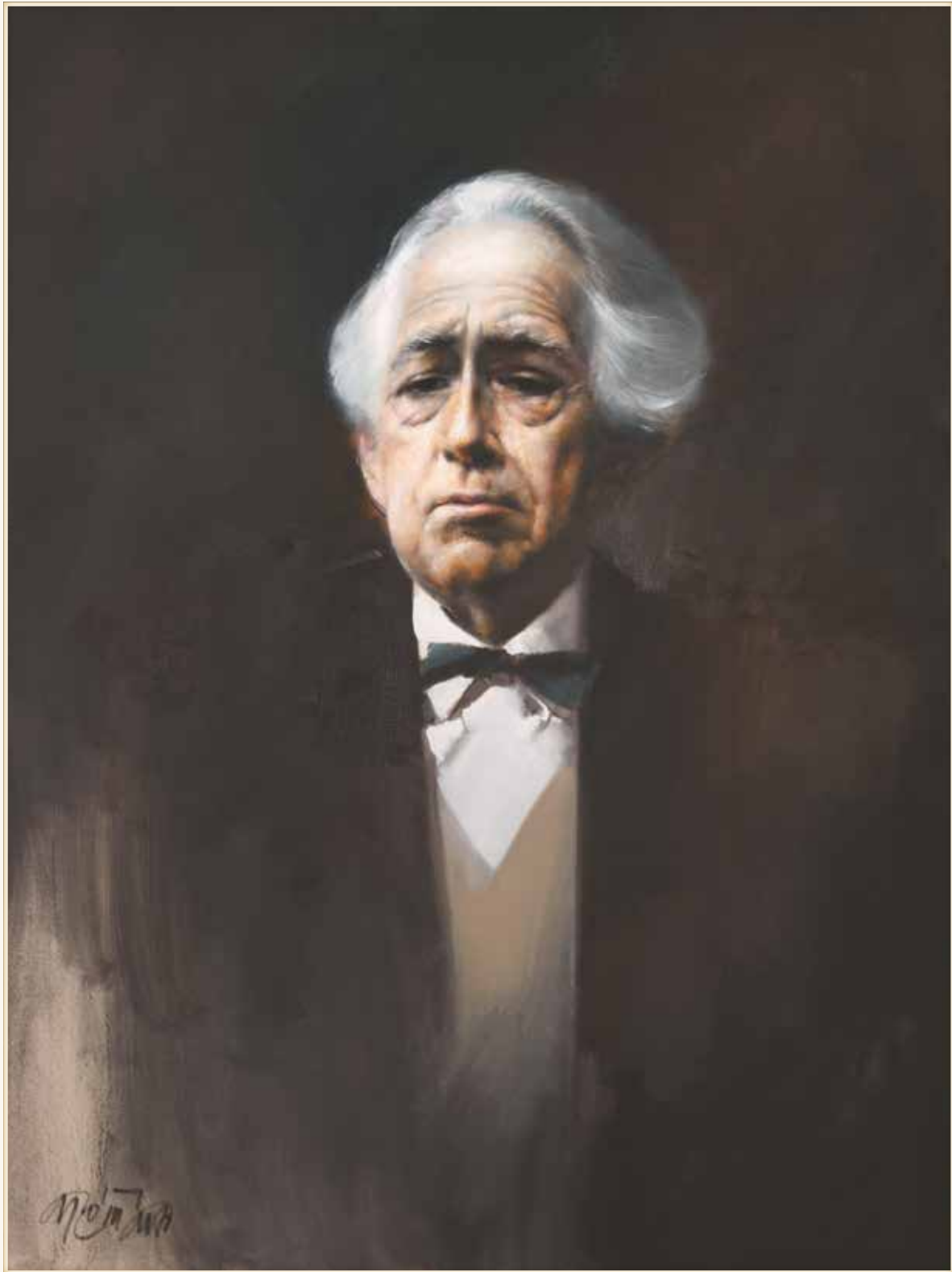

1976. október 26. –
1985. május 10.

I/14. Gyémánt László:
Szentágothai János
2002

ciós orvosdinasztia tagja, édesanyja Antal Margit, székely és magyar nemesek ivadéka volt. Az apa a Hangya Szövetkezet Erzsébet Kórházának főorvosaként a testi-lelki gyógyítást egyaránt művelte, olvasta az analitikusok műveit, és alkalmazta a homeopátiát is, 1935-ben szervezésével tartották Budapesten a Nemzetközi Homeopátiás Liga X. Kongresszusát.¹ Schimert az evangélikus, felesége a református vallásba született, de ami ennél lényegesebb, kereszténységük korántsem pusztán névleges volt: puritán-pietista gyakorlatot követtek, az édesapja hitbuzgalmi műveket is írt.² Schimert Gusztávot gyülekezetalapítóként is számon tartják: az 1910-es évektől egy budapesti kalaposmester lakásában bibliaórákat vezetett, amit Kiss Ferenc orvosprofesszor egyetemi dolgozószobájában folytattak. 1924-ben intézményesült a társaság, ekkor jegyezte be a hatóság, hogy Keresztyén Testvérgyülekezet néven hetente egyszer bibliaórát és istentiszteletet tartanak Kiss professzor lakásán.³ A Schimert házaspár tisztas jómódban élt, hat fiuk született, közülük öt érte meg a felnőttkort, és mind az öten az orvosi hivatást választották.

A családfő bensőséges vallásossága és kemény munkája példaként állt a gyermekek előtt. Az édesanyjuk vaszigorral nevelgette a fiúkat, kíméletlenül megtorolva a hazugságot és a tiszteletlenséget, különösképpen a személyzettel kapcsolatban.⁴ A gyermekkor sok szabad játékkal, természetjárással telt, a testvérek egymás pajtásai voltak. A második fiú, János diákkorában eleinte egyáltalán nem tűnt ki képességeivel, inkább rossz eredményeivel: „én az iskolát egy rossz tanuló – az utolsó két év kivételével rossz tanuló –, hülyének tartott szemszögéből éltem át” – emlékezett vissza.⁵ Családtagjai mulatságosnak tartották a kisfiú gyakori ábrándozásait, ügyetlenkedését, és a Pechvogel gúnynevet akasztották rá, amit „Pichrl”-nek rövidítették. Ezt a magyar játszótársak Pityunak hallották, és így használták, tehát ennek nyomán családja és a legközelebbi barátai is Pityunak szólították a professzort.

Természetesen a gyermekkori ügyetlenkedés nem jelentette azt, hogy a fiúk nem részesültek megfelelő képzésben: svájci nevelőnő foglalkozott velük, és János a Cukor utcai elemi elvégzését követően a német tanítási nyelvű,

budapesti Németbirodalmi Reáliskola (Reichdeutsche Realschule) diákja lett. Az elitiskolát eredetileg német anyanyelvű diplomaták gyermekeinek alapították, az első világháború után azonban magyarok is beiratkozhattak. A Schule magas szintű nyelvi képzést (német, magyar, angol, francia) biztosító, koedukált, humanista szellemű, biflázás helyett a gondolkodás és a tudásalkalmazás fontosságát hangsúlyozó intézmény volt, ahová ekkoriban zsidó szülők is szívesen írták gyermekeiket, akik 1939-ig felekezetük szerinti hitoktatásban részesülhettek.⁶ Schimert János ebben az iskolában érzett rá a tudás, vagyis inkább a megismerés ízére. Az áttörés hetedikes reáliskolás korában történt meg, amikor felboncolta egy pocok agyát, és megfogta az a rend, ugyanakkor a sok megválaszolendő kérdés, ami a vizsgálata során eszébe ötlött. Ettől a pillanattól kézenfekvő volt számára, hogy az orvosi egyetemet, az agykutatást választja hivatásául.

A PÁLYA KEZDETE

A budapesti tudományegyetem orvoskarán már az első félévben kiemelkedett a többiek közül, és csakhamar Lenhossék Mihály fogadta munkatársául, demonstrátorként alkalmazták a Tájbönc-tani Intézetben. 1933 májusában pályadolgozata elnyerte az orvoskar jutalmát.⁷ Az 1933–1934-es tanévben díjtalan gyakornoki teendőkkel bízták meg – érdekesség, hogy a nála két évvel idősebb bátyjával, ifjabb Gusztávval egy időben –,⁸ majd díjas gyakornok lett. Már diplomaszerezése előtt felolvasásokat tarthatott a Magyar Tudományos Akadémián, a III. Tudományos Osztály ülésén.⁹ 1936-ban vehette át általános orvosi oklevelét, a tehetséges fiatalember egyelőre az egyetem kötelékében maradt.

Nem sokkal a diplomaszerezést követően, 1938. június 3-án házasságot kötött Schimert János orvos és Biberauer Alice elemi iskolai tanítónő. A menyasszony édesapja Biberauer Richárd református lelkész, a Filadelfia Diakoniszta Intézet és a Bethesda Kórház igazgató-lelkésze, a protestáns egyházi megújulás (belmisszió) elkötelezett mun-

katársra volt.¹⁰ A házaspár otthonról hozott értékrendje és neveltetése hasonló volt, így mindkettejük életét meghatározta a megélt hit, amelytől később sem távolodtak el. Nagy szeretetben éltek együtt, három lányuk érte meg a felnőttkort, mindegyikük az orvosi hivatást választotta.

A fiatal Schimert János fényes pályát remélhetett: kutatott és tanított. Az 1940–1941-es tanévben már adjunktus volt Kiss Ferenc mellett,¹¹ majd az egyetem elvégzése után Svájcban is volt lehetősége továbbképezni magát. A történelem azonban közbeszólt: a hitlerizmus térnyerésével, az ország háború felé sodródásával eltűnni látszott az a világ, amelyet később a professzor boldog békeidőként emlegetett, és ami neki a második világháború előtti időszakot jelentette. A német befolyás elleni tiltakozás készítette arra, hogy magyarosítsa a vezetéknevét. 1940. október 28-án kapott engedélyt a névváltoztatásra, egy rokoni birtokról a Szentágothai nevet vette föl.¹² A békeidőknek tehát hamarosan vége szakadt, és bár Szentágothai sokáig nem került a frontra, a maga sajátos módján mégis harcolt: az üldözötteknek hamis papírokat szerzett.¹³ Emellett természetesen folytatta munkáját, amit a Magyar Tudományos Akadémia is elismert: 1943-ban ő nyerte el az együttesen kezelt adományokból és hagyatékokból képződött jutalmat, a *Vizsgálatok a központi agyidegpályák mozgásáról* című művével.¹⁴

Szentágothai Jánost végül 1944-ben hívták be katonai szolgálatra, a nagyváradi hadikórházban egészségügyi feladatokat látott el. Később amerikai hadifogságba esett, ahol tizedesi rangja ellenére kórházparancsnokként működött.¹⁵ Végül 1946-ban térhetett haza. Erre az időszakra esik egyik legnagyobb hatású művének, a Kiss Ferencsel együtt jegyzett, de általa illusztrált kézikönyvnek a megjelenése. A három, illetve két kötetben kiadott, több mint harminc nyelvre lefordított, nyolcvanöt kiadást megérő *Az ember anatómiájának atlasza* „hazai és nemzetközi sikere jól átgondolt szerkezetében és természethűségében rejlik”.¹⁶ A grafika nem csupán a kutatóorvos rendkívüli anatómiai tudásáról és jó pedagógiai érzékéről ad tájékoztatást, hanem az illusztrátor kétségtelen képzőművészeti tehetségéről is. Szentágothai ugyan a művészettel csak műkedvelőként

foglalkozott – szabadidejében akvarelleket festett –, de láthatóan ehhez is jutott neki elegendő találmány.

AZ ANATÓMIA PROFESSZORA

1946-ban Szentágothai a pécsi egyetemen (akkori nevén Erzsébet Tudományegyetem, majd Pécsi Orvostudományi Egyetem), az Anatómiai Intézetben kapott vezetői kinevezést. A háború igencsak megtépázta az intézményt, legalábbis a személyi állományt illetően, bár a jól felszerelt laboratóriumok rendelkezésre álltak. Szentágothai nagy lelkesedéssel látott neki az új munkatársi gárda, új tudósgeneráció kinevelésének, és tanítványainak sikere jelentette számára a valódi örömet. A körülmények nem voltak minden tekintetben ideálisak: a professzornak nem volt lakása, az intézetben élt családjával, de ez nem jelentett számukra különösebb problémát. A kislányai ott játszottak a kutatók körül, időnként a bonctermet is játszósobának használva. 1950-ben kerülhetett sor a különálló lakásba költözésre, amikor Szentágothai János elnyerte a Kossuth-díjat. Az elismeréseknek már ezelőtt sem volt híján, hiszen 1948-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották, értekezésének címe *Mozgató és vegetatív idegmagvak funkcionális tagozódásának általános törvényszerűségei*.¹⁷ Szentágothai intézete nemzetközi hírű intézménnyé vált, és ő igyekezett is, hogy jegyzett műhelyként tartsák számon az iskoláját, mely főként a szinaptológia kutatása területén jeleskedett, illetve egyéb kérdésekben járult hozzá az idegrendszer működésének megismeréséhez. Munkatársait a nemzetközi, elsősorban angol nyelvű publikálásra bátorította, olykor maga volt a nyelvi lektoruk. A hallgatók között is tudnivaló volt, hogy a neurobiológia kutatásának központja Pécs, és a leglelkesebb egyetemisták Budapestről is elutaztak a baranyai városba, csak hogy ingyenes gyakornokként a csapatában dolgozhassanak. A professzor később úgy értékelte a pécsi éveket, hogy a kiépülő diktatúra ellenére nagy elégedettségben éltek munkatársaival, hiszen azzal foglalkozhattak, ami örömet és sikerélményt adott nekik. Az egyetemi légkör támogató volt, és a kuta-

tók, oktatók jó társaságot is jelentettek: a résztvevők közös vacsorákról, nagy kirándulásokról számoltak be, ahol Szentágothai műveltségét, gyakorlati készségét és humorát is megcsillogtathatta. A budapesti házaspár jól beilleszkedett a pécsi közegbe, korántsem száműzetésként fogták fel az ott töltött időt. Nem titkolták vallásos meggyőződésüket sem: az anatómus professzor bibliaórákat tartott, és 1945 és 1949 között – ameddig lehetett – a pécsi református presbitérium tagja volt.¹⁸

1956-ig harmonikus és gyümölcsöző volt a család pécsi élete, amikor is veszélybe került ez a biztonság. 1956. október 31-én alakult meg a Pécs Város és Baranya Vármegye Értelmisége Forradalmi Tanácsa, Szentágothai professzor elnöklétével.¹⁹ Ez nem maradhatott következmények nélkül: 1957-ben az egyetemen fegyelmi vizsgálat indult ellene e tisztsége miatt, különösen azért, mert a tanácson ő elnökölt, amikor elfogadták a Dunántúli Nemzeti Tanács 14 pontját,²⁰ valamint a forradalmat támogató kijelentései miatt is támadták. A tárgyaláson enyhítő körülményként szerepelt, hogy az egyetemi pártbizottság tagjainak menedéket ajánlott, amikor rászorultak. Végül írásbeli megrovást kapott, és az Akadémián is elmarasztalták.²¹ Szerepvállalása járhatott volna súlyosabb következményekkel is, ennek elkerülésében bizonyára az állampárt képviselői által regisztrált embersége játszott szerepet.

1963-ra már elévülhetett ez a „botlás”, ugyanis kinevezték a Budapesti Orvostudományi Egyetem Anatómia Tanszékének az élére. Így tehát visszakerült Budapestre, a régi gyakornoki szobáját foglalta el. Nagy kedvvel folytatta a munkáját, a kisagy- és nagyagykéreg működésével, valamint többek között kísérleti agykutatással, a gerincvelői és agytörzsi pályákkal, továbbá a reflexmechanizmusokkal foglalkozott. A kutatás mellett kiváló előadásokat tartott: „Anatómiai előadásai szenzációszámra mentek. Nem volt a világon még egy ember, aki olyan lenyűgöző előadásokat tudott volna tartani az orvosi képzés lehető legszárazabb tárgyáról” – emlékezett az egykori tanítvány, Gulyás Balázs neurobiológus professzor. Óráin a legkülönbözőbb témák kerültek elő – a gasztronómiától a képzőművészetig –, ráadásul rendkívül élvezetes stílusban adta

elő figyelemre méltó tapasztalatait, meglátásait, melyek mind azt szolgálták, hogy hallgatói minél teljesebben értsek meg az anyagot, természetesen a látókörük bővítése mellett. „Mágikus erejű – de mindvégig racionális” módon kommunikált,²² amelynek természetesen az ismeretterjesztő előadásaiban is nagy hasznát vette. Diákjainak többsége kimondottan élvezte az anatómiaórákat, a professzor ragyogó stílusának és mégis ismeretgazdagnak leírt előadásait, így később, amikor már akadémiai autót vitte az egyetemre, kedélyesen mondogatták egymás között: „Siesünk, itt a Szent János a népautóban.” Ám erről Szentágothai is értesült, hiszen – és ez humorérzékét bizonyítja – ő örököltette meg ezt az elmés kis megjegyzést.²³

AKADÉMIAI KARRIER

Az akadémiai autót azért járt Szentágothainak, mert időközben a Magyar Tudományos Akadémia első emberévé vált. A budapesti állás elfoglalását követően beindult akadémiai karrierje. 1967-ben az MTA rendes tagjává választották, 1968 márciusában *Neuronhálózatok és neuronhálozati modellek* címmel olvasta fel székfoglalóját. Rendes taggá választásától kezdve folyamatosan akadémiai tisztségeket viselt. Megválasztásától 1973-ig a VIII. Biológiai Tudományos Osztályának osztályelnöke volt (1970-ig osztályelnök néven), ezután 1976-ig az Akadémia alelnöke. 1976 augusztusában elhunyt a regnáló elnök, Erdey-Grúz Tibor, ezután a közgyűlés Szentágothai Jánost bízta meg a tisztség betöltésével, így 1976. október 26-tól akadémiai elnöki funkcióban működött. Tevékenységével kapcsolatban semmiféle kifogás nem merült fel, közmegebecsülésnek örvendett, így 1977 májusában, majd a ciklus lejártával, 1980 májusában (ismét) elnökké választották; tisztségét 1985. május 10-ig viselte.

Tudományos munkásságát tehát továbbra is rendkívül eredményesen folytatta, de tudománypolitikai, tudomány-szervezői vonalon is jelentőset alkotott. Alelnök volt, amikor Erdey-Grúz Tibor megbízta az Elnökségi Közoktatási Bizottság vezetésével, melynek célja a 20. század végi mű-

veltségmodell kialakítása volt. A professzor hatalmas apparátussal dolgozott együtt: mindazokkal, akik a kérdéshez érdemben kapcsolódni tudtak. Az albizottságokat a kor legnevesebb tudósai vezették. Megalkották a műveltség reménybeli szerkezetének vázlatát, mely hét nagyobb területre vonatkozott: nyelvi-kommunikációs, matematikai, természettudományi, történelmi-társadalmi-politikai (társadalomtudományi), esztétikai, testi (szomatikus) és technikai ismeretekre, készségekre. Ezek kialakításában kiemelkedő szerepet szántak a nevelésnek, mely egyaránt jelentette a kívánatos ismeretanyag megújítását és a formai elemek átgondolását, és magában foglalta a pedagógusok képzését is. Tantárgyak helyett nevelési területekben gondolkodtak, interdiszciplináris szemlélet, elmélet és gyakorlat helyes egyensúlyára törekedve. Újdonságnak számított, hogy a művészetoktatásra vagy inkább művészetközvetítésre is nagy hangsúlyt helyeztek, akárcsak a testi-lelki egészségre nevelésre.²⁴ A koncepció összességében – bár hangsúlyozottan nem csupán Szentágothai dolgozott rajta – magán viselte az orvosprofesszor keze nyomát. Némi túlzással olyan „reneszánsz” emberek vagy éppen olyan korszerű és sokoldalú ismerettel és készséggel rendelkező emberek nevelését célozta meg, amilyenek őt is tartották kortársai. A Közoktatási Bizottság tevékenysége elismerést keltett a tudóstársakban, bizonyára ezért is történhetett, hogy amikor Erdey-Grúz Tibor sajnálatos módon elhunyt, kézenfekvőnek tűnt a széles látókörűnek és agilisan tartott Szentágothai professzor elnökségre jelölése. Pach Zsigmond Pál vetette fel Szentágothai nevét, és az akadémikusok egyetértettek abban, hogy ő töltsen be – a következő évben esedékes tisztújításig megbízással – a tisztséget, majd egy év múlva elnökké választották.

Ebben az időszakban az egyik legnagyobb jelentőségű kérdés a bős–nagygyarosi vízlépcső megépítésének ügye volt. A vízlépcső tervezésével kapcsolatban mindössze néhány részletkérdésben keresték fel a szakbizottságokat, de az MTA hivatalos állásfoglalást kiadni hivatott elnökségéhez nem fordultak. Az akadémikusok – élükön Szentágothaival, és nem csupán szervezeti értelemben – fenntartásaikat hangoztatták a terv kapcsán, felvetve a környezet-

védelem és a gazdaságosság kérdését. Az 1983 áprilisában az MTA Operatív Csoportja által elkészített, a *Gabcsikóvó (Bős)–Nagygyaros vízlépcsőrendszer adott műszaki megvalósítása esetén várható környezeti hatások előrejelzése* című dokumentum döbbenetes várható következményeket vázolt fel minimális előnyökért cserébe. Ennek ellenére az 1984-ben kihirdetett, csehszlovák–magyar államközi szerződést lefektető törvényerejű rendeletben mégis – a korábbi, 1978-as, szintén törvényerejű rendeletnek megfelelően, némi módosítással – az építkezés megvalósítása mellett döntöttek az illetékesek.²⁵ Az Akadémia 1985-ben szintén megfogalmazta szakmai ellenvetéseit, és a Vízügyi Tudományos Tanács hatástanulmányt készített, azonban ez sem vezetett eredményre. Ugyan 1985-ben – többek között az alternatív Nobel-díjas Duna Kör civil szervezetnek köszönhetően – az építkezés szüneteltetése mellett döntöttek, a vízlépcső körüli harc korántsem ért véget. Mindenesetre a vízlépcső szimbólumává vált az értelmetlen, káros pártállami döntéseknek és a civil szerveződésnek, az ellenzéki mozgalmaknak is. Szentágothai János mindvégig következetesen kiállt a tervezett beruházás ellen, a tudomány nevében.

Elnökségi ideje alatt nem csupán országos jelentőségű ügyekkel törődött. A professzor fontosnak tartotta, hogy minden munkatársához kedves és figyelmes legyen: részben édesanyja tanítása köszönt ebben vissza az alkalmazottakkal kapcsolatban, részben mert biztos volt abban, hogy jó hangulatú munkahelyen, emberi és emberséges vezetővel hatékonyabban megy a munka, így egyfajta befektetésként tekintett a kedves szavakra.²⁶ Talán tudóstársai lelki jóllétét elősegítendő újulhatott meg az akadémikusok szabadidejének eltöltésére létrejött intézmény, a Tudós Klub is.²⁷ Kollégái megbecsülését, pontosabban emlékezetük méltó módon történő megőrzését célozta meg a kegyeleti határozat, mely a Mező Imre – ma: Fiumei – úti temetőben tudósparcella létrehozásáról, valamint az ottani és a Farkasréti temető tudóskolumbáriumában történő temetkezésekről rendelkezett.²⁸

Elnökségi idejéhez több, az Akadémia működését érintő módosítás is köthető. A 26/1979. sz. elnökségi ha-

tározat értelmében a testületi szervek tisztújítására ezentúl – a főtitkárhoz és helyetteseihez hasonlóan – nem három-, hanem ötesztendőnként kerül sor, hogy elképzeléseik megvalósítására nagyobb lehetőség nyíljon,²⁹ (mellesleg az országos ötéves tervekhez is igazodhattak). Szentágothai volt az előterjesztője az akadémiai kiadványok könnyebb, hatékonyabb és gyorsabb megjelentetésére vonatkozó elnökségi határozatnak, mely a színvonalemelést volt hivatott elősegíteni.³⁰ A 74/1965. sz. elnökségi határozat módosításával 1979-ben elnökségi belső határozatot hoztak az Akadémia testületi szerveinek szavazási módjáról. Ennek értelmében a tartózkodó szavazatokat figyelmen kívül kell hagyni, és azok nélkül kell vizsgálni, hogy létrejött-e az egyszerű többség. Amennyiben a tartózkodások száma az érvényes szavazatok több mint egyharmada, akkor szükséges megismételni a szavazást.³¹ Utóbbi rendelkezéssel, pontosabban az új főtitkár kinevezésével kapcsolatban csakhamar némi bonyodalom támadt. Az 1980. május 9-i közgyűlésen a jelölőbizottság az első ciklusát kitöltött ad-digi főtitkár, Márta Ferenc helyett Pál Lénárdot javasolta. A 185 szavazó közül Pál Lénárdra 85 igen, 71 nem, 20 tartózkodás érkezett, 9 szavazat érvénytelennek számított, ami azt jelentette, hogy – a belső határozat értelmében – a közgyűlés javasolja a kinevezését, azonban az akadémikusok egy része kifejezte elégedetlenségét a konklúziót illetően. A Minisztertanács engedett, és Pál Lénárdot nem nevezték ki azonnal, „csupán” változatlanul ő volt a jelölt az egy hónappal később, június 11-én megtartott közgyűlésen. Ezen Szentágothai János előljáróban elmondta, hogy a tagság egy része kevéssel a májusi közgyűlés előtt értesült Márta Ferenc főtitkár mandátumának lejártáról, és az ülés sem volt kellően előkészítve, bizonyára ez magyarázza ezt az eredményt, ezzel tulajdonképpen az elnökség, az elnök felelősségét hangsúlyozta.³² Az ülésen részt vevő KB-titkár egyetértett hozzászólásával – vélhetően a pártnak volt ez a hivatalos narratívája –, így kerülhetett sor az új főtitkár jelölésének elfogadására. Szentágothai János elnökként elismertnek és népszerűnek számított tudóstársai körében. 1985-ben, amikor akadémiai elnökségi ciklusa

letelt, kollégái négy évtizedes kutatói-oktatói, valamint tudományszervezési munkásságáért nagy többséggel neki ítélték az akadémiai aranyérmét.

ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐKÉNT

A professzor – saját elbeszélése szerint – akadémiai elnökségi ciklusának lejártával meglepetéssel olvasta a nevét az országgyűlési képviselőjelöltek között.³³ A korszakra jellemző szabad választás hiánya természetesen azt is jelentette, hogy számos esetben maguk a jelöltek sem választhatták meg, óhajtanak-e képviselőként működni. Szentágothai professzor neve bizonyára munkássága elismeréseként került a jelöltek listájára. Bár meglepődött, valamiféle végzettség hiányát látva benne, elfogadta a felkérést, amit később drámai vétségként értékelt.³⁴ Így a szocializmus utolsó országgyűlési ciklusának képviselője lett: a jelöltség elfogadása után ez nem is igen történhetett másképp, hiszen maga a szavazás már nem sok tétellel bírt, a korszak szellemében az indulók tulajdonképpen biztos befutók voltak. Ehhez a parlamenti ciklushoz köthető nevezetes beszéde, melyet a bős–nagygyarosi vízlépcső tárgyában mondott el. 1988. október 7-én a hazai tudóstársadalom nevében felszólalva elmondta, hogy az Akadémiát nem kérdezték a terv kidolgozásakor, noha elődje, Erdey-Grúz Tibor már 1974-ben kérte, hogy megvitathassák a terveket. Azok csupán 1977-ben jutottak el az Akadémiához, tájékoztatásképpen. Az MTA elnöksége 1983 decemberében azt ajánlotta a kormánynak, hogy állítsa le vagy függessze fel az építkezést, de ez nem történt meg, és a közvélemény nem értesülhetett az akadémikusok egyhangú állásfoglalásáról, mivel ez a javaslat nem került nyilvánosságra.³⁵

„Szentágothai János szenvedélyes beszéde, a maga szimbolikus erejénél fogva is, óriási jelentőségű fordulat, a magyar tudomány erkölcsi diadala.

Nem kellene bizonygatnunk, hogy Szentágothai János személyében a magyar tudomány egyik leghíresebb képviselője szólalt meg” – lelkendezett egy kortárs elemző.³⁶ Bármennyire is szenvedélyes, ugyanakkor észérvekkel hatni igyekvő volt a beszéd, nem bizonyult elegendőnek, az országgyűlés ugyanis nagy többséggel megszavazta az építkezés folytatását. A professzor a szavazást követően megfogadta, hogy többé nem szól hozzá „laikusként” a kérdéshez,³⁷ de kiállása mégsem volt következmények nélküli. Az Akadémia tekintélyével a háta mögött beszéde hatást gyakorolt a tudósításokat olvasókra, különösen a miniszter válaszával összevetve, miszerint az illetékesek nem tudtak a tudóstársadalom határozatáról. „Valaki tehát nem mondott igazat” – vonta le következtetését egy bátor műegyetemista.³⁸ Ezt bizonyára Szentágothai is így gondolta, hiszen csalódottsága ellenére továbbra is részt vett az építkezés körüli vitákban.

Szentágothai János a ciklus lezárulása után is folytatta közéleti pályafutását, bár ekkor már második képviselőjelöltségének egészen más volt a légköre. A rendszerváltás utáni első szabad választáson a Magyar Demokrata Fórum listás jelöltjeként, annak második helyén indult, és jutott be a parlamentbe. Nem sorsszerűségnek, hanem kötelességének érezte az indulást, és az orvostörténész Antall József tevékenységét is nagyra becsülte, bizonyára ez is motiválta a szerepvállalásban. Jelöltsége mellett szólt a vízlépcsővel kapcsolatos korábbi kiállása is, melynek köszönhetően széles körben közismertté vált és tekintélyt szerzett. Szeretteivel együtt nagy várakozással tekintett a változásokra, amelyek többek között – felesége legnagyobb örömeire – azzal jártak, hogy a Bethesda Kórház újra a református egyház tulajdonába került. Sok fejleménynek örülhettek együtt, azonban számos újdonság megdöbbentette vagy csalódással töltötte el a professzort. Nem értette, hogyan ütheti fel ismét a fejét az „ócska és levitézlett hamis nacionalizmus és önsajnáló búsmagyarkodás”, de azt sem, egyesek miért tiltakoznak olyan kétségbeesetten a vallásoktatás ellen. Felfoghatatlan volt számára az újra megjelenő antiszemitizmus, valamint a cigányellenesség is.³⁹ Nem feledkezett el a történelmi tanulságokról, és nem hajlott

a múltat megszépíteni kívánó tendenciákra, ehelyett őszinte és racionális önvizsgálatot követelt. Ez talán leginkább abból látható, hogy 1994 márciusában azt javasolta, az országgyűlés emlékezzen meg Magyarország náci megszállásának 50. évfordulójáról. Párttársa módosító javaslattal állt elő, miszerint a náci szót németre kellene cserélni, ugyanakkor meg kellene emlékezni a szovjet megszállás áldozatairól is. Szentágothai képviselő nem engedte, hogy összemossák a két eseményt, és kiállt az eredeti elképzelése mellett, rámutatva arra, hogy 1944. március 19. bizony megérdemel egy külön megemlékezést, hiszen „szégyenteljesen részt vettünk benne”. Az országgyűlés végül – kis többséggel ugyan, de – Szentágothai eredeti javaslatát fogadta el.⁴⁰ Parlamenti felszólalásaiban következetesen kiállt amellett, amit értékesnek ítélt: hangsúlyozta az abortuszok magas számának tarthatatlanságát, kiállt a környezetvédelem mellett, és továbbra is markánsan elítélte a bős–nagy-maroszi vízlépcső tervét. Utolsó nagyobb ívű beszédében az Akadémia mellett foglalt állást, amikor egyes képviselőtársai úgy nyilatkoztak, hogy a tudósok intézménye valójában sztálinista struktúrájú és feudális szellemiségű, és ezeket a jellemzőket az új akadémiai törvény csak konzerválná. Markánsan elutasította a vádat, hivatkozva tudóstársai szenvedéseire és saját megpróbáltatásaira, melyeket az Akadémia nevében vagy azt felhasználva követtek el ellenük. Minden vád igaz, amit a sztálinista áltudománynak rónak fel, sőt még több is – de akkor sem szabad megfedkezünk az akkoriban működő, alkotó tudósok nemzetközi mércével is kiemelkedő teljesítményéről, mely mégiscsak az intézményhez köthető – vélte a professzor. Ennek szellemében nem támogatta az Akadémia finanszírozásának és szerkezetének átalakítását.⁴¹

A képviselőség mellett számos közéleti funkciót vállalt: „elnöke volt a Magyar–Osztrák Baráti Körnek, a Magyar Protestáns Közművelődési Egyesületnek, a Páneurópai Unió magyar tagozatának, társelnöke a Magyar Keresztény–Zsidó Társaságnak és alelnöke a Keresztény–Zsidó Baráti Körnek.”⁴² A békét és barátságot propagáló szervezetek mellett azonban harcolni is tudott, bár ez a harc gyakran kilátástalannak tűnt, mégpedig a rendszer-

váltás időszaka körül különösképpen burjánzó áltudományok ellen: az akkori helyzetet, például az ufómániát kultúrbotránynak minősítette Szentágothai.⁴³ A felvilágosítással, meggyőzéssel végzendő hadviselés érdekében 1990-ben elvállalta a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat elnökségét, 1992-ben pedig az akkor megalakuló Tényeket Tisztelők Társaságáét, másként Magyar Szkeptikusok Társaságáét, melynek előbbiekhez hasonló céljai voltak.⁴⁴ Ugyanakkor azt hirdette, hogy a tudomány egyáltalán nem áll szemben az istenhittel, az agy kutatás és a lélek valósága nem zárja ki egymást.⁴⁵

„EZ JÓ MULATSÁG, FÉRFIMUNKA VOLT!”

Szentágothai János az 1960-as évektől kezdve küzdött hipertóniával, és az 1970-es évek végén szívinfarktust kapott – állítása szerint nagyrészt az akadémiai történések, a po-

litikai vezetés nyomása miatt⁴⁶ –, de diétás étkezéssel, rendszeres testmozgással igyekezett karbantartani egészségét. Talán ennek és felesége szeretetteljes gondoskodásának köszönhetően 1994-ig élt, mindvégig aktívan, utolsó napjáig dolgozott. Élete vége felé így értékelte az elmúltakat: „Ez jó multság, férfimunka volt!”⁴⁷ Ezt az utókor is így gondolja, legalábbis a jelek erre mutatnak. Azóta ugyanis Pécssett sétány, Budapest IX. kerületében tér viseli a nevét, utóbbit mellszobra díszíti. A Pécsi Tudományegyetemen a Szentágothai János Kutatóközpontban, a Semmelweis Egyetemen a Szentágothai János Laborban (Anatómiai, Szövet- és Fejlődéstani Intézetben) és a Szentágothai János Idegtudományi Doktori Iskolában folyik a magas színvonalú oktatás és kutatás. A professzor személye és munkássága nem csupán a családtagok, hanem az őt ismerő tudóstársak és hálás tanítványok emlékezetében is fennmaradt.

Papp Barbara

JEGYZETEK

- 1 Kóczian–Kölnei: The struggle, 101–106.
- 2 Schimert: *Az „elveszett” fiúkról*; Schimert: „...mivelhogy mindvégig...”; Schimert: *Krisztus kitalálhatatlan*; Schimert: *A magvető*.
- 3 Nagy: *A Miskolci Testvérgyülekezet*, 4.
- 4 Szentágothai: Édesanyám főztje, 6.
- 5 Szentágothai János országgyűlési hozzászólása. 1993. június 2. <https://www.parlament.hu/naplo34/301/3010024.html>. (A letöltés ideje: 2023. május 15.)
- 6 Schmidt: A Thomas Mann Gymnasium, 56.
- 7 A Pázmány Péter Tud-Egyetem díszgyűlése. *OH* 77 (1933) 20. sz. 437.
- 8 *PPTE almanach*, 1933–1934, 71.
- 9 Előadások. *Az Újság* 1934. április 22. 90. sz. 14.
- 10 Házassági anyakönyv, Budapest, IV. ker. 129/1938., 1938. június 3. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-DRD3-X4G>. (A letöltés ideje: 2023. május 15.)
- 11 *PPTE almanach*, 1940–1941, 92.
- 12 Házassági anyakönyv, Budapest, IV. ker. 129/1938., 1938. június 3. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-DRD3-X4G>. (A letöltés ideje: 2023. május 15.)
- 13 Szentágothai: Ulyssesként, 1293.
- 14 A CIII. nagygyűlés. *AÉ* 53 (1943) 1–5. sz. 7.
- 15 Flerkó: *Szentágothai János*, 17–18.
- 16 Réthelyi: Összefoglaló.
- 17 Fekete (összeáll.): *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai*, 486.
- 18 Rozs: A Pécsi Református, 373–375.
- 19 Rozs (összeáll.): Pécsi felsőoktatási, 339.
- 20 A Dunántúli Nemzeti Tanács programját közli: *PK* 3 (1957) 1. sz. 158–160.
- 21 Rozs (összeáll.): Pécsi felsőoktatási, 344.; AL 5. Főtitkár (Erdey-Grúz) 24/2, 1619/F/1957. Fegyelmi határozat Szentágothai János ellen az 1956-os ellenforradalmi tevékenysége miatt.
- 22 Szépe: Ceruzahegyezési, 200.
- 23 Szentágothai: Ulyssesként, 1290.
- 24 Szentágothai et al.: Iskola és műveltség, 129–169.
- 25 Hajnal: „Habár fölül a gálya...”, 372–384.
- 26 Szentágothai: Ulyssesként, 1294.
- 27 AL 151. b. Elnökségi ülések 1979. január–márciusi kötet. 10/1979. sz. elnökségi határozat a Tudós Klub új szervezeti szabályzatáról. Elnökségi ülés, 1979. február 27.
- 28 AL 151. b. Elnökségi ülések 1978. november–decemberi kötet. 56/1978. sz. elnökségi határozat a kegyeleti ügyek rendezéséről. Elnökségi ülés 1978. december 19.
- 29 Az Elnökség 26/1979. sz. határozata a Magyar Tudományos Akadémia 1979. évi közgyűlési határozatai végleges szövegének megállapításáról. A Magyar Tudományos Akadémia Elnökségének határozatai az 1979. május 29-i üléséről. *AK* 28 (1979) 8. sz. 86.
- 30 Az elnökség 31/1977. számú határozata. *AK* 27 (1977) 3. sz. 132.
- 31 AL 151. b. Elnökségi ülések 1979. április–júniusi kötet. Az MTA 25/1979. sz. elnökségi belső határozat. MTA Elnökségi ülés, 1979. május 29. 2.
- 32 AL 150. b. Közgyűlés, az 1980. évi közgyűlés kötete, az 1980. június 11-i ülés jegyzőkönyve 11.
- 33 Szentágothai: Ulyssesként, 1290.
- 34 Uo. 299.
- 35 A vízlépcső építését program szerint folytatják. *Magyar Nemzet* 1988. október 8. 2.
- 36 Kodolányi: A kör helyreállítása, 28.
- 37 Szentágothai János parlamenti felszólalása. <https://www.parlament.hu/naplo34/366/3660097.html>. (A letöltés ideje: 2023. május 17.)
- 38 Hajnal: Körkérdeztünk, 1.
- 39 Szentágothai: Ulyssesként, 1300.
- 40 Szentágothai: „Szégyenteljesen...”, 6–7.
- 41 Szentágothai János parlamenti beszéde. <https://www.parlament.hu/naplo34/309/3090069.html>. (A letöltés ideje: 2023. május 17.)
- 42 Flerkó: *Szentágothai János*, 105.
- 43 Piróth: Százhetvenből húsz, 208.
- 44 Megalakult a Tényeket Tisztelők Társasága. *TermVil* 123 (1992) 5. sz. 233.
- 45 Szentágothai: Tudat és keresztyén hit, 21–28.
- 46 Flerkó: *Szentágothai János*, 87–88.
- 47 Vörösmarty Mihály: Gondolatok a könyvtárban, idézi Szentágothai János: Ulyssesként, 1302.

Berend T. Iván

Berend T. Iván

Reform és válság- kezelés: átvezetés egy új korszakba

Berend T. Iván 1990 márciusában jelentette be, hogy a májusban esedékes közgyűlésen nem kívánja jelöltetni magát az MTA elnöki posztjára, amelyet 1985 májusa óta töltött be. Számos kolléga próbálta írásban vagy szóban lebeszélni szándékáról, így például Beck Mihály, a Kossuth Lajos Tudományegyetem Fizikai–Kémiai Tanszékének vezetője 1990. március 7-én a következőket írta: „Meg vagyok győződve róla, hogy munkád az elmúlt öt évben rendkívüli jelentőségű volt az Akadémia javára. Nem hiszem, hogy az Akadémia néhány évtized múlva megírandó történetében sok pozitívabb értékelésű elnökről emlékezhetnének majd meg a 200 éves fennállása során.”¹

Budapest, 1930. december 11.

1985. május 10. –
1990. május 24.

I/15. Gyémánt László:
Berend T. Iván
2002

Az 1985–1990 közötti időszak a modern kori magyar történelem egyik különösen izgalmas időszaka, valóban embert próbáló feladat volt az 1985-ben 160. születésnapját ünneplő intézmény vezetése ezekben az években. Több mint másfél évszázados működése alatt alapjaiban változtak meg a nagy tekintélyű intézmény feladatai. A magyar nyelv és irodalom értékei őrzésének és fejlesztésének műhelyéből a magyar tudományos élet központi intézménye lett. Berendet 55 évesen, alkotóereje teljében, meggyőző többséggel választották elnökké. Ekkorra már a 19–20. századi magyar és kelet-közép-európai történelem, leginkább a gazdaság- és társadalomtörténet nemzetközileg is ismert és elismert művelője volt.

AZ ELNÖKSÉG ELŐTT

A vészkorszak megpróbáltatásai után a középiskolában későbbi mentora és egyik legközelebbi barátja, Pach Zsigmond Pál tanította, a további tanulmányait a Közgazdaságtudományi Egyetemen és az ELTE Bölcsészettudományi Karán végezte. 1953 és 1960 között a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen tanársegédként tevékenykedett, de már 1964-ben professzorrá nevezték ki. Korán szerzett tapasztalatot nagy intézmények vezetésében, 1962–1965 között a dékáni, majd 1973-tól 1979-ig a rektori tisztet töltötte be az egyetemen. 1967-től a gazdaságtörténeti tanszék vezetője, 1975-től 1982-ig pedig a Magyar Történelmi Társulat elnöke volt. A Magyar Tudományos Akadémia 1973-ban választotta levelező, majd 1979-ben rendes tagjává. Munkásságát 1961-ben Kossuth-díjjal ismerték el. Egyetemi tanárként, kutatóként, Pach Zsigmond Pál tanítványaként, Ránki Györggyel együttműködve rövid idő alatt a nagy hazai és nemzetközi tekintélyt szerzett magyar gazdaságtörténeti iskola kulcsembere lett, a magyar és közép-európai gazdaság múltjának és jelenének lehetőségeit és útvesztőit tág egyetemes történeti kontextusban vizsgáló könyvek szerzőjeként vált szakmáján kívül is ismertté. Kutatási eredményei, aktuális gazdaságpolitikai kérdésekről formált állásfoglalásai nem maradtak szűk

szakmai berkekben, a közélet és társadalmi párbeszédnek aktív, kezdeményező résztvevője volt. Életeleme a cselekvés, de nem vállalt sem diplomáciai feladatot, sem miniszterséget, más ösvényt jár, a kutatásban van igazán otthon. Szakmáján kívül közéleti személyiségként is igen ismert volt már ekkor, gyakran szerepelt rádióban, televízióban, megválasztásának hónapjában egyórás portréműsort sugárzott róla a Magyar Televízió.

BEREND KIHÍVÁSAI AZ AKADÉMIA VEZETŐJEKÉNT

Számos – évek, nemegyszer évtizedek óta – megoldatlan problémával szembesült a Magyar Tudományos Akadémia új elnöke, aki tizenkét éve volt már akadémikus, illetve 1979 és 1985 között az MTA II. Filozófiai és Történettudományi Osztályának elnökeként is működött. Ilyen fontos problémát jelentett az Akadémia helye a magyar intézményrendszerben és a közéletben, kapcsolatrendszere az államigazgatással és az állampárttal, valamint az egyetemekkel, továbbá autonómiájának lehetőségei és korlátai. Már az ekkori témák között szerepelt a tudományos minősítés módszere, az akadémikusok gazdasági-társadalmi helyzete, a tagválasztás folyamata. Továbbá a nagy akadémiai projektek indítása, amelyek közül érdemes megemlíteni a *Magyar nagylexikon* kiadását: a történész elnök több alkalommal kultúrtörténeti horderejűnek minősítette a 16 kötetre és a körülbelül 180 ezer címszóra tervezett lexikont, amelyre sikerült az alapköltségvetésen felüli kormányzati pénzügyi támogatást szereznie. Ez a projekt végül rövid távon, akadémiai keretek között kudarcnak minősült, hiszen a kötetet később, hosszabb időközökkel, más intézmény gondozásában adták ki.

AZ MTA SZERVEZETE ÉS MŰKÖDÉSE

Azt a szervezeti formát, amelyben az új elnök dolgozni kezdett, még 1949-ben alakították ki.² Az újabb jogi meghatározását az 1969/41. számú törvényerejű rendelet adta,

amely lényegében kettős vezetést rendelt el az Akadémia élére. Az apparátus, az adminisztráció a főtitkár, a tudományos testület az elnök fennhatósága alatt volt. Ez a rendszer Berend elnöksége idején két irányban lazult. Egyrészt az elnök a mindennapi ügyeket magától értetődő önállósággal intézte, másrészt nagy erőfeszítéseket tett az MTA helyzetének törvényes újraszabályozása, valamint az intézmény belső életének áttekinthetőbbé, rendezettebbé tétele érdekében. Az átalakítások alapelve az autonómiák kiterjesztése volt, így arra törekedett, hogy az állam anyagi támogatása fejében ne avatkozzon közvetlenül az Akadémia életébe, ugyanakkor legyen mérvadó, tekintélyes, az országos kutatásirányítási feladatok végzésére alkalmas, jól látható intézmény. A legfontosabb célokat a következőképpen határozta meg az új elnök 1985. július közepén: „Mivel az Akadémia közvetlen felügyelete csak egy szűk, noha igen fontos körre, saját kutatóhálózatára és néhány egyéb intézményre terjed ki, a kutatásirányítás országos befolyásolására másféle módszerek szükségesek. Ezek támaszkodhatnak: 1. pénzalapokra, 2. az akadémiai szakértelemhez kapcsolódó »funkcionális« államigazgatási felhatalmazásra (ágazati felelősség), és 3. a tudományos szakértelmen alapuló tekintélyre.”³ Már a Berendet elnökké megválasztó 1985. évi közgyűlés állást foglalt arról, hogy növelni kell az Akadémia szerepét és felelősségét a tudományos kutatás országos feladataiban, és el kell érni az alapvetési ráfordítások növelését. Ez az igény gyors pozitív visszhangra talált, hiszen az 1986. évi közgyűlés előtti hónapban egy törvényerejű rendelettel az MTA országos irányítási, koordinálási felelősséget kapott az alapvetési területén, továbbá átvette egy kormánybizottság feladatát az országban folyó társadalomtudományi kutatások vezetésére. A korszak átmenetiségét jól tükrözi, hogy ez utóbbi feladatkörbe a „társadalmi és pártintézményekben” zajló kutatások nem tartoztak bele. Létrejött az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA), amely a korábbinál lényegesen nagyobb összeget oszthatott szét versenypályázati rendszerrel.⁴ Az új feladathoz szükség volt az Akadémián belüli munkamegosztás újratervezésére, a szakigazgatás és a testületek, az elnök és a főtitkár jogkörei viszo-

nyának módosítására is. Az 1986-os közgyűlésen elfogadott új alapszabály-tervezet szerint a főtitkár „érvényt szerez az alapvetési kutatások és a társadalomtudományi kutatások országos irányításával kapcsolatos testületi állásfoglalásoknak, s ezek tekintetében a közgyűlés és az elnökség állásfoglalásai az irányadók. Az elnök hatásköre pedig kiegészül a közgyűlés és az elnökség állásfoglalásainak, ajánlásainak az Akadémia tevékenységében, vagyis az akadémia egységes összmunkájában történő képviselésével.”⁵ Már az új alapszabály elfogadása előtt ebben a szellemben folyt a munka, az elnök és a főtitkár akkori jó viszonyának köszönhetően az újragondolt munkamegosztás hatékonyabbá tette a forráselosztás nagy felelősségű munkáját. Megnőtt a választott testületek szerepe az apparátussal szemben. Berend szerint ez mutatta a demokratizálódást az Akadémián, és nem a Szabad György által már az előző évi közgyűlésen kezdeményezett kettős elnökjelölés. Berend számos külföldi példára hivatkozva érvelt amellett, hogy a legtöbb akadémikussal konzultáló jelölőbizottságok alapos előkészítő munkája után beterjesztett személyi javaslat inkább demokratikus választási módszer, mint a közgyűlésen spontánul felvetett javaslatok megvitatása. Az Akadémia hatókörét növelte az elnöksége utolsó hónapjaiban, az 1990. február 27-i rendkívüli közgyűlésen létrehozott külső tagság külföldi állampolgárságú (esetleg kettős állampolgárságú), kiemelkedő teljesítményű magyar tudósok teljesítményének elismerésére. Ez számos nagy presztízsű külföldi tudományos intézményhez nyitott kapcsolatokat.⁶

Az elnöksége második felének idején felgyorsuló politikai-társadalmi események sodrában a kutatóintézeti hálózat jövője is napirendre került. Három lehetőség merült fel a viták során: a meglévő helyzet változatlan megőrzése, a kutatóhálózat leválása az Akadémiáról, és egy minisztériumi ellenőrzés alatt működő Nemzeti Kutatási Központba helyezés, vagy pedig az, hogy az akadémiai kutatóintézetek autonóm társulást alkotnak öngazgatásos vezetéssel, saját kiszolgáló apparátussal (ezen belül esetleg néhány szakmai, rokondisziplínákat egy szervezeti egységbe tömörítő csoportosulással). Ez utóbbi esetben az állami költségvetési támogatás az Akadémián keresztül

juthatott volna el az új intézményhez, amely felett az Akadémia törvényeségi felügyeletet is gyakorol. Sok vita után az intézetek helyzetének tényleges átalakítására az első lépések 1998-ban történtek, ezeket a mai helyzethez vezető döntések 2012-ben, majd 2019-ben követték.

Berend T. Iván elnöksége első hónapjaitól⁷ kezdve sürgette a tudományos kutatók anyagi elismerésének rendezését, az 1951 óta változatlan összegű tiszteletdíjak emelését.⁸ Ezt igen nagy erőfeszítéssel három lépcsőben (1987, 1988, 1989) sikerült megvalósítani. Konceptiózusan, hosszú távra tervezve foglalkozott a Berend irányította akadémiai vezetés az általános tudományos kutatásstratégiával, így az elnök az 1989-es közgyűlésen jelentette be, hogy az akadémiai szakértők becslése szerint az elmúlt évtizedben kevesebb mint egyötödére zuhant a költségvetési ráfordítások értéke a tudományban, és a következő évtizedben reálértéken évi mintegy 15, az egyetemeken 20%-os ráfordításnövelésre lesz szükség az európai szinthez való felzárkózáshoz.⁹

A POLITIKAI VITÁKBAN

Berend személyisége, kommunikációs stílusa igen sikeresen egyesítette a sármos kedvességet és a következetes határozottságot, a mindenkori helyzetekben kiválóan mérlegelte, hogy munkastílusa mely oldalát állítsa előtérbe. Készségesen és hatékonyan foglalkozott a politikai vezetőktől érkező kérésekkel, az irányítása alatt működő szakértői csoportok állásfoglalásai azonban egyértelműen, gyakran kritikusan fogalmaztak. Csupán néhány hetes elnök volt, amikor 1985. július 16-án a Politikai Bizottság ülésén kellett beszámolnia a bős–nagygyarosi vízlépcső építésével kapcsolatos akadémiai álláspontról. Az MSZMP Politikai Bizottsága kérésére készült hatástanulmányt rövid határidővel, lényegre törő írásban véleményezte az MTA, a szöveg bevezetőjében jelezve:

„Az MTA-nak nem lehet feladata a döntések előkészítése, annál inkább feladatunknak tekintjük, hogy az összefüggéseket széleskörűen – a döntéshozatal megalapozása érdekében – feltárjuk,”¹⁰

majd összefoglalta a döntések lehetőségeit és korlátait. A Politikai Bizottság ülése komolyan mérlegelte és határozatába beépítette az akadémiai álláspont főbb téziseit, és a vitát lezárva Kádár János is ilyen szellemben beszélt: „Úgy gondolom, hogy el lehet fogadni, amit Berend elvtárs mondott: a hatásvizsgálati vitában megoszlottak a vélemények, a vita résztvevői nem akarták a döntés felelősségét átvenni, s egyértelműen kimondani, hogy az az ésszerű, ha folytatjuk a beruházást. [...] És hát ebben nincs semmi felháborító dolog. A döntés kötelezettségét magára veszi a Minisztertanács.”¹¹ A helyzet kiúttalanságát illusztrálja Kapolyi László, a vízlépcsőüggyel foglalkozó ipari miniszter, akadémikus és Berend 1985. augusztusi levélváltása,¹² amelyben Kapolyi még határozottabb hangú állásfoglalást várt volna el az Akadémiától, és annak egyértelmű kimondását, hogy a vízlépcsővel kapcsolatos döntés előtt kellett volna kikérni az MTA véleményét. Ugyanakkor voltak olyan észrevételek is (így például Grósz Károly részéről), amelyek az akadémiai álláspontot ellenzéki nézetek megfogalmazásával azonosították, s ezt az elnök zárt körben és nyilvánosan is visszautasította. Az ügy végigkísérte Berend elnöki periódusát, így például 1986 elején társadalmi kampány indult a bős–nagygyarosi vízlépcsőrendszer felépítése ellen. A népszavazás kiírására felszólító dokumentumot eljuttatták az Akadémiára, publikálást kérve. Ehhez egy ötvenkét oldalas, 2655 csatlakozó aláírást tartalmazó listát is mellékeltek. Berend azt válaszolta, hogy „az MTA korlátozott körű publikációs fórumain nem szokás ilyen jellegű dokumentumot közölni, és ezúttal sem tartottuk szükségesnek, hogy ezt a szokást megváltoztassuk.”¹³ Ez ügyben és számos más témával kapcsolatban láthatóan azt az álláspontot is képviselte Berend, hogy az Akadémia szakmai

véleményeinek megalapozottságával kíván hatni, „nem hivatott a kormányzati döntésekhez szükséges sokrétű, nem utolsósorban társadalmi, politikai és nemzetközi tényezők mérlegelésére”.¹⁴ A vízlépcső témája 1988 során egyre inkább a rendszerkritikus politika, mint a vízügyi szakszerűség témája lett. A nagypolitika fordulatai és nem új kutatási eredmények vezettek azután oda, hogy az országgyűlés végül 1989. október 31-én 167 szavazattal, 74 tartózkodás és 7 ellenvélemény mellett kimondta a nagymarosi vízlépcső építkezéseinek végleges leállítását.

MÁS KONCEPCIONÁLIS KÉRDÉSEK

A politika más fontos koncepcionális kérdésekben is kikerítte az Akadémia véleményét. Így például 1985 szeptemberében a hetedik ötéves terv koncepciójáról igen kritikus választ adott Berend. Ez esetben tanácsait nem fogadták meg, 1987-ben pedig már nem pusztán alternatív gazdaságfejlesztési koncepciókról, hanem válságkezelésről volt szó.

Az 1989. évi közgyűlésen már szkepszis és optimizmus keveredett az elnöki megnyitóban: „Legutóbbi közgyűlésünk óta mintha nem is egyetlen év telt volna el. [...] Az események különösen gyors sodrában még nem is tudjuk megmondani, hogy a jövő történészei vajon egy békés forradalom indulásaként vagy egy újabb magyar tragédia történelmi előzményeként ítélik majd meg az elmúlt évben kibontakozott és napjainkban előrehaladó folyamatokat.” Beszédében százada ötödik történelmi kataklizmájának lehetséges előjátékáról beszélt, és óvott mind a rendcsinálás, mind pedig a nemzeti „túlbulzolás” veszélyeitől.¹⁵

Utolsó közgyűlési beszámolójában egyszerre kritikus és önkritikus szavakkal tekintett vissza az MTA és a politikai hatalom kapcsolatára elnöksége öt éve alatt. Arról beszélt, hogy az MTA bízott a politikai rendszeren belüli változtatás, reform lehetőségében. 1990-re szembe kellett azonban nézni azzal, hogy ez téves elképzelés volt. Mégis mindaz, amit az Akadémia az utolsó három-négy évben tett, hozzájárult a rendszer eróziójához. Berend szerint, akárcsak a reformkorban, most sem születhettek tökéletes

megoldások, de e törekvések nélkül nem lett volna 1990, ahogy a reformkor nélkül nem lett volna 1848.¹⁶ Míg tevékenységének fő vonala a reformátalakítás volt, végül is a rendszerváltást élte meg. Mindezt a „felülről indított békés forradalom” keretébe foglalta, amely fogalom vissza-visszatérő motívum 1989–1990-es megnyilvánulásaiban,¹⁷ ugyanilyen fontos eleme azonban ekkori érveléseinek a figyelmeztetés: az elhamarkodott lépések éppolyan veszélyesek, mint a késlekedés. Az Akadémia sorsához közvetlenül kapcsolódó harmadik motívum Berend megnyilvánulásaiban a már 1987 óta napirenden tartott – de már 1985-től érlelt – követelés: egy új, az Akadémia teljes autonómiáját és anyagi függetlenségét biztosító akadémiai törvény igénylése. Olyan alapkérdések rendezéséről volt szó, mint az Akadémia politikai, pénzügyi, szervezeti autonómiája, a felsőoktatási intézmények és az MTA viszonya (különös tekintettel a tudományos minősítések rendjére), a tudományos kutatások stratégiai irányításának és országos képviselőnek, nemzetközi kapcsolatrendszerének az MTA által vállalandó feladata.¹⁸ Ez volt az 1988. szeptemberi rendkívüli közgyűlés fő témája. Az a folyamat, amelynek eredménye az 1994. április 26-án kihirdetett törvény a Magyar Tudományos Akadémiáról, itt kezdett kiteljesedni.

Berend igen közelről követhette és formálhatta a rendszerváltozás folyamatát. A Kádár Jánost főtitkári tisztségéből leváltó pártértekezleten, 1988. május 22-én választották az MSZMP Központi Bizottság tagjai közé, s nem sokkal később kapott megbízást három bizottság vezetésére: a bős–nagymarosi vízlépcső ügyeit vizsgálta az egyik, a piacgazdaságra való átmenet problémáit a másik, de a legnagyobb visszhangot a szocialista Magyarország négy évtizedének történetét áttekintő munkabizottság tevékenysége kapta. 1988 év végi ünnepeit ennek a munkának szentelte: a témakört kutató történészként, az MTA elnökeként, a párt vezető grémiumának tagjaként pontosan azt a sokoldalú szemléletmódot érvényesítette, amelyre ebben a kritikus időszakban szükség volt. Ez a bizottság fogadta el az 1956-os események leírására a népfelkelés fogalmát, és fontos szerepe volt annak a politikai légkörnek a formálásában, amely Nagy Imre újratemetéséhez, az MSZMP fel-

oszlásához, az 1990-es szabad választásokhoz vezető út keretét adta. A Politikai Bizottság döntése alapján széles körű terjesztésre került a bizottság munkájának eredményeit összefoglaló anyag. A bizottsági anyagról egy japán lap tudósítójának interjút adva¹⁹ Berend azt mondta, hogy következtetések lényegében Nagy Imre rehabilitálását jelentették, és kitért arra is, hogy szerinte az 1968-as csehszlovákiai szovjet beavatkozás „egyértelműen hibás lépés volt”. Érdekes módon szintén egy japán lapnak nyilatkozta, a munkacsoport eredményeinek közzétételére reagálva, hogy Bogomolov szovjet akadémikus javasolja egy, az 1956-tal kapcsolatos témákat is vizsgáló szovjet–magyar történelemszövetség létrehozását.²⁰ A történelmi bizottság munkájáról beszámoló interjú kitért Nagy Imre személyének a megítélésére is, amellyel kapcsolatban arra a kérdésre, hogy a bizottság beszámolója Nagy Imre rehabilitálását jelenti-e, a szerző szerint Berend T. Iván azt a választ adta, hogy „lényegében igen”. Kitért az interjú az 1968-as csehszlovákiai eseményekre is, amivel kapcsolatban a szerző idézi az Akadémia elnökét: a prágai tavasszal szemben a Varsói Szerződés tagállamainak katonai beavatkozása „egyértelműen hibás lépés volt. A Csehszlovákia elleni lépés következtében hazánk reformjai is nagymértékben korlátozódtak, tehát ilyen értelemben Magyarország szempontjából is nagy horderejű esemény volt.” Az Akadémia elnökének kijelentését a tudósító úgy kommentálta, hogy a csehszlovákiai katonai beavatkozást illetően befolyásos szovjet tudósok részéről már elhangzottak elítélő vélemények, de ez volt az első eset, hogy egy kelet-európai országban ilyen egyértelműen elítélő vélemény hangzott el.

ERDÉLY TÖRTÉNETE

A politikai szempontokat mindig bölcsen és érzékenyen mérlegelő történész elnök számára különösen nagy kihívást

jelentett az Akadémiai Kiadó gondozásában 1986-ban megjelent háromkötetes *Erdély története* című szintézis elleni román politikai támadás kezelése. 1987 februárjában a magyar és német nemzetiségű dolgozók közös tanácsának ülésén Ceaușescu pártfőtitkár és államfő horthysta, fasiszta, sovinszta, rasszista tételek felelevenítésével vádolta az Akadémiát.²¹ Ezt az MTA Elnöksége március végén rövid nyilatkozatban utasította vissza, majd hosszabban beszélt erről az elnök az 1987. évi közgyűlésen. Realitásérzékét tükrözik következő szavai: „Elszomorító ez a vita, és senki se áltassa magát: enyhe szimpátián és a botrány-szenzáció szellőztetésén kívül a világ egyetlen részén sem számíthatunk igazi megértésre. Túl sok, túl bonyolult nemzetiségi, kisebbségi és területi kérdés nehezíti az országok közötti kapcsolatokat és indokolja az ilyen vitáktól való távolmaradás igényét.

Az adott esetben azonban a hallgatás súlyos hiba lett volna. Ahhoz viszont ragaszkodnunk kell, hogy csak tudományos polémiaira vállalkozzunk, és nem megyünk bele a politikai viszontvádaskodás zsákutcájába.”²²

A tudományos polémia értékes és hatásos eszközei az *Erdély története* idegen nyelvű kiadásai, bemutatói, recenziói lettek, amelyek a Ceaușescu-rendszer bukása után sem veszítettek aktualitásukból.

POLITIKAI REHABILITÁCIÓK

Az 1989. év különösen fontos témája volt az Akadémiáról korábban kizárt tagok rehabilitációja. A politikai léggörcs tükrözta, és onnan kapott indíttatást, amikor a Magyar Tudományos Akadémia 149. közgyűlése hatálytalanította az MTA tiszteleti, rendes és levelező tagjainak 1949. október 31-én tanácskozó taggá való (vissza)minősítését, és

tagságukat folyamatosnak nyilvánította. Nem volt könnyű eljutni eddig a döntésig, hiszen nemcsak 1949-ben szüntettek meg akadémiai tagságot, hanem azt megelőzően és később is. Ezek egyedi mérlegelését javasolta az elnök, utódaira hagyva többek között Hóman Bálint és Orsós Ferenc rehabilitálásának sokat vitatott ügyeit. Sikerrel kérte a közgyűléstől ugyanakkor az 1919 végén az 1918–1919-es forradalmakban vállalt szerepeikért kizárt négy személyiség, Alexander Bernát, Asbóth Oszkár, Éber László, Lendl Adolf tagságának helyreállítását.²³ Emlékeztetett továbbá az 1973-ban a Heller Ágnes és a Lukács-iskola néhány más tagja elleni politikai támadások miatt szükséges rehabilitációkra is. Így választotta ez a közgyűlés akadémikussá Heller Ágnest és Szelényi Ivánt, az Ausztráliában élő Márkus Györgyöt pedig külső taggá. Önkritikusan megjegyezte, hogy elbocsátásuk ellen annak idején az MTA kutatóintézeteiből az MTA egyetlen szerve vagy személyisége sem emelte fel szavát.²⁴

A politikai folyamatok formálásának, befolyásolásának lehetősége ugyanolyan fontos volt az 1988–1989-ben az események fő sodrába került elnök számára, mint baloldali elkötelezettségének tudományos igényű, higgadt képviselése. 1989 végén és 1990 elején igen nagy energiát fektetett a Kék Szalag Bizottság munkájába, amely Márer Pál közgazdász kezdeményezésére jött létre. Márer 1956-ban hagyta el Magyarországot, a bloomingtoni Indiana Egyetem professzoraként ezekben az években a szovjet blokk és különösen a magyar gazdaság legkitűnőbb nyugati szakértői között tartották számon. Máreren kívül Hetényi István, Tardos Márton és Berend voltak az amerikai, nyugat-európai és magyar szakértők közreműködésével alapítvány formájában működő bizottság meghatározó vezetői. 1990 májusában egy magyar és angol nyelvű jelentést²⁵ készítettek a politikai, társadalmi, gazdasági átmenet egy lehetséges, alternatívákat is felvázoló útjáról. A kéziratról a bizottság március 14-i, az Akadémián tartott ülése után Berend többek között a következőket írta Hetényi Istvánnak és Márer Pálnak: „Az Akció Programot feleslegesen és helyenként disszonánsan »önti le« valamiféle ideologikus szabad piaci hitvallás, mely ráadásul egy tankönyv

jellegű idealizáltsággal, a szabad piaci realitásokkal is ellentétesen idealizált piacot és versenyt feltételez. Ez egyrészt a valósággal, s különösen a viszonylag szegényebb piacgazdaságok valóságával ellentétes, másrészt indokolatlan várakozások keltésére alkalmas, s nehéz helyzetbe hozhatja az új kormányt, ha – amennyiben elfogadja – később számon kívánnák kérni rajta e koncepció megvalósítását. Ez az idealizált piaci ideológia számomra ugyanakkor elvileg elfogadhatatlan.”²⁶

Ez a néhány sor jól tükrözi e történelmi pillanat ellentmondásosságát és a hivatalától búcsúzó elnök gondolkodásmódját. Az elért eredmények miatti büszkeség keveredik reménnyel és aggodalommal utolsó elnöki beszámolójában: „Öt évvel ezelőtt az Akadémia szakigazgatása egyértelműen kötődött a kormányhoz, és a főtitkár egy országos hatáskörű szerv vezetőjének jogállásában járt el. [...] Az Akadémia elnöksége pedig már 1987 őszétől kezdve felrajzolta azt a jövőképet, amelyben az autonóm Akadémia önállóan választja meg vezetőit és dönti el működési mechanizmusát, egyúttal megszünteti államigazgatási felügyeleti tevékenységét. [...] Kérdőjelek is vannak. Nem ismeretes az új kormány kutatási és fejlesztési stratégiai elképzelése, és az sem, hogy miként kíván támaszkodni az Akadémiára.”²⁷

AZ ÚJRAVÁLASZTÁS ELUTASÍTÁSA

A kérdőjelek feloldása az új elnökre, Kosáry Domokosra várt. Berend kezdeményezte és igen aktívan támogatta a nagy presztízsű, itthon és külföldön is jól ismert és elismert történész jelölését. Azt remélte, és ma már tudjuk, nem alaptalanul, hogy Kosáry múltjával, habitusával, kapcsolatrendszerével az új politikai és társadalmi környezetben sikeresen viheti tovább az ő elnöki kezdeményezéseit. A kialakult politikai légkörben nem látott lehetőséget arra, hogy maga teljesítse ki ezt a folyamatot. 1990 elején a *The New Yorker* című magazinban terjedelmes cikk jelent meg a magyar folyamatokról. Az újságíró sok emberrel készített interjút, így Berenddel is, Budapesten. Őt főként az átala-

kulás gazdasági oldaláról kérdezte. Mindenkinek feltette azonban ugyanazt a kérdést is az akkor előtört antiszemizmusról, amiről Berend elmondta, hogy ez a Magyar Demokrata Fórumban (MDF) is felütötte a fejét. Csurka István, a párt alelnöke gyakran juttatta kifejezésre félreérthetetlen nézeteit. Antall József, az MDF elnöke arra kérte, hogy tegyen nyilatkozatot, amely szerint az újságíró kiforgatta szavait. Erre nem volt hajlandó, így rágalmazás címén feljelentették. A pert megnyerte, de számos vádaskodással, sőt halálos fenyegetésekkel is szembe kellett néznie. A *Magyar Nemzet* 1990. március 21-i számában tette közzé Szentágothai Jánoshoz, az akadémiai jelölőbizottság elnökéhez írt levelét: „nem a feladat elől hátrálok meg, amikor kérem, fogadjátok el bejelentésemet, hogy nem kívánom jelöltetni magam az elnöki posztra. [...] Ebben természe-

tesen közrejátszik, hogy semmiképpen sem kívánnék aszisztálni az Akadémia meggyengítésére irányuló, de a tudományt is elkerülhetetlenül sújtó politikai törekvésekhez, melyeknek elhárítása az én lehetőségeim határán kívül esne, más jelölt azonban esetleg a siker reményével vállalkozhatna a feladat megoldására.”

1985 és 1990 között, Berend T. Iván vezetése alatt a Magyar Tudományos Akadémia egyszerre törekedett az értékőrzésre, a gazdasági, politikai, társadalmi folyamatok értelmezésére és a jövőkép felvázolására. Szerepe a rendszerváltoztatás folyamatában megkérdőjelezhetetlen. Az elnök azonban, nem jószántából, jövőjét már nem Magyarországon kívánta építeni.²⁸

Pók Attila

JEGYZETEK

- 1 AL 3. Elnök (Berend) 291. doboz E-224/90.
- 2 1949/XXVII. törvény.
- 3 AL 3. Elnök (Berend) 245. doboz. E-282/85. Feljegyzés Márta Ferenc részére *Az Akadémia országos kutatásirányító felelősségének problémájához* címmel. 1985. július 16.
- 4 AL Tudománypolitikai Bizottság 30.020/85. (1985. szeptember 17.) határozata az Országos Tudományos Kutatási Alap létrehozásáról.
- 5 AL 150. b. Közgyűlés, 1986. évi kötet, közgyűlés jegyzőkönyve 205.
- 6 Berend: Bizalommal és bizakodással, 753–760.; Uő: Megőrizni és megváltoztatni, 760–774.
- 7 AL 3. Elnök (Berend) 260. doboz. 15.348/Ig.Jog.F./1985. Előterjesztés a Tudománypolitikai Bizottság részére a Magyar Tudományos Akadémia rendes és levelező tagjai tiszteletdíjának, valamint a tudományosan minősítettek illetményének felemeléséről.
- 8 Kozári: A tudományos minősítés, 148–198.; Kónya: Az akadémikusok fizetéséről, 626–628.
- 9 AL 150. b. Közgyűlés, 1989. 1. kötet, közgyűlés jegyzőkönyve 51.
- 10 MNL OL MSZMP jegyzőkönyvek, a PB ülése. 1985. július 16. 288. f/5/944. ő. e. A Gabcsikovo-Nagymaros Vízlépcső építésével összefüggő kérdések és építési feladatok. B 288.f/5/944GKB.
- 11 Uo.
- 12 AL 3. Elnök (Berend) 245. doboz. E-314/85. Kapolyi László Berend T. Ivánnak. 1985. augusztus 13.; Berend T. Iván Kapolyi Lászlónak. 1985. augusztus 31.
- 13 AL 3. Elnök (Berend) 243. doboz E-71/1986.
- 14 AL 150. b. Közgyűlés, 1986. évi kötet, közgyűlés jegyzőkönyve 201. Lásd összefoglalóan: Moldova: *Ég a Duna*; Csató–Szentgyörgyi: *Sorskérdéseink*; Lévai: *A Duna Pozsony alatti*.
- 15 AL 150. b. Közgyűlés, 1989 1. kötet, közgyűlés jegyzőkönyve 2–3.
- 16 AL 150. b. Közgyűlés, 1990. május, III. kötet, közgyűlés jegyzőkönyve 72–73.
- 17 Uo. 3.
- 18 Lásd például az elnök és a főtitkár 1988. szeptember 21-én kelt előterjesztését az 1988. évi rendkívüli közgyűlés számára az Akadémiáról szóló törvény tervezetének főbb elemeiről.
- 19 *A Magyar Nemzet* 1989. március 10-én számolt be a *Jamiuri Simbun* című lap bécsi tudósítója, Ima Izumi által készített interjúról. Lásd még Berend T. Iván 1989. január 29-i rádió-interjúját. Készítette: Sándorov Péter. https://felsooktatasi.oktatolapok.mnl.gov.hu/rendszervaltozas_magyarorszag_1987_1990/tartalom/hanganyagok. (A letöltés ideje: 2023. május 17.)
- 20 Bogomolov egy szovjet–magyar történészbizottság felállításának lehetőségéről. *Népszabadság* 1989. február 16.
- 21 Balogh Gábor: *Ceauşescu harca egy könyv ellen – Az Erdély története-ügy és következményei*. <https://www.30eveszabandon.hu/ceausescu-harca-egy-konyv-ellen--az-erdely-tortenete-ugy-es-kovetkezmenyei>. (A letöltés ideje: 2023. május 17.)
- 22 AL 150. b. Közgyűlés, 1987. I. kötet, közgyűlés jegyzőkönyve 31.
- 23 Az MTA 1989. évi közgyűlésének határozata. *MT* 96 (1989) 762.
- 24 Ludassy: Beszélő évek, 56–61.
- 25 Csutor (szerk.): *A Kék Szalag Bizottság*.
- 26 AL 3. Elnök (Berend) 289. doboz E-42/1990 – Kék Szalag Alapítvány. 1990. március 17.
- 27 AL 150. b. Közgyűlés, 1990. május, III. kötet, közgyűlés jegyzőkönyve 123.
- 28 Berend: *A történelem*; Berend T. Iván: „A múlt nem hagyja magát eltörölni”. *Népszava* 2018. október 7. https://nepszava.hu/3010890_berend-t-ivan-a-mult-nem-hagyja-magat-eltorolni. (A letöltés ideje: 2023. május 17.)

Kosáry Domokos

Kosáry Domokos

Az állhatatos reformelnök

A Magyar Tudományos Akadémia 150. közgyűlését az időközben gyökeresen megváltozott politikai körülmények között rendezték. Az 1990. évi március 25-ei és április 8-ai országgyűlési választások eredményeként megtörtént a parlamenti rendszerváltás, és a választásokon győztes Magyar Demokrata Fórum alakíthatott kormányt. Az első szabadon választott parlament alakuló ülését 1990. május 2-ára hívták össze, az Antall József vezette új kormány pedig május 22-én nyerte el a parlament bizalmát. Egy nappal korábban került sor az Akadémia szokásos évi tisztújító közgyűlésére, amely az akadémiai rendszerváltás kezdődátuma is egyúttal. Ahogy a politikai rendszerváltás is többévi erjedési és előkészületi folyamatot tetőzött be, úgy az Akadémia megújulása sem nélkülözött bizonyos előkészületeket. Berend T. Iván elnökle alatt az Akadémia főként az 1980-as évek végén kezdett bele az intézmény demokratizálásába: új Alapszabályt

Selmezbánya, 1913. július 31.

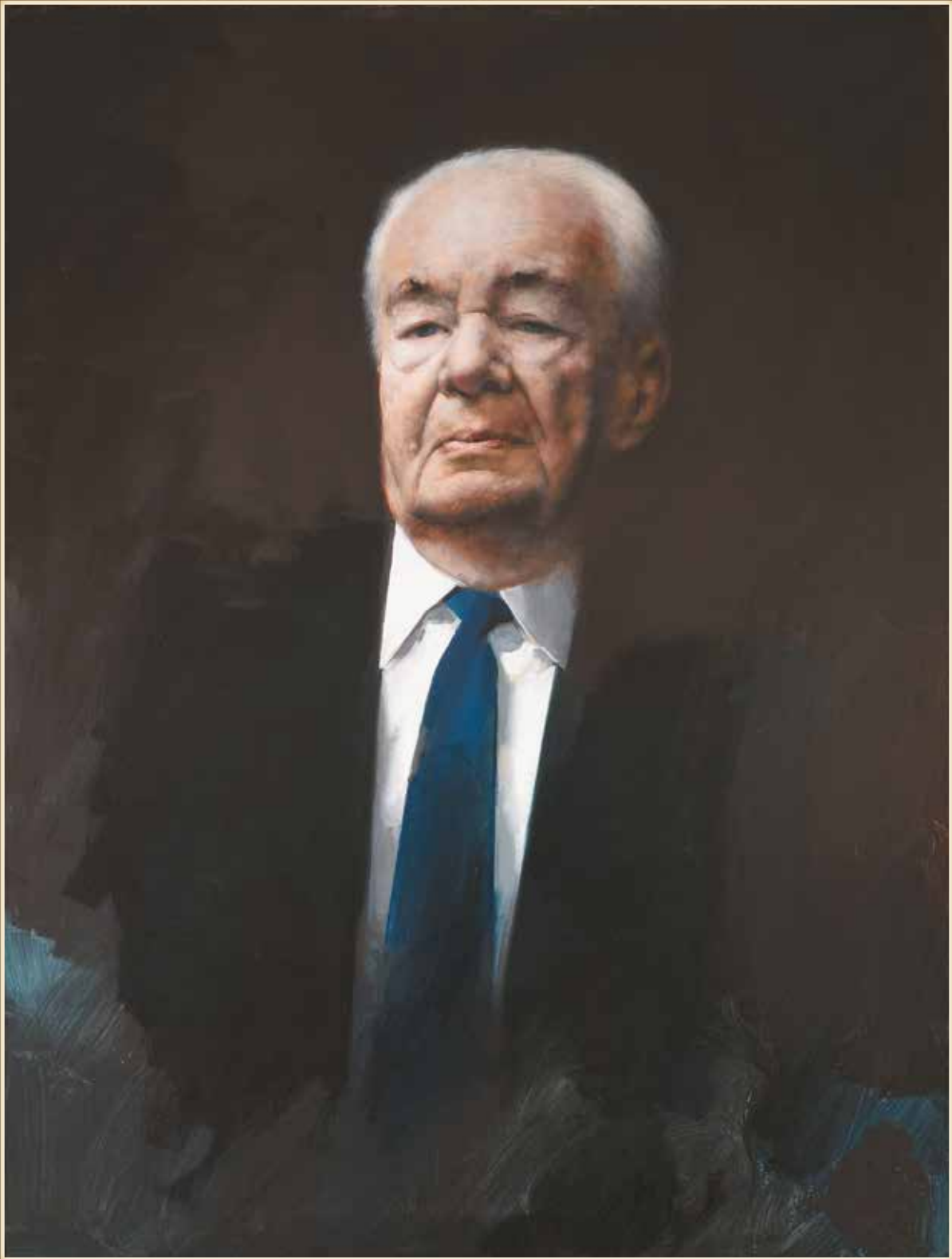
Budapest, 2007. november 15.

1990. május 24. –
1996. május 9.

I/16. Gyémánt László:
Kosáry Domokos
2002

alkottak, 1988-ban pedig az akadémiai törvény módosítását kezdeményezték azzal a céllal, hogy „az új törvény visszaadja az Akadémiának 1949-ben elvett, megnyirbált teljes autonómiáját, mely a tudomány szabad művelésének létfeltétele, és visszaállítsa – ha nem is régi formában – az Akadémia saját tulajdonát, mint függetlenségének anyagi alapját”.¹ Az Akadémia, ahogy Berend hangsúlyozta, nyíltan nem fordult ugyan szembe a politikai hatalommal ezekben az években, viszont a „kritikai együttműködés” keretében igyekezett változtatni a dolgokon. Ez okból úgy vélte: „Nincs tehát okunk védekezni a kollaboráció elmúlt időszakban oly gyakran emlegetett vádjá ellen. [...] Ha tenni akartunk, márpedig akartunk – és talán valamelyest – tudtunk is – a magyar tudományért és az Akadémiáért –, azt másként, mint a realitások elfogadásának talaján, belülről, bár határozott kritikai tartással, nem lehetett.”²

Az 1990. évi közgyűlés a tisztújítást is összekapcsolta a demokratizálás ügyével. Szentágothai János, a jelölőbizottság elnöke kiemelte: olyan jelöltekre esett a választás, akik – megválasztásuk esetén – „a kifelé való nyitás, az Akadémia autonómiája felé való irányultság, a pártállam mechanizmusától való elszakadás” jegyében tevékenykednek majd.³ Az elnöki megszólalással egybehangzó módon az Akadémia korábbi elnöke, Szentágothai ugyanakkor vitatta a kollaboráció vádját, kijelentvén: „Mindenesetre azt a sommás ítéletet, hogy sztálinista Akadémia, én erről a helyről a leghatározottabban szeretném visszautasítani.”⁴ S többek közt arra hivatkozott, hogy az 1960-as évek elejétől „a Magyar Tudományos Akadémia bizonyos mértékig mentsvára volt azoknak, akik az 1956-os szabadságharcban, forradalomban szerepeltek”.⁵ Így és ezért is logikus szerinte, hogy a jelölőbizottság – az előző (1983–1988) főtitkárhelyettes, Kulcsár Kálmán mellett – az ötvenhatos, börtönviselt Kosáry Domokost jelöli új elnöknek, akinek „a jelöltsége teljesen egyértelmű. Ellene a korát lehet felhozni, ő áldozatot vállal, viszont az ő kora előny is, mert személyiségéből adódóan eléggé kemény és szókimondó.”⁶ Az ülésen – új jelöltként – Pungor Ernő is felkerült a jelöltlistára. A közgyűlési vita legfontosabb megnyilatkozása az újonnan választott országgyűlés frissen megbízott elnöke, Szabad György tör-

ténész szájából hangzott el, aki hevesen ellenezte Kosáry jelölését, és helyette Pungort tartotta volna alkalmasnak az elnöki posztra. A fő kifogása így hangzott: „Kosáry Domokos akadémiai szereplése [1982 óta] sokkal inkább az igazodás volt az Akadémia vezetésének álláspontjához minden kardinális kérdésben, mint a tudomány követelményeinek megfelelő mérlegelésen alapuló megnyilatkozás.”⁷ Szabad azzal vádolta tehát Kosáryt, hogy „a számára fokozatosan megkönnyebbülő körülmények között [...] nem tartja meg kritikai pozícióját, pontosabban, az uralmon lévő történész csoportoknak a lehangoló, a hatalommal már egyre kevésbé rendelkező csoportjának kritikájára korlátozódik kritikája, [...] és az egypárti állam viszonyai között a »tudománypolitikát« ezzel az uralommal összhangba hozó csoport álláspontjának támogatójává válik, felhasználva azt a nimbust, amit a korábbi helyzet és a kritikai megnyilatkozásai nyújtottak”.⁸ Számos további, a jelölt szaktudományos munkásságát érintő kifogásaival együtt, mint mondta, ezt csupán figyelmeztetésül szánja, hogy ne Kosáryt válassza meg a közgyűlés az Akadémia új elnökének.

A vita folyamán Berend T. Iván emelt szót Kosáry mellett Szabad ellenében, megállapítva: ha akad valaki, akinek igazán nincs joga egyebek közt Kosáryt kollaborációval vádolni, az éppen Szabad György, aki a Kádár-korban feltétlen módon élvezte a korábbi sztálinista (Andics Erzsébet), majd a mindig is a hivatalos politikai vonalat képviselő vezető történészek (például Nemes Dezső) szakmai támogatását.⁹ Kérdés ezek után, ki tehát kettőjük közül a tényleges kollaboráns?¹⁰ A jelölések körüli közgyűlési vita érdemben nem tette kétségessé, hogy kit válasszon meg végül a közgyűlés elnöknek a három jelölt közül: Kosáry Domokos került ki közülük győztesen, miután megszerezte a szavazatok 52,2%-át. Az új elnök mellé főtitkárnak – 63,3% szavazati többséggel – Láng Istvánt választotta a közgyűlés.¹¹

A TUDÓS PORTRÉJA

Az 1913-ban született Kosáry Domokos a harmincas évek végén indult el ígéretes történészi pályáján, mint a 19. szá-

zadi történelem kutatója. A tudósi karrier meredeken felívelő szakasza az 1945 és 1949 közötti évekre esett, amikor Kosáry az 1941 decemberében alapított Teleki Intézet kebelében működő Magyar Történettudományi Intézetnek lett előbb helyettes igazgatója, 1945-től az igazgatója egészen 1949 októberéig, amikor felmentették ebből az állásából.¹² Ezt Kosárynak a tudományos életből való két évtizedes száműzetése követte: 1952 és 1957 között a gödöllői Agrártudományi Egyetem könyvtárosa, majd a könyvtár igazgatója, 1957 decemberétől 1960 tavaszáig politikai fogoly (a perében ítélező bíróság négy évre ítélte), 1960 és 1966 között a Pest Megyei Levéltár levéltárosa, és majd csupán 1968-tól lett a valamikori intézete, az immár MTA Történettudományi Intézet néven működő kutatóhely munkatársa. 1977-ben a 18. századi művelődéstörténeti munkájával Kosáry Domokos megszerezte az MTA doktora címet, 1982-ben az MTA levelező tagjává, 1985-ben rendes tagjává, ugyanebben az évben az MTA Történettudományi Bizottság elnökévé is megválasztották őt.¹³ A nemzetközi hírű historikus alig néhány évvel azelőtt foglalhatta el újra jól megérdemelt helyét a tudomány intézményes világában, hogy 1990 tavaszán az Akadémia elnökévé választották.

Kosáry Domokos sokrétű szakmai munkássága elsősorban a 19. századi politikátörténet (a Görgei-kérdés története, a reformkori Kossuth, Széchenyi döblingi időszaka), továbbá a 18. századi magyar művelődéstörténet és a kényszerűségből elvégzett Magyarország történeti bibliográfiája témában volt a leggyümölcsözőbb. Ezzel a szakmai és tudománypolitikai előélettel a háta mögött nem csoda, ha Kosáry Domokos a teljes körű megújulás tevékeny előremozdítójaként képzelte el leendő elnöki feladatát. Elnökként megtartott szűzbeszédében kijelentette:

„A cél az új, demokratikus társadalomban a tudomány szabadsága, a kutatás szabadsága, az Akadémia szabadsága és önállósága, az egyetemek autonómiája, a politikai vezetés minden kísérletétől függetlenül, minden politikától függetlenül.”¹⁴

E törekvésében az őt elnöknek megválasztó közgyűlésen személyesen megjelenő és felszólaló, frissen miniszterelnökké választott Antall József is megerősítette.¹⁵

REHABILITÁCIÓS ÜGYEK

Már az előző elnöki ciklusban napirendre került az 1949-ben kizárt akadémikusok rehabilitálása: ennek nyomán az 1990. évi közgyűlés az akadémikusok 200 főnyi aktív korú (70 év alatti) keretét 30 hellyel bővítette, egyúttal 50 új levelező tagot választottak. Közöttük találjuk azt a néhány még élő tudóst (Kumorovitz Bernát, Mályusz Elemér, Váczy Péter és Wellmann Imre történészeket), akiknek az 1989. májusi közgyűlésen állították helyre az 1949-ben megszüntetett akadémikus státuszát.¹⁶ Rehabilitációs döntés volt továbbá, hogy az 1970-es években párthatározattal megbélyegzett és részben az országból is elűzött filozófusokat és szociológusokat, Heller Ágnes és Szelényi Ivánt akadémikussá választották (Márkus Györgyöt csak azért nem, mert nem tért haza Magyarországra). Személyes kérésre az 1956-os forradalomban való részvétel miatt mellőzött tudósok is erkölcsi rehabilitációt kaphattak, mint ahogy az a történész Berlász Jenő esetében is történt.¹⁷

Akadtt azonban két olyan valamikori akadémikus, aki- nek az akadémiai rehabilitálási ügye akadályokba ütközött: a hosszú időn át vallás- és közoktatásügyi miniszter Hóman Bálint történészé, valamint Orsós Ferenc kutatóorvosé. Az 1991. évi közgyűlést követően az elnök felkérte Glatz Ferencet, a Jelenkorkutató Bizottság tagját, hogy mondjon szakvéleményt Hóman rehabilitálási ügyéről. Glatz megalapította: az Akadémia – Alapszabálya módosításával – arra az új jogi alapra hivatkozva zárta ki Hómant a soraiból 1945. július 20-án, mi- szerint kizárható az a személy, „akinek erkölcsi vagy állampolgári épsége súlyos csorbát szenvedett”. A Népbíróság azonban csupán 1946 nyarán marasztalta el Hómant, aki ezután börtönbe került. Glatz leszögezte: Hómant az 1949-ben

kizártaktól az különbözteti meg, hogy ügyében kimondottan politikai megfontolások játszottak szerepet. Glatz nem foglalt határozottan állást azt illetően, hogy – politikai értelemben – rehabilitálható-e Hóman, viszont megjegyezte: amennyiben az Akadémia – tudományos megfontolásból – helyreállítaná Hóman tagságát, akkor egyúttal az Alapszabály 1945. évi módosítását is felül kellene vizsgálnia; csak így biztosítható, hogy ne keveredjen össze egymással a tudományos és a politikai tevékenység megítélése, amely a valóságban egyeseknél szorosan összefonódott egymással. Arra a következtetésre jutott, hogy ha az Akadémia most helybenhagyja az ominózus alapszabály-módosítást, akkor az 1949 után elkövetett törvénytelen eljárásokban tevékeny akadémikusokra is ki kell terjesztenie a felülvizsgálatot, ami Andics Erzsébet, Molnár Erik vagy Nemes Dezső akadémusi tagságát egyaránt érintené. „Amennyiben ugyanis Hóman akadémiai tagságát a háborús bűnösségben jelzett politikai indokok megsemmisítik, úgy az 1949–1952-ben, illetve 1958-ban hozott ítéletek idején felelős tisztséget betöltött és e törvénytelenések ellen nem tiltakozó akadémiai tagok felelőssége is megáll” – jelentette ki Glatz.¹⁸

Az ügy ezzel holtpontra jutott, mivel Kosáry kezdetől azon az elvi állásponton volt, hogy el kell kerülni az újabb boszorkányüldözést.¹⁹ Az olykor a sajtóban is megszéllőztetett „Hóman-ügy” ezzel azonban nem zárult le, Kosáry maga is sokat tipródott a dolgon. Az 1994. évi közgyűlés elnöki megnyitó beszédében újból visszatért rá: „Az Akadémián már két éve kezdeményeztem Hóman rehabilitálását. Ez akkor jogi problémák – a népbírói ítélet – miatt elakadt. Úgy értesültem, hogy most a Legfelsőbb Bíróság elindítja a felülvizsgálatot. Javaslom, hogy amint jogilag ez lehetséges, az Akadémia tekintse Hóman Bálintot rehabilitálnak.”²⁰ Erre azonban máig sem került sor, bár Hóman akadémiai tagságának a visszaállítása évekkel később újból közbeszéd tárgya lett.

Ennél egyértelműbben zárult le Orsós Ferenc kutatóorvos többek által szorgalmazott rehabilitálási ügye. Ez ügy indult, hogy az Alapítvány a Kommunizmus Áldozataiért nevű társadalmi egyesület nevében Lovas István újságíró levelet írt az Akadémia elnökének, kérve Orsós Ferenc volt

akadémikus rehabilitálását.²¹ Az Etikai Bizottság a dolgot megvitatva azzal zárta le a kérdést 1993 tavaszán, hogy nem lát jogos indokot az Orsós Ferenc kizárását kimondó határozat hatálytalanítására. Az Akadémia elnöke is egyetértett ezzel, mondván: Orsóst nem a katyni tömeggyilkosságot vizsgáló bizottság vezetőjeként végzett munkája miatt, hanem azért marasztalta el az Akadémia 1945-ben, mert „a professzornak elég erősen jobboldali híre volt [...]. Tehát csakúgy, mint Hóman Bálint ügyében, itt Orsós professzornak a politikai magatartása a kérdés.”²² Az említett egyesület ezután is napirenden tartotta az Orsós-ügyet. Így az 1993. évi akadémiai közgyűlésen újra felmerült Orsós rehabilitálásának a kérdése, de az Etikai Bizottság érdeemben nem változtatta meg korábbi véleményét. Amikor az egyesület kuratóriumának elnöke 1994 januárjában arra kérte az akadémiai közgyűlést, hogy vizsgálja felül Orsós alapszabály-ellenes kizárásának az ügyét, és mentse fel Kosáryt elnöki megbízatása alól, mert az elnök vonakodik a jogos rehabilitáció keresztülvételétől, Vizi E. Szilveszter a *Magyar Tudomány* hasábjain részletes cikkben taglalta az Orsós-ügy bonyodalmait. „Orsós orvosprofesszor közéleti tevékenysége, szélsőséges nézetei elfogadhatatlanok, de magatartása tudományetikai szempontból is súlyosan kifogásolható.”²³ Vizi bizonyítékokkal támasztotta alá, hogy Orsós – szakmainak álcázott – érvek hangoztatásával tevékeny szerepet játszott a zsidótörvények felsőházi elfogadtatásában. „Az Akadémia ezért nem rehabilitálta Orsós Ferencet, egykori tagját.”²⁴ Kosáry maga szintén erre a tényre hivatkozott az 1994. évi közgyűlés elnöki megnyitójában, amikor egyébként javasolta a közgyűlésnek, hogy döntsön az ő visszahívásáról.²⁵ Ez a gesztus azonban merőben formális volt a maga részéről, és az ügy ezzel végleg lomtárba került.

A rehabilitáció része volt az 1949-ben megszüntetett művészeti akadémia újraélesztése is. „Sokat gondolkodtam azon, hogy miként lehetne, Széchenyi hagyományaihoz visszatérve, újra helyet adni az irodalomnak, művészeteknek a Magyar Tudományos Akadémián, de anélkül, hogy a tudomány és a művészet eltérő funkciói, összekeveredve, egymást zavarnák.

Végül arra jutottam, hogy az Akadémia nagy keretén belül, de külön önálló társult egységként lehetne létrehozni egy olyan Művészeti Akadémiát, amely a tudományos osztályoktól függetlenül, autonóm módon, saját elvei szerint működik, megválasztja vezetését és – egy adott szerény létszámon belül – tagjait.”²⁶

Az MTA 1991. évi decemberi rendkívüli közgyűlése e célból kiküldött egy főként írókból álló szervezőbizottságot, hogy dolgozza ki a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia megalapítására vonatkozó javaslatot; az Akadémia 1992. évi májusi közgyűlése megtárgyalta és elfogadta a ki-munkált javaslatot. A Művészeti Akadémiát 26 fő alapította, ebből 16-an az írókat és a költőket képviselték.²⁷

Az Akadémiához ekképp nem kapcsolódó alkotó értelmiségiek egy csoportja – közvetlen kormánytámogatással – ezzel egy időben szintén döntött egy művészeti akadémia létesítéséről. A Makovecz Imre által kezdeményezett Magyar Művészeti Akadémia 35 fő részvételével 1992. február 27-én meg is alakult. A két hasonló akadémiai szervezet egyidejű színre lépésével előidézett zavar elhárítása végett Kosáry és Makovecz egyeztetett egymással, aminek azonban nem lettek messze ható következményei.

A rehabilitációkhoz tartozott továbbá, amikor az Akadémia új kutatóintézeteket létesített vagy szervezett újjá. Az ötvenhatos üldözött Kosáry Domokosnak érthető módon szívügye volt az '56-os történeti kutatóintézet megalapítása, amely már a rendszerváltás hajnalán, 1989. június 17-én megtörtént.²⁸ A kezdetben magánalapítványként működő kutatóintézet, amely a Történelmi Igazságtételi Bizottság (TIB) „leányvállalata” volt, esetenként az MTA-tól is kapott némi anyagi támogatást. Kosáry Domokos – elnökként – ugyanakkor abban is segített, hogy a Zoltán utca 16. szám alatti irodaépületben működő intézet elkülönülhessen a TIB irodáitól,²⁹ és abban is közreműködött, hogy a kutatóintézet 1994-ben átalakulhasson közalapítvánnyá.³⁰

Kosáry Domokos tevékeny szerepet vitt a Széchenyi Könyvtár mellett működő Magyarságkutató Intézet Teleki Intézetté való átalakításában is (1026/91. [VI. 15.] korm. hat.), majd pedig elvállalta a Teleki László Alapítvány kuratóriumának elnöki tisztségét. A kisebbségi (diaszpóra) magyarokat kutató régi-új intézet elhelyezését az Akadémia a Szilágyi Erzsébet fasorban lévő épületben kívánta megoldani, de

– pénzforrások hiányában – nem vehette meg az épületet.³¹ Ennek az intézetnek a felállításával ugyanakkor megszűnt az akadémiai kutatóhelyként addig a Közgazdaságtudományi Egyetemen működő Közép- és Kelet-Európa Kutatási Központ.³²

Az Akadémia – elnöke buzgó közreműködésével – úgy segített a Budapesten öt ország és egyes magánszponzorok támogatásával 1991-ben megalapított, princetoni típusú Institute for Advanced Study jellegű Collegium Budapesten, hogy 1992-ben átengedte számára a korábban az MTA használatában lévő volt budai Városháza épületét (Szentháromság tér 3.), amely – meghatározatlan időre – a Collegium Budapest használatában maradhatott.³³

Végül az MTA és a Soros Alapítvány között még az 1980-as években kialakult szoros kapcsolat azt követően is fennmaradt, hogy Berend 1990. május 24-én lemondott az MTA–Soros Alapítvány társelnöki tisztségéről. Kosáry, őt pótlandó, Enyedi György akadémikus földrajztudóst javasolta erre a posztra.³⁴

AZ AKADÉMIAI TÖRVÉNY ÉS AZ ATHENAEUM BIZOTTSÁG ÜGYE

Az 1990-ben elnökké választott Kosáry Domokos elsőrendű feladatának tekintette, hogy új jogszabály kerüljön az 1949. évi XXVII. akadémiai törvény helyébe. A törvénytervezetnek a korábbi elnöki ciklusban megindult kidolgozása 1990 nyarán és őszén felgyorsult, és az év végi

rendkívüli közgyűlés „nem kis vita után” elfogadta a törvény alapelveit, illetve „intézkedéseket tett azok gyakorlati keresztülvitele érdekében”.³⁵ Az elkészült törvényjavaslat a Mádl Ferenc által vezetett Tudománypolitikai Bizottság elé került véleményezésre. A törvény országgyűlési elfogadtatását az Akadémia elnöke gr. Széchenyi István születésének a 200. évfordulójára (1991. szeptember) szeretne volna időzíteni, a terv azonban megfeneklett. Mielőtt ennek az okaira kitérnénk, érdemes megvizsgálni, hogy milyen főbb tartalmi kérdések álltak a törvénytervezet homlokterében. Elsősorban az Akadémia önállóságának törvényi biztosítása, amely – saját vagyoni hiányában – úgy érhető el csupán, ha az állami költségvetés garantálja az Akadémia anyagi létfeltételeit, azt sem zárva ki, hogy az Akadémia újra saját vagyonhoz jusson. Fontos még, hogy a közgyűlés a főtítkárt ne csak formailag válassza, mint történt 1970 után, hanem – az elnökhöz hasonlóan – ténylegesen is az akadémiai köztestület döntsön ebben az ügyben. Továbbá az Akadémia megőrzi kutatóintézeti hálózatát, amelyet „jelentős mértékű önállósághoz” juttat. Ennek érdekében az MTA elnökének és főtítkárának együttes utasítására a Központi Hivatal helyén létrehozza az MTA Titkárságát, illetve az Akadémiai Intézetek Bizottságát, amelyek beleszólhatnak az Akadémia ügyeibe. S végül célul tűzi ki, hogy miként az egy demokráciában joggal elvárható, a kutatási eredmények megítélése teljes mértékben a tudományos közösség belügyévé válhasson.

Jóllehet a Tudománypolitikai Bizottság (1991 májusában), valamint a kormány ez év novemberében egyhangúlag magáévá tette az Akadémiát köztestületi önkormányzattá átalakítani kívánó törvénytervezetet, az ennek ellenére sem került az országgyűlés színe elé, miután mérvadó politikai erők megítélése szerint meg kell várni, hogy az azzal érintkező területek törvényi szabályozása is megtörténjen végre.³⁶ Ezek az érintkező területek, amelyek az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramokról (OTKA), a tudományos minősítésről (a fokozatokról) és a felsőoktatásról szóltak volna, valóban közvetlenül összefüggtek az akadémiai törvénnyel. Különösen azért, mert Kosáry Domokos másik, kezdetből kiemelten kezelt reformlépése

lett volna az Athenaeum Bizottság megalapítása, és vele összefüggésben a tudományos (doktori) továbbképzés ügye, a tudományos minősítés rendszerének új alapokra helyezése. Az 1990. decemberi rendkívüli közgyűlés elfogadta az Országos Athenaeum Bizottság megalakítását célzó javaslatot, mely testület koordinálná az egyetemek és az Akadémia közötti társulási kapcsolatokat. A közgyűlés a bizottság elnökévé Ujjfalussy József akadémikust jelölte. Az Akadémia egyúttal a tudományos fokozatok új rendszeréről, a szerzett jogok tiszteletben tartásáról egy külön törvényjavaslatot is kidolgozott, amely szorosán illeszkedett a tervezett akadémiai törvényhez. Időközben egy sor egyetem (tanszék) jelezte, hogy csatlakozni kíván a tervezett társuláshoz.³⁷ A dologból mégsem lett azonban semmi, mert az időközben elkészült felsőoktatási törvényjavaslat megalkotói az akadémiai kutatóhelyeket kizárták a doktori képzés intézményi rendjéből. Utóbb a Tudománypolitikai Bizottság is az egyetemi lobbizást vette pártfogásába, amely kétfokozatú tudományos fokozatszerzést helyezett kilátásba: a PhD-nak megfelelőt kizárólag az egyetemeknek tartva fenn, a múltból megmaradt tudományok doktora fokozat elbírálását és odaítélését pedig az Akadémia illetékességébe utalta.³⁸ S miután a felsőoktatási törvény külön parlamenti megvitatása és elfogadása időben megelőzte az akadémiai törvény hasonló procedúráját (1993: LXXX. tv., 1993. augusztus 3.), az Athenaeum Bizottság-koncepció végül füstbe ment elképzelésnek bizonyult. Az Athenaeum Bizottság idővel elhalt, annak vagyonát az Arany János Közalapítvány kapta meg. Az akadémiai törvényt 1994. március 28-án fogadta el a parlament 214 igen és 1 nem szavazattal, 3 tartózkodás mellett.³⁹

Az április 26-án kihirdetett, 33 §-ból álló 1994. évi XL. törvényről elmondható, hogy az előirányzott öt alapelv, ahogy azt Kosáry Domokos összegezte, majdnem mind bekerült a törvénybe. Eszerint az Akadémia köztestületi önkormányzat, és saját vagyonnal rendelkezik (mint a Széchenyi téri főépület), jóllehet az intézeti vagyoni állomány maradt, és csak a kezelői vagy megbízotti joga került át az Akadémia kezébe; a kutatóintézetek az Akadémia ernyője alatt maradnak, és a főtítkárt, valamint a helyette-

sét többé nem a miniszterelnök nevezi ki. Csak részben teljesült viszont, hogy az egyetemek és az Akadémia közösen határozzanak a tudományos fokozatok odaítéléséről: a PhD-fokozat odaítélése az egyetemek egyedüli privilégiuma lett, a tudományok doktora fokozatot pedig az Akadémia megtartotta magának.⁴⁰

A törvény életbelépése után a TMB megszűnt, és amíg nem jött létre az Akadémia kebelén belül a végleges doktori tanács, addig ideiglenes doktori tanácsot kellett alakítani, melynek elnökéül Ujfalussy Józsefet, az Athenaeum Bizottság elnökét kérte fel Kosáry Domokos (5/1993. sz. elnökségi határozat).⁴¹ Az akadémiai és felsőoktatási törvény megszületésével rendezni kellett az Akadémiai Kutatóintézetek Tanácsa (AKT) és a támogatott kutatóhelyek ügyét is, ami közvetlenül a főtitkár teendői közé tartozott; ezt a posztot Kosáry Domokos második elnöki ciklusában Keviczky László töltötte be. Napirendre került végül az új Alapszabály kidolgozása is, melyet 1994 nyarára kívántak időzíteni; ezt a munkát Harmathy Attila jogtudós, az Akadémia 1993–1995 között volt főtitkárhelyettese irányította.⁴²

Joggal állapíthatta meg ezek után Kosáry Domokos az MTA 1995. évi rendes közgyűlésén, hogy: „A nagy szervezési folyamat, őszinte megkönnyebbülésünkre, lényegében lezárult.”⁴³ Amikor egy évvel később, második elnöki ciklusát befejezve Kosáry Domokos megnyitotta az Akadémia rendes évi közgyűlését, magabiztosan jelenthette ki: „a rám bízott feladatot tőlem telhetően elvégeztem.”⁴⁴ A munka lényegét abban látta, hogy

igyekezett „a megújulás és értékmegőrzés kettős alapelvét érvényesíteni, az Akadémiát a politikai akciók és viták behatolásaitól megóvni,

ugyanakkor [...] kutatóintézeti hálózatát sok nehézség közt is fenntartani, az egyetemekkel jó együttműködést kiépíteni [...]. Végül pedig, de nem utolsósorban, az Akadémia pozícióját, jogállását, köztestületi autonómiáját új törvény

által biztosítani.”⁴⁵ A célok legtöbbször, ha nem is mindegyikét, sikerült elérni – vonta meg Kosáry Domokos hatévi elnökségének a mérlegét.

VEGYES ÜGYEK

Az 1990 májusa és 1996 májusa között eltelt hat év sürgető teendői mellett számos kisebb jelentőségű dolog is foglalkoztatta az elnököt, közülük néhányat itt meg is említünk. Az egyik legfontosabb a Rooseveltt (ma Széchenyi) téri székházépület legalább részleges felújításának az ügye, amely már korábban megkezdődött. Az 1982 óta tervbe vett, de majd csupán 1989-ben megindult munkálatok első ütemében az első emeleti Dísztermet, az Akadémiai utcai szárnyépületet (Elnökség, Keleti Könyvtár) újították fel,⁴⁶ a további munkálatok azonban, anyagi gondok folytán, akadoztak. Kosáry Domokosnak egy 1994. március 22-én az akkori miniszterelnökhöz, Boross Péterhez írt leveléből kitűnik, hogy a munkáknak addig csupán a kétharmada készült el úgy, hogy az Akadémia saját forrásból évi 160–180 millió forintot, összesen mintegy 800 millió forintot fordított erre a célra. A felújítás 1995. év végi tervezett befejezéséig további 500 millió forintra lett volna még szükség, az Akadémia ebből legföljebb 350 milliót teremthet elő, így nagy szükség lett volna még legalább 200 millió külső támogatásra. A miniszterelnök ideiglenesen 100 millió forint kormánytámogatást ígért az elnöknek, a fennmaradó összegről, írta, majd csak a félévi értékelés után tud nyilatkozni.⁴⁷

Súlyos gondjai akadtak az Akadémiának a korábban elhatározott *Akadémiai nagylexikon* munkálataival is, melyeket olykor még az Akadémiai Kiadó rendezetlen anyagi helyzete is hátráltatott. 1990 és 1991 során a lexikon szerkesztője a kétségeit fejezte ki, hogy megoldható lenne a *Nagylexikon* elkészítése; ennek hatására Beck Mihály, a *Nagylexikon* főszerkesztője 1991 áprilisában lemondott a posztjáról, megjegyezve: „A szerkesz-

tőség munkatársainak egy része felelőtlen, a határidőket nem tartják be, a szerkesztőbizottsági tagokkal nem megfelelően tartják a kapcsolatokat.”⁴⁸ Az első kötet tervezett megjelenési határideje 1990–1991 volt, az utolsó köteté pedig 1998 lett volna, de ezt egyelőre semmi sem garantálta ekkor. A radikális beavatkozások (átszervezések) nyomán, melyekben az elnök is oroszlánrészt vállalt, a *Nagylexikon* első kötete 1993 novemberében végül napvilágot látott. Ugyanakkor nem haladtak előre a további kötetek munkálatai, és 1994 nyarán a szerkesztőség – pénzhiány miatt – egyenesen kilátástalannak ítélte azok folytatását.⁴⁹ Mindeme nehézségek nehezen oldódtak meg, és Kosáry elnöksége idején az Akadémiai Kiadó a *Nagylexikon*nak csak az első négy kötetét tudta megjelentetni. Később a Magyar Nagylexikon Kiadó Rt. folytatta a sorozatot 1997-ben, amely 2004-ben a 19. kötet publikálásával vált végül teljessé.

Az Akadémiai Kiadó pénzügyi nehézségei már évek óta napirenden szerepeltek. Hazai György akadémikus egy Kosáryhoz 1990 nyarán írt levelében szó esik a kiadó átviágításáról és szervezeti átalakításáról, benne a kiadó és a nyomda szétválasztásáról.⁵⁰ 1991-ben a német Bertelsmann Lexikon Verlag bejelentette vételi szándékát, de az ügylet nem jött létre.⁵¹ A kiadó és a nyomda szétválasztásának kérdése is halasztódott, amit az akadémiai törvény megszületésétől tettek függővé. Az elnökség az 1993. május 25-i ülésén úgy határozott, hogy a vállalat átalakul korlátolt felelősségű társasággá, s amíg ez nem történik meg, addig az MTA gyakorolja felette az Állami Vagyonügynökséget megillető tulajdonosi jogokat.⁵² Néhány héttel Kosáry elnöki ciklusának a lejárta előtt, 1996 áprilisában a holland Wolters Kluwer többségi (75%-os) tulajdonrészt szerzett az Akadémiai Kiadó Zrt.-ben, és az MTA ezzel elvesztette többségi tulajdonrészét. A leköszönő elnök kudarcként élte meg az eseményt: „a Kiadó elvesztését, az akadémiai hagyományok tisztelőjeként, a magam részéről igen sajnálatosnak tartanám”. Majd hozzáfűzte: „Csak azt nem egészen értem, hogy miért kellett a Vezetői Kollégiumnak ily előkészítetlen, váratlan kényszerhelyzetbe kerülnie. Hiszen a kötvények lejárat ideje már régóta ismeretes kellett, hogy

legyen az illetékesek előtt, akik erről hosszabb ideje folytattak tárgyalásokat.”⁵³ Az Akadémia vezetése nem szerzett időben tudomást a pénzügyi gondokról, így nem is léphetett fel a baj elhárítása érdekében.

A kisebb ügyek hosszú sorából hadd utaljunk itt az MTA Művészeti Gyűjteménye létrehozásának 1958 óta (!) húzóórájára. A Kosáry elnöksége idején létesített gyűjtemény feladata: „Az MTA tulajdonában lévő nemzeti értékű műtárgyegyüttest képező (képző- és iparművészeti, valamint tudománytörténeti érdekű ingó) alkotások, valamint az MTA Székháza és Irodaháza műemléki érdekű (ingatlan vagy ahhoz tartozó) alkotásainak, belső téralkálításainak védelme, rendszerezése, tudományos feldolgozása, bemutatása.”⁵⁴ A gyűjtemény képzőművészeti darabjait a harmadik emeleti kupolateremben és a környező termekben állandó jelleggel állították ki.

Az MTA adott esetben szakmai segítséget nyújtott a magyar kormánynak egyes kiemelt kérdésekben, a végül megghiúsult Expo előkészítésében,⁵⁵ és különösen a bős–nagymarosi vízlépcsőhöz kapcsolódó ügyekben. Az Akadémia felállított egy ad hoc bizottságot a vízlépcső ökológiai környezeti kockázatait vizsgáló, amely részletes értékeléssel szolgált a szlovák–magyar vitához.⁵⁶ Az MTA később – a kormány külön kérésére – írásos szakmai véleményt készítve támogatta a Hágában folyó szlovák–magyar Bős–Nagymaros-perben a magyar felet.⁵⁷ Ezek az ügyek mind az elnök aktív közreműködésével folytak.

Kosáry Domokos az elődeinél is nagyobb súlyt helyezett az Akadémia nemzetközi beágyazottságának növelésére. Ezzel összefüggő cselekedeteit itt nem részletezhetjük, kiemelni viszont közülük az Európai Tudományos Alap (European Science Foundation, Strasbourg) és az MTA közötti kapcsolatok elmélyítését célzó erőfeszítéseit.⁵⁸ Hazai fejlemény volt a Tudománypolitikai Kollégium (TPK) 1994-ben történt megalakítása, melynek a miniszterelnök elnökle mellett az Akadémia, az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság (OMFB), a Magyar Rektori Konferencia, valamint az OTKA elnöke mind tagjai voltak.⁵⁹ A kormány tanácsadó szerveként működő TPK az alap kutatások és a nemzetközi tudományos munkafeltételek biztosítása és

támogatása mellett a felsőoktatás és a kutatás kapcsolatát is erősíteni kívánta.

A politikai rendszerváltást követően lezajló akadémiai átalakulást levezénylő Kosáry Domokos hatévi elnöki ténykedése ugyancsak gazdag volt eseményekben. Az elnök által kitűzött célok legtöbbje megvalósult, és ezzel több évtizedre szólóan stabilizálódott az Akadémia mint köztestület, valamint az általa kézben tartott kiterjedt kutató-

hálózat helyzete egyaránt. Kosáry Domokos határozott, magabiztos és temperamentumos személyisége elengedhetetlen volt ahhoz, hogy az átalakulással szemben olykor megnyilvánuló belső és külső ellenállást legyűrve, az Akadémia megfelelő módon illeszkedhessen az immár demokratikus társadalmi-politikai feltételekhez.

Gyáni Gábor

JEGYZETEK

- 1 Berend T. Iván elnöki megnyitó beszéde. AL 1990. évi közgyűlés jegyzőkönyve 14.
- 2 Berend T. Iván elnöki beszámolója. Uo. 73., 74.
- 3 Uo. 353.
- 4 Uo. 354.
- 5 Uo. 355.
- 6 Uo. 363.
- 7 Uo. 412.
- 8 Uo. 422.
- 9 Uo. 445.
- 10 Uo. 451. A Kosáry és Szabad közötti korábbi szakmai vizsály kérdéséhez vö. Gyáni: *A történeti tudás*, 186–189.
- 11 AL 1990. évi közgyűlés jegyzőkönyve.
- 12 Kosáry: „Kárpát-Európa”-kutatás, 34–39.
- 13 Romsics: *Clio bűvöletében*, 588.
- 14 Kosáry Domokos, az új elnök beszéde. AL 1990. évi közgyűlés jegyzőkönyve 531.
- 15 Uo. 561.
- 16 AK 1898. december 8.
- 17 Kosáry Domokos levele Berlász Jenőnek. 1992. október 13. AL Elnöki iratok E-591/92. A további hasonló kérelmekre és eljárásokra (Mosonyi Emil, Bay Zoltán Alföldi András és mások ügyeire) lásd AL Elnöki iratok E-23/90.
- 18 AL E-420/91.
- 19 Kosáry: Áldoznunk kell arra, 659. S már korábban is lásd Kosáry: Reform, 644.; Dr. Orsós és a katyáni igazság. Interjú Kosáry Domokossal. *Pesti Hírlap* 1992. december 2.
- 20 Kosáry: Egység és reform, 765.; AL E-420/91.
- 21 AL E-246/92.
- 22 Dr. Orsós és a katyáni igazság. Interjú Kosáry Domokossal. *Pesti Hírlap* 1992. december 2.
- 23 Vizi: Az „Orsós-ügy”, 333.
- 24 Uo. 334.
- 25 Kosáry: Egység és reform, 765.
- 26 AL E-523/91.
- 27 AL E-4/92.
- 28 Kozák Gyula: Az 1956-os Intézet első 10 évének története – Az első Fidesz kormány garázdalkodása (1998–2002). [Http://beszelo.c3.hu/blog/kozak-gyula/az-1956-os-intezet-elso-10-evenek-tortenete-az-elso-fidesz-kormany-garazdalkodasa](http://beszelo.c3.hu/blog/kozak-gyula/az-1956-os-intezet-elso-10-evenek-tortenete-az-elso-fidesz-kormany-garazdalkodasa). (A letöltés ideje: 2022. március 28.)
- 29 AL E-248/92.
- 30 Kosáry Domokos levele Kuncze Gábor belügyminiszterhez. 1995. január 24. AL E-36/95.
- 31 Láng István főtitkár levele. AL E-16/92.
- 32 Pritz Pál emlékeztetője. AL E-252/91.
- 33 AL E-8/94.
- 34 AL E-32/90.
- 35 Kosáry: Reform, 642.
- 36 Kosáry: Korszerűsítés, 643.
- 37 AL E-27/90.; AL E-766/90.
- 38 Kosáry levele Mádl Ferencnek, melyben helyteleníti a felsőoktatási törvényjavaslat vonatkozó passzusát. AL E-273/92. Lásd továbbá Kosáry: Korszerűsítés, 643.; Kosáry: Áldoznunk kell arra, 661.
- 39 Kosáry: Egység és reform, 759.
- 40 Uo. 761–762.
- 41 Uo. 771.
- 42 AL E-178/94.
- 43 Kosáry: Tudományos stratégiánk, 633.
- 44 Kosáry: Felkészülten, 641.
- 45 Uo.
- 46 AL E-405/91.
- 47 AL E-166/94.
- 48 AL E-51/91. Lásd még AL E-25/91.
- 49 AL E-405/94.
- 50 AL E-19/90.; E-25/91.
- 51 AL E-58/92.
- 52 AL E-410/93.
- 53 Kosáry: Felkészülten, 645.
- 54 AL E-132/92.
- 55 AL E-177/92.
- 56 AL E-56/92.
- 57 AL E-138/95.
- 58 AL E-39/93.
- 59 AL E-384/94.

Glatz Ferenc

Glatz

Glatz Ferenc az Eötvös Loránd Tudományegyetem történelem szakán végzett 1964-ben. A történelemtudományok kandidátusa fokozatot 1975-ben szerezte meg, 1989-ben a történelemtudományok doktora, 1993-ban az MTA levelező tagja, majd 2001-ben az MTA rendes tagja lett. Kutatási területe az újkori európai művelődéstörténet, a tudománytörténet és a történettudomány módszertani kérdései, a természettörténet, illetve az európai integráció folyamata.

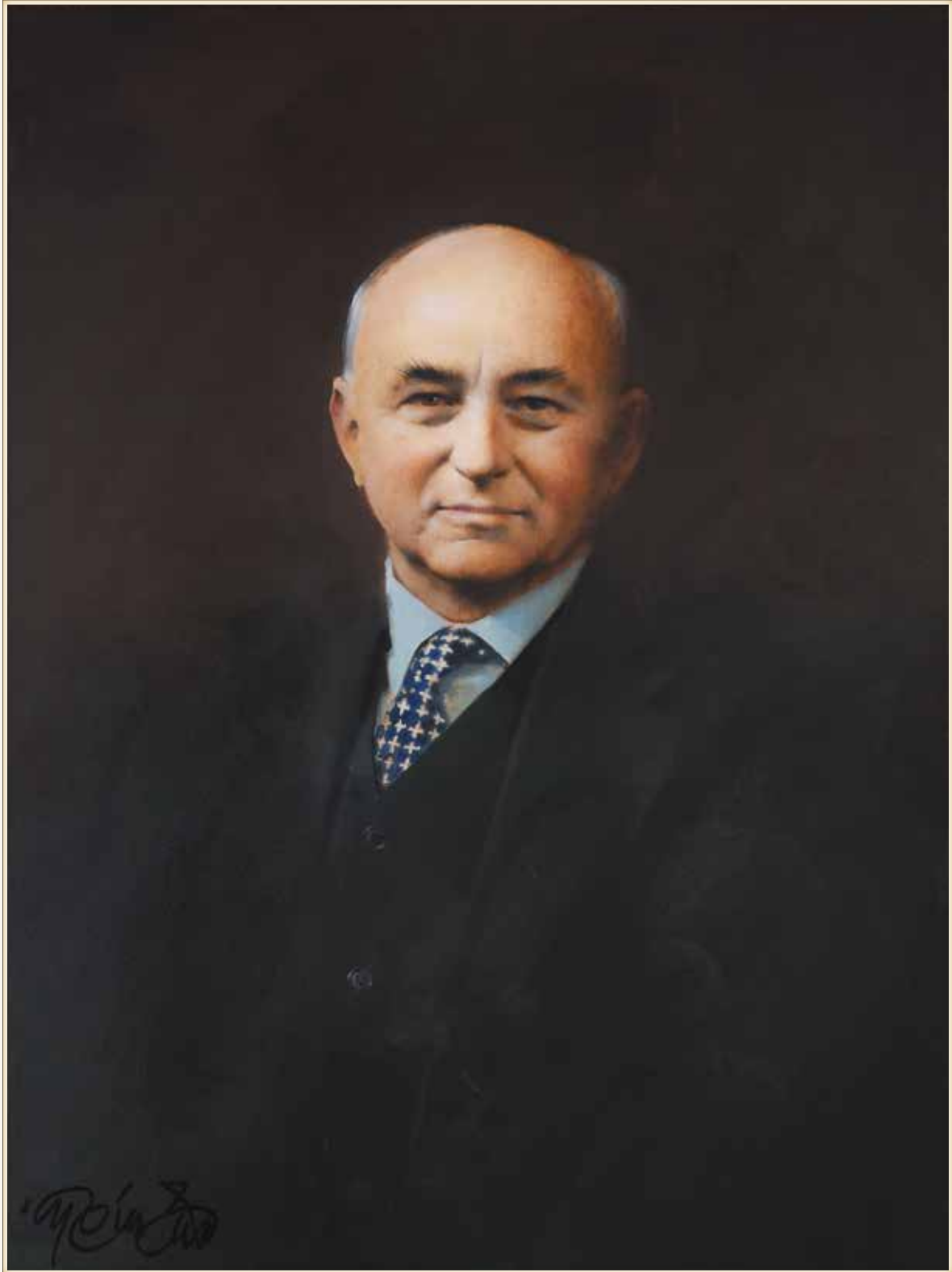
Budapest, 1941. április 2.

1996. május 10. –
2002. május 7.

I/17. Gyémánt László:
Glatz Ferenc
2002

OKTATÁSI TEVÉKENYSÉG

ELTE BTK, megbízott oktató 1975-től, egyetemi docens 1978-tól, egyetemi tanár 1990-től; újkori történeti muzeológia tanszékcsoport: alapító és vezető 1979; vendégkutató/oktató: NSZK, Ausztria, Szovjetunió, Franciaország, Nagy-Britannia.

MUNKAHELYEK

Magyar Történelmi Társulat (Századok folyóirat), tudományos segédmunkatárs 1964–1967; MTA Történettudományi Intézet, tudományos segédmunkatárs 1968-tól, tudományos munkatárs, csoportvezető 1975–1976, tudományos főmunkatárs, historiográfiai osztály: alapító és vezető 1976–1985, igazgatóhelyettes 1986-tól, megbízott igazgató 1988-ban, igazgató 1990–1996, 2002–2011. *Magyarország története tíz kötetben* c. könyvsorozat szerkesztőbizottsági titkára (1969–1989).

VEZETŐ TISZTSÉGEK

Történész Világszövetség (CISH) Újkori Módszertani és Forráskritikai Bizottság, főtítkár 1985–1990; Történész Világszövetség Történetírás Története és Elmélete Bizottság, főtítkár 1990–1995; Országos Történelem Tantárgyi Bizottság, elnök 1986–1989; művelődési miniszter 1989–1990; Teleki László Alapítvány Tudományos Tanács, elnök 1992–1993; MTA Jelenkor-történeti Bizottság, alelnök 1991–1993, elnök 1993–1996; MTA Filozófiai és Történettudományi Osztály, elnökhelyettes 1993, elnök 1994–1996; MTA elnök 1996–2002; Magyar nemzeti és állami intézmény- és jelképrendszer Szakértői Bizottság, elnök 2002–2004; Földhasználati és Vízgazdálkodási Nemzeti Stratégiai Bizottság, elnök 2004–2009.

AKADÉMIAI TAGSÁGOK

Európai Akadémia (London); Európai Tudományos és Művészeti Akadémia (Párizs); Európai Tudományos és Művészeti Akadémia (Salzburg).

DÍJAK

Osztrák Köztársaság Érdemkeresztje a Kultúráért és a Tudományért I. fokozat 1990; Freedom Kulturális-Tudományos Nagydíj (New York) 1994; Széchenyi-díj 1995; Kisebbségekért Díj 1996; Jedlik Ányos-díj Honoris Causa 1997; Herder-díj 1997; Interfaith Gold Medallion (London) 1998; Német Szövetségi Köztársaság Nagykeresztje 2003; Olasz Köztársaság Elnöki Ezüstérme 2003; a Kaposvári Egyetem és a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem díszdoktora 2003; Magyar Köztársasági Érdemrend Nagykeresztje 2004; Prima Primiissima Díj 2007; Magyar Zsidó Kultúráért Díj 2007; Budapest főváros díszpolgára 2009; Budapest XIII. kerületének díszpolgára 2020.

FŐBB PUBLIKÁCIÓK

Alapító sorozatszerkesztője a *Történetírók Tára* (1977–1989), az *Extra Hungariam* (1983–1995), a *Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok* (1987–2011), a *História Könyvtár* (1993–2011), a *Magyarország az ezredfordulón* (1997–2009), a *Magyar Tudománytár* (2002–2006) és a *Párbeszéd a vidékért* (2008–2010) könyvsorozatoknak.

Történetelméleti és módszertani tanulmányok. (Válogatta, szerk. és a bevezető tanulmányt írta.) Bp., 1977.

História folyóirat, felelős szerkesztő, főszerkesztő 1979–2012.

Történetíró és politika. Szekfű, Steier, Thim, Miskolczy felfogása nemzetéről és államról. Bp., 1980.

Der Zusammenbruch der Habsburger Monarchie und die ungarische Geschichtswissenschaft. Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 180. Bp., 1980.

Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867–1987. Bp., 1988.

Történetírás korszakváltásban. Bp., 1990.

Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai, 1917–1931. (Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta.) Bp., 1990.

Europa und Ungarn. Die neue Kulturpolitik nach der Öffnung. Kleine Schriften 17. Vaduz, 1991.

Hajnal István: Technika, művelődés. Tanulmányok. (Vál., sajtó alá rendezte, a bev. tanulmányt, a jegyzeteket és az összekötő szövegeket írta.) Bp., 1993.

Tudománypolitika az ezredforduló Magyarorszáján. Bp., 1998.

Tudománypolitikai reformról, Akadémiáról. Bp., 2002.

Új szintézis felé. Bp., 2002.

Helyünk Európában. Beszédok, cikkek, jegyzetek 1999–2000. Bp., 2003.

Magyar millennium Európában. Bp., 2004.

Új vidékpolitika. Bp., 2008.

Történetírás Magyarországon, 1949–1990. *Történelmi Szemle* 53 (2011) 5. 315–334.

Magyarok és szerbek. Együttélés, múltfeltárás, megbékélés 1918–2012. (Szerk. és tanulmány Glatz Ferenc.) Bp., 2013.

Konzervatív reform. Klebelsberg, Domanovszky, Szekfű, Hóman, Hajnal. Bp., 2016.

Vizi E. Szilveszter

Vizi E. Szilveszter

Vizi E. Szilveszter a Budapesti Orvostudományi Egyetemen (ma: Semmelweis Egyetem) 1961-ben általános orvosként végzett. Klinikai farmakológus. Az orvostudomány kandidátusa fokozatot 1969-ben szerzte meg, majd 1977-ben az orvostudomány doktora, 1985-ben az MTA levelező tagja, 1990-ben az MTA rendes tagja lett. A nevéhez köthető a neuronok nem-szinaptikus interakcióinak felfedezése, az ingerületátvitel preszinaptikus noradrenerg és purinerg szabályozásának leírása az idegrendszerben, a szimpatikus idegrendszer szerepének felismerése a citokinek termelésében és az immunegyensúly szabályozásában. Kutatási területe továbbá a nem-szinaptikus receptorok és transzporterek, mint gyógyszer-célpontok, valamint az analóg agymodell és hibrid kémiai ingerületátvitel.

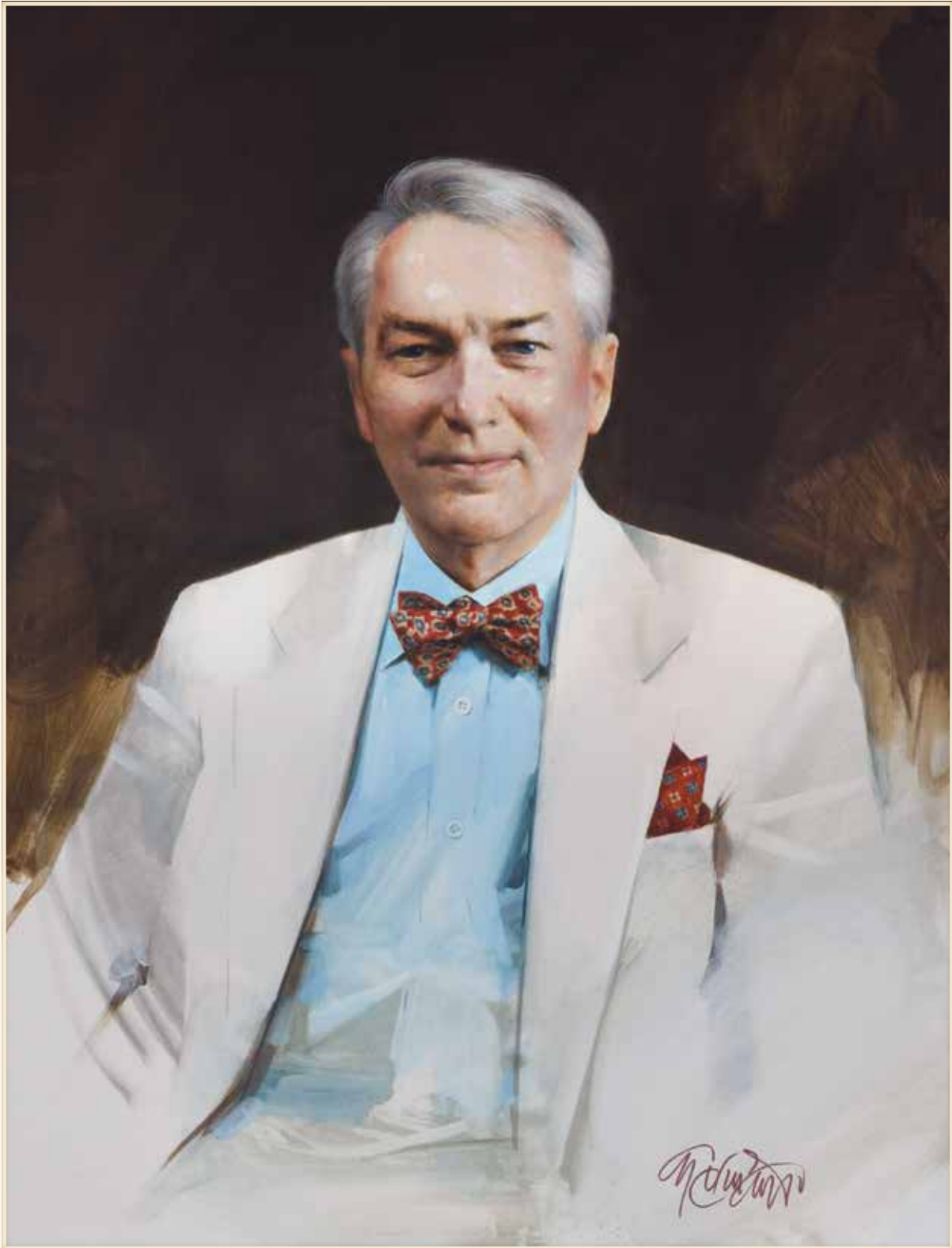
Budapest, 1936. december 31.

2002. május 7. –
2008. május 6.

I/18. Gyémánt László:
Vizi E. Szilveszter
2003

OKTATÁSI TEVÉKENYSÉG

Budapesti Orvostudományi Egyetem (SE) Gyógyszertani Intézet, tanársegéd 1961-ben, adjunktus 1967-ben, egyetemi docens 1974-ben, egyetemi tanár 1977–; Orvostovábbképző Egyetem, tanszékvezető egyetemi tanár 1989–2002; Haynal Imre Egészségtudományi Egyetem, professzor 1982–2001; vendégprofesszor New York 1984–2001, Oxford, Mainz; Mindentudás Egyeteme tévésorozat elindítója 2002–2007; Törzsasztal TV magazinműsor egyik megalapítója és műsorvezetője 2005–2014; megalapítója az UNESCO-val közös World Science Forumnak 2004.

MUNKAHELYEK

Budapesti Orvostudományi Egyetem (SE), oktató, kutató, egyetemi tanár 1961–1981; Egészségügyi Minisztérium Tudományos Kutatási Főosztálya, főosztályvezető-helyettes 1977–1981; Orvostovábbképző Egyetem, illetve HIETE tanszékvezető egyetemi tanár 1982–2002; MTA Kísérleti Orvostudományi Kutatóintézet, tudományos igazgatóhelyettes 1981–1988, igazgató 1988–2002; MTA, elnök 2002–2008; Semmelweis Egyetem és Kísérleti Orvostudományi Kutatóintézet, emeritus professzor 2008–.

VEZETŐ TISZTSÉGEK

Idegtudományi Világszövetség (IBRO) Ösztöndíj Bizottsága, igazgató 1988–1995; Közép- és Kelet-európai Együttműködés Alapítvány, kuratóriumi elnök 1994–1999; Magyar Atlanti Tanács, alelnök 1995–, elnök 2000–, tiszteletbeli elnök 2020–; Magyar Labdarúgó-szövetség, elnökségi tag 2010–2015; MTA, alelnök 1996–2002; Magyar Kísérletes és Klinikai Farmakológiai Társaság, elnök 1995–2002, örökös tiszteletbeli elnök 2017–; Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, elnök 2000–2016; Egészségügyi Tudományos Tanács, elnök 2001–2002; Richter Gedeon Nyrt., igazgatótanácsi tag 2008–; Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., kuratóriumi elnök 2011; Magyarország Barátai Alapítvány, elnök 2011–; Kék Bolygó Alapítvány, kurátor 2016–; Magyar Corvin-lánc Testület, elnök 2018–; MTA Akadémia Klub Egyesület, elnök 2020–.

AKADÉMIAI TAGSÁGOK

Európai Akadémia (London); Európai Tudományos és Művészeti Akadémia (Salzburg); Belga Királyi Orvostudományi Akadémia; Krakkói Tudományos Akadémia; Szent István Tudományos Akadémia.

DÍJAK

Széchenyi-díj 1993; „Szent Kincs Érdemrend Arany és Ezüst Csillaga” (a japán császártól) 2002; Prima Primissima Díj 2003; Széchenyi-nagydíj 2012; Corvin-lánc 2012; George Washington Díj 2012; MTA Aranyérem 2017; Magyar Szent István-rend 2021; Hungarian American Coalition Award 2023.

FŐBB PUBLIKÁCIÓK

The inhibitory action of noradrenaline and adrenaline on acetylcholine output by guinea-pig ileum longitudinal muscle strip. Társszerzővel, *British Journal of Pharmacology* (1969) 35. 110–128.

Acetylcholine release from guinea-pig ileum by parasympathetic ganglion stimulants and gastrin-like polypeptides. *British Journal of Pharmacology* (1973) 47. 765–777.

Evidence that acetylcholine released by gastrin and related polypeptides contributes to their effect on gastrointestinal motility. Társszerzőkkel, *Gastroenterology* (1973) 64. 268–277.

The inhibitory effect of adenosine and related nucleotides on the release of acetylcholine. Társszerzővel, *Neuroscience* 5 (1976) 1. 391–398.

Non-synaptic Interactions between Neurons: Modulation of Neurochemical Transmission. Pharmacological and Clinical Aspects. John Wiley & Sons Inc., 1st edition (1984).

External Ca-independent release of norepinephrine by sympathomimetics and its role in negative feedback modulation. Társszerzőkkel, *Proc. Natl. Acad. Sci. USA* (1985) 82. 8775–8780.

Neurochemical, electrophysiological and immunocytochemical evidence for a noradrenergic link between the sympathetic nervous system and thymocytes. Társszerzőkkel, *Neuroscience* (1995) 68. 1263–1276.

Role of high-affinity receptors and membrane transporters in nonsynaptic communication and drug action in the CNS. *Pharmacological Reviews* (2000) 52. 63–89.

The sympathetic nerve – an integrative interface between two supersystems: the brain and the immune system. Társszerzőkkel *Pharmacological Reviews* (2000) 52. 595–638.

The role of extracellular adenosine in chemical neurotransmission in the hippocampus and Basal Ganglia. Pharmacological and clinical aspects. Társszerzővel, *Current Topics in Medicinal Chemistry* 11 (2011) 8. 1034–1046.

Fast two-photon in vivo imaging with three-dimensional random-access scanning in large tissue volumes. Társszerzőkkel, *Nature Methods* 8–9 (2012) 2. 201–208.

Neurochemical changes in the mouse hippocampus underlying the antidepressant effect of genetic deletion of P2X7 receptors. Társszerzőkkel, *PlosOne* 8 (2013) 6. e66547.

CD39 and CD73 in immunity and inflammation. Társszerzőkkel, *Trends in Molecular Medicine* 19 (2013) 6. 355–367.

Hypervulnerability to sound exposure through impaired adaptive proliferation of peroxisomes. Társszerzőkkel, *Cell* 163 (2015) 4. 894–906.

Contribution of analog signaling to neurotransmitter interactions and behavior: Role of transporter-mediated nonquantal dopamine release. Társszerzőkkel *Physiological Reports* 9 (2021) 21. e15088.

Pálinkás József

Pálinkás József

Pálinkás József a József Attila Tudományegyetemen (ma: Szegedi Tudományegyetem) végzett fizikusként 1977-ben. A fizikai tudomány doktora 1989-ben, az MTA levelező tagja 1995-ben, az MTA rendes tagja 2004-ben lett. Kutatási területe az atomi ütközések fizikája és a kísérleti atomfizika.

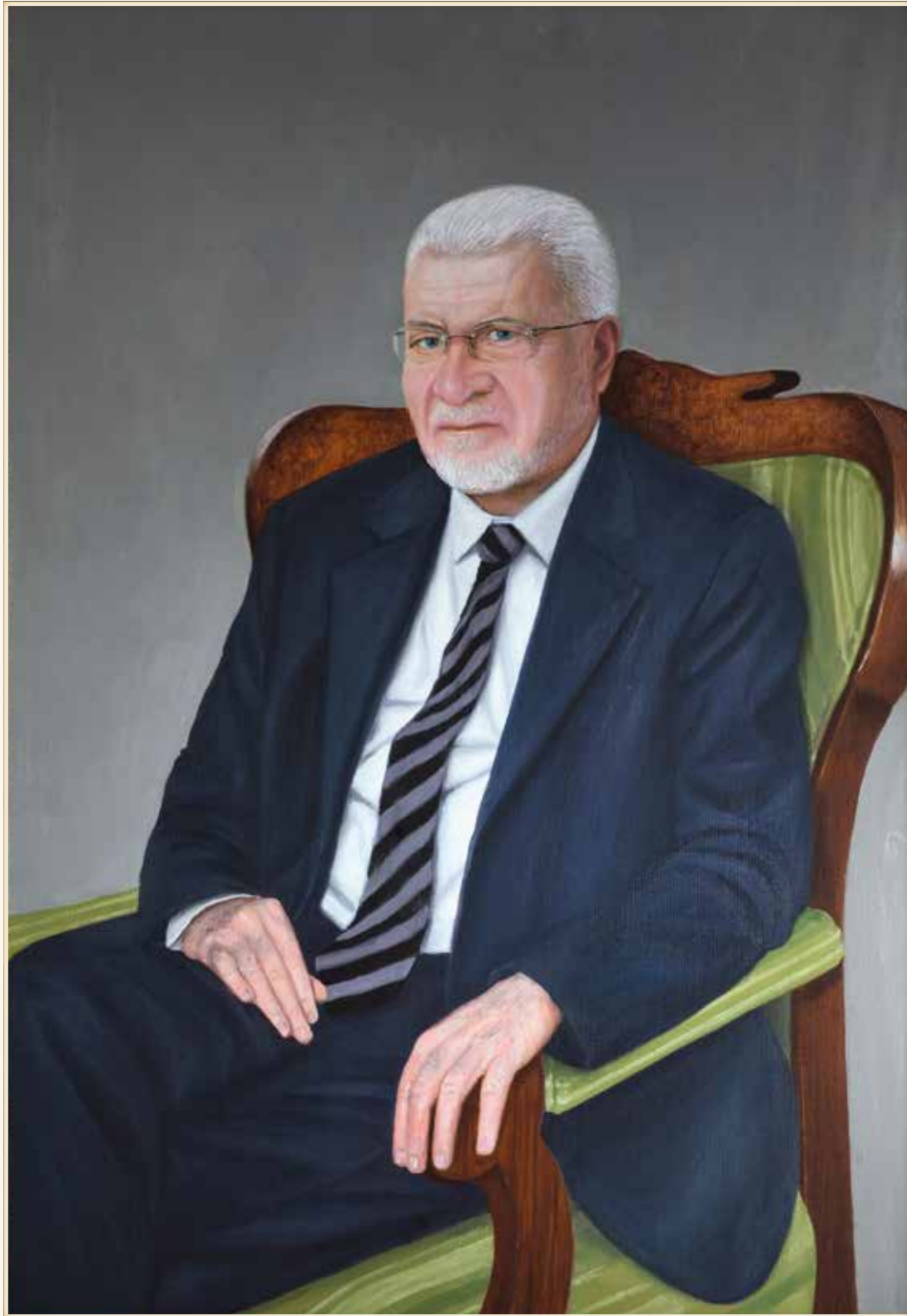
Galvács, 1952. szeptember 18.

2008. május 6. –
2014. május 6.

I/19. Filp Csaba:
Pálinkás József
2015

OKTATÁSI TEVÉKENYSÉG

Kossuth Lajos Tudományegyetem (ma: Debreceni Egyetem) Fizikai Intézet, egyetemi tanár 1994-től; vendégkutató/oktató Texas A and M Egyetem (Texas, US); Manne Siegbahn Intézet (Stockholm).

MUNKAHELYEK

MTA Atommagkutató Intézet, ösztöndíjas 1977–1979, tudományos munkatárs 1980-tól, igazgatóhelyettes 1990–1991, igazgató 1991–1996, kutató-professzor 1996–.

VEZETŐ TISZTSÉGEK

Debreceni Egyetem, tanszékvezető 1995–2013; Debreceni Universitas, elnök 1996–1997; Oktatási Minisztérium, politikai államtitkár, majd oktatási miniszter 1998–2002; Debreceni Egyetem, rektorhelyettes 2007–2008; MTA, elnök 2008–2014; Európai Akadémiák Tudományos Tanácsadó Testülete (EASAC), alelnök 2011–2013; Tudományos Világforum (WSF), elnök 2009–2014; Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal, elnök 2015–2018.

AKADÉMIAI TAGSÁGOK

Európai Akadémia (London).

DÍJAK

Akadémiai díj 1986; Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztje 1997; Debrecen díszpolgára 2012; Antall-díj 2015.

FŐBB PUBLIKÁCIÓK

L₃-subshell alignment in gold following low-velocity proton and He⁺ impact ionization. Társszerzőkkel, *Journal of Physics B. Atomic Molecular and Optical Physics* 13 (1980) 19. 3829–3834.

Alignment of He-like and H-like p-states of 48-MEV foil excited Ne ions. Társszerzőkkel, *Physical Review A* 31 (1985) 2. 598–606.

Observation of electron-electron scattering in electron-capture by fast protons from He. Társszerzőkkel, *Physical Review Letters* 6 (1989) 22. 2464–2467.

Observation of electron capture into continuum states of neutral atoms (errata: *Physical Review Letters* 64,1990,703). Társszerzőkkel, *Physical Review Letters* 62 (1989) 527–530.

Observation of collisionally induced (1s2p2p') 4Pe shape resonance of He-. Társszerzőkkel, *Physical Review A* 50 (1994) R899–902.

Spatially resolved x-ray spectroscopy of an ECR plasma indication for evaporative cooling. Társszerzőkkel, *Nuclear Instruments and Methods B* 235 (2005) 120–125.

Guided transmission of 3 keV Ar⁷⁺ ions through dense polycarbonate nanocapillary arrays: Blocking effect and time dependence of the transmitted neutrals. Társszerzőkkel, *Nuclear Instruments and Methods B* 279 (2012) 177–181.

Fast camera studies at an electron cyclotron resonance table plasma generator. Társszerzőkkel, *Review of Scientific Instruments* 85 (2014) 2. 4847215.

X-ray pinhole camera setups used in the Atomki ECR Laboratory for plasma diagnostic. Társszerzőkkel, *Review of Scientific Instruments* 87 (2016) 02A741.

Electron cyclotron resonance ion source plasma characterization by energy dispersive X-ray imaging. Társszerzőkkel, *Review of Scientific Instruments* 87 (2017) 02A510.

Lovász László

László

Lovász László az Eötvös Loránd Tudományegyetem matematikus szakán végzett 1971-ben. A matematikai tudományok kandidátusa fokozatot 1970-ben szerezte meg, a matematikai tudományok doktora 1977-ben, az MTA levelező tagja 1979-ben, az MTA rendes tagja 1985-ben lett. Kutatási területe a kombinatorika, a gráfelmélet, a bonyolultságelmélet és az elméleti számítógép-tudomány.

Budapest, 1948. március 9.

2014. május 6. –
2020. július 31.

I/20. Czene Márta:
Lovász László
2020

OKTATÁSI TEVÉKENYSÉG

József Attila Tudományegyetem 1975–1982; Eötvös Loránd Tudományegyetem 1971–1975, 1983–2020; Yale Egyetem 1993–1999; vendégkutató/oktató Princeton Egyetem, Vanderbilt Egyetem, Waterloo Egyetem (Kanada); Bonni Egyetem, Chicagói Egyetem, Cornell Egyetem, Berkeley, Zürichi Műszaki Egyetem.

MUNKAHELYEK

Eötvös Loránd Tudományegyetem, oktató 1971–1975, 1983–; Microsoft, tudományos kutató 1999–2006; Rényi Alfréd Matematikai Intézet, kutatóprofesszor 2020–.

VEZETŐ TISZTSÉGEK

Nemzetközi Matematikai Unió (IMU) Végrehajtó Bizottsága, választott tag 1987–1994, elnök 2007–2010; Abel-díj bírálóbizottság, tag 2004–2006; ELTE, tanszékvezető 1983–1993; ELTE Matematikai Intézet, igazgató 2006–2011; MTA, elnök 2014–2020.

AKADÉMIAI TAGSÁGOK

Európai Tudományos és Művészeti Akadémia (Párizs); Európai Akadémia (London); Rajna-Vesztfália Tudományos Akadémiája; Leopoldina Német Természettudományos Akadémia; Orosz Tudományos Akadémia; Holland Királyi Akadémia; Svéd Királyi Akadémia; Matematikai Társaság (London); Amerikai Matematikai Társaság; USA Tudományos Akadémia; Norvég Akadémia; Spanyol Matematikai Társaság.

DÍJAK

Grünwald-díj 1969; Pólya-díj 1979; IEEE-díj 1981; Fulkerson-díj 1982; Állami Díj 1985; Brouwer Medal 1993; a matematikai Wolf-díj 1999; Knuth-díj 1999; Gödel-díj 2001; Corvin-lánc 2001; Neumann János elméleti díj 2006; Széchenyi-díj 2008; Kyoto-díj 2010; Fulkerson-díj 2012; Budapest díszpolgára 2018; Hazám Díj 2020; Abel-díj 2021; Szent István-rend 2021; Prima Primiissima Díj 2022.

FŐBB PUBLIKÁCIÓK

Normal hypergraphs and the perfect graph conjecture. *Discrete Mathematics* 2 (1972) 253–267.

Problems and results on 3-chromatic hypergraphs and some related questions. (Társszerző: P. Erdős) *Infinite and finite sets* Coll. Math. Soc. J. Bolyai 10 (1975) 609–627.

Kneser's conjecture, chromatic number, and homotopy. *Journal of Combinatorial Theory A* 25 (1978) 319–324.

On the Shannon capacity of a graph. *IEEE Transactions on Information Theory* 25 (1979) 1–7.

Factoring polynomials with rational coefficients. (Társszerzők: A. Lenstra, H. Lenstra) *Mathematische Annalen* 261 (1982) 515–534.

Geometric Algorithms and Combinatorial Optimization. (Társszerzők: M. Grötschel, A. Schrijver) Springer, 1988.

Limits of dense graph sequences. (Társszerző: B. Szegedy) *J. Combin. Theory B* 96 (2006) 933–957.

Combinatorial Problems and Exercises. Bp., 1979; reprinted by Amer. Math. Soc. Chelsea Publishing, 2007.

Convergent Graph Sequences I: Subgraph frequencies, metric properties, and testing. (Társszerzők: C. Borgs, J. Chayes, V. T. Sós, K. Vesztegombi) *Advances in Math.* 219 (2008) 1801–1851.

Matching Theory. (Társszerző: M. D. Plummer) Bp., 1986; reprinted by Amer. Math. Soc. Chelsea Publishing, 2009.

Large Networks and Graph Limits. Amer. Math. Soc. Colloquium Publ. 60, Providence, R. I. (2012).

Limits of locally-globally convergent graph sequences. (Társszerzők: H. Hatami, B. Szegedy) *Geometric and Functional Analysis* 24 (2014) 1. 269–296.

Freund Tamás

Freund Tamás

Freund Tamás az Eötvös Loránd Tudományegyetemen végzett biológusként 1983-ban. Biológiából egyetemi doktori címét 1984-ben, a biológiai tudomány kandidátusa fokozatot 1986-ban szerezte meg, a biológiai tudomány doktora 1992-ben, az MTA levelező tagja 1998-ban, az MTA rendes tagja 2004-ben lett. Kutatási területe az agykéreg szerkezete, működése, oszcillációk keletkezése, funkciója a memóriafolyamatokban, az epilepsziás és ischemiás agykárosodás, a szorongás, az addikció pathomechanizmusa, valamint az endo-cannabinoid szignálrendszer működése.

Zirc, 1959. június 14.

2020. augusztus 1. –
hivatalban

I/21. Freund Tamás
Ancsin Gábor / Képszer-
kesztőség Kft. felvétele
2020

OKTATÁSI TEVÉKENYSÉG

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, egyetemi tanár 2001–; vendégkutató/oktató Oxfordi Egyetem, Kuopioi Egyetem, Lundi Egyetem, a San Diegó-i és a Los Angeles-i Kaliforniai Egyetem, Rutgers Egyetem, Freiburgi Egyetem, párizsi Pasteur Intézet.

MUNKAHELYEK

SOTE (SE) 1. Sz. Anatómiai Intézet, tudományos munkatárs 1983–1990, tudományos főmunkatárs 1986–1988; MTA Kísérleti Orvostudományi Kutatóintézet, tudományos tanácsadó, osztályvezető 1990–1994, igazgatóhelyettes 1994–2002, igazgató 2002–2020, kutatóprofesszor 1998–; Pázmány Péter Katolikus Egyetem, egyetemi tanár 2001–.

VEZETŐ TISZTSÉGEK

Magyar Idegtudományi Társaság, titkár 1993–1997; MTA Neurobiológiai Bizottság, elnök 1997–2002; Idegtudományi Világszövetség (IBRO), vezetőségi tag; IBRO Közép- és Kelet-Európai Regionális Bizottsága, elnök 1998–2003; PPKE, tanszékvezető 2001–; KOKI, igazgató 2002–2020; Európai Idegtudományi Társaságok Szövetsége, elnök 2004–2006, vezetőségi tag 2002–2008; Amerikai Idegtudományi Társaság Fiatal Kutatói Díj-bizottság, elnök 2006–2008; MTA, alelnök 2014–2020; MTA, elnök 2020–.

AKADÉMIAI TAGSÁGOK

Európai Akadémia (London); Európai Művészeti és Tudományos Akadémia (Salzburg); Leopoldina Német Természettudományos Akadémia; Amerikai Művészeti és Tudományos Akadémia.

DÍJAK

Krieg Cortical-díj 1991, 1998; Demuth-díj 1991; Akadémiai díj 1997; Kemali-díj 1998; Mestertanári Díj 1999; Ábrahám Ambrus-díj 1999; Fáy András-díj 1999; Bolyai-díj 2000; Honoris Causa Pro Scientia Aranyérem 2003; Széchenyi-díj 2005; Semmelweis-díj, emlékérem 2007; Az év ismeretterjesztő tudósa 2007; Pro Doctorandis 2009; Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztje 2011; The Brain Prize 2011; Környei Emlékfa Díj 2012; Pro Universitate Quinqueecclesiensi Díj 2013; Prima Primiissima Díj 2013; A Kelet-Finnországi Egyetem díszdoktora, 2015; Budapest főváros díszpolgára 2016; Budapest Hegyvidék díszpolgára 2017.

FŐBB PUBLIKÁCIÓK

GABA-containing neurons in the septum control inhibitory interneurons in the hippocampus. Társszerzővel, *Nature* (1988) 336. 170–173.

Hippocampal pyramidal cells excite inhibitory neurons through a single release site. Társszerzőkkel, *Nature* (1993) 366. 683–687.

Interneurons of the Hippocampus. Társszerzővel, *Hippocampus* (1996) 6. 347–470.

Endocannabinoid signaling as a synaptic circuit breaker in neurological disease. Társszerzővel, *Nature Medicine* 14 (2008) 9. 923–930.

Fast synaptic subcortical control of hippocampal circuits. Társszerzőkkel, *Science* 326 (2009) 5951. 449–453.

Co-transmission of acetylcholine and GABA regulates hippocampal states. Társszerzőkkel, *Nature Communications* 9 (2018) 1. 2848.

Brainstem nucleus incertus controls contextual memory formation. Társszerzővel, *Science* 364 (2019) 6442. eaaw0445.

Early intraneuronal amyloid triggers neuron-derived inflammatory signaling in APP transgenic rats and human brain. Társszerzőkkel, *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 117 (2020) 12. 6844–6854.

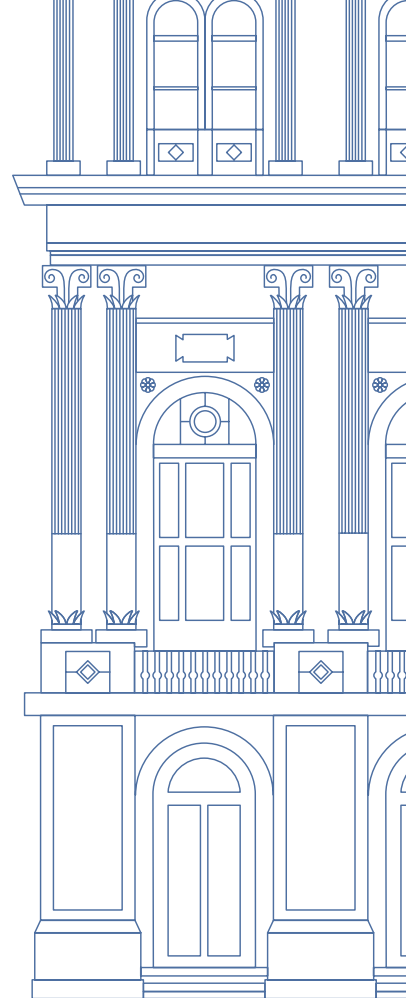
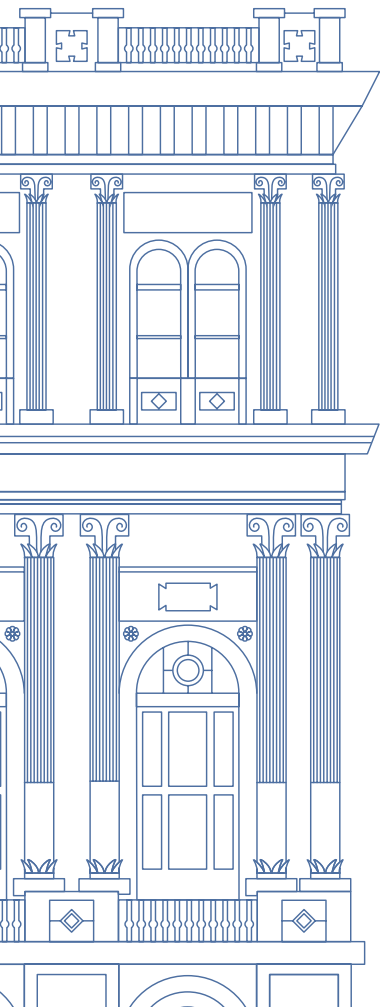

- 227 *Döbrentei Gábor*
235 *Toldy Ferenc*
243 *Szalay László*
253 *Arany János*
261 *Fraknói Vilmos*
269 *Id. Szily Kálmán*
277 *Heinrich Gusztáv*
287 *Balogh Jenő*
295 *Voinovich Géza*
303 *Alexits György*
311 *Erdey-Grúz Tibor*
319 *Osztrovszki György*
327 *Bognár Rezső*
335 *Erdei Ferenc*
343 *Köpeczi Béla*
351 *Márta Ferenc*
359 *Pál Lénárd*
367 *Láng István*
375 *Keviczky László*
381 *Kroó Norbert*
387 *Meskó Attila*
391 *Németh Tamás*
397 *Török Ádám*
403 *Kollár László Péter*

II. Az MTA főtitkárjai

Döbrentei Gábor

Döbrentei Gábor

Az első akadémiai titoknok: intrikus vagy hazafi?

ÉLETPÁLYÁJA, MŰVELŐDÉSSZERVEZŐ TÖREKVÉSEI

Döbrentei Gábor¹ kismemesi családban született, édesapja evangélikus lelkész volt. Iskoláit Pápán, majd a soproni evangélikus líceumban végezte. Itt a diákok által szervezett magyar társaságnak előbb könyvtárnoka, majd 1803 és 1805 között titoknoka (titkára) volt.² 1804-ben kiadta a tagok költeményeit, mellyel a társaság kilépett az országos nyilvánosság elé. A kötetet Döbrentei megküldte Kazinczy Ferencnek is, s ezzel több évtizedes levelezés és hosszan tartó barátság vette kezdetét közöttük.

1806–1807-ben Döbrentei külföldi tanulmányutat tett: előbb a wittenbergi, majd a lipcsei egyetemre iratkozott be. Ekkortájt alapozta meg széles körű nyelvismeretét: a német és latin mellett már Sopronban kezdett olaszul tanulni,

Somlószőlős, 1785. december 1.

Buda, 1851. március 28.

1831. február 20. –
1835. szeptember 12.

II/1. Kovács Mihály:
Döbrentei Gábor
1880-as évek

külföldi tartózkodása során pedig francia és angol leckéket vett, valamint ógörög kurzust is hallgatott. Hazatérve Kazinczy Ferenc ajánlására gróf Gyulay Lajos nevelője lett az erdélyi Oláhandrásfalván. Döbrentei nevelői megbízása 1819-ig tartott, s ez idő alatt az ifjú irodalmár az erdélyi szellemi élet meghatározó alakjává lépett elő, melyhez műveltsége mellett hozzájárult a már diákkorában megmutatkozott kiváló szervezőképessége, valamint az erdélyi és magyarországi irodalmi élet szereplőivel, illetve az arisztokratákkal ápolt jó viszonya.

1814 és 1818 között az *Erdélyi Muzéum* című folyóiratot szerkesztette,³ mely megjelenésekor Magyarország és Erdély egyetlen szépirodalmi és tudományos folyóirata volt, s melyben verseken kívül filozófiai, esztétikai, pedagógiai, irodalomtörténeti és irodalomelméleti tanulmányok is megjelentek. A periodika azt a német neohumanista fogantatású művelődési modellt képviselte, mely szerint a nemzeti kultúra eredetisége egy nemzetek fölötti, általános emberideál egyedi formában való újjáteremtésével érhető el. Döbrentei itt közzétett *Eredetiség 's jutalomtétel* című 1814-es tanulmányának kultúrprogramja⁴ mind a nemzetek, mind az egyéni alkotások szintjén az eredetiség és követés funkcionális egységét hirdeti, vagyis azt, hogy a cél nem feltétlenül individuális remekművek előállítása, hanem az, hogy a különféle jellegű tehetségek egymást ösztönözve az eszmény felé vezető kulturális hagyomány-sorban egyesüljenek.⁵ Ilyen értelmű ösztönzéseként hirdette meg Döbrentei ugyanezen tanulmány zárlatában az *Erdélyi Muzéum* történelmi drámapályázatát, s e felhívásra írta meg Katona József a *Bánk bánt*.

Döbrentei már 1814-ben szorgalmazta egy országos tudós társaság felállítását a magyar nyelv művelésére *Planum egy tökéletes Magyar Bibliografia és Szókönyv iránt* című munkájában. 1817-től pedig vezető szerepet vitt az Erdélyi Tudós Társaság létrehozását célzó kezdeményezésben. Ezzel ő és a köré csoportosuló tudósok Aranka György korábbi nyelvművelő társaságát kívánták feltámasztani. Főrendű pártfogók jóvoltából a társaság 1818-ban Marosvásárhelyen meg is kezdte az előzetes ülésezést, s a következő évben elnöknek gróf Teleki Pált, titoknokká

Döbrenteit választották. A munkát az egyik fennmaradt tervezet szerint öt szakosztályban folytatták volna: Nyelv Tudomány, Híztörténelmi Tudományok, Bölcselkedés és Nevelés Tudománya, Mathesis és Természeti Tudományok területein.⁶ Mivel azonban a szabályos működéshez szükséges uralkodói jóváhagyás késett, majd végleg elmaradt, a lelkes kezdet után eme akadémiai kezdeményezés végül is elhalt.

Közben Döbrentei jogot hallgatott a marosvásárhelyi kollégiumban, majd ügyvédi vizsgájának letétele után 1820-ban Erdélyből Pestre költözött, és irodalmi munkálkodásnak szentelte magát. A következő fél évtizedben hosszabb időszakokat töltött Bécsben is.

Már ifjúkorától fogva készített fordításokat, így például Dante *Isteni színjátékának* részleteit 1806-ban ültette át magyarra.⁷ Műfordítói munkássága az 1820-as években teljesebben ki. Fordítási programját 1814-ben fogalmazta meg fent idézett *Eredetiség 's jutalomtétel* című tanulmányában: eszerint a nemzeti irodalom organikus kifejlődésének korai szakaszában a fordítások teljes értékű helyettesítői lehetnek az eredeti munkáknak, s így az antik és újkori irodalom jelentős alkotásait szükséges magyarul is megszólaltatni. E szellemben indította el a *Döbrentei Gábor' külföldi színjátékai* című sorozatot, melynek két kötete jelent meg: Adolf Müllner *Vétek súlya* (Die Schuld) című tragédiájának (1821), illetve Molière *A fösvény* című vígjátékának magyarítása (1822). Shakespeare drámáinak külön sorozatot tervezett, melyből egyedül a *Macbeth* fordítása készült el (1830). Ezek a kiadványok a kor hazai színvonalát messze meghaladó, tudományos igényű szövegközlések, magyarázó jegyzetekkel és kísérőtanulmányokkal. Kiemelendő még Laurence Sterne *Letters from Yorick to Eliza* című művéből készített 1828-as fordításkötete, mely a levélregény második magyar átültetése Kazinczy Ferenc bő egy évtizeddel korábbi kísérlete után.⁸

Döbrentei jelentette meg 1829-ben az első eredeti magyar gyermekkönyvet, *A' kis Gyula könyve* címen, 6–10 éves gyerekek számára írt prózai elbeszélésekkel. E művön még erdélyi időszakában kezdett el dolgozni. Emellett kiadott egy (az idáig egyedülálló módon) színes képekkel

illusztrált ábécéskönyvet is. Távlatos pedagógiai koncepcióra utal, hogy a két kötet (ábécéskönyv és olvasókönyv) egymásra épül.⁹ Sajtó alá rendezte két elhunyt költőbarátja munkáját is: a műkedvelő verselő gróf Teleki Ferencét 1834-ben és Berzsenyi Dánielét 1842-ben. E kiadások, s különösen Berzsenyié, forráskutatásokon, részben Döbrenteihez került publikálatlan kéziratokon alapuló, tudós kritikai jegyzetekkel és kísérőtanulmányokkal ellátott munkák, innen nézve tehát nagy filológiai teljesítménynek mondhatók. Ugyanakkor a bennük közzétett szöveg mai szemmel nézve nem mondható hitelesnek. Döbrentei ugyanis – vélelmezett baráti felhatalmazás alapján – szabadon változtatott a kiadandó szövegeken, lecserélte például a szókészlet egyes elemeit mind a versekben, mind a prózai művekben. A kötetek a szerző és a kiadó közötti levelezést is közzéteszik, azonban Berzsenyi neki írt leveleiből Döbrentei csak szemelvényeket adott ki, illetve a maga részéről vélhetően fiktív levelekkel egészítette ki az anyagot. A cél ugyanis nem egy történetileg hiteles, hanem idealizált költőkép felmutatása volt, s e képben a szerzőnek a szintén eszményített sajtó alá rendezőhöz fűződő baráti viszonya is nagy hangsúlyt kapott.¹⁰ Az 1820-as évektől aktív közreműködője volt a magyarországi tudományos és irodalmi periodikáknak. A *Tudományos Gyűjtemény*be írt egyik cikke alapozta meg Dugovics Titusz legendáját. A *Közhasznú Esmeretek Tára* (1831–1834) című lexikon első három kötetének volt munkatársa, számos életrajzi szócikket írt ide.

Jó főúri összeköttetéseinek hála, 1824-ben kinevezték a budai kerület tartományi másodalbiztosává. A tartományi biztosok és helyetteseik az adóbeszedés rendjét felügyelték egy-egy kerületben. Döbrentei a ranglétrán folyamatosan felfelé haladva 1841-ben ért el a csúcsra és lett budai kerületi országos főbiztos. Hivatali pozíciója tette lehetővé, hogy részt vegyen az 1825-ös országgyűlésen, ahol megismerkedett Széchenyi Istvánnal, akinek elnyerte a bizalmát, s aki a következő években számos titkári teendővel bízta meg. Így ő lett a Széchenyi által alapított lóversenytársulat jegyzője, de ő vezette például a nemzeti kaszinó alakuló ülésének jegyzőkönyvét, továbbá szerkesz-

tette a kaszinó *Névkönyvét* és a *Pesti Lóversenykönyvet* is. Közele munkakapcsolatukra jellemző, hogy Széchenyi Döbrenteit kérte fel a *Hitel* nyelvi korrektúrájának elvégzésére.¹¹ 1831 és 1835 között volt a Magyar Tudós Társaság titoknoka, de időközben (1833-tól 1835-ig) a budai vár-színház Pest vármegye által kinevezett társ-, majd egyedüli igazgatójaként is tevékenykedett.

Miután lemondott titoknoki hivataláról, nagyrészt a *Régi magyar nyelvemlékek*-sorozat kiadásának szentelte magát. Ez volt a magyar szövegemlékek első nagy gyűjteményes kiadása, melynek négy kötete jelent meg 1838 és 1846 között, s még egy posztumusz kiadásban. E vállalkozáshoz kapcsolódó kutatóútjai során Döbrentei ország-szerte mintegy hatvan levéltárat tekintett át, s olyan kéziratokat fedezett fel, mint az 1508-ból származó úgynevezett *Döbrentei-kódex*, a Mátyás király uralkodásának idején papírra vetett Gergely deák éneke Jaksics Demeter veszedelméről, vagy Balassi Bálint magyar nyelvű végrendelete.

1844-ben királyi tanácsosi címet nyert. Ugyanebben az évben a *Honderű* folyóiratban cikksorozatot tett közzé *Visszamağyarosítás Pesten* címmel, a főváros környéki német helynevek magyarosítása mellett érvelve. Névváltoztatási javaslatait 1847-ben Buda tanácsa elfogadta, s a döntést egy nagy ünneppel, az úgynevezett. dülőkerezstelővel pecsételték meg. Ekkor kapott ma is élő magyar nevet többek között Csillebérc, Kőérberek, Szépvölgy, Csatárka, Zöldmál, Pálvölgy vagy a Naphegy. Nyelvújító tevékenysége¹² önmagában is figyelemre méltó, mely a purista szómagyarításokon és szóalkotásokon túl¹³ egy Arany János által „döbrenteizmusnak” nevezett sajátos stílus kialakításában is tetet öltött. Tudatosan kísérletezett ki egy tömörségre törekvő mondatalkotási technikát,¹⁴ mely azonban élete utolsó szakaszában kelt prózáirásainak befogadását már a kortársak számára is megnehezítette.

Döbrentei egész életében írt és folyóiratokban publikált is verses műveket, nyomtatásban azonban egyetlen verseskötete jelent meg, az 1847-es *Huszárdalok*, melynek második kiadása 1848-ban a politikai fejleményeket tükrözve *Katonadalok Magyarország önkéntesei és nemzetőrei számára* alcímmel jött ki. Elbeszélő költeményekkel is

próbálkozott (*A' kenyérmezei diadal*, 1822; *Klára Visegrádon*, 1823). Egyetlen regénye *Vesztá. Történet levelekben* címmel töredékben és kéziratban maradt.¹⁵

DÖBRENTAI MINT A MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG ELSŐ TITOKNOKA

Döbrentei 1828-ban tagja volt a tervbe vett Magyar Tudós Társaság¹⁶ alapszabályait kidolgozó bizottságnak, majd az alapító főrendek felkérésére ő vezette az 1830-ban megalakult igazgatóság jegyzőkönyveit. Ugyancsak az akadémiaalapítók (Vay Ábrahám, Andrássy György és Széchenyi István) támogatásának tudható be, hogy Döbrenteit a Magyar Tudós Társaság első nagygyűlésén, 1831. február 20-án szavazattöbbséggel titoknoknak választották.¹⁷ A pozícióra rajta kívül esélyes volt a Teleki József elnök által pártfogolt Horvát István és Kazinczy Ferenc, a magyar írók doyenje is.

Döbrentei Gábor 1831 februárjától 1835 szeptemberéig volt a Magyar Tudós Társaság titoknoka, évi 800 pengő forint fizetéssel. Az alapszabály értelmében a titoknoknak más hivatalt viselnie nem lett volna szabad, de ez alól Döbrentei felmentést kapott, tekintettel az alacsony javadalmazásra, így nem kellett feladnia tartományi másodalbiztosi állását. A titoknok feladatkörébe tartozott a jegyzőkönyv vezetése, az előterjesztések írása a nagy- és kisgyűléseken, a levelezés a tagokkal és külsős tudósokkal, valamint az akadémiai jutalomkérdésekre adott feleletek és egyéb beérkezett munkák begyűjtése, majd bemutatása az elnöknek. Döbrentei emellett szerkesztette az akadémiai évkönyvet és *Névkönyvet*, illetve a *Philosophiai pályamunkák* 1835-ben kijött első kötetét. Továbbá az ő gondozásában jelent meg a *Philosophiai műszótár* (1834) és a *Magyar Tájékoztató* (1838), aminthogy 1834-ben ő vállalta a *Régi magyar nyelvemlékek*-sorozat kiadását is, melynek négy kötete jelent meg 1838 és 1846 között.

1834. november 10-én mondott le a titoknokságról, mivel budai kerületbeli első helyettes tartományi biztossá nevezték ki, és a helytartótanács felterjesztése ezt előírta

neki. A lemondás az 1835. szeptemberi nagygyűlésen vált véglegessé. Döbrentei ezután újra elfoglalta titoknokká választása előtti helyét mint a Filozófiai Osztály rendes tagja.

Döbrentei titoknoki működésének kortárs és utókorbeli megítélésére rányomta a bélyegét, hogy konfliktusba keveredett a fiatal írókból álló csoportosulással, amelyik az 1830-as évektől kezdve mind az akadémián, mind a szellemi élet egyéb területein egyre több hatalmi pozíciót foglalt el, vagyis a Bajza József – Toldy Ferenc – Vörösmarty Mihály hármassal. Bajza és Toldy a nyilvánosság előtt először 1830-ban intéztek támadást Döbrentei (és Dessewffy József) ellen az úgynevezett Conversations-lexikoni pörben, mely vitának a középpontjában látszólag a Döbrentei társszerkesztésével készülő *Közhasznú Esmeretek Tára* (Pest, 1831–1834) című lexikon kiadói elvei álltak. Valójában azonban, amint újabb kutatások rámutattak, egyfajta karaktergyilkosságot hajtottak végre Döbrentein, mégpedig nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy helyet foglaljanak maguknak az ekkor kialakuló irodalmi intézményrendszerben.¹⁸ Megjegyzendő, hogy Döbrentei nem vette fel a kesztyűt, és a vitában csupán egyetlen rövid közleménnyel vett részt, melyben józan hangon önmérsékletre intette ellenfeleit. Ennek ellenére itt gyökereszik az a magát napjainkig sok tekintetben makacsul tartó irodalomtörténeti narratíva, melyben Döbrenteinek a haladást ellenző antagonistá szerepe jutott, aki irodalmi potentátként feudális-konzervatív alapon akadályozta az új, romantikus irányzat áttörését.¹⁹ Döbrentei karakterének elítélésében lényegében Kazinczy Döbrenteiről élete végén alkotott értékítélete öröklődött tovább, ugyanis az ő egykori baráti viszonyuk a 1820–1830-as évek fordulójára végleg megromlott, részben annak köszönhetően, hogy riválisai lettek egymásnak mint az akadémiai titoknokságra egyaránt aspiráló jelöltek.

Mindezek folyamánként a titoknok Döbrenteiről is leginkább úgy emlékezik meg az irodalomtörténet-írás, mint aki kétszínű intrikusként akadályozni igyekezett ellenfelei, különösen az új nemzedék előretörését. Ezen elbeszélés szerint az irodalom „régí” és „új iskolája” közti harc egyik fontos eseménye az 1833-as akadémiai nagyjutalom

odaítélése körüli vita, tudniillik ekkor egyszerre került szóba Kisfaludy Sándor és Vörösmarty Mihály mint érdemes jelölt. Itt Döbrentei mint Vörösmarty érvényesülésének kerékkötője szerepel a bevett történetben.²⁰ A tény azonban az, hogy ebben az ügyben Döbrentei titoknokként elvbarátja, gróf Dessewffy József előterjesztését felolvasva a két író megosztott díjazására tett javaslatot, tehát valójában (egy végül is megvalósult) kompromisszumot ajánlott. Szintén erősen kérdéses, hogy lemondása a titoknoki tisztségről mennyiben fogható fel vereségként.²¹ Saját levelezése alapján a dolgot úgy is lehet értelmezni: tartományi albiztosi kinevezése lehetővé tette Döbrentei számára, hogy megszabaduljon terhes kötelezettségeitől és végre saját kedvére munkálkodjon.

Döbrentei titoknoki tevékenységének mérlegét hivatalbéli utódja és egykori kérlelhetetlen ellenfele, Toldy Ferenc vonta meg akadémiai gyászbeszédében. Toldy, aki egy

1856-os magánlevélben visszatekintve „mephistói embernek” nevezte Döbrenteit,²² nem csupán a kötelező kegyelet, hanem a tárgyilagosság követelményének is engedelmesskedett, amikor tisztelgett elődjének ügybuzgósága és munkabírása előtt:²³

„Mennyire bírta [Döbrentei] egy oly különböző, s akkor még sokféle húzó elemekből összeállt társaság egyeseinek teljes megnyugvását kinyerni, arra kinek-kinek belső szózata felelhet; de hogy előtte semmi sem volt drágább ez intézetnél, hogy buzgóság és munkásságban senki által magát felülhaladtatni nem engedte: annak is be kell valania, ki szorosabb köréhez nem tartozott.”²³

Fórizs Gergely

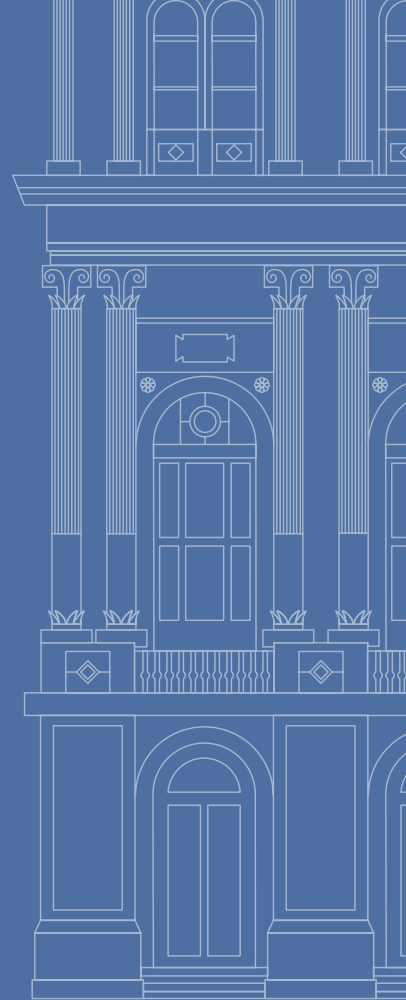

JEGYZETEK

- 1 Általános áttekintések: Jancsó: *Döbrentei Gábor*; Hász-Fehér: *Döbrentei Gábor*, 17–31. A biográfiához és a tudományos pályához fontos kéziratos forrás Döbrentei akadémiai önéletrajza: *Döbrentei Gábor megkésértései, magyar irodalom 's nemzetiség fejtési körül. Öszveírva Gróf Teleki József, belső titk. Tanácsos, Koronaőr, magyar akadémiai Elnök Ő Exel[lentiá]jának 1840beli július 8dikán költ 's az akademia tagjaihoz küldött felszólítására, Junius 10d 1841*. MTA KIK KRKGY A 1031/I. (Akadémikusok önéletrajzai, 19–20. sz.)
- 2 Lásd Bodolay: *Irodalmi diáktársaságok*, 143–149.
- 3 A folyóiratról lásd Rohonyi: *A magyar romantika*, 153–182.; S. Varga: *Az Erdélyi Muzéum*, 367–381.
- 4 Döbrentei: *Eredetiség*, 142–162.
- 5 Vö. Csetri: *Az Erdélyi Muzéum*, 294–331., 301–304.; Fórizs: *Populárfilozófiai eszmék*, 51–63., 52–55.
- 6 Hofbauer: *Döbrentei Gábor*, 345–357.
- 7 Közli Dóbék: *Az olasz irodalom hatása*, 99–120., 112–120.
- 8 Vö. Hartvig: „Legyen a mi levelezésünk...”, 696–704.; Vö. Benő: *Döbrentei Gábor*, 55–62.
- 9 Fleckensteinné: 1777-től 1868-ig, 45–78.
- 10 Fórizs: *A Berzsenyi–Döbrentei-levelezés*, 93–106.; Vaderna: *Két költő*, 279–306.
- 11 Vízota: *Széchenyi*, 195–207.
- 12 Vö. Kiss: *Döbrentei Gábor*, 8–13.
- 13 Vö. Goriupp: *Döbrentei Gábor*, 76.
- 14 Erről lásd Hász-Fehér: *Döbrentei Gábor és gróf Gyulay Lajos*, 5–18., 12–14.
- 15 MTA KIK KRKGY Ms. 5076/32–45.
- 16 Az Akadémia megalapításának előzményeiről, az alapításról és az első évek eseményeiről titoknokként maga Döbrentei írt részletes tudósítást: *Döbrentei: Magyar Tudós Társaság*, 3–126.
- 17 Vö. Brisits: *Vörösmarty Mihály*, 17–18.
- 18 Dávidházi: *Kritikatörténet*, 499–517.; Csetri: *Egység vagy különbözőség*, 294–296.; Vaderna: *A Conversations-lexikoni pör*, 295–345.
- 19 Vö. Fenyő: *Valóságábrázolás*, 83–99.
- 20 Brisits: *Vörösmarty Mihály*, 18–20.
- 21 Így állítja be Brisits: *Vörösmarty Mihály*, 19.
- 22 Vö. Dávidházi: *Egy nemzeti tudomány*, 601.
- 23 Toldy: *Gyászbeszéd*, 277–285., 280.

Toldy Ferenc

Toldy Ferenc
librarius

A magyar tudomány szorgos munkása

Franz Schedel néven született a neves orvosprofesszor, „a magyar irodalomtörténet-írás atyja” 1805. augusztus 10-én, Budán. E mondat több kérdést is felvet: miként lesz a német anyanyelvű, magyarul sem tudó postatiszt fiából a magyar nemzeti nagyelbeszélés egyik jelentős mesélője? Hogyan lesz Franz Schedelből Toldy Ferenc? S vajon lehet valaki egyaránt fontos képviselője két olyannyira eltérő tudományágnak, mint az orvostudomány és a bölcsélet? Akkor még nem beszéltünk arról, hogy ő az egyik tudományának „alapító atyja”, hogy mindemellett évtizedekig az Akadémia titoknoka, és valójában még mindig csak a gazdag életpályájának néhány fontos csomópontját említettük. A továbbiakban áttekintjük, hogy miként lett egy budai német polgárból a magyar irodalomtörténet máig ható nagysága, a magyar tudomány egyik irányítója, illetve hogy

Buda, 1805. augusztus 10.

Budapest, 1875. december 10.

1835. szeptember 12. –
1861. december 21.

II/2. Kovács Mihály:
Toldy Ferenc
1880-as évek

miért és milyen értelemben érdemelte ki az alapítóknak kijáró kultikus tiszteletet utókorától.¹

KÉT PÁRHUZAMOS PÁLYÁN: ORVOS ÉS BÖLCSÉSZ

A fiatal Schedel szülei már a fővárosban a magyar iskolába írást be, de hogy biztosan megtanuljon magyarul, ezért utóbb a ceglédi piaristákhoz, tisztán magyar nyelvű környezetbe küldték. Sőt, a szlovák nyelv megtanulását is megcélozták, ezért egy évet Kassán töltött. A pesti egyetemen 1819 és 1822 között a hároméves bölcsész szakot végezte el. Horvát István óráin találkozott a historizmus történeti szemléletével – melyet az utókor „déliabos magyarkodásnak” látott, de a maga korában új volt és korszerű –, ami nagy hatást gyakorolt rá. Feltehetően ekkor alakult ki nála az a megközelítés, hogy minden művészeti tárgy egy nemzeti történet valamely láncszeme. Toldy ekkor kezdett verseket írni, németből, görögből fordítani, bejáratos volt Virág Benedek költőhöz, valamint levelezni kezdett Kazinczy Ferencsel. Az utóbbiak atyai barátai, mentorai lettek. Az egyetemen hozta össze a sors Bajza Józseffel, akivel életre szóló barátságot, afféle testvéri szövetséget kötött.

A hároméves alapozó után Bajza a jogra, Toldy az orvosi karra ment tovább. 1822 és 1827 között járt ide, s időközben komoly – az egyeteminél magasabb szintű – orvosi tudásra tett szert. Ezzel indult el két párhuzamos pályája: az orvosi és a bölcsész. 1826-ban írta első jelentős esztétikai értekezését barátja, Vörösmarty Mihály eposzárról, a *Zalán futásáról*. Ebben amellel érvelt, hogy mivel a magyarok ősi mitológiáját nem ismerjük, tehát a „históriai igazság” csorbát szenvedett, Vörösmarty azért tudta mégis utánképezni azt, mivel egy másik, inkább „filozófiai igazságból” merített ihletet. Hogy ez a filozófiai igazság miből áll össze? Toldy válasza: a nyelvből, melynek legkifinomultabb birtokosa csakis a költő lehet. Itt van hát Horvát István nyelvi etimológiákból építkező hagyománytudata és a romantikus költői képzelőerő egymásra vonatkoztatása

– ez Toldy esztétikai szemléletének mindvégig szerves része maradt.² 1828-ban szemézmesterré avatták, s ugyan ebben az évben született meg első jelentős irodalomtörténeti vállalkozása: a *Handbuch der ungarischen Poesie* című költészettörténeti antológia, melyben német pályaképek kísérték a szövegközléseket. Ez volt az első vállalkozása, ahol szisztematikusan át kellett fognia egy történeti ívet a kezdetektől, a homályba vesző ösköltészettől egészen a saját koráig.

Az ifjú Schedel tehát tekintélyes alakja lett a korabeli irodalmi életnek, s egyre tekintélyesebb tagja a fővárosi orvostársadalomnak. 1829-ben, amikor nyugat-európai tanulmányújtára indult, a magyar tudomány egyik legjelentősebb eseményére készülődtek: ekkor indult útjára a Magyar Tudós Társaság. Toldy Johann Wolfgang von Goethével társalgott Weimarban, Berlinben Georg Wilhelm Friedrich Hegel filozófiáját és Christof Wilhelm Hufeland dietetikai előadásait hallgatta, Londonban a magyar irodalom közvetítőjével, John Bowringgal találkozott.

AKADÉMIAI HARCOK A TITOKNOKI POZÍCIÓ KÖRÜL

Eközben Bajza József naprakészen tájékoztatta a hazai eseményekről. Levelezésük fontos tudománytörténeti dokumentum, hiszen kiderül belőle, hogy a fiatalok úgynevezett *Aurora*-köre miként próbálta befolyásolni az akadémiai pozíciók elosztását. Bajzáék ugyanis már ekkor arról győzködték az alapítókat, elsősorban Széchenyi Istvánt, hogy ne a fiatalok által megvetett Döbrentei Gábort, hanem a mindössze 24 éves Toldyt válasszák titoknoknak. Bajza József, Kisfaludy Károly, Bugát Pál és Vörösmarty Mihály nagyszabású sajtópolémiát indítottak Széchenyi jelöltje, Döbrentei Gábor lejáratására, s ideig-óráig maguk mögött tudták a magyar irodalom doyenjének, Kazinczy Ferencnek a támogatását is. A magyar irodalom történetében *Conversations-lexikoni pörnek* nevezett vita a felszínen egy művelődési lexikon kiadása körül forgott, a mélyben azonban már ekkor ott húzódott az intézmény feletti kontroll megszerzésének problémája. Megvilágító erejű Bajza egyik

levelének megjegyzése 1830. április 9-én: „Ez a harc még az Akadémiára is nagy befolyással lesz, mert ha Vay félt eddig is az oppositótól, most igazán félhet majd.”³ Következésképp, ez a kör azért gerjesztette a feszültséget, mivel a támogató arisztokraták – jelesen itt gróf Vay Ábrahám – mástól sem féltek jobban, mint attól, hogy az alapítás pillanatában nem a nemzet egységét fejezi ki majd a felálló intézmény. Bajzáék úgy gondolták, hogy minél hangosabbak, annál nagyobb esélyük van, hogy egy olyan figurát tüntessenek fel békéltetőnek, aki éppen nincs is jelen.⁴ Mint ismeretes, a mestertervet végül nem sikerült véghez vinni, így Döbrentei Gábor lett a titoknok. Mégsem mondható, hogy a kör teljesen megbukott volna a tervével. Az utazásából – Svájcban és Olaszországon keresztül – hazatérő Toldyt 1830. november 17-én rendes taggá választották a Nyelvtudományi Osztályra, majd a következő év elején már a Tudós Társaság segédjegyzője és levéltárnoka lett.

Ezen időszakban két név alatt működött: Schedelként inkább orvos (az 1831-es kolerajárvány idején pesti kerületi orvos), Toldyként pedig elsősorban akadémikus és irodalomtörténész volt. Dr. Schedel néven Bugát Pállal 1831-ben indította el az *Orvosi Tár* című orvosi szaklapot, 1833-tól csaknem egy évtizeden keresztül a pesti egyetem dietetikaprofesszora volt, továbbá egy népszerűsítő orvosi munkát is írt. Eközben választott, magyarosabb hangzású nevével folytatta irodalmi munkásságát. Vörösmartyval német–magyar szótáron dolgozott, 1834-től a Tudós Társaság megbízásából szervezte a *Tudománytár*at, amely elsősorban a külföldi fejlemények ismertetésére jött létre, de egyben magyar kritikai fórum is lett. Az Aurora-kör tagjai igen fiatalon, huszonévesen lettek akadémikusok. Toldy mindössze harmincéves volt, amikor Döbrentei Gábor lemondott a fárasztó adminisztratív feladatnak bizonnyuló titoknokságról. Az utókor szerint Döbrentei a folyamatos támadások miatt kényszerült távozni. A döntésében talán ez is benne volt, ám valószínűbb, hogy politikai babérokra tört, hiszen Budán tartományi albiztosi tisztséget vállalt. Akárhogy is, Toldy előtt megnyílt az út. 1835. szeptember 12-én ő lett az Akadémia titoknoka, s pozícióját egészen 1861. december 21-ig megtartotta, amikor is Arany

János vette át tőle. Az összesen 26 évnyi szolgálattal a leg-hosszabb hivatalidővel bírt a titoknoki, főtitkári tisztségben.

AZ AKADÉMIA LEGHOSSZABB IDEIG SZOLGÁLÓ TITOKNOKA

Sűrű évek voltak ezek, felsorolni is nehéz, hogy Toldy mi mindennel foglalkozott ez idő alatt. Ekkor alapították az akadémiai könyvtárat, amely 1844-ben nyílt meg. Toldy intézte az alapításával kapcsolatos ügyeket, valamint az Akadémia elkezdett hagyatékot gyűjteni. Toldy nagy álma volt, hogy a teljes Kazinczy-hagyatékot begyűjtsék, de ez csak titoknoki működése után, 1868-ban valósult meg. A Döbrentei által elindított nyelvemlékgyűjtést is folytatta Toldy.

Tevékenysége sokszor összefonódott a Tudós Társaság ügyeivel, sokszor viszont saját utakon járt és a legtöbbször e kettő elválaszthatatlan volt egymástól. Toldy ekkor már elsősorban irodalmár volt. Könyvek sorát rendezte sajtó alá. Szerkesztette pályatársai posztumusz életműkiadásait (Kisfaludy Károly, Kazinczy Ferenc), szerkesztette a Nemzeti Könyvtár, a *Magyar Remekírók*, a *Magyar Nemzet Classicus Írói* sorozatait (a korai nyelvemlékektől az élő kortárs Vörösmarty Mihályig). Tevékenysége átfogta a ma ismert történeti és irodalomtörténeti hagyománynak szinte az egészét. Ezen kiadói munka szédületes teljesítmény. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy Toldy ezeket mind maga intézte: összegyűjtötte a forrásokat, tárgyalt a kiadóval. Bár ezen vállalkozások nem mind az Akadémia égisze alatt valósultak meg, de Toldy mindig a tudós testület nevében levelezett, s gondosan iktatta levelezését és jegyzeteit – tudván, hogy bármit is tesz, a tudomány jövőjének dolgozik. Egykoron az ő írásaira is ugyanolyan történeti dokumentumként tekintenek majd, mint ahogy ő kezelte forrásait. Az akadémiai-szervezői munka mellett az irodalmi közéletben is aktív maradt. 1837 és 1843 között az *Atheneum*, 1837 és 1840 között a *Figyelmező*, 1847 és 1848 között a *Magyar Szépirodalmi Szemle* szerkesztője, 1843-tól 1849-ig az Egyetemi Könyvtár igazgatója, 1836-ban

barátaival megalapították a Kisfaludy Társaságot. Ez utóbbi a váratlanul elhunyt barátja, Kisfaludy Károly emlékét volt hivatva ápolni. A társaság a század nagy irodalmi intézményévé nőtte ki magát, amelynek igazgatója is lett.

A fentebbi felsorolásban azonban volt egy félrevezető mozzanat: a könyvkiadási munka átfogta Toldy teljes pályáját. A titoknoki fáradozása szinte folytonosnak mondható, míg a szervezői munka esetén kényszerűen megszakadtak a folyamatok 1849-ben. A szabadságharc leverését követően az Akadémia formálisan nem szüntette meg működését, de az egyesületi törvény miatt nem vehetett fel új tagokat. Toldy titoknok maradt, de az intézmény működése voltaképpen leállt, s hogy nem szűnt meg teljesen, az feltehetően csak néhány udvarhű arisztokratának, elsősorban gróf Dessewffy Emilnek volt köszönhető. Toldy folytatta szövegkiadási munkásságát, magyar–német orvosi szótárt szerkesztett, Kazinczy emlékünnepeket szervezett, 1850 és 1860 között az *Új Magyar Múzeum* szerkesztője lett. Eközben próbálta az udvart meggyőzni az Akadémia szükségességéről: 1850-ben hivatalos jelentésben számolt be az intézmény 1848–1849-es működéséről,⁵ 1852-ben akadémiai küldöttség üdvözölte az uralkodót,⁶ alapszabály-tervezetek sorát nyújtotta be a törvényes működés helyreállítása érdekében.⁷ Amikor végre újraindulhatott az Akadémia működése, akkor Toldy is pozíciót váltott a tudomány világában: 1861-ben ugyanis átadta helyét egy következő generáció képviselőjének, Arany Jánosnak. Toldy a továbbiakban az egyetem rendes tanára, majd 1863 és 1865 között a bölcsészkar dékánja lett. Nem véletlen, hogy ekkor, az elnyújtott pályafordulat szakaszában írta meg nagy irodalomtörténeti összefoglalóit, valamint 1868 és 1874 között nyolc kötetben jelentek meg addigi munkái.

TOLDY IRODALOMTUDOMÁNYI PÁLYÁJÁNAK ÉRTÉKELÉSE

Toldy eredményeinek felsorolása lenyűgöző és valószínűleg a magyar irodalomtudomány történetében páratlan teljesítményre mutat. Miként lehet azonban számot vetni az

eredményekkel? Toldy egy olyan korszakban volt az akadémia titoknoka, amikor nagy mennyiségben érkeztek be írói hagyatékok. Ezzel megindult mindannak a tudásnak a rendszerezése, mely a magyar irodalmi múlttal kapcsolatban rendelkezésre állt. Ezért az akadémiai munka egyik legfontosabb terepe a textológia lett, s egyáltalán nem volt lényegtelen, hogy az intézmény kinek a teljesítményére nyomja rá hitelesítő pecsétjét – akár közvetlenül mint a szövegek archiválója és a kiadás megrendelője, akár közvetetten, azaz a titoknoka révén.

Toldy ritkán bocsátkozott elvi fejtegetésekbe tevékenységével kapcsolatban. Az 1851-es *A magyar nemzeti irodalom története* című kötetének elején ezért is figyelemre méltó az alábbi passzus: „*Irodalom* alatt a nyelvben és írott termékekben nyilatkozó emberi szellem műveinek bizonyos öszvegét értjük; az *irodalom-történet* az ily művekben nyilatkozó szellem fejlődése s működéseinek összefüggő és okfejtő előadása.”⁸ Toldy tehát az irodalom történetét szerves fejlődésűnek, s mindenekelőtt folytonosnak írta le, amely egyaránt oda kívánt figyelni a külső (például intézmények) és belső (az alkotó zsenije) hatóerőkre. Fontosnak tartotta kiemelni, hogy az így létrejövő munka csakis tudós (ahogy ő mondja, „okfejtő”) lehet, azaz légből kapott, képzelt adatokból nem dolgozhat. A magyar tudomány – Európában nem példátlan – egyszerre historista elkötelezettségű és adatgyűjtő indíttatása jelenik meg e sorokban. Toldy legfontosabb – nemcsak irodalomtudományi, hanem morális – elve a *folytonosság* felépítése volt, ezért aztán – bár fordulatokat épített történetébe – minden történeti szakadásnak nagy ellensége volt. A távolabbi múlt esetében, mely saját nemzedéke elé nyúlt vissza, példátlan adatgyűjtő munkát végzett, s azon fáradozott, hogy az így létrejövő információk közül leválogassa az elbeszélése számára használhatókat. Ehhez az kellett, hogy Toldy mindent elolvasson, s mérlegre tegyen. Utókora aztán már szinte csak azt olvasta, amit Toldy értékesnek jelölt ki.

A közelmúlt és a kortárs irodalom tekintetében a cél hasonló (a folytonosság), ám az eszközök ettől eltérőek lehetnek. Például ezért is fáj Toldynak annyira, hogy hivatali elődje, Döbrentei Gábor egész pályáján viaskodott

Kazinczy Ferencsel, s ahol csak tehetette, még annak halála után is odaszólt egykori mesterének. Amikor Döbrentei 1842-ben megjelentette Berzsenyi Dániel összes költeményeit, több tekintetben is elárulta Toldy tudományos elveit: egyrészt a szövegekhez nem tudós módra (a tényekhez ragaszkodva) nyúlt, hanem egy régebbi filológiai elvet érvényesített, s barátként javított bele a szövegekbe; másrészt hosszasan magyarázó jegyzeteket írt, melyekben Kazinczy elleni indulata is kiérződött. Toldy, amikor felvette a Berzsenyi-örökösökkel a kapcsolatot, akkor voltaképpen több hibát szeretett volna helyrehozni: rendbe kellett tenni a nemzeti klasszikus szövegeinek állapotát, illetve meg kellett szabadulni a Kazinczy-ellenes indulattól. A dolognak volt egy filológiai apropója is: Kazinczy hagyatékából Toldy már ismerte a Berzsenyi-versek első kiadóját, s talált jó néhány addig publikálatlan szöveget is. A filológiai munka tehát adott volt: Berzsenyi kortársból irodalomtörténetté vált, s frissiben fel lehetett építeni az immár teljes Berzsenyit, saját fejlődésének történeti rajzával együtt. De legalább ilyen fontos volt, hogy az új, immár tudós kiadás valóban érzelemmentes, szenttelen legyen, s ehhez Toldynak korlátoznia kellett saját, Döbrentei-vel kapcsolatos érzéseit is.

Az indulatmentesség eszméje nemcsak tudományos eszme volt, hanem a nemzeti hagyomány folytonosságának záloga is. Toldy ugyanis úgy gondolta, hogy a korábbi évszázadokban – részben történeti okokból, részben a belső fejlődés logikájából – bekövetkező szakadások (lásd a re-

formáció hitvitái vagy a 18. század nemzetietlen kora) nem ismétlődhetnek meg, ha a tudomány szereplői képesek személyes viszonyaiktól függetleníteni magukat – legalább akkor, amikor egy-egy alkotó életéből történeti tárgy válik.

Toldy hatása óriási a magyar irodalomtörténetben. Megalapozó szövegkiadásai, az általa kialakított irodalmi kánon és nem utolsósorban elbeszélései hosszabb távon öröklődtek.⁹ Amíg lesz magyar nemzeti irodalomtörténet-írás, az valamiképpen Toldy örökségét viszi tovább. Gyulai Pál akadémiai emlékbeszédének kultikus sorai máig érvényesek: „A mi az irodalomtörténettel rokon elem elszórva, de még nem rendszerezve csak megtalálható volt irodalmunkban, némi rendszerbe akarta összesíteni, az elhanyagolt részek művelését pedig mintegy megindítani.

*Azonban bárminő véleménnyel legyünk tervéről,
azzal is, a mit nyújtott, megalapította e tudományt.
Ő a magyar irodalomtörténet atyja, s vállain fog
emelkedni mindenki, a ki e térre lép.*

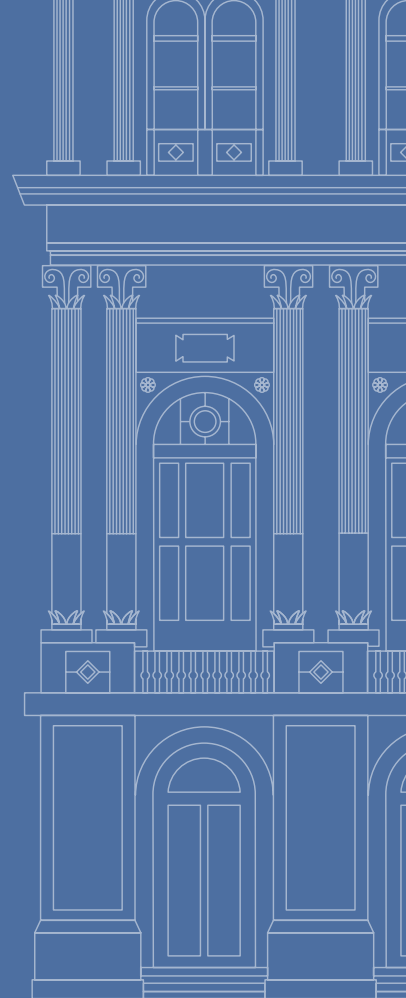
Rendszere módosulhat, de adatai csak gazdagodhatnak; az európai irodalomtörténetek példájára fölvetett osztályozásai eleshetnek, de az európai irodalmak hatása a mienkre még inkább kiderül; felfogását némely íróról más válthatja fel, de az általa kijelölt mozzanatok mindig jelentékenyek maradnak; sőt bővebb kifejtést várnak.”¹⁰

Vaderna Gábor

JEGYZETEK

- 1 Toldy életéhez lásd Wéber: *Toldy Ferenc*. Toldy műveinek csaknem teljes bibliográfiája: Greguss (szerk.): *Toldy Ferenc*. A pálya értékeléséhez lásd Dávidházi: *Egy nemzeti tudomány*.
- 2 Fórizs: A kétszemű, 309–331.
- 3 Oltványi (szerk.): Bajza József Toldy Ferencnek, 493.
- 4 Vaderna: *Élet és irodalom*, 295–345.
- 5 MTA KIK KRKGY RAL 5–10/1850.
- 6 Uo. 58/1852.
- 7 Uo. 11/1854.
- 8 Toldy: *A magyar nemzeti irodalom*, 13.
- 9 Szilágyi: Az eredeti dilemmái, 255–270.
- 10 Gyulai: Toldy Ferenc, 111.

Szalay László

Szalay
m. & arad. tit

Hagyomány és újítás

Az 1862-ben megválasztott Szalay László akkor vállalta el a Magyar Tudós Társaság titoknoki teendőinek az ellátását, amikor az Akadémiának nehéz belpolitikai küzdelmek közepette komoly harcokat kellett vívnia önállóságának a megtartásáért, a magyar tudományos élet fellendítéséért, a tudományok elfogadtatásáért és népszerűsítéséért, valamint a külföldi tudományos társaságokkal történő kapcsolatok elmélyítéséért. Szalay titoknoki hivatalában tudománypolitikai célkitűzéseit az Eötvös József és köre által kidolgozott „modern tudománypolitikai elveknek” az érvényre juttatása jegyében állította össze. Alig több mint két és fél éven át tartó, széles körű és magas színvonalon végzett akadémiai titkári tevékenysége idején három tudományos, illetve tudománypolitikai program előmozdítása és megvalósítása mellett kötelezte el magát. Titoknok-

Buda, 1813. április 18.

Salzburg, 1864. július 17.

1861. december 21. –
1864. július 17. †

II/3. Kovács Mihály:
Szalay László
1880-as évek

ságához kapcsolódnak azok az Akadémia függetlenségének és szuverenitásának a megvédését célzó törekvések, amelyeket a Tudós Társaság 1862-ben és 1863-ban a kormánnyal szemben kívánt megvalósítani a műemlékek megőrzése, illetve az ennek a feladatnak az ellátására hivatott Országos Régészeti Intézet létrehozása érdekében.

JOGTUDÓS, POLITIKUS, DIPLOMATA, TÖRTÉNETÍRÓ

A kiváló képességekkel megáldott és kivételes szorgalmú Szalay László már 13 évesen a Pesti Királyi Egyetem jogi és bölcsészkarának a hallgatója lett. Szalay a jogi stúdiumok mellett a szépirodalomban is megcsillogtatta tehetségét: 18 éves korában megjelent első verseskötete. 1831–1832-ben Kölcsey Ferenc mellett joggyakornokként töltötte a patvariát. 1832 elején a Királyi Táblán jegyzőként tevékenykedett, illetve a Helytartótanácsnál fogalmazó-gyakornoki állást vállalt. 1833-ban ügyvédi vizsgát tett. Ügyvédi működése során érlelődött meg benne a gondolat, hogy a hazai társadalmi haladás egyik alapvető feltétele a magyarországi jogi viszonyok radikális megreformálásában rejlik. A reformok kidolgozásához, majd gyakorlati megvalósításához próbált útmutatással szolgálni az 1837-ben általa alapított *Themis* című jogi folyóirat kiadásával, amelyben a nyugat-európai polgári jogrendszert és jogi intézményeket kívánta a honi jogásztársadalommal megismertetni. A folyóirat azonban érdektelenség miatt hamarosan megszűnt. Szalayt tudományos, közéleti és irodalmi tevékenységének elismeréseként előbb a Kisfaludy Társaság (1837), majd a Magyar Tudós Társaság (levelező) tagjai közé választotta (1839).

Szalay – több kortársához hasonlóan – a modern nyugat-európai polgári világ politikai, társadalmi és gazdasági intézményeinek tanulmányozása céljából hosszabb időt töltött Franciaországban és Angliában (1839–1840), beutazta továbbá Németország nagy részét, Belgiumot és Hollandiát is. Külföldről hazatérve elkészítette első könyvét a büntetőeljárásról. Ennek is köszönhetően 1841-ben

a büntetőjogi országos választmány tagja lett. Szalay elvülhetetlen érdemeket szerzett az országgyűlési bizottság által kidolgozott új magyar büntető törvénykönyv kidolgozásában, és nem rajta múlt, hogy az 1843–1844. évi diéta elé terjesztett törvényjavaslatot nem emelték törvényerőre. Az immáron országos hírnevet szerzett Szalay mint Korpona város képviselője részt vett az országgyűlésen, ahol felszólalt a városok szavazati jogáról, a vegyes házasságokról, a vallási áttérésekről és a magyarnak mint államnyelvnek az elfogadtatásáról folytatott vitákban. 1844 nyarától egy éven át Kossuth Lajos utódként a magyar politikai ellenzék fő sajtóorgánumának, a *Pesti Hírlapnak* a szerkesztője volt.

Az 1848. márciusi forradalom után megalakult Batthyány-kormány igazságügyminisztere, Deák Ferenc kinevezte őt a kodifikáló osztály vezetőjévé. Ennek a megbízásának azonban csak néhány hétig tudott eleget tenni, mivel a kormány ifj. Pázmándy Dénessel együtt diplomáciai megbízással a Frankfurtban ülésező német nemzetgyűléshez küldte. István nádornak 1848. szeptember végén történt lemondása után a frankfurti parlament visszavonta Szalay megbízólevelét, aki ezután elhagyta a német várost, és Kossuth meghatalmazásával előbb Párizsba, majd Londonba ment, hogy a magyar forradalomnak nemzetközi támogatást szerezzen. Mivel ezt nem sikerült elérnie, Brüsszelbe távozott. A forradalom és szabadságharc vérbe fojtása után családjával együtt önkéntes száműzésbe vonult és Svájcban telepedett el.

A politikában reális értékeket már nem látó Szalay a magyar nép múltjának, történelmének mélyreható megismeréséből próbált önmaga számára erőt meríteni, hogy tükröt tartson a magyar nemzet elé hibáinak feltárásával. Ennek szellemében fogott hozzá a Magyarország történetét feldolgozó szintézisének az elkészítéséhez. A magyar és német történeti források és szakirodalom gyűjtését már 1850-ben elkezdte. A kútfők közül nagy jelentőséget tulajdonított a 16–17. századi memoároknak, naplónak, önéletrészeknek, leveleskönyveknek, melyek kiadását 1855-ben történt hazatérése után erőteljesen szorgalmazta és maga is több kiadványt jelentetett meg azokból. A kortárs történész-

társadalom nagy érdeklődéssel és elismeréssel fogadta a művet, és benne mindenekelőtt az európai látásmódot, az „európai szempontok” érvényesülését méltatta. Azaz Szalay az ország történetét az európai történelem kereteibe ágyazva adta elő, ugyanakkor nem feledkezett meg a magyar sajátosságok szem előtt tartásáról, tudniillik azokról, amelyek „bennünket magyarrá, magyar nemzetté” tettek.

Még akadémiai titkárrá választása előtt Pest-Lipótváros választókerület képviselőjeként részt vett az 1861. évi országgyűlésen, ahol beválasztották a törvénykezés ideiglenes rendezésére alakult úgynevezett kilences bizottságba, amelynek munkálataiban tevékeny szerepet vállalt. Röpiratokban fejtette ki álláspontját a szerb és horvát nemzetiségi kérdéstről, valamint Fiume ügyéről, melyekben a magyarság vezető szerepének történeti jogosultságát hangsúlyozta.¹

A sikertelen diéta után Szalay kizárólag tudományos kutatásainak élt. Erre ösztönözték őt történetírói működésének sikerei, továbbá hivatali tisztsége, a Magyar Tudós Társaság titoknoki állása. Toldy Ferenc, aki 34 éven át viselte a titoknoki tisztséget, az Akadémia 1861. július 15-én tartott ülésén mondott le pozíciójáról, mivel a pesti egyetemen kinevezték a magyar nyelv és irodalom tanárává. Az Akadémia igazgatótanácsa Toldy lemondását tudomásul véve egyúttal a „titoknoki állomás” tárgyában feliratot intézett a Helytartótanácsnak, amely az új titkár jelölését és megválasztását a következő akadémiai nagygyűlés elé terjesztette.² A Magyar Tudós Társaság elnöke, Dessewffy József 1861. december 21-ére összehívta az Akadémia igazgatótanácsát, ahol először az Akadémia elnökének és alelnökének a megválasztására került sor titkos szavazással. Dessewffy és az alelnök, Eötvös József szavazattöbbséggel megmaradt hivatalában.³

Az Akadémia elnöksége és a tudós társaság megjelent tagjai egyöntetűen Szalay László személyében vélték megtalálni azt a tudóst és közéleti embert, akit több évtizedes tudományos munkássága, alapos szakmai felkészültsége, tudós hírneve, kiterjedt magyarországi és európai kapcsolatai révén a legalkalmasabbnak tartottak a titoknoki állás betöltésére.⁴ Amennyiben Szalayt nem lehetett volna erre a tisztségre megnyerni, úgy barátja, az Akadémia jegyzője

és másodtitkára, Csengery Antal szívesen vállalta volna a titkári teendők ellátását.⁵ Szalay attól félve, hogy a titoknokossággal járó számos teendő sok időt rabolna el tőle, illetve hivatali elfoglaltsága akadályozná őt tudományos munkájában, először vonakodott elfogadni a jelölését. A jelölőbizottság tagjai azonban kitartottak mellette, és megígérték neki, hogy minden tekintetben meg fogják könnyíteni titkári munkáját. Csengery pedig felajánlotta, hogy kész, amennyit csak lehet, a titoknoki teendőkből átvállalni. Szalay, megfontolva a döntést, végül igent mondott a jelölésére.⁶

Az Akadémia 1861. december 21-i délutáni elegendő ülésén részt vett 39 akadémiai tag „titoknokul két szavazat ellenében” Szalayt megválasztotta.⁷ Az Akadémiának a Magyar Nemzeti Múzeumban másnap, december 22-én megrendezett nagygyűlésén Dessewffy bejelentette, hogy a titoknoki székbe Toldy utódjaként az igazgatótanács és az Akadémia „közös választással” „minden hazafi, s a tudomány és irodalom minden barátjának” helyeslésével Szalayt emelte.⁸ A Helytartótanács az Akadémia alelnökéhez intézett levelében (1861. december 27.) elfogadta Szalay megválasztását.⁹

Szalay az Akadémia 1862. január 2-án tartott kisgyűlésén köszönetet mondott tagtársainak megválasztásáért és az iránta táplált őszinte bizalomért. Beszédét „kitörő éljenzés kísérte az összes jelen volt tagok részéről”, mely elismerő kifejezése annak a „tiszteletnek, szeretetnek és közbizodalomnak, mely Szalay László rendes tagban [...] hazánk első tudósát ülteté az akadémia titoknoki székébe”.¹⁰ Dessewffy az igazgatótanács 1862. február 26-i ülésén mutatta be az új titkárt.¹¹ Szalay az Akadémia 1858. évi új szabálya értelmében a rendes tagságért járó évi 800 forinton felül a titoknoki munka ellátásáért 1862-ben 500, majd a következő évtől 800 forint díjazásban részesült.¹²

Szalay titoknoki hivatalában tudománypolitikai célkitűzéseit részint az Akadémia régi-új elnöksége által képviselt nézetek, részint az Eötvös József és köre által kidolgozott „modern tudománypolitikai elveknek” az érvényre juttatása jegyében állította össze.¹³ Szalay őszintén hitt abban, hogy a tudományok magas színvonalú művelésével

az emberiség, s benne a magyarság is, egy szebb jövőt építhet magának, illetve a nagy, művelt európai nemzetek sorába léphet. Oda azonban a nemzet csak Európával közösen érhet el. Ennek legfőbb feltétele azonban a magyarság polgárisodása, amelynek elérésében az Akadémiának alapvető szerepet szánt.¹⁴ Szalay az 1863. évi titkári jelentésében megfogalmazott gondolatokat a következő év elején tartott éves titoknoki előadásában mintegy megerősítette. Feleslegesnek tartotta azokat az aggodalmakat, amelyek szerint a magyarság a nyugati műveltség hazai elterjedésével elveszítené „eredetiségét”. Szalay szilárdan hitt abban, hogy a műveltség magasabb fokára emelkedésében és az európai művelt nemzetekhez való felzárkózásban az Akadémia tevékenysége és tagjainak tudományos munkássága alapvető garanciát jelent: „Nem az alakos ügyesség [...], – hanem a való tudomány az, melyről hirdette a bölcs, hogy Isten áldása a nemzet homlokán: hogy frigyese az erénynek; hogy hajnal csillaga a szabadságnak, az lévén fő feladata az Akadémiának, senki se féltse tőle a nemzet ép, egészséges életét, senki se tartson attól, hogy a nyomok, melyeken megindult, tévútra vezetnek.”¹⁵

TUDOMÁNYOS PROGRAMOK ÉS TERVEK FELKAROLÁSA

Szalay titoknoksága idején több, az Akadémia által felkarolt tudományos programot támogatott. Közöttük is első helyen említhető az 1860-as évek elején megindult munka, melynek keretében a Tudós Társaság a külföldre, különösen Isztambulba került corvinák felkutatását tűzte ki célul. Szalay ennek a tudományos munkának a megvalósítása érdekében többször hivatalosan megkereste a Helytartótanácsot, és kieszközölte a kormányzék politikai és anyagi támogatását, kész tervet is előterjesztve a konstantinápolyi corvinák kutatása ügyében. Az Akadémia által Isztambulba kiküldött Kubinyi Ferenc, Ipolyi Arnold és Henszlmann Imre kutatóútja sikerrel járt. Szalay az 1863. évi titkári beszámolójában annak a reményének is hangot adott, hogy amennyiben a „szerencse utasainknak kedvez, talán azt is

fogjuk köszönhetni, hogy Mátyás könyvtárának maradványai, e drága ereklyék, ismét visszakerülnek a hazába.”¹⁶

Nem Szalayn múlt azonban, hogy az isztambuli corvinakutatás ügye mind társadalmi, mind kulturális szinten megrekedt, illetve abbamaradt. Az Akadémia ugyanis részben folyamatos anyagi nehézségekkel küzdve, részben pedig más fontosabbnak vélt tudományos programok előtérbe helyezése miatt nem tudta folytatni a kutatómunkát.¹⁷

Szalay az isztambuli corvinakutatás nyomán kíséreléssel és hatékony segítségével egyidejűleg, mint a kora újkori magyar történelem kitűnő művelője, nagy figyelmet fordított a hódoltság kori magyar históriára vonatkozó török történelmi kútfők feltárására, illetve az ez irányú kutatómunka akadémiai támogatására is. Nem véletlenül szorgalmazta Vámbéry Ármin törökországi és közép-ázsiai kutatásainak erkölcsi és anyagi felkarolását. Nagyra becsülte Vámbérynek az úgynevezett „turcica”-k beszerzése érdekében kifejtett erőfeszítéseit, és sosem felejtette el a „tudós dervis” ez irányú tevékenységét felemlíteni az Akadémia elnökségének, érdemeit elismertetni, továbbá a török művek, kéziratok források megvásárlására fordítandó pénzeszegeket a Tudós Társasággal előteremtetni.¹⁸ A „turcica”-kutatás támogatásával párhuzamosan Szalay szívügyének tekintette még a Toldy Ferenc titoknoksága alatt megindított *Török–magyar okmánytár* című forráskiadvány kötetek megjelentetésének elősegítését.¹⁹

Szalay aktív szerepet vállalt az 1860-ban létrehozott akadémiai Statisztikai Bizottság működtetésében is. A magyarországi statisztika történetében döntő előrelépést jelentett, midőn célul tűzette ki Magyarország „társadalmának demográfiai-statisztikai számbevételét”, egyáltalában az általános társadalomtudományi vizsgálatok megindítását, s ezzel együtt a *Statisztikai Közlemény* című tudományos folyóirat anyagi támogatását és évenkénti megjelenítését, s végül egy országos statisztikai hivatal felállítását.²⁰ Ez utóbbira az Akadémia elnöksége Szalay titkári működése idején többször is javaslatot tett,²¹ de az ügyben komolyabb előrelépés nem történt. A javaslat életre hívása jelentős lökést adott Hunfalvy Jánosnak, amelyben egy kormány által támogatandó statisztikai hivatal létrehozá-

sát terjesztette elő.²² Az Akadémia igazgatósága 1863. március 30-i ülésén foglalkozott az előterjesztéssel,²³ ahol támogatva egy Országos Statisztikai Hivatal megalapításának a tervét, és megküldte Szalay megfogalmazásában a Helytartótanácsnak az erről kidolgozott javaslatát.²⁴ Az intézmény felállításának a terve mindazonáltal még hosszú évekig „jámbor óhaj maradt”.²⁵

KÜZDELEM AZ AKADÉMIA SZUVERENITÁSÁÉRT

Szalay titoknokságához kapcsolódnak az Akadémia függetlenségének és szuverenitásának a megvédését célzó törekvések is, amelyeket a Tudós Társaság 1862-ben és 1863-ban a kormányzattal szemben kívánt érvényre juttatni a műemlékek megőrzése, illetve az ennek a feladatnak az ellátására hivatott Országos Régészeti Intézet létrehozásának tárgyában. A hatóság, nevezetesen a Helytartótanács ugyanis a műemlékvédelmet az 1858-ban alapított Akadémia Archeológiai Bizottságára kívánta ruházni, a Tudós Társaság azonban ezt egy külön felállítandó Országos Műemléki Bizottság hatáskörébe rendelte volna.²⁶ Az Akadémia 1862. április 17-i ülésén az erről szóló javaslat elkészítésével Szalayt bízta meg, aki azt 1862. július 12-én terjesztette elő.²⁷ A Helytartótanács nem fogadta el az Akadémia álláspontját, és ragaszkodott az Országos Archeológiai, illetve Műemléki Intézet felállításához, mégpedig az Akadémián belül. Az Akadémia azonban, hivatkozva arra, hogy a kormányzati intézmény

létrehozása sértené a Tudós Társaság függetlenségét és autonómiáját, elutasította a kormányhatóság tervét. Arra viszont hajlandónak mutatkozott, hogy az Archeológiai Bizottság feladatait a „Műemléki Bizottság szabályzatának lényeges pontjaival kiegészítse”.²⁸ A kormányzati és az Akadémia közötti vita a következő év végén azzal zárult le, hogy Országos Műemlékvédelmi Bizottságot állítanak fel, amely a Helytartótanács egyik szakosztályaként működne. Ezt a javaslatot az Akadémia kész volt elfogadni.²⁹

Szalay Lászlónak mindössze két és fél év adatott, hogy az Akadémia titoknokaként egészségét nem kímélve, teljes odaadással és elhivatottsággal szolgálhasson. Amikor 1864. június közepén egyre súlyosbodott betegsége miatt ismét külföldi gyógykezelésre, a württembergi Wildbadba kényszerült utazni, valószínűleg érezte, hogy már nem tér vissza „kedves Akadémiájára”. Egy hónappal később, július 17-én visszautazása közben, Salzburgban agyszélhűdést kapott és meghalt.³⁰ A titoknoki tisztségben őt 1865-től követő Arany János a következő szavakkal emlékezett hivatalbéli elődjére:

*„élete, munkálkodása, maga egy monumentum,
az ércz jellem szilárdságával, a gondoskodás vas
kötelezettségével, munkájának mű-plastikájával;
[...] csonkafélben letört oszlop, de így is örök dísze
a halhatatlanság pantheonjának.”³¹*

Soós István

JEGYZETEK

- 1 Szalay tudományos pályájáról és közéleti működéséről lásd Csengery: *Magyar szónokok*, 513–561.; Angyal: *Szalay László*; Falk: *Ladislaus von Szalay's*; Flegler: *Szalay László*, 121–124.; Szinnyei: *Horváth Mihály*; Antalfy: *Szalay László*; Soós: Utószó, 277–303.
- 2 A Magyar Tudományos Akadémia 1861. évi július 15-iki ülésének jegyzőkönyve (222. sz. pont) és elegyes ülés. MTA KIK KRKGY K 1360. Nagygyűlési jegyzőkönyvek. 1858–1863.
- 3 MTA KIK KRKGY K 1310. Igazgatósági ülések. 1861. december 21.
- 4 Szalay akadémiai titoknoki hivatalviseléséről lásd Soós: *Szalay László*, 411–439.
- 5 Szily: Arany János, 330.
- 6 Falk: *Ladislaus von Szalay's*, 78. Vö. erről még Szalaynak az Akadémia kisgyűlésén 1862. január 2-án tartott beszédét: MTA KIK KRKGY K 1427. Kisgyűlési jegyzőkönyvek. 1862. Heti ülések jegyzőkönyve. A beszédet lásd még Csengery: *Magyar Tudományos Akadémia*, 248–249.; *Magyar Tudományos Akadémia. Pesti Napló* 13 (1862) 3. sz. 1.
- 7 MTA KIK KRKGY K 1360. Nagygyűlési jegyzőkönyvek.
- 8 *A Magyar Tudományos Akadémia 1861. dec. 22. tartott Ünnepélyes Közülésének hivatalos tárgyai*. Pest, 1862. (A M. Tud. Akadémia Évkönyve X. kötet. II. darab.) 6–7.
- 9 MTA KIK KRKGY K 1427.; Csengery: *Magyar Tudományos Akadémia*, 249.
- 10 Uo.
- 11 MTA KIK KRKGY K 1310. Igazgatósági ülések. XXIX. Igazgatósági ülés. 1862. február 26.
- 12 Uo. XXX. Igazgatósági ülés. 1863. január 14–15.; Csengery (szerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia Jegyzőkönyvei*, 8.
- 13 R. Várkonyi: Polgári és nemesi, 96.
- 14 Vö. erről Szalaynak az Akadémia 1863. január 1-i közgyűlésén elmondott titoknoki előadását. In: *A Magyar Tudományos Akadémia 1863. január 17. tartott ünnepélyes közülésének tárgyai*. Pest, 1863. 3–4. A beszédet idézi német fordításban Falk: *Ladislaus von Szalay's*, 79.; R. Várkonyi: Polgári és nemesi, 96.
- 15 Szalay 1864. január 24-én elmondott titoknoki előadása. Lásd A Magyar Tudományos Akadémia ünnepélyes évi közgyűlése. Pest, 1864. január 24. *Pesti Napló* 15 (1864) 19. sz. 9–12.
- 16 Titoknoki előadás 1863. In: *A Magyar Tudományos Akadémia 1863. január 17. tartott ünnepélyes közülésének tárgyai*. Pest, 1863. 9.; Csengery (szerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia Jegyzőkönyvei*, 350. Az isztambuli corvinák megtalálásáról vö. Jakó: *Ipolyi Arnold*, 200–205.; Emödi: *A Corvina-könyvtár*, 319–320.
- 17 Igazgatósági ülés. 1864. január 21. In: *A Magyar Tudományos Akadémia Jegyzőkönyvei. MDCCCLXIV. A M. Tud. Akadémia rendeletéből*. II. Szerk. Csengery Antal. Pest, 1864. 11. Vö. erről még Emödi: *A Corvina-könyvtár*, 319–320.
- 18 Vö. erről például: MTA KIK KRKGY RAL 1862. 162. sz. 1862. február 21.
- 19 MTA KIK KRKGY M. Irod. Lev. 4r 93. sz. Pest, 1863. augusztus 3.
- 20 *Vázlatok a Magyar Tudományos Akadémia félszázados történetéből. 1831–1881*. Bp., 1881. 72–73.; R. Várkonyi: Polgári és nemesi, 99–100.; Kosáry Domokos: *Társadalomtudományok*, 122–123.
- 21 MTA KIK KRKGY RAL 1862. 882. sz. 1862. március 27.; uo. 893. sz.; Csengery (szerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia Jegyzőkönyvei*, Tizenkilencedik ülés. 1863. május 1. 65–69.
- 22 MTA KIK KRKGY RAL 1863. 113. sz.; Angyal: *Az MTA és az önkényuralom*, 33.
- 23 Csengery (szerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia Jegyzőkönyvei*, Tizenharmadik ülés. 65–66.
- 24 MTA KIK KRKGY RAL 1863. 579. sz.; *Vázlatok a Magyar Tudományos Akadémia félszázados történetéből. 1831–1881*. Bp., 1881. 73.; Fráter: *A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai*, 229–230.
- 25 Idézi Kosáry: *Társadalomtudományok*, 123.
- 26 *A Magyar Tudományos Akadémia munkálódásairól, s pénztára mibenlétéről 1862-ben. Jelentése az Igazgató Tanácsnak*. Pest, 1863, 8. Vö. erről még *Vázlatok a Magyar Tudományos*

- Akadémia félszázados történetéből. 1831–1881.* Bp., 1881. 48.; Fráter: *A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai*, 218.; Kosáry: *Társadalomtudományok*, 118–119.
- 27 MTA KIK KRKGY RAL 1862. 931. sz. Lásd erről Angyal: *Az MTA és az önkényuralom*, 233.; Forster: *A Magyar Tudományos Akadémia*, 214–215.
- 28 MTA KIK KRKGY RAL 1862. 1266. sz.; Angyal: *Az MTA és az önkényuralom*, 233.; Forster: *A Magyar Tudományos Akadémia*, 215.
- 29 A vitáról bővebben lásd Csengery (szerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia Jegyzőkönyvei*. Harminczhetedik ülés. 1863. november 30. 145–146.; uo. Negyvenedik ülés. 1863. december 28. 160–168.; MTA KIK KRKGY RAL 1863. 510. sz. Vö. erről még Forster: *A Magyar Tudományos Akadémia*, 217–218.; Fráter: *A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai*, 219.
- 30 Szalay betegeskedéséről, gyógykezeléséről és haláláról lásd Csengery (szerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia Jegyzőkönyvei*. Huszonkettedik ülés. 127–129.; Falk: *Ladislaus von Szalay's*, 84–85.; Flegler: *Erinnerungen*, 206.; Flegler: *Szalay László*, 121–124.; Angyal: *Szalay László*, 384.
- 31 Titoknoki jelentés az Akadémia 1864–65. munkálkodásáról. In: *A Magyar Tudományos Akadémia 1865. december 11. tartott ünnepélyes közgyűlésének hivatalos tárgyai*. Pest, 1866. (MTAÉvk XI. kötet. V. darab) 40.

Arany János

*Arany János
Lélekemé.*

„...odatúztuk boglárul a kalpagra”

1867-ben báró Eötvös József, az Akadémia elnöke a következőképpen tájékoztatta Arany János titoknok jelleméről az akadémiai jegyzői hivatalt frissen elfoglaló Rónay Jácintot: „[ö]n szorosabb hivatalos összeköttetésben leend az akad. titkárral,

ő nem udvarias, nem barátságos egyéniség, de ezt ne vegye szigorúan, Arany János jobb, mint a minőnek mutatkozik, s talpig becsületes ember.

Nem társaságba való férfiú, ezt ő jól tudja, azért kerüli a tudományt; de odatúztuk boglárul a kalpagra, most már ott kell ragyognia.”¹ Eötvös a boglárként,

Nagyszalonta, 1817. március 2.

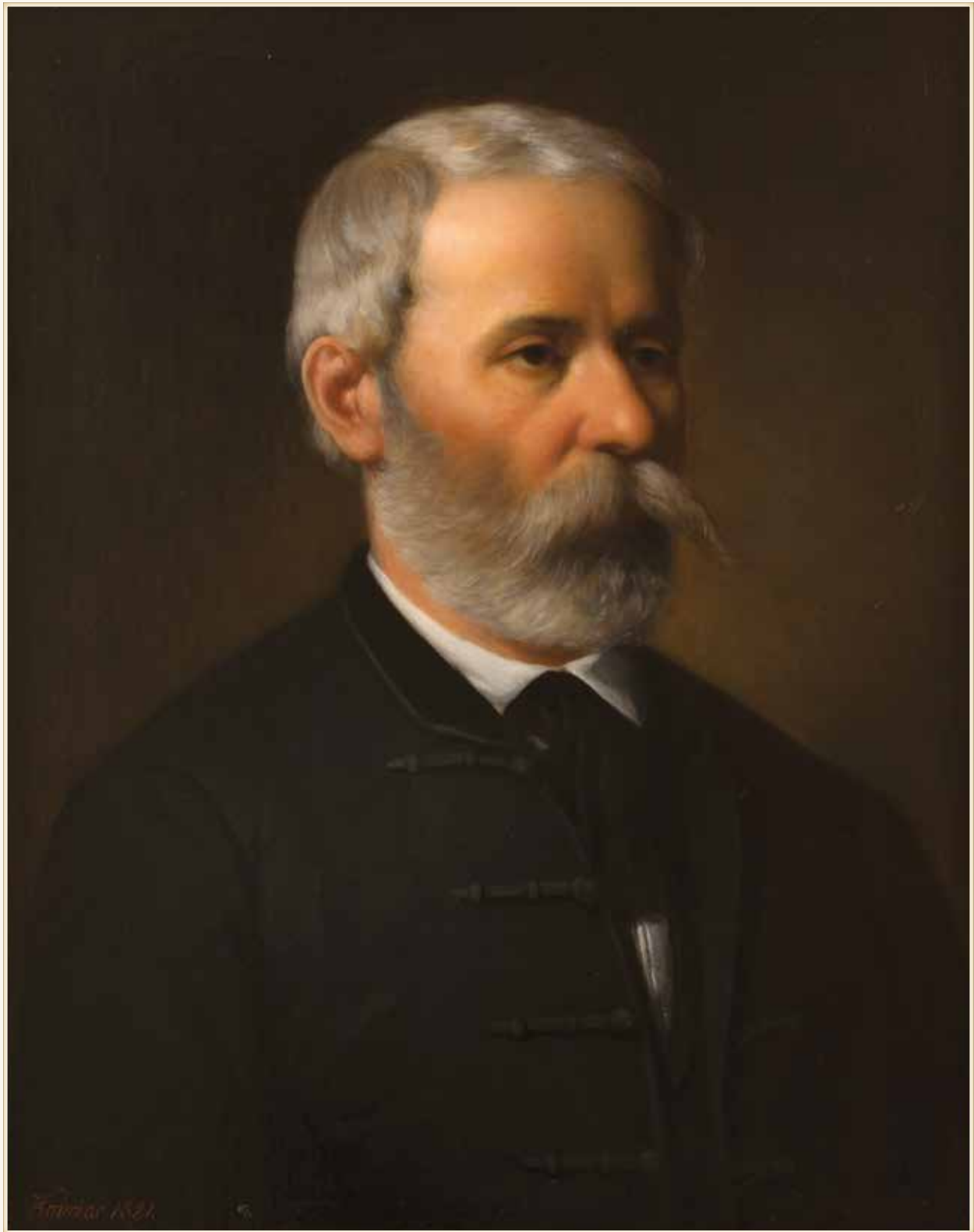
Budapest, 1882. október 22.

1865. január 26. –
1879. május 22.

II/4. Kovács Mihály:
Arany János
1881

vagyis a ruhák díszítésére használt befoglalt gyöngyként, drágakőként utalt Aranyra.² Ezzel rámutatott arra, hogy a *Toldi* szerzője alapvetően nem tudományszervezői kvalitásainak köszönhetően tölthette be az elnök és a másodelnök mellett a tudós testület harmadik legfontosabb tiszttségét, viszont azzal, hogy ő töltötte be ezt a hivatali pozíciót, azáltal az egész testület díszévé vált. Eötvös az „odatűztük” és a „kell” szavakkal azt is érzékeltette, hogy Arany nem a saját mobilitási stratégiáinak köszönhetette hivatalnoki kinevezését, hanem valami egészen másnak.

ÚT A TITOKNOKSÁGIG

A jogi értelemben nem nemes és befejezett iskolai végzettség nélküli költő számára az 1840-es évekig csupán a hagyományos honorácior értelmiségi (segédtanítói, segédjegyzői) pozíciók nyíltak meg lakhelyén, Nagyszalon-tán. Ebből a helyzetből két esemény mozdította ki: először is a Kisfaludy Társaság 1846-os pályázatára beküldött *Toldi*, mely megalapozta országos írói sikerét; másodsor pedig az addigi intézményrendszer 1848-as radikális átalakulása. Ezek következtében élete későbbi szakaszában döntően polgári intézmények, így a Kisfaludy Társaság vagy a Magyar Tudományos Akadémia irányításában vállalhatott vezető szerepet.³ Az írói siker hatására 1849-ben rövid ideig belügyminisztériumi fogalmazó, majd a neabszolutizmus idején előbb a közigazgatásban, majd magántanítóként dolgozott. Életében és társadalmi státuszában 1851-ben következett be jelentős változás, amikor elfogadta a nagykőrösi gimnázium által felkínált tanári állást. Ezt végzettség hiányában leginkább írói sikerei miatt tudta elnyerni: a tanintézmény ugyanis – rivalizálva a kecskeméti vetélytársával – abban volt érdekelt, hogy a korabeli irodalmi élet kimagasló egyéniségeit nyerje meg munkatársul.⁴

Arany számára újabb váltást jelentett, hogy az 1850-től csak korlátozottan működő Akadémia 1858-ban visszanyerte jogkörei egy részét. Ezt követően 1867-ig a kormány fennhatósága alatt működött a tudós testület, de az

Osztrák Tudományos Akadémiába történő beolvasztását sikeresen elkerülte. Bár az MTA tevékenysége a tudományok művelésére korlátozódott, azonban a testületnek ismét lehetősége nyílt arra, hogy nagygyűlést tartson, díjakat osszon ki, és tagokat válasszon.⁵ Ez a változás kedvezően érintette Arany pályáját, melyről mi sem tanúskodik jobban, minthogy az Akadémia 1858. december 15-én tartott nagygyűlése előbb levelező, majd rendes taggá választotta.⁶ A megtiszteltetés zavarba ejtette Aranyt, ugyanis mindaddig példátlan volt, hogy valakiből fél óra leforgása alatt előbb levelező, majd rendes tag váljon.⁷ A szokatlan eljárásrend mögött tetten érhető az 1855-ben az Akadémia igazgatótanácsi tagjává választott Deák Ferenc hatása, akinek véleménye a testület személyi ügyeit illetően ebben az időben megkerülhetetlennek számított. Mindebből következik, hogy a Deák körül kialakult informális írói-politikusi társaskör – az irodalmi Deák-párt – fontosnak tartotta az irodalom szerepét a nemzeti lét szempontjából, és különösen érdekelt volt abban, hogy Arany mint a nemzeti irodalom jeles alakja Pestre kerüljön.⁸

Arany karrierépítésének elősegítésére komoly hatást gyakorolt Deák „szürke eminenciása”, az akadémiai életben komoly befolyásra szert tett Csengery Antal is, aki a nagykőrösi tanárt szemelte ki a szépirodalmi akadémia szerepét betöltő Kisfaludy Társaság vezetésére. Úgy vélte, hogy Arany személye garancia lehet egy mindenki által elfogadott irodalmi központ létrehozására.⁹ A Kisfaludy Társaság az Akadémiával ellentétben csak 1860. április 6-án kapta meg a működési engedélyét, majd az új tagok választását követően az 1860. augusztus 1-jén tartott tisztújításon igazgatóvá választották Aranyt. A pozícióval járó évi 800 forintos fizetés gyakorlatilag megteremtette számára a Pestre költözés anyagi hátterét.¹⁰

Arany igazgatósága mellett igyekezett irodalmi szaklapok alapításával (*Szépirodalmi Figyelő*, *Koszorú*) szerkesztőként is fellépni a nyilvánosságban. Magas színvonalú lapjai azonban az irodalmi piac realitásai és igényei között nem bizonyultak hosszú életűnek, így a költő nem tudta tartóssá és jövedelmezővé tenni szerkesztői vállalkozásait.¹¹

Hivatalnoki karrierje azonban eredményesebben alakult, amit jól mutat, hogy 1865. január 26-án az elhunyt Szalay László helyére az Akadémia jelentős többséggel titoknokává választotta.¹² Arany megnyerése a titoknokság vállalására Eötvös ötlete volt, és vélhetően közrejátszott a megválasztásában az is, hogy az akkori akadémiai jegyző, Csengery túlon túl elfoglalt volt.¹³ Arany a választás eredményét tiszteletben tartotta, de szerényen jelezte, hogy legföljebb két évre vállalja a pozíciót, amíg a testület megfelelőbb embert nem talál.¹⁴ Aranyt motiválta a titoknokságért járó évi 1200 forintos javadalmazás is, mely a folyóirat-szerkesztésnél stabilabb, de nem jelentős jövedelemhez segítette.¹⁵ Az anyagi okok mellett személyes tragédia is arra sarkallta, hogy végül megtartsa tisztségét. 1865-ben ugyanis elhunyt lánya, Juliska, aki miatt hajlandó lett volna visszaköltözni Szalontára, hogy hátralévő éveit családjának és az írásnak szentelhesse. Az álmát végül 1868-ban engedte el, amikor szalontai birtokát eladta.¹⁶

AZ AKADÉMIA HIVATALI ÜGYEINEK INTÉZŐJE

Arany számára a titoknoki pozíció elnyerése a *Toldi* sikerét követően a második társadalmi beérkezést jelentette. Ezen a poszton eredményesen alkalmazta a korábban autodidakta módon szerzett hivatalnoki rutinját.¹⁷ Ennek köszönhetően munkáját nagyfokú precizitás jellemezte.¹⁸ A költő hivatalnoki éveinek egyik kiemelkedő, a testület munkáját több évtizedre meghatározó eseménye volt a neoabszolutizmus korában született korlátozó alapszabályok módosítása, amely Arany kezdeményezésére Eötvös irányításával történt meg. A forrásokból az akadémiai bizottságok kollektív véleményalkotási gyakorlata miatt azonban nem rekonstruálható, hogy a költő személyesen milyen észrevételekkel gazdagította az új dokumentumot.¹⁹ A nagygyűlés 1869. április 19-én elfogadta az igazgatótanács változtatásait, majd azt Ferenc József június 14-én jóváhagyta, július 5-én pedig a nagygyűlés megerősítette az új szabályzatot. A dokumentum átalakította a testületet irányító igazgatótanácsot, amelynek tagjai immár nemcsak arisz-

tokraták, hanem kutatók is lehettek, viszont működési tevékenységük a fiskális kérdésekre korlátozódott. Ezzel szemben megnőtt a tudományos osztályok szakmai önállósága.²⁰

Az 1858-as alapszabály értelmében a titoknok, míg az 1869-es szerint a főtitkár feladata volt a teljes ügyvitel kézben tartása. Ennek keretében Arany előterjesztési kötelezettséggel rendelkezett az akadémiai üléseken, ahol többnyire a jegyzőkönyveket is ő vezette. Arany bontotta a postát, iktatta a leveleket, melyekre a válaszokat is zömében maga fogalmazta meg. Ő írta a titoknoki jelentést, vagyis a nagygyűlésnek szánt éves beszámoló a testület munkájáról, továbbá szerkesztette az akadémiai folyóiratokat, felügyelt a kiadványok ügyeire. Továbbá megszervezte a felolvasó üléseket és a nagygyűlést, gondoskodott az elhunyt tagok temetéséről és emlékeztük megőrzéséről. A könyvtár gyarapodásáról rendszeres tájékoztatást adott, összeállította a költségvetést összhangban a tudományos osztályok óhajaival, amit az igazgatótanácshoz terjesztett fel, valamint ő intézte a kutatóutakhoz kapcsolatos ügyeket is.²¹ Végezetül feladataihoz tartozott az akadémiai díjakkal kapcsolatos teljes körű ügyvitel is.²² Ezekon a rendhagyó feladatokon kívül eseti teendői is akadtak, például 1865-ben ő vitte az akadémiai palota felavatásához kapcsolódó ügyeket.²³

Aranyt megterhelte a hivatali munka, annak ellenére, hogy munkáját az 1865-ben újjászervezett Titoknoki Hivatal személyzete segítette. A hivatal egy Javítnoki és Írnoki Osztályból állt. Az előbbi egy, a nyomdai revízióra felügyelő főjavítnokból, valamint a kiadványokat korrigáló két javítnokból állt. Az utóbbi osztály két írnoka közül az egyik a könyvraktár és a könyvek szétküldéséért felelt, míg a másik tipikus írnoki tevékenységet végzett. Az írnokok túl voltak terhelve, mivel a munkájukat az MTA más szervezeti egységei (például a Pénztári Hivatal) is igénybe vették, ezért egyes feladataikat Arany vállalta magára, ahogyan időlegesen a jegyzői szerepkört is.²⁴ A jegyző a titoknok helyettese volt, de Csengery 1866-os lemondása után ezek a feladatok is Aranyra maradtak, amíg Rónay Jácint 1867-ben át nem vette ezt a tisztséget.²⁵ Az új alapszabály vál-

tozásokat hozott: egyrészt megszűnt a jegyző pozíciója, helyére a főtitkár mellé egy segédet rendeltek, aki a Főtitkári Hivatal osztályait felügyelte; másrészt a tudományos osztályok kaptak egy-egy osztálytitkárt, akik az osztályok hivatali ügyeit intézték. Ezek a szervezeti átalakítások valamelyest könnyítettek a főtitkár terhein.²⁶

ARANY AKADÉMIAI TAGSÁGÁBÓL ADÓDÓ EGYÉB FELADATAI ÉS KITÜNTETÉSEI

Aranynak hivatali munkássága mellett teljesítenie kellett az akadémiai tagsággal járó kötelezettségeit is: ennek érdekében 1859. október 31-én megtartotta *Zrínyi és Tasso* című székfoglaló előadását. Publicisztikai dolgozatainak kiadásával pedig eleget tett a publikációs követelményeknek is. Továbbá részt vett a testület állandó bizottságainak, például a Könyvtári Bizottság munkájában, illetve közreműködött az Akadémia jutalmazó rendszerének működtetésében bizottsági tagként és bírálóként egyaránt.²⁷

A költő több alkalommal is részesült a tudós testület publikációkat díjazó jutalmaiban: először 1858-ban nyerte el a Marczibányi-díjat a *Toldi estéjével*. 1861-ben *Kisebb költeményeivel*, 1873-ban *Összes költeményeivel*, 1880-ban a *Toldi szerelmével*, végül 1894-ben posztumusz *Hátrahagyott műveivel* érdemelte ki a tudós testület legrangosabb díját, a nagyjutalmat. 1860-ban a testület Széchenyi-ünnepére írt ódájával 100, míg 1877-ben 400 aranyat nyert a Karácsonyi-pályadíj keretében Arisztophanész-fordításaiért.²⁸ Akadémiai pályázaton egy alkalommal, Toldy Ferenc ösztönzésére indult: 1864-ben a *Buda halála* című eposzával sikeresen elnyerte a Nádasdy-díjat, mely pályadíjat az MTA a nemzeti eposz műfajának propagálására hozott létre.²⁹ Arany a későbbiekben megbánta, hogy részt vett a pályázaton, mivel a bírálóbizottságot elfogultsággal vádolták.³⁰ 1867-ben Ferenc József kitüntette a Szent István-

rend kiskereszt-fokozatával, melynek a kiegyezés rendszerére és az Akadémiára nézve komoly legitimációs tétje volt. A kitüntetés – az adományozó személye miatt – azonban lelkiismereti válságot okozott Arany számára, ahogyan az is, hogy az indoklásában az irodalom és az Akadémia az ő személyén keresztül lett kitüntetve. Eötvös József és Wenckheim Béla miniszterek azonban egyértelművé tették számára, hogy a díjat nem utasíthatja vissza. Arany azzal nyugodott bele a helyzetébe, hogy nem kell hordania és audienciáért folyamodnia a nem kívánt kitüntetésért cserébe. A költő a kitüntetés birtokában bárói címet is kérhetett volna, viszont ezzel a páratlan társadalmi emelkedést jelentő lehetőséggel nem élt.³¹

HIVATALI PÁLYÁJÁNAK ÉRTÉKELÉSE

Arany 1865–1869 között titoknoki, majd 1870–1877 között főtitkári pozíciót töltött be a tudós testületben. Ez a 12 éves időszak nemcsak hivatali karrierjének tetőpontját jelentette, hanem működésével a 19. század második felének magyarországi tudományos és kulturális életére is rendkívüli hatással volt. Arany költői sikereinek köszönhetően, hogy az 1848-at követő időszakban a tudós testület egyik kiemelt vezetőjévé vált, viszont akadémiai éve alatt költőként kevésbé volt termékeny.³² A boglárul az Akadémia kalpagjára tűzött szalontai költő hivatali munkája viszont hatalmas jelentőséggel bír az MTA történetében, hiszen tevékenyen részt vett az intézmény alapszabályainak módosításában, valamint a Titoknoki, majd a Főtitkári Hivatal megszervezésében. Ezek megalapozták a pontos, sokrétű, a tudományos kutatásokat segítő főtitkári munkát, melynek ekkor kialakított rendszere évtizedekig érvényben maradt.

Fekete Norbert

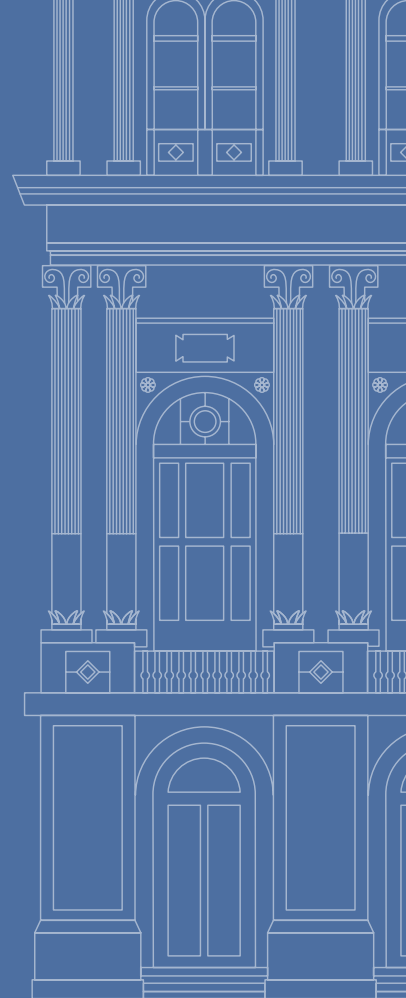

JEGYZETEK

- 1 Rónay: *Napló-töredék*, 4. kötet, 186.
- 2 Czuczor–Fogarasi (szerk.): *A magyar nyelv szótára* I. 698.
- 3 Szilágyi: Arany János, 49–52., 57–58.
- 4 Szilágyi: Arany János, 53–55.; Kerényi: „*Szólnom kisebbség...*” 42–43.
- 5 Gábori Kovács: Arany János, 351–352.
- 6 Toldy Ferenc Arany Jánosnak. Pest, 1858. december 15. In: Korompay H. János (szerk.): *Arany János összes művei*. XVII. kötet. Bp., 2004. 257.
- 7 Arany János Ercsey Sándornak. Nagykőrös, 1858. december 26. In: Korompay H. János (szerk.): *Arany János összes művei*. XVII. kötet. Bp., 2004. 265.
- 8 Szajbély: *A nemzeti narratíva*, 204–216., 274., 282–283.
- 9 Szajbély: *A nemzeti narratíva*, 290–291.
- 10 Kerényi: „*Szólnom kisebbség...*” 67–68.
- 11 Szilágyi: Arany János, 58–59.; Szajbély: *A nemzeti narratíva*, 260.
- 12 Szily: Arany János, 331.
- 13 Uo. 330.
- 14 Uo. 331.
- 15 Voinovich: *Arany János*, 501.
- 16 Keresztury: *Mindvégig*, 420–424.
- 17 Szilágyi: Arany János, 59–60.
- 18 Szily: Arany János, 334.; Gábori Kovács: Arany János, 360.
- 19 Gábori Kovács: Arany János, 352–353.; A Magyar Tudományos Akadémia Alapszabályainak Tervezete. Vegyes-bizottsági munkálat. Pest, 1869. MTA KIK KRKGY RAL 1304/1869.
- 20 Gábori Kovács: Arany János, 353.
- 21 Gergely: *Arany János*, 18–20.
- 22 Gábori Kovács: Arany János és az akadémiai, 265–288.
- 23 Gábori Kovács: Arany János, 357.
- 24 Arany János Ismeretlennek. 1870. március 27. In: Keresztury Dezső (szerk.): *Arany János összes művei*. XIV. kötet. Bp., 1964. 361–362.; Gábori Kovács: Arany János, 357–359.
- 25 A M. T. Akadémia alapszabályai. *Akadémiai Almanach* 4 (1865) 127.; Korompay H. János (szerk.): *Arany János összes művei*. XIX. kötet. Bp., 2015. 570.
- 26 A M. T. Akadémia alapszabályai. *Akadémiai Almanach* 9 (1870) 119–120.; Gábori Kovács: Arany János, 359.
- 27 Gábori Kovács: Arany János, 353–356.
- 28 Uo. 355–356.
- 29 A díjról részletesen: Gábori Kovács: Pályakép, 61–82.
- 30 Gergely: *Arany János*, 14–15.
- 31 Korompay: Arany János, 518–553.
- 32 Gábori Kovács: Arany János, 360.

Fraknói Vilmos

Fraknói Vilmos

„Akadémiánk tudós, szeretetreméltó főtitkára”

Fraknói Vilmos rendkívül fiatalon került az MTA látókörébe. Számos nyugat-európai könyvtárnak és levéltárnak ismerőjeként igazgatása alatt a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtára tudományos műhellyé vált. Kiemelten támogatta az egyház-, a politika- és a diplomáciatörténeti vizsgálatokat, elindította a magyar vatikáni kutatásokat. Tudományos és művészeti intézetté bővülő vállalkozását, a Római Magyar Történeti Intézetet az MTA-nak adományozta. „Bármiféle méltatás helyett azt szeretném, ha alkotásaimmal törődnének” – nyilatkozta idős korában az Akadémia egykori „buzgó tevékenységü főtitkára”.

Nyitra, 1843. február 27.

Budapest, 1924. november 20.

1879. május 22. –
1889. október 14.

II/5. Kovács Mihály:
Fraknói Vilmos
1878

SIKERES PÁLYAKEZDÉS

Fraknói (1874-ig Frankl)¹ Vilmos 1843-ban született a Nyitra megyei Ürményben. Édesapja, az uradalmi orvos Frankl Sándor konvertita katolikus volt, míg édesanyja, Gerstl Johanna feltehetőleg élete végéig megmaradt a zsidó vallásban.² Az alsó- és középiskoláit Nagyszombaton és Esztergomban végezte, ahol felvételt nyert a szemináriumba. 1864-ben bölcséleti doktorátust szerzett a pesti egyetemen. 1865-ben szentelték pappá.³ A nagyszombati érseki gimnázium, majd az esztergomi papnevelde tanára lett.⁴

A Magyar Tudományos Akadémia az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharcot követő első, 1858. decemberi nagygyűlésén történettudományi pályázatot hirdetett a magyarság honfoglalás kori műveltsége és a kereszténység felvétele témakörben. 1860-ban a bírálóbizottság a díjat Fraknói Vilmosnak ítélte oda. Az elismerésnek jelentős hatása volt történetírói pályakezdésére, amelyről idős korában így nyilatkozott:⁵ „A szerencsés véletlen úgy hozta magával, hogy különböző okok miatt a hivatottabbak tartózkodtak a pályázástól, és így a bírálók többsége az én munkámnak, noha fogyatkozásait is jelezték, ítélte a jutalmat. De őszintén mondom, a sikernél jobban örültem a kijelentésnek, hogy dolgozatom a »szerző történetírói hivatását« árulja el. Ennek hatása alatt eltökéltem, hogy egész életemet e hivatás betöltésére fogom szentelni.”⁶

A pályázatok elbírálásánál nagy szerepe volt az Akadémia akkori főtitkárának, az irodalomtörténész Toldy Ferencnek,⁷ aki később is támogatta a fiatal történész munkásságát, valamint saját felfedezettjének tekintette őt. Fraknói a következőképpen emlékezett vissza pártfogójára: „A tudós testület [ti. MTA] lelke Toldy Ferenc volt. Lángolt benne a hazafiság, és volt egy különös nagy érdeme: őszintén, odaadással támogatta a kezdőket, ez ifjú generációt buzdított, aki hozzája fordult támogatásért, biztos volt, hogy megértő, rokonszenves jóbarátot talál benne.”⁸

A sikeres pályázatot követően mások is felfigyeltek a pályakezdő történészre, így például a szabadságharc után börtönbe kerülő régész, művészettörténész bencés szerzetes, Rómer Flóris, illetve a művészettörténész, a Corvina-könyv-

tár maradványait – Kubinyi Ferencsel és Henszlmann Imrével együtt – Konstantinápolyban felfedező, későbbi nagyváradi püspök, Ipolyi Arnold. Utóbbi ajánlotta be például a Magyar Történelmi Társulatba a fiatal tudóst.⁹

1868–1872 között látott napvilágot Fraknói Pázmány Péterről és koráról szóló háromkötetes munkája, amely monográfia meghatározta történetírói jelentőségét.¹⁰ A jezsuita primás-érsek, bíboros alakja a későbbiekben is foglalkoztatta: már főtitkárként kiadott, rövidebb Pázmány-életrajzával elnyerte az akadémiai nagyjutalmat. A díjazást azonban nem fogadta el, hanem felajánlotta azt az akadémiai palota falfestményeinek költségeire.¹¹

A TUDOMÁNYOS TESTÜLETBEN

Fraknóit 27 éves korában, 1870-ben akadémiai levelező taggá választották meg.¹² 1871-ben a Rudolf trónörökös tanítására eltávozó természettudós szerzetes, Rónay Jácint lemondása után az MTA II. – a bölcsészeti, társadalmi és történeti tudományok – osztályának helyettes titkárává nevezték ki.¹³ 1873-ban 33 szavazattal és két ellenszavazattal rendes taggá választották,¹⁴ 1873 és 1879 között az MTA II. osztályának titkáraként tevékenykedett. 1874-től az *Országgyűlési Emlékek* szerkesztője, 1875-től 1880-ig az MTA Történettudományi Bizottságának előadója lett. A bizottság kútforrások feltárását célzó tevékenységében változást hozott. Javaslati teljesen új programot jelentettek a 18. századi Magyarország történetének, valamint a művelődéstörténeti, illetve a szláv történeti és irodalmi emlékek feldolgozására, kutatására.¹⁵

1875-ben a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának élére került. 1879-ig vezette az intézményt. A hazai, illetve számos nyugat-európai könyvtárnak és levéltárnak ismerőjeként nem csupán az állományra és annak gyarapítására, de a nemzeti könyvtár gyűjteményeinek feldolgozására, valamint a használatára is kiterjedt figyelme. 1876-ban elindította a *Magyar Könyvszemlét*, amely szakfolyóirat a rendszeres írás-, könyv-, nyomdászati, sajtó- és könyvtártörténeti kutatások kezdetét jelentette Magyar-

országon. Ugyancsak ő kezdeményezte a családi levéltárak örök letétként való elhelyezését a Nemzeti Múzeumban. Fraknói vezetése alatt a Széchényi Könyvtár tudományos műhelyé, a hazai irodalom- és történettudományok egyik meghatározó kutatási központjává vált.¹⁶

„AZ AKADÉMIA BUZGÓ TEVÉKENYSÉGÜ FŐTITKÁRA”

Arany János lemondását követően 1879-ben választották az Akadémia főtitkárává az akkor már nagyváradi kanonok Fraknói Vilmost. 40-ből 31 szavazatot kapott.¹⁷ Feladata lett az Akadémia határozatainak végrehajtása „szellemi téren”. Így előadóként részt vett a mindennemű üléseken és azok jegyzőkönyvét vezette, intézte továbbá az Akadémia összes hivatalos levelezését, írta történetét, elkészítette évi jelentéseit és különböző tudósításait, szerkesztette évkönyveit, ügyelte könyvkiadásait, őrizte levéltárát.¹⁸ Emellett a tudós pap tagja volt az Országos Közoktatási Tanácsnak, valamint tiszteletbeli tagja több régészeti egyletnek. 1880-ban a Történettudományi Bizottságnak lett az alelnöke, 1886-tól 1895-ig pedig elnöke. Tagként az irodalomtörténeti és az archeológiai bizottságok munkájában is szerepet vállalt.

Az állandó feladatok és testületek mellett egyéb megbízásokat is teljesített „az akadémia buzgó tevékenységű főtitkára”:¹⁹ különböző alkalmakon – például könyvtármegnyitón,²⁰ trónörökös látogatáson²¹ – képviselte az intézetet, több tudóssal együtt a Corvinák, valamint a magyar vonatkozású történeti emlékek felkutatása céljából Konstantinápolyba utazott²² vagy épp papi példaképe, Ipolyi Arnold felett mondott emlékbeszédet és intézte végrendeletét.²³ Többekkel együtt indítványt nyújtott be, hogy az alelnöki pozíciót csupán három évre lehessen betölteni. Ezáltal az állandóságot képviselő elnök mellett minél több tudományág képviselői kaphatnának lehetőséget az Akadémia érdekeinek „sikerese előmozdítására”.²⁴ A későbbiekben ő kezdeményezte – saját költségén – a főtitkári arc-

képcsarnokot is, amellyel a hivatal reprezentációját kívánta megteremteni.²⁵

Személyéről a korabeli források a szorgalmas tudós képében tájékoztatnak. Marczali Henrik történész, akivel jó kapcsolatot ápolt, például a következőképpen látta az egykori főtitkárt: „Bejárása volt [ti. XIII.] Leó pápához is; szemben mindenki dicsérte, háta mögött áskálódtak ellene.

Igazi tudós természet: dolgozott tovább ernyedetlenül, szinte utolsó napjáig.”²⁶

Az Akadémiáról a nagyközönség felé rendszeres, tartalmas ismertetéseket közlő *Pesti Napló* egyik tárcájában pedig az alábbi elismerés olvasható: „Fraknói, akadémiaunk tudós, szeretetreméltó főtitkára, ki nyári pihenőjét is munkára használja fel.”²⁷ A korabeli sajtó egyébként szívesen tájékoztatott hivatalos teendőiről, illetve a kötetlenebb feladatköréről (például az akadémiai ülések utáni főtitkári vacsorákról), szakmai munkásságáról, személyéhez kötődő anekdotákról, továbbá élcelődött alacsony termetén is: „kis kanonok”,²⁸ „a nagyfejű és nagyeszű kis Fraknói”,²⁹ „kis Fraknói”,³⁰ „inczike kis Fraknói”.³¹

Előszeretettel támogatta az egyház-, a politika- és diplomáciatörténeti kutatásokat: az 1526 előtti magyarországi zsinatok kutatását ösztönözte pályadíjjal,³² a magyarországi egyházmegyék történetére ajánlott fel jutalmat,³³ továbbá a politikus főpapi életutak bemutatására írt ki pályázatot.³⁴ A témakiírások nem voltak véletlenek, hiszen ő maga is ezeken a területeken kapcsolódott be a tudományos életbe. Kor- és életrajzaiban többek között Vitéz Jánossal, Tomori Pállal, Várad Péter kalocsai érsekkel, Bakócz Tamással, illetve Werbőczy Istvánnal és Hunyadi Mátyással foglalkozott. Monográfiát írt olyan horderejű témákról, mint a Martinovics-féle összeesküvés, a Mohács előtti Magyarország, vagy a török alóli felszabadulás időszaka. A diplomáciai tárgykörben elsősorban az Apostoli Szentszékkal való összeköttetéseket vizsgálta. Idővel pedig a jogtörténet felé is szívesen fordult: írt például a királyi trónöröklésről az Árpád-korban,

a Habsburgok trónöröklési jogáról a kora újkorban, vagy éppen a főkegyúri jog történetéről. Terjedelmes forrásközléseket indított és szerkesztett.

Érdeklődési körét tükrözték tagajánlásai is. A Habsburg Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia belpolitikájának és külkapcsolatainak vizsgálatával foglalkozó Wertheimer Edét,³⁵ valamint Szentkláray Jenő régészt, irodalomtörténészt a levelező tagságra javasolta,³⁶ a régész Torma Károlyt rendes tagnak ajánlotta.³⁷ Szorgalmazta René de Maulde-La Clavière francia történész, a tudósok és diplomaták együttműködését célzó párizsi Société d'histoire diplomatique (mai nevén: Société d'histoire générale et d'histoire diplomatique) alapítójának külső taggá választását.³⁸

Főtitkári időszakához köthető a vatikáni magyar kutatások elindítása is. Az általános kutatások előtt 1881-ben megnyílt vatikáni levéltár magyar vonatkozású forrásainak rendszeres feltárása és közreadása érdekében Fraknói Vilmos már a megnyitást követő hónapokban megkezdte a tárgyalásokat Rómában. Az 1884 és 1891 között napvilágot látott *Vatikáni Magyar Okirattár* (Monumenta Vaticana Hungariae) kötetei a 19. század végi hazai katolicizmus kiemelkedő szellemi teljesítményei voltak, amelyeket a hazai világi tudományos fórumok is elismerő figyelemmel kísértek. A tudós pap eleinte főleg pap-történészek közreműködésével képzelte el a munkát. Kezdeményezése azonban 1894-re intézményszerűsült, amelynek köszönhetően a római magyar kutatók köre kiszélesedett.³⁹

HAGYATÉKA

Noha Fraknói buzgón végezte az akadémiai teendőket, úgy tűnik, idővel nehezen viselte az azzal járó feszültségeket. „Egyszer, mikor nála voltam a titkári szobában, kitérta szívét előttem, ő már nem bírja az itteni kicsinyes cselszövéseket, elmegy Rómába. Vigasztaltam, minden

ilyen testületben van intrika, tán ő sem egészen ment tőle. De ezek még aránylag ártatlanok, mert durva szövetűek. De ha Rómába megy, megismerkedik a monsignorok csalfintaságával, az már veszedelmes”⁴⁰ – írta róla Marczali. A tudós kalocsai érsek, bíboros Haynald Lajos is szóváltette barátja borús kedélyállapotát: „Egy virágzó és gazdagon gyümölcsöző mezőt mutat be eddigi élete a világnak és Önmagának, tiszteli mindenki ki ismeri, számosak, sőt számtalanok vagyunk, kik szeretjük, és mégis duzzog néha a kedves jó Úr és elégedetlenkedik. Das ist nicht erlaubt. [Ez nem megengedett].”⁴¹

Fraknói főtitkári munkásságát követően, 1889 és 1892 között másodelnökként szolgált a tudós társaságot. 1892-ben az Igazgató Tanács tagja, 1907-ben tiszteletbeli tagja lett. 1891 ősztől Rómába költözött a Római Magyar Történelmi Intézet alapítása, tudományos és kulturális központtá fejlesztése érdekében. A saját költségen létrehozott, idővel tudományos és művészeti intézetté bővülő vállalkozását 1912-ben az MTA-nak adományozta.⁴² Nem hanyagolta el mindazonáltal a hazai gyűjteményeket sem: 1897 és 1915 között a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőjeként is segítette a magyar tudomány ügyét. Pályafutását egy időskori interjúban a következőképpen összegezte:⁴³

„[...] az én csöndes életem epizódjai nem érdemlik meg azt, hogy a nyilvánosság foglalkozzék velük. Bármiféle méltatás helyett azt szeretném, ha alkotáimmal törődnének és a római magyar történelmi intézetet meg a művészházat fönntartanák, mert ez közérdekű a magyar tudomány és képzőművészet nézőpontjából. Utolsó óhajom ez.”

Fraknói Vilmos 1924-ben hunyt el. Római intézetének tudomány- és művészetpártoló örökségét az egykori Római Magyar Akadémia, mai nevén a római Collegium Hunga-

ricum igyekszik továbbvinni. Ennek 1936-ban önállósult egyházi osztályából jött létre a felszentelt papok továbbképzését szolgáló római kollégium, a Pápai Magyar Intézet.⁴⁴ Az egykori főtitkár hagyatékát képezik egyúttal a magyar tudósok vatikáni kutatásai is, amelyek közül kiemelendő az MTA–Pázmány Péter Katolikus Egyetem Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport működése. Ugyancsak életművének állít emléket a 2000-ben, a Nemzeti Kul-

turális Örökség Minisztériuma által alapított Fraknói Vilmos-díj, amely elismerést azok kapják, akiknek munkássága kiemelkedő a teológia, filozófia vagy az egyháztörténelem területén, továbbá akik tevékenységükkel a magyar vallási élet megújulását és a teológia oktatásának fejlődését mozdtították elő.

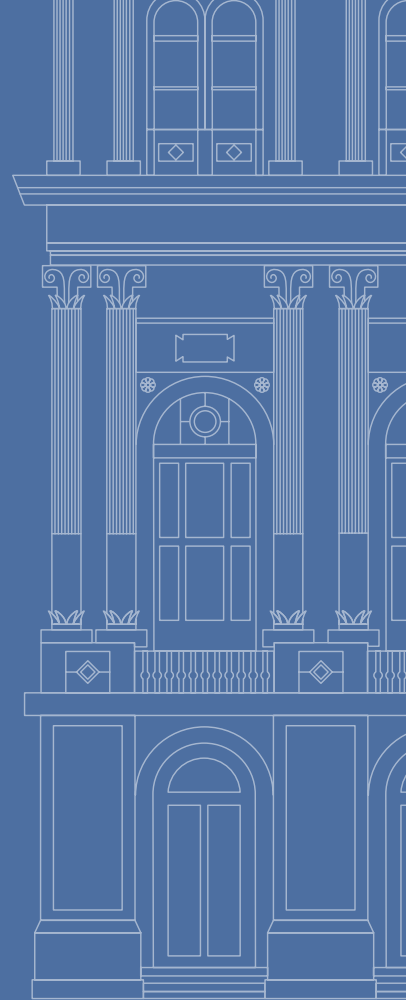
Bárány Zsófia

JEGYZETEK

- 1 Berzeviczy: *Fraknói Vilmos*, 109–110.
- 2 Martonvölgyi: Fraknói Vilmos, 7.
- 3 Viczián: Fraknói Vilmos, 790–791.; Szinnyei: Fraknói Vilmos, 702.
- 4 Rottler: Fraknói Vilmos, 1048.
- 5 Rottler: Fraknói Vilmos, 1052.; Berzeviczy: *Fraknói Vilmos*, 3.
- 6 Tábori Kornél: Fraknói Vilmos önvallomása. *Pesti Hírlap* 1924. november 21. 11.
- 7 Rottler: Fraknói Vilmos, 1053.
- 8 Weigl Géza: A nyolcvanéves Fraknói Vilmosnál. *Világ* 1923. február 28. 5.
- 9 Rottler: Fraknói Vilmos, 1066.
- 10 Uo. 1072.
- 11 48. nagygyűlés. 1888. május 3. *MTAÉ* 22 (1888) 4. sz. 114.
- 12 30. nagygyűlés. 1870. május 25. *MTAÉ* 4 (1870) 12. sz. 166.
- 13 27. akadémiái ülés. A II. osztály hatodik ülése. 1871. október 9. *MTAÉ* 5 (1871) 13. sz. 245.
- 14 33. nagygyűlés. 1873. május 20. *MTAÉ* 7 (1873) 9. sz. 145.
- 15 Fráter: *A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának*, 21–23.
- 16 Somkuti: Fraknói Vilmos, 481–487.
- 17 39. nagygyűlés. 1879. május 22. *MTAÉ* 13 (1870) 5. sz. 118.
- 18 Vö. A M. T. Akadémia alapszabályai (1869). In: Kónya: *Akadémiái törvények*, 139.
- 19 Hírek a T. Akadémiáról. *Nemzet* 1888. április 1. II. Melléklet.
- 20 Somogyi-könyvtár, 336.
- 21 A budapesti ünnepélyek. Rudolf trónörökös a tud. akadémia díszgyűlésén. *Ellenőr* 1881. május 23.
- 22 Arbanász–Csorba: *Magyar kutatók*, 16–22.
- 23 Vö. 4. igazgatósági ülés. 1888. április 5. *MTAÉ* 22 (1888) 3. sz. 57.
- 24 33. akadémiái ülés. Összes ülés. 1880. november 22. *MTAÉ* 14 (1880) 8. sz. 165–166.
- 25 Bicskei: Societas litteraria, 240–241.
- 26 Marczali: *Emlékeim*, 259.
- 27 U. L.: Tengeri fürdőben. *Pesti Napló* 1885. július 21.
- 28 A Teleky-pályázat eredménye. *Pesti Hírlap* 1880. március 20. 4.
- 29 Tábori: Művészi emlékeink, 93.
- 30 A „Borsszem Jankó” tárczája. „Budapesti kalauz.” *Borsszem Jankó* 1885. október 18. 9.
- 31 Fővárosi levél. *Kecskeméti Lapok* 1882. június 11. 1.
- 32 39. nagygyűlés. 1879. május 21. *MTAÉ* 13 (1879) 5. sz. 117.
- 33 41. nagygyűlés. 1881. május 18. *MTAÉ* 15 (1881) 5. sz. 130.
- 34 43. nagygyűlés. 1883. május 16. *MTAÉ* 17 (1883) 5. sz. 97.
- 35 MTA KIK KRKGY RAL 1880. 291. sz. Bp., 1880. március 31.
- 36 Tagajánlatok. *MTAÉ* 16 (1882) 3. sz. 131.
- 37 MTA KIK KRKGY RAL 1881. 246. sz. Bp., 1881. március 19.
- 38 Tagajánlatok 1889-ben. *MTAÉ* 23 (1889) 3. sz. 100–101.
- 39 Tusor: *Monumenta*, 20–30.
- 40 Marczali: *Emlékeim*, 259.
- 41 OSZK Kt. Lt. Haynald Lajos levele Fraknói Vilmoshoz. Bp., 1887. április 29.
- 42 Tusor: *Monumenta*, 30–58.
- 43 Tábori Kornél: Fraknói Vilmos önvallomása. *Pesti Hírlap* 1924. november 21. 11.
- 44 Tusor: *Monumenta*, 59.

Id. Szily Kálmán

Szily

A fizikus nyelvész, aki tevékenysége nagy részét az Akadémiának szentelte

Szily Kálmán azon kevesek közé tartozott, aki két egymástól teljesen független tudományterületet művelt. Egyaránt volt természettudós és nyelvész: a nyelvészeti kiadványok, szótárok és szócikkek mellett az elméleti és kísérleti fizika ugyanúgy érdekelte. Ezen tudományterületeken elismerést kiváltó munkái mellett kiváló tudományszervezőként is dolgozott. Ezt a képességét kamatoztatta a Magyar Tudományos Akadémia főtitkáraként másfél évtizeden át, valamint a Királyi Magyar Természettudományi Társulat és a Magyar Nyelvtudományi Társaság felvirágoztatásában. Kiemelendő, hogy személyében elsőként választottak természettudóst a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárának 1889-ben.

Izsák, 1838. június 29.

Budapest, 1924. július 24.

1889. október 14. –
1905. március 27.

II/6. Biczó Géza:
Szily Kálmán
1900

ELSŐ LÉPÉSEK A FIZIKA TERÜLETÉN

A magyarországi tudománytörténeti kutatások első szervezője,¹ a természettudós és nyelvész, id. nagyszigeti Szily Kálmán 1838-ban született Izsákon. Pesten érettségizett, majd a József Ipartanoda hallgatója lett. Tanulmányait 1857–1860-ban a Bécsi Műszaki Egyetemen folytatta, s ott szerzett oklevelet 1860-ban. Ezt követően az Ipartanodát immár Császári és Királyi József Politechnikum néven működő intézmény tanársegédje lett 1861-től, és Sztoczek József mérnök, egyetemi tanár mellett dolgozott.²

1862-ben már igazgatóságéi és ideiglenes tanári kinevezést kapott, majd külföldi tanulmányutakon vett részt: 1863–1864-ben Zürichben Rudolf Clausius és Gustav Zeuner német fizikusok előadásait hallgatta egy évig, s az ottani magyar diákokkal együtt egy önképző társulatot is létrehozott. 1864–1865-ben fél évig Berlinben, majd fél évig a heidelbergi egyetemen folytatott tanulmányokat. Berlinben Heinrich Gustav Magnus előadásai hatottak rá leginkább, míg Heidelbergben Gustav Kirchhoff és Hermann Ludwig von Helmholtz tanítványa volt.³ Kirchhoffnál tanult egyébként Eötvös Loránd és Heller Ágoston is.

A Clausiusnál tett tanulmányútja során kezdett elméleti termodinamikai kutatásokba, s később, 1867-ben akadémiai levelező tagi székhelyében a termodinamika első és második főtételének matematikai megalapozására vállalkozott: mechanikai elvekből akarta levezetni a második főtételt. Ez a kutatása annak idején nemzetközi jelentőségűnek számított. E kérdésekkel akkoriban több európai tudós is foglalkozott, mint például Ludwig Boltzmann, vagy a már említett Clausius és Helmholtz. Boltzmann a kinetikai gázelméletből, Clausius és Szily pedig a Hamilton-elvből kerestek levezetést.⁴ Szily elgondolásait a termodinamika szakemberei elismeréssel fogadták.⁵ A jelenleg a Pécsi Tudományegyetemen őrzött magánkönyvtárában fellelhető az a nagyszámú, elsősorban termodinamikai munka, amelyből kitűnik, hogy kora szakirodalmát jól ismerte, s igyekezett minden alapművet beszerezni e szakterületről.

Magyarországra visszatérve 1869 decemberében a Kísérleti Fizika Tanszék vezetésével, majd 1870 ősztől a Matematikai Fizika és Analitikai Mechanika Tanszék vezeté-

sével bízták meg, amelyet kezdettől fogva ő vezetett. Szily remek tudományszervező volt. Ez kitűnik abból is, hogy már az 1866-ban megalakult Magyar Mérnök- és Építész-Egyletnek ő volt az alapító titkára, majd 1867-ben részt vett közlönyük elindításában is. A másik jelentős kezdeményezése a Királyi Magyar Természettudományi Társulat *Természettudományi Közölny* elnevezésű periodikájának elindítása 1869 januárjában, amely azóta is folyamatosan megjelenik, jelenleg *Természet Világa* címmel.

A MŰEGYETEM KATEDRÁJÁN

A József Politechnikum az 1871–1872-es tanévtől kezdve József Műegyetemként működött Pest-Budán, a Kétnyúl és Csillag út (ma Gönczy Pál utca és Lónyay utca) sarkán álló épületben, majd elkészült első önálló épülete a mai Múzeum körúton (később Pázmány Péter Tudományegyetem, azután ELTE TTK, majd BTK). Már az első tanévben Szilyt a Műegyetem Vegyész-mérnöki és Egyetemes Osztály dékánjává választották. 1872. január 7-én tartották az egyetemi avató ünnepséget, amelyen ő is beszédet tartott. Az 1879–1880-as tanévtől kezdődően öt éven át volt a műegyetem rektora.

Közreműködésével jelent meg 1876–1878 között az egyetem folyóirata, a *Műegyetemi Lapok*. Ebben az időben tanársegédként maga mellé vette Heller Ágostont is, aki később sokat segített neki a Természettudományi Társulat munkájában, illetve az Akadémián éveken át ő vezette a könyvtárat. Szily és Heller közös matematikatörténeti kutatásokat folytattak. A Hellebrandt Árpád által külföldön fellelt, 1499-ben nyomtatott, Georgius de Hungaria által írt matematikai munka teljes szövegét, magyarázatokkal együtt, ők adták ki 1894-ben.⁶ Ezen időszakban elsősorban matematikatörténettel foglalkozott, ahogy azt a *Műegyetemi Lapok*ban közzétett írásai is igazolnak. Kutatta a régi magyar számtankönyveket, valamint Bolyai Farkas és Bolyai János munkásságát is. Joggal nevezhetjük őt az első Bolyai-kutatónak, hiszen elsőként publikált Bolyai Farkasról egy nagyobb biográfiát is, valamint elsőként adott hírt nyomtatásban Bolyai János híres, 1823-ban írt temesvári

leveléről.⁷ Később egyetemi tanárként, majd főtitkárként szorgalmazta Bolyai Farkas és Carl Friedrich Gauss levelezésének közreadását, amit az Akadémia meg is jelentetett.⁸

Figyelme később a klasszikus művek felé fordult, ezekhez a *Magyar Hírmondó*, a *Magyar Mercurius*, a *Hasznos Multságok* és a *Hazai Tudósítások* lapjain megjelent régi magyar tudományhoz kötődő publikációk vezették el, így például Aranka György erdélyi társaságának első kiadványához, az 1664-es Lippay-féle Posoni kerthez és Ambrosius Calepinus tíznyelvű szótárához. Ez utóbbi vitte őt a tudománytörténeti kutatásokból a nyelvtörténeti vizsgálatok felé. Közvetve vagy közvetlenül neki köszönhető, hogy mára már előttünk áll Szinyei József matematikai és természettudományos könyvésze,⁹ matematikai és természettudományi folyóirat-repertórium, valamint egy 14 kötetes bibliográfia, amely a magyar tudósok életművét is bemutatja.

SZILY KÁLMÁN ÉS A TERMÉSZETTUDOMÁNYI TÁRSULAT

1868–1870 és 1872–1879 között a Királyi Magyar Természettudományi Társulat első titkára, 1871-ben alelnöke, 1880-tól 1899-ig pedig elnöke volt. Szily elnökségének kezdetén írta ki a társulat azt a pályázatát, amelynek célja a fizika történetének megírása volt. Az első díjjal jutalmazott munka szerzője Heller Ágoston volt, aki 1891-ben, illetve 1892-ben adta közre kétkötetes egyetemes fizikatörténetét,¹⁰ amelyben elsősorban a 19. századra koncentrált. Ezzel párhuzamosan a fizika korábbi századainak történetét is megírta, amelyet német nyelven adtak közre. Szilynek köszönhető az is, hogy a magyar tudósok megismerkedhettek Johann Christian Poggendorff német fizikus és kémikus nagy életrajzi lexikonának magyar vonatkozású biográfiai szócikkeivel, s ez alapot adott a további hazai tudománytörténeti kutatásokhoz. Elnökként azt is szorgalmazta, hogy a társulati kiadványokhoz készüljön név- és tárgymutató. Az első ilyen munka 1884-ben jelent meg. Ezen év tudományos szenzációjának számított Charles Darwin *Az ember származása* című munkájának magyar fordítása.

Szily karolta fel a kiváló zoológust, egyben néprajztudóst, Herman Ottót, akit tudományos körökben kevésbé ismertek el, a társulat azonban már jóval korábban felfigyelt rá. Herman Ottó első – később országos hírűvé vált – kétkötetes munkáját, *A magyar halászat könyvét* 1887-ben a társulat gondozásában adták ki. A későbbi években Herman Ottónak még jó néhány munkája megjelent a társulathoz, köszönhetően, köztük több Szily elnöki időszakában.

Javaslatára a *Természettudományi Közöny* terjedelme is tovább bővült, s 1888-tól kezdődően évente négy Pöt-füzet is csatlakozott a laphoz. Akkor mintegy 3300 előfizetője volt a lapnak, azaz a folyóirat hihetetlen népszerűségre tett szert. A társaság taglétszámának hallatlanul gyors növekedése elsősorban minden bizonnyal Szily Kálmán sokrétű és határozott toborzásának, ötleteinek volt az eredménye: 1867 végén a Természettudományi Társulat tagjainak száma mindössze 577, a *Közöny* első éve után ez 1658-ra emelkedett, 1898-ban pedig már a 8000 feletti taglétszámmal bírt. Szinte országos igény mutatkozott a társaságra és folyóiratára.

SZILY KÁLMÁN MINT AZ AKADEMIA FŐTITKÁRA

Szilyt 1865-ben az Akadémia levelező, majd 1873-ban rendes tagjává választották. A Magyar Tudományos Akadémia 1889-ben főtitkári posztra jelölte és választotta meg, ezzel lemondott műegyetemi állásáról. A főtitkári állást 1905-ig töltötte be, mindvégig Eötvös Loránd elnökkel párhuzamosan. Ez volt az első alkalom, hogy a tudós társaság elnöke egy aktív természettudós volt, és a főtitkári pozíciót ugyancsak először képviselte természettudományok művelője.

Aktív tudományszervezői munkája a Magyar Tudományos Akadémián is megmutatkozott: az MTA régi havi értesítőjét 1890-ben a javaslatára létrehozott és szerkesztésében megjelent új kiadású *Akadémiái Értesítő* váltotta fel. Ez nemcsak a testülethez kapcsolódó híryananyagokat közölte, hanem nagy számban komoly tudományos publikációt is tartalmazott. Munkájához tartoztak a dologi és személyi ügyek, az osztály- és bizottsági ülések (Nyelv- és Széptudományi Osztály, Bölcsélet, Társadalom- és Törté-

nettudományi Osztály, Természettudományi és Matematikai Osztály) nyilvántartása, intézkedések és határozatok végrehajtása, s ugyanakkor sok ülésen maga is részt vett nemcsak mint tag, hanem mint levezető elnök is. Leggyakrabban a szótári bizottság ülésein volt jelen. A jegyzőkönyvek szerint Szilyt előzékenység jellemezte a tagokkal való viszonyában, s törekedett az osztályok közötti megértésre.

Emellett tevékenyen belefolyt az akadémiai bizottságok munkájába is: 1879-től részt vett a Matematikai és Természettudományi Bizottság ülésein, 1883-tól meghívottként, majd 1896-tól rendes tagként vállalt szerepet a Széchenyi Bizottság tevékenységében, 1889-től hivatalból tagja lett a Könyvkiadó Bizottságnak, 1896-ban a Nyelvtudományi Bizottság választotta munkatársává, 1896 és 1906 között a Semsey Bizottság tagja volt, s 1898-tól a Szótári Bizottság munkájából is kivette részét. Több alkalommal mutatta be tudós kortársai értekezéseit, mint például Wartha Vince, Konkoly-Thege Miklós, Eötvös Loránd, Beke Manó, Duka Tivadar és mások munkáit.

Főtitkárként Szily legfőbb kötelessége volt, hogy az Akadémia előző évi működéséről számot adjon, s évenkénti beszámolójában a legfontosabb eredményekről és a legjelentősebb eseményekről összefoglalót készítsen. Ebben aktívan együttműködött az osztályokkal, illetve az azokon belül működő állandó bizottságoknak is rendre beszámolt. Továbbá összegezte a pályázatokat és azok eredményeit, bemutatta az Akadémia megbízásából és segélyezéséből megjelent műveket és folyóiratokat, de azon intézményeket is felsorolta, amelyek az Akadémia kiadványait átalánydíj fejében megkapták. Főtitkári jelentésében még az Akadémia falfestményeire, valamint az abban az időben közel 50 ezer kötetet tartalmazó könyvtárra is kitért.

A vagyoni helyzetről szóló beszámolójában rendkívüli bevételekről is beszámolhatott: 1893-ban Fabiny Kornél, Zichy Antal, Adriány Géza és Semsey Andor adományai, 1894-ben pedig Jókai Mór, Semsey Andor, valamint Forster Gyula által kezelt alapítványok gyarapították a tudós testület bevételeit. 1895-ben gyarapodott az Akadémia Petényi Salamon János kézírataival, amelyeket Herman Ottó ajándékozott a társaságnak. A Kisfaludy Társaság

által készített mellszobrokat (Csiky Gergely, Jósika Miklós, Kemény Zsigmond) az Akadémia termeiben ekkor helyezték el. Ugyanebben az évben két könyvtár is az Akadémia birtokába került: Ráth György könyvtára, ennek tényéről emléktáblát is avattak az MTA könyvtárában. A másik jelentős gyűjtemény a 2833 darabból álló Kaufmann Dávid orientalista könyvtára, amely egy rendkívüli értékű, nemzetközi hírű illuminált héber kéziratokat tartalmazó hebraicagyűjtemény volt. 1896-ban Szily állította össze az Akadémia gondozásában és költségén addig megjelent művek teljes jegyzékét is, amely nem volt könnyű feladat, hiszen korábban hibátlan, a könyvekre és periodikákra egyaránt kiterjedő összeállítás nem készült.

Az Akadémia megbízásából vezető szerepet vállalt abban is, hogy 1902. május 1-jén megnyílhatott az Akadémia Széchenyi Múzeuma, s hogy elkészülhetett annak tárgyjegyzéke is Vizota Gyula segítségével 1905-ben.¹¹ 1904-ben és 1905-ben új kiadásban sajtó alá rendezte az Akadémia alapítójának, Széchenyi István grófnak a *Hitel, Világ, Stádium, A kelet népe* és a *Politikai programteredek* című munkáit. Szily nagy tisztelője volt Széchenyinek, és a *Magyar Nyelv* beköszöntő cikkében a legnagyobb magyarnak a nyelvre vonatkozó gondolatait újra közzé is tette.

Főtitkárként végzett hivatali munkája mellett jelentős volt publikációs, tudományos tevékenysége, hiszen 74 publikációja látott napvilágot ezekben az években, beleértve az elnöki megnyitókat és a társulat közgyűlésein tett megszólalásait is. Az Akadémia főtitkári tisztéről 1905. március 27-én mondott le, s ezt követően 1905. április 3-tól átvette az Akadémia főkönyvtárosi teendőit, amelyet haláláig, 1924. július 24-ig vitt tovább. Így Szily a főtitkári és főkönyvtárnoki poszton összesen 35 évet töltött el.

SZILY KÁLMÁN A NYELVTUDÓS

Szily Kálmán figyelme a főtitkári tevékenységét követően a nyelvtörténeti munkák felé fordult. Szervező tevékenysége ezen a területen is megmutatkozott: 1904-ben alapította

a Magyar Nyelvtudományi Társaságot, s hamarosan elindította annak folyóiratát is, a *Magyar Nyelv* című periodikát. A 140 taggal megalakult társaság ma is él, és a nyelvtudomány egyik legfontosabb tudományos testülete. Az egyik főműve a *Magyar Nyelvújítás Szótára*, amelynek első kötete 1902-ben jelent meg, a kiegészítő kötete pedig 1908-ban, mellyel nyelvtudományi irodalmunknak egy jelentős hézagát töltötte be.¹² Kétségtelenül Szily legkedvesebb területe volt a nyelvújítási szavak tanulmányozása, gyűjtése, rendszerezése.

A közönséggel állandó érintkezésben lévő szaktudós mindjárt a legelső lépésekor felismerte a szaknyelv és a stílus életbe vágó fontosságát egy olyan vállalkozás körében, mely „közérdekű és általánosan érthető” olvasmányokat kívánt nyújtani. S minthogy a közönséggel való érintkezés legfőbb akadályát a Bugát Pál által meghonosított félszeg műnyelvben ismerte fel, ezért elkezdte tanulmányozni a magyar természettudományi műnyelv múltját, így fáradhatatlan és egészen egyéni jellegű művelője lett a magyar nyelvtudománynak is. *A természettudományos műnyelvről a magyar irodalomban* című tanulmánya (1879) nagyszabású reform alapelveit rakta le, korszakos jelentőségű műnek tekinthető a magyar irodalmi nyelv történetében. Nyelvtörténeti érdeklődése azonban nem állott meg szaktudománya közvetlen szükségleteinél, azoktól tovább önállósulva mélyült és bővült. Így lett Szily – ahogyan maga is fogalmazott –

„az elméleti fizika tanárából, idők jártával,
a magyar nyelv- és irodalomtörténet munkása”

Ez nyilvánvalóvá vált utólag is mindenki számára, hogy arra a feladatra, amelynek megoldásával szaktudománya történetében feledhetlenné tette, nála senki sem lehetett legbensőbb hajlamai szerint valóban küldetészerűleg hivatottabb.

A nyelvtudomány területén kezdettől fogva a szótörténet is kitüntetett terület volt. Kisebb-nagyobb szótörténeti cikkei tanulságosak a szakembernek, de érdekesek a művelt közönségnek is. Az előadásuk ugyanis távol állt

a népszerűsítők csevegő modorától és a szaknyelv merevségeitől, így minden művelt ember részére hozzáférhető volt. Szótárirodalmunknak buzgó tanulmányozója, alapos ismerője és figyelmes bírálója volt Szily, valamint számos adalékot közölt az *Etymológiai Szótár*hoz is. Nyelvemlékszerű szójegyzékeink közül nem egyet ő mutatott be először. Szótörténeti tevékenységében kiemelkedő helyet kíván ezer meg ezer adatának történeti tisztázása, továbbá sürgette a görög–latin tudományos műszók nyelvtörténeti szótárának elkészítését is. 1898-ban az MTA Szótárbizottságot hozott létre, amelynek feladata a magyar nyelv szótára új kiadásának előkészítése volt. Szily a bizottság elnökeként, Melich János közreműködésével a máig leggazdagabb szógyűjteményünket, az akadémiai címszójegyzéket készítette el, amely a *Magyar Nyelv* szótára új kiadásához szolgált alapul.

Szily munkáját több fórumon és formában is elismerték. 1894-ben a Tudományegyetem, 1917-ben a Műegyetem tiszteletbeli doktori címével tüntették ki. 1900. január 4-én a Szily Emlékérem alapítására került sor. A kitüntetést elsőként Szily Kálmánnak adták át 1903-ban. Munkásságát királyi tanácsosi címmel, a Vaskoronarend III. osztályú lovagkeresztjével, 1915-ben pedig főrendházi tagsággal ismerték el. A nyelvtörténeti munkásságáért 1913-ban elnyerte az Akadémia nagyjutalmát, 1922-től pedig a Nyelvtudományi Társaság tiszteletbeli elnöke lett.¹³

Az 1924. július 24-én elhunyt id. nagy-szigeti Szily Kálmánt két nappal később a Magyar Tudományos Akadémia oszlopcsarnokából kísérték a Kerepesi úti temetőben lévő sírhelyére, ahol Ilosvay Lajos mondott gyászbeszédet. Emlékbeszédet Tolnai Vilmos is tartott fölötte. Nevét felvette Budapest egyik szakközépis-kolája (Szily Kálmán Kéttannyelvű Műszaki Középis-kola és Kollégium), és a Szily-leszármazottak jóvoltából létrejött a Szily Kálmán Alapítvány is Gazda István elnökletével. Bíró Gábor, a későbbi műegyetemi rektorhelyettes javaslatára került Szily arcképe az egyik kar dékáni láncára.

A. Szála Erzsébet

JEGYZETEK

- 1 Szála: *Id. Szily Kálmán*, 239.
- 2 Gazda (összeáll.): *Szily Kálmán emlékezete*, 207.; Grétsy: Szily Kálmán, 550–551.
- 3 *Vasárnapi Ujság* 1880. február 1.
- 4 Szily: *A Hamilton-féle elv*, 8.
- 5 Gyarmati: Szily Kálmán, 147–157.; Bíró: Szily Kálmán, 207–209.
- 6 *Georgius de Hungaria arithmetikája 1499-ből. Szily Kálmán és Heller Ágoston rávonatköző jelentéseivel*. Bp., 1894.
- 7 Bolyai Jánosnak az Appendix tárgyára vonatkozó levele 1823-ból. *MTÉ* 5 (1887) 157–189.
- 8 Szily: Véleménye a Gauss és Bolyai, 249–252.
- 9 Szinnyei–Szinnyei: Magyarország természettudományi, 504.
- 10 Heller: *A physika története*, XI. 574.; VIII. 488.
- 11 Szily–Viszota: *A Magyar Tudományos Akadémia*, 189.
- 12 Szily: *A magyar nyelvújítás szótára*, XV. 403.; XII. 406–662.
- 13 *Emlék Szily Kálmánnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének 80. születésnapja alkalmából*. Írták a Magyar Nyelv dolgozótársai. Bp., 1918. 132.

Heinrich Gusztáv

Heinrich

Fumigo mundum!¹

„Ember volt, harcos volt: támadott és védekezett tárgyilagos okfejtéssel, de ha kellett, élesebb fegyverekkel, iróniával és metsző gúnnyal is” – búcsúzott tanítványa, Petz Gedeon az Akadémia hetedik főtitkárától a ravatalánál elmondott beszédében.² A főtitkári posztot másfél évtizeden át betöltő irodalomtörténész, Heinrich Gusztáv valóban szókimondó nyíltsággal vett részt a tudományos közélet vitáiban, ugyanakkor ügyelt arra, hogy álláspontját kellő megalapozottsággal képviselje. Szuverén, esetenként önjáró egyéniség volt, akinek lobbanékony természetével bizonyára többen nem rokonszenveztek, Rákosi Jenő például – nem kevés gúnnyal és túlzással – az Akadémia legcinikusabb főtitkárának nevezte.³ Ugyanakkor „németes” precizitással és nagyfokú lelkiismeretességgel végezte egyre inkább tehernek érzett hivatali munkáját egy olyan időszakban,

Pest, 1845. március 17.

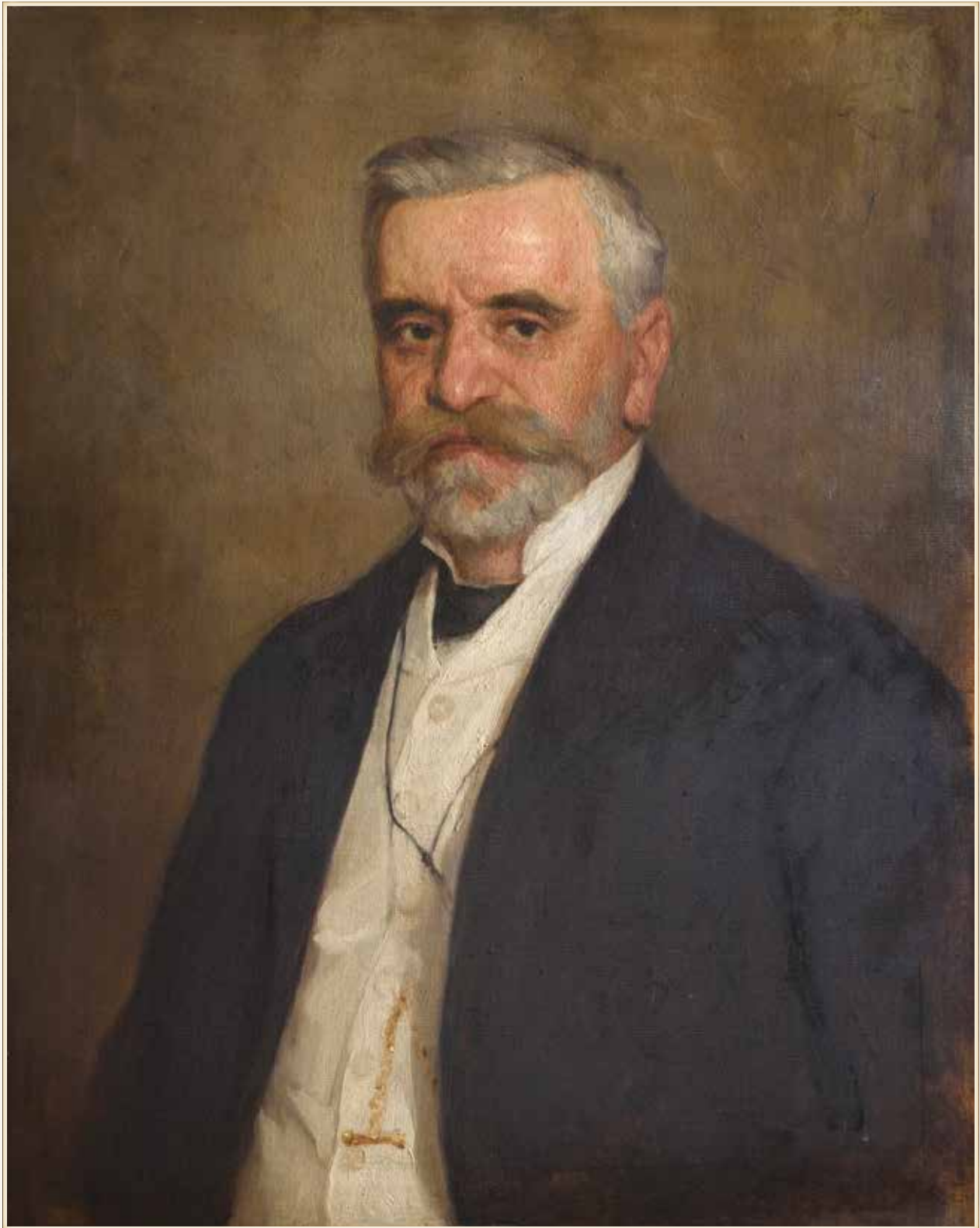
Budapest, 1922. november 7.

1905. március 27. –
1920. december 20.

II/7. Boruth Andor:
Heinrich Gusztáv
1910-es évek

amikor az országot jelentős politikai, társadalmi és gazdasági kihívások érték, miközben új tudományos-kulturális törekvések is kibontakoztak.

AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ IRODALOMTÖRTÉNÉSZ ÉS A KRITIKUS TUDÓS

Heinrich Gusztáv 1845. március 17-én született Pesten, német evangélikus polgári családban. Középiskolai tanulmányait a pesti evangélikus, valamint a piarista (kegyesrendi) és a királyi katolikus gimnáziumban végezte. Egyetemre Lipcsében és Bécsben járt, ahol német filológiát és történelmet tanult, melyekből 1867-ben bölcsészdoktori, 1871-ben pedig – a földrajzzal együtt – tanári oklevelet szerzett. Tanított a pesti evangélikus gimnáziumban, majd 1873-ban a pesti egyetemen a német filológia helyettes tanára lett. Riedl Szende nyelvész, egyetemi tanár mellett dolgozott, aki az összehasonlító nyelvtudomány irányába keltette fel érdeklődését.⁴ Korai halála után Heinrich vette át az egyetem német tanszékének vezetését, majd 1875-től rendkívüli, 1878-tól pedig rendes tanárrá nevezték ki.

Heinrich a hazai irodalomtudomány területén modernnek számító, a német egyetemeken rá hatást gyakorló pozitívista szemléletmóddal közelített az irodalomtörténet és a filológia kérdéseire. Wilhelm Scherer és Friedrich Zarncke germanisták hatására elemző, kizárólag a tényekre alapozó, az adatgyűjtés és a forráskritika fontosságát valló, a vizsgált szövegek hitelességét középpontba állító kutatói szemléletet képviselt. Ez az új megközelítés előrelépést jelentett a szakszerűbb kutatások irányába, hiszen a tárgyszerűséghez való ragaszkodás gátat szabott a sok esetben önkényes és felületes értelmezéseknek. Ugyanakkor a – különösen a „németes” – pozitívista szemlélet egyik hiányossága volt, hogy alig alkalmazta a szintézist, a források elemzésénél szinte kizárólag a kutatott tényekre összpontosított, kevesebb teret hagyva a szélesebb összefüggések és a történeti hatások bemutatásának.⁵ Heinrich összehasonlító kutatásai révén jelentős forrásfeltárást is végzett, témái az ókori klasszikusoktól a 19. századig ter-

jedtek, például Boccaccio munkásságával⁶ és a bolygó zsidó mondájával is foglalkozott.⁷ Elsősorban a magyar és német irodalom kölcsönhatásait, valamint egymásra hatását kutatta, így „[...] a nagy nyugat-európai irodalmakkal való kapcsolatok kimutatása révén irodalmunk kiemelkedett elszigeteltségéből, új, hatalmas háttérrel kapott, amelynek szemmel tartásával az addigi terméketlen értékelés helyébe a műalkotás megértésének termékeny eszközei léptek”.⁸ Ennek jegyében született például Bánk bán alakját a német költeményekben vizsgáló tanulmánya,⁹ illetve magyar elemeket a német költészetben kimutató munkája.¹⁰ Attila király székhelyének kérdését is kutatta a Nibelungének tükrében, részben a németektől eredeztetve a hun mondát, amellyel további kutatásokra sarkallta a hazai germanistákat.¹¹ Heinrich befejezetlen műve a német irodalom történetéről¹² teljesebb formában az általa szerkesztett *Egyetemes irodalomtörténet* című négykötetes munkában jelent meg.¹³

Heinrich kíméletlen őszinteséggel mondott véleményt a hazai filológia állapotáról, kritizálva a tárgyilagosság hiányát és a romantikus-nacionalista szemléletet is. „Az üres phrasis és az alaposabb képzettség nélkül szűkölködő fecsegő aesthetizálás az irodalomtörténet-írás főelemei. [...] Egyik főbaja összes magyar philologiai munkásságunknak az úgynevezett nagy közönségre való folytonos tekintet: ez okozza amaz üres szövegeknek és esztelen szellemességeknek egy jó részét, melyekkel irodalomtörténeti dolgozatokban oly gyakran találkozunk [...]” – állapította meg.¹⁴ Kritikái vitát generáltak például a nemzeti irodalmat eszmei-ideológiai alapon értelmező Beöthy Zsolttal, de a „franciás” pozitivistákkal is, akik kötetlenebb eszközökkel nyúltak irodalomtörténeti kérdésekhez.¹⁵ Heinrich 1877-ben *Egyetemes Philologiai Közöny* néven folyóiratot alapított Ponori Thewrewk Emillel, amely a klasszika-filológia egyik legjelentősebb fórumává vált. A Budapesti Philologiai Társaságnak 1881-ben, a Kisfaludy Társaságnak 1882-ben lett a tagja.

Heinrich tevékenyen részt vállalt szépirodalmi könyvsorozatok, így például a *Régi Magyar Könyvtár* szerkesztésében és kiadásában, amelynek keretében szövegűen jelentek meg elfeledett magyar írók, költők művei is.¹⁶

AZ OKTATÁSÜGY SZOLGÁLATÁBAN

Heinrich már az 1860-as évektől foglalkozott oktatási kérdésekkel, szerkesztett folyóiratokat, valamint alapítója volt a Magyar Paedagogiai Társaságnak, de ügyvezető alelnökként (1891–1894) részt vett az Országos Közoktatási Tanács munkájában is. A Budapesti Tudományegyetem bölcséleti karának dékáni (1886–1888), majd dékánhelyettesi, 1903 és 1904 között pedig az intézmény rektori tisztségét töltötte be. Bírálta a túlzott egyetemi adminisztrációt, hangsúlyozta az autonómia fontosságát, a tudományos kutatások és a diákok tanításának elsődlegességét: „[...] óvjuk meg saját magunk és hallgatóink szabadságát minden céltalan korlátozástól, mely a hivatatlanokon nem segít, a tehetségeket megrontja, az egyetem karakterét meghamisítja és a tudománynak, főleg a tudományos szellem kialakulásának nagy kárára van [...]” – hangoztatta rektori székfoglaló beszédében.¹⁷ Tudásával, segítőkészségével és közvetlenségével kivívta diákjai többségének rokonszenvét, óráit nagy érdeklődés övezte. „Heinrich előadásai győztek meg arról, amit még Gyulai Pál sem tudott elérni nálunk, hogy az irodalomtörténet mily érdekes stúdium, mily megragadó emberi dokumentumokkal szolgál. Azok a hideg sémák, amelyeket előbbi olvasmányaink élénk tártak, most igazán életet öltöttek a temperamentumos, sokszor meglepően őszinte bemutatás során, amelyhez Heinrich juttatott bennünket” – emlékezett vissza Vikár Béla etnográfus.¹⁸

Tanári és tudományos elismertségét mutatta, hogy 1912-ben tanítványai és tisztelői emlékkötetet adtak ki tiszteletére.¹⁹

Heinrich sikeres pályafutásához hozzájárulhatott, hogy 1875-ben feleségül vette az Akadémia másodelnöki tiszttét betöltő, egykori centralista Csengery Antal író, szabadelvű párti országgyűlési képviselő lányát, Olgát.

Amikor 1881-ben egy másik Csengery lány Wlassics Gyulával házasodott össze, Heinrich sógora lett a majdani vallás- és közoktatásügyi miniszternek. Fia, Heinrich Antal később a Nemzeti Munkapárt parlamenti képviselője volt.

AZ AKADÉMIA FŐTITKÁRAKÉNT

Heinrich Gusztáv 1880-ban az MTA levelező, majd 1892-ben rendes tagja lett, 1901 és 1905 között pedig az I. osztály elnöke volt. Főtitkárrá 1905. március 27-én, Szily Kálmán lemondását követően választották meg.²⁰ Heinrich megválasztásához hozzájárulhatott, hogy a politikai szerepvállalástól távol tartotta magát és az egyetemen hatékonyan látta el a dékáni és a rektori teendőket, így alkalmasnak tűnt arra, hogy az Akadémia hivatali szervezetét összefogja.²¹ Elődjével nem volt felhőtlen a kapcsolata, ezt az is mutatta, hogy Szilyt bepanaszolta Eötvös Loránd elnöknél egy pénzügyi elszámolás kapcsán.²² Heinrich nem sokáig dolgozhatott együtt Eötvössel, mert ő – részben a Szabadelvű Párt választási veresége hatására – 1905 őszén lemondott elnöki posztjáról, utóda a jóval politikusabb Berzeviczy Albert lett.²³

Főtitkársága elején, 1905 novemberében nyílt meg a Széchenyi István hagyatékából alapított akadémiai múzeum, 1912-ben pedig Heinrich javaslatára alakult meg a Széchenyi naplónak és leveleinek tudományos igényű kiadásával foglalkozó bizottság.²⁴

„Én nem mondom, hogy ti éretlenek vagytok, de alig tudjátok, hogy mit akartok. Általában [...] ami benne jó, az nem új, és a mi új, az nem nagyon jó” – értékelte Heinrich 1908-ban a létrejött *Nyugatot* Hatvany Lajosnak, sorai pedig hünen fejezték ki az új kulturális törekvésekkel szembeni tartózkodását, ám mégis segítőkés és őszinte hozzáállását.²⁵ Főtitkári jelentéseit is ez a nyílt beszéd jellemezte, így például kendőzetlenül számolt be az intézmény szerény anyagi lehetőségeiről,²⁶ a sokasodó szépirodalmi pályaművek egy részének szakmai gyengeségeiről vagy az MTA által kezelt irodalmi alapítványok számának túlzott növekedéséről.²⁷ Heinrich bírálta a tudományos közélet hiányosságait is, például a nyelvi elszigeteltséget, „[...] mely miatt csak kivételesen léphetünk munkáinkkal a nagy világ elé és csak nehezen vegyülhetünk abba az élénk szellemi mozgalomba, melyet az európai és amerikai nemzetek vállalva és karöltve kifejtének.”²⁸ Kiemelte, hogy a kritika hiánya „[...] még itt e hazában is elszigetel minden egyes

kutatót, aki rendszeren buzdítás, ösztönzés, helyreigazítás nélkül halad útján, esetleg téves irányban, esetleg egy téves cél felé”.²⁹

Az akadémiai alapszabályt 1909-ben módosították, amelyben előírták, hogy a főtitkárt „élethossziglan” választják, bár a hivatal viselésének eddig sem volt időbeli korlátja, hiszen Heinrich elődei döntően lemondásuk esetén távoztak a tisztségből.³⁰ További változást jelentett, hogy az igazgatótanács kizárólagos hatáskörébe utalták a tudományos társulatok segélyének megszavazását, amely a különböző támogatási megkeresések kordában tartását is szolgálta.³¹

A módosítás megnövelte az I. osztály tagjainak létszámát, így később több irodalomtörténész (például Bleyer Jakobot, Császár Elemért, Viszota Gyulát) is a testületbe választottak.³² A bizonytalan lábakon álló intézményi költségvetés megerősítését is szolgálta, hogy számos befolyásos politikus került az Akadémia tagjai közé, akiktől az állami támogatás növelését remélték. Ezért is lett például a tiszteleti tagsággal bíró Apponyi Albert 1908-ban miniszterként igazgatótanácsi tag, bár korábban is választottak már kultuszminisztereket a tanácsstagok közé. Tisza István 1910-es tiszteleti taggá választását is részben az magyarázhatta, hogy pénzügyi támogatást reméltek a Nemzeti Munkapárt kormányra kerülésétől.³³

Az 1910-ben főrendiházi taggá kinevezett Heinrich a Balkán-félsziget kutatását is szorgalmazta, szerinte „[...] mi magyarok tétlenül nézzük, hogy miképp hódítanak el tőlünk a tudomány hatalmával egy területet, mely első sorban a magyar érdekek körébe esik, mert anyagi szegénységünk tétlenségre kárhozza”.³⁴ Álláspontja tükrözte a magyar állam térségbe irányuló külpolitikai törekvéseit, így a kormány által biztosított pénzügyi támogatásból az Akadémia 1914 tavaszán létrehozta a Balkáni Bizottságot, amely pályázatokat írt ki a térség történetének és nyelvi viszonyainak feltérképezésére.³⁵ Az 1916 ősztől Keleti Bizottság néven működő testület a világháború idején már nemcsak a Balkánra, hanem elő-ázsiai és közel-keleti területekre is kiterjesztette kutatásait elsősorban expedíciók szervezésével.³⁶

VITÁK ÉS KUDARCOK – ÚT A LEMONDÁSIG

Heinrich főtitkársága idején zajlott Szekfű Gyula 1913-ban megjelent *A száműzött Rákóczi*a körüli polémia is. A kötet kritikák kereszttüzébe került, a munkát kiadó Akadémiát ért, zömében politikai jellegű támadások vitát generáltak az intézményen belül is. A mű előzetes lektorálását az MTA elmulasztotta, ezért az elnökség nyilatkozatban ismerte el az Akadémia felelősségét, és részben elhatárolódott Szekfű nézőpontjától, bár jelezte, hogy a munka „[...] materialista irányának ferdeségei és túlzásai ellenére is, történelmi irodalmunknak nem válik szégyenére”.³⁷ Heinrich ellenezte, hogy tudományos kérdést szavazással döntsenek el, végül a nyilatkozatot a tagok döntő többsége tudomásul vette.³⁸ Apponyi Albert és Ballagi Aladár, valamint burkoltan Berzeviczy is kritizálta Heinrichet, mert az *Akadémiai Értesítő*ben lehetőséget adott Szekfűnek a védekezésre, de a főtitkár azzal érvelt, hogy egyrészt a kiadvány mellékletében kapott helyet az írás, másrészt a megtámadtatás jogán és az olvasók tájékoztatása szempontjából is fontosnak tartotta a leközlést.³⁹ Végül az Akadémia részéről azzal zárták le az ügyet, hogy lemondott a könyvkiadásért felelős Riedl Frigyes, és Heinrich tervezetet nyújtott be a könyvbírálati rendszer megújításának szabályozásáról.⁴⁰ A mű körüli vita – döntően a függetlenségi párti agitáció következtében – felkorbácsolta a szélesebb közvélemény hazafias érzelmeit, és az ügy kezelése valószínűleg nem tett jót Heinrich Akadémián belüli megítélésének sem. Ezt is jelezhette, hogy 1915-ben Faustról szóló munkájáért⁴¹ és irodalomtörténeti munkásságáért az I. osztály ugyan őt ajánlotta az akadémiai nagyjutalomra, ám az odaitélésről döntő nagygyűlésen váratlanul – bár minden bizonnyal szervezeten – Lévy József költő is jelölést kapott Heinrich mellett.⁴² Az új indítványt többen támogatásukról biztosították, és bár az I. osztály továbbra is fenntartotta volna Heinrich jelölését, ám ő végül – látva a kialakult, számára megalázó helyzetet – lemondott róla Lévy javára.⁴³ Csalódottsága az elődjére, Arany Jánosra emlékező 1917-es beszédéből is kitűnt: „Nem tudom, van-e egyáltalában kellemes hivatal a világon – én részemről nem

ismerek illet: de azt jó lélekkel mondhatom, hogy a főtitkári hivatal nem az.”⁴⁴ Beszédében élesen kritizálta az Akadémia működését, az intézmény bürokratizmusát, „[...] melynek üres formalismusa megnehezít minden egyedi felelősséget és ambíciót [...]”, valamint bírálta a tagok közötti klikkesedést is.⁴⁵ Heinrich véleménye felháborodást okozott, de ő azzal védekezett, hogy megállapításait Arany János főtitkári időszakára vonatkoztatta, ám nyilatkozata még hangsúlyosabbá tette elégedetlenségét:

„Én különböző reformokkal iparkodtam javítani a helyzeten, de nagyjában minden változatlan maradt. Megfelelő idegek mellett, persze fel sem veszi az ember a kellemetlenségeket. Én tőlem például veszekedhetnek az akadémikusok, nem törődöm vele. Nézetem szerint a főtitkár ne legyen érzékeny kislány, hanem edzett férfi, aki, ha kell, képes gorombáskodni, esetleg a szobájából is kidobni valakit.”⁴⁶

Megszólalása konfrontatívabb főtitkári stílusát tükrözte, és az Akadémia hivatalvezetőjeként az intézményt bíráló nyílt kritikája is visszatetszést kelthetett a tagok között.

Az 1918-as polgári demokratikus forradalom idején Berzeviczyvel együtt kapcsolatba lépett a Nemzeti Tanácsal az együttműködés kialakítása érdekében.⁴⁷ A Tanácsköztársaság alatt főtitkári intézkedési jogát megszüntették, amelyet csak annak bukása után kapott vissza.⁴⁸ A proletárdiktatúra idején történt szerepvállalásokat vizsgáló akadémiai igazoló-eljárások kapcsán mérsékelt álláspontot foglalt el, amikor például Asbóth Oszkár tagságát törölték, majd a döntést követően nem sokkal később elhunyt, Heinrich tudományos munkásságára tekintettel emlékének a jegyzőkönyvben történő megörökítését javasolta.⁴⁹ Az ellenforradalom hatalomra jutása és a Trianont követő tudománypolitikai változások körvonalazódása egyértelműen jelezte, hogy a formálódó rendszer számára túl libe-

rálisnak számító Heinrich nem maradhat sokáig a posztján, lemondását pedig egy belső „lázadás” segítette elő. Az akadémiai tagok egy része levélben kérte az elnököt, hogy érje el a főtitkár távozását, akinek megkeresésére Heinrich végül lemondott tisztségéről.⁵⁰ Szily Kálmán szerint a levéllel lényegében Berzeviczyt akarták támogatni, akinek nem volt jó munkakapcsolata a főtitkárral, és emiatt az elnöki posztról való távozását is fontolgatta.⁵¹ Heinrich lemondását szorgalmazók között voltak régi ellenfelek

(Beöthy Zsolt), egykori függetlenségi pártiak (Ballagi Aladár) és nagyjuttalmát megghiúsítók (Vargha Gyula) is, de számosan, akik korábban bírálták tevékenységét (például Szekfű műve kapcsán Apponyi Albert), nem írták alá a levelet. A tagok nagy része tartózkodóan viszonyult a kezdeményezéshez, kivárta az eseményeket, többen pedig nem értettek egyet a lemondás kikényszerítésének módjával.⁵² Heinrich úgy nyilatkozott, hogy már évek-

kel korábban fontolgatta leköszönését, csak lakáshelyzetének megoldatlansága miatt maradt a helyén, ám mivel az aláírók biztosították, hogy lemondása esetén is hivatali lakásában maradhat, ezért megkönnyebbülve vált meg tisztségétől.⁵³ Utóda, Balogh Jenő megválasztásával Heinrich 1920. december 20-án távozott a főtitkári posztról.⁵⁴ Lemondását alig két évvel élte túl: 1922. november 7-én hunyt el Budapesten.

Heinrich Gusztáv főtitkársága inkább stílusában, mint tartalmában jelentett változást az Akadémia életében. Tisztségében tudós- és tanárember maradt, akit az Akadémia napi ügyei, gyakori vitái és személyi ellentétei elfárasztottak. Heinrich Gusztáv hosszú ideig viselte hivatalát, de igazán azonosulni nem tudott és talán nem is akart vele.

Grósz András

JEGYZETEK

- 1 Nem törődöm veled, mit mond a világ! Görgei Artúr mondását Heinrich Gusztáv gyakran idézte. Közli: Trócsányi Zoltán: Szily Kálmán 1838–1924. *Nyugat* 17 (1924) 15–16. sz. 278.
- 2 Petz: Heinrich Gusztáv, 4–5.
- 3 Idézi Trócsányi: Szily, 277–278.
- 4 Sötér (szerk.): A magyar irodalom története, 1010.
- 5 A témáról bővebben Németh: *A magyar irodalomkritikai gondolkodás*.
- 6 Heinrich: *Boccaccio élete*.
- 7 Heinrich: *A bolygó zsidó*.
- 8 Pukánszky: A százéves magyar, 86.
- 9 Heinrich: *Bánk-bán*.
- 10 Heinrich: *Magyar elemek*.
- 11 Heinrich: *Etzelburg*.
- 12 Heinrich: *A német irodalom*.
- 13 Heinrich (szerk.): *Egyetemes irodalomtörténet*.
- 14 Heinrich: Megnyitó beszéd, 300.
- 15 Horváth: A pozitívizmus, 408.
- 16 Pintér: Heinrich Gusztáv, 93.
- 17 Heinrich: Rektori székfoglaló beszéd, 136.
- 18 Vikár Béla: Heinrich-reminiszcenciák. *Magyar Hírlap* 1928. december 30. 23.
- 19 Gragger (szerk.): *Philológiai dolgozatok*.
- 20 Az Akadémia 1905. március 27-i elegyes ülésének jegyzőkönyve. *AÉ* 16 (1905. április 15.) 4. sz. 190.
- 21 Schöpflin: Heinrich Gusztáv, 1363.
- 22 Heinrich Gusztáv levele Eötvös Lorándnak, 1905. június 27. MTA KIK KRKGY Ms. 5094/111.
- 23 Vörös–Kosáry–Vekerdi–Makkai: A dualizmus évtizedei, 180–181.
- 24 Az Akadémia 1912. december 16-i összes ülésének jegyzőkönyve. *AÉ* 24 (1913. január 15.) 1. sz. 86.
- 25 Heinrich Gusztáv levele Hatvany Lajosnak, 1908. március 14. MTA KIK KRKGY Ms. 382/79.
- 26 Heinrich Gusztáv: Főtitkári jelentés. *AÉ* 16 (1905. május 15.) 5. sz. 275.
- 27 Heinrich Gusztáv: Főtitkári jelentés. *AÉ* 24 (1913. október 15.) 10. sz. 571–572.
- 28 Heinrich Gusztáv: Főtitkári jelentés. *AÉ* 19 (1908. június 15.) 6–7. sz. 302.
- 29 Uo.
- 30 „45. §. A főtitkárt az elegyes ülés titkos szavazattal, egyszerű többséggel, a rendes tagok sorából élethossziglan választja.” In: *A M. T. Akadémia alapszabályai. Magyar Tud. Akadémiai Almanach polgári és csillagászati naptárral MCMX-re*. Bp., 1910. 11.
- 31 Az Akadémia 1909. április 29-i elegyes ülésének jegyzőkönyve. *AÉ* 20 (1909. június 15.) 6–7. sz. 399.
- 32 Heinrich Gusztáv: Főtitkári jelentés. *AÉ* 20 (1909. június 15.) 6–7. sz. 301.
- 33 Pach (főszerk.): *Másfél évszázad*, 160–161.
- 34 Heinrich Gusztáv: Főtitkári jelentés. *AÉ* 18 (1907. június 15.) 6–7. sz. 416.
- 35 Az Akadémia 1914. május 6-i nagygyűlésének jegyzőkönyve. *AÉ* 25 (1914. június 15.) 6–7. sz. 465.
- 36 Az Akadémia 1916. október 30-i összes ülésének jegyzőkönyve. *AÉ* 27 (1916. november 15.) 11. sz. 657–658.
- 37 Az Akadémia 1914. március 30-i összes ülésének jegyzőkönyve. *AÉ* 25 (1914. április 15.) 4. sz. 248.
- 38 Az Akadémia 1914. március 30-i összes ülésének jegyzőkönyve. *AÉ* 25 (1914. április 15.) 4. sz. 249.
- 39 Az Akadémia 1914. április 27-i összes ülésének jegyzőkönyve. *AÉ* 25 (1914. május 15.) 5. sz. 381–382.
- 40 Az Akadémia Könyvkiadó Bizottsága 1914. május 20-i ülésének jegyzőkönyve. *AÉ* 25 (1914. június 15.) 6–7. sz. 473.
- 41 Heinrich: *Faust*.
- 42 Az Akadémia 1915. május 5-i nagygyűlésének jegyzőkönyve. *AÉ* 26 (1915. június 15.) 6–7. sz. 441–442.
- 43 Az Akadémia 1915. május 6-i nagygyűlésének jegyzőkönyve. *AÉ* 26 (1915. június 15.) 6–7. sz. 448.
- 44 Heinrich Gusztáv: Arany János és az Akadémia. Főtitkári jelentés. *AÉ* 28 (1917. augusztus–október) 8–10. sz. 435.
- 45 Uo.
- 46 Heinrich Gusztáv akadémiai támadása. *Pesti Napló* 1917. május 9. 10.

- 47 Az Akadémia 1918. november 25-i összes ülésének jegyzőkönyve. *AÉ* 30 (1919. január) 1. sz. 46.
- 48 Tilkovszky: A Magyar Tudományos Akadémia, 1918–19, 261.
- 49 Az Akadémia 1920. október 4-i összes ülésének jegyzőkönyve. *AÉ* 31 (1920. június–december) 6–12. sz. 243.
- 50 Palotaforradalom az Akadémiában. *Pesti Napló* 1920. november 18. 3.
- 51 Berzeviczy nem hajlandó Heinrichhel együtt dolgozni. *Az Újság* 1920. november 19. 3.
- 52 Balogh Jenő az Akadémia hivatalos főtitkár-jelöltje. *Az Est* 1920. november 21. 2.
- 53 Palotaforradalom az Akadémiában. *Pesti Napló* 1920. november 18. 3.
- 54 Az Akadémia 1920. december 20-i elegyes ülésének jegyzőkönyve. *AÉ* 32 (1921. január–május) 1–5. sz. 32–33.

Balogh Jenő

Balogh

Kultuszteremtés és kötelességtudat

Balogh Jenő életében a történelem és emlékezet problémája hangsúlyos szerepet töltött be. Egyrészt főtitkárként (1920–1935) többek között a Magyar Tudományos Akadémia történetírója volt és igyekezett az intézmény történetében fontos szerepet betöltő személyiségek kultuszát megteremteni. Másrészt kortársai őt magát is rendre szembesítették azzal a kérdéskörrel, hogy munkásságából mire és hogyan lesz majd érdemes emlékezni. Az akkor még pályakezdő jogtudós, Horváth Barna 1926-ban arról írt Baloghnak, hogy a „tudós emlékének nem szobrokon, képeken és évkönyvekben, hanem az elméletben kell továbbélnie”.¹ Horváth tehát a kultuszteremtés helyett a tudományos munkásságot tartotta fontos örökségnek. A főtitkár alakja emellett igen gyakran a folytonosság, a stabilitás garanciájaként került elő a kor beszédmódjában. Amikor Balogh

Devecser, 1864. május 14.

Budapest, 1953. február 15.

1920. december 20. –
1935. november 7.

II/8. Glatz Oszkár:
Balogh Jenő
1919

1935-ben megvált az akadémiai főtitkári pozíciótól, a Magyar Nyelvtudományi Társaság képviselői hálájukat fejezték ki neki amiatt, hogy a válságos időkben is támogatta a nyelvápolás ügyét. Mint írták, „az ő személyén keresztül nyert támogatásnak köszönhattük s köszönhette a mi révünkön a magyar nyelv is, hogy állandóan sikerült biztosítanunk a folytonosságot egy újabb fellendüléshez [...]”.² A főtitkár személye e szöveg szerint intézményes, és nemzeti folytonosságot is jelentett. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy Balogh eredetileg történelemtanár szeretett volna lenni, s csak az apja – aki az Esterházyak ugodvecseri uradalmának ügyésze volt – nyomására kötelezte el magát a jogtudomány művelése mellett,³ úgy érdemesnek tűnik a főtitkár történelmi nézeteit és az Akadémia keretein belül végzett emlékezetformáló tevékenységét alaposabban szemügyre venni.

JOGI TANULMÁNYOK ÉS MINISZTERIUMI POZÍCIÓ

Balogh Jenő Devecseren született kismemesi szülők gyermekeként. Jogot tanult a Győri Jogi Akadémián, a Budapesti Egyetemen, valamint 1885 és 1886 között a Berliini Egyetemen. Különösen a kriminológiai kérdések, valamint a bűncselekmények megelőzésének lehetőségei érdekelték: az ezzel a témával kapcsolatos tudományos munkái az 1800-as évek végétől nagyságrendileg 1910-ig láttak napvilágot.⁴ 1900 és 1910 között az anyagi és alaki büntetőjog rendes tanára volt a Budapesti Egyetemen, de a jogtörténeti, történelmi vitakérdések is vonzották. Híressé vált egy 1905-ös vitája, amelyben az európai látásmód mellett érvelt a nemzeti szempontokat túlhangsúlyozó Timon Ákossal szemben.⁵ A történészekkel igyekezett párbeszédet folytatni egy, a *Századok*ban közölt írásával. Balogh a kriminológia eredményeinek segítségével szemléltette a történelmi forráskutatás problémáit.⁶

Nem sokáig maradt azonban a felsőoktatás berkeiben. Balogh 1910-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára volt, 1913-tól 1917-ig pedig igazságügyi miniszter és Tisza István bizalmasa. 1920-ban készített ön-

életrása szerint tanársága idején nagyon zavarták az egyetemen uralkodó állapotok, így a „vasbotokkal felfegyverzett tüntető csoportok”, akik még az apolitikus tanárok óráit is megzavarták.⁷ Ebben az (ön)értelmezésben a politikai pálya egyfajta egérútként jelent meg számára. A pályafordulót egyébként korábbi munkakörei is előkészítették, hiszen 1891-től az Igazságügyi Minisztérium törvény-előkészítő osztályán titkár, majd osztálytanácsos volt. Az 1913-as miniszteri kinevezését a jogászi közvélemény kedvezően fogadta, bár működését pozícióharcok kísérték.⁸ Miniszterként érte meg a világháború kitörését és a közállapotok súlyosbodását, a pártpolitikai küzdelmeket, s Tisza 1917-es bukásáig hivatalban maradt. A Tanácsköztársaság idején kétszer tartóztatták le, az első alkalommal majdnem két hónapig fogházban volt, másodjára pedig egy napig a főrendiház egyik termében tartották fogva.⁹

BALOGH ÉS AZ AKADÉMIA

Baloghnek az Akadémiával való kapcsolata régre nyúlt vissza, hiszen 1902-től az intézmény levelező, 1912-től pedig rendes tagja volt. Beöthy Zsolt irodalomtörténész kezdeményezésére 1920. december 20-án a tagok egyhangú szavazatával választották az Akadémia főtitkárává. Ezzel a választással az Akadémia vezetősége a dualizmus kori rendszerrel való folytonosságot, illetve a forradalomellenességét igyekezett hangsúlyozni, hiszen mind Berzeviczy Albert elnök, mind Balogh Jenő főtitkár Tisza István köréből került ki. Balogh jogászi tudása további szempont lehetett a megválasztásnál, hiszen ez a képzettsége szükséges lehetett az Akadémiát érintő anyagi problémák rendezéséhez, kapcsolatok kiépítéséhez. Balogh elődje a főtitkári poszton Heinrich Gusztáv (1905–1920) volt, aki időnként kritikus hangot ütött meg az Akadémia működésével kapcsolatban.¹⁰ Balogh Jenő főtitkári beszédeit ehhez képest inkább a köteleességek hangoztatása és kevésbé a bíráló hangnem jellemezte. Ennek megfelelően ő 1932-ben másképp emlékezett meg Arany Jánosról, miközben

nyíltan vitatta Heinrich korábbi értékelését: sokoldalú tudósként mutatta be Aranyt, mint aki polihisztor jellege és példaértékű áldozatkészsége miatt pontosan illett a főtitkári pozícióhoz. Balogh szerint a főtitkár tevékenysége azért egyedülálló és fontos, mert az akadémiai bizottságok felett áll, így jobban átlátja működésüket, mint a bizottságok tagjai.¹¹ Az Akadémia főtitkárának kiemelt feladata volt tehát az intézmény emlékezetpolitikájának alakítása, ám az emlékezés nemcsak a neves elődökre vonatkozott, hanem az időközben elhunyt tagtársakra is.¹²

A főtitkár feladata volt az *Akadémiai Értesítő* szerkesztése, továbbá a rendszeres titkári jelentések közzlése a folyóirat hasábjain.¹³ Ezekben az írásokban rendre megnyilvánult Balogh történelmi érdeklődése, ugyanis gyakran használta a múltat példatárként. Ily módon az intézményi folytonosság tudatát erősítette, illetve buzdított a jelen problémáinak leküzdésére. Jó példa a jelen, múlt és jövő összekapcsolására az, ahogyan 1922-ben az 1921-es soproni népszavazás eredményét kommentálta. Miután megemlékezett Széchenyi Istvánról, örömét fejezte ki amiatt, hogy Nagycenk Magyarországon maradt, mert szerinte „a magyar polgárok teljesítették kötelességüket [...]”.¹⁴ A nemzeti nagyságok temetkezési helyei fontos szerepet kaptak az intézményi emlékezetpolitikában. Balogh 1923-ban az Akadémia nevében mondott buzdító beszédet Kölcsey Ferenc (szatmár)csekei sírjánál.¹⁵

AKADÉMIAI KONZERVATIVIZMUS

Balogh Jenő általában úgy utalt az Akadémiára, mint egy „konzervatív” intézményre. Gyulai Pálról emlékezve írta, hogy nem meglepő, „sőt szokásos, hogy az Akadémiákat, mint konzervatív testületeket, gyakran támadják”.¹⁶ 1932-ben ezt a megjegyzését némileg kibővítette:

„Az Akadémiákat, mint konzervatív testületeket, gyakran támadják. Ez nem baj. Pezsgeti a vért és haladásra serkent.”¹⁷

Mit jelenthetett ez az akadémiai konzervativizmus a főtitkár értelmezésében? Jelentette például a szélsőjobboldali nézetek elszigetelésére való törekvést. Amikor Méhely Lajos rendes tag 1922. május 22-én *A fajkérdés élettudományi alapjai* címen antiszemita tartalmú felolvasást tartott az Akadémia III. osztályában, Balogh Jenő és Berzeviczy Albert tüntetőleg kivonult a teremből.¹⁸ Ezzel együtt visszatérő elem Baloghnál, hogy az Akadémia vezetésének a pártpolitikai küzdelmekből ki kell maradnia. Berzeviczy Albertre emlékezve 1938-ban többször kiemelte: ahogy eddig is, úgy ezután is távol fogja tartani az akadémiai társulat működésétől „a napi pártpolitikai és világnézeti küzdelmek emlékét és részleteit”.¹⁹ Mindezzel együtt járt azonban egyfajta zártság megőrzése is a társadalommal szemben. Ez nyilvánult meg abban, hogy az akadémiai vezetőség nem pártolta a tudománynépszerűsítést; mint azt Berzeviczy Albert megfogalmazta, az Akadémia „feladata a tudomány művelése s nem terjesztése, népszerűsítése”.²⁰ A zárásnak nemi alapú vonatkozásai is voltak, hiszen Balogh úgy gondolta, az Akadémiának elsősorban a férfiakra érdemes megemlékeznie. Ahogy 1927-es főtitkári jelentésében írta:

„Akadémiánk ünnepi ülésein visszaemlékezik nagy történelmi eseményekre, illetőleg az egész emberiség haladásáért munkálkodott nagy férfiak érdemére.”²¹

Az Akadémia vezetése a korszakban távolságtartóan viszonyult a történetírásban fellépő újabb irányzatokkal, így a szellemtörténettel (Szekfű Gyula, Hóman Bálint) és népiségtörténettel (Mályusz Elemér) szemben. Balogh Jenő szorosabb kapcsolatot elsősorban a régebbi történészgeneráció képviselőivel ápolt, úgymint Angyal Dáviddal és Károlyi Árpáddal.²² Angyallal mindketten a Széchenyi-kultusz hívei

voltak.²³ Balogh történelemképéhez hozzátartozott, hogy az események alakításában a nagy államférfiak szerepe a döntő, s az igazán jó történetíráshoz szükséges egyfajta államférfiúi adottság is.²⁴ Ebből kifolyólag inkább a politikatörténet jelentőségét hangsúlyozó történészek szemléletét tette magáévá. A történészvitákat azonban igyekezett diplomatikusan kommentálni, amire jó példa Berzeviczy Albert és Szekfű Gyula nézetkülönbségeinek általa adott leírása. Berzeviczyról emlékezve különösen sokat méltatta a volt MTA-elnök *Az abszolútizmus kora Magyarországon* című többkötetes történeti munkáját. Balogh szerint Berzeviczy művét még Szekfű Gyula is pozitívan értékelte, bár a „részletekre nézve” tett „néhány megjegyzést”.²⁵ Szekfű azonban nemcsak a részletekre tett megjegyzést, hanem Berzeviczy történészszemléletét általában is kifogásolta a politikatörténet túlsúlya miatt.²⁶

ANYAGI ÉS JOGI KÖRÜLMÉNYEK

Az Akadémia anyagi helyzetében és szerepkörében nagy változást jelentett a Vigyázó-örökség megszerzése 1928-ban. Az örökség kezelésére az igazgatótanács egy jogi és egy gazdasági bizottságot hozott létre, s a főtitkárt bízta meg a vagyon kezelésével összefüggő jogi és pénzügyi tennivalók intézésével.²⁷ Ezenkívül Balogh Jenő volt a felelős a vagyon felhasználásával kapcsolatos beszámolók készítéséért. Mivel az örökségről nem készült kimutatás, ezért ez a feladat is a főtitkárra hárult. Az Akadémia és a közvélemény először nagy reményeket fűzött gróf Vigyázó Ferenc hagyatékához, hiszen az intézmény gyors meggazdagodását várták tőle. Az új szerzeménnyel azonban számos örökösödési per megoldása is a főtitkár nyakába zúdult. A perek 1929-ben megegyezéssel értek ugyan véget, de az eredeti vagyon a megegyezések után a negyedével csökkent. Innentől kezdve az Akadémiának juttatott éves államsegély fokozatosan apadt, a Vigyázó-vagyonból eredő jövedelmek viszont hosszú távon gyarapodni kezdtek, amihez minden bizonnyal Balogh jogi szakértelme és kitartó munkája is hozzájárult.²⁸ Balogh a hagyaték

kezeléséért jellemzően nem fogadott el pénzbeli jutást. Hivatali ideje alatt egyébként a főtitkári fizetését sem vette fel.

A főtitkár személye gyakran került intézményen belüli és kívüli konfliktusok keresztútjába. Baloghot időnként arra kérték, segítse elő egyes személyek akadémiai megválasztását. Angyal Dávid és Csánki Dezső például Nagy Miklóst, az Országgyűlési Könyvtár igazgatóját szerették volna beválasztani a tagok közé. Nem volt problémamentes a dolog, ezért volt szükség lobbitevékenységre.²⁹ Nagyot 1927-ben az MTA levelező tagjává választották, annak ellenére, hogy történészi munkássága jelentéktelen volt. Máskor azonban nem volt elég a főtitkár támogatása. Magyar Zoltán három levelező tagsági jelölésből háromszor maradt alul a szavazáson, jóllehet Balogh rendszerint kiállt mellette.³⁰ Nem választották meg Barabási Kun József debreceni jogászt, jogtörténészt sem levelező taggá, aki később Tisza István munkáinak sajtó alá rendezését végezte az Akadémia megbízásából.³¹

Balogh kulcsszerepet játszott Tisza István kultuszának megteremtésében. Az Akadémia Tisza István Bizottságának elnöke Berzeviczy Albert, előadója pedig Balogh Jenő volt. A főtitkár felelt a bizottsági ülések jegyzőkönyvezéséért, valamint a Tisza István több kötetben megjelenő munkáira előfizető személyekkel és intézményekkel való kapcsolattartásért.³² Az Akadémia így egy igen kiterjedt tudományos és politikai hálózat részét alkotta, hiszen a bizottság tagságának névsorában számos tudóst és politikust (például Domanovszky Sándor, Angyal Dávid, Hóman Bálint, gróf Károlyi Imre, Concha Győző, Hegedűs Lóránt) találunk. Balognak jelentős szerepe volt továbbá Tisza István budapesti szobrának létrehozásában, ugyanis az ezzel kapcsolatos anyagi gyűjtést koordinálta.³³

FŐTITKÁRSÁGÁNAK MÉRLEGE

Balogh Jenő személye 1920 végén több szempontból is megfelelt a főtitkári pozíciót övező elvárásoknak. Mivel Tisza István egykori bizalmasa volt, kinevezése azt sugall-

ta, hogy az Akadémia vezetése a forradalom előtti rendszerrel azonosul, az intézmény ily módon tehát igyekezett a stabilitás és állandóság jelképe lenni. Balogh jogi szakképzettsége, az intézmény iránti lojalitása, valamint a munkát kötelességként felfogó ethosza alkalmassá tették a főtitkári pozícióval járó, olykor rendkívül kimerítő dokumentációs és adminisztratív feladatok ellátá-

sára. Munkájának egyik leginkább maradandó eredménye a Vigyázó-hagyaték ügyének elrendezése volt, amivel hosszú távon sokat segített az Akadémia anyagi helyzetén.

Törő László Dávid

JEGYZETEK

- 1 Horváth Barna levele Balogh Jenőhöz 1926. november 11-én. MTA KIK KRKGY Ms. 5967/145.
- 2 Balogh Jenő és a Nyelvtudományi Társaság. 1935. november 7. MTA KIK KRKGY Ms. 5176/148. 3F.
- 3 Balogh Jenő r. tag. életrajzi adatai. MTA KIK KRKGY RAL K 1230/10. 6.
- 4 Estók: A magyar börtönügy, 123–126.; Bódiné: Balogh Jenő életútja, 1–9.
- 5 Stipta: Balogh Jenő, 37.
- 6 Balogh: A tanúvallomások, 339.
- 7 Balogh Jenő r. tag. életrajzi adatai. MTA KIK KRKGY RAL K 1230/10. 11–12.
- 8 Stipta: Balogh Jenő, az igazságügy, 41.
- 9 Balogh Jenő r. tag. életrajzi adatai. MTA KIK KRKGY RAL K 1230/10. 17.
- 10 Heinrich Gusztáv: Arany János és az Akadémia. *AÉ* 28 (1917) 435.
- 11 Balogh Jenő: Arany János mint főtitkár. *AÉ* 42 (1932) 240.
- 12 Balogh Jenő beszéde 1921. november 15-én az Akadémia oszlopcsarnokában Goldziher Ignác ravatalánál. *AÉ* 33 (1922) 66–67.
- 13 Balogh Jenő: Főtitkári jelentés. *AÉ* 32 (1921) 179–183.
- 14 Balogh Jenő: Főtitkári jelentés. *AÉ* 33 (1922) 197. Kiemelések az eredetiben.
- 15 Balogh Jenő főtitkár beszéde 1923. május 10-én Csekén, Kölcsey Ferenc sírjánál. *AÉ* 34 (1923) 135–136.
- 16 Balogh Jenő: Gyulai Pál és a M. Tudományos Akadémia. *AÉ* 37 (1926) 87.
- 17 Balogh Jenő: A M. Tud. Akadémia tagjainak munkássága az Arany János korszakban s a legutóbbi tizenkét évben. *AÉ* 42 (1932) 261.
- 18 Tilkovszky–Kosáry–Vekerdi–Makkai: A Magyar Tudományos Akadémia, 278–279.
- 19 Balogh: *Berzeviczy Albert*, 4.
- 20 Idézi Tilkovszky–Kosáry–Vekerdi–Makkai: A Magyar Tudományos Akadémia, 275.
- 21 Balogh Jenő: A M. Tud. Akadémia és tagjainak munkássága az utolsó években. *AÉ* 38 (1927) 139.
- 22 Balogh: Angyal Dávid, 67–69.
- 23 Angyal Dávid levele Balogh Jenőnek 1927. június 18-án. MTA KIK KRKGY Ms. 537/25.
- 24 Balogh: Magyar politika, 179–183.
- 25 Balogh: *Berzeviczy Albert*, 19. 2. j.
- 26 Hóman–Szekfű: *Magyar történet*, 636.
- 27 Kónya: Balogh Jenő, 1110.
- 28 Tilkovszky–Kosáry–Vekerdi–Makkai: A Magyar Tudományos Akadémia, 301.
- 29 Angyal Dávid levele Balogh Jenőnek 1927. június 18-án. MTA KIK KRKGY Ms. 537/25.
- 30 Schweitzer: Egyetemi sikerek, 47–62.
- 31 Barabási Kun József levele Balogh Jenőnek. 1925. május 7. RL Balogh Jenő hagyatéka, C108.
- 32 Tisza István Emlékbizottság jegyzőkönyvei. 1921–1936. RL Balogh Jenő hagyatéka, C108.
- 33 Balogh Jenő levele Fráter Lászlónak 1928. március 9-én. Tisza István Emlékbizottság levelezés. RL Balogh Jenő hagyatéka, C108. Kiemelés az eredetiben.

Voinovich Géza

Voinovich Géza

Egy életút Arany nyomában

Voinovich Géza a Magyar Tudományos Akadémia főtitkári feladatait 1935 és 1949 között, 14 évig látta el, éppen annyi ideig, mint egykor Arany János, akinek életműve Voinovich irodalomtudományi munkásságának is fő kutatási területe volt – úgy is, mint hagyatékának gondozója. A két dátum viharos időket fog közre, Voinovichnak főtitkárként a második világháború előestéjétől az MTA kommunista gleichschaltolásáig vezető időszakban kellett helytállnia.

Debrecen, 1877. március 14.

Budapest, 1952. szeptember 20.

1935. november 7. –
1949. november 29.

II/9. Voinovich Géza
Ismeretlen fényképész felvétele
1935

DINAMIKUS PÁLYAKEZDÉS, SZERTEÁGAZÓ SZAKMAI ÉS KÖZÉLETI TEVÉKENYSÉG

A finom stílusú, precíz és tapintatos filológus-irodalmár apai felmenői egytől egyig a szerb katonai határőrvidék magas rangú katonatisztjei voltak.¹ Voinovich Géza azonban már Debrecenben született 1877-ben, és – a nagyváradi kadétiskola helyett – a piaristáknál koptatta az iskolapadot, hogy aztán a budapesti egyetemen szerezzen bölcsészdoktori oklevelet. Itt vette szárnyai alá és egyengette pályáját a századvég rettegett irodalmi kritikusa, Gyulai Pál, feltehetően ő ajánlotta be szegény sorsú tanítványát a Révai testvérek kiadóvállalatához. Szerkesztői pályája gyorsan ívelt felfelé. Alig 25 évesen ő gondozta Shakespeare összes színművének, majd Eötvös József összes műveinek kritikai kiadását, utóbbi feladatra maga Eötvös Loránd választotta ki Voinovichot.² A magyar és a világirodalom klasszikusait megjelentető könyvsorozatokban a kor legnevesebb irodalmáraival dolgozott együtt; nemcsak fordított, bevezető tanulmányokat, jegyzeteket írt, de sorozatszerkesztő is volt. Önálló tudományos munkái közül az 1915-ben publikált *Madách Imre és az ember tragédiája* című kötete aratta a legnagyobb szakmai sikert.³ Páratlan kapcsolati hálóját és elismertségét azonban filológusi, szerkesztői munkájának köszönhette. Gyulai Pál 1909-ben neki adta át az MTA rangos folyóirata, a *Budapesti Szemle* szerkesztését is, melyet 1944-ig látott el.

Révai Mór szívesen rábízta volna a *Nagy Lexikon* szerkesztői feladatait is,⁴ erre özvegy Arany Lászlóné Szalay Gizellával 1905-ben kötött házassága miatt nem került sor. A rosszhiszemű pletykákhoz elég lett volna az a tény, hogy az új feleség volt Arany János hagyatékának egyetlen örököse, ezt csak tetézte a több mint ezerholdas birtok és a húsz év korkülönbség kettejük között. Majdnem negyven évig tartó boldog házasságuk azonban rácsfolt a kortársi előítéletekre.⁵ Voinovich nem hagyta parlagon az értékes irodalmi örökséget: kiadta Arany János összes műveit, elkezdte a kritikai kiadás előkészítését, majd megírta életrajzát három kötetben.

Az 1910-es évektől egyre szaporodtak közéleti elfoglaltságai: számos társaságnak (például Kisfaludy Társaság, Petőfi Társaság, Arany János Társaság) lett tagja, majd titkára, elnöke. Az Akadémia 1910-ben választotta levelező, 1928-ban rendes tagjává.

Az első világháború után szépírói vénáját is megmutatta, főképp színdarabokat, novellákat írt. Drámái Trianonra reflektáló, a nemzet tragikus történelmét felelevenítő művek (*Mohács*, *Rákóczi*, *Kereszt-út*) voltak, melyeket a Nemzeti Színház is bemutatott. *Magyar Passiója* „avatta fel” 1931-ben a szegedi Dóm teret: ez volt ugyanis az első előadás a szabadtéri játékok történetében.⁶ 1933–1935 között két évadon át vezette kormánybiztosként a Nemzeti Színházat. Az anyagi gondokkal, a belső megújulással és az új politikai vezetés, a Gömbös-kormány elvárásaival is küzdő teátrum felvirágoztatása azonban neki sem sikerült. A műsorpolitikát a konzervatív és nemzeti igényekhez szabta, számos kortárs magyar drámát szerepeltetett, de az alapvető problémák megoldásában, mint a társulat felfrissítése, vagy a színpadtechnika modernizálása, nem ért el sikert, s nem pusztán a szűkös anyagiak miatt: a színházi szakma irodalmárként elismerte Voinovichot, de a társulat dilettánsként tekintett rá.⁷

AZ MTA FŐTITKÁRI POSZTJÁN – KONZERVATÍV TUDOMÁNSZERVEZŐ ÉS JELES GAZDA

Alighogy távozott a színház éléről, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárává választotta – e poszton Arany János kései utódja lett. Megválasztását a nemsokára leköszönő elnök, Berzeviczy Albert is hathatósan támogatta, akinek egy év múlva a Kisfaludy Társaság élén lett utódja. A kortárs méltatás szerint „a szellemi élet hatalmi pozícióinak súlyban, jelentőségben és hatóerőben még a hercegfeherenci megbecsültséget is meghaladó mértékben Voinovich Gézára halmozása ellen kiegyensúlyozott és békés korszakban talán tiltakozott volna az egész irodalmi közvélemény. [...] A mai atmoszférában azonban nincs okunk és jogunk megpetíciónálni a most 60 éves Voinovich Gézá-

nak jutott sikereket és eredményeket, mert ez a feltétlen és minden vonatkozásban előkelő szellem a biztosíték arra nézve, hogy ha nem is történnek a Kisfaludy Társaságban és a Magyar Tudományos Akadémiában harcos kiállások a szabad írók, művészek és tudósok érdekében, mégis [...] biztosítékot jelent személye, hogy a napi demagógia által átjárt és művésztetlen törekvések és törtétesek, célok, szándékok, érdekek által prostituált alkalmi irodalom, művészet és tudomány és jelszavas kultúra nem fogja a tudományos és irodalmi élet ezen legtekintélyesebb és legmagasabb rendű két intézményét megfertőzni.”⁸

Voinovich abban az időben lett a tekintélyes társaságok elnöke, illetve főtitkára, amikor azok pozíciója a közvélemény előtt már rég megkérdőjeleződött: konzervatív kultúrcézár aggastyánok centrumának számított a „valódi étellel” és a fiatal művészekkel szemben. Ez részben a – Trianon után stratégiai ágazattá előlépő – állami kultúrpolitika expanziójából is következett,⁹ ami konzervatív-nacionalista programja érvényesítéséhez szövetségesekre talált az irodalmi társaságokban és az MTA-ban is.¹⁰ Voinovich akadémiai tevékenységének ennél szűkebb értelmezési keretét az 1930-as évek közepétől Gömbös és Hóman „nemzetnevelő” kultúrpolitikája,¹¹ a második világháború után pedig a kommunista diktatúra kiépítése – és műveltségeszménye – adta.

A Magyar Tudományos Akadémiát az 1930-as években tekintélye és viszonylagos anyagi függetlensége még megóvta a direkt politikai behatásoktól. Az anyagi függetlenség biztosításáért Voinovich is sokat tett. 1935. november 7-én választották főtitkárrá, Berzeviczy Albert elnök indoklása szerint nem csak „széleskörű műveltsége”, „irodalmi munkássága”, de „az a véletlen körülmény is belejátszik választásunkba, hogy ő jeles gazda is”.¹² Voinovich ekkorra már felesége birtokán bizonyította tehetségét a gazdálkodásban, s az akadémiai vagyon tekintetében is jó sáfárnak bizonyult. Az MTA pénzügyi helyzete alapításától fogva ingatag volt, az első világháborút követő válság va-

gyonának jelentős részét megsemmisítette. E tekintetben jelentett kitörési lehetőséget az úgynevezett Vigyázó-örökség. Vigyázó Ferenc 1928-ban hagyta az MTA-ra a teljes családi vagyont, mintegy 25 ezer hold földbirtok, több kastély, bérház, részvény és műkincs formájában.¹³ Évekbe telt azonban az alapítvány helyzetének jogi rendezése, és további éveket igényelt a vagyongazdálkodás megszervezése, jövedelmezővé tétele.

„Fő gondom éveken át a Vigyázó-örökség anyagi rendezése volt; ez jó sikerrel járt; hat birtok vétetett házi kezelésbe, a jövedelem megkétszereződött, úgyhogy az Akadémia nagy feladatokra készülhetett”

– emlékezett vissza Voinovich 1945 körül.¹⁴

Voinovich Géza főtitkárként proaktív, precíz, diszkrét volt. Habsburg József főherceg MTA elnöki tevékenysége (1936–1944 között) inkább protokollárisnak mondható, így a főtitkárra több feladat hárult. Teendői – az alapszabályok értelmében is – rendkívül széles skálán mozogtak. A már említett Vigyázó-örökség kezelésén túl – melynek ügyei az igazgatótanácsi jegyzőkönyvek terjedelmének mintegy felét teszik ki¹⁵ – intézte az Akadémia szinte teljes levelezését, utalványozta a kifizetéseket, felügyelte a munkavállalókat, eljárta az akadémikusok hivatalos látogatásokat, előkészítette a tagválasztásokat, gondoskodott a díjak és pályázatok kiírásáról és a bírálók kijelöléséről, szerkesztette az évkönyveket és az almanachot, vezette az ülések jegyzőkönyveit, gondoskodott az igazgatótanács határozatainak végrehajtásáról, felügyelte a könyvkiadásokat, az Akadémia bérházait, intézte a bérlők ügyes-bajos dolgait. Ezenfelül számos reprezentatív feladatot látott el, úgy is, mint a Kisfaludy Társaság elnöke. 1939-től 1944-ig az Akadémia képviselőjében részt vett az országgyűlés felsőházának munkájában is.

Voinovich a háború alatt végig ellátta hivatali teendőit. A felolvasások és az ülések megszervezése az ország német megszállása után nehezen volt megoldható. A nyilas hatalomátvétel után, 1944 novemberében megtartott – határozatképtelen – nagygyűlést, és azon a szélsőjobb-oldali, antiszemita orvosprofesszor – egyébként kiváló tudós – Orsós Ferenc kitüntetését valószínűleg külső kényszer, illetve a Szálasit támogató akadémiai elnök, Habsburg József főherceg ambicionálta.¹⁶ A szovjet megszállást követően emiatt komoly támadások érték Voinovichot, elsősorban azért, mert Orsós tagja volt 1943-ban a katyíni tömegsírokat feltáró nemzetközi bizottságnak és (az 1945 utáni narratíva szerint: hamis) szakvéleménye a szovjetek ellen szólt.¹⁷

KÁRMENTÉS ÉS ÚJRAKEZDÉS - A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A nyilasokkal együttműködő József főherceg a Szálasikormányval nyugatra távozott, ami az MTA szempontjából egyfelől a helyzet „szerencsés megoldása” volt, másfelől az intézmény vezető nélkül maradt. Budapest ostroma után az akadémia székháza romokban hevert, vagyonát, birtokait előbb a német, majd a szovjet csapatok dézsmálták. Voinovich személyes sorsa is megrendült: felesége a fővárosi bombázások áldozata lett, otthona és benne a teljes Arany-hagyaték is elpusztult. Ám amint lehetővé vált az átkelés Budáról Pestre, a főtitkárt az Akadémián találjuk. A Kornis Gyulát ideiglenes elnökké választó, 1945. március 7-re összehívott rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyvét már ő vezette.¹⁸

Elnök és főtitkár legfőbb gondja ekkor az 1945 márciusában kihirdetett földrendelet nyomán elkobzott birtokokból menteni, ami menthető (jóformán semmi nem volt az), hozzáférni a bankokban zárolt vagyonhoz, megkezdeni a tető nélkül maradt székház és a némi bevételt jelentő bérházak felújítását, és újraindítani az MTA működését. Voinovich igyekezett felmérni a károkat, a kisajátított földeknek legalább ingóságait (állatállományt, gépeket éppúgy, mint

a kastélyok műkincseit) menekíteni. Minisztereknél, államtitkároknál kilincsel, a Közellátási Tanáccsal alkudozott, a bankok nyakára járt. A felújítási és működési költségek mellett próbált pénzt szerezni Lenin és Sztálin műveinek magyar nyelvű kiadására is, melyre 1945 nyarán érkezett felszólítás a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól.¹⁹

Az anyagi talpra állásnál is súlyosabb kihívást jelentett a főtitkár és az intézmény egésze számára az új – és folyton változó – politikai-hatalmi viszonyok közepette az Akadémia presztízsének és működésének megőrzése. A nemcsak konzervatívnak, de reakciónak is tekintett Akadémia vezetősége azonnal felismerte a változás szükségességét és belső megújulási folyamatot kezdeményezett, melynek középpontjában a „haladó” természettudományok előtérbe helyezése, illetve a tagok és a vezetőség személyi összetételének a közvélemény előtt elfogadhatóvá tétele volt. Felmerült egyebek között – Szent-Györgyi Albert javaslatára – a teljes tagság lemondása,²⁰ és a külön igazoló eljárás kérése is. Voinovich igazolása 1945 augusztusában zajlott. Bár nem érkezett ellene semmilyen bejelentés, az Ellenőrző Bizottság egyik tagja – dr. Bier Lily – bementése szerint a főtitkár rajta volt a háborús bűnösök listáján, mivel részt vett a nyilas Felsőházi Tagok Nemzeti Szövetségében. Az augusztus 28-i folytatólagos ülés tisztázta Voinovichot e vád alól, és megállapította, hogy a főtitkár a nyilas hatalomátvételt követően már nem jelent meg az országgyűlésben.²¹

A KIÉPÜLŐ DIKTATÚRA SZORÍTÁSÁBAN

1945-től Voinovich Géza időről időre a kommunista sajtó célkeresztjébe került, meglehetősen változatos témákban. Már áprilisban tollhegyre tűzte a parasztpárti *Szabad Szó* mint a nyilasokkal együttműködő József főherceg „szárnysegédjét”, aki „hagyta elpusztulni” Arany János kézíratait, s aki az Akadémia vagyonát saját kedvteléseire fordította.²² Rendre érték támadások a Kisfaludy Társaság és a Petőfi Társaság vezetése kapcsán is – melyekben a háború után tovább elnökölt – azok avított szemlélete miatt.²³ Több ízben

kritizálták a már említett Lenin- és Sztálin-művek magyar kiadásának elmulasztásáért („nem teljesíti a minisztertanács utasítását”),²⁴ a „reakciós” felolvasások meghirdetése miatt (a lassú ügymenetű Akadémia időnként nem tudott lépést tartani a tagjai elleni hirtelen karaktergyilkosságokkal),²⁵ és a székház „fényűző” felújítása is gyarapította a bűnlajstromot.²⁶ Mindezek a Voinovich, és személyében az Akadémia ellen intézett, 1945 és 1949 között zajló támadások állandósították a félelmet és a bizonytalanságot.

1947-ben a fasiszta könyvek beszolgáltatása kapcsán kerekedett (nem csak sajtó-) hisztéria az Akadémia körül, melynek hullámveréseit Voinovich igyekezett csillapítani Révai Józsefnél éppúgy, mint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban. Minden erőfeszítése ellenére végül az elismert tudós főkönyvtárnok, Melich János állásába került az MTA igazgatótanácsa szerint ártatlan félreértésnek minősülő ügy.²⁷ Utóda nemsokára a minisztérium éléről leköszönő Keresztury Dezső lett.

Gyanítható, hogy e tapasztalatok is formálták Voinovich viselkedését az Akadémia átszervezése, helyesebben megmaradása körül folyó játszmában. Az 1945 májusától 1949 októberéig zajló fordulatokban, intrikákban és reformbizottsági javaslatokban bővelkedő eseménysor részletezése nem lehet e tanulmány tárgya. Voinovich bár folyamatosan jelen volt, részt vett a tárgyalásokon, de azokat nem alakította érdemben. Ebben az Akadémia elnökeinek jutott fontosabb szerep, Kornis Gyula és Moór Gyula rövid regnálása után Kodály Zoltán, valamint alelnökként, 1947-es emigrációjáig Szent-Györgyi Albert exponálta magát, de a „megoldást” végül a szovjet elvtársak szállították.

Az egymást követő korabeli kormányok álláspontja sokáig nem volt világos az Akadémiával kapcsolatban. Ez érzékelhető volt az anyagi „kiéheztetésben”, és a kommunista hatalom erősödésével párhuzamosan a teljes mellőzésben. A „fordulat évében” a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) rákapcsolt az Akadémia körüli huzavona végleges lezárására is. 1948 nyarán, az MDP közvetlen ellenőrzése

alatt álló, Gerő Ernő vezette Magyar Tudományos Tanács megalakulásával nyilvánvalóvá vált, hogy Rákosiék az MTA helyett új alapokra helyeznék a szocialista tudomány irányítását. Kodály és Voinovich a látványos mellőzést aktív kapcsolatkereséssel, újabb reformjavaslatokkal próbálta ellensúlyozni, „az Akadémia aktivizálódási vágya sok esetben lehetlenné tette a párt passzív magatartását” – állapította meg a pártközpont számára készült jelentés.²⁸

Kétségtől ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a kommunista hatalom végül nem söpörte félre a nagy múltú intézményt, ám megmentéséhez ez még nem lett volna elég. A végső szót a szovjet tudományos akadémia mondta ki, egyértelműen Gerő értésére adva, hogy magyarországi partnerének csak a Magyar Tudományos Akadémiát tekintti.²⁹ Az Akadémia „átszervezése” így a Tudományos Tanács és az MTA egyesítésével valósult meg, a „reakciós” akadémikusok (mintegy 150 fő)³⁰ kizárásával vagy szavazati joguk megvonásával, az osztályok átszervezésével és új, – úgy mond – „demokratikus” alapszabály elfogadtatásával. Mindezzel az 1949. október 31-i ülésen szembesültek az akadémikusok. Kodállal és Voinovichcsal „már” 27-én, az igazgatótanáccsal 28-án ismertették a terv részleteit.³¹

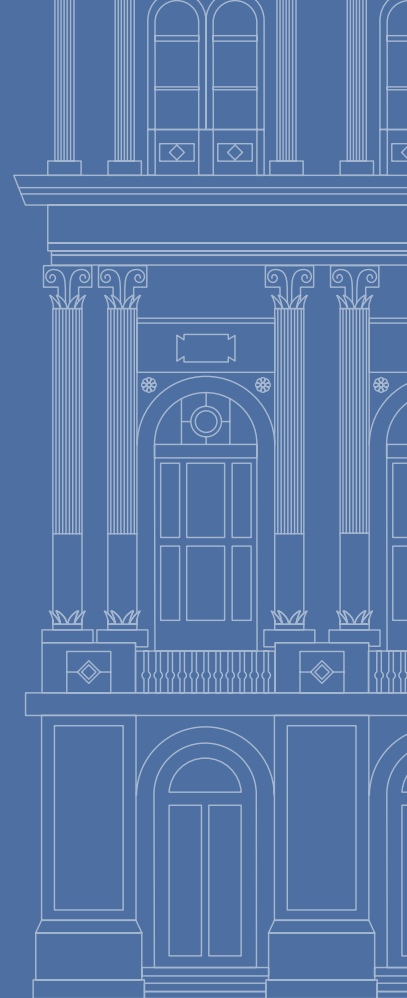
Voinovich utóda a főtitkári pozícióban Alexits György matematikus, az „átszervezés” fő motorja lett. Rákosinak írt beszámolója szerint Voinovich nagy segítségére volt a pártnak az igazgatótanács és az akadémikusok félrevezetésében, a puccsszerű „átszervezés” és a tagkizárás lebonyolításában. Cserébe ő maga – az eredeti tervekkel ellentétben – megtarthatta akadémiai tagságát.³² Tény, hogy Voinovich az „átszervezés” után vezető beosztást nem, de 1950-től élete végéig, 1952-ig, busás megrendeléseket kapott az Akadémiától Arany János összes műveinek kritikai kiadására.³³ Hátralevő éveiben – az MTA Arany János utcai lakásában – ezen, a tudományos munkásságának minden bizonnyal legtöbbet hivatkozott művén dolgozott.³⁴

Dévényi Anna

JEGYZETEK

- 1 Voinovich Géza állampolgársága ügyében írt levelek 1938. MTA KIK KRKGY Ms. 5452/112.
- 2 Révai: Írók – könyvek – kiadók, II. 78.
- 3 Schöpflin: Voinovich Géza könyve, 189–194.
- 4 Révai: Írók – könyvek – kiadók, II. 257.; *Vasárnapi Ujság* 52 (1905) 31. sz. 501.
- 5 Dániel: Köztes világ.
- 6 Gajdó (szerk.): *Magyar színháztörténet*, 758.
- 7 Uo. 256–258., 262–263.
- 8 Halmi: *Fejek*, 111–112.
- 9 Kálmán C.: Dísz-funkciók, 47–48.
- 10 Uo. 48.
- 11 Erről bővebben Dévényi: *Nemzetnevelés parafrázisok*.
- 12 Jegyzőkönyv az MTA 1935. november 7-én tartott elegyes üléséről. MTA KIK KRKGY RAL 1030/1935.
- 13 Pach (főszerk.): *Másfél évszázad*, 283–284.
- 14 Voinovich Géza életrajzai. MTA KIK KRKGY Ms. 1/80.; Jegyzőkönyv az MTA Igazgatótanácsának 1941. november 14-én tartott üléséről Uo. K 1351.
- 15 Igazgatótanácsi jegyzőkönyvek 1934–1945. MTA KIK KRKGY K 1349., K 1350., K 1351.
- 16 *AÉ* 54 (1946) 9.; Voinovich akadémiai főtítkár tündöklése és hanyatlása *Szabad Szó* 1945. április 22. 2.
- 17 Vizi: Az „Orsós-ügy”, 326–328.
- 18 Jegyzőkönyv az MTA 1945. március hó 7-én tartott elegyes gyűléséről. MTA KIK KRKGY RAL 20/1945.
- 19 Jegyzőkönyv az MTA igazgatótanácsa 1945. november 19-én tartott üléséről. MTA KIK KRKGY K 1351.
- 20 Dalos: *Kodály Zoltán*, 7.
- 21 Igazolóbizottsági iratok. MTA KIK KRKGY RAL 40/1945.
- 22 Voinovich akadémiai főtítkár tündöklése és hanyatlása. *Szabad Szó* 1945. április 22. 2.; Kornis Gyula az Akadémia új elnöke. *Szabad Szó* 1945. április 5. 4. Lásd még Az Akadémia. *Szabad Nép* 1945. július 22. 3.; Az írók „újjáépítési kölcsönéről”. *Szabadság* 1945. október 7. 4.
- 23 Múltadban nincs öröm, jövődben nincs remény. *Szabadság* 1946. december 6. 4.; Irodalmi ellenforradalom a Kisfaludytársaságban. *Szabadság* 1946. december 25. 4.; A pekárizmus. *Szabadság* 1945. november 18. 4.
- 24 Hol sikkadt el a Sztálin művek kiadása? *Szabadság* 1946. szeptember 26. 3.; Akik nem tudnak megifjodni. *Szabad Nép* 1948. január 25. 8.
- 25 Dalos: *Kodály Zoltán*, 37.
- 26 Vége lesz a pazarlásnak. *Szabad Nép* 1948. december 5. 7.
- 27 Jegyzőkönyv az MTA Igazgatótanácsának 1947. január 25-én, október 10-én, 1948. június 25-én tartott üléseiről MTA KIK KRKGY K 1352.
- 28 Jelentés a pártkollégium számára a Magyar Tudományos Akadémia helyzetéről. Idézi Pótó: Harmadik nekifutásra, 95.
- 29 Uo. 96.; Dalos: *Kodály Zoltán*, 39.
- 30 Pótó: Harmadik nekifutásra, 107–108.
- 31 Uo. 103.
- 32 Jelentés Rákosi elvtárs számára az akadémiai tárgyalások jelenlegi, eddigi eredményeiről, 1949. október 29. Készítette: Alexits György. Idézi Pótó: Harmadik nekifutásra, 105.
- 33 Voinovich Géza szerződése az Akadémiai Kiadóval Arany János kritikai kiadásával kapcsolatban. MTA KIK KRKGY Ms. 4/28–36.
- 34 *Arany János összes művei*. Kiad. Voinovich Géza (I–VI. köt.). Szerk. Keresztury Dezső (VII–XVI. köt.), Korompay H. János (XVII–XIX. köt.). Bp., 1951–2015.

Alexits György

Alexits György

Az Akadémia „botcsinálta diktátorja”¹

Alexits György elméleti matematikus tudományos és oktatói pályája külföldön, emigrációban indult, így Bukarestben, Kolozsvárott, Bécsben is megfordult. 1948-ban lett akadémikus a Magyar Kommunista Párt protezsáltjaként, majd a Magyar Tudományos Akadémia szovjetizálásának egyik fő mozgatórugója lett. A kiválasztásában fontos szempont lehetett párthűsége, megbízhatósága és kellő befolyása is. Majd egy év alatt véghez vitte a kikényszerített átalakítást, de miután az sem a párt, sem a tudományos közösség elismerését nem váltotta ki – 1950-ben lemondott főtitkári tisztségéről. Bár a tudományos életben kisebb tisztségeket továbbra is betöltött, az 1956-os forradalom és szabadságharc alatt tanúsított magatartása miatt akadémiai tisztséget többé nem viselt.

Budapest, 1899. január 5.

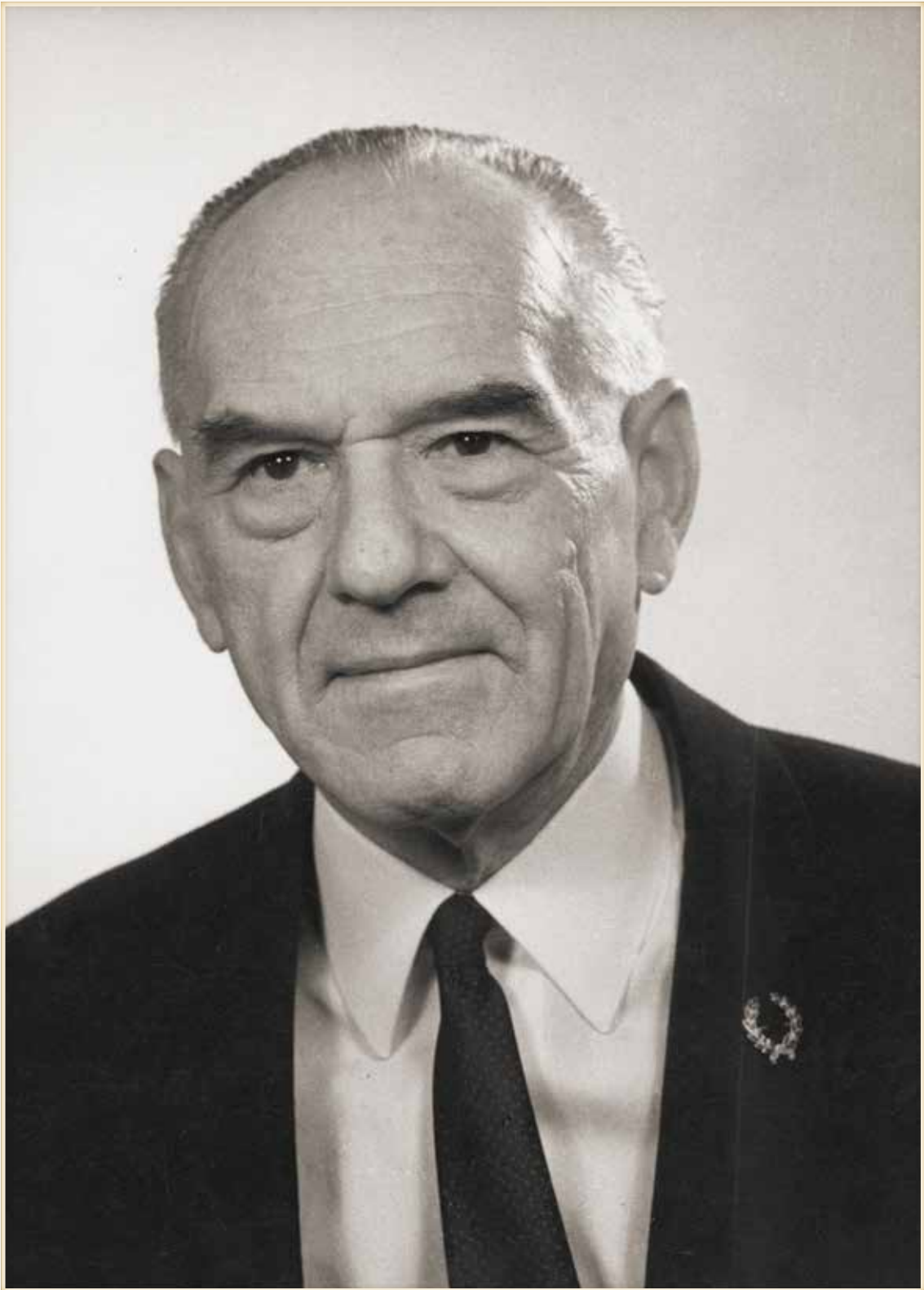
Budapest, 1978. október 14.

1949. november 29. –
1950. december 2.

II/10. Alexits György
Ismeretlen fényképész felvétele
1977

AZ ELMÉLETI MATEMATIKA KÉPVISELŐJEKÉNT

Alexits György² 1917–1919 között a Pázmány Péter Tudományegyetemen tanult, ám a Tanácsköztársaság alatt kifejtett tevékenysége miatt emigrációba kényszerült. Tudományos pályafutása így a grazi tudományegyetemen indult, itt szerzett matematika–fizika szakos tanári oklevelet. Kutatási területe ekkor az elméleti fizika volt, doktori értekezésében a Laplace-féle differenciálegyenlet megoldásaival kapcsolatos felvetéseket vizsgálta. Magyarországon sokáig nem taníthatott a felsőoktatásban, 1926–1927-ben a bukaresti Ferdinánd Tudományegyetem Matematika Tanszékén tanársegéd volt, 1940–1941-ben Kolozsvárott, a Ferenc József Tudományegyetemen előadóként dolgozott. 1928-ban kapott engedélyt a tanári oklevél megszerzésére, 1929-től matematika–fizika szakos tanár lett. Ekkor már kutatómunkát is végzett, aminek eredményeképp meghívást kapott a bécsi egyetemre, illetve előadásokat tartott a budapesti Műegyetemen. Doktorátusát 1939-ben Kolozsvárott honosíttatta, majd a Műegyetemen habilitált, 1943-tól egyetemi tanárként dolgozott. A későbbiekben a matematika több részterületével, valós függvénytannal, görbeelmélettel, ortogonális sorfejtések és a függvényapproximációk elméletével, valamint metrikus geometriával is foglalkozott. Legjelentősebb eredményeit a Fourier-analízis kapcsán érte el, amely az 1940-es évektől foglalkoztatta.

Az elméleti matematika történetében alapvető fontosságú az általa kiépített, a Banach-terek elméletét felhasználó approximáció módszere, akárcsak az úgynevezett multiplikatív függvényrendszerek elmélete, amely a valószínűségszámítás alkalmazásainak új területeit indította el.

Hazai egyetemi karrierje szintén az 1940-es években kezdődött, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen (1945 után Budapesti Műszaki Egyetemen), ahol

kisebbségi megszakításokkal 1972-ig oktatott. 1950-től a Vegyészmérnöki Kar Matematika Tanszékének vezetője lett.

1948. július 2-től lett az Akadémia levelező tagja, 1948 novemberétől az igazgatótanácsába is bekerült. Rendes taggá az átszervezéskor – ennek okán ajánlások nélkül – 1949. október 31-én vált. 1949 végétől az Akadémia elnökségének tagja és főtitkára, 1955–1956 között a III. Matematikai és Fizikai Tudományok Osztályának elnökeként tevékenykedett. 1967-től kezdve a Matematikai Kutatóintézet tudományos főmunkatársa, majd osztályvezetője, végül tanácsadója volt. Az 1960-as években a Buenos Aires-i és a Salt Lake City-i Egyetem vendégprofesszoraként működött. A matematika mellett annak története is foglalkoztatta, Bolyai János születésének 150. évfordulóján jelent meg Bolyai Jánosról szóló kötete.³

AZ ÁTALAKULÁS VÉGREHAJTÓJA, A MAGYAR TUDOMÁNYOS TANÁCS FŐTITKÁRA

Alexits György neve elválaszthatatlan a Magyar Tudományos Akadémia szovjet típusúvá való átszervezésétől. A matematikus már az első, tudományos kutatás átalakítására létrejött szervezet, az 1948 nyarán megalakult Magyar Kommunista Párt Tudományos Bizottságának tagja volt mint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára.⁴ A bizottság által fogalmazott, a Magyar Tudományos Tanács (MTT) felállításáról szóló törvényjavaslat alapján létesített testület elnöke Gerő Ernő közlekedésügyi miniszter, az ügyvezető titkár Alexits György lett, aki egyben elnökségi tag is volt. A matematikus több szempontból is megfelelőnek bizonyult a feladatra: kommunista tudós volt, jártas a műszaki és természettudományos területeken is. A kultuszminisztériumban pedig már bizonyította párthűségét és megbízhatóságát, valamint tekintélyéből adódó befolyásosságát.⁵

A Tudományos Tanács operatív szervként legfontosabb feladatait: a tudományos élet központi tervrendszerbe illesztését, a marxista-leninista ideológia elfogadtatását, a politikai tisztogatást és az autonómia megszüntetését előkészítette és részben keresztül is vitte. Ennek egyik mozgatórugója az Alexits vezette titkárság, a másik a pártkolégium volt.⁶ Alexits azonban nem volt a legbelső „beavatót” körök tagja, nem volt döntéshozó, csupán a háttérben, főként Gerő Ernő és a párt vezető testületei által kitűzött célok végrehajtója.⁷ A gyakorlat azt mutatta, hogy a matematikus a legtöbb kérdésben előzetesen Gerő Ernővel egyeztetett.⁸ Bár a főtitkár tevékenységét bizalmatlanság övezte, „megfelelőbb” értelmiségi káderek hiányában leváltása nem került napirendre, sőt Gerő Alexits-szel akarta a fordulatot végrehajtani.⁹ Az átszervezés forgatókönyvét ennek megfelelően a főtitkár irányításával dolgozták ki. Az általa készített terveket alapként használva, a részletek kidolgozására felállított ideiglenes bizottság (melynek Gerő Ernő és Révai József is tagja volt) javaslatát Alexits az MDP Titkársága október 19-i ülésén ismertette.¹⁰ Az „újjászervezett” testület 1949. november 29-én tartotta első közgyűlését, a tisztújítás keretein belül Alexits Györgyöt választották főtitkárrá. Az országgyűlés 1949. december 15-én fogadta el az új akadémiai törvényt, és ezzel egyidejűleg megszüntette a Magyar Tudományos Tanácsot.¹¹ Az autonómia elvesztése mellett a kizárások és a rendes tagok tanácskozó tagokká történő visszaminősítése is súlyosan érintette az Akadémiát, melynek következményeként a tagok száma 257-ről 131 főre csökkent.¹²

AZ MTA FŐTITKÁRA A KOMMUNISTÁK SZOLGÁLATÁBAN

Alexits György akadémiai főtitkárságának közvetlen előzménye a matematikus és az MTT munkájának rossz minősítése volt, amit Kiss Károly, az MDP Káderosztályának vezetője fogalmazott meg Gerő Ernőnek december végi feljegyzésében.¹³ Kiss kifogásolta a munkaszervezés hiányát, valamint hogy idejének jelentős részét „szellemes diskurá-

lással” töltötte. Erdős Tamás – biológus, az MTT, majd az átszervezés után az MTA Titkári Hivatal vezetője –, a helyetese vitte az ügyek oroszlánrészét – ellenőrizetlenül. Szerinte Alexits félt a párttól (sokszor hozta szóba az Andrássy út 60.-at), ugyanakkor gyakran pártellenes hangot ütött meg. Mindemellett magánélete sem volt kifogástalan. „[...] minden problémája önmaga körül forog, komoly munkát nem végez [...]” Hozzátette továbbá, hogy Alexits és Erdős elvtársak támadják az Országos Káderosztályt.¹⁴ Gerő Révai Józsefnek megjegyzéseivel továbbküldött feljegyzéséből világos, hogy egyetértett Kiss kritikájával. Lezögezte, hogy Erdős Tamást egy-két hónapon belül el kell távolítani, általánosságban pedig az Akadémia vezetése és pártirányítása megoldatlan.¹⁵

Az Alexits vezette titkárság feladata volt az Akadémia osztályai által megállapított (az MTT-től örökölt ötéves terv fő célkitűzései alapján) tudományos tervek kidolgozása, végrehajtása, megszervezése, az adminisztráció és technikai ügyek lebonyolítása.¹⁶ Ennek érdekében kéthetente főtitkári értekezletet tartottak.¹⁷ Kiépültek operatív szervként a szaktitkárok vezette szakosztályok, ügyviteli, gazdasági ellenőrzési részlegek. A hivatal apparátusát felduzzasztották, az igényelt 247 státusból 178 főt engedélyeztek.

Erdős Tamás már 1950. február 2-án utalt feljegyzésében a titkárság leterheltségére, problémáira.¹⁸ Az okok között volt az erőteljes központosítás, az önállóság helyett a pártszervekkel és minisztériumokkal, bizonyos kérdésekben (például a kiküldetések ügyében) az Államvédelmi Hatósággal¹⁹ való folyamatos – gyakran hónapokig elhúzódó – egyeztetés, illetve a titkárságra, s általában az Akadémiára hárult többletfeladatok ellátása. A kialakulófélben lévő hivatalban zűrzavaros állapotok uralkodtak, az Akadémia székházának felújítása zajlott, a költségvetés elfogadása csúszásban volt, a forrásokhoz az év első felében nem fértek hozzá, aminek következtében olyan jelentős beruházások akadoztak, mint például a Központi Fizikai Kutatóintézet (KFKI) kivitelezési munkálatai. A kutatóintézet szervezése, tervezési munkálatai 1949-ben indultak, 1950-ben folytatták, az ötéves terv

keretében valósult volna meg. Az ütemezés azonban csúszott, és csak az év végén történt előrelépés.²⁰ A tudományos folyóirat- és könyvkiadás megszervezésében sem történt előrelépés.²¹

A párt 1950 júniusában kezdett foglalkozni a kialakult helyzettel. A belső szervezeti hibák közül a legsúlyosabb a pártvezetés és az elvi vezetés szinte teljes hiánya volt. A „párt szavát” háromnegyed részben Alexits György, egynegyed részben pedig Rusznyák István jelentette. Ők egyeztettek az illetékes párttagokkal különböző kérdésekben. A legjobb kommunista akadémikusok (például Andics Erzsébet, Molnár Erik) egyáltalán nem, vagy alig vettek részt a munkában. A főtitkárra hárult az egész szervezeti munka mellett, hogy tudományos munkáján kívül két egyetemen kellett tanítania, szerkesztette az *Akadémiai Értesítőt*, részt vett a párt- és állami bizottságok munkájában, tagja volt a Bolyai János Matematikai Társulat elnökségének és matematikai folyóiratok szerkesztőbizottságának.²²

Az MDP Titkársága 1950. július 5-i ülésén a főtitkár ügye is napirendre került. Megállapították, hogy az Akadémia vezetése nem a megfelelő káderek kezében van. Az ülésen kimondták, hogy egy hónapon belül gondoskodni kell a főtitkár leváltásáról. Az okok között szerepelt, hogy az eredmények mellett a hibák domináltak, melynek okozója a matematikus „tehetetlensége” volt. A titkári hivatal valóságos „kis-akadémiaként” funkcionált: lebecsülték a tudósokat és a minisztériumok tudományos szervezőmunkáját. Úgy tűnt, hogy az Akadémia mértéktelenül kiterjesztette irányítási és ellenőrzési hatáskörét. Varga Jenő Szovjetunióban élő magyar közgazdász, a Szovjet Tudományos Akadémia tagja véleményéből kiderül, hogy Alexits beismerte a problémák egy részét, tudta, hogy nincs állandó pártirányítás, az elnökség összetételével sem volt elégedett. Fiatal kommunisták beválasztását az Akadémiába – tudományos súlytalanságuk miatt – azonban ellenezte. Varga a főtitkár helyére az 1950. év végi tisztújító közgyűlésen megválasztandó új, megbízható kommunista vezető javasolt.²³

A FŐTITKÁR LEMONDÁSA

Alexits György rövid, egyéves hivatali ideje alatt zajlott le a szervezeti átalakulás. Sikerült végigvinni az MTT keretein belül kezdeményezett, majd az Akadémia által véglegesített aspiránsrendszer bevezetését. A tudományos káderutánpótlás biztosítására szovjet mintára 1950. szeptember 26-án jelent meg az 1950. évi 44. törvényerejű rendelet az új rendszerű tudományos fokozat bevezetése és elnyerésének szabályozása tárgyában.²⁴ A hidegháború légkörében megrendezték az első Magyar Matematikai Kongresszust, amely az első olyan nemzetközi tanácskozás volt, ami a kutatás kiemelt szerepét reprezentálta, de amelyre elsősorban Kína, a Szovjetunió és csatlós államai tudósait hívták meg.²⁵ A főtitkár vezetése alatt indult az MTA 125 éves jubileuma alkalmából különböző rendezvények, például 1950. november végén az Akadémiai nagyhét újraszervezése. Befejeződött az MTA épületének helyreállítása. Elinult az Akadémia és tudomány népszerűsítésének,²⁶ valamint a kutatóintézetek hálózatának tervezése is.²⁷

Főtitkári tevékenységének megítélése nehéz, munkájával sem a tudományos közeg, sem a párt nem volt elégedett. A forradalom és szabadságharc alatt tanúsított magatartása miatt fegyelmi eljárás során írásbeli megrovásban részesült. Alexits az ellenforradalmat forradalomnak minősítette. Az Akadémia elnöksége 1957 augusztusában felmentette elnökségi és osztályvezetői tagsága alól.²⁸

A főtitkár 1950 júniusában egészségi állapotára és kimerültségre hivatkozva három-négy hetes alpesi üdülés engedélyezését kérte.²⁹ Ősszel, Erdős Tamás leváltását követően szinte lemondásáig helyettes nélkül dolgozott, októberben még nem volt betöltve az ügyvezető titkári pozíció.³⁰ Alexits minden bizonnyal értesült leváltásának szándékáról, végül az 1950. november 16-i elnökségi ülésen mondott le, távozását a közgyűlés december 2-án fogadta el – egyúttal megválasztották elnökségi tagnak.³¹ Igaz, a határozat csak egy évre szólt, a matematikus többé nem töltött be semmilyen akadémiai tisztséget.

JEGYZETEK

- 1 A forrás szerint Alexits saját magát nevezte így. MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. MDP Titkárság ülésének jegyzőkönyve. 1950. július 5. Varga Jenő: A Tudományos Akadémia gyöngesége.
- 2 Életéről lásd Tandori: Megemlékezés, 78.; Magyar Életrajzi Lexikon <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/a-a-744F8/alexits-gyorgy-745A5/>. (A letöltés ideje: 2022. november 30.)
- 3 Alexits György szakmai pályafutásáról lásd Palló (szerk.): *Akadémiai album II.*; Nagy (szerk.): *Magyar tudóslexikon*, 118–119.
- 4 Pótó: Harmadik nekifutásra, 80.
- 5 Huszár: *A hatalom rejtett dimenziói*, 35.
- 6 Pótó: Harmadik nekifutásra, 84.
- 7 Huszár: *A hatalom rejtett dimenziói*, 35.
- 8 Pótó: Harmadik nekifutásra, 85.
- 9 Huszár: *A hatalom rejtett dimenziói*, 108–109.
- 10 Uo. 226.
- 11 *AÉ* 57 (1949) 481. sz. Szerk. Alexits György. Jegyzőkönyv a Magyar Tudományos Akadémia 1949. november 29-én tartott közgyűléséről. 1949. évi XXVII. törvény a Magyar Tudományos Akadémiáról. 14–18.
- 12 Baráth–Feitl (szerk.): *Kérdések és válaszok*, 229.
- 13 Huszár: *A hatalom rejtett dimenziói*, 279.; 1949. évi XXVII. tv.
- 14 Huszár: *A hatalom rejtett dimenziói*, 281.
- 15 Uo. 283.
- 16 AL 5. Főtitkár (Alexits) 1/8. Az MTA Titkári Hivatalának ügyrendje. 1950.
- 17 AL 5. Főtitkár (Alexits) 2/9. Az MTA első főtitkári értekezletének határozatai. 1950. január 20.
- 18 AL 5. Főtitkár (Alexits) 1/8. Feljegyzés a Titkári Hivatal ideiglenes beosztásáról. 1950. február.
- 19 AL 5. Főtitkár (Alexits) 3/1. Alexits György körlevele az osztályvezetők és szaktitkárok számára. 1950. június 20.
- 20 AL 5. Főtitkár (Alexits) 1/12. KFKI tervezési iratai.
- 21 AL 5. Főtitkár (Alexits) 1/9. Tudományos Folyóirat Kiadó N. V. és a Tudományos Könyvkiadó N. V. ügyében folytatott levelezés.
- 22 AL 5. Főtitkár (Alexits) 2/14. Előterjesztés a Párt Agitációs és Propaganda Kollégiumának az MTA tárgyában. 1950. június. Aláírás nélkül.
- 23 MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. MDP Titkárság ülésének jegyzőkönyve. 1950. július 5. Varga Jenő: A Tudományos Akadémia gyöngesége.
- 24 1950. évi 44. tvr. In: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye* I. Bp., 1951. 142.
- 25 Az I. Magyar Matematikai Kongresszus. *Szabad Nép* 1950. augusztus 27.
- 26 AL 5. Főtitkár (Alexits) 2/18. Számozás nélküli iratok. Dr. Szőke Sándor javaslatai az Akadémia intézménye népszerűsítésére. 1950. március 11.
- 27 AL 5. Főtitkár (Alexits) 2/14. Alkalmazott Matematikai Intézet, Biokémiai Intézet, Spektroszkópiai Intézet és Vaakumtechnikai Laboratórium is létesült.
- 28 AL 151. Elnökségi ülések 5/13/3. 1957. november 22-i ülés. 2. napirend: Javaslat a fegyelmi ügyekkel kapcsolatos állásfoglalásra.
- 29 AL 5. Főtitkár (Alexits) 3/1. Számozás nélküli iratok. Alexits György feljegyzése Horváth Márton elvtárs számára. 1950. június 10.
- 30 AL 5. Főtitkár (Alexits) 2/15. Rusznyák István és Patkós Tamás, a személyzeti osztály vezetője által jegyzett dokumentum az 1950. október 10-i pártkollégiumi ülésre. Az MTA Titkári Hivatalának káderproblémái.
- 31 AL 151. Elnökségi ülések 5/13/3. 1957. november 22-i ülés. 2. napirend: Javaslat a fegyelmi ügyekkel kapcsolatos állásfoglalásra.

Erdey-Grúz Tibor

Erdey Grúz Tibor

A háromszoros főtitkár

A főtitkárságot megelőzően Erdey-Grúz már számos tisztséget viselt, 1947–1949 között az MTA Matematikai, Fizikai, Kémiai és Műszaki Tudományok Osztályának osztálytitkára, illetve 1949 novembere és 1950 decembere között az MTA Elnökségének tagja volt. Háromszor választották meg főtitkárnak: 1950 végén, 1956, majd 1964 tavaszán. Ezt követően 1970-től egészen az 1976-ban bekövetkezett haláláig a Magyar Tudományos Akadémiát elnökként irányította. Erdey-Grúz olyan időszak után vált az Akadémia meghatározó személyiségévé, amikor azt a megszűnés fenyegette, és 1976-ban egy virágzó intézményt hagyott maga után. Az Akadémia soha korábban nem rendelkezett annyi intézettel, kiképzett és foglalkoztatott kutatóval, mint ezekben az években. A pártirányítás és a kor ideológiája végig befolyásolta – főleg – a társadalomtudományok művelését, de az 1950-es években még más területeket (genetikát, kibernetikát) is érintett.

Budapest, 1902. október 27.

Budapest, 1976. augusztus 16.

1950. december 2. – 1953. május 30.
1956. május 30. – 1957. december 20.
1964. április 24. – 1970. február 5.

II/11. Erdey-Grúz Tibor
Ismeretlen fényképész felvétele
1976

Mindazonáltal a pártvezetés fontosnak tartotta és a lehetőségekhez képest kiemelten finanszírozta az oktatást és a kutatást, amit az Akadémia is kihasznált.

A „LEGKEMÉNYEBB IDŐK” FŐTITKÁRA

1949-ben megszületett a Magyar Tudományos Akadémiáról szóló 1949. évi XXVII. törvény. E szerint az Akadémia ügyeit az elnök a főtitkárral együtt vitte, a főtitkár gondoskodott az elnökség és a közgyűlés határozatainak végrehajtásáról, felügyelte az Akadémia működését. Rusznyák István elnök 1950. december 2-án terjesztette elő az elnökség javaslatát az MTA évi rendes közgyűlésén, Erdey-Grúz Tibor főtitkárrá választásáról. Hozzászólás nélkül, 33 igen és 2 nem szavazattal tették meg főtitkárnak. Erdey-Grúz megválasztását követő beszédében az Akadémia nagyjainak szellemét említette és Bessenyei Györgyöt idézte: „Az ország boldogságának egyik legfőbb eszköze a tudomány – ez minél közönségesebb a lakosok között, az ország is annál boldogabb!”¹

Erdey-Grúz főtitkárnak való megválasztásában nagy szerepet játszhatott az, hogy már korábbi tisztségeiben bizonyította jó szervezőképességét, és hogy osztálytitkárként és elnökségi tagként betervezett munkaanyagai, hozzászólásai tárgyszerűek és használhatóak voltak. Erdey-Grúz 1949 decemberében ideiglenesen már ellátott főtitkári feladatokat Alexits György betegsége idején. 1950 márciusában szintén ő helyettesítette a külföldi útja miatt távollevő főtitkárt. A november 16-i elnökségi ülésen Alexits őt javasolta főtitkárnak maga helyett, amit az elnökség el is fogadott.² Nyilvánvalóan a politikai megbízhatóságát is megfélelőnek ítélték. A fentiek mellett páratlan munkabírása volt, ami megmutatkozott a későbbi miniszteri és még további két főtitkári megbízatásában is. Erdey-Grúznak ebben a periódusban fel kellett állítani egy működőképes szervezetet az Akadémián. Ez vonatkozott az osztálystruk-

túrára, az elburjánzott bizottságok rendbetételére, a kutatóintézetek feladatainak meghatározására, illetve új kutatóintézetek felállításával kapcsolatos munkákra, az Akadémia romos épületének újjáépítésére, a könyv- és folyóirat-kiadásra, az adminisztráció átszervezésére, az éves és az ötéves tudományos terv elkészítésére, és természetesen a számtalan napi személyzeti, technikai, irányítási és adminisztratív probléma megoldására. Tarján Imre akadémikus, a neves biofizikus így írt személyéről:

„Sok minden volt: művelődésügyi miniszter, az Akadémián pedig elnök, főtitkár, talán ő volt az elmúlt évtizedekben hazánkban a kulturális közéletben a legfoglalkoztatottabb személy.

Pontosságához, következetességéhez, fegyelmezettségéhez, rendszeretetéhez, munkabírásához, magas szintű közéleti erkölcsiségéhez legendák fűződnek. Mindezt, mint vezető, másoktól is megkívánta. Azt hiszem, túlzás nélkül igaz, hogy az ő ilyen vagy olyan főnöksége alatt volt a legnagyobb a fegyelem az Akadémián mind a hivatali, mind a testületi vonalon. Sokan vaskalaposnak mondták. Azt hiszem, helytelen a megjelölés: nem maradi, hanem precíz volt, olyan, amilyenek fentebb jellemeztem.”³

Nehezebb kérdés azonban annak megválaszolása, hogy miért fogadta el a megbízást. Lengyel Béla akadémikus így emlékezett: „Már akkor impresszionált óriási munkabírása, puritanizmusa. 1945 után már mint címzetes rendkívüli egyetemi tanár és akadémiai levelező tag, lelkesen vetette be magát a politikába, belépett a kommunista pártba.” Majd a következőképp folytatta: „1953-ban a főtitkárságot miniszteri székkal cserélte fel, és a felsőoktatás legfőbb irányítója és reformere lett. Olykor már azt hittem, hogy opportunizmus hajtja, de erre rácsáfolt azzal, hogy 1956-ban, amikor eszményeiben csalódott, kilépett a pártból és oda, bár kapacitálták, sőt presszionálták is, többé nem lépett vissza.”⁴ 1950-re elszigetelődésünk a nyugati világtól gyakorlatilag teljessé vált, elkezdődött a hideghá-

ború. Ekkor zajlott a koreai háború és a versengés az atom- és a hidrogénbomba fejlesztésében. Az MTA ülésein is nagy hangsúlyt kapott a békeharc, mi több, fokozódott az éberség. Erre utal, hogy az 1951. december 1-jei elnökségi ülés jegyzőkönyvében első ízben jelent meg a „SZIGORÚAN BIZALMAS” pecsét, ami azután szokássá is vált.⁵

A „kemény időszak”, amelyről csak negatívumokat emlegetnek, az MTA fejlődésének bizonyos szempontból az egyik legjobb korszaka volt. Eltekintve attól, hogy az egész országban a félelem légköre uralkodott, az akadémikusok, az egyetemi tanárok, a vezető kutatók társadalmi és anyagi megbecsültsége kiemelkedő volt. Állami beruházásokból épült ki az a kutatóhálózat, amely a következő évtizedekben az Akadémia igazi súlyát adta. A kutatóintézetek ügyében Erdey-Grúznak mint főtitkárnak nagy szerepe volt. A Minisztertanács 1950. augusztus 18-i határozata alapján a Központi Fizikai Kutató Intézet 1950. szeptember 1-jén kezdte meg hivatalos működését. A Központi Kémiai Kutatóintézet létrehozását 1952-ben határozták el, épületeit a Pusztaszeri úton 1978-ig fokozatosan adták át. A Magyar Tudományos Akadémia Alkalmazott Matematikai Intézete 1950. év júniusában alakult. A kutatóintézetek feladata az alapkutatás volt, bár elvárásként fogalmazták meg az ipar és a mezőgazdaság segítségét is. A kutatóhálózat építése mellett növekedett a kutatói, egyetemi oktatói és a hallgatói létszám, valamint szakmai folyóiratok, egyetemi tankönyvek és tudományos könyvek egész sorát adták ki.

VIHAROS MÁSFÉL ÉV - 1956 ÉS 1957

Erdey-Grúz Tibort 1956. július 30-án mentették fel miniszteri tisztségéből. Azonban minisztersége alatt is tagja maradt az MTA elnökségének, tehát tisztában volt az Akadémia törekvéseivel és problémáival. 1956 májusában újra, immár másodjára választották meg a tudós testület főtitkárának. Viharos másfél év következett. Az Akadémia elnöksége 1956. február 4-én megtárgyalta az 1956. évre vonatkozó tudományos tervét, de ez az év a későbbiekben

nem igazán a tudományos kutatásokról szólt. A politika változását jelentette az is, hogy az egyetemeken az államvizsga letétele után az orvosoknak, jogászoknak újra doktori címet adhattak, más szakokon pedig ezt vizsgához és diszsertációhoz kötötték.⁶ Nem meglepő az sem, hogy intenzív levélváltás folyt a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) és az MTA vezetői között különböző ügyekben, így a rehabilitációval, a fizetésemeléssel, sőt prominens, de kegyvesztett párttagok elhelyezésével kapcsolatban is. Erre példa, amikor Szántó Lajos, az MTA Párt Végrehajtó Bizottsága titkára és Erdey-Grúz között arról zajlott a levelezés, hogy párthatározat alapján Farkas Mihályt szeptember 15-től az Akadémiai Kiadónál kívánják elhelyezni, ami ellen Szántó tiltakozott, és mellékelte azt a levelet, amit ez ügyben Orbán Lászlónak, az MDP Központi Vezetősége Tudományos és Köznevelési Osztály vezetőjének írt.⁷ Erdey-Grúz hivatkozott arra, hogy ez kiváltaná a párttag és párttonkívüli munkatársak tiltakozását, mint ahogy történt Jánossyné (sic!), Nagy Imre lánya odahelyezésekor is. Furcsa ügy volt Nagy Imre akadémikussága is.⁸ Október 23-án délelőtt Erdey-Grúz főtitkár még utasította a gazdasági hivatalt, hogy „Nagy Imre rendes tag részére az akadémiai illetményt 1955. június 1-től 1956. október 30-ig folyósítsa.”⁹

A következő napokban, miként a hivatalok és üzemek jelentős részében, az Akadémián sem folyt munka. A bejárás is nehéz és veszélyes volt a harcok miatt. Az utcai harcok elültével, október 30-án többen meg is jelentek az MTA székházában, illetve a hivatalban. E napon alakult meg az MTA központi hivatalának ideiglenes forradalmi bizottsága, valamint az 1956. október 28-i felhívása alapján az MTA Nemzeti Bizottsága, a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága.¹⁰ Október 31-én Erdey-Grúz is bement a hivatalába, és ekkor közölte, hogy lemond a hivataláról. November 9-én írásban is bejelentette, hogy a legközelebbi közgyűlésen hivatalosan is lemond a főtitkári tisztségről. Ezen a napon történt az az esemény is, amelyet többen felrónak Erdey-Grúznak. Nevezetesen azt, hogy október 31-én délelőtt utasítást adott a káderlapok elégetésére. Erre egyébként az Akadémia elnöksége október 20-án, Nagy

Imre rehabilitálásakor hozott határozatot: „a Magyar Tudományos Akadémia tagjairól, a tudományok doktorairól és kandidátusairól az Akadémia személyzeti nyilvántartásában csupán pontos önéletrajz és a tudós publikációiról, munkahelyeiről, illetve kinevezéseiről, fizetéséről, kiküldetéseiről stb. szóló tárgyi adatok legyenek. Az egyéb káderanyagokat meg kell semmisíteni.” Az Akadémiai Könyvtár ideiglenes forradalmi bizottságának küldöttsége még október 31-én felkereste a főtitkárt az iratmegsemmisítés leállítása céljából. Erdey-Grúz ekkor visszavonta az utasítást. Valószínűleg nem akarta, hogy illetéktelen személyek hozzájussanak az iratokhoz, mert azok tartalmazhattak kényes személyi anyagokat, (jellemzéseket, jelentéseket, fegyelmiket, esetlegesen feljelentéseket), és azokban az időkben, figyelembe véve az előző napon történeteket a következmények kiszámíthatatlanok voltak. Az október 20-ai elnökségi ülés felelősként valóban nem Erdey-Grúzt, hanem Ruzsnyákot és Major Mátét jelölte ki. Határidőnek pedig 1956. december 31-ét. Ruzsnyák helyett ténylegesen Erdey-Grúz intézkedett ilyen ügyekben. Október 20-án még nem lehetett előre látni az eseményeket. Az ügyben végül Bognár Géza főtitkárhelyettes (akkor ténylegesen főtitkár) járt el decemberben, illetve meghosszabbítva a határidőt 1957. január közepéig. Mindebben talán értékelni lehet vezetői kiállását, hiszen azon kevés akadémikusok közé tartozott, akik személyesen megjelentek az Akadémián, miközben személye könnyen célkeresztbe kerülhetett volna. Közben az akadémikusok között aláírásgyűjtés kezdődött, több mint húsz akadémikus azt követelte, hogy távolítsák el a kompromittált vezetőket az Akadémiáról, de közelítőleg ugyanilyen létszámban viszont nyilatkozatot adtak ki arról is, hogy nem ismerik el az Akadémia Nemzeti Bizottmányát.¹¹ Ruzsnyák elnök helyett 1956. november 9-től 1957. január 26-ig Ligeti Lajos alelnök látta el az ügyvezető elnöki teendőket, míg Erdey-Grúz feladatát Bognár Géza helyettes főtitkár vette át. Az 1957. január 26-án megtartott tagértekezlet határozatában méltányolta azokat az okokat, amelyek az elnököt és a főtitkárt lemondásra készítették, de a jelen helyzetben az Akadémia ügyeinek legmegfelelőbb intézése és érdekeinek hatékony meg-

védése érdekében szükségesnek tartották, hogy a közgyűlésig a korábban megválasztott vezetők a tisztségben maradjanak. Erdey-Grúz egészen 1957. december 20-ig látta el a hivatalát.

Emellett a testület tagjai próbáltak lépni a letartóztatottak ügyében. November 17-én az MTA vezetősége és „tagjainak összessége” nevében a letartóztatott egyetemisták érdekében levelet írtak Kádár Jánosnak, a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnökének. Küldtek levelet Kádárnak Nagy Tamás közgazdász azonnali szabadon bocsátásának követelésével is „amíg Nagy Tamás elvtárs és Erdei Ferenc a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja letartóztatásban vannak, nem látjuk biztosítottnak a tudományos és egyetemi oktató munka újrafelvételének feltételeit. Ezt a levelet 13 akadémikus, köztük Erdey-Grúz is aláírta.”¹²

Még főtitkári minőségben írt levelet Erdey-Grúz Biszku Béla belügyminiszternek 1957. március 12-én, rendkívül diplomatikusan tájékoztatást kérve – burkolt számonkéréssel – az MTA Martonvásári Mezőgazdasági Kutatóintézetének munkatársait a martonvásári rendőrség és a székesfehérvári karhatalom által ért atrocitások ügyében.¹³

A HARMADIK FŐTITKÁRI IDŐSZAK: AZ ÉPÍTKEZÉS PERIÓDUSA

1961 és 1964 között a Tudományos és Felsőoktatási Tanács alelnökeként, majd elnökeként az országos távlati tudományos kutatási terv előkészítésének egyik irányítója volt. Az évtized második felében Erdey-Grúz részt vett az MTA újabb szervezeti átalakításának előkészítésében és lebonyolításában. Korábbi főtitkári időszakaihoz képest ez egy nyugodtabb időszak, az építkezés periódusa volt. Jelentősen nőtt az Akadémiára és intézeteire szánt pénz,¹⁴ továbbá fejleszteni kívánták az egyetemeken folyó kutatást is.¹⁵ Ez azért nem volt teljesen problémamentes, hiszen az 1968-as csehszlovákiai eseményekkel az Akadémiának is foglalkozni kellett. Például korlátozták az utazásokat, nem fogadhattak el közvetlen meghívást csehszlovák szervektől.¹⁶

Erdey-Grúz munkája ez időszakban leginkább mégis az akadémiai reformhoz kötődött. Az elnökség az 1969. október 21-i és az október 28-i ülésén vitatta meg, majd fogadta el az Akadémiáról szóló új törvényerejű rendelettervezetet, amit a főtitkár terjesztett az illetékes kormányzati szervek elé. Ebben határoztak a tudományos minősítés reformjáról, amit az elnök terjesztett fel jóváhagyásra. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa által kibocsátott 1969. évi 41. számú törvényerejű rendelete a Magyar Tudományos Akadémiáról rögzítette annak feladatát, hatáskörét, szerveit és intézményeit.¹⁷ Az addigi hatásköri öszszemosódásokat megszüntetve, kettős vezetést rendelt az Akadémia élére. Az elnököt, mint a tudományos testület vezetőjét, továbbra is a közgyűlés választotta, és tevékenységéért annak volt felelős, a szakigazgatási szerv vezetőjét, a főtitkárt viszont ettől kezdve a kormány nevezte ki és annak is volt felelős. Az 1970. évi akadémiai közgyűlésen még főtitkárként Erdey-Grúz tartotta az elnökség beszámolóját, amelyben kitért a korábbi húsz év történetére: „Az Akadémia kutatóintézetekben dolgozók létszáma 1950 óta mintegy százszorosára, több mint ötezer főre nőtt. Beruházások nélküli kutatási költségvetésünk pedig az 1950. évi egymillió Ft-tal szemben 1969-ben már meghaladta a négyszáz millió Ft-ot, amihez mintegy 300 millió Ft beruházás is járul. A tudományos minősítés 1951-ben kezdődött hazánkban. Jelenleg az MTA állományában dolgozó kutatóknak több

mint 30%-a (mintegy 600 szakember) rendelkezik tudományos fokozattal, ami lényegesen felülmúlja a mintegy 14%-os országos átlagot.”¹⁸ Erdey-Grúz büszkén ismertethette a fejlődést, mert e folyamatban ő oroszánrészt vállalt. Lengyel Béla, aki 1964-től a Kémiai Osztály titkári, majd elnöki tisztét töltötte be, és tizenkét éven keresztül tanúja volt Erdey-Grúz főtitkári, majd elnöki tevékenységének, ezt írta: „1964-ben Erdey-Grúz, aki akkor a Kémiai Tudományok Osztályának titkára (1959. január 30. – 1964. május 25.) volt és a főtitkári posztra volt kiszemelve, rábeszél arra, hogy vállaljam el az osztálytitkárságot. Mint az osztálytitkára, az [MTA] elnökségi tagja is lettem. Az elnökségi ülések minden hónap utolsó keddjén voltak, és legalábbis nekem, családias jellegűnek tünnek. Nem volt ülésrend, az elnöklő Rusznyákon és a balján ülő Erdey-Grúz főtitkáron, jobbján helyet foglaló Ligeti alelnökön kívül mindenki oda ült, ahol helyet talált.

Az üléseknek egyébként Erdey-Grúz volt a lelke, aki órákon át, a fáradtság szinte minden jele nélkül vitte a szót, előterjesztett, hozzászólt, érvelt, vitatkozott, csak a határozatok kimondása maradt Rusznyákra.”¹⁹

Inzelt György

JEGYZETEK

- 1 CIX. Nagygyűlés. A Magyar Tudományos Akadémia évi rendes közgyűlése. 1950. december 2. Jegyzőkönyv. *AE* 57 (1950) 102–103.
- 2 AL 3. Elnök (Rusznayák) 1/1/1. Rendkívüli elnökségi ülés. 1950. november 16.
- 3 Tarján: Valahol, 562–565.
- 4 Lengyel Béla visszaemlékezései, 1989.
- 5 AL 3. Elnök (Rusznayák) 1/1, 1/2. Elnökségi iratok. 1951.
- 6 AL 5. Főtitkár (Erdey-Grúz) 21/2. A Magyar Dolgozók Pártja és az MTA közötti levelezés 1956. Hegedüs András feljegyzése a Politikai Bizottságnak, Erdey-Grúz Tibor javításával. 1956. augusztus 28.
- 7 AL 5. Főtitkár (Erdey-Grúz) 21/2. A Magyar Dolgozók Pártja és az MTA közötti levelezés. 1956. 89B/1956. Szántó Lajos MTA PVB titkár és Erdey-Grúz között zajlott levelezés. 1956. szeptember 6.
- 8 AL 3. Elnök (Rusznayák) 4/7/1. Jegyzőkönyv az MTA elnökség 1956. október 20-ai üléséről.
- 9 AL 3. Elnök (Rusznayák) 4/7/1. Erdey-Grúz Tibor főtitkár feljegyzése Biacsi Imre részére. 1956. október 23.
- 10 Az 1956-as eseményekre vonatkozóan lásd Póttó: 1956 az Akadémián, 53–90.
- 11 AL 3. Elnök (Rusznayák) 47/4.; 36/1/2. Jegyzőkönyv a Magyar Tudományos Akadémián 1956. november 3-án tartott tagértekezletről; Távolítsák el a kompromittált vezetőket a Tudományos Akadémiáról! *Népakarat* 1956. november 2.; Akadémikusok nem ismerik el az Akadémia Nemzeti Bizottmányát. *Magyar Nemzet* 1956. november 2.
- 12 AL 5. Főtitkár (Erdey-Grúz) 22/1. 42-F/56. Levél Kádárnak 1956. november 12-én.
- 13 AL 5. Főtitkár (Erdey-Grúz) 23/2. 433-F/1957. Erdey-Grúz levele Biszku Bélának 1957. március 12-én.
- 14 AL 5. Főtitkár (Erdey-Grúz) 54/2. XVIIb. Főtitkárhelyettesi értekezlet. 1968. szeptember 26. Az MTA IV. ötéves tervének beruházásairól.
- 15 AL 5. Főtitkár (Erdey-Grúz) 54/2. XVIIb. Főtitkárhelyettesi értekezlet. 1968. január 19. Az egyetemeken folyó tudományos kutatás helyzetéről.
- 16 AL 5. Főtitkár (Erdey-Grúz) 54/6. XIXc. Óvári Miklós 1968. július 30-ai levele Erdey-Grúz Tibornak.
- 17 Benda (főszerk.): *Magyarország történeti kronológiája* IV. 1983. 1135.
- 18 Erdey-Grúz: Beszámoló, 145–154.
- 19 Lengyel Béla visszaemlékezései, 1989.

Osztrovszki György

Lechner

„Az ipar mindig szívügye volt”

Az erdélyi származású Osztrovszki György mozgalmas életpályája során a gazdaságirányítás hazai és nemzetközi szervezeteiben töltött be vezető pozíciókat. Ezek szorosan kapcsolódtak tudományos kutatói érdeklődéséhez, melynek középpontjában az energiahordozók termelése és felhasználása, valamint a nemzetközi munkamegosztás és a termelés kooperációja állt.

ÚJRA VEGYÉSZMÉRNÖK A FŐTITKÁRI POSZTON

Osztrovszki György az Országos Tervhivatal (OT) elnökhelyettesi posztjáról került Erdey-Grúz Tibor főtitkár helyére, aki felsőoktatási miniszteri megbízást

Kolozsvár, 1914. március 28.

Budapest, 1988. október 15

1953. május 30. –
1955. május 28.

II/12. Osztrovszki György
G. Fábri Zsuzsa felvétele
1984

kapott. A vegyészmérnök végzettségű Osztrovszki György az OT-ban a nehézipari területért volt felelős, korábban pedig a szénbányászat irányításában szerzett tapasztalatokat. 1949-ben lett levelező tag.

Az MTA megbízott főtitkáraként 1953. február 14-én kezdte tevékenységét.¹ Három héttel később, március 5-én érkezett a hír Sztálin haláláról. Az Elnökség gyorsan reagált, és március 7-én délutánra az MTA Dísztermébe gyászgyűlést hívott össze.² Ezt követően a tavasz a május 25-én kezdődő akadémiai nagygyűlés és közgyűlés előkészületeivel telt.³

1953. május 30-án, a közgyűlésen került sor a főtitkár megválasztására. A jelölőbizottság elnöke, Szádeczky-Kardoss Elemér így indokolta a megbízott főtitkár véglegesítésére tett javaslatot: „A Magyar Tudományos Akadémia legnagyobb és legszebb feladatát teljesíti, amikor mind nagyobb részt vállal a hazánk szocialista építésében döntő műszaki és rokon tudományágak irányításában és legnehezebb kérdéseinek aktív megoldásában. Akadémiánk e feladatokat legjobban akkor végezheti, ha főtitkári teendőit olyan szakember látja el, aki az ország jelenlegi kulcsponthelyzetének ismeretében, e feladatokat irányító tudományos kérdések szervezésében, tudományos szükségletei felmérésében egyaránt járatos. Akadémiánk Elnökségét is nyilván e szempontok vezették, amikor a főtitkári széknek az eddigi kitűnő főtitkárunk felsőoktatási miniszterre ki nevezése következtében történt megüresedésével Osztrovszki Györgyöt, az Akadémia levelező tagját bízta meg a főtitkári feladatok végzésével. Az azóta eltelt negyedév alatt Osztrovszki György az ország szocialista építésében döntő tudományágakban való széleskörű tájékozottságával, hozzáértésével, nagy szervezőkészségével és munkaerejével, valamint a különböző tudományágak páratlan támogatásával máris bizonyította, hogy méltó e rendkívül fontos megbízatásra. Mindezek alapján indokoltnak látjuk javasolni a Közgyűlésnek, hogy Osztrovszki György levelező tagot válassza meg a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárává.”⁴

Ezt követően ismertették a jelölt életrajzát is. „Kolozsvárott 1914-ben született és ugyanott kezdte meg főis-

kolai tanulmányait, majd Bukarestben 1940-ben szerezte meg vegyészmérnöki képesítését. Elsősorban a vegyi gépek szerkesztésével és elektrokémiával foglalkozott. Tanulmányai befejezése után a Magyar Általános Kőszénbánya tatabányai alumíniumkohójánál dolgozott 1940-től 1946-ig. Az izzóolvadékok elektrokémiájával foglalkozva figyelmét mindinkább az anódeffektus kötötte le, amivel kapcsolatos laboratóriumi kérdéseket a Charlottenburgi Műegyetem Elektrokémiai Tanszékén dolgozta ki. Az anódeffektushoz hasonló jelenséget sikerült katódeffektus formájában előállítania. 1946–1948-ig a tatabányai szénbányászat, illetve annak ipari üzemei vezetését látta el. Ennek kapcsán egyre több termelési ág műszaki kérdéseit volt módjában megismernie. 1948-tól 1950-ig az alapanyag-termelés területén dolgozott minisztériumi vezetői munkakörben. 1950-től 1953-ig az Országos Tervhivatalban a Bánya- és Energiaügyi, a Vegyipari és a Műszaki Fejlesztési Főosztály munkájával és a tudományos tervezés kérdéseivel foglalkozott elnökhelyettesi minőségben. 1949-ben a Magyar Tudományos Tanács, majd Tudományos Akadémia Műszaki Tudományok Osztálya levelező tagjává választotta, 1953. február 14-én pedig az Akadémia Elnöksége megbízta a főtitkári teendők ellátásával. Osztrovszki György külföldön is számos tudományos vonatkozású, népgazdaságilag nagy fontosságú tárgyalást folytatott. Tehetségével kiérdemelte, gyorsan felfelé ívelő pályája során végzett eddigi sokoldalú eredményes munkásságában is biztosítékát láthatjuk, hogy a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárának nagyfontosságú tisztségét is eredményesen fogja betölteni.”⁵

Egyetlen terület, a politikai tevékenység maradt ki az ismertetésből, pedig Osztrovszki György már a kolozsvári egyetemen bekapcsolódott a baloldali diákmozgalomba, majd a román kommunista pártnak is tagja lett. 1944-ben Magyarországon csatlakozott az illegális kommunista párt tatabányai sejtjéhez. A Magyar Kommunista Párt mind az 1945-ös, mind az 1947-es választáson indította, s ezekben az években parlamenti képviselőként is tevékenykedett.

A főtitkári jelölőbizottság elnöke utalt Osztrovszki sikeres külföldi tárgyalásaira. Diplomáciai érzékére nagy szükség volt az elkövetkező évek során, hiszen a szovjet,

s ezzel összefüggésben a hazai „nagypolitika” rövid idő alatt két alkalommal is – Nagy Imre miniszterelnöki kinevezésekor, majd a félreállításakor – 180 fokos fordulatot vett.

VÁLTOZÁSOK A POLITIKÁBAN ÉS A TUDOMÁNYBAN - AZ AKADÉMIA FELADATAINAK ÚJRAGONDOLÁSA

Miközben a május végi akadémiai nagygyűlés fókuszában Sztálin „utolsó zseniális művének” (*A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban*) dicsőítése állt, addig Moszkvában az új kollektív vezetés tagjai egyre erőteljesebb kritikával illették a sztálini politika több elemét. Erről 1953. június 13–16. között a Moszkvában tárgyaló magyar párt- és kormánydelegáció is részletes tájékoztatást kapott.⁶ Rákosi Mátyás kemény bírálóiban részesült, s meg kellett osztania az addig egy kézben összpontosított hatalmát. Így lett miniszterelnök Nagy Imre. Az ország közvéleménye július 4-én a miniszterelnöki bemutatkozó beszédből értesült az „új szakasz” nagy horderejű változásairól. A gazdaságpolitikai fordulat, a törvénysértések felülvizsgálata mellett Nagy Imre beszédében kitért az értelmiségi politikában szükséges változásokra is. „Sajnos még mindig előfordul, [...], hogy a szellemi munka, és általában az értelmiség, különösen a régi értelmiség nem részesül kellő megbecsülésben. [...] bizalmatlanság alapján, vagy indokolatlan tisztogatások során, nem egyszer a népi demokráciához méltatlan módon bánnak jószándékú értelmiségiekkel, megfosztják őket annak lehetőségétől, hogy tudásukat a maguk szakterületén hasznosítsák az ország javára. A kormány erős kézzel véget vet az ilyenfajta helytelen és megengedhetetlen eljárásnak és eltökélt szándéka a jogos sérelmeket orvosolni.”⁷

Ez olyan üzenet volt, amely szólt a Magyar Tudományos Akadémiának is, hiszen az 1949-es szovjet mintájú átszervezése során az addigi 257 tag közül mindössze 102 rendes és levelező, valamint egy tiszteleti tagot választottak újra.⁸ Hamarosan kiderült, hogy Nagy Imre valóban igényt tart a „régie értelmiség” szakértelmére, közülük többeket

bevont abba a reformmunkálatba, melynek célja a mezőgazdaság-fejlesztési program kidolgozása volt.⁹ Az is új kihívás elé állította az Akadémiát, hogy a műszaki tudományok addigi túlsúlyának ellensúlyozása érdekében a pártközpont szorgalmazni kezdte, hogy az MTA-nak a társadalomtudományok bázisává kell válnia.¹⁰

Az elnökségi ülések jegyzőkönyveiben ugyanakkor nincs nyoma annak, hogy a vezető testület összegezte volna az új kormányprogramból az Akadémiára háruló feladatokat. Nem meglepő hát, hogy az 1954. évi akadémiai nagygyűlésen Nagy Imre miniszterelnök bevezető előadása már határozott és sürgető felszólítást tartalmazott. „Azok a fő irányelvek, amelyeket pártunk III. kongresszusa elfogadott, azt a követelményt támasztják a tudományos kutatómunkával szemben, hogy a lehető leggyorsabban álljon át azokra a feladatokra, amelyek az új szakaszból folynak. A pártkongresszus az elért tudományos eredmények méltatása mellett komoly hiányosságokat is feltárt, melyeknek kiküszöbölése nagy feladat elé állítja a Tudományos Akadémiát.”¹¹ Az MTA fő feladatai között első helyen a mezőgazdasági tudományos kutatómunkát említette. E célra az 1953. évi 3,4 millió forinttal szemben 1954-ben 8 millió forint szerepelt a költségvetésben. Míg az addigi fő fejlesztési területre, a műszaki fejlesztéssel kapcsolatos kutatásokra csupán feleannyi, körülbelül 4 millió forint jutott. Nagy Imre a sürgős feladatok között említette a közgazdaságtudomány terén mutatkozó elmaradás felszámolását, hozzátéve, hogy a kormány a közeljövőben közgazdaságtudományi kutatóintézet létesít, s egyúttal tudományos folyóiratot indít.¹²

Habár a miniszterelnök bevezető előadása a tudomány növekvő költségvetési támogatására helyezte a hangsúlyt, a főtitkári beszámoló több példát is hozott arra, hogy a tizenhat akadémiai kutatóintézet anyagi és személyi szükségleteit nem minden esetben sikerült kielégíteni az előző évben.

Emellett még két kérdésben fogalmazott meg a főtitkár komoly kritikát az MTA nevében. Az egyik az elmélet és a gyakorlat oly sokszor hangoztatott egységével állt kapcsolatban. „Gyakran előfordul, hogy tudományos ku-

tatóink olyan kérdésekkel foglalkoznak, amelyek nem tartoznak feladatkörükbe. Egyetemi tanszékeket vezető akadémikusaink, akik elvi kutatások terén kiemelkedő eredményeket érnek el, a gyakorlattal való kapcsolatot abban látják, hogy üzemi, laboratóriumi kérdéseket oldanak meg munkatársaikkal. A mezőgazdasági kutatókat sok esetben olyan operatív feladatokra veszik igénybe, amelyeket közgazdász szakembereknek kellene elvégezniük, mint például a gabonavetések szorgalmazása, az aratás ellenőrzése. Helytelen, hogy a minisztériumok, üzemek és társadalmi egyesületek a tudomány és a gyakorlat kapcsolatának címe alatt megkívánják tudósaink részvételét a sorozatos értekezleteken. Az említett hiányosságok nemcsak az elmélet és gyakorlat fogalmának vulgarizálását jelentik, hanem fokozzák tudósaink amúgyis jelentős elfoglaltságát is.”¹³

A másik téma az MTA és az állami szervek kapcsolatára vonatkozott. „Nem alakult ki az elmúlt év folyamán az állami szervekkel szorosabb kapcsolat, amelynek hiányát már minisztériumaink is kezdik érezni. Akadémiánkon az egyes tudományokat illetően több olyan határozat, javaslat született, amely komoly segítséget nyújtott volna az egyes minisztériumok munkájában, azonban ezt nem használták fel, sőt túlnyomó többségben nem is reflektáltak az Akadémia segítő készségére.

Tudományos Akadémiánk további eredményes munkáját, népgazdaságunk segítését csak úgy tudja folytatni, ha az állami szervek és az Akadémia között szoros kapcsolat épül ki.”¹⁴

Az utolsó mondat lényegében megelőlegezte annak a minisztertanácsi határozatnak a lényegét, amely egy hónappal később a tudományos kutatás legfelsőbb irányításáról rendelkezett. Az Akadémia feladatai a következőképpen lettek újragondolva: „A Magyar Tudományos Akadémiának mint a magyar tudomány legfelsőbb szervének

feladata az egész magyar tudományos kutatás elvi irányítása, a kutatómunka összehangolása, továbbá a tudományos munka és a gyakorlati élet alkotó együttműködésének biztosítása.”¹⁵ Az Akadémia feladata maradt továbbra is az ország öt éves tudományos kutatási tervének elkészítése és ennek alapján az éves tudományos kutatási terv meghatározása, az országos tudományos kutatási irányelveknek a kidolgozása. Ezeknek a feladatoknak a megoldásába az Országos Tervhivatal kapcsolódott be kormányzati szerveként, ezen feladatok ellátását a határozat szerint az Akadémia az Országos Tervhivatallal egyetértésben végezte ezután. A kormány elé csak az országos tudományos irányelvek kerültek jóváhagyásra. A határozat kötelezte valamennyi kutatóhellyel rendelkező minisztériumot öt éves, valamint éves kutatási terv kidolgozására, amelyet a miniszter az Országos Tervhivatal és az Akadémia elnökével egyetértésben készít el.

A határozat az Akadémia tervezési rendszerének új elemeként bevezette az úgynevezett kiemelt akadémiai témákat. Az indoklás így szólt: „Az Akadémia nem rendelkezik feladatai maradéktalan elvégzéséhez elegendő intézeti hálózattal, ezért szükséges, hogy célkitűzéseinek jelentős része a minisztériumok felügyelete alá tartozó intézményekben – a kiemelt akadémiai témákon keresztül – nyerjenek megoldást.”¹⁶

A határozat hozzájárult annak a hatásköri bizonytalanságnak a felszámolásához, amely az Akadémia és a minisztériumok közötti együttműködésben évenként keresztül zavarólag hatott. Az Akadémia foglalkozott ugyan a második öt éves kutatási terv

kidolgozásával, ennek kapcsán együttműködött a különböző minisztériumokkal, kutatótervező tevékenységét azonban fokozatosan a kiemelt akadémiai témákra, saját intézetei munkájára összpontosította, és közvetett úton igyekezett irányítani az országban folyó tudományos kutatásokat.

ÚJ MEGBÍZÁS ÉS LEMONDÁS

1954–1955 fordulóján az Akadémia vezetősége és az osztályok nagy energiákkal készültek a „felszabadulás” 10. évfordulójának megünneplésére és *A magyar tudomány 10 éve* című jubileumi kötet összeállítására. Osztrovszki György azonban 1955 elején új megbízást kapott a kormánytól. Néhány hónapig még ellátta a főtitkári feladatokat, de eközben az újabb politikai irányváltás az Akadémiára is hatással volt. Sokat elárul, hogy Nagy Imrét nemcsak a kormány éléről távolították el, hanem az Akadémia tagjai közül is kizárták.¹⁷

Osztrovszki György a hivatalos lemondólevelét végül május 10-én küldte el Rusznyák István elnöknek. A következő öt évben Magyarország helyettes KGST-képviselőjeként Moszkvában tevékenykedett. Hazatérése után az Országos Tervhivatal alelnöke lett, s 1964-től 1967-ig az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság elnökhelyettesi posztját is betöltötte. 1967 és 1970 között újabb moszkvai kiküldetés várta, a KGST-titkárság egyik titkárhelyettese-

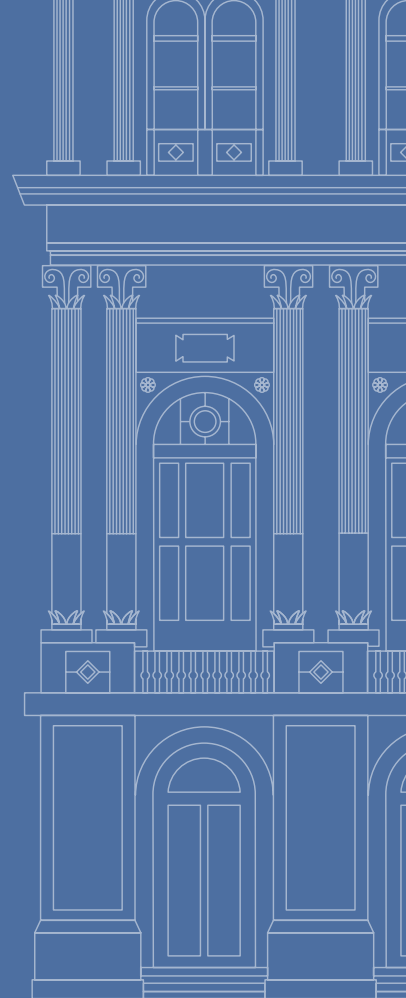
ként három évet töltött a Szovjetunióban. Az említett feladatkörök, valamint az energiahordozó-termelésre és -felhasználásra irányuló kutatásai között több érintkezési terület volt, így ezekben az években is számos tanulmányt publikált. 1976-ban lett az MTA rendes tagja. Elnöke volt az MTA Ipargazdasági Bizottságának. Itteni tevékenységéről így emlékezett meg Láng István: „Az ipar mindig szívügye volt, óriási – hazai és nemzetközi – ipar tapasztalatai predestinálták is erre a feladatra. A bizottság minden ülésén ott volt; minden programjának, ajánlásának formálásában részt vett. E bizottságot a kutatás és a gyakorlat közötti élő kapcsolat olyan fórumának tekintette, amelyre a kutatások orientálásában és értékelésében, valamint a gyakorlati munka segítésében, tudományos megalapozásában különleges felelősség hárul.”¹⁸ Az Országos Atomenergia Bizottság vezetésében is évtizedekig részt vett: 1980-ig elnökként, majd alelnökként tevékenykedett 1988-ban bekövetkezett haláláig.

Varga Zsuzsanna

JEGYZETEK

- 1 AL 151. Elnökségi ülések 2/3/1. Az 1953. február 14-i elnökségi ülés jegyzőkönyve.
- 2 AL 151. Elnökségi ülések 2/4/1. Az 1953. március 7-i elnökségi ülés jegyzőkönyve.
- 3 A Tudományos Akadémia nagygyűlése elé. Írta: Osztrovszki György, a Magyar Tudományos Akadémia mb. főtítkára. *Szabad Nép* 1953. május 24. 3.
- 4 *AÉ* 60 (1953) 498. sz. 201.
- 5 Uo. 202.
- 6 T. Varga: Jegyzőkönyv, 234–269.
- 7 A kormány programja az országgyűlés előtt. *Szabad Nép* 1953. július 5. 2.
- 8 Péteri: Születésnap ajándék, 18–35.
- 9 Nagy: Agrártudósaink, 402–428.
- 10 Kónya: Az Akadémia újjáalakulása, 379–382.
- 11 *Szabad Nép* 1954. június 15. 2.
- 12 Uo.
- 13 *AÉ* 61 (1954) 504. sz. 130.
- 14 Uo. 135.
- 15 2072/1954. Mt. sz. hat., Határozatok Tára, 1954. július 21., 26. sz.
- 16 Uo.
- 17 Rainer M.: *Nagy Imre*, 508–511.
- 18 Láng: Osztrovszki György, 59.

Bognár Rezső

Bognár Rezső

„...a bürokrácia elleni harcnak is alapvető kérdése: a harc az időért”

A hódmezővásárhelyi származású Bognár Rezső pályafutását döntően befolyásolta az a közel másfél évtized, amelyet Zemplén Géza professzor tanszékén töltött a Műegyetemen. A későbbiekben tudományos és oktatói pályafutása Debrecenben teljesedett ki. Itteni kutatásai során a mákalkaloidok és az antibiotikumok szerkezetének felderítésével, szintézisével és szerkezetmódosításával foglalkozott. Intézetszervezőként, intézetvezetőként nagy figyelmet fordított az alapkutatások és az alkalmazott ipari kutatások közötti kapcsolatok fejlesztésére.

Hódmezővásárhely, 1913. március 7.

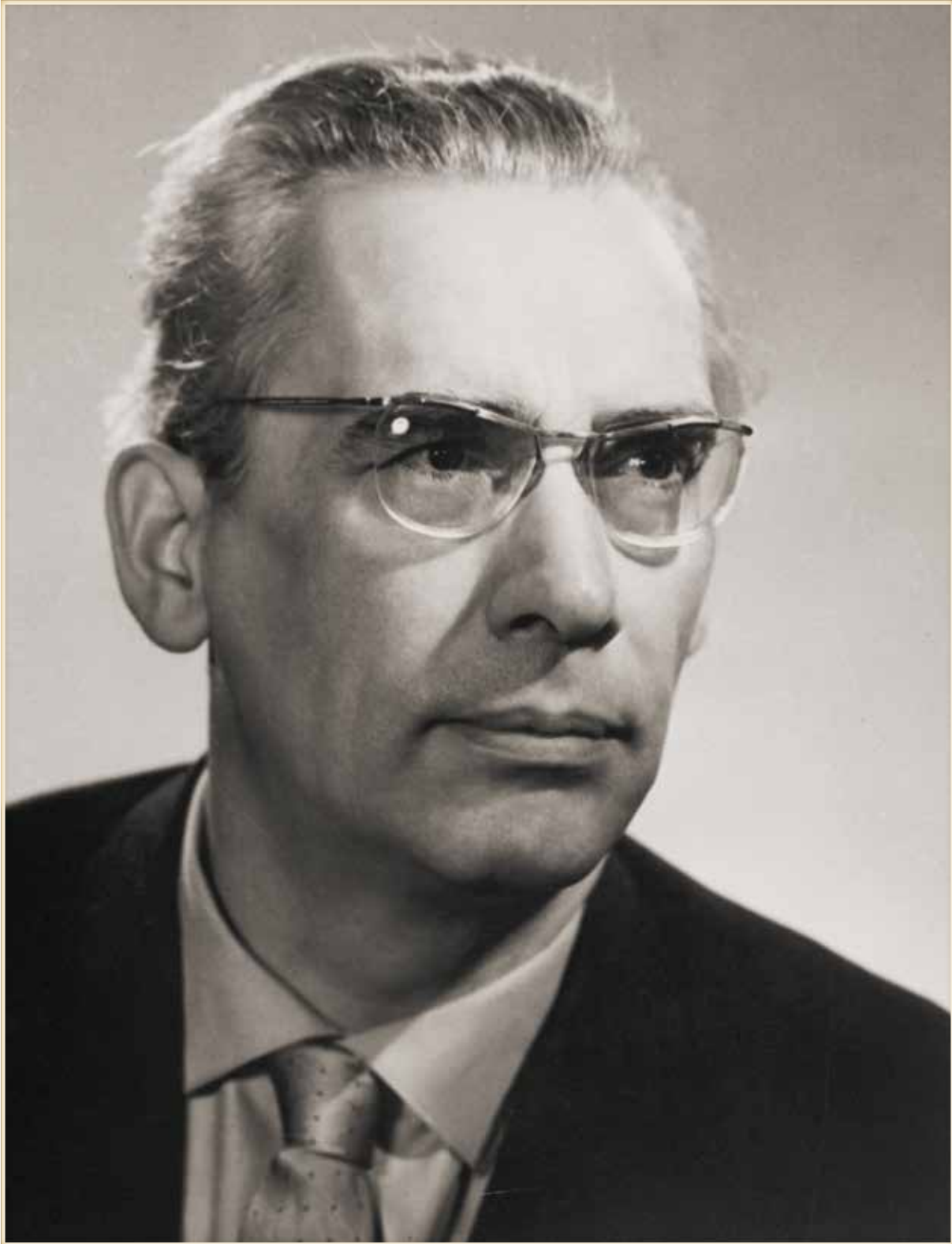
Budapest, 1990. február 4.

1955. május 28. –
1956. május 30.

II/13. Bognár Rezső
Ismeretlen fényképész felvétele
1970

ÚJ FŐTITKÁR AZ ELNÖK MEGHÍVÁSÁRA

„1945-től 1948-ig a Bpesti Műegyetem teljesen tönkrement Szerves Kémiai Intézetének újjáépítésén és újjászervezésén dolgoztam; 1948–50-ben a Tud. Tanács, majd az Akadémia Vegyész csoportjának, majd Osztályának szervezésével és beindításával foglalkoztam. 1950. szept.-től a debreceni egyetem Szerves Kémiai Intézetének a semmiből való megteremtésén, korszerűvé fejlesztésén dolgoztam és a kezdő munkatársakat neveltem. Eközben 1951-től 1954-ig, három éven keresztül az Egyetem rektora voltam. [...] Debreceni tartózkodásom óta az Intézetemből kikerült kb. 40 dolgozat, egy kisebb könyv I. kötete és az itteni üzemekkel (Tiszavasvári Alkaloida-Gyár, Hajdúsági Gyógyszergyár) felvett és eredményeket is felmutató kapcsolat igazolja, hogy nem végeztem ezen a munkahelyen hiábavaló munkát.”¹

Ezek a sorok egy 1955. február végi levélből valók, amelyben Bognár Rezső röviden áttekintette 1945 utáni tevékenységének főbb területeit. A vegyész-mérnöki végzettségű Bognár Rezső kutatói pályafutása a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen, Zemplén Géza professzor Szerves Kémiai Intézetében indult, ahol tanársegédként a szénhidrátok és flavonoidok kémiájával kezdett foglalkozni. Doktori fokozatát 1941-ben szerezte. Az MTA 1948-ban levelező, majd 1953-ban rendes tagjává választotta. Időközben oktatási tevékenységének helyszíne Budapestről Debrecenbe helyeződött. A váltást hosszú távra tervezte, így a családja is átköltözött.²

Ebben a helyzetben, 1955 elején kereste meg őt Ruzsnyák István, az MTA elnöke azzal, hogy a távozó főtitkár, Osztrovszki György helyére hívja. A fenti idézet abból a levélből származik, amelyben Bognár Rezső a Debreceni Egyetemhez való elköteleződésére, megkezdett kutatásaira hivatkozva próbálta elhárítani a megtisztelő felkérést.³ Sem a levél címzettje, Andics Erzsébet, az MDP KV Tudományos és Kulturális Osztály vezetője, sem Ruzsnyák István nem adta fel, hogy megnyerje Bognár Rezsőt erre a posztra. Az egyeztetések során előtérbe került egy olyan tehermentesítő megoldás, amely révén az új főtitkárnak nem kellett volna az egész hetet Budapesten tölteni. A már

korábban tervbe vett főtitkárhelyettesi poszt létrehozása kapott így lendületet. 1955 elején Ruzsnyák Istvánnak már volt jelöltje is erre.⁴ Végül mégsem ez valósult meg, hanem a főtitkári feladatok delegálása révén három akadémiai titkári posztot alakítottak ki az alábbi munkamegosztással: az egyik titkárt a külügyi ügyek intézésével bízták meg, mivel a Sztálin halála után bekövetkező nemzetközi enyhülés légkörében rendkívül dinamikusán bővültek az MTA nemzetközi kapcsolatai, immár nemcsak keleti, hanem nyugati irányban is; a másik titkár feladatkörébe a szociális ügyek és személyi kérdések, a harmadikéba pedig a pénzügyi, gazdasági kérdések tartoztak. Ehhez az MTA Alapszabályt is módosítani kellett, amire az 1955. májusi közgyűlésen került sor.⁵

Az 1955. évi közgyűlés idejére már világhosszá vált, milyen következményekkel járt az, hogy Nagy Imrét nemcsak felmentették a miniszterelnöki poszt alól, hanem súlyos bírálatban is részesült, s a párt vezető testületeiből is kizárták a „jobboldali opportunisták nézetei” miatt.⁶ Ezzel az „új szakasz” programja is lekerült a napirendről. A Rákosi–Gerő vezetés a szovjet irányvonal változását követve, újra a nehéz- és hadiipar fejlesztésére koncentrált, így a mezőgazdaság és a könnyűipar háttérbe szorult.

Az MTA vezetése így reagált: „Pártunk határozatai Akadémiánk részére is számos új feladatot jelentenek. Foglalkoznunk kell a nehézipar fejlesztésének tudományos kérdéseivel, a magas műszaki kultúra megteremtésével, az élenjáró technika, technológia megvalósításával iparunk, termelésünk minden ágában.”⁷ Ezek a területek kerültek a főtitkári beszámoló fókuszába is.⁸

AZ ALAPSZABÁLY MÓDOSÍTÁSA, A FOLYÓIRAT ÁTALAKÍTÁSA ÉS AZ ÖTÉVES TUDOMÁNYOS TERV ELKÉSZÍTÉSE

A jövőbeli feladatok között szerepelt, hogy a legközelebbi közgyűlésig készüljön el az Akadémia Alapszabályának átfogó módosítása. Az indoklás úgy szólt, hogy az államigazgatás területén bevezetett racionalizálási irányelvek

nem érvényesültek kellően az Akadémián, így szükségessé vált az MTA belső szervezetének és irányító tevékenységének felülvizsgálata. A célkitűzések között szerepelt a hálókörök megosztása révén az osztályok teljes önállóságának biztosítása, továbbá – az akadémiai titkárok bevonásával – a bürokratikus központi igazgatás decentralizálása. Az elnökség több alkalommal megvitatta az Akadémiát érintő átalakítási javaslatot.⁹ Az 1956. április 26-ára összehívott rendkívüli közgyűlés a módosításokat elfogadta, és megszavazta az új, módosított Alapszabályt.¹⁰

Az 1955. évi közgyűlésen elhatározott másik feladat, amelyért szintén a főtitkár volt felelős, az *Akadémiai Értesítő* átalakítása volt. 1955 őszére egyetértés alakult ki abban, hogy a hivatalos tájékoztatáson túlmenően olyan magas színvonalú, tudományos igényeket is kielégítő folyóiratot kell létrehozni, amely a tudomány legkülönbözőbb területeiről közöl jelentős tanulmányokat, ismertetéseket; beszámol a magyar tudomány kiemelkedő eredményeiről és egyes tudományterületek olyan kérdéseiről, amelyek a többi tudományágak számára is fontos és hasznos tájékoztatást adnak. A folyóirat feladata maradt, hogy tudósít az Akadémia életéről és tevékenységéről. Elnökségi határozat értelmében a rendszeresen megjelenő folyóirat a *Magyar Tudomány* főcímet kapta és alcímként szerepelt az *Akadémiai Értesítő*.¹¹ Az Akadémia elnöksége a főszerkesztői feladatokkal Trencsényi-Waldapfel Imre akadémikust bízta meg. A szerkesztőbizottságban minden tudományos osztály képviseltette magát; a szerkesztőbizottság elnöke továbbra is a főtitkár maradt. Szimbolikusnak tekinthető, hogy az 1956 elején megjelent 1–3. összevont szám tartalomjegyzéke immár ötnyelvű (magyar, orosz, francia, angol, német) lett.

A főtitkár 1955. évi feladatai közül kiemelendő még egy stratégiai jelentőségű. Gondoskodnia kellett arról, hogy az előkészületben lévő második ötéves tervvel összhangban az MTA elkészítse a második ötéves tudományos tervét. A munkát nehezítette, hogy maguk a „fő irányvonalak” folyamatos

újratervezésben voltak a párt- és állami vezetés szintjén, így csak 1956. április végén kerültek nyilvánosságra.¹² A pártvezetés országos vitát kezdeményezett a tervezetről, demonstrálva ilyen módon is, hogy az SZKP XX. kongresszusa utáni légkörben mennyire a kollektív vezetés elve szerint járnak el. Valódi társadalmi konzultációt azonban nem akartak, ezért nem is hozták nyilvánosságra a szükséges háttér-információkat. Érdemi vita mégis elindult több fórumon, például a Petőfi Körben is, ami nem meglepő a pártvezetéssel szembeni elégedetlenség és bizalmi válság ismeretében.

KRITIKUS FŐTITKÁRI BESZÁMOLÓ 1956-BAN

Az 1956. májusi közgyűlésen a főtitkári beszámolóban is tükröződött ez a korabeli légkör. Bognár Rezső elmondta, hogy a Magyar Tudományos Akadémia osztályai és szakbizottságai, valamint vezetősége is behatóan foglalkozott a közelmúltban a második ötéves terv irányelveinek megvitatásával. Ennek alapján megteszik majd észrevételeiket, bírálatukat és egyben javaslataikat az irányelvekkel kapcsolatban. Hozzátett azonban egy nagyon fontos mondatot: „De ez a terv csak úgy válhat valóban a dolgozók tervévé, ha indokolt észrevételeinket és javaslatainkat figyelembe is veszi a végleges ötéves terv és kérdéseinkre, esetleges kételyeinkre a kellő felvilágosítást és tájékoztatást megkapjuk.”¹³ Majd így folytatta:

„A tudomány művelői, a Magyar Tudományos Akadémia dolgozói tudatosan és céltudatosan vállalják a terv megvalósításával járó feladatokat, ha valóban világosan látják, hogy mily nemes célok érdekében kell összefogni és összpontosítani erőiket, munkakészségüket és munkaképességüket.”¹⁴

A beszámoló későbbi részében a főtitkár nyíltan beszélt arról is, hogy a tervek és megvalósításukhoz nélkülözhetetlen feltételek még nincsenek teljesen összhangban az anyagi lehetőségekkel. „Az előirányzott beruházási öszszegек véleményünk szerint nem biztosítják a korszerű, magasszínvonalú tudományos munkát minden tudományterületen, ahol pedig egyéb adottságaink, elsősorban kiváló szaktudósaink megvannak. A másik nehézségünk, amivel ez év folyamán is többször találkozunk az, hogy a beruházás és költségvetés, illetve létszámkérdések összeegyeztetése nincs kellőképpen kidolgozva. Az Akadémia Elnöksége mindent megtesz, hogy ezeket a nehézségeket megszüntessük részben belső arányosítással, de mivel ez véleményünk szerint csak részmegoldás (sokszor toldozás-foldozás jelleggel), arra kell törekednünk, hogy a tudományok korszerű fejlesztésének és kifejlődésének legszükségesebb anyagi bázisait biztosítsuk.”¹⁵

Az idézetekben megragadható kritikai hangvétel egyértelműen összefügg az SZKP XX. Kongresszusának felszabadító hatásával. A 29 oldalas főtitkári beszámoló több kérdésben közvetlenül is hivatkozott a kongresszus határozataira. „A XX. Kongresszusnak a személyi kultusz káros hatására vonatkozó megállapításai a tudományra is vonatkoznak. [...] Nálunk is tapasztalhattuk, hogy voltak, akik ezt nem értették meg és saját személyük előtérbe helyezésével, saját tudományos csálhatatlanságuk hangoztatásával sokszor olyan légkört teremtettek, amely nem szolgálta a termékeny tudományos viták kialakulását. Voltak és talán még ma is vannak, akik azt hangoztatják, hogy nincs szükség kollektív fórumokra, nyilvános vitákra, mert ők egyedül is meglátják és megfellebbezhetetlenül meg tudják ítélni tudományszakuk különböző problémáit. A tudományos tekintélyekre és iskolákra szükség van, de ez nem jelentheti azt, hogy egy szakteknitély körül kialakult, vagy egy tudós tekintélyének indokolt vagy indokolatlan rendkívüli megnövekedése szinte monopolizálja a tudomány területét. Felül kell tehát vizsgálnunk az Akadémián belül is fellelhető, egyes szakteknitélyek, ki-

sebb-nagyobb exkluzív csoportok szerepét. Annál is inkább szükséges ez, mivel egyre nagyobb és nagyobb feladatok előtt áll a modern tudomány, kiszélesednek és sokrétű, átfogó komplex összefüggések formájában jelentkeznek problémái, feladatai és ilyen szempontból is egyre inkább kidomborodik kollektív jellege és társadalmi funkciója.”

Főtitkári beszámolójában Bognár Rezső a tervek és a megvalósítás feltételeire visszatérve, kitért egy olyan kérdésre is, amelyet Sztálin halála utáni enyhülés légkörében óvatos formában szóvá tettek a kutatók, de országos fórumon még nem kapott ilyen kiemelt figyelmet. „Talán nem látszik elvi kérdésnek, de mégis itt kell felvetni az idővel való takarékoskodás, a bürokrácia és a formális intézkedések elleni harc kérdését. Az idővel való takarékoskosság, az elvégzendő munkához szükséges idő biztosítása a tervek megvalósításának elengedhetetlen feltétele, szinte alapvető kérdése. Véleményem szerint nagyon sok tudománynál ez még fontosabb, mint a szükséges beruházások, műszerek stb. biztosítása. Egyes műszereket sokszor lehet pótolni, bizonyos problémákat a lehetőséghez képest kerülő úton megoldani, de az elveszett időt pótolni nem lehet. Mi pedig sajnos rengeteg időt veszünk és pazarolunk, amikor sokszor egymástól vesszük el az időt hosszú értekezleteinkkel, üléseinkkel vagy akár személyes problémáink részletes taglalásával, és nem gondolunk arra, hogy pótolhatatlan veszteséget okozunk egymásnak, de saját magunknak is. Azt hiszem, a bürokrácia elleni harcnak is alapvető kérdése: a harc az időért. Olyan elintézési módoknak kell kialakulniuk, hogy a hivatalos adminisztratív szervező és egyéb – nem effektív alkotó munkát jelentő – tennivalóinkat a lehető legkevesebb idő alatt, tehát a leg-egyszerűbb módon intézhessük el. Meggyőződésem, hogy mi, akik a tudomány munkásai vagyunk, a valódi, tényleges, effektív szakmai munkánkat tartjuk igazán munkának, és legtöbbször mégis erre tudunk a legkevesebb időt biztosítani, és azt érezzük, hogy külső szervek bürokratikus intézkedései éppen az alkotó munkára nincsenek tekintettel.”¹⁶

ÖSSZEKÖTŐ KAPOCS DEBRECEN ÉS AZ AKADÉMIA KÖZÖTT

Amikor a főtitkári beszámoló elhangzott, Bognár Rezsőt már egy új megbízás várta, a Gyógyszeripari Kutató Intézet igazgatói posztja. A közgyűlésen bejelentették, hogy Bognár Rezső főtitkár új munkaköre miatt a felmentését kérte, s egyúttal megválasztották az utódját: Erdey-Grúz Tibort, aki 1950–1953 között már betöltötte ezt a posztot.¹⁷

Bognár Rezső pályafutása elkövetkező évtizedeiben számos új antibiotikumot fedezett fel, szabadalmaival je-

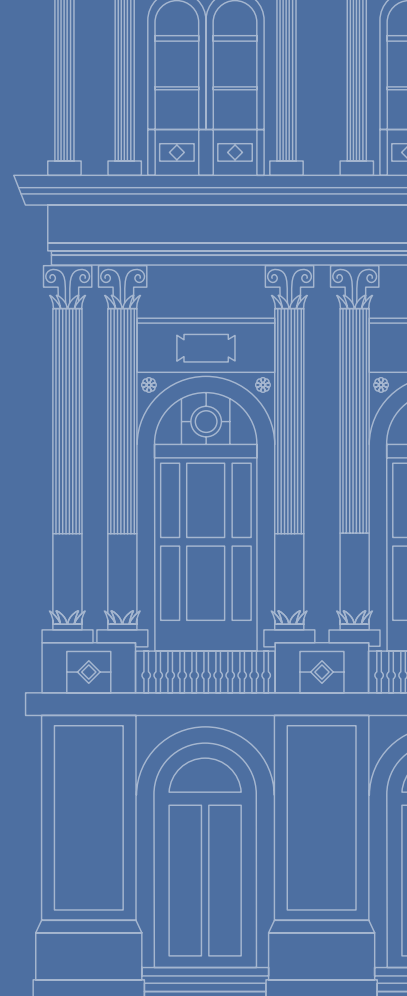
lentősen hozzájárult a magyar gyógyszeripar fejlődéséhez. Hűségese maradt Debrecenhez. Kezdeményezéseivel igyekezett az egyetemi közösség és a város javát szolgálni. Összekötő kapocs maradt Debrecen és az MTA között is, amelyre szép példa, hogy kezdeményezésére alakult meg 1976-ban a Debreceni Akadémiai Bizottság (DAB), amelynek elnöki posztját haláláig betöltötte.¹⁸

Varga Zsuzsanna

JEGYZETEK

- 1 AL 3. Elnök (Rusznayák István) 59/1/2. 008–T–R/1955. Bognár Rezső levele Andics Erzsébetnek. 1955. február 27.
- 2 Lipták: *Bognár Rezső*, 27–45.
- 3 AL 3. Elnök (Rusznayák István) 59/1/2. 008–T–R/1955. Bognár Rezső levele Andics Erzsébetnek. 1955. február 27.
- 4 AL 3. Elnök (Rusznayák István) 59/1/2. 002–T–R/1955. Rusznayák István levele Andics Erzsébetnek. 1955. január 20.
- 5 *AÉ* 62 (1955) 507. sz. 300.
- 6 Jegyzőkönyv az MDP Központi Vezetőség 1955. március 2–4-i üléséről. MNL OL M-KS 276. f. 52. cs. 28. ő. e.
- 7 A Magyar Tudományos Akadémia nagygyűlése elé. Írta: Rusznayák István, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. *Szabad Nép* 1955. május 23. 1.
- 8 Bognár Rezső megbízott főtitkár: Beszámoló az Akadémia munkájáról és feladatairól. *AÉ* 62 (1955) 507. sz. 273–292.
- 9 AL 151. Elnökségi ülések 3/15/1. Az 1955. október 5-i elnökségi ülés jegyzőkönyve; AL 151. Elnökségi ülések 4/1/1. Az 1956. január 16-i elnökségi ülés jegyzőkönyve.
- 10 *MT* 63 (1956) 4–6. sz. 236.
- 11 AL 151. Elnökségi ülések 3/16/1. Az 1955. október 28-i elnökségi ülés jegyzőkönyve.
- 12 Irányelvek a magyar népgazdaság fejlesztésének második ötéves tervéhez. *Szabad Nép* 1956. április 27. 1–4.
- 13 *MT* 63 (1956) 4–6. sz. 225.
- 14 Uo.
- 15 Uo. 253.
- 16 Uo. 251.
- 17 AL 151. Elnökségi ülések 4/9/1. Az 1956. május 24-i elnökségi ülés jegyzőkönyve; AL 3. Elnök (Rusznayák István) 77/3/62. 613/R-1956. Bognár Rezső főtitkár munkaviszonyának megszüntetése, áthelyezése a Gyógyszeripari Kutató Intézethez.
- 18 Sztaricskai: Bognár Rezső, 257–272.

Erdei Ferenc

Erdei Ferenc

Több szerepben nyomot hagyva

„Tudósi és politikusi pályájának olyan egybefonódását állítja elénk Erdei Ferenc életműve, hogy a kettőt lehetetlen elválasztani” – fogalmazott találóan Kulcsár Kálmán.¹ Erdei életművében valóban szétszalazhatatlanul egybefonódott irodalmi, tudományos és politikusi működés, ráadásul e szerepek egyáltalán nem problémamentesen jegecesedtek ki az alábbi témakörök körül: a magyar társadalomszerkezet sajátosságai, a honi településfejlődés és mezőgazdaság kérdései, valamint – élete utolsó szakaszában – a tudománypolitika.

Makó, 1910. december 24.

Budapest, 1971. május 11.

1957. december 20. – 1964. április 24.
1970. február 6. – 1971. május 11. †

II/14. Erdei Ferenc
Ismeretlen fényképész felvétele
20. század első fele

ERDEI FERENC MINT NÉPI SZOCIOGRÁFUS

Erdei Ferenc 1910. december 24-én született Makón, paraszti háttérű hagymakertész családban. Családi szocializációját egyszerre határozták meg a paraszti lét kötöttségei, a forrongó Viharsarok múltja és jelene, valamint a protestáns hagyomány. Személyes habitusát legalább ennyire formálta olthatatlan tudásszomja, eltökélt társadalomreformer hivatástudata és Szabó Dezső radikális társadalomkritikája.² A makói iskolás éveket a szegedi Ferenc József Tudományegyetem követte, ahol az Állam- és Jogtudományi Karon folytatott stúdiumokat. Legnagyobb hatást Horváth Barna jogszociológiája és Surányi-Unger Tivadar gazdaságtudományi órái gyakoroltak rá. A harmincas évek legelejétől jelentek meg a paraszti élet problémáit tárgyaló tanulmányai, miközben bekapcsolódott a Szegedi Fialok Művészeti Kollégiumának falukutató munkájába is. Katonáskodása idején, 1933 májusában a társadalmi rend elleni izgatás vádjával hadbíróóság elé állították és hét hónap fegyházra ítélték. Ezután ausztriai, németországi, hollandiai és svájci tanulmányutakkal tágította látókörét, majd tapasztalatait a makói hagymás szövetkezet titkáráként igyekezett próbára tenni a gyakorlatban. Mindeközben az írást sem hanyagolta el: 1934-ben látott napvilágot *A makói parasztság társadalomrajza* című dolgozata, mely a kor úttörő jellegű tudományos szociográfiája.

Erdei a *Magyarország felfedezése*-sorozatban megjelenő 1937-es szociográfiájával, a *Futóhomokkal* robbant be a magyar közéletbe. Ebben a lírai hangvételű munkájában elsősorban a Duna–Tisza közti parasztság életét vizsgálta tanulmányai és tapasztalatai alapján. Innentől fogva a népi írók első sorába tartozott: részt vett a Márciusi Front körüli munkálatokban, 1939-ben a Nemzeti Parasztpárt (NPP) megalapításában, s több fontos népi fórum (például a *Válasz*, a *Kelet Népe*, a *Szabad Szó*) munkatársa lett. 1937-től Budapesten, 1939-től Szigetszentmiklóson élt, vagyis a főváros pezsgő szellemi életéből is ki tudta venni a részét. Eklektikus munkamódszerére példa a *Parasztok* (1938) című könyve, mely a földművesrétegek széles horizontú, nemzetközi szakirodalom alapján, történelmi ma-

gyarázóerővel – ugyanakkor irodalmias módon és élményszerűen – megrajzolt tablója. Bár Erdei politikai aspirációi kudarcba fulladtak, írói munkássága ekkoriban, a harmincas évek végén, negyvenes évek elején teljesedett ki. Elsősorban szaktudományos felvérteztségével hozott újat az addig jobbára intuitív módon folytatott honi falukutatásba, jóllehet őt is íróként, nem pedig tudósként tartotta számon ekkoriban a közvélemény.³ Településszociológiai érdeklődését tanúsítja a *Magyar város* (1939), a *Magyar falu* (1940) és a *Magyar tanyák* (1942) című trilógia. A *Magyar faluban* gazdag láttatóerővel és – némiképp a *Futóhomok*hoz hasonlóan – etnocentrikus módon, vagyis a „svábok” és „zsidók” károsnak beállított szerepét egyfajta magyar fejlődésmoddal szembeállítva tárgyalta témáját. Tanyatipológiájára azonban már nem a korhangulat, hanem Hajnal István történelemszemlélete hatott elsősorban, s ez a hatás teljesedett ki a *A magyar paraszttársadalom* (1941) című tudományos szociográfiájában. Tudományos szempontból mégsem ez az ismert mű a legmaradandóbb szociográfiája, hanem az 1943-as *A paraszti társadalom* című tanulmánya.⁴

Erdei összességében – mint minden népi szociográfus – tényanyagát politikai céljai alá rendelte, és 1943 előtt egy sajátos polgári átalakulástól remélte az alávetett sorsközösségként megjelenített parasztság felszabadítását.⁵ Ekkoriban a tanyás mezővárosi fejlődés országos kiterjesztése mellett érvelt, figyelmen kívül hagyva a realitásokat, például a kecskeméti gazdák nagymérvű eladósodását.⁶ Még nagyobb hatást gyakorolt a honi társadalomértelmezésekre az általa kidolgozott kettős társadalom elmélet, mely a magyar társadalom középső és felső rétegeit egy markánsan elkülönülő rendies („úri”) és polgári („zsidó”) részre bontotta, míg a társadalmi piramis aljára a kettős elnyomatást szenvedő munkás és paraszti rétegek kerültek. Erdei az 1943-as szárszói konferencián tárta a maga teljességében nyilvánosság elé koncepcióját. Németh Lászlóval vitázva irreálisnak nevezte a „harmadik utat”, s a kommunizmus szükségszerűségét engedte sejtetni. Beszédének politikai célzatossága és hangzatos marxista retorikája ellenére itt is sajátos módon ötvözte a Hajnal Istvántól

kölcsönzött történet-szociológiai értelmezési kereteket a történelmi materializmus következtetéseivel, hasonlóképpen, ahogyan azt *A magyar társadalom a két háború között* című, sokáig lappangó tanulmányában tette.⁷ A végül csak halála után, 1976-ban publikált kézirat viták sorát indította el a magyar társadalomfejlődésről, jóllehet a többféle szempontrendszerrel érvényesítő szöveg meglehetősen inkoherens volt.⁸ Az Erdei-féle társadalommodellek szaktudományos kritikája ugyanakkor nem jelenti a szociográfusi életmű elértéktelenedését, mivel azokat a szerző belülről átélte, s plasztikusan megjelenített paraszti tapasztalatai hitelesítik – immáron történelmi forrásként.⁹

A POLITIKA KÜZDŐTERÉN

Erdei tudatosan készült a politikusi szerepre, s ennek megfelelően 1944. október második felében veszélyes feladatra vállalkozott: testvérével átszökött a fronton és Szegeden kapcsolatba került a Moszkvából hazatért kommunista vezetőkkel. Saját kérésére felvették a Magyar Kommunista Pártba, ahol taktikai okokból fedett párttagként tartották nyilván.¹⁰ Így lett – formálisan az NPP képviselőjeként – 1944. december 23-án az Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminisztere. Ilyen minőségében Bibó Istvánnal együtt kidolgozta a magyar közigazgatás reformtervét, mely a társadalmi egyenlőtlenségeket utópisztikus módon, az alföldi tanyás mezővárosi modell országos kiterjesztésével igyekezett felszámolni.¹¹ A tervek megvalósítására nem maradt ideje: 1945 novemberében kivált a kormányból, s az NPP alelnökeként, 1947 februárjától a párt főtitkáraként tevékenykedett tovább. 1948 szeptemberétől tért vissza a politika élvonalába, amikor is az államminiszteri pozíciót töltötte be, 1949 júniusáig. Ezután közel három évig – a sztálinista kolhozosítás idején – földművelésügyi, 1953–1954-ben igazságügyi, 1954–1955-ben ismét földművelésügyi miniszter, 1955–1956-ban pedig a minisztertanács elnökhelyettese lett, vagyis a Rákosi Máttyás irányította sztálinista diktatúrában, Nagy Imre első kormányában,

majd az ideiglenesen visszarendeződő „keményvonalasok” idején is a legfelsőbb szinten politizált, miközben 1951-ben – a vallásüldözések delején – elvállalta a református egyház tiszántúli egyházkerületének főgondnoki tisztségét.¹² Politikai szerepvállalását a legsötétebb ötvenes években – személyes ambíciói mellett – a Horthy-rendszerrel való teljes leszámolás törhetetlen akaratával, politikusi képzetlenségével, illúzióival, majd félelmeivel magyarázhatjuk.¹³

Az 1956-os forradalom és szabadságharc idején Erdei Nagy Imre mellé állt és civil vezetője lett a Maléter Pál vezette tököli kormánydelegációnak. Mély nyomokat hagyott benne, hogy a szovjetek őt is letartóztatták. Kiszabadításáért Rusznyák István akadémiai elnök és Erdey-Grúz Tibor főtitkár is erőiesen interveniált Kádár Jánosnál,¹⁴ s szabadrábrára kerülése után éppen ebben a körben, tudománymenedzserként és politikai lobbistaként találta meg a számításait. 1948-ban levelező, 1957-ben pedig rendes tagjává választotta az MTA, vagyis elismert tudós lett, s élete utolsó másfél évtizedében újból sorra jelentek meg – szakpolitikai témákat részletező – tanulmányai, kötetei. 1957 elején nevezték ki az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézet, a későbbi Agrárgazdasági Kutató Intézet (AKI) vezetőjének, ahol a szisztematikus adatgyűjtés megszervezésével, valamint az agrárszektor jövedelmezőségére irányuló kutatások felkarolásával tűnt ki. Erdei a hatvanas években a Fehér Lajos körül csoportosuló agrárlobbi egyik legfontosabb tagja volt. Saját közelmúltjának is hátat fordítva kritizálta a sztálinista agrárpolitikát, propagálta a „vegyes üzemeket”, a háztáji gazdálkodást és a termelőszövetkezeti dolgozók érdekeltté tételét a termelésben.¹⁵ Ebbéli nézeteit az MSZMP Központi Bizottság ülésein, a Mezőgazdasági Tanácsban, a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsában, 1969-től pedig az Országos Szövetkezeti Tanács elnökeként is képviselte. A „Fehér-gárdisták” több tekintetben sikerrel jártak, így például korábban elképzelhetetlen összegeket lobbiztak ki az agrárszektor számára az államháztartásból.¹⁶ Az erőszakkal véghez vitt tévesztés ugyanakkor a hagyományos parasztság felszámolását eredményezte.¹⁷

AZ MTA FŐTITKÁRI SZÉKÉBEN

Erdei szociográfusként 1943-tól, politikusként 1945-től a központi irányítású, felülről levezényelt reformok híve lett, ám az idő múlásával egyre inkább eltávolodott utópisztikus ideáljaitól és a valósággal való szembenézés, valamint a politikai lehetőségeken belüli mozgástér kezdte el foglalkoztatni. 1957-ben elvállalta az MTA főtitkári tisztségét, melyet első ízben 1957. december 20-a és 1964. április 24-e között töltött be.¹⁸ Hűségét az új rezsim felé is demonstrálta: javaslatára zártak ki disszidált, illetve elítélt 1956-os akadémikusokat a tudós testületből,¹⁹ majd a kutatóhálózati átvilágítás után állományfrissítést hirdetett és a

„politikailag szilárd, elsősorban munkás- és parasztszármazású, megfelelő felkészültségű kutatók”

nagyobb arányú alkalmazását kezdeményezte.²⁰ Figyelme hamar a kutatásirányítási kuszaságok, párhuzamosságok felé fordult; ezeket az Akadémia, a Tudományos és Felsőoktatási Tanács és az Országos Tervhivatal közti funkciómegosztással tervezte orvosolni.²¹ A *magyar tudomány helyzete és fejlesztésének fő irányai* című programadó írásában nemzetközi összehasonlításban vonta meg a magyar tudomány mérlegét. Szóvá tette például a honi szociológia elmaradottságát, mely diszciplína aligha kapott volna utóbb önálló akadémiai kutatócsoportot hathatós támogatása nélkül.²² „A történelmi lecke egyértelmű: a népi demokrácia megszilárdulása, a szocializmus építése, szoros együttműködés a szocialista tábor országaival” – mutatott utat Erdei a nyilvánosság előtt,²³ miközben ugyanő már 1954-ben lehetővé tette munkatársai számára, hogy nyugati folyóiratokból is tájékozódhassanak, utóbb pedig azt is elérte, hogy saját kutatásaikat idegen nyelveken elérhetővé tegyék.²⁴ Minderre az MTA Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottságának elnökeként is ráhatása volt.²⁵ Erdei 1962-ben köteleződött el egy nagyszabású akadémiai reform mellett. Elképzelése szerint az MTA országos hatáskörű tanácsadó

testületté vált volna, míg az egyre gyarapodó intézethálózat számára az állami szakigazgatás módszereit körvonalazta. Terve azonban ekkor még kemény ellenállásba ütközött, s bukását eredményezte.²⁶

Erdei első főtitkári periódusa után az MTA alelnöke lett, emellett – többek között – az MTA Elnökségi Tanácsának tagjaként, a Szervezéstudományi Bizottság és a Szociológiai Bizottság elnökeként, valamint a *Magyar Tudomány* felelős szerkesztőjeként is szorosán kötődött az Akadémiához.²⁷ Az Akadémia falain túl a Hazafias Népfront Országos Tanácsának főtitkáráként reprezentált, 1965-től pedig a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagjaként valós politikai súllyal is bírt. Gyarapodó

számu üzemtani, tudománytervezési és szervezéstudományi írásaiban a tudományra ekkoriban olyan termelőerőként tekintett, melyet egyre inkább „nagyüzemi-
leg” (kollektívában) lehet a szocia-

lista társadalom számára hasznos módon művelni. A hatvanas évek vége felé a politikai klíma már kedvezett a reformoknak, így 1968 tavaszán gyakorlati céllal vetette papírra a *Gondolatok tudományos irányítási rendszerünk reformjához* című munkatervét, mely az új gazdasági mechanizmus részeként kínált alternatívákat egy hatékonyabb tudománymenedzsment számára.²⁸ Mivel Erdei képes volt elvont, bonyolult problémákat közérthetően interpretálni, elképzeléseit nemcsak munkatervek formájában, politikai fórumokon és tudományos szakfolyóiratokban, hanem ismeretterjesztő előadásokon, a rádióban és a napisajtóban is népszerűsítette.²⁹

A reformlobbi eredményeként 1970. február 6-án – az új alapszabálynak megfelelően – immáron a kormány által kinevezve lett ismét az MTA főtitkára, azzal a céllal, hogy vezényelje le az MSZMP KB által kezdeményezett szervezeti átalakulást. Ehhez elődje és utódja, Erdey-Grúz Tibor személyében elnöki támogatást is kapott, emellett a korábbiaknál szélesebb körű, a kormány által nyíltan felügyelt főtitkári hatalom állt rendelkezésére.³⁰ Stabil pozíciója és tekintélye egyszerre tette lehetővé számára, hogy ekkoriban

már olyan tabutémákról és kényes ügyekről is beszélhessen elnökségi üléseken, mint a magyarországi szegénység problémája, illetve Budapest és az agglomeráció „kritikus” viszonya.³¹ Az akadémiai reformok véghezvitelére azonban nem maradt ideje: a halálos kór hatvanéves korában, 1971. május 11-én magával ragadta. Élete alkonyán az akadémiai átalakulás ügyvitele mellett visszakanyarodott régi nagy témájához, a közigazgatási reformhoz, s éppen a halála

utáni napon jelent meg *Város és vidéke* című szociografikus reformterve.³² Ebben immáron egy alulról szerveződő, szakszerűen menedzselt, versenyre kész gazdasági és társadalmi berendezkedés mellett tett hitet, a lehetőségekkel és a regionális különbségekkel is számot vetve.³³

Bartha Ákos

JEGYZETEK

- 1 Kulcsár: *Erdei Ferenc*, 16.
- 2 Bognár: *A népies irányzat*, 87–105.; Papp: *A magyar népi*, 113–117.
- 3 Bartha: *Populizmus*, 62.
- 4 Vö. Bognár: *Népi szociográfia*.
- 5 Timár: Erdei Ferenc és Mendöl Tibor, 94.
- 6 Szilágyi: *Föld és hatalom*, 325.
- 7 Halmos: Erdei Ferenc, 60.
- 8 Kovács–Melegh: Az identitás játéka, 487–505.
- 9 Gyáni: Érvék a kettős struktúra, 221–231.; Gyáni: Empíria, 57–58.
- 10 Huszár: *Erdei Ferenc*, 299–300.
- 11 Bognár: A társadalmi terek, 29–34.
- 12 Erdei Ferenc főgondnoki beiktatása. *Az Út* 4 (1951) 18. sz. 1–2.
- 13 Bognár: Az önfeladástól, 214–218.
- 14 AL 3. Elnök (Rusznayák), 36/1/1. 13. sz. dokumentum. A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnökéhez, Kádár Jánoshoz intézett levél Nagy Tamás és Erdei Ferenc ügyében. 1956. november 12.
- 15 Varga: Erdei Ferenc, 223–248.
- 16 Papp: *Fehér Lajos*, 288.
- 17 Vö. Ö. Kovács: *A paraszti társadalom*.
- 18 *A Magyar Tudományos Akadémia almanachja*. Bp., 1970. 252.
- 19 AL 3. Elnök (Rusznayák) 5/11. Az 1958. október 17-i elnökségi ülés jegyzőkönyve, 8–11.
- 20 AL 5. Főtitkár (Erdei) 25/8/5. Erdei Ferenc, Hevesi Gyula, Szabó Imre: Jelentés az akadémiai kutatóintézetek helyzetéről. 1959. július.
- 21 AL 5. Főtitkár (Erdei) 26/10. Nemes Dezső, Rusznayák István, Erdei Ferenc: Előterjesztés a Magyar Tudományos Akadémia feladatairól a magyar tudományos élet irányításában. 1959. október 23.
- 22 AL 3. Elnök (Rusznayák) 11/1. Az 1962. szeptember 28-i elnökségi ülés jegyzőkönyve, 18.; AL 5. Főtitkár (Erdei) 38/4. Erdei Ferenc feljegyzése Gujdi Barna elvtárs részére. 1963. december 21.
- 23 Erdei: A magyar tudomány, 59.
- 24 Varga: Egy hiányzó fejezet, 398–404.
- 25 *A Magyar Tudományos Akadémia almanachja*. Bp., 1962. 85.
- 26 Köpeczi: Erdei Ferenc, 535.
- 27 *A Magyar Tudományos Akadémia almanachja*. Bp., 1967. 113–114., 196–197., 333.
- 28 Erdei: Gondolatok tudományos, 214–221.
- 29 Varga: *Az agrárlobbi*, 102.; Romány: Erdei Ferenc, 7.
- 30 Pach (főszerk.): *Másfél évszázad*, 514–515.; Kónya: *Akadémiai törvények*, 34–38.
- 31 AL 151. b. Elnökségi ülések, 1970. szeptember–október kötet. Az 1970. szeptember 22-i rendkívüli elnökségi ülés (45.) és az 1970. október 27-i elnökségi ülés (32–43.) jegyzőkönyve.
- 32 *Magyar Nemzet* 1971. május 13. 6. (cím nélkül).
- 33 Bognár: *A társadalmi terek*, 38–43.

Köpeczi Béla

Köpeczi Béla

Erdély és a „vezénylő fejedelem” bűvöletében

Még ötvenesztendős sincs, amikor az MTA főtítkárhelyettese lesz 1970-ben. Majd nem sokkal később, főnökének, a rákbetegségben korán elhunyt Erdei Ferencnek a helyére kerül. Főtítkári tisztségét 1975-ig viseli, amikor a kultúr-pápa, Aczél György azt tartja helyesnek, hogy Márta Ferencet ültesse a helyére. A vérig sértett – egyébként mindig nagyon fegyelmezett, a fanyar iróniát ugyan-csak ismerő, de azt magának ritkán megengedő – férfiú dülva-fúlva fogadja el a lefokozó főtítkárhelyettesi tisztséget. Azt 1982-ig viseli, amikor Kádár János döntése a kulturális tárca élére emeli. Posztját 1988. június végéig, vagyis a rendszer bukásáig tarthatta meg. (Kádár János korának az 1988. májusi pártértekezlettel lett vége.) *Qui facit, quod potuit, legem implovit* tartotta – Bethlen Miklós kancellárral összhangban – magáról. Vagyis megtette, amit lehetett, teljesítette

Nagyenyed, 1921. szeptember 16.

Budapest, 2010. január 17.

1971. július 20. –
1975. május 9.

II/15. Köpeczi Béla
G. Fábri Zsuzsa felvétele
1982

a törvényt. És ezzel azt is mondotta, hogy ennyit és nem többet lehetett tenni.

A GÖRDÜLÉKENY KARRIER MÖGÖTTI TÉNYEZŐK

Az 1921. szeptember 16-án Nagyenyeden nagy szegénységben született, a létezett szocializmus évtizedeiben szinte töretlen pályát befutott, közel kilencvenesztendősen távozott férfiú a kilencvenes évek második felében bő négy-száz oldalon írta meg öngazolását. A 2000-ben befejezett – az MTA Kézirattárában szunnyadó –, memoárnak aligha mondható visszatekintését így kezdi: „Ma sorra jelennek meg Magyarországon írások, amelyek az 1948 utáni időszakot globálisan elítélik, nem véve tekintetbe az egyes korszakokat. E »gravaminális« helyzetben nem könnyű objektivitásra törekedni, bár a magunk részéről igyekszünk ezt tenni, hivatkozva a megélt történelem kényszerű (sic!) felidézésére.”¹

Az emlékiratot megismert történész azt mondja: Köpeczi Béla sem törekedett – bár állítja – tárgyilagosságra. Mintha az őt – a maga visszaemlékezéseiben – közepesnek mondó Király Istvánt igazolná.² Hiszen korunkban már meglehetősen közepes képességre vall, ha valaki azt sugallja, hogy dokumentumok beszéltetése elegendő a globálisan ellentétes narratívák hiteltelenítésére. Valójában Köpeczi Béla messze átlagon felüli képességű, félelmetesen nagy memóriájú, idővel hatalmas tudású, imponálóan széles tematikájú tudósi életművet alkotott férfiú volt. Olyan dokumentumokat beszéltet, amelyek anno alapjában rendszerstabilizáló célzattal születtek. Másként fogalmazva: féligazságok egymásnak vagdalásával aligha lehet hiteles képet alkotni a múlt valóságáról.

Vajon milyen objektivitás az, amikor valaki úgy ír a felidézett korszakról, hogy bő négyszáz oldalon – kisebb jelentőségű ügyeket leszámítva – lényegében egyetlen mélyebb emberi pillanatot idéz fel? Amikor őt, a rendszer főcenzorát 1956-ban Szabadság hegyi, messze az átlag feletti otthonában – ahogy ő írja – „magukat nemzetörnek mondók” minden bizonnal az elszámloltatás igényével, de

hasztalanul keresik fel.³ Mert ő nem volt otthon, csupán édesanyját rémítették halálra. Végtelen szegénységben eltöltött gyermekkoráról viszonylag részletesen ír ugyan, de mindez kissé korabeli klisévé szürkül.

Hitelességét erősítendő azt ígéri: „csak arról írok, ami-ben részt vettem, amiről tudtam”.⁴ Valójában természetesen bőven ír olyasmiről is, amiről nem tudott, hanem hallott, ami később lett meggyőződése, miközben elbeszéléséből szinte mindent kifakít, ami az életét vastagon befolyásolta.

Aligha lett volna mit cáfolnia azon a tényen, elbeszél-nie annál inkább szükséges lett volna, hogy azt a Bölcskei Editet vette nőül, aki az 1945 februárjában vagy márciusában 35 esztendősen munkaszolgálatban elpusztult nagy tehetségű folklorista Honti Jánosnak volt az özvegye. Az özvegyasszony, akit bizonyosan nem szenvtelenség vitte a szinte már eleitől fogva hírhedt, hírhedten rettegett AVO/ÁVH soraiba. Ahol magas beosztású tisztként – idővel alezredessé avanzált – ugyancsak hatékonyan védte a Franciaországból hazatért Köpeczi Bélát. Nélküle e pálya messze nem gördült volna úgy előre, mint a személyesség szférájából szinte mindent kifakító visszaemlékezés száraz tényeiből is megtudható. (Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában nemhogy dossziéja nincs, még a neve sem tudható ott meg.) Hiszen közhelyes igazság, hogy a hidegháború eszelősen terhes éveiben a szocialista táborban a másik világból hazaérkezettek potenciális kémnek számítottak. Aligha lehet egytényezős magyarázat Köpeczi Béla 1967-ig töretlenül felívelő pályájára az egyébként részletes beszámoló a Kiadói Főigazgatóság tevékenységéről.⁵ Ebből az elbeszélésből kirajzolódik a Főigazgatóságnak az észszerűséget, a jó papírgazdálkodást, a kiadók munkáját egymással s a nyomdaipari kapacitással való összehangolást segítő buzgólkodása, ám érdemben nincs szó az üzemszerű agymosásról. A boltokban és még inkább a raktárakban felhalmozódott, eladhatatlan óriási könyvhegyekről egy sikerkrónikás mondat tudósít: már 1955-ben jelentősen apasztották e hegyeket.⁶

Az objektivitásra törekvő szerző elbeszéléséből megtudjuk a szomorú tény, hogy 1956 végén a párt Központi Ellenőrző Bizottságához feljelentés érkezett ellene, ám

annak részletezése, hogy a nem könnyen konszolidálódó Kádár-rendszer stabilizálása érdekében személyesen mi mindent megtett, arról ismét fakó az elbeszélése.⁷ Köpeczi Béla szűkszavúan számol be arról, hogy Aczél Györggyel 1956 őszén ismerkedett meg,⁸ ám munkáját, amelynek jutalmaként 1964-ben az MSZMP KB Kulturális Osztálya élére állították, nem részletezi. Az már szinte komikus, ahogyan az ELTE Francia Tanszékére kerül, majd a rektor-helyettesi állása kiviláglik. A tény fénylik, az óriási bukás oka sűrű árnyékban marad. Egy alkalommal a titkári értekezlet plénumán referáló osztályvezető a tudós attitűdjével fejtegette témáját: szenvtelenül vázolta a lehetséges döntési variánsok előnyeit és buktatóit, Kádár János pedig kifakadt: – miért nem azt mondja, hogy mit tegyünk? Attól ők még dönthetnek másként, ám *elvtársuktól* nem az efféle beállítódást várják el. És Köpeczi Béla magas állásából kiesett. De Aczél György hűséges vitézét legalább a nemzetközi rektorhelyettesi állásba helyezte.

ÚJ IRÁNYELVEK

Évtizednél is hosszabb előkészületek után 1968. január elsején indult hányatott útjára az új gazdasági mechanizmus. Korszakváltást ígért a piacgazdálkodás részleges bevezetésével. Történt bár nagy vonakodással, mégis nagyon rossz ómen volt a gazdasági mechanizmus átalakulásának sikerére a prágai tavasz eltiprásában való kelleetlen magyar részvétel. A szellemi életben ellenben 1969 nyarán komoly előrelépést hozott – kétarcúságával együtt is – *Az MSZMP Központi Bizottsága tudománypolitikai irányelvei* elnevezésű dokumentum,⁹ s a nyomában megvalósított intézkedések sora. Komoly értéket teremtett a kutatás szabadságának elismerése. Ám a közlés felelősségének hangsúlyozásával az addig is virulens öncenzúra mit sem csenevészsedett. Hiszen társadalmi gyökérzet is kellett ahhoz, hogy amikor – például – az ötvenes évek elején a *Magyar Értelmező Szótár* készült, akkor adódjon olyan aggodalmaskodó, aki fennakadt a *bolond* és *bolshevik* szó és származékai tőszomszédságán.

Az *irányelvek* szellemében évtizedek távlatában is nagy jelentőségű reform született 1970-ben az MTA életében. Az MTA jogállását akkortájt az Elnöki Tanács törvényerejű rendeletei szabályozták. Az új jogszabály jegyében az MTA elnökétől főleg az egyetemeken folyó kutató-sok összehangolt fellendítését várták el, a főtitkára pedig az akadémiai kutatóhálózat miniszteriális szervezettségű irányítását testálták. Megszűnt az a belterjesség, amelynek jegyében a tudományos osztályok korifeusai számos esetben perszonálunióban „felügyelték” az akadémiai intézeteket. Az intézetigazgatói stallumot pályázathoz kötötték. Megszűnt az addigi rendszer, amelyben egy igazgató – abban a nem példátlan esetben, ha egyben az illetékes tudományos osztályt is vezette – lényegében saját magának számolt be, ártatlan kritikai körítésben munkatársai és maga vállalt lapogatta. Az államtitkári besorolású főtitkári poszt súlyát – elgondolás szerint – nem csupán az növelte, hogy a három nagy tudományterület (az „élő” és az úgynevezett „élettelen” természettudomány, valamint a társadalomtudomány) irányítására egy-egy (tehát három) helyettest kapott, hanem hogy elvi lehetőség nyílt a szakigazgatási tapasztalatnak a tudományos súly rovására történő preferálására. Akár a kandidátusi fokozat is elegendő lett e poszt betöltésére. Aczél György ellenben csak egy ilyen esetet engedélyezett. Így indult el az akkor kandidátus Láng István agrokémikus magasba ívelő karrierje. A másik két helyre Köpeczi Béla levelező (1967) – majd 1976-tól rendszer – tag és a frissen levelező taggá választott Tétényi Pál kémikus került.

A főtitkárhelyettesek bőséges igazgatási gyakorlatuk kamatoztatásával nagy lendülettel fogtak feladatuk ellátásához. Az intézetektől a korábbinál jóval alaposabb beszámolókat érkeztettek, azokat az újonnan alakult tudományági főosztályok elemző munkájuk nyomán tartott értekezleteken tárgyalták meg, az intézetek pedig további munkájukhoz ugyancsak betartandó ajánlásokat kaptak. A szocializmus évtizedei a tervgazdálkodás jegyében teltek. Tervdokumentumok garmadája született, ám – régi igazság szerint – a legfundáltabb dokumentumokból is (hiába jönnek és mennek rendszerek) mindenkor *csak annyi* és *csak úgy* lett és lesz

valóság, ahogy a történelmi útja, adott nemzetközi helyzete (ne feledjük: szovjet függőségében élő országról beszélünk) formálta társadalom adott kulturális szintje, szervezettsége, mentalitása azt lehetővé tette/teszi. Miért lett volna ez másként a tudományos életben? Mindent egybefogva: a testületi és igazgatási ág elvileg teljesen egészséges szétválasztása a valóságban – ugyancsak a társadalmi gyökérzet okán – nem eredményezett elementáris fordulatot.

Ám annak a szokásos felemlegetése, hogy a főtitkár – úgymond – a párt ökleként basáskodott a hálózat felett, azért nem volt igaz, mert az idővel igen széles spektrumúvá vált kutatóhálózat tematikájának túlnyomó hányada sem politikailag, sem ideológiailag nem volt, nem lehetett érzékeny. Ha voltak – persze hogy voltak – ütközések, akkor azokat nem a politika, hanem a tudományos élet belső világa generálta. Amivel nem mondjuk, hogy ne lettek volna olyan derék személyek, akik pártpolitikai súlyukat tudományos kérdések eldöntésében (is) kamatoztatták, legalábbis iparkodtak kamatoztatni. Az MTA elnökének leginkább saját tudományos tekintélye adott súlyt. E megítélő tisztség inkább reprezentatív, mint komoly hatalmat jelentő volta jól megmutatkozott a reformmal egy időben létrehozott Tudománypolitikai Bizottság (TPB) összetételében is. Mert abban az MTA főtitkárának és helyetteseinek komolyabb volt a szerepük, mint magának az MTA elnökének. Ha nem is kell készpénznek venni az ismert mondás valóságtartalmát: ha nem akarsz valamit megcsinálni, akkor hozzáál létre egy bizottságot, az aligha kétséges, hogy a TPB nem pótolhatta a Tudományügyi Minisztérium hiánya okozta űrt. Ezzel természetesen világért sem sugalljuk azt, hogy egy ilyen tárca esetleges megszületése *panacea* lett volna a korabeli tudományos élet nyavalyáira. „Csupán” azt a tényt szögezzük le, hogy évtizedeken át rengeteg csatározás zajlott egy ilyen tárca létrehozása körül. Elfogulatlan, komoly kutatások hiányában mindössze annyi állítható jelenleg bizonyosan, hogy az korlátozta volna az MTA súlyát, s könnyen meglehet: éppen a hazai tudomány rovására. Hiszen ezekben az évtizedekben a tudomány súlypontja – megengedjük: számos jeles ellenpélda korlátozza ezen állítás meritumát – nem

az egyetemi tanszékek és közgyűjtemények tudományos potenciáljában, hanem a főhivatású akadémiai intézetekben, s az egyetemekre és közgyűjteményekbe telepített úgynevezett támogatott kutatóhelyeken volt.

Az állampárti struktúrából következően a Tudománypolitikai Bizottságnak nem lehetett nagyobb hatalma, mint az MSZMP-nek. A testületet kezdettől Aczél György elnökölte. Mivel sok szempontból ő volt a második ember Kádár János után, ezért KB-titkári éveiben a TPB elnöki szerepkörének igen nagy volt a súlya. Ám amikor az új gazdasági mechanizmus Moszkvában is mind nagyobb bizalmatlanságot szült, 1974 márciusában Kádár János – bizonyos értelemben kételkedéséből adódóan, maga által is helyeslően – múltjába hanyatlott, akkor jelentős visszarendeződés történt. Nyers Rezsőt (ő volt az atyja az 1968-ban bevezetett új gazdasági mechanizmusnak) KB-titkári pozíciójából az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének az élére menesztette. Aczél György ugyan nem bukott Nyershez hasonlóan nagyot, de komoly súlyt veszített. A teljes tudományos és kulturális szférát felügyelő KB-titkári funkcióját ekkor a jóval súlytalanabb miniszterelnök-helyettesi szerepkörrel kellett felcserélnie.

Aczél hosszú éveken át a kulturális és tudományos életben élvezett szinte teljhatalmát a rendszer válságtüneteinek az erősödése is erősen lecsökkentette. Az egyik jel az volt, hogy egyes volt kommunistákból elkezdett szerveződni az úgynevezett demokratikus ellenzék. A rendszer plurálissá válását követelték, súlyukat a mind több nyugati támogatás is növelte. Ezzel lényegében párhuzamosan a nemzeti kérdésben sokkal érzékenyebb népi vonal hívei pedig az állampártnak a szomszédos országokban élő magyarság mostoha sorsa iránti nagyfokú érzéketlensége miatt háborogtak. Az idők során az MTA kutatóhálózatának, a kutatásra fordított javaknak az elosztására a négy az egyhez arány vált jellemzővé. Ezzel ugyan Széchenyi István eredeti intenciója jelentősen elhalványult, ám a válságtünetek kezelése a társadalomtudományok politikai súlyát az egyötödös aránynál jóval nagyobbá formálta.

Köpeczi Béla hallatlan tevékeny életét az elmondottak befolyásolták, annak hatékonyságát – messze nem csupán

az övét, hanem sok más derék ember munkája gyenge eredményességét – ezek a körülmények rontották le. Köpeczi Béla hűséges katonája volt Aczél Györgynek. Erdei Ferenc korai halála után – ismételjük – 1971-től ő lett az MTA főtitkára. A KB-titkár ellenben az 1975-ös tisztújításon azt tartotta helyesnek, hogy ezen túl Köpeczi ismét helyetese legyen a főtitkárnak, s e posztot a közgyűlés a népi vonal akkor egyik erős emberére, Márta Ferenc-re ruházta. Köpeczi Béla számára nem maradt el a fájdalomdíj. Nem csupán főnökévé válhatott saját főnökének – a TPB elnökhelyettesévé avanszált –, hanem megkapta az akkor megalkotott Társadalomtudományi Koordinációs Bizottság elnöki tisztét is. A grémium arra kapott jogkört, hogy az egész hazai társadalomtudományi kutatást összehangolja.

Az elmondottak nyomán aligha mondunk megrendítőt, ha összegzően azt állapítjuk meg, hogy az új magas fórum – és annak jeles elnöke, Köpeczi Béla – nemes feladatának nem tudott megfelelni. Korábbi főtitkári tevékenysége – nem csekély mértékben a mögötte működő hozzáértő apparátus munkájának köszönhetően – ellenben a lehetőségek között eredményesnek mondható.

SOK TITKOT VITT MAGÁVAL

Számosan szürkének, unalmasnak tartották. Mimikri volt az a javából. Megvolt – ismételjük – az iróniája, s aki erre képes, az nem lehet szürke. Esetenként önmagát sem kímélte. Otthonosan mozgott a nyelvészet, az irodalom és

a történelem évszázadaiban, s a filozófia ügyeiben is fundált tudással rendelkezett.

Mintegy ötven könyvet írt, s mégis a legbüszkébb a háromkötetes, 1986-ban megjelent Erdély történetére volt.

Ország-világ előtt vallotta ezt így a Kossuth Rádió hullámhosszán, Rózsa T. Endre mikrofonja előtt, a kilencvenes években.¹⁰ Amelyet főszerkesztőként jegyzett, s amelyben csak azt az 1920 utáni időszakot áttekintő fejezetet írta saját maga.¹¹ Az alapvető jelentőségű, mégis román barátaink fulmináns indulatait kiváltó opusz angol nyelvű változatában már az ő fejezete nem szerepel.¹² Utálta Szekfű Gyulát, világlátását. Az 1913-ban megjelent *A száműzött Rákóczi* cáfolatára 1991-ben – mintegy összegző jelleggel, de már kissé megfáradt intellektussal – messze nagyobb terjedelemben, valóban sokkal szélesebb forrásbázist használva *A bujdosó Rákóczi* című munkáját tette közzé.¹³ Döntsön mindenki a maga ízlése, világlátása szerint. E sorok írója megértőbb volt főnökével szemben. Arra a férfiúra emlékszik nagy elismeréssel, aki metszően éles intellektusa, idővel felhalmozott poliglott tudása, fáradhatatlan szellemi munkabírása birtokában két végtelenül unalmas, idegőrlő értekezés között akár csak órácskányi időt is képes volt szaktudományos munkássága, például a *Rákóczi-szabadságharc és Franciaország*, vagy a *Magyarország a kereszténység ellensége* című soron lévő könyve megoldandó feladataira fordítani.

Pritz Pál

JEGYZETEK

- 1 Köpeczi Béla: *A tények igazsága*. (Kézirat) MTA KIK KRKGY. [Http://real-ms.mtak.hu/359/](http://real-ms.mtak.hu/359/). (A letöltés időpontja: 2023. május 17.)
- 2 Király: *Napló*, 151.
- 3 Köpeczi: *A tények igazsága*. (Kézirat) MTA KIK KRKGY. [Http://real-ms.mtak.hu/359/](http://real-ms.mtak.hu/359/). 38. (A letöltés időpontja: 2023. május 17.)
- 4 Uo. 4.
- 5 Uo. 22–74.
- 6 Uo.
- 7 Uo.
- 8 Uo.
- 9 Vass (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai, 1967–1970*, 335–367.
- 10 Rózsa: Honszeretet, 760–764.
- 11 Köpeczi (szerk.): *Erdély története*.
- 12 Köpeczi (ed.): *History of Transylvania*.
- 13 Köpeczi: *A bujdosó Rákóczi*.

Márta Ferenc

Márta Ferenc

A tudományos és technikai forradalom embere

„Én most 23 éves koromban láttam meg először a magyar tengert, a Balatont. Nagy élmény ez számomra. Zsellérember fia vagyok. Üllésen¹ születtem, Szeged mellett. Apám a Wolf meg a Bann-uraság és a csanádi püspök birtokán dolgozott, amíg meg nem szakadt. Nagyon nehezen tanultam, mert szegények voltunk. Nyaranta csépelni jártam, hogy meg tudjam keresni a télirevalót.”² Ekképp mutatkozott be 1952-ben az *Ifjúsági Lap* újságírójának a Szegedi Egyetem vegyészhallgatója. Bár már 1942-ben a piaristák által fenntartott szegedi Dugonics András Gimnázium kiváló tanulója volt,³ e korai megnyilvánulása azt sugallta, hogy az 1944–1945-ös, s talán az 1948-as politikai fordulatok nélkül, szegényparaszti családból indulva, nemhogy az egyetemig, de valószínűleg a Balatonig sem juthatott volna el. Azt pedig valószínűleg 1952 nyarán sem tartotta valószínűnek, hogy a követ-

Kiskundorozsma (Üllés),
1929. január 12.

Budapest, 2010. február 25.

1975. május 10. – 1980. május 9.

II/16. Márta Ferenc
G. Fábri Zsuzsa felvétele
1983

kező évtizedekben – az egyeteme, majd az Akadémia, az állam, illetve pártja képviselőjében – országok tucatjaiba jut el, sőt lesz némi köze egy úrutazáshoz is.

A Szegedi Egyetem Természettudományi Karán utolsó évéhez érkező hallgató karrierje e balatoni nyarat követően rohamléptekkel indult el felfelé, ráadásul több mint két évtizedig egyszerre három – szakmai, hivatali, párt – párhuzamos vonalon.

„Tudományos munka, oktatás, állami funkció, közéleti tevékenység... Sokszor eltűnődök azon, hogy osszam be napjaimat, hogy mindent el tudjak végezni”

– nyilatkozta 1967-ben szülőföldje megyei lapjának.⁴ Abban az évben, amikor márciusban megvédte *Nitrogénmonoxid és propilén hatásának értelmezése az acetaldehid, dietiléter és propilaldehid homogén gázfázisú termikus bomlási reakciója esetében* című akadémiai doktori értekezését,⁵ s augusztus 1-jével kinevezték a szegedi József Attila Tudományegyetem rektorának.⁶

AZ ÖRÖKÖS KISEBBSÉGI ÉRZÉSTŐL AZ ELSŐ TUDOMÁNYOS LÉPCSŐFOKIG

Márta Ferenc 1929. január 12-én született, hivatalosan Kiskundorozsmán, mivel a község tanyavilágainak települései 1948-ig Dorozsmához tartoztak.⁷ Közülük a legnagyobb az üllési tanyaközpont volt, az 1930-as népszámlálás adatai szerint 844 fővel,⁸ ahol Márta Ferenc az elemi iskolát végezte. Édesapját 13 évesen, 1942-ben vesztette el, s így már tizenévesen kénytelen volt munkát vállalni – nyáron a mezőgazdaságban, a tanév során pedig korrepetitorként.⁹ Tanulmányait Szegeden folytatta, 1949-ben a Dugonics András Gimnáziumban érettségizett. A kezdeti hátrányos helyzete miatt sokáig küzdött egyfajta „örökös kisebbségi érzéssel”: „Rengeteg keserűség ért diákként is, mert az általános kultúra minden alaptételét, a többiek után futva kellett elsajátítanom.”¹⁰

Gimnáziumi éve alatt döntötte el, hogy vegyésznek tanul, s az övé volt az első évfolyam, amelynek felvétele során alkalmazták a származási kategorizálást, a munkás- és parasztcsaládból érkező fiatalok előmenetelét segítő – és a párt által a nép ellenségeinek minősített társadalmi rétegek útját elzáró –, a szociális igazságosságon túlmenően a radikális elitcserét szolgáló diszkriminációt.¹¹ Mivel az akkor még Pázmány Péter nevét viselő budapesti tudományegyetemen csak az általános mérnöki szak-
ra vették fel, egyetemi tanulmányait vegyész szakon Szegeden kezdte meg. Az egyetemen a reakciókinetika terén iskolateremtő, a desztalinizáció éveiben újjáépülő, széles nemzetközi kap-

csolatrendszerrel és elismertséggel bíró Szabó Zoltán Gábor professzor vált a mentorává, s mint a Szeretlen és Analitikai Kémiai, illetve Általános és Fizikai Kémiai Tanszék tanársegéde 1954-ben sikerrel jelentkezett aspirantúrára. 1957-től 1961-ig egyetemi adjunktus, amelynek első évében a Szovjet Tudományos Akadémia Kémiai Fizikai Kutatóintézetében vendégeskedett, majd 1959-ben a Természettudományi Kar dékánhelyettesének is megválasztották.¹²

1960-ban védte meg a *Nitrogénmonoxid hatása a propilaldehid termikus bomlására* című dolgozatát, s ezzel kandidátusi címet szerzett.¹³ Az 1960-as évek elején egyre több lehetőség nyílt nyugati tanulmányutakra, ösztöndíjakra is: Márta Ferenc az elsők között utazhatott Angliába, ahol az 1961–1962-es tanévben a Cambridge-i Egyetem Fizikai Kémiai Tanszék vendégkutatója volt.¹⁴ Az angol és a szegedi gázkinetikai kutatások ekkor a világ élvonalába tartoztak, ez alapozta meg a két tanszék és vezetésük közti kapcsolatot. Az 1960-as évtized végén visszatekintve, Márta Ferenc úgy látta, „mindössze két évig voltam »szabad ember«. Egy évig akkor, amikor Cambridge-be küldtek tanulmányútra, egy évig pedig, mint aspiráns.”¹⁵ Az évtized közepén a legmagasabb nyugati szakmai társaságok (Deutsche Bunsengesellschaft, 1964; Sociétés Chimique de France, 1964; The American Chemical Society, 1965; The Faraday Society, 1965; The Chemical Society of London, 1966) is tagjai közé fogadta a nemzetközileg ismert szegedi tudóst.¹⁶

KUTATÁSI TERÜLETEI: REKACIÓKINETIKA ÉS FOTOFIZIKA

A következő tudományos lépcsőfokot 1967-ben tette meg, ugyanazon évben, amikor megvédte doktori értekezését, egyetemi tanárrá lépett elő a József Attila Tudományegyetem Természettudományi Kara Általános és Fizikai Kémiai Tanszékén.¹⁷

Ahogy egy 1969-es interjúban fogalmazott: gázkinetikai kutatásai során a szénhidrogének bomlási és oxidációs reakcióit vizsgálta, elsősorban arra keresve a választ, hogy „bizonyos folyamatok különböző katalizátorok segítségével miért terelhetők a tapasztalatok mutatta irányba”.¹⁸ Pályájának első szakaszában gázkromatográfiás módszerekkel tanulmányozta a reakció során keletkező termékeket, s adta általános bizonyítását a bomlási reakciók láncjellegének, s bővítette ismereteinket a gázok bomlási reakciói során fontos szerepet játszó ütközéses energiaátadási folyamatokról.¹⁹ Kutatásait az elméleti értelmezésre való törekvés igényével végezte, s Szabó Zoltán Gábor munkásságához kapcsolódva a homogén gázkatalízis és inhibíció – vagyis a reakciók elősegítése és gátlása – általános elméletének matematikailag egységes leírását adta.²⁰ A szénhidrogén-kutatások ipari hasznosításának hátterét a Szeged környéki olaj- és földgázipar biztosította.

Az 1970-es és 1980-as években érdeklődése a fotokémia felé fordult. Magyarországon modern kísérleti módszereket (impulzuslézer-fotolízis és gyorsáramlásos technikák) honosított meg, amelyek az elemi gázreakciók pontosabb kinetikai vizsgálatát tették lehetővé. E kutatások pontos adatokat szolgáltatottak a légkörkémiai (fotooxidációs) és az égési folyamatok megbízható modellezéséhez. A brómatommal történő kölcsönhatások tanulmányozásával a „negatív aktíválási energiák” – és szélesebben véve az anomális hőmérsékletfüggésű reakciók – értelmezését segítette elő.²¹

1967-ben vállalta el a Budapestre távozó mentora után rektorként – mindössze 38 évesen – az egyetem vezetését. Megbízatását 1970-ben újabb három évre meghosszabbították. Hivatali ideje alatt a szegedi tudományegyetem jelentős állami beruházásokat valósított meg: ezek érde-

kében hivatkozhatott a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) – Márta Ferenc részvételével kidolgozott, 1969-ben elfogadott – tudománypolitikai irányelveinek azon pontjára, amely az ország tudományos életének túlzott Budapest-centrikusságának oldását írta elő.²² 1971-re készült el az MTA szegedi biológiai központja, majd szomszédságában 1974-ben a JATE biológiai tanszékegyüttesének épülete, s a kettő közt, 1972-ben adták át Újszegeden a Herman Ottóról elnevezett új diákszállót.²³

MÁRTA FERENC POLITIKUSKÉNT ÉS EGYETEMI VEZETŐKÉNT

Márta Ferenc baloldali ember, elkötelezett kommunista volt. Egyetemi évei alatt részt vett az ifjúsági mozgalomban (DISZ), később az egyetemi pártbizottság titkára, s a szegedi városi pártbizottság tagja lett. Első ízben 1970-ben, az MSZMP X. Kongresszusán választották a Központi Bizottság tagjai közé, s 15 éven keresztül maradt KB-tag.

Mind politikusként, mind egyetemi vezetőként fontosnak tartotta a társadalmi mobilitás lehetőségének megőrzését, korabeli szóhasználatlaltal a „fizikai dolgozók” gyermekei esélyeinek javítását. 1963 után ezt ő sem adminisztratív módszerekkel, hanem pedagógiai segítséggel, illetve az oktatási rendszer megfelelő irányú fejlesztésével képzelte el. A származási kategorizálás eltörlése után is folytatódó vitákban a „tehetség” fontosságát, a tehetségek kibontakoztatásának, segítésének (például kollégiumi program) jelentőségét hangsúlyozta a lexikális tudással szemben, s mindezt összekötötte az oktatási reform kérdésével. Az MSZMP X. Kongresszusán feltűnést keltő felszólalásában is amellet érvelt, hogy az iskolákban a „minél többet megtanítani” mennyiségi szemlélete helyett a gondolkodásra kellene nevelni a fiatalokat.²⁴

Az 1960–1970-es évek közgondolkodását meghatározta a tudományos és technikai forradalom (TTF), amelynek jelentőségét természettudósként Márta Ferenc is vallotta, s úgy ítélte, hogy az oktatási rendszer átalakítását is megköveteli. Részt vett az 1972-es oktatáspolitikai KB-

határozat kimunkálásában, s amellet tört lándzsát, hogy az ismeretanyag folyamatos bővítése és a minél szűkebb, de mélyebb specializáció helyett az általános iskolától az egyetemekig integrált szemlélettel, jól hasznosítható alapismereteket kell nyújtani, amely lehetővé teszi a komplex gondolkodást és a tudás későbbi bővítését.²⁵ A „tananyag bármilyen szempont szerint történő reformja lényegében véve felesleges akkor, ha az oktatás célja egyedül ennek a tananyagnak elsajátításában merül ki” – hirdette,²⁶ s már az 1970-es években hangsúlyozta a két évtizeddel később népszerűvé váló elv, az „egész életre kiterjedő” tanulás szükségességét. Ezen felül a hatékony oktatás érdekében a pedagógus nagyobb szakmai szabadsága, s a tartalom helyett a kimenet, a célok szabályozása mellett érvelt.²⁷

AZ AKADÉMIA KÖZVETLEN TERMÉSZETŰ FŐTITKÁRA

1975-ben az MTA főtitkárává választották, s Budapestre költözött. Az Akadémián kitűnt nyílt, közvetlen természetével. Főtitkárságának öt évében akadémiai és pártvezetőként elsősorban tudománypolitikusként tevékenykedett. A tudomány irányításában fő feladatát a tudományostechnikai forradalomhoz való alkalmazkodás, a „tudomány termelőerővé válásának” érvényesítése jelentette. Mindehhez az irányt az 1972-ben elfogadott országos távlati tudományos kutatási terv adta, amely azzal az ígérennyel született meg, hogy összehangolja a hazai kutatásokat, s hatékonyan ossza el az erőforrásokat a kutatóhelyek között. (Ezekben az években csak az MTA alá mintegy 140 kutatóhely tartozott.) Mindezek mögött – a „be nem gyűrűzőnek” mondott olajválság begyűrűzése közepette – a nemzetközi versenyképesség megteremtésének vágya állt, amelyhez a pártvezetés a nyersanyag- és tőkehiányos országban a tudomány segítségét várta. „A nemzetközi piacokon is versenyképes termékek előállítására korszerű műszaki fejlesztés és az ezt megalapozó kutatás nélkül már nem képzelhető el.”²⁸ Ugyanezt a gondolatot a főtitkári leköszönő beszédében, 1980-ban is elmondta.

1975-ben, beiktatásakor úgy vélte, hogy a 6 országos kutatási főirány, a 11 célprogram, s a tárcaszintű főirányok

kijelölése túlságosan általános volt, s a kutatóhelyek úgymond önkéntes csatlakozása sem volt hatékony, valamint a ráfordítások koncentrálása is elmaradt. Az elnagyoltsággal kapcsolatban jegyezte meg: „Én kémikus lévén kissé nehezen tudok elképzelni olyan vegyületet, ami nem aktív biológiailag, ha bizonyos mennyiségben adjuk be az emberi szervezetbe, még a konyhasót is beleértve.”²⁹

A fentiekkel összhangban állt a nemzetközi együttműködés és a szelektív tudományfejlesztés igénye: „jelentős eredményeket akkor várhatunk, ha a kutatásokat elsősorban arra a néhány területre összpontosítjuk, [...] amelyek gazdasági fejlődésünk szempontjából döntő fontosságúak, és adottságainknak, lehetőségeinknek is leginkább megfelelnek.”³⁰ Vagyis kijelölni, hol fektessen be az állam hazai kutatásokba, új, egyúttal nyereséges termelést is remélve, s hol, milyen formában támaszkodjon külföldi eredményekre.³¹ Főtitkárként ezeket a feladatokat kellett szem előtt tartania a hazai tudományos intézményhálózat irányításakor.

Természetesen – a tudománypolitikai irányelvek megalkotásában és 1977-es felülvizsgálatában, majd az országos középtávú kutatási tervek kidolgozásában, elfogadásában is részt vevő – vezetőként tisztában volt azzal, hogy mindez erőn felüli követelmény a magyar természettudományos élettel szemben. Ezt tükrözik megszólalásai a kutatóintézetek és termelővállalatok közötti érdekeltségi viszony problémáiról, a kutatói hatékonyság mérésének nehézségeiről, a tudományos közepszer sajnálatos érvényesüléséről. Utóbbi szívesen támaszkodott alá olyan adatokkal, miszerint ezer kutatási eredményből Magyarországon általában hat hozott a gyakorlatban is jól hasznosítható eredményt,³² vagy hogy a nemzetközi visszhangot kiváltó magyar publikációk 90%-át a tudósok mindössze 5%-a tette közzé.³³

Ám nemcsak azt fogadta el, hogy a tudomány határozottabban segítse a gazdasági célokat, hanem azt is kiemelte, hogy a politikai döntéshozatal is erőteljesebben támaszkodjon a tudományos eredményekre: „fokozni kell a tudomány közreműködését a társadalmi-gazdasági építés irányainak kialakításában, a fejlődés várható következményeinek és hatásainak értékelésében, a feladatok végrehajtásában.”³⁴

1980-ban, ciklusának végén tett megszólalásaiban önkritikusan jellemezte az elérteteket: „a kutatási-fejlesztési te-

vékenység több intézménye, műhelye és közvetlen irányító szerve erőit nem kímélve birkózott a feladatokkal, megnyert már néhány »menetet«, számos akadályt leküzdve előrehaladt a kijelölt úton, de [...] nem sikerült döntő fordulatot, áttörést végrehajtani”.³⁵ Kevés a gyakorlatban hasznosítható eredmény, az érdekeltség kérdését nem sikerült megoldani, a koncentráció mértéke elmarad a szükségestől – ugyanakkor e nyilvános kijelentésekből kihallható a tudós ember önvédelme is: „hazánk a magyar természet- és műszaki tudományos kutatók összteljesítményét illetően némileg előrébb van a világranglistán, mint gazdasági teljesítményünk tekintetében”.³⁶ A fentiek nyomán a tervszerű tudományfejlesztés évtizede után az 1980-as éveket a „célkitűzések eredményesebb valóra váltásának időszaka”-ként határozta meg.³⁷ Az előrelépéshez elengedhetetlennek tartotta a kiemelkedő teljesítmények fokozott anyagi ösztönzését, a jelentős tudományos eredmények arányos díjazását: „Lehet valaki milliomos a szocialista társadalomban, ha a közszekerén annyit tol előre, hogy erre rászolgál” – jelentette ki a gazdasági reform egyenlősítő szemléletű visszanyesése idején a Központi Bizottság előtt 1973-ban.³⁸

FŐTITKÁRSÁGOT KÖVETŐEN A TUDOMÁNYOS KUTATÁS ÉS FEJLESZTÉS TERÜLETÉN

1980-ban – bár KB-tagságát megújították – az MTA főtitkári széke után a Központi Kémiai Kutatóintézet élére került, vagyis az országos után a tudományági irányítás szintjére lépett vissza, s 1981-ben átvette az akadémiai szakfolyóirat, az *Acta Chimica* szerkesztését is. Mindez bizonyos nézőpontváltást is hozott, s az 1980-as években erőteljesebben képviselte a tudományos kutatás – nem országos érdekeknek és kijelölt irányoknak alávetett – logikáját: „Végzetes következményekkel járna, ha a tudományos kutatást csak a gyakorlat igényeinek kielégítésére korlátoznánk, hiszen olyan vívmányok, mint a villany, a rádió, telefon, a televízió, a nukleáris energia stb. nem a gyakorlat igényei alapján születtek.”³⁹ Együttal határozottabban szétválasztotta egymástól a tudományos kutatás és a műszaki fejlesztés területét és felelősségét is: „a kutatóktól

nem várható el, ami a műszaki fejlesztőknél természetes, hogy a termékig vigyék végig a kutatási eredményeket”.⁴⁰ Ám a Roosevelt téri MTA-épületet sem hagyta el teljesen. 1980 és 1985 között az MTA Elnökségének választott tagjaként, majd 1985 és 1990 között az MTA alelnökeként tevékenykedett.

1985-höz közeledve a Hazafias Népfront (HNF) keretén belül vált aktívabbá, elvállalta a HNF Országos Tanácsának tudománypolitikai bizottságának elnökségét,⁴¹ míg a Béke Világtanács tagjaként a nukleáris fegyverkezés ellen emelte fel a szavát.⁴²

A főtitkársággal járó diplomáciai teendőket és számtalan utazást az MTA Interkozmosz Tanácsának elnöki tiszte bővítette. Első elnöksége utolsó évében, 1980-ban került sor Farkas Bertalan ürrepülésére. 1985 és 1991 közötti második elnöksége idején dolgozták ki és írta alá 1991 áprilisában Pungor Ernő tárca nélküli miniszter társaságában az Európai Űrkutatási Hivatallal kötött együttműködési megállapodást.⁴³

Amellett, hogy az MTA Központi Kémiai Kutatóintézetét 1999-ig vezette, 1995-ben az Akadémiai Kutatóhelyek Tanácsa Matematikai és Természettudományi Kuratóriumának elnökévé választották, és tagja volt az 1990-es évek második felében az MTA intézményeinek „áramvonasításával” megbízott Konzolidációs Bizottságnak is.

Márta Ferenc, az Odesszai Állami Egyetem tiszteletbeli doktora 1989 után is kitarzott amelle, hogy a magyar–szovjet, majd a magyar–orosz gazdasági, tudományos és kulturális kapcsolatok ápolására szükség van, s a Gorbacsov-éra végén elvállalta a megreformált Magyar–Szovjet, majd 1991 után a Magyar–Orosz Társaság alelnöki tisztségét.⁴⁴

Életének 82. évében hunyt el Budapesten, 2010. február 25-én. Hosszú élete során tudományos munkássága mellett jelentős állami elismerésben is részesült: 1964-ben a Munka Érdemrend ezüst, 1973-ban arany fokozatát kapta meg. 1980-ban Szocialista Magyarorszáért Érdemrenddel, 1989-ben a Magyar Népköztársaság Érdemrendjével, 2007-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjével tüntették ki.

Takács Róbert

JEGYZETEK

- 1 Az újságíró tévesen jegyezte le, így: Öltésen.
- 2 Tábortűz a diáküdülőben. *Szabad Ifjúság* 1952. augusztus 10.
- 3 Csonka (szerk.): *A kegyesrendiek vezetése*, 115.
- 4 Az egyetem a város szellemi centruma legyen. *Csongrád Megyei Hírlap* 1967. augusztus 2.
- 5 Új doktorok és kandidátusok. *MT* 74 (1967) 7–8. sz. 533.
- 6 *Művelődésügyi Közlöny* 1967. augusztus 1. (13. sz.) 184.
- 7 Farkas: A község története.
- 8 Farkas: A két világháború között.
- 9 R. Farkas Klári: Portrék az Akadémia új tagjairól. Szegedi tanulmányból a szegedi egyetemig. *Magyar Nemzet* 1970. február 14.
- 10 Pálfalvi Nándor: Beszélgetés az Akadémia főtítkárával. *Képes Újság* 1978. június 3.
- 11 Lásd erről Takács: *A származási kategorizálás*.
- 12 Az adatok ellenőrzéséhez Kozák: *Márta Ferenc*.
- 13 Új doktorok és kandidátusok (1960. június). *MT* 67 (1960) 6. sz. 563.
- 14 Egy tudományos intézet híre a nagy világban. *Csongrád Megyei Hírlap* 1961. december 20.
- 15 Vendégünk Dr. Márta Ferenc. *Csongrád Megyei Hírlap* 1969. március 21.
- 16 Kozák: *Márta Ferenc*.
- 17 *Magyar Közlöny* 1967. március 12.
- 18 Vendégünk Dr. Márta Ferenc. *Csongrád Megyei Hírlap* 1969. március 21.
- 19 Dóbé Sándor: Márta Ferenc. *MKL* 65 (2010) 168.
- 20 Szabó: Beszámoló, 632.
- 21 Dóbé: Márta Ferenc; Kozák: *Márta Ferenc*.
- 22 Dr. Márta Ferenc felszólalása. *Csongrád Megyei Hírlap* 1970. november 28.
- 23 Megkezdődött a beköltözés. *Csongrád Megyei Hírlap* 1974. február 6.; Új létesítménnyel gyarapodott Szegeden felsőoktatásunk. *Csongrád Megyei Hírlap* 1974. október 19.; *Magyar Nemzet* 1972. április 1.
- 24 Dr. Márta Ferenc felszólalása. *Csongrád Megyei Hírlap* 1970. november 28.
- 25 Dr. Márta Ferenc felszólalása az MSZMP KB 1972. június 14–15-i ülésén. MNL OL 288. f. 4. cs. 117–118. ő. e.
- 26 Márta: A tananyag nem cél, 11.
- 27 Dr. Márta Ferenc: Párthatározat az állami oktatás fejlesztéséről. *Csongrád Megyei Hírlap* 1972. június 25.
- 28 A tudomány és a gyakorlat – Interjú dr. Márta Ferencel. *Népszabadság* 1977. november 13.
- 29 Jegyzőkönyv az MSZMP KB 1975. november 26–27-i üléséről. MNL OL 288. f. 4. cs. 141–142. ő. e.
- 30 A tudomány és a gyakorlat – Interjú dr. Márta Ferencel. *Népszabadság* 1977. november 13.
- 31 Lásd többek közt Jegyzőkönyv az MSZMP KB 1977. április 13-i üléséről. MNL OL 288. f. 4. cs. 149. ő. e.
- 32 Tanácskozás Tihanyban tudományos életünk időszerű kérdéseiről. *Népszava* 1978. szeptember 16.
- 33 Mit tehet az akadémia? *Napló* 1979. július 27.
- 34 A Magyar Tudományos Akadémia zárt ülése. Fokozott részvétel, fokozott felelősség. *Magyar Hírlap* 1978. május 10.
- 35 Márta: Az elmúlt időszak, 503–504.
- 36 Népszabadság Interjú – Márta Ferencel. *Népszabadság* 1980. március 23.
- 37 Márta Ferenc: Az elmúlt időszak mérlege. *MT* 7. (1980) 502.
- 38 Jegyzőkönyv az MSZMP KB 1973. november 28-i üléséről. MNL OL 288. f. 4. cs. 124. ő. e.
- 39 Beszélgetés Márta Ferenc akadémikussal. Haszontalan (?) tudomány. A kutatás és az alkalmazás rejtett kapcsolatai. *Magyar Hírlap* 1985. április 18.
- 40 A tudomány kulcsszerepben. *Pártélet* 32 (1987) 5. sz. 50.
- 41 (i. s.): A győztes II. kerület. *Népfront* 29 (1984) 6. sz. 13.
- 42 (szegő): Békekonferencia Budapesten. *Esti Hírlap* 1986. július 18.
- 43 Tudomány. *Magyarország* 28 (1991) 18. sz. 13.
- 44 Feloszlás helyett újjászületés. *Vasárnapi Hírek* 1990. október 14.; Kell-e új időszámítás? *Népszabadság* 1993. szeptember 16.

Pál Lénárd

Pál Lénárd

Tehetség és elkötelezettség

Pál Lénárd 1925. november 7-én született a Békés vármegyei Gyomán. Édesapja gazdálkodó volt, édesanyja Lénárd születésekor már több mint tizenöt éve a Kner Nyomdában dolgozott könyvkötőként.¹ Ez a néhány körülmény mind nagy jelentőséggel bírt a későbbi akadémikus sorsára nézve. A családhoz – de talán az egész akkori békési nagyközség identitásához – hozzátartozott a könyvek megbecsülése. Pál Lénárd több alkalommal is kifejtette, hogy gyermekkorából hozta a könyvek, az olvasás szeretetét, a szép nyomdatermékek iránti rajongását.²

Gyoma, 1925. november 7.
Budapest, 2019. október 21.

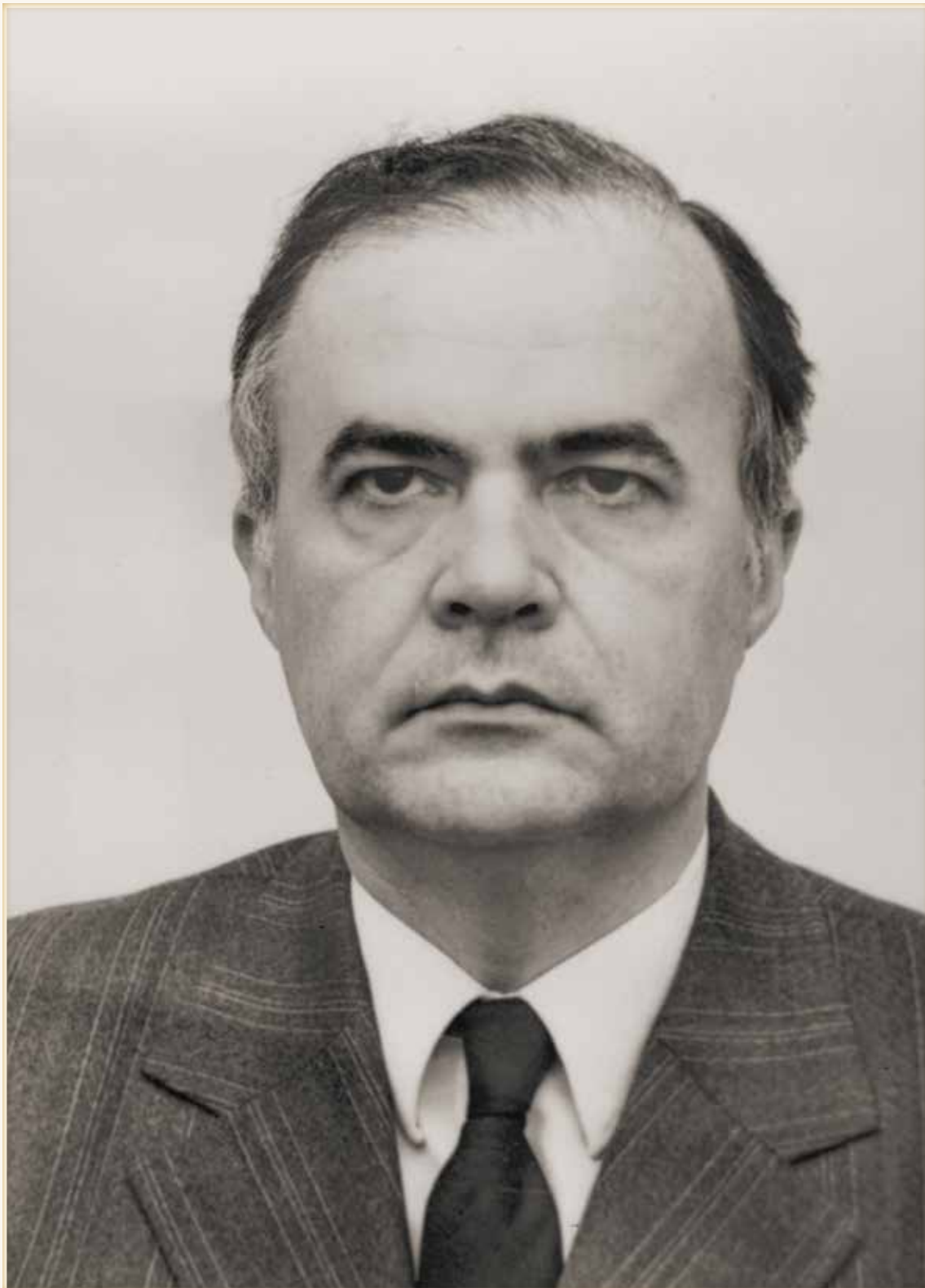

1980. június 17. –
1984. június 27.

II/17. Pál Lénárd
Ismeretlen fényképész felvétele
1979

NYOMDÁSZINAS HELYETT EGYETEMI HALLGATÓ

Pál Lénárd már gyerekkorában kitűnt képességeivel. Családja abban reménykedett, hogy az értelmes fiúnak érdemes lesz elvégeznie a helyi polgári iskolát, azután bekerülhet a nyomdába inasnak.³ Egyik tanára javasolta, hogy végeztessék el vele a felsőkereskedelmit, hadd legyen tisztviselő.⁴ 1939 szeptemberétől a Gyomától mintegy 40 km-re lévő Békéscsabán a Községi Fiú Felsőkereskedelmi Iskola tanulója lett. A középiskolában kóstolt bele a tudomány szépségeibe, matematikatanárának, Kircsi Istvánnak köszönhetően, aki Beke Manó *Bevezetés a differenciál- és integrálszámításba* című kötetét adta neki. Nagy örömet jelentett a könyv, tanárával pedig megvitathatta a felsőbb matematika szépségeit. Kircsi még a frontszolgálatából is feladványokat küldött tanítványának.⁵ A felsőkereskedelmi által megalapozott erős matematikai tudásnak nagy hasznát vette, mint ahogy az iskolában megkövetelt munkaszellemnek is: a precíz, gondos munkának, annak, hogy minden apró részlet lényeges lehet. Egyértelműség, tisztaság, megfelelő formaiság a megfelelő tartalom mellett – ezt követelte meg a kereskedelmi,⁶ és ez a munkastílus Pál Lénárd sajátjává vált.

Pál az érettségit követően a József Nádor Műszaki- és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdasági Kar gazdasági szaktanárképzőjébe jelentkezett. Igazi vágyának – hogy tudománnyal foglalkozhasson – beteljesülését csak a háború vége és az új világrend kezdete hozta el számára.⁷ 1945 szeptemberében kiegészítő érettségi vizsgát tett, ezzel megnyílt az út előtte, hogy tudományegyetemen folytathassa tanulmányait.⁸ A Pázmány Péter Tudományegyetemre iratkozott be. Már az első félévben Bay Zoltán atomfizikai előadásainak hallgatója volt⁹ – és ebben bizonyára a személyes kapcsolatoknak is szerepe lehetett, ugyanis az egyetemi tanár a gyomai lelkész öccse volt.¹⁰

Az egyetem mellett a kollégium volt Pál másik meghatározó élménye ebben az időszakban: népi kollégista lett, a Petőfi Kollégium titkára.¹¹ Ugyanitt lakott a vele egyidős, gyomai, később jelentős kormányzati tisztségeket betöltő Bérci Etelka (Keserű Jánosné),¹² aki szintén a kollégium ve-

zetőségébe tartozott.¹³ Pál Lénárd évtizedekkel később nosztalgiával emlékezett az időszakra: a lelkesedésre, őszinteségükre és tisztaságukra, amikor olyan egyértelműnek tűnt, hogy mi a jó, és mi a rossz. A kollégiumban az egyik legtájékozottabb lakónak tartották, aki kész a kérdésekre és az ellentmondásra „szokott impulzív modorában”.¹⁴ Az idős Pál Lénárdtól is idegen volt a hosszas megfontolás és töprengés, gyorsan döntött és azután is ragaszkodott az elképzeléséhez¹⁵ – a népi kollégiumban ez mindenképpen előnynek számított. 1948-ban a Bolyai János Természettudományi Kollégium igazgatójává nevezték ki. Igazgatósága nem tartott sokáig, hiszen 1949 nyarán felszámolták ezeket az intézményeket.

VEGYÉSZI, FIZIKUSI PÁLYA

1949-ben vegyészként diplomázott, majd tanársegédként a Gyakorlati Fizikai Intézetben oktatott.¹⁶ 1950-től a Szovjetunióban volt ösztöndíjas aspiráns. Magfizikával vagy a kozmikus sugárzással foglalkozott volna, de mindkét területet a szigorúan titkos tudományok közé sorolták, amibe külföldi nem kaphatott betekintést, így a szilárdtestek mágnességét kutatta.¹⁷ Emellett valószínűség-számítással foglalkozott, melyhez később is vissza-visszatért.¹⁸ Jó élményekkel jött haza, megvédte kandidátusi dolgozatát, a szovjet út megbecsültséget hozott számára. Kiválóan megtanult oroszul, ez nagy előnyt biztosított a hazai kollégák között. Nem utolsósorban: a szovjet fizika akkoriban kimagasló jelentőségűnek számított,¹⁹ Pál sokat tanult, és számos szakmai kapcsolatra tett szert.

A háború utáni időszakban a fizika kiemelten fontos terület volt, nem csupán a keleti blokkban, noha itt ideológiai töltetet is kapott a tudomány támogatása.²⁰ 1950 augusztusában rendelte el a Minisztertanács az MTA Központi Fizikai Kutatóintézetének (KFKI) megalapítását, szeptember 1-jén hozták létre az intézményt.²¹ 1953. október 15-től a hazatérő fiatalembert kinevezték osztályvezetőnek, irányításával hozták létre a Ferromágneses Osztályt.²² Pálnak az akkor szokásosnál több alkalma volt

konferenciákon megjelenni, ugyanis jól használhatták nyelvtudását és kapcsolatait. Részt vett többek között 1955 augusztusában Genfben az atomenergia békés felhasználásáról tartott nemzetközi tanácskozáson. A delegáció egyik tagja Szabó Ferenc, a Minisztertanács Ipari Osztályának helyettes vezetője volt, gyomai származású mérnök-fizikus, akivel a legjobb barátságot ápolt.²³ A kapcsolati háló bizonyára nem lényegtelen Pál Lénárd szakmai előrehaladását tekintve sem. Pál a nemzetközi konferenciákon időnként „diplomáciai tevékenységet” is ellátott: Genfben Wigner Jenőt igyekeztek rábeszélni a hazatérésre,²⁴ egy 1962-es konferencián Szilárd Leó körül buzgólkodtak hasonlóképpen.²⁵

Az atomenergia békés célú felhasználása kiemelt kutatási terület volt ebben az időszakban, ami Pál Lénárdot újabb témamódosításra készítette. Időközben osztályán nagyszerű eredményeket mutattak fel: Pál a vas-alumínium rendszer atomi rendezettsége és a mágneses tulajdonságok összefüggéseiről előadást tarthatott a General Electric központjában, vas-ródium kutatásairól Leslie F. Bates kérte fel beszámolóra egy nottinghami konferencián, és jelentős előrelépést értek el a mangánalapú ötvözetek mágneses szerkezeteinek vizsgálatában is.²⁶ Az atomkutatás azonban mindinkább előtérbe került. 1955 februárjában kormányhatározat készült kísérleti atomreaktor építésére, ekkor az Országos Atomenergia Bizottság tagja lett,²⁷ a reaktor 1959-re megépült. Pál a valószínűségszámítást és az atomkutatást ötvözte: a neutron-lánreakció sztochasztikus egyenletét publikálta 1958-ban, Bell pedig „1963-ban az egyenlet generátorfüggvényes alakjának matematikai tulajdonságait vizsgálta” (így arra Pál–Bell-egyenletként hivatkoznak).²⁸ Az egyenlet fizikuskörökben világszerte elismertté tette, a neutron-lánreakció sztochasztikus elméletét pedig számos tudományterületen alkalmazzák. 1959 októberében védte meg doktori értekezését.²⁹ 1961 áprilisában az MTA levelező, 1973-ban rendes tagjává választották.³⁰

A KFKI ÉS A VITATOTT VÁLASZTÁS

1956-ban a KFKI tudományos igazgatóhelyettesévé, 1970-ben igazgatójává nevezték ki. Az irányítása alatt sokféle témában kutattak munkatársai, ő érdeklődéssel, hozzáértően szólt a területétől látszólag távol eső kérdésekhez is. Jól felkészült volt, örömmel mesélt és meséltetett a munkáról, élvezetét lelte a magas színvonalú vitákban. Gondoskodott a megfelelő munkatársi gárdáról és kiállt kollégáiért: Lovas Istvánt 1957-ben tiltott határátlépési kísérlet miatt vették őrizetbe, majd mindössze a vizsgálati fogságban töltött hat hétre ítélték. Az enyhe ítélet magyarázata az volt, hogy a meggyőződéses kommunista Pál „elment a főügyészhez, és meggyőzte arról, hogy hasznosabban tudom tölteni az időt a KFKI-ben, mint egy cellában” – emlékezett a hálás munkatárs.³¹ Kutatási költségeikre mindig igyekezett forrást találni, széles körű nemzetközi kapcsolatokat épített ki, szívügye volt az ipar és a tudomány együttműködése. Érdekelte a tudományszervezés, tudományirányítás. 1978-ban a Minisztertanács jelentős műszaki ügyekben felkért tanácsadó testületének, az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság elnökévé nevezték ki. Tisztségét két évig töltötte be, ekkor az Akadémia főtitkárává választották.

Szokatlan eseménysorozat vezetett a főtitkári beiktatásig. 1980 májusában tartották az Akadémia 140. közgyűlését, május 9. volt a főtitkárválasztás napja. A jelölőbizottság elnöke előterjesztette a javasolt tisztségviselők nevét, főtitkárnak Pál Lénárdot ajánlotta.³² Rajki Sándor úgy vélte, magyarázatot kíván, hogy Márta Ferenc addigi főtitkár miért nem folytathatja munkáját – ezt mandátumának lejártával indokolták. 185-en szavaztak: Pálra 85 igen, 71 nem, 20 tartózkodás és 9 érvénytelen szavazat érkezett. Az elnökség 25/1979. évi határozata értelmében a tartózkodásokat figyelmen kívül kellett hagyni, kivéve, ha azok elérték az érvényes szavazatok egyharmadát. Ez a helyzet most nem következett be, azaz Pált megválasztották főtitkárnak – összegzett a szavazatszámoló bizottság.³³ Többen kifejtették, hogy mindössze egyéves az elnökségi határozat, a tagok talán nem is ismerik, így a régi ügyrend szerint

kellene eljárni, vagyis az egyszerű szótöbbség jelentené az igent, ezért javasolták az ülés megismétlését.³⁴

A javaslatnak megfelelően 1980. június 11-én főtitkárjelölő közgyűlést hívtak össze. Szentágothai János elnök elmondta, hogy a közgyűlésen történeteket az Akadémia a Minisztertanács elé tárta, az pedig felkérte a tudós társaságot, hogy – bár az érvényes szabályok szerint tulajdonképpen ki lehetett volna nevezni az új főtitkárt – ismételjék meg a szavazást. Az előkészítő bizottság megállapította, hogy a tagság jelentős része nem ismerte kellőképpen a szavazás ügyrendjét, többen arról is csak kevéssel a közgyűlést megelőzően értesültek, hogy Márta Ferenc mandátuma lejárt. „Mindez kétségtelenül az előkészítés hibája, és együttesen járultak hozzá a határozat nem teljesen egyértelmű formájához” – összegzett Szentágothai János.³⁵ Az ülésen részt vevő Óvári Miklós KB-titkár helyt adott Szentágothai önkritikus magyarázatának, az akadémikusok részéről történő elutasítást pedig részben félreértésként, részben a demokrácia jeleként értelmezte.³⁶ 172-en szavaztak, közülük 4-en érvénytelenül. Pálra 131 igen, 33 nem, 4 tartózkodó szavazat érkezett.³⁷ Így Pál Lénárdot főtitkárrá választották, pontosabban javasolták a Minisztertanácsnak, hogy öt évre öt nevezék ki.³⁸

AKADÉMIAI FŐTITKÁRKÉNT

Pál Lénárd vezetői elképzeléseiben kiemelten nagy szerep jutott a társadalmi hasznosságnak. Mindez főtitkári időszakában sem változott, hiszen úgy vélte, hogy a tudományos kutatás és a termelő-értékesítő rendszer között szoros kapcsolatnak kell lennie, így elsősorban az alkalmazott kutatások jelentőségét hangsúlyozta. Emellett az alapkutatások erősebb támogatását is fontosnak tartotta, de az eredményesség mérését szorgalmazta.³⁹ Ennek szellemében rendelkeztek többek között a folyamatos beszámoltatásról.⁴⁰ Az akadémikusok többsége egyetértett elképzeléseivel, de az alapkutatások képviselői olykor kifogásolták, hogy ők másodlagos szerephez jutnak, míg bizonyos területek finanszírozása bőséges.⁴¹

Az egyes kutatóhelyeknek jellemzést kellett készíteniük tevékenységükről, referálniuk publikációikról, különös tekintettel a nemzetközi helyzetükre (ebben sok hasonlóság felismerhető a mai állapotokkal). Pál Lénárd azt szorgalmazta, hogy a „termelő-értékesítő szférában” is nagy hatással legyenek ezek az eredmények.⁴² Természetesen a mérési eszközök a műszaki- és természettudományoknak kedveztek, de a főtitkár értelmezésében a humán tudományok is megtalálták társadalmi hasznosságukat. Így például a történettudomány feladatát a nemzeti identitástudat megfelelő kialakításában látta, amire „a társadalmi kohézió racionális erősítése érdekében felettebb szükség van”,⁴³ tudniillik a világgazdasági válság ellentételezéseként. A kényszerű megszorítások az Akadémiát is elérték. A 143. közgyűlésen arról kellett beszámolnia, hogy jelentősen csökkent a finanszírozás, de ezeket az intézkedéseket szükségesnek ítélte, a tudósokat nagyobb fegyelmezettségre és felelősségre kérte.⁴⁴

Az MTA 1984. június 27-i elnökségi ülésén Aczél György felmentését javasolta a főtitkári tisztségből:⁴⁵ a pártvezetőség nem volt elégedetlen Pál tevékenységével, 1984-től ismét az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság (OMFB) elnökévé nevezték ki, 1985-ben pedig – egyéves felkészülési időt követően – Pált megválasztották a KB titkárává, ő került Aczél helyére,⁴⁶ megörökölve a kulturális élet általános felügyeletét. Pál természetesen nem rendelkezett akkora befolyással, mint Aczél, helyette egyre inkább Berecz János ideológiai és propagandaügyekkel foglalkozó KB-titkár kezében összpontosult a hatalom. A váltás fő célja így feltehetően Aczél meggyengítése volt.⁴⁷

KULTURÁLIS ÉS TUDOMÁNYOS FELADATOKBAN

Pál Lénárd a kulturális életre vonatkozó feladatait is lelkesen és precízen végezte. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a rendszer összeomlóban van, de ő ezt nem, vagy kevéssé érezte. Talán az Írószövetség 1986-os közgyűlésén volt legjobban megfigyelhető mindez, ahol Pál nem értett egyet a változásokat követelőkkel, mondván, „a Magyar Szocia-

lista Munkáspárt a mostani nehézségeket legyőzve felledíti ezt az országot. Ez az ország nincs válságban.”⁴⁸ Ennek ellenére az ellenzékiek kerültek többségbe, az Írószövetség reformpárti vezetőséget választott. A párt ekkor még próbálkozott a szabadságot követelők visszaszorításával,⁴⁹ de nem jártak sikerrel, jelentős részben a Gorbacsov által meghirdetett glasznosztynak köszönhetően. „Az írószövetségi kongresszus politikai fordulópontra volt”,⁵⁰ az erőteljesebb ellenzéki szerepvállalás kezdetét jelentette. Pált 1988 májusában még megerősítették titkári tisztségében,⁵¹ de 1988. december 15-én, az MSZMP KB tanácskozása alkalmával kérte nyugállományba helyezését.⁵² Néhány héttel később elvállalta az újonnan alakult MSZMP KB tudománypolitikai munkaközösségének vezetését, ekkor úgy vélte, hogy a megfelelő reformok véghezvitele szükséges feladat.⁵³

A rendszerváltással visszavonult a közéletből, de korántsem vonult vissza a tudománytól. Oktatott, a korábbi időszaknál sokkal többet publikált. Pázsit Imrével a neutronfizika kérdéskörével kapcsolatban számos értékes írással gazdagította a tárgykör irodalmát, tevékenységüket nemzetközi elismerés övezte.⁵⁴ Aktív és tevékeny maradt élete végéig, mert gyomai elemista korától hajtotta a megismerés vágya, és mert kötelességének érezte, hogy tehetségét és szorgalmát az emberiség szolgálatába állítsa, hiszen – a maga választotta idézet szerint –

*„A míveletlen föld csak gazt terem; A lélek is csak
ugy emelkedik A józanság tisztább világához,
Ha a tudományok és ismértek Tárából gazdag
zsákmányt gyűjt magának.”⁵⁵*

Papp Barbara

JEGYZETEK

- 1 Az államosított Gyomai Nyomda dolgozói örömmel várják a teljesítménybérézést. *Viharsarok Népe* 1950. november 16. 7.
- 2 Pál: Halványuló emlékeim, 67–68.; Pál: Ment-e a könyvek által? 1–4.; A Gutenberg-galaxisról Pál: Aggodalom és reménység, 5.
- 3 Hajduska: *Hatvan tudósportré*, 218.
- 4 Uo.
- 5 Pál: Halványuló emlékeim, 68.
- 6 Pál: Mit kaptam, 9.
- 7 Hajduska: *Hatvan tudósportré*, 218.
- 8 Várady (közzéteszi): *A Budapest IX. kerületi*, 23.
- 9 Sólyom: Pál Lénárd, 331.
- 10 Kovácsné (szerk.): *Gyomaendrődi ki kicsoda?* 35.
- 11 Kardos (szerk.): *Sej, a mi lobogónkat*, 167.
- 12 Kovácsné (szerk.): *Gyomaendrődi ki kicsoda?* 197.
- 13 Kardos (szerk.): *Sej, a mi lobogónkat*, 167.
- 14 Honfoglalók. *Köznevelés* 26 (1970) 7. sz. 33.
- 15 Pázsit: Nem halványuló, 336.
- 16 *PPTE tanrend*, 1949/1950, 12.
- 17 Pál: Halványuló emlékeim, 66–82., 69.
- 18 Sólyom: Pál Lénárd, 332.
- 19 Tétényi: Pál Lénárd, 393.
- 20 Sólyom: *Fizika Magyarországon*, 21.
- 21 Jéki: Központi Fizikai Kutatóintézet, 12–13.
- 22 Személyi ügyek. *AK* 2 (1953) 18. sz. 1.; Kovács: A Központi Fizikai Kutató, 133.
- 23 Pál: Szabó Ferenc, 1389–1391.
- 24 Gervai: *Titkos Magyarország*, 62., 107.
- 25 Szekér: Fedőneve: Marslakó, 156–158.
- 26 Jéki: Mindig izgatott, 396.
- 27 Izsák (szerk.): *MDP-határozatok, 1948–1956*, 328–330.
- 28 Jéki: Mindig izgatott, 397.
- 29 Prékopa: Pál Lénárd, 107–110.
- 30 Fekete (összeáll.): *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai*, 469.
- 31 Lovas: Pál Lénárd, 388.
- 32 AL 150. b. Közgyűlés 1980. évi kötet, közgyűlési jegyzőkönyv. 1980. május 9. 93.
- 33 Uo. 226–237.
- 34 Uo. 229.
- 35 Uo. 1980. június 11. 11.
- 36 Uo. 23–31.
- 37 Uo. 64.
- 38 Uo. 66–68.
- 39 Pál: A tudomány újat teremtő, 1–4.
- 40 A Magyar Tudományos Akadémia elnökének és főtítkárnak 7/1981. (A. K. 8.) együttes utasítása a folyamatos beszámoltatásról. *AK* 30 (1981) 8. sz. 103–104.
- 41 Frank: A Modern Filológiai Társaság, 48.
- 42 Pál: A társadalmi-gazdasági fejlődés, 423.
- 43 Uo. 425.
- 44 Pál: Jelenünk és jövőnk, 430.
- 45 AL 151. c. Elnökségi határozatok 1984., 25/1984. sz. (belső) határozata, az MTA Elnökségének 1984. június 27-i rendkívüli ülése. 70.
- 46 Huszár: Kádár János életútja, 836.
- 47 Szakadát–Kelemen: Karriertípusok, 669.
- 48 Kiss Gy.–Szilcz (összeáll.): *A másik Magyarország*, 241.
- 49 Györffy Miklós: Aczél-kori feltárások. *168 Óra* 1989. szeptember 19. 23.
- 50 Tábor: *A váratlan kultúra*, 143.
- 51 Mink (szerk.): *Rendszerváltás*, 705.
- 52 Nemzetközi sajtóértekezlet. *Magyar Nemzet* 1988. december 16. 4.
- 53 Megalakult az MSZMP tudománypolitikai munkaközössége. *Magyar Nemzet* 1989. január 31. 6.
- 54 Pázsit: Együtt dolgozni, 367–371.; Pázsit: Nem halványuló, 334–336.
- 55 Berzsenyi: Kazinczy Ferenchez, idézi Pál: Halványuló emlékeim, 82.

Láng István

Handwritten signature in white ink, likely reading "Láng István".

„...egy dinamikus stabilitás vagy stabil dinamizmus”

A Magyar Tudományos Akadémia 1984. június 27-i elnökségi ülésének jegyzőkönyve a következőket tartalmazza a megbízott főtitkár megválasztásáról: „Aczél György elvtárs, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a Központi Bizottság titkára rövid tájékoztatást adott a Központi Bizottság 1984. évi június 26-i üléséről. [...] Ezekkel függ össze következő javaslata: az Akadémia elnöksége értsen egyet azzal, hogy a Minisztertanács

- ◆ Pál Lénárdot, az MTA rendes tagját – érdemei elismerése mellett – felmentse akadémiai főtitkári megbízatása alól;
- ◆ Láng Istvánt, az MTA levelező tagját, főtitkárhelyettest – az új főtitkár kinevezéséig terjedő hatállyal – megbízza a főtitkári teendők ellátásával. [...]

Mohács, 1931. december 26.

Budapest, 2016. december 17.

1984. július 6. –
1993. május 13.

II/18. Láng István
G. Fábri Zsuzsa felvétele
1982

A továbbiakban szólt az Akadémia előtt álló legfontosabb feladatokról, köztük az új akadémiai tagok és tisztségviselők megválasztásának alapos – egy dinamikus stabilitás vagy stabil dinamizmus irányában ható – előkészítéséről. [...]

Ezután az Elnökség egyhangú nyílt szavazással elfogadta a javaslat mindkét pontját.¹

Az Akadémia 1949 utáni történetében 1984-ig kétszer fordult elő, hogy a főtitkári tisztséget megbízással látták el a következő választásig. Először Erdey-Grúz Tibor 1952-es felsőoktatási miniszteri kinevezése idején, másodszor Erdei Ferenc halálakor, 1971-ben. Mindkét esetben az Akadémia akkori elnöke (Rusznyák István, illetve Erdey-Grúz Tibor) terjesztette elő a javaslatot, amelyet az elnökség el is fogadott. A közgyűlés néhány hónap múlva Osztrovski György vegyészmérnököt főtitkárrá választotta, míg Köpeczi Béla főtitkárhelyettest a minisztertanács megbízott főtitkárnak nevezte ki a következő közgyűlésig.² A Láng István megbízására vonatkozó javaslatot azonban maga Aczél György, a kádári állampárt legfőbb kultúrpolitikusa terjesztette elő, amelyet az elnökség meg is szavazott. A minisztertanács az 1985. májusi közgyűlés javaslata alapján véglegesítette Lángot a főtitkári székben.³ A különös választás mögött ugyanakkor egy érdekes akadémiai pályakép áll, míg a választás után egy izgalmas főtitkári ciklus képe rajzolódik ki.

AZ AKADÉMIAI ÉLETPÁLYA KEZDETE

Az 1931-ben Mohácson született, munkásszarmazású Láng megbízott főtitkári tevékenysége előtt már jól ismert szereplője volt az akadémiai közegnek. Az Ivanovói Mezőgazdasági Egyetem (Szovjetunió) elvégzése után 1955-ben az ekkor már az akadémiai intézetként funkcionáló Agrokémiai Kutató Intézet kötelékébe került Egerszegi Sándor agrokémikus révén. Itt kezdte meg aspiránsi éveit is 1956-tól Kuthy Sándor professzor vezetésével. Ennek végeredménye a mezőgazdaságtudományok kandidátusa cím lett 1961-ben.

Láng 1963-ban cserélte fel a teljes állású kutatói létet tudományszervezői állásra, a VIII. Biológiai Tudományok Osztályának szaktitkáráként az Akadémia Hivatalának állományába kerülve. A Személyzeti Osztály választásában közrejátszhatott szakmai, politikai megbízhatósága – származása, szovjet egyetem elvégzése, párttagsága – és személyisége is.⁴ Láng megállta a helyét az osztályon szaktitkárként, és itt alapozta meg későbbi hírnevét tudományszervezőként. Ennek alapja a Szegedi Biológiai Központ (SZBK) létrehozásában végzett szervezőmunkája volt. Az 1960-as évek második felében karrierje tovább ívelt a főtitkárhelyettesi székbe.⁵

AZ AKADÉMIA ÁTSZERVEZÉSE ÉS LÁNG FŐTITKÁRHELYETTESI MEGBÍZATÁSA

A főtitkárhelyettesi megbízatása az Akadémia átszervezéséhez kapcsolódott. A hatvanas évek második felében nagy változások voltak a pártirányítás területén, gazdasági és tudományos téren egyaránt. Aczél György, a Központi Bizottság titkárnak vezetésével elindult a tudománypolitikai irányelvek kialakítása, illetve felmerült az Akadémia szerkezeti átalakításának kérdése is. Ennek középpontjában a tudós testület és a kutatóhálózat irányításának elválasztása állt, amely az 1969. évi 41. számú törvényerejű rendelettel valósult meg. A főtitkárhelyettesek választásáról a törvényerejű rendelet így fogalmazott: „a közgyűlés ajánlására, általában az Akadémia tagjai közül, a Kormány nevezi ki határozott időre”, ami lehetővé tette, hogy esetleg a tudományok doktori vagy kandidátusai közül is lehessen főtitkárhelyettest választani.⁶

Ezáltal nyílt meg az út Láng István előtt a főtitkárhelyettesi tisztség elnyerésére, hiszen ekkor még csupán kandidátusi fokozattal rendelkezett. Emiatt talán nem véletlen, hogy az akkori elnök- és alelnökjelölt is, vagyis Erdey-Grúz Tibor és Straub F. Brunó is felszólalt Láng mellett, méltatva szervezői képességeit.⁷ Erdey-Grúz ezt így fogalmazta meg:

„[...] A szegedi biológiai telep előkészítésében kifejtett munkája során bebizonyította azt, hogy ily munkakör betöltésére kiválóan alkalmas.”⁸

Straub pedig a következőképpen: „[...] Sikerült megismernem őt, mint szervezőt, mint managert. Kiváló képességű embert ismertem meg benne, sokat köszönhetek segítségének; annak ellenére, hogy nem biológus, a biológia érdekében tudott dolgozni fáradhatatlanul és lelkiismeretesen.”⁹ A jól végzett munka következtében egyébiránt mind a két méltató akadémikus jó kapcsolatot ápolt Lánggal. Ezt jelezte, hogy mindketten – távolságtartó személyiségük ellenére – tegező viszonyba kerültek az agrokémikussal. A közgyűlési szavazatarányok sem tükröztek megosztottságot személyét illetően,¹⁰ valamint a tudománypolitikai irányelvek kialakításában való részvétele miatt a párt illetékesei is honorálhatták Láng Istvánt a főtitkárhelyettesi állással. Láng 1970 és 1984 között közel három cikluson keresztül volt főtitkárhelyettes, és ebben a minőségében elsősorban a nemzetközi kapcsolatok irányításáért és a természettudományi főosztály vezetéséért felelt.

Láng teherbírását mutatja, hogy szaktitkári és főtitkárhelyettesi tevékenysége mellett sem hagyta abba a kutatást, hiszen 1962-től kezdve a Nyírlugosi Állami Gazdaságban vezetett kísérletet. Ennek eredményeit foglalta össze az 1973-ban megvédett tudományok doktora disszertációjában *Műtrágyázási tartamkísérletek homoktalajokon* címmel. Ezt követte 1979-ben levelező, majd 1985-ben rendes taggá választása. Megválasztásában közrejátszottak tudományszervezői érdemei – a már említett SZBK életre hívásában, később az országos mérések (agroökonomiai potenciál, biomassza) lebonyolításában részvétele, valamint az, hogy az elsők között ismerte fel a környezetvédelmi kutatások jelentőségét. Láng részt vállalt ezen kutatások megszervezésében, a hazai és a nemzetközi kapcsolatok kiépítésében.¹¹

Láng István 1985-ben nem mindennapi módon lett az Akadémia megbízott főtitkára, ahogy a bevezetőből kiderült, ugyanakkor az, hogy személyére esett a választás, már korántsem tűnik olyan meglepőnek aka-

démiai pályafutásának részleteit ismerve. Aczél személyes jelenlétét az is indokolhatta, hogy az előző főtitkár, Pál Lénárd megválasztása nem volt zökkenőmentes, és az új főtitkár megválasztását ily módon is biztosítani kívánta.¹² Lángot a következő, 1985-ös közgyűlés is megerősítette főtitkári tisztében Berend T. Iván elnökké választásával párhuzamosan, hiszen ahogy az Akadémia közvéleménye humoros formában utalt Láng akadémiai hivatali és a tudományirányításban szerzett tapasztalataira – tudja, hogy a mosdót merre keresse.¹³

FŐTITKÁRI TEVÉKENYSÉG, 1985–1993

Láng István – a vele készült nyilvános interjúkban – mindig visszafogottan fogalmazott közel egy évtizedes főtitkári tevékenységéről.¹⁴ Az életpályájáról készített diasorban erre az időszakra vonatkozóan is a háttérmunkákban való részvételét emelte ki, mint például a szakszervezetekkel való egyeztetést.¹⁵ 1985 és 1993 között három fontos kezdeményezés élére állt: az Országos Tudományos Kutatási Alap megindítása, tárgyalások a Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezetével (TDDSZ), illetve a kutatóhálózat átalakításának tervei.

Láng István főtitkárságának egyértelműen legnagyobb eredménye az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) ötletének felkarolása volt. Az OTKA kialakulásával kapcsolatosan saját szerepét így ítélte meg:

„Mindig azt mondtam, hogy Lajos Tamás és Rakusz Lajos volt az OTKA szellemi atyja, én csak később tettem magamévá a tervet.”¹⁶

Ugyanakkor Láng személyének megkerülhetetlenségét az OTKA kapcsán az bizonyítja, hogy többen is Lángra emlékeznek úgy, mint az intézmény egyfajta alapító atyjára.¹⁷

A kutatástámogatási rendszer ötlete valószínűsíthetően többekben megfogalmazódott, miközben az MTA már korábban is próbálta pályázati úton elosztani bizonyos rendelkezésére álló forrásainak egy részét (például a Központi Kutatási Alapon, vagy az 1984-ben meghirdetett Alaputatási pályázaton keresztül).¹⁸

Láng tapasztalatának hála az OTKA papíron létező tervezetéből alig egy év leforgása alatt lett működő pályázati rendszer 1985 tele és 1986 ősze között. A felálló kutatási rendszer nem lehetett hiba nélküli, ezért a kritikák hatására már korán megkezdődött a rendszer megreformálásának igénye – erről vita is folyt a *Magyar Tudomány* 1986–1987. évi számaiban.¹⁹ Többek között Láng is kezdeményezte az OTKA Akadémián belüli bizonyos mértékű önállósodását, amely a rendszerváltás után, 1991-ben következett be már Andorka Rudolf vezetésével – rövid ideig az Akadémiától független szervezetben.²⁰

TDDSZ-TÁRGYALÁSOK

Láng a szakszervezetekkel való kapcsolattartásról úgy fogalmazott, hogy „kompromisszum kereső tulajdonságom ekkor sokat fejlődött”.²¹ Az egyik legfontosabb szakszervezet, az 1988 tavaszán alakult, az Akadémia kutatóintézeteihez is köthető TDDSZ volt. A TDDSZ egyrészt az első független (tehát nem a Szakszervezetek Országos Tanácsának tagja) szakszervezet volt, másrészt az alapítói és tagsági köre nagy átfedéseket mutatott a demokratikus ellenzék csoportjaival.²² Ezen tényezők miatt Lángnak főtitkárként, vagyis a kutatóhálózat irányítójaként foglalkoznia kellett a szakszervezet szárnybontogatásával. A források alapján kimutatható, hogy a TDDSZ Akadémiai Választmányának nyári megalakításakor is volt már párbeszéd a főtitkárral, aki egy jó partneri kapcsolat kialakítását tűzte ki célul.²³

A szakszervezetek (például a Tudományos Dolgozók Szakszervezete [TUDOSZ] is) és az Akadémia vezetésének

formalizált fóruma 1988 szeptemberében jött létre az MTA kezdeményezésére. Ennek célja hármas volt: tájékoztatás az Akadémiát érintő fontos kérdésekről, együttműködés elősegítése, illetve lehetőség vitára, kérdésekre. Ezek mellett három munkacsoportot is kialakítottak a szociális ügyek, a bérhelyzet és az ügyintézés egyszerűsítése kérdéskörökben.²⁴ Ezen kérdéskörök mellett a TDDSZ az 1973-ban – az akadémiai kutatóintézetekből – elbocsátott Lukács-tanítványok rehabilitációjáért szállt síkra az említett fórumon.²⁵ Az elvi rehabilitáció az 1989-es májusi akadémiai közgyűlésen teljesült Berend T. Iván közreműködésével, míg a gyakorlati rehabilitáció (álláshelyek és tudományos fokozatok biztosítása) irányítását Láng végezte.²⁶ Ezek alapján talán nem véletlenül írta a TDDSZ képviselője Láng 1990-es újraválasztása alkalmából a következő sorokat: „Reméljük, hogy az Akadémia és a TDDSZ munkakapcsolata a jövőben még az eddiginél is gyümölcsözőbb lesz.”²⁷

KUTATÓHÁLÓZAT-ÁTALAKÍTÁSI TERVEI

A rendszerváltás körüli reformokat nem csupán az új, demokratikusabb eljárásmodok kiépítése motiválta (például az intézetek önállóságának növelése, a főtitkári hatáskör korlátozása), hanem a nehéz gazdasági helyzet, a recesszió is. Ezen tényezők alapján a kutatóintézeti hálózat felülvizsgálatát az ott folyó kutatások alapos elemzésével próbálták véghez vinni.²⁸

A kutatóintézetek felülvizsgálatát 1992-ben folytatta le az Akadémia, amelynek célja kettős volt. Egyfelől az intézetek átvilágításával kialakítani a kutatóhálózat jövőjét, szerkezetét és feladatait. Másfelől szándék volt az intézeteken belüli kisebb egységek (osztályok, csoportok, témaközösségek) felmérése és értékelése, hogy a következő évi költségvetési forrásokat nagyobb differenciálással lehessen elosztani. Az Akadémia tudományos osztályai segítségével 1993-ban 44 felülvizsgáló bizottságot hoztak létre, 235 szakértő bevonásával. A szakértők fele az egyetemi oktatók közül került ki.²⁹ Az eredmények alapján azonban mégsem

hajtották végre a költségvetés másfajta felosztását, mert az a kutatóintézeti struktúrába való drasztikus beavatkozással járt volna, tehát intézetek megszüntetésével vagy jelentős átalakításával. A kutatóhálózat jövőjéről való gondolkodás nem állt meg, hanem más akadémiai szintereken tovább folyt (akadémiai fórum, elnökség, közgyűlés).³⁰

„[...] HÁNYKOLÓDOTT, DE NEM SÜLLYEDT EL.”³¹

Végül talán nem érdektelen nagyon röviden bemutatni a két ciklus elnökei és Láng viszonyát a „*dinamikus stabilitás vagy stabil dinamizmus*” vonatkozásában. Láng Berendről úgy vélekedett, hogy azért alkottak jó párost, mert volt egy sajátos munkamegosztásuk, amiben az elnök politizált, míg a főtitkár az ügyeket intézte – erre talán a legjobb

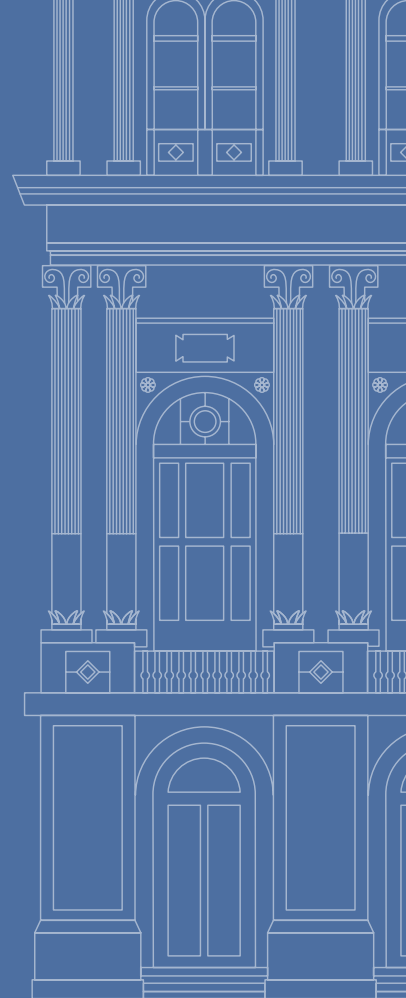
példa a rehabilitációk ügyének kezelése.³² Eltérő életútjuk ellenére Kosáry Domokos és Láng is megtalálta a közös hangot, hiszen az Akadémia megőrzését tartották szem előtt a zavaros és konfliktusokkal terhelt történelmi időben. Láng ekkor elveszítette külső, politikai kapcsolatainak egy részét, de ezeket Kosáry tudta pótolni, hiszen elég jó viszonyt ápolt a rendszerváltó politikai elit vezető tagjaival (ahogy egyébként Berend a korábbi elit tagjaival). Eközben Láng hivatali ismereteit továbbra is jól tudta alkalmazni.³³ Azt hiszem, hogy Láng a fenti egyenletben egyértelműen a stabilitást képviselte, amely tulajdonság mindkét történelmi korszakban az Akadémia hasznára tudott válni. Így a nagy múltú testület „[...] hánykolódott, de nem süllyedt el”.

Zsidi Bernát

JEGYZETEK

- 1 AL 151. c. Elnökségi határozatok 1984., 25/1984. sz. (belső) határozata, 69–70.
- 2 AL 151. Elnökségi ülések 2/3/8. 1953. február 14-i elnökségi ülés jegyzőkönyve, 2.; AL 151. b. Elnökségi ülések. 1971. július–október, V. kötet, 1971. július 20-i elnökségi ülés jegyzőkönyve, 2–14.
- 3 AL 150. b. Közgyűlés, 1985. május 9–10. I. kötet, 1985. május 10-i ülés jegyzőkönyve, 302–304., 356–366.
- 4 Szentgyörgyi: „Először abból...”, 205–206.
- 5 Láng István-interjú (2002–2007, készítő: Hanák Gábor): Történeti Interjúk Tára. TITInt 1060, 12–13.
- 6 Kónya: *Akadémiai törvények*, 388–389.
- 7 AL 150. b. Közgyűlés, 1970. február 3–5., I. kötet, 1970. február 5-i ülés jegyzőkönyve, délelőtti zárt ülés, 192.
- 8 Uo. 193.
- 9 Uo. 192.
- 10 AL 150. b. Közgyűlés, 1970. február 3–5., I. kötet, 1970. február 5-i ülés jegyzőkönyve, délutáni zárt ülés, 2.
- 11 AL MTA Tagajánlások 1979. 46–47.; AL MTA Tagajánlások – Előterjesztés a Magyar Tudományos Akadémia 1985. évi rendes közgyűléséhez új hazai tagok megválasztására 31–33.; Szentgyörgyi: „Először abból...”, 208–209.
- 12 AL 150. b. Közgyűlés, 1980. évi kötet, a május 9-i ülés jegyzőkönyve, 216–242. és a június 11-i ülés jegyzőkönyve, 1–68.
- 13 Láng István-interjú (2002–2007, készítő: Hanák Gábor): Történeti Interjúk Tára. TITInt 1060, 13.
- 14 Szentgyörgyi: „Először abból...”, 208–209.; Tomasz: Zuzmó-termesztőnek, 402–403.
- 15 Láng: *Egy életpálya*.
- 16 Uo.
- 17 Sz. n.: Személyes OTKA-történet, 10. [Csörgő Tamás], 21. [Kóhidai László], 34. [Tomcsányi Pál], 46. [Antus Sándor], 53. [Hámori József], 83. [Taxner Ernő]. <https://adoc.pub/szemelyes-otka-trtenet.html>. (A letöltés ideje: 2022. augusztus 23.)
- 18 Pannonhalmi: Kutatási pályázat, 467–468. Vö. Pál: Elgondolások, 434.
- 19 Láng: Két tervciklus, 446–448.; Például Solymosi: Pályázati rendszerünk, 485–489.; Sajgó: Észrevételek, 374–377.
- 20 AL 5. Főtitkár (Láng) 292. doboz, OTKA Bizottság ülése. 1987. december 22. Javaslat az alap kutatások nemzetközi gyakorlattal összhangban álló kormányzati támogatási és intézményi rendszerének kialakítására, különös tekintettel az Országos Tudományos Kutatási Alap intézményére. 1987. december, 7–9.; 99/1990. (XII. 3.) Korm. rendelete az Országos Tudományos Kutatási Alapról.
- 21 Láng: *Egy életpálya*.
- 22 Vásárhelyi: *Az ártatlanság kora*, 49–57.
- 23 AL 5. Főtitkár (Láng) 321. doboz, Szakszervezetek 1988, 1989 pallium, Emlékeztető az 1988. július 1-i TDDSZ Akadémiai Választmány üléséről. 1988. július 7.
- 24 AL 5. Főtitkár (Láng) 321. doboz, Szakszervezetek 1988, 1989 pallium, Összefoglaló emlékeztető a TDDSZ, a Tudosz, valamint az Akadémia elnöke, főtitkára és vezető munkatársai 1988. szeptember 21-i találkozójáról. 1988. szeptember 30.
- 25 Uo.
- 26 Zsidi: The rehabilitation, 685–692.
- 27 AL 5. Főtitkár (Láng) 321. doboz, Szakszervezetek 1988, 1989 pallium, TDDSZ Akadémiai Választmány levele Láng Istvánnak. 1990. június 15.
- 28 Láng: *Folyamatos*, 680–681.
- 29 Láng: Reform és jövőkép, 674–677.
- 30 Láng: Történelmi múlt, 671.
- 31 Láng: A szellemi és szervezeti, 783.
- 32 Láng István-interjú (2002–2007, készítő: Hanák Gábor): Történeti Interjúk Tára. TITInt 1060, 25.
- 33 Uo. 14.

Keviczky László

L. Keviczky

Keviczky László a Budapesti Műszaki Egyetemen (ma: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem) villamosmérnökként végzett 1968-ban. A műszaki tudomány kandidátusa fokozatot 1974-ben szerezte meg, a műszaki tudomány doktora 1980-ban, az MTA levelező tagja 1985-ben, az MTA rendes tagja 1993-ban lett. Kutatási területe az irányításelmélet: rendszer-identifikáció és paraméterbecslés, a robusztus és adaptív optimális irányítások elmélete, valamint a nemlineáris folyamatok modellezése, identifikációja és szimulációja.

Ráckeve, 1945. április 2.

1993. május 13. –
1999. május 3.

II/19. Keviczky László
Ismeretlen fényképész felvétele
2005

OKTATÁSI TEVÉKENYSÉG

| BME, 1968–; Széchenyi Egyetem, 2002–.

MUNKAHELYEK

| BME (BMGE), tudományos munkatárs, főmunkatárs 1968–1981, címzetes egyetemi tanár 1981–1993, egyetemi tanár 1994–2015, professor emeritus 2015–; Széchenyi Egyetem, egyetemi tanár 2002–2015, professor emeritus 2015–; MTA Számítástechnikai és Automatizálási Kutatóintézet (SZTAKI), kutatóprofesszor 1981–.

VEZETŐ TISZTSÉGEK

| SZTAKI, főosztályvezető 1981–1985, igazgató 1986–1993; MTA, főtitkár 1993–1999; Akadémiai Kutatóintézetek Tanácsa, elnök 1993–1999; Nemzetközi Kapcsolatok Bizottság, társelnök 1993–1999; Méréstechnikai, Automatizálási és Informatikai Tudományos Egyesület, elnök 1993–1999; OTKA, alelnök 1994–1999; MTA, alelnök 1999–2005.

AKADÉMIAI TAGSÁGOK

| Svéd Királyi Tudományos Akadémia; Lengyel Tudományos Akadémia.

DÍJAK

| Felsőoktatási érdemérem 1968; Csáki Frigyes-díj 1989; Kalmár László-díj 1989; Outstanding Service Award, IFAC 1990; Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége díj 1992; Benedikt Ottó-díj 1995; Gábor Dénes-díj 2000; Ráckeve díszpolgára 2000; Széchenyi-díj 2004; Pollak Distinguished Lecturer 2015.

FŐBB PUBLIKÁCIÓK

| *Mathematics and Control Engineering of Grinding Technology: Ball Mill Grinding*. Társszerzőkkel, s. n., 1989.

| Robust detection filter design in the presence of time-varying system perturbations. Társszerzőkkel, *Automatica* 33 (1997) 3. 471–475.

| *Nonlinear System Identification – Input-Output Modeling Approach. Vol. 1.: Nonlinear system parameter identification. Vol. 2.: Nonlinear system structure identification*. Társszerzővel, Dordrecht, 1999.

| *Az információs társadalom*. Társszerzővel, Bp., 2000.

| Optimization of the modeling loss contributing to the sensitivity function. Társszerzővel, *Proceedings of the 14th IASTED International Conference on*

Control and Applications. Szerk. Alexandridis, A. Cambridge (MA), 2012. 235–241.

Two-degree-of-freedom Control Systems. Társszerzővel, Cambridge (MA), 2015.

Some philosophical paradigms in education of modeling and control. Társszerzővel, *Universal Journal of Educational Research* 5 (2017) 12. 2196–2208.

Control Engineering. MATLAB Exercises. Társszerzőkkel, Singapore, 2018.

How to teach control system optimization. A practical decomposition approach for the optimization of TDOF Control Systems, Társszerzőkkel, *IFAC Papers Online* 52 (2019) 9. 115–120.

Model based parameterizations of different topologies. Társszerzőkkel, *Advances in Intelligent Systems and Computing* 1196 (2020) 39–55.

On the optimal topology of time-delay control systems. Társszerzőkkel, *Advances in Intelligent Systems and Computing* 1196 (2020) 125–136.

Kroó Norbert

Kroó Norbert

Kroó Norbert az Eötvös Loránd Tudományegyetemen fizikusként végzett 1958-ban. A fizikai tudomány kandidátusa fokozatot 1965-ben szerezte meg, a fizikai tudomány doktora 1968-ban, az MTA levelező tagja 1985-ben, az MTA rendes tagja 1990-ben lett. Kutatási területe a szilárdtestfizika, az optika és a neutronfizika.

Budapest, 1934. szeptember 19.

1999. május 4. –
2005. május 2.

II/20. Kroó Norbert
Szigeti Tamás / MTA felvétele
2018

OKTATÁSI TEVÉKENYSÉG

ELTE, címzetes egyetemi tanár 1980–; BME (BMGE), címzetes egyetemi tanár 1991–.

MUNKAHELYEK

MTA KFKI, tudományos munkatárs 1958–1998; ösztöndíjas Svédországban 1963–1964; Dubnai Egyesült Atomkutató Intézet, igazgatóhelyettes 1968–1971.

VEZETŐ TISZTSÉGEK

Dubnai Egyesült Atomkutató Intézet, igazgatóhelyettes 1968–1971; MTA KFKI, főosztályvezető 1971–1981, igazgató 1981–1998; Eötvös Loránd Fizikai Társulat, főtktár 1980–1984, elnök 1984–1990, 2011–2013; MTA KFKI Szilárdtestfizikai és Optikai Kutatóintézet, igazgató 1981–1998; Európai Fizikai Társulat, alelnök 1991–1993, elnök 1993–1995; Európai Tudományos Alap Kormányzótanácsa, tag 2000; Oktatási Minisztérium, helyettes államtitkár 1998–1999; MTA, főtktár 1999–2005; MTA, alelnök 2005–2011.

AKADÉMIAI TAGSÁGOK

Európai Akadémia (London); Európai Tudományos és Művészeti Akadémia (Salzburg); Spanyol Királyi Mérnökakadémia; Királyi Jordán Tudományos Társaság; New York-i Tudományos Akadémia.

DÍJAK

Akadémiai Díj 1970; Gyulai Zoltán-díj 1971; Helsinki Egyetem Érme 1988; Alexander von Humboldt-díj 1996; Pázmány Péter felsőoktatási díj (Pro Renovanda) 1997; Szlovák Akadémiai Érem 2002; Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje csillaggal 2004; Honoris Causa Jedlik Ányos-díj 2004; Ipolyi Arnold tudományfejlesztési díj 2004; A Cseh Tudományos Akadémia „De Scientia et Humanitate Optima Maritus” díja 2005; Pannon Egyetem díszdoktora 2005; In Memoriam Gábor Dénes oklevél 2007; Willis E. Lamb-díj 2008; Honoris Causa Professor Doctor (ELTE) 2009; Finn Oroszlán Lovagrend parancsnoki érdemrendje 2010; Prima Primissima díj 2011; Lánchíd-díj 2012; Charles Hard Townes-díj 2015; Az év ismeretterjesztő tudósa 2016.

FŐBB PUBLIKÁCIÓK

Inelastic scattering of cold neutrons by condensed argon. Társszerzőkkel, *Physical Review Letters* 12 (1964) 721.

Magnetic neutron scattering in dilute Al(Mn) alloy. Társszerzővel, *Physical Review B* 10 (1974) 278.

Laser induced reorientation of nematic liquid crystals. Társszerzőkkel, *Molecular Crystals and Liquid Crystals* 78 (1981) 1. 173–181.

Epithermalinelastic neutron spectrometry using a resonance detector. Társszerzőkkel, *Nuclear Instruments and Methods* 179 (1981) 3. 515–518.

Evolution of the coherence of vibrational states in a gradual disorder–order phase transition. Társszerzőkkel, *Journal of Molecular Structure* 114 (1984) 325–328.

Decay length of surface plasmons determined with a tunneling microscope. Társszerzőkkel, *Europhysics Letters* 15 (1991) 3. 289.

Methods to generate femto- and attosecond electron and X-ray pulses. Társszerzővel, *Nuclear Instruments and Methods in Physics Research Section A: Accelerators, Spectrometers, Detectors and Associated Equipment* 376 (1996) 2. 283–290.

Quantum metal optics. Társszerzőkkel, *Journal of Modern Optics* 54 (2007) 16. 2679–2688.

Nonlinear processes induced by the enhanced evanescent fields of surface plasmons excited by femtosecond laser pulses. Társszerzőkkel, *Optics Express* 16 (2009) 26. 21656–21661.

Spontaneous emission of radiation by metallic electrons in the presence of electromagnetic fields of surface plasmon oscillations. Társszerzőkkel, *Journal of Modern Optics* 57 (2010) 1. 80–90.

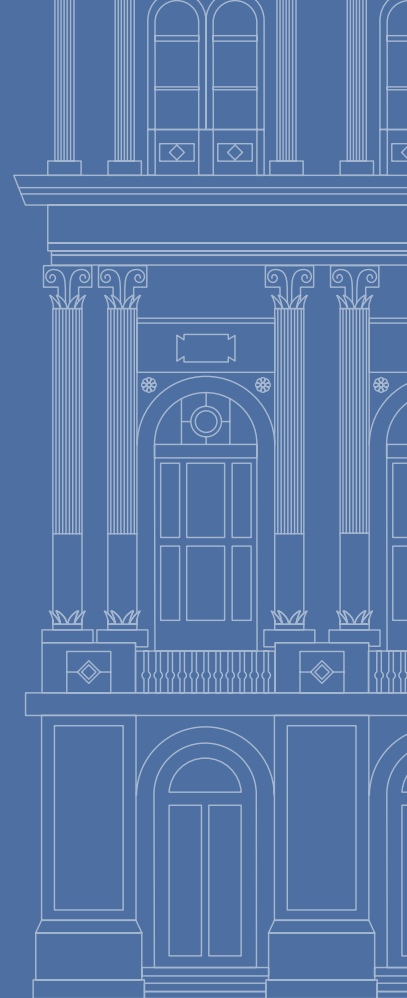
Radiation dominated implosion with nanoplasmonics. Társszerzőkkel, *Lasers and Particle Beams* 36 (2018) 171–178.

Surface plasmon assisted Cooper-pair formation in ordered gold films at room temperature. Társszerzőkkel, *Physics of Wave Phenomena* 27 (2019) 1–5.

Radiation dominated implosion with flat target. Társszerzőkkel, *Physics of Wave Phenomena* 28 (2020) 187–199.

Meskó Attila

Mesko Attila

Meskó Attila az Eötvös Loránd Tudományegyetemen geofizikusként végzett 1964-ben. A műszaki tudomány kandidátusa fokozatot 1969-ben szerezte meg, a műszaki tudomány doktora 1977-ben, az MTA levelező tagja 1990-ben, az MTA rendes tagja 1995-ben lett. Kutatási területe a geofizikai adatok számítógépes feldolgozása és értelmezése, a földrengésbiztonság és a fenntartható fejlődés.

Budapest, 1940. április 23.

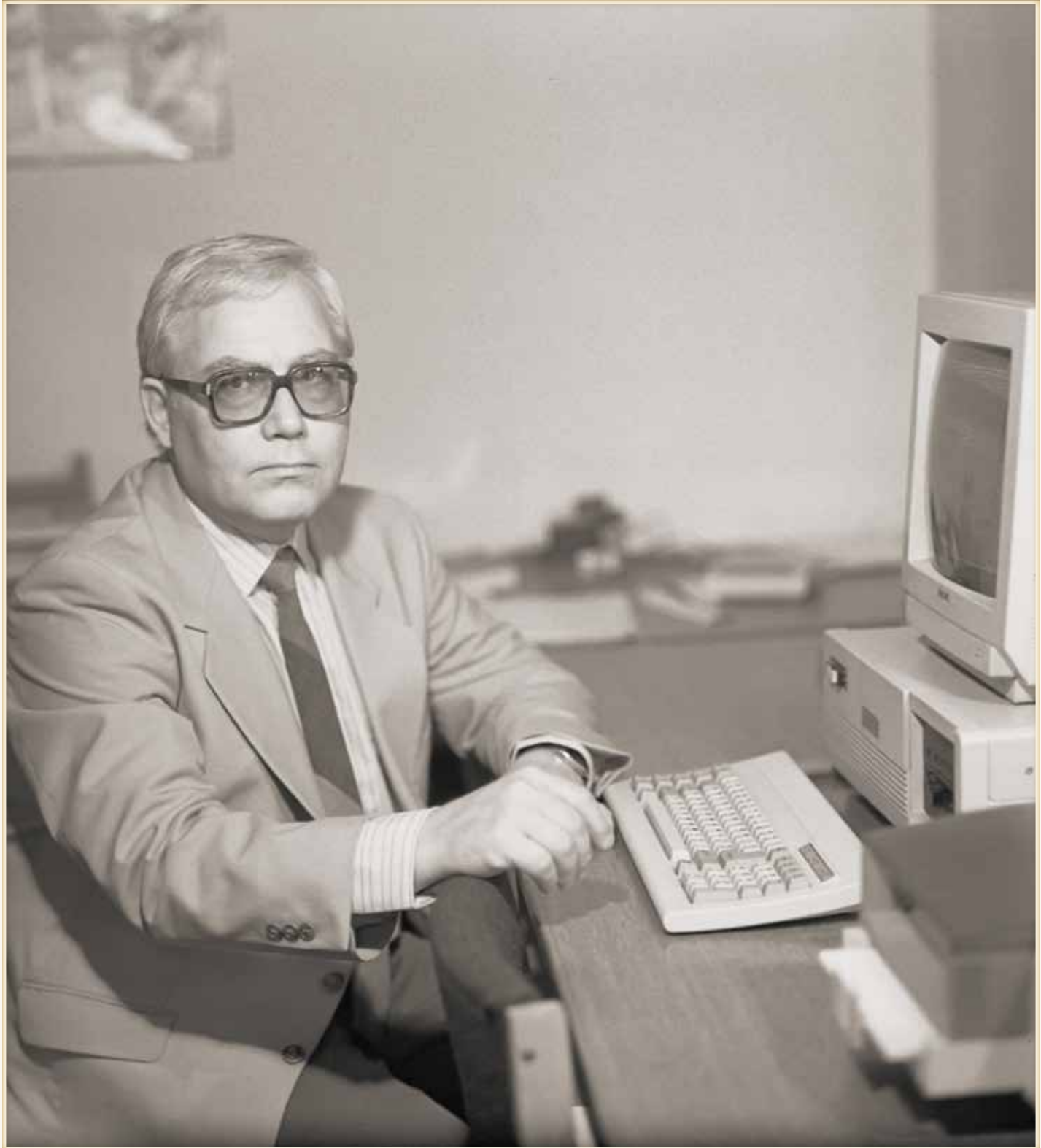
Budapest, 2008. október 11.

2005. május 3. –
2008. május 6.

II/21. Meskó Attila
G. Fábri Zsuzsa felvétele
1991

OKTATÁSI TEVÉKENYSÉG

ELTE Geofizikai Tanszék, címzetes docens 1971–1973, docens 1973–1980, egyetemi tanár 1980–, tanszékvezető egyetemi tanár 1985–1999.

MUNKAHELYEK

MTA Szeizmológiai Obszervatórium, gyakornok, majd tudományos munkatárs 1964–1973; Geofizikai Kutató Üzem (Geofizikai Kutató Vállalat), szakértő 1966–1983; ELTE, oktató, kutató, 1973–2008.

VEZETŐ TISZTSÉGEK

MTA Geofizikai Tudományos Bizottság, elnök 1979–1993; ELTE Környezetfizikai Tanszékcsoporthoz, vezető 1987–1995; OTKA Élettelen Természettudományok Szakkollégium, elnök 1998–1999; Magyar Geofizikusok Egyesülete, elnök 1998–2000; MTA, fűtőházvezető 1999–2005, fűtőház 2005–2008.

DÍJAK

Állami Díj 1978; Egyed László-émlékérem 1986; Eötvös-émlékérem 1993; Ipolyi Arnold tudományfejlesztési díj 2000; Deák Ferenc kutatási díj 2005; Jedlik Ányos-díj Honoris Causa 2008.

FŐBB PUBLIKÁCIÓK

A második derivált módszer. Bp., 1965.

Two dimensional filtering and the second derivative method. *Geophysics* 31 (1966) 3. 608–617.

A digitális szeizmikus feldolgozás alapjai. Bp., 1972.

Digital Filtering. Applications in Geophysical Exploration for Oil. Bp., 1984.

Bevezetés a geofizikába. Bp., 1990.

Rugalmas hullámok a Földben. Bp., 1994.

Earthquakes and earthquake risk. *Acta Geodaetica et Geophysica Hungarica* 31 (1996) 1–2. 91–106.

Seismic Safety of the Paks Nuclear Power Plant. Társszerzővel, Bp., 1997.

Földtani folyamatok kockázati tényezői. Társszerzővel, Bp., 2000.

Átmenet a fenntarthatósághoz a 21. században. *Magyar Tudomány* 45 (2000) 10. 1252–1263.

Németh Tamás

Németh Tamás

*Németh Tamás a Keszthelyi Agrártudományi Egyetemen
(ma: MATE Georgicon Campus) agármérnökként végzett
1976-ban. A mezőgazdasági tudomány kandidátusa fokozatot
1989-ben szerezte meg, a mezőgazdasági tudomány doktora
1997-ben, az MTA levelező tagja 2001-ben, az MTA rendes
tagja 2007-ben lett. Kutatási területe a talajtan, az agrokémia
és a környezetvédelem.*

Szombathely, 1952. március 7.

Budapest, 2023. május 9.

2008. május 6. –
2014. május 6.

II/22. Németh Tamás
mta.hu
2016

OKTATÁSI TEVÉKENYSÉG

Pannon Agrártudományi Egyetem (és jogutódjai), oktató, egyetemi tanár 1992–2023.

MUNKAHELYEK

Nehézvegyipari Kutatóintézet, tudományos segédmunkatárs 1976–1977; Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium Növényvédelmi és Agrokémiai Központ, főelőadó 1977–1979; Zala Megyei Növényvédelmi és Agrokémiai Állomás, főelőadó 1979–1983; MTA Talajtani és Agrokémiai Kutatóintézet, tudományos tanácsadó 1983–2008; OTKA, alelnök 2008–2014; Kaposvári Egyetem, tudományos rektorhelyettes 2014–2020; MATE, egyetemi tanár 2020–2022; Nemzeti Közszolgálati Egyetem (NKE), kutatóprofesszor 2022–2023.

VEZETŐ TISZTSÉGEK

Nemzetközi Műtrágyázási Tudományos Központ (CIEC), főtktár 1997; Földművelési és Vidékfejlesztési Minisztérium, Talajvédelmi Bizottság, elnök 1999; FVM Környezetkímélő Tápanyag-gazdálkodási Szakértői Bizottság, társelnök 1999; MTA Talajtani és Agrokémiai Kutatóintézet, igazgató, 1997–2008; OTKA, alelnök 2008–2014; MTA, főtktár 2008–2014; Kaposvári Egyetem, tudományos rektorhelyettes 2014–2018; Országos Környezetvédelmi Tanács, elnökhelyettes 2018–2020; Országos Környezetvédelmi Tanács, elnök 2020–2023.

AKADÉMIAI TAGSÁGOK

| Svéd Királyi Mezőgazdasági és Erdészeti Akadémia.

DÍJAK

Westsik Vilmos-díj 1997; Veszprémi Egyetem díszdoktora 2002; Debreceni Egyetem díszdoktora 2002; Talaj- és Növényelemző Tanács (FAO) emlékérem 2008; Aranyplakett, Károly Róbert Főiskola 2008; Corvinus Egyetem díszdoktora 2009; Környezetvédelmi Műszaki Felsőoktatásért 2009; Talaj- és Növényelemző Tanács (FAO) J. Benton Jones Jr.-díja 2009; Magvető Díj 2009; gróf Mikó Imre emlékérem 2009; Akadémiai Kiadó Nívódíja 2009; Széchenyi-díj 2010; Nemzetközi Nyomelem Biogeokémiai Társaság (ISTEB)-elismerés 2010; Nyugat-Magyarországi Egyetem díszdoktora 2011; „Rendkívüli helytállásért vörösiszap-katasztrófa” érdemjel 2011; Károly Róbert Főiskola díszdoktora 2011; Szabó András-érem 2016; A katasztrófavédelem önkéntes támogatásáért emlékérem 2020; Belügyminiszteri elismerés 2020; Magyar Érdemrend Középkeresztje, polgári tagozat 2022.

FŐBB PUBLIKÁCIÓK

New, environmentally friendly fertilizer advisory system, based on the data set of the Hungarian long-term field trials set up between 1960 and 1995. Társszerzőkkel, *Communications in Soil Science and Plant Analysis* 29 (1998) 11–14. 2161–2174.

Extraction of soil solution for environmental analysis. Társszerzőkkel, *International Journal of Environmental Analytical Chemistry* 74 (1999) 1–4. 305–324.

Nickel-tolerant *Brevibacillus brevis* and arbuscular mycorrhizal fungus can reduce metal acquisition and nickel toxicity effects in plant growing in nickel supplemented soil. Társszerzőkkel, *Soil Biology & Biochemistry* 38 (2006) 2694–2704.

Effect of manure and fertilizer application on the distribution of organic carbon in different soil fractions in long-term field experiments. Társszerzőkkel, *European Journal of Agronomy* 25 (2006) 3. 280–288.

Biodiversity and biomass production of weeds in a long-term fertilization experiment. Társszerzőkkel, *Communications in Soil Science and Plant Analysis* 46 (2015) 390–398.

A talajok minősége. Társszerzőkkel, *Magyar Tudomány* 177 (2016) 10. 1175–1183.

A talajvédelem jelentősége és szabályozása. Társszerzőkkel, *Magyar Tudomány* 177 (2016) 10. 1184–1191.

Variability of soil water content controlled by evapotranspiration and ground-water-root zone interaction. Társszerzőkkel, *Archives of Agronomy and Soil Science* 62 (2016) 11. 1602–1613.

Soil moisture distribution mapping in topsoil and its effect on maize yield. Társszerzőkkel, *Biologia (Bratislava)* 72 (2017) 8. 847–853.

Élelmiszer-biztonság. Társszerzőkkel, In: *Biztonsági kihívások a 21. században*. Szerk. Finszter G., Sabjanics I. Bp., 2017. 463–494.

Török Ádám

Török Ádám

Török Ádám a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen (ma: Corvinus Egyetem) végzett közgazdászként 1976-ban. Emellett posztgraduális képzésen vett részt 1980 és 1981 között a franciaországi Nancy Egyetemen. A közgazdaságtudomány kandidátusa fokozatot 1985-ben szerezte meg, a közgazdaságtudomány doktora 1993-ban, az MTA levelező tagja 2001-ben, az MTA rendes tagja 2007-ben lett. Kutatási területe a nemzetközi gazdaságtan, a vállalatgazdaságtan, valamint a verseny- és technológiapolitika.

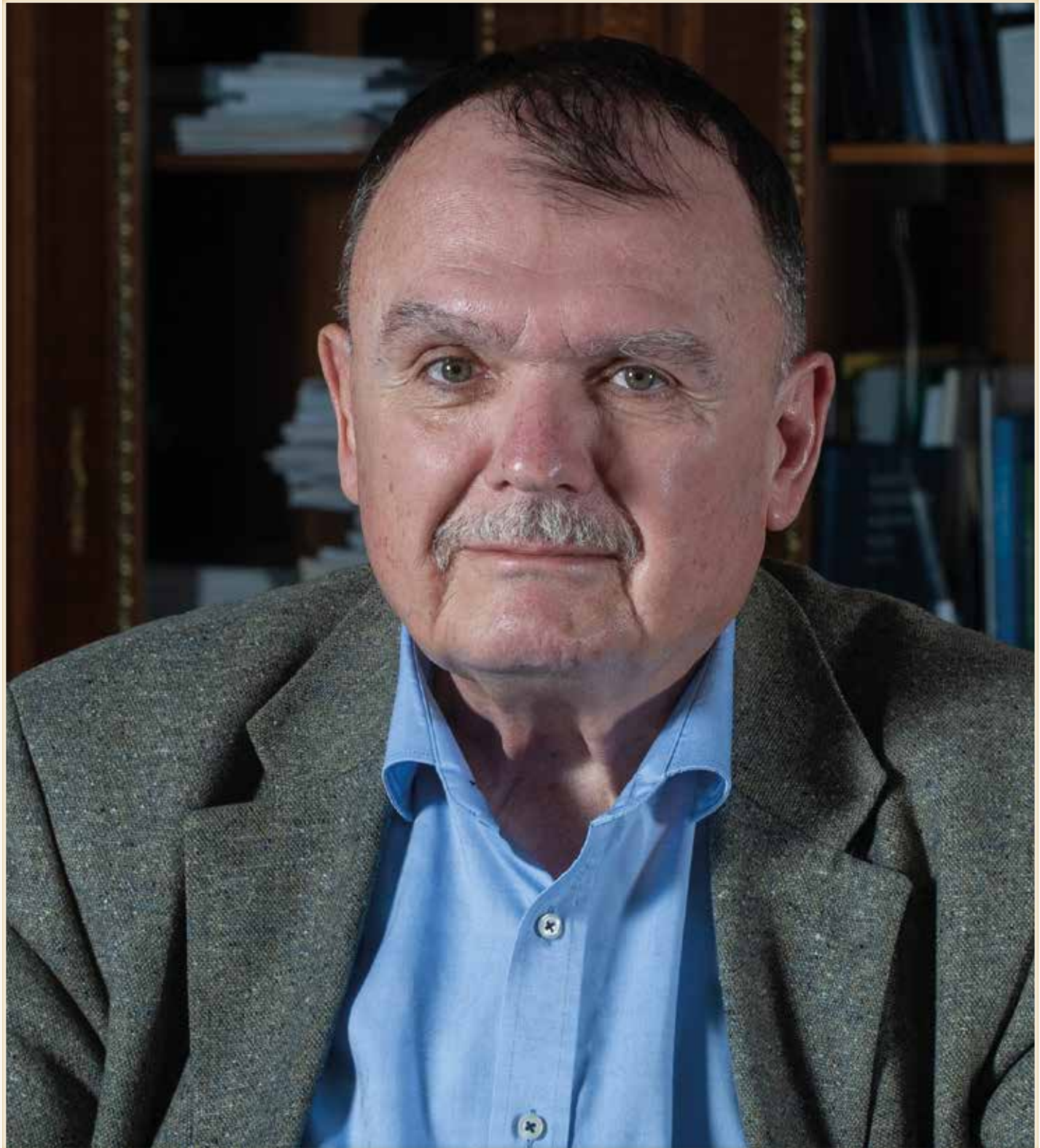
Budapest, 1952. október 23.

2014. május 6. –
2020. július 7.

II/23. Török Ádám
Szigeti Tamás / MTA felvétele
2020

OKTATÁSI TEVÉKENYSÉG

BME (BMGE), egyetemi tanár 1998–; Veszprémi Egyetem, egyetemi tanár 2000–; IMC Graduate School of Business (Bp.), dékán és vezérigazgató 2000–2001; Central European University, rendszeres vendégprofesszor 1997–2020; Vendégoktató Denveri Egyetem, Lille-i Egyetem, Leuveni Katolikus Egyetem, Sorbonne, Institut Commercial de Nancy.

MUNKAHELYEK

MTA Világgazdasági Kutatóintézet, tudományos munkatárs 1976–1986; OT Tervgazdasági Intézet, tudományos munkatárs 1986–1989; MTA Ipar- és Vállalatgazdaság-kutató Intézet, tudományos főmunkatárs, majd igazgató 1989–1998; Budapesti Műszaki Egyetem (ma: BMGE), oktató 1998–2021; Veszprémi, majd Pannon Egyetem, oktató 2000–.

VEZETŐ TISZTSÉGEK

MTA Ipar- és Vállalatgazdasági Kutatóintézet, igazgató 1990–1998; Magyar Nemzeti Bank Felügyelőbizottság, elnök 1993–1994; Magyar Közgazdasági Társaság, alelnök 1999–2017; Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság, elnök 1999–2000; Acta Oeconomica, főszerkesztő 2000–2011; Költségvetési Tanács, tag 2009–2010; MTA Gazdaság- és Jogtudományi Osztály, elnök 2004–2011; MTA, választott elnökségi tag 2008–2014; MTA, főtitkár 2014–2020.

DÍJAK

Akadémiai Ifjúsági Díj 1984; Akadémiai Kiadó Nívódíja 2005; Magyar Köztársasági Érdemrend lovagkeresztje 2006; Harsányi János-díj 2011; Akadémiai Kiadó Nívódíja 2011; Szent-Györgyi Albert-díj 2013; Pécsi Tudományegyetem díszdoktora 2014; Magyar Érdemrend Középkereszt, polgári tagozat 2023.

FŐBB PUBLIKÁCIÓK

Komparatív előnyök. Nemzetközi példák, hazai tapasztalatok. Bp., 1986.

Firms Afloat and Firms Adrift. Társszerzőkkel. Westview Press, 1994.

Verseny a versenyképességért? Bp., 1999.

Competitiveness in Research and Development. Társszerzőkkel, Cheltenham, 2005.

Stratégiai ágazat stratégia nélkül? A magyar kutatás-fejlesztés teljesítménye és versenyképessége nemzetközi összehasonlításban. Szombathely, 2006.

Industrial policy in the new member countries of the European Union. A survey of patterns and initiatives since 1990. *Journal of Industry Competition and Trade* 7 (2007) 3–4. 255–271.

A versenyképesség egyes jogi és szabályozási feltételei Magyarországon. *Közgazdasági Szemle* 54 (2007) 12. 1066–1084.

Episode or hysteresis? Some theoretical and policy lessons from the crisis of 2008. Társszerzővel, *Acta Oeconomica* 68 (2018) S2. 45–70.

Factors influencing the scientific performance of Momentum grant holders. An evaluation of the first 117 research groups. Társszerzőkkel, *Scientometrics* 117 (2018) 1. 409–426.

Trendek és töréspontok. Társszerzővel, Bp., 2019.

Eukleidész és a magyar regionális fejlődés. Válaszcikk Lengyel Imre – Varga Attila tanulmányára és kutatási javaslatok. Társszerzővel, *Közgazdasági Szemle* 66 (2019) 6. 713–722.

Is there a golden age in publication activity? An analysis of age-related scholarly performance across all scientific disciplines. Társszerzőkkel, *Scientometrics* 124 (2020) 2. 1081–1097.

Kollár László Péter

Kollár László Péter

*Kollár László Péter a Budapesti Műszaki Egyetemen (ma: BME)
építőmérnökként 1982-ben, majd matematikai szakmérnökként 1986-
ban végzett. A műszaki tudomány kandidátusa fokozatot 1987-ben
szerezte meg, a műszaki tudomány doktora 1995-ben, az MTA levelező
tagja 2001-ben, az MTA rendes tagja 2007-ben lett. Kutatási területe
a kompozitok és tartószerkezetek, valamint a földrengési méretezés.*

Budapest, 1958. január 4.

2020. július 7. –
hivatalban

II/24. Kollár László Péter
Szigeti Tamás / MTA felvétele
2020

OKTATÁSI TEVEKÉNYSÉG

BME Vasbetonszerkezetek tanszéke, továbbképzési ösztöndíjas 1983–1986, tanársegéd 1986–1989, egyetemi docens 1993–1997, egyetemi tanár 1997–2000; BME Tartósszerkezeti és Szilárdságtani Tanszék, egyetemi tanár 2001–2013; BME Hidak és Szerkezetek Tanszék, egyetemi tanár 2014–; vendég-professzor Stanford Egyetem 1992–1993, 1997–1998.

MUNKAHELYEK

UVATERV Híroda, tervező mérnök 1982–1983; MTA MMTKCS, tudományos munkatárs 1990–1993; BME 1993–.

VEZETŐ TISZTSÉGEK

MTA Szilárd Testek Mechanikája Bizottsága, elnök 2002–2008; MTA Földrendézési Bizottság, titkár 2002–2008; OTKA Műszaki és Természettudományi Kollégium, elnök 2003–2009; European Society for Composite Materials, alelnök 2008–2010, elnök 2010–2012; OTKA Bizottság, elnök 2009–2014; BME, rektorhelyettes 2015–2017; MTA Műszaki Tudományok Osztálya, elnök 2017–2020; MTA, főtitkár 2020–.

AKADÉMIAI TAGSÁGOK

| Európa Akadémia (London); Szent István Tudományos Akadémia.

DÍJAK

| Ipolyi Arnold-díj, 2008; Széchenyi-díj 2015; József nádor emlékérem, 2021.

FŐBB PUBLIKÁCIÓK

A model of embedded fiber optic fabry-perot temperature and strain sensors. Társszerzőkkel, *Journal of Composite Materials* 27 (1993) 17. 1618–1662.

Shape control of composite plates and shells with embedded actuators. 1. Voltages specified. Társszerzőkkel, *Journal of Composite Materials* 28 (1994) 5. 415–458.

Mechanics of Composite Structures. Társszerzővel, Cambridge University Press, 2003.

Refinement of Housner's model on rocking blocks. Társszerzővel, *Bulletin of Earthquake Engineering* 15 (2017) 5. 2305–2319.

Modal mass of floors supported by beams. Társszerzővel, *Structures* 13 (2018) 119–130.

Model for multiblock columns subjected to base excitation. Társszerzővel, *Earthquake Engineering & Structural Dynamics* 47 (2018) 2. 418–437.

Dynamic response of long rectangular floors subjected to periodic force excitation. Társszerzővel, *Materials* 12 (2019) 9. 1417.

Numerical model and dynamic analysis of multi degree of freedom masonry arches. Társszerzővel, *Earthquake Engineering & Structural Dynamics* 48 (2019) 7. 709–730.

Mechanics of Civil Engineering Structures. Társszerzővel, Elsevier, 2020.

Kommemoráció mint reprezentáció

A Magyar Tudományos Akadémia (másod)elnökeinek és főtitkárainak portréiról

A Magyar Tudományos Akadémia vezetőinek jelen kötetben egymásra következő ábrázolásai összhatásukban egyenetlen képet adnak. Az egyes portrék technikája, mérete, kivágata, stílusa, színvonala (és kerete) különböző. Azok a kompozíciós sémák, azaz azok a festészeti (alkalmanként szobrászati) hagyományok, zsánerek, amelyeket követnek, illetve azok a funkciók és kontextusok, amelyekből az Akadémiára érkeztek, sok esetben szintén eltérőek.

Ennek csak részben oka a *Rendszabások*, majd az *Ügyrend* egyik 1831-től 1946-ig érvényben lévő, többször megváltoztatott pontja. Ez a tagok tiszteletével foglalkozott, és kimondta, hogy a legnagyobb elismerés, amelyben egy akadémikus – 1833-at követően: holtá után – részesülhet, az arcképének a gyűlésteremben való kifüggesztése (ha azt a nagygyűlés többsége titkos szavazás

1. (előző oldalon)

Az elnöki terem

Erdélyi Mór felvétele

útján jóváhagyta).¹ De maga az intézmény fennállása során nem rendelt portrékat tudós tagjairól: azokhoz vagy hagyatékok, vagy ajándékozások révén jutott. A képmások jórésze így hol a főúri családi reprezentáció nagy méretű vásznainak évszázados hagyományát követi azok bevett sémaival; hol az érzékenység kora vagy a biedermeier időszak intim családi vagy barátságportréinak tradícióját; ritkábban a közösségi tiszteletadást és köszönetnyilvánítást közvetítő egyleti képmások korabeli gyakorlatát; alkalmanként pedig az uralkodóportrék reminiscenciái is feltűnnek azokon. Következésképpen az a fajta puritán képiség, amely tudósok kommemorációját jellemezte hagyományosan az újkori Európa tudományos intézményeiben vagy könyvtáraiban, későn és töredékesen jelent meg az akadémiai arcképcsarnokokban.

Az intézmény (másod)elnökeire és titoknokaira azonban általában nem alkalmazták a *Rendszabások* rendelkezéseit. Az ő arcképüknek az Akadémia költségén való meghozatala ugyanis a legtöbb esetben végtiszteletük rituáléjának bevett részét jelentette. Ezért a képmások nagy része azokat a reprezentatív, történeti portrékat idézi, amely közintézmények alapítóinak, vezetőinek kultuszát tartotta fent, valamint ezek egy redukáltabb, szikárabb formáját, amely az intézményi (például minisztériumi) tisztviselőkről készült hivatali arcképeknek sajátja a 19. és a 20. században. Így ezek a vezetői kommemorációt szolgáló művek egy idő után többé-kevésbé egységes együtteseket formáltak, de ez nem jelenti azt, hogy szigorú értelemben véve léteztek elnöki vagy főtitkári portrégalériák. Ezek az arcképek általában ugyanis nagyobb együttesek részei voltak, és mint ilyenek, azokkal együtt tudatos válogatások és elrendezések eredményei. Az ezekbe a komplex együttesekbe tartozó képeket ráadásul időnként, a tudós közösség változó önképe miatt megválogatták és újra-rendezték, más és más művekkel tették össze, azaz más és más összefüggésekbe állították (nem ritkán különböző politikai változásokra reagálva), így alkotva újabb és újabb hivatalos narratívát, az aktuális vezetést történetileg legitimáló reprezentációt az intézmény megemlékezéseket szolgáló hagyományából.

A következők ezért azt tekintik át, hogy elnökök és titoknokok jelen kötetbe válogatott portréi, ritkábban büsztjei milyen képi tradíciót követtek; mely képekkel összefüggésben rendelték meg őket, és milyen összefüggésekbe kerültek az Akadémián; továbbá hogyan változott helyük és szerepük az intézet reprezentációjában.

FUNDATOROK ÉS STATOROK VÉGTISZTELETE

A bérelt helyiségek és a székház képes terme

A Tudós Társaság 1836 őszen tartott nagygyűlésére gróf Széchenyi Lajos (1781–1855) és gróf Széchenyi Pál (1789–1871) megküldték öccsük, az intézményalapító, egyben másodelnök gróf Széchenyi István (1791–1860) arcképét. Mintegy megismételték az ő gesztusát, aki apjuk halála után annak reprezentatív portréját küldte el az általa alapított közintézmény, a Magyar Nemzeti Múzeum számára 1824-ben.² Az akadémikusok Széchenyi hatalmas, egész alakos képét az alapító ábrázolásaként látták, és mint ilyen, a gyűléstermet kívánták díszíteni. Széchenyi azonban az 1833-ban módosított *Rendszabásokra* hivatkozva – amely csak holt tag tiszteletét engedte meg – elutasította ezt a megtiszteltetést, így a festményt „addig is, míg neki fényesebb hely juthatna, péld. a könyvtárban,” a Társaság (a Trattner-Károlyi házban bérelt) titoknoki hivatalában függesztették fel.³ (*A portréra lásd a 2. képet a 413. oldalon.*)

Az alapítónak és másodelnöknek ez a Friedrich von Amerling (1803–1887) által készített és a honi arisztokrata családi portrégalériák festményeit idéző, az ábrázoltat díszmagyarban és egy díszes csarnokban felvonultató megjelenítése viszont megteremtette a könyvtáralapító és elnök, gróf Teleki József (1790–1855) reprezentációs hiányát még életében, sőt hivatali szolgálata elején az intézményen belül. Ennek ellensúlyozására a nagygyűlést követően a titoknok Toldy Ferenc (1805–1875) aláírást indított a tagok között Teleki portréjának megfestetésére.⁴ Az önkéntes felajánlásokból az akadémikusok az újonnan választott

levelező tagnál, Barabás Miklósnál (1810–1898) rendeltek egy mellképet, amely még 1836 folyamán elkészült, és ki is függesztették, feltehetően ugyancsak a titoknoki helyiségben.⁵ (*A portréra lásd az I/1. képet a 25. oldalon.*)

Érdemes összevetni az intézményalapító és másodelnök, valamint a könyvtáralapító és elnök arcképét, mert kiemeli azt a másságot, amely a főúri családi reprezentációval és bőkezű mecenatúrával szemben a tudósok tiszteletadását és adakozását jellemezte. A divatos bécsi biedermeier festővel szemben egy Pestre csak nemrég érkező, kevésbé ismert festőt bízták meg, aki ugyanakkor az intézmény első festőtagja lett. Egy nagy méretű, egész alakos portré helyett pedig egy jóval kisebb léptékű mű, egy mellkép készült. Barabásnak Amerlingnél szerényebb képi eszköztárral kellett dolgoznia, így Telekinek a tudós közönségben való vezető szerepét mindössze méltóságteljes arckifejezése és tartása, valamint ruházata jelezte. Az elnökre arany gombolókkal díszített atillát adott, arra pedig egy gazdag, arany sujtással, paszománnyal ékített fekete, belül fehér prémmelel bélelt mentét borított. A mentét Telekin gondosan elrendezte, a vállain gallérszerűen visszahajtott, így a bélés fehér szőrméje szétterül vállain; kétoldalt, a mellkas előtt pedig arany mentekötő fogja össze. Teleki öltözéke így egy különleges képi hagyományt idéz: az uralkodói palástok hermelinprémes kihajtóira asszociál. Egy olyan fejedelmi pompára, amely kiemelte és megkülönböztette Telekit közösségén belül, később pedig az akadémikusok portréi között is, mindenkor elsőséget biztosítva az elöl ülőnek.

Az arckép tehát nem főrangúak mecenatúrája, családi reprezentációja egy közintézményben (eltérően a Széchényiekétől), hanem az ezekben az években megjelenő és felfutó közösségi (egyesületi), civil köszönetnyilvánítások és tiszteletadások⁶ egyik korai, az Akadémia történetében pedig ritka példája. A közösség vezető tagjának tetteit – Teleki esetében családi könyvtárának felajánlását, illetve elnöki működését – ugyanis arcképének megszerzésével és kifüggesztésével ismerte el. Még akkor is, ha a képmás Teleki életében csak valamelyik hivatali helyiséget díszíthette – Széchényi arcképéhez hasonlóan –, és csak halála

után került át a gyűlésterembe (úgy a régi bérleményben, mint az új székházban). A székházban az első fennmaradt, 1888 körüli szobaleltár szerint az első emeleti képes teremben függött egészen 1949-ig. Ekkor került át az akadémiai könyvtárba, onnét pedig 1994 után az MTA Művészeti Gyűjtemény kiállítótereibe.⁷

Az Akadémia második elnöke, a székházépíttető gróf Dessewffy Emil (1814–1866) kultuszának kialakítására már életében felkészültek. Az építkezés vezetője, Szkalnitzky Antal (1836–1878) ugyanis egyik hozzá intézett, 1862-es levelében javasolta az építési bizottság tagjai – azaz Dessewffy, gróf Károlyi György (1802–1877) és báró Eötvös József (1813–1871) másodelnök – büsztjeinek felállítását az épületben, elhunytuk után.⁸ Így Dessewffy mellszobrának meghozatala felől a halálhírét követően azonnal, 1866-ban döntöttek, de az csak Eötvösével együtt érkezett meg, annak elhunytá után, 1871-ben; Károlyié pedig 1878-ban.⁹ Mind ifj. báró Vay Miklós (1828–1886) műve volt, aki arisztokrata lévén, általában nem kért fizetséget alkotásaiért, így adományozta azokat. Az előbbieket márványok, utóbbi viszont egy gipsz *bozzetto* volt. Ez a technika a kivitelezetlenségről tanúskodik, azaz arról, hogy az építési bizottság emlékezete ekkor már leáldozott. Dessewffy és Eötvös mellszobra ezért nem mint építtetőké, hanem mint akadémiai elnököké kerülhetett ki „díszes consolokon” a hetiülés-terem (ma: felolvasóterem) falaira 1881-ben,¹⁰ az alapító Széchényi 1860-as büsztjével együtt. Itt egészen 1949-ig maradt (más irodalmi notabilitások a terem sarkaiban álló mellszobrai társaságában). Károlyié, további gipszalkotásokkal együtt viszont a főtitkári hivatalt díszítette 1939-ig.¹¹

2. Friedrich von Amerling:
Széchényi István
1836

Dessewffy halálhírét követően nemcsak a *stator* (egy további egész alakos, az aula egyik fülkéjébe szánt) szobra, hanem reprezentatív képe meghozatala felől is döntöttek,¹² hiszen az új palotában a hivatali reprezentációt szolgáló arcképes gyűlésterem, az úgynevezett képes terem akkor még sok üres falfelülettel bírt. A festményt az elnök özvegyétől, tehát az ő költségén kérték meg, aki Barabást bízta meg a feladat kivitelezésével.¹³ (*A portréra lásd az I/2. képet a 35. oldalon.*)

Barabás a székházépítető elnök portréját is gondosan mérlegelve, és ismét egy másik arcmással összefüggésben tervezte meg. Ez viszont nem az első elnök, Teleki mellképe, de nem is az alapító és másodelnök Széchenyi egész alakos képmása, amely csak a méret tekintetében volt mérvadó számára, hanem gróf Széchenyi Ferenc (1754–1820), a Magyar Nemzeti Múzeum alapítójának fentebb már említett monumentális, klasszicista portréja volt, amely 1865-ben került újra a figyelem középpontjába. Ekkor fejeződött be ugyanis annak a múzeumi térnek a közadakozásból zajló felújítása,¹⁴ amelyben függött, és amely ezt követően az ő és fia, István kommemorációját szolgálta, nemzeti emlékhellyé válva az abszolutizmus időszakában.

Barabás tudatosan fordult az intézményi reprezentáció ezen, a honi viszonyok közt meghatározó művéhez, és idézte annak kompozícióját Dessewffy portréján: részben az aktuálpolitikai áthallások miatt, részben egyfajta legitimáló műfaji folytonosság, hagyományteremtés szándékával. Mindkét esetben ugyanis nemzeti intézmények közadakozással való támogatásáról, a nemzeti mozgalom kiszélesítéséről volt szó az abszolutizmus idején: a múzeumi terek felújításakor éppúgy, mint az Akadémia székházának emelésekor. Továbbá mindkét esetben ezen intézmények életében meghatározó személyiségek kommemorációja állt a középpontban: a Múzeum alapítójáé, illetve az Akadémia székházépítető elnökéé. Abban is egyeznek, hogy egyik kép sem egy mecénatúrájára büszke főurat mutatott fel, hanem egy, az általa fundált vagy pártfogolt intézmény jövőbeli működését bizakodva szemlélő *fundatort*, *statort*. Testtartásuk, fejfordulatuk is egyező: Széchenyi jobbában az alapító okiratot, Dessewffy pedig a székház homlokzati

rajzát tartja, míg előttük a földön különböző kellékek hevernek. Ezek Széchenyi esetében műveltségét, Dessewffynél viszont az intézmény működési körét jelzik. Mindketten egy könyvtár oszlopcsarnokában állnak, de míg ez az egyiken a nemzetnek felajánlott bibliotékára, a másikon az éppen azokban a hónapokban az akadémiai székházban megnyíló könyvtárra, valamint – egy, a kép sarkába tolt, kampagnai tájat ábrázoló festmény részlete révén – a székház harmadik emeletén megnyíló Esterházy Képtárra utal. Míg Ender festménye a barokk főúri portrék pompával teli világát dolgozta át egy hűvösebb, letisztultabb képiségre, addig Barabás festménye ezt a klasszicizálást aktualizálta saját korának historikus ízléséhez, és igazította akadémikus festésmódjához. A hagyomány ezen megteremtése és kisértés általi válhatott Dessewffy egész alakos képmása hiteles történelmi portrévá: elnöki ciklusát összefoglaló, hivatalos intézményi reprezentációvá. Ugyanakkor egy főúri család intézményen belüli reprezentációját is adta, mivel további Dessewffyek arcképeivel kapcsolódott össze a képes teremben: Emil apja, illetve testvére, József (1771–1843) és Aurél (1808–1842) portréival. Az előbbit ugyancsak az özvegy hozatta meg 1867-ben, az utóbbit pedig még Emil, 1861-ben.

Az Akadémia harmadik elnökének, egyben kétszeres vallás- és közoktatásügyi miniszternek, báró Eötvös Józsefnek a reprezentatív portréja viszont más arcképfestészeti tradíciót követ. (*A portréra lásd az I/3. képet a 45. oldalon.*) Az elhunyt után az intézmény ebben az esetben is azonnal határozott egy képmás meghozatala felől, de már saját költségén.¹⁵ A feladattal nem Barabást keresték meg (aki az 1840-es években több arcmást is készített a fiatal Eötvösről és családjáról), hanem azt a Székely Bertalant (1835–1910), akit Eötvös az 1860-as évektől fogva pártfogolt, és aki a korosodó férfit az 1860-as évek második felében megfestette (a *pendant* a feleség képmása volt).¹⁶ Ez a közismert személyes kapcsolat, valamint ez az érett férfit mutató újabb megjelenítés lehetett az oka annak, hogy Eötvös halálát követően az általa támogatott vagy alapított közintézmények Székelyt keresték meg kommemoratív arckép készíttetése ügyében.

Így tett a balatonfüredi szeretetház,¹⁷ illetve az Országos Mintarajztanoda és Rajztanárképezde, amelynek utódintézménye ma is bír egy olyan mellképpel, amely Székely eredetijének saját kezű (illetve talán Keleti Gusztáv [1834–1902] együttműködésével készült) másolata lehet.¹⁸ (A portré vallás- és közoktatásügyi miniszterek egy tervezett mintarajz-tanodabeli arcképcsarnokának első darabja volt.) Az Eötvös József Collegiumban is található egy, Székely eredeti kompozícióját megismétlő, kvalitásos mellkép (eredete bizonytalan).¹⁹ Így az Akadémia is rendelt egy művet elnökéről Székelytől, ugyancsak az eredeti mellkép után, de azt reprezentatív, egész alakos ábrázolássá kiegészítve, hogy az az Eötvös halálának első évfordulóján, 1872. február 2-án a székház nagytermében rendezett emlékünnepély fényét emelje.²⁰ Ez a festmény tehát a közösségi köszönetnyilvánítást és tiszteletadást kifejező, a kommemoratív képek tradícióján belül is elsősorban azokkal az alkalmi képekkel (*Gelegenheitsbild*ekkel²¹) rokon, amelyek kifejezetten nyilvános ünnepekre készültek, hogy drapériákkal és dús örökzöldekkel övezve, az előttük elhangzó szónoklatokkal és költeményekkel együtt az elhunyt személyiségét idézzék fel, így állítva követendő példát a közösség elé.²²

Székely műve megfelelt ezeknek az elvárásoknak. Eltérően Barabással, aki arcképein elsősorban az egyén társadalmi szerepeinek, státuszának megjelenítésére törekedett, a fiatalabb, eltérő képzettségű Székely a személyiség visszaadására koncentrált, amelynek minden mást alárendelt. Ezért készíthette el ugyanannak az eredetinek egymástól kissé eltérő méretű kommemoratív változatait, mert a lényeg az ábrázolt – jelen esetben Eötvös a sötét háttér előtt szinte világító arcában manifesztálódó – egyénisége jelentette. Ehhez képest a foglalkozást, a hivatali jelző ruházat, a berendezés, a környezet másodlagos és háttérbe tolt maradt. Ilyen az akadémiai változaton látható íróasztal és könyvespolc is: alig kivehető, hiszen Székely nem akarta szétválasztani Eötvösben – a róla való megemlékezés során – az író, a költőt, az intézményvezetőt, a minisztert vagy a magánembert, a férjet és családapát, a barátot és pártfogót, azaz redukálni őt a megrendelői kon-

textusból fakadó szerepekre vagy funkciókra. (Ezt az új akadémiai elnöknek, Lónyay Menyhértnek [1822–1884] az ünnepélyen elhangzott, az „írót” és a „statusférfit” bemutató emlékbeszéde tette meg.²³) Székely megjelenítési módja megfelelt a kommemoratív portrék puritán képiségének is, hiszen az alkalmi képek megrendezettsége feleslegessé tette a magyarázó részletek bevezetését. A mű méretében pedig követte Széchenyi, valamint Dessewffy reprezentatív megjelenítéseit a képes teremben. (Persze bármelyik festmény alkalmi képpé avanszállhatott: Széchenyi születése századik évfordulójának ünnepén az Amerling által festett, fentebb említett reprezentatív portrét például az Akadémia dísztermében helyezték el „fekete fátyollal és délszaki növényekkel” körítve.²⁴)

A képes terem az 1880-as években

Eötvös arcképe egy olyan időszakban érkezett, amikor az újonnan, 1865-ben átadott akadémiai székház képes teremben az intézmény Johann Nepomuk Ender (1793–1854) által festett díszcímere,²⁵ valamint az alapító Széchenyi és az elnök Dessewffy nagy méretű, egész alakos portréi mellett még volt hely két hasonlóan monumentális (és több kisebb térd-, illetve mell-) kép elhelyezésére. Eötvös reprezentatív képmásának 1872-es, majd Deák Ferenc (1803–1876) tiszteleti, később igazgatósági tag hasonló méretű arcmásának²⁶ 1877-es beérkezését követően egész alakos művek már nem fértek a falakra.²⁷ Ez az oka annak, hogy az 1870-es évek végétől az elhunyt (igazgatótanácsi tagokról, titoknokokról, illetve másod-) elnökökről csak térdképeket rendeltek: a vezetők kommemorációját a szabad falfelületeknek és egy, az intézményi hierarchiát leképező dekoratív struktúrának – azaz egész alakos képeknek fent térdképekkel, lent pedig mellképekkel való övezésének – rendelték alá az intézményben.

Ezek a festmények a korabeli hazai hivatali arcképcsarnokokkal rokonok. A kiegyezést követően ugyanis a hazai intézmények nagy gondot fektettek vezetőik kommemorációjára, egy újfajta, a duális államiság legitimációját szolgáló reprezentáció kiépítésére, ami összevágott

a *Gründerzeit* idején emelt épületeik, gyűléstermeik berendezésének szükségességével is. Az alapítók és elnökök egykori, nagyszabású (történelmi) arcképei hivatali (vezetői) portrékká egyszerűsödtek. Ezeket az intézmények saját költségükön hozatták meg, az ábrázoltakat jórészt egy inventált, reprezentatív hivatali környezetben, mintegy munka közben mutatták (drapériák, kárpitok és asztalok, székek, különböző, hivatást jelző kellékek társaságában), szinte kötelezően (díszmagyar helyett) szalonkabátban (Ferenc József [1830–1916] császárt és királyt, a „birodalom első hivatalnokát” követve). Az arcképeket a korszak társasági, udvari kapcsolatokkal rendelkező, így hivatali portrékra szakosodó festői készítették,²⁸ akik között egyre többen az új képzőművészeti ösztöndíjakkal támogatott fiatalok és/vagy az 1883-ban megnyitott Benczúr-féle Festészeti Mesteriskolát látogató, állami megrendelésekkel ellátott művésznövendékek közül kerültek ki, átvéve a megbízások zömét az olyan, korábban népszerű festőktől, mint Barabás Miklós vagy Székely Bertalan.

Így kerülhetett egy újfajta reprezentációra való igény az Akadémián is az előtérbe, hiszen az 1867 utáni (másod-)elnökök már mind az új államszervezet, az Osztrák–Magyar Monarchia tisztviselői, képviselők és/vagy miniszterek is voltak egy személyben. Ezért az intézmény, illetve a nemzet, sőt az állam életében betöltött kiemelkedő szerepe miatt jelenthette be az elnök Lónyay Menyhért (1822–1884) Csengery Antal (1822–1880) igazgatósági tag, majd másodelnök, egyben országgyűlési képviselő elhunytá után közvetlenül arcképének megrendelését az Akadémia képes terme számára, az intézmény költségén.²⁹ A feladattal azt a Vastagh Györgyöt (1834–1922) keresték meg 1882-ben,³⁰ akit – József Károly főherceg (1833–1905) udvari, családi festőjeként – már a főváros is megbízott, hogy az új városháza tanácssterme számára fesse meg Csengeryt.³¹ Kezdetben egy „11 láb magas”, azaz egész alakos művet akartak rendelni, végül azonban Vastagh a városháza számára megkezdett térképét adhatta át az intézménynek,³² és készített egy új, valóban egész alakos arcmást a főváros számára 1885-ben.³³ (*A portréra lásd a 4. képet a 427. oldalon.*)

Lónyay, az Akadémia negyedik elnöke, pénzügyminiszter, később miniszterelnök elhunytának bejelentésekor az új elnök, Trefort Ágoston (1817–1888) szintén elrendelte arcképének az intézmény költségén való meghozatalát és a képes teremben való kifüggesztését.³⁴ A munkát egy akkor népszerű fiatal festővel, a Munkácsy-ösztöndíja után Párizsból éppen hazatérő Temple Jánossal (1857–1931) kivitelezették. Az egykori elnök emlékkünnepélyét így 1885. május 31-én a Temple által festett kommemoratív térkép³⁵ előtt tarthatták, amely „dús virág- és drapéria-dísz között” állt a díszteremben.³⁶ (*A portréra lásd az I/4. képet az 57. oldalon.*) Ezt követően a portrét el is helyezték a képes teremben, de gróf Andrássy Gyula (1823–1890) igazgatósági tag – az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat egykori elnöke – a következő igazgatói ülésen le akarta azt cseréltetni, úgy érvelve, hogy az „a művészi igényeknek nem felel meg”.³⁷ Valójában más, társasági okok húzódtak a háttérben.³⁸ Így bár az igazgatótanács hivatalosan felszólította Trefortot, hogy rendeljen Lónyayról egy újabb képet – Benczúr Gyulának (1844–1920) a Magyar Földhitelintézet számára készített művéről egy kópiát –, további lépések nem történtek az ügyben. Temple festménye néhány évvel később mégis elkerült a képes teremből, és helyére valóban Benczúr festményének egy másolata került, de azért, mert az Országos Képtár igazgatója, Pulszky Károly (1853–1899) kérte annak átadását 1894-ben a gyűjtemény részére, egy kópiáért cserébe. Utóbbi Benczúr mesteriskolabeli tanítványának, majd tanársegédének, Stetka Gyulának (1855–1925) a műve, aki korábban, 1892 előtt már festett portrét Lónyayról.³⁹ Vagy ez, vagy egy későbbi változat kerülhetett az Akadémiára, 1895 táján.

Mindeközben Pauler Tivadar (1816–1886) rendes, illetve tiszteleti, majd igazgatótag, másodelnök, egyidőben igazság-, később vallás- és közoktatásügyi miniszter térképe, amelynek az intézmény költségén való meghozatalát az elnök, Trefort, elhunytá után azonnal bejelentette,⁴⁰ különösebb visszhang nélkül készült el 1887-ben Benczúr egyik mesteriskolai tanítványánál, Burger Lajosnál (1869–1929).⁴¹

Trefort Ágoston elnök, egyben vallás- és közoktatásügyi miniszter halála után is az új elnök, Eötvös Loránd

(1848–1919) a már ismert rituálé szerint jelentette be portréja megrendelését és kifüggesztését 1888-ban.⁴² Az mégis nehezen készült, mégpedig Rudolf trónörökös (1858–1889) tiszteleti tag öngyilkossága, és ezzel összefüggésben egész alakos arcképének meghozatala miatt. Mivel úgy Trefortról,⁴³ mint Rudolfról⁴⁴ Benczúr még életükben festett arcképet, őt kérték fel 1889 tavaszán másolatok készítésére – az Akadémia „képes terme számára”.⁴⁵ Csakhogy a terem falait ekkorra már mindenhol arcképek borították – többet nem lehetett elhelyezni, így először teret kellett kialakítani a festmények számára.

Az igazgatótanács ezért a képes teremmel szomszédos fizikai kísérletek termének reprezentatív ülésteremmé való átalakítása mellett döntött. A kivitelezés azonban lassan haladt.⁴⁶ Az új elnöki tanácssterem és az új intézményi reprezentáció csak 1892 elejére készült el.⁴⁷ Ez is az oka annak, hogy Trefort arcképét – egy másolatot Horovitz Lipót (1838–1917) 1890-es képmása után, amely „az államférfi jellemének kifejezését fölötte hatásosan tolmácsolja”⁴⁸ – végül csak 1893 nyarán hozatták meg Biczó Gézával (1853–1907).⁴⁹ (*A portréra lásd az I/5. képet a 67. oldalon.*) (Rudolf nagy, reprezentatív portróját – a nemzeti kaszinó által még korábban rendelt festmény másolatát – maga Benczúr készítette el 1891-ben.⁵⁰)

Az elnöki tanácssterem 1892-es megnyitásával az Akadémia önképének, a képes teremben megjelenő hivatali reprezentációjának egy meghatározó korszaka zárult le. Vezetők és tagok kommemorációja addig ugyanis egy térben kibomló, intézményi reprezentációt jelentett, amelyet az akadémiai hierarchia strukturált. Az öt falsík középre szőre az intézményi díszcímer, valamint az alapító és másodelnök Széchenyi, továbbá a székházépíttető és harmadik elnök Dessewffy, illetve a negyedik elnök, egyben vallás- és közoktatásügyi miniszter Eötvös, továbbá az osztrák kormányzattal úgy az intézményi, mint a nemzeti kiegyezést tető alá hozó Deák egész alakos, reprezentatív portréja került, amelyeket fent miniszteriális posztokat is betöltő (másod)elnökök – és, mint majd látni fogjuk, velük egyenrangúan titoknokok – térképei vettek közre, lent pedig a tagok mellképei.

A képes és az elnöki tanácssterem 1892 után

Az 1865 és 1892 között a képes teremben manifesztálódó hivatali reprezentáció azonban magában hordta újabb intézményi narratívák kifejtésének lehetőségét. Ez valósult meg 1892 után, amikor az elnöki tanácssterem megnyitásával kettéválaszthatták az addig egy teremben lévő portrégalériát. A képes teremben az Akadémia első generációjának, a kiegyezés előtti nemzeti mozgalom meghatározó személyiségeinek arcképei maradtak egy lezárt intézményi múltként, míg az elnöki tanácssterem rövid falára Rudolf főherceg egész alakos képmása, a hosszú falra pedig az Akadémia kiegyezés utáni, állami hivatalokat is betöltő vezetőinek Eötvös József egész alakos portréja köré csoportosított festményei. Ezek fent a (másod)elnökök térd-, lent az igazgatótanácsi tagok mellképei voltak. Azaz Eötvös egyfajta „alapító atyaként” fel- és így kiemelte a kettős szerepkör első megjelenését az intézményben. (Ennek az elrendezésnek titoknokok arcképei már nem voltak a részei; ők a folyosóra vagy a képes terembe kerültek.)

Újabb elhunyt akadémiai vezetők képmásai az ablakok közti falsíkokra kerültek, mint Eötvös Loránd fizikus arcképe. Eötvöst 1889-ben választották az Akadémia elnökévé; néhány évvel később, 1894 és 1895 között, nyolc hónapig át egyidejűleg vallás- és közoktatásügyi miniszter is volt. 1905-ben mondott le az elnökségről, hogy kutatásait zavartalanul folytathassa. 1919. április 8-án hunyt el, néhány héttel azután, hogy a Tanácsköztársaság az Akadémia mint retrográd intézmény működését felfüggesztette. Tulajdonképpen ismeretlen helyzet állt elő, amely az egykori vezető végtiszteletének bevett intézményi rituáléját is ellehetetlenítette. Már elhunytát sem tudta az elnök, Berzeviczy Albert (1853–1936) egy általa összehívott nagygyűlésen bejelenteni, és ezzel összefüggésben a további formalitások is elmaradtak, úgymint a családhoz intézett gyászirat, a székház aulájában való felravatalozás, a koporsó előtt tartott emlékbeszéd vagy az arckép meghozatalának bejelentése.

Eötvöst ráadásul az új tanácskormány temette a Nemzeti Múzeumnál, ahol a gyászbeszédet Fröhlich Izidor (1852–

1931) fizikus, rendes tag és osztálytitkár tartotta azon intézmények nevében, amelyek működésében Eötvösnek aktív szerepe volt, mint az Akadémia, az egyetem és az Eötvös József Collegium. Az emlékünnepeit is más természettudományi intézmények rendezték meg 1920 folyamán, nem az Akadémia (amely csak képviseltette magát, általában Fröhlich útján). Ez az aktuálpolitikai, illetve tudományos kontextus, együtt az országot sújtó pénzügyi válsággal és inflációval rányomta a bélyegét Eötvös akadémiai emlékezetére.

Már arcképének megfestetése is halála után több évvel merült fel, 1922-ben, de ekkor sem mint egy elnök, hanem mint egy kiváló tag tisztelete. A III., azaz a Matematikai és Természettudományi Osztály – és nem az Akadémia elnöke – kezdeményezte a néhai osztályelnök (!) – azaz nem az Akadémia elnöke – képmásának meghozatala felől a szavazást az 1922-es nagygyűlésen.⁵¹ Azonban ugyanilyen szokatlan, hogy kezdetben az sem volt egyértelmű, hogy portré vagy büszt készüljön, mint ahogy az sem, hogy ki állja a költségeket, az osztály vagy az Akadémia, netán egyesek, különösen az elszabaduló infláció idején.

Báró Weiss Manfréd (1857–1922) adakozott elsőként 1922 végén Eötvös portréjának megfestetésére (10 000 koronát),⁵² amelyhez 1923-ban a Franklin Társulat nagyobb, majd Voinovich Géza (1877–1952) akkor már jóval kevesebbet érő 10 ezer koronányi adománya csatlakozott.⁵³ A III. osztály viszont egy márvány mellszoborra különített el egy jelentősebb összeget 1923 folyamán.⁵⁴ Ezt az elképzelést hamar feladták, és az osztály (!) saját költségén, öt féleven keresztül utalt részleteket Balló Ede (1859–1936) festőnek.⁵⁵

Az osztályelnök arcmása másolat. Balló azt, az Akadémia kérésének megfelelően, Eötvösnek a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem számára Glatz Oszkár (1872–1958) által, 1923-ban festett alkalmi képe után készítette.⁵⁶ (Ennek előképe egy 1912-es, Székely Aladár-féle fénykép volt.) *(A portréra lásd az I/6. képet a 79. oldalon.)* A kép így Eötvös alakját oldalról vette fel, ahogy egy balra fordított vörös támlásszéken ül, lábát keresztbe téve, összekulcsolt kezét térdén nyugtatva, egyszerű, polgári öltözékben. Nem az Akadémia elnöke vagy egy hivatalnok,

hanem egy felelős, magányos gondolkodó tűnik fel így a képen, jelentősen elütve a vallás- és közoktatásügyi posztot is betöltő akadémiai elnökök addigi, reprezentatív környezetben pózoló, álló térdképeitől, annak ellenére, hogy azokéval egyméretű volt, illetve hogy Csengery és Lónyay arcmásával egyező keretet kapott.

Berzeviczy Antal történetíró akadémiai elnökségének harmincadik évfordulóján, az 1935. november 27-i összes ülésen levélben nyújtotta be lemondását a másodelnöknek, Lenhossék Mihálynak (1863–1937) (de míg utódját keresték, ügyvezetőként betöltötte hivatalát). Az akkori főtitkár, Voinovich már ekkor, a rendelkezéseket és az évszázados hagyományt felülírva, egy „rövid vita” után megszavaztatta, hogy az intézmény megfestesse arcképét. Sőt azt is, hogy az ábrázolt dönthessen afelől is, hogy egy régi eredeti után akar egy másolatot, vagy egy új portré készüljön.⁵⁷ Berzeviczy még végigvitte ezután az új elnök, József Ágost (1872–1962) főherceg megválasztását 1936 márciusának közepén, de néhány nappal rá elhunyt. Így halálhírének bejelentésekor már csak meg-, illetve felerősítették, felnagyították a még életében hozott döntést, azt, hogy az Akadémia „képmását – a szokásos határidő mellőzésével – még életében elkészített szoborban a nagyterme számára”, tiszteletét és köszönetét kifejezendő.⁵⁸

Festmény helyett így márványbüszt készült; az alkotó egy kiváló szobrász, Telcs Ede (1872–1948) lett, aki Berzeviczy alakját atillában jelenítette meg, életkorát tekintve pedig elnökké választásának idején, tetterős férfiként. Ennek ellenére maga a mű nem naturalisztikus, hanem öszszefogott, kompakt hatású, stilizáló, finoman ívelő, lágy felületekkel. *(A büsztre lásd az I/7. képet a 91. oldalon.)* 1936-ban készült el,⁵⁹ és el is helyezték a díszteremben, többek között olyan művek társaságában, mint Beck Ö. Fülöp (1873–1945) 1927-es Tisza István (1861–1918) tagot,⁶⁰ illetve Kisfaludi Strobl Zsigmond (1884–1975) 1935-ös Apponyi Albert (1846–1933) igazgatósági tagot ábrázoló bronzbüsztje.⁶¹ Így állt össze az 1930-as évek közepén a díszteremben egy kisebb, a magyarság régióbeli vezető szerepét, kultúrfölényét képviselő akadémiai és állami vezetők szoborgalériája.

A büsztök megrendelése mögött Berzeviczy 1912-es indítványa állt, amelyben az érdemes tagokról festmények helyett a díszteremben elhelyezett mellszobrok készítését javasolta (ezek megszerzése felől tíz évvel a tag halálát követően szavaztak). (Az indítvány ismeretében Eötvös Loránd végtiszteletének sajátosságai újfent tudatos leértékelésként tűnnek fel.) Az indítványt elfogadta az igazgatótanács, a kidolgozására az akkori főtitkárt, Heinrich Gusztávot (1845–1922) kérték fel.⁶² Berzeviczy javaslata eredetileg a helyhiányon akart enyhíteni. Az elnöki tanácsterem 1892-es megnyitása és az arcképcsarnok kettéválasztása ugyanis csak ideig-óráig oldotta meg az akadémiai tagok kommemorációja miatt folyamatosan érkező képmások kihelyezését: rövid időn belül a képes és az elnöki tanácsterem közti folyosóra is portrékat akasztottak, majd ez a helyiség is megtelt.

A székház első emeleti terei 1949 után

A második világháborút követően az Akadémián alapjaiban változott meg a képmások meghozatalában manifesztálódó emlékállításhoz, a korábbi hivatalos intézményi narratívákhoz, azaz a múlthoz és a tárgyi örökséghez, sőt a képzőművészetekhez való viszony; az intézményi reprezentáció mint olyan. Nem egyszerűen arról volt szó, hogy korábbi gyakorlatokat és struktúrákat felszámoltak – persze arról is –, hanem ezzel párhuzamosan egyes régi képek és elrendezések tovább éltek; hogy a múlt néhány töredéke az új politikai ideológia miatt átértékelődött, új hangsúlyt kapott és új elemekkel vegyülve új kontextusokat, narratívákat hozott létre. Hibrid megoldások születtek; ellentétes elgondolások léteztek egymás mellett, sőt keveredtek az Akadémián, annak épületében, gyűléstermeiben, önreprezentációjában, kommemorációs gyakorlatában. Ezt jól illusztrálja az egykori elnöki portrék, portrégalériák sorsa, végső soron a felső vezetők emlékezete.

Egyrészt azok az arcképcsarnokok, amelyek a képes és az elnöki tanácsteremben 1892 óta álltak – tehát az az intézményi önkép, amely még az Akadémia szervezetének az Osztrák–Magyar Monarchia államgépezetébe való in-

tegrálódását jelenítette meg, és amelyhez az intézmény a két világháború közti időszakban is ragaszkodott, mintegy konzerválta, annak ellenére, hogy a politikai berendezkedés az első világháború után gyökeresen átalakult –, 1950-ig a helyükön maradtak.⁶³ A múlt ezen zárványait Rusznyák István (1889–1974) orvos elnöksége alatt, az Akadémia szocialista átszervezése után számolták fel, 1950–1951-ben.

Alexits György (1899–1978) főtitkár rostálta meg a portrégalériákba tartozó képeket, mégpedig ideológiai alapon, az ábrázoltak történelmi szerepvállalása fölött mondván ítéletet.⁶⁴ Azoknak a képmásait, akik (intézményi és/vagy állami) vezetők – mint Dessewffy, Trefort vagy Pauler –, illetve mecénások vagy papok voltak, az Országos Magyar Történelmi Múzeumnak (a korábbi és későbbi Magyar Nemzeti Múzeumnak) adták át örökletét formájában.⁶⁵ Csak azok az arcmások maradhattak, amelyek megkérdőjelezhetetlen tudományos munkássággal rendelkező, korábbi politikai rendszerekben „nem kompromittált” akadémikusokat ábrázoltak, vagy olyanokat, akik részt vettek az 1848–1849-es forradalom és szabadságharcban, Kossuth Lajos (1802–1894) hívei vagy a Rákóczi-féle szabadságharc kutatói voltak – a korszellemnek megfelelően, a szocialista forradalom kvázi előfutáiraiként.⁶⁶ Az elnöki tanácsterem 1867 utáni intézményi és állami vezetőket felvonultató arcképcsarnoka helyébe így egy másik politikai legitimációt képviselő személyek, az 1848–1849-es idők tudósainak (és minisztereinek) portrégalériája lépett.

Jól illusztrálja ezt Székely Bertalan egész alakos arcképe Eötvös Józsefről, amely a politikai átalakulás ellenére a helyén maradt. Az intézmény történelmi legitimációjának alapja tehát továbbra is az ő személye körül szerveződött, de már nem 1867 utáni, hanem 1848–1849-es minisztersége miatt. Az alakja olyannyira felértékelődött, hogy ironikusan, azzal egy időben, hogy elődje és utódjai – Dessewffy, Pauler és Trefort – arcképét a Múzeumnak adták át örökletétbe, tartós letétként kölcsönözni kezdték Eötvös egy másik, Madarász Viktor (1830–1917) 1874-ben festette monumentális arcképét⁶⁷ a Múzeumtól az elnöki szoba

számára.⁶⁸ Székely Eötvös-képe így az Akadémia Ender által festett díszcímere és Széchenyi Amerling készítette portréja mellett (néhány éves megszakításoktól eltekintve) a legrégebben, mintegy százhusz éve *in situ*, bár különböző kontextusokban függő festmény az Akadémián. De hasonló mondható el Madarász Eötvös-portrójáról is, amely szinte ízesült az intézményhez (ugyancsak rövid megszakításoktól eltekintve): hetven éve része az elnöki szobának, a hivatali reprezentációnak.

Másrészt nemcsak az intézményi reprezentáció, hanem az elnöki poszt legitimációs hagyományában, valamint a vezetői kommemoráció kontinuitásában is strukturális törés állt be, rögtön 1945 után. A Berzeviczyt követő elnökről, illetve elnökökről – mint József Ágost főhercegről, Kornis Gyula (1885–1958) római katolikus papról vagy Moór Gyula (1888–1950) jogtudósról – nem készült képmás: méltatlanok voltak erre.

Ez a törés a későbbi elnökök kommemorációját is meghatározta. A végtisztelet második világháború előtt érvényben lévő gyakorlatának folytatása korábbi politikai rendszerekkel és vezetőkkel való közösségvállalást jelentett volna, így ezek eltűntek. Részben a *Magyar Tudományban* közölt, általában egy akadémikus szaktárs által írt nekrológ váltotta fel őket, részben pedig egy 1962-ben, elnöki határozattal bevezetett új szokás lépett a helyükbe, amely a vezetők kerek számú születési évfordulóinak a Tudós Klubban, egy állófogadás keretében való megünneplését, illetve köszöntését mondta ki.⁶⁹

Kodály Zoltán (1882–1967) tisztelete a kettő közé szorult. Kodály még az Akadémia szocialista átszervezése előtt, 1946 és 1949 között töltötte be a posztot, 1956-ban pedig tiszteletbeli elnökké választották, és ezek beárnyékolják intézményi kultuszát. Ugyan került be róla egy bronz büszt az Akadémiára, de ismeretlen időpontban – nem tudni, milyen alkalomhoz kötődve –, azaz különösebb megemlékezés vagy ünnepség nélkül. A mű Palotai Gyula (1911–1976) 1952-es alkotása, és feltehetően azonos azzal a művel (vagy annak egy öntvénye), amely szerepelt az Ernst Múzeum 1952-es arcképkiallításán.⁷⁰ (*A büsztre lásd az I/11. képet a 125. oldalon.*) Ez Kodály hetvenedik

születésnapjával összefüggésben készülhetett, amelyet országsszerte megünnepeltek. Kodály Kossuth-díjat és állami kitüntetések is kapott; az Akadémia elnöksége pedig levélben köszöntötte. Nem zárható ki, hogy ezzel összefüggésben jutott az intézménybe a szobor – így a zeneszerzőt és a zenetudóst tisztelték volna meg az Akadémián –, de valószínűbb, hogy Kodály halála után érkezett. Az egykori vezetőnek állíthattak vele különösebb híradás nélkül emléket – az egykori kommemorációs hagyományhoz való formai kapcsolódást nyíltan nem vállalva fel –, ugyanis a büszt 1983 körül az első emeleti Elnökség előterében állt. A rendszerváltáskor azonban áthelyezték innen abba az ugyancsak az első emeleten található helyiségbe, ahol Kodály Bartók Bélával (1881–1945) együtt dolgozott az 1930-as évek végén. Azaz a rendszerváltás után már nem az elnököt, hanem a tudóst tisztelték általa. A büszt ma is ebben a szobában van, a jelenlegi alelnökségen, Pátzay Pál (1896–1979) Bartókot ábrázoló, 1958-as emléktáblája⁷¹ társaságában, az intézmény tagjainak kommemorációs hagyományától, mint látni fogjuk, nem idegen „barátságportrékat” formálva, a helyiséget pedig egyfajta kultuszhelyé, nemzeti emlékhellyé avatva.

Nincs hír arról, hogy Kodály utódjának, Rusznyák István (1889–1974) orvosnak, aki több mint húsz éven át, 1970-ig volt elnök, és aki létrehozta az akadémiai kutatóintézetek hálózatát, a következő elnök, Erdey-Grúz Tibor (1902–1976) kémikus a régi akadémiai hagyományok szellemében emléket állított volna. (Érdemes megjegyezni ugyanakkor, hogy Rusznyákot 85. születésnapja alkalmából, 1974-ben egykori intézete, a Kísérleti Orvostudományi Kutatóintézet és az Akadémia elnöke is köszöntötte.⁷²) Erdey-Grúz ráadásul a múlt minden még meglévő emlékétől szabadulni igyekezett. A székház előcsarnokában lévő két szoborművet, Holló Barnabás (1865–1917) 1914-es *Erzsébet királynő Deák Ferenc ravatalánál* című emlékművét, illetve Beck András (1911–1985) 1950-es *Olvasó munkás* című szobrát is elmozdította,⁷³ hogy helyükre két új domborművet készíttessen az intézmény fennállásának 150. évfordulója alkalmából, 1975-ben.⁷⁴ Ezek azonban nem készültek el.

Szentágothai János (1912–1994) orvost, patológust 1976-ban választották elnökké; 1985-ig töltötte be hivatalát. Elnöksége végén, 1984-ben hozatta meg az ugyancsak orvos Rusznyák arcképét az Akadémia számára, az ügyben személyesen járva el. (*A portréra lásd az I/12. képet a 137. oldalon.*) Tehát annak ellenére, hogy az intézmény költségén és az intézmény számára rendelte meg a művet, az elsősorban a tudós, és kevésbé az elnök előtti tisztelgést jelezte, hasonlóan egy tudóstól, és kevésbé egy elnöktől. (Holott Szentágothai megemlékezett már a kutatóról és intézetvezetőről akkor, amikor 1983-ban a Kísérleti Orvostudományi Intézetben leleplezte Rusznyák emléktábláját.⁷⁵) A mű a két világháború közti időszakban elismert és tehetséges festőnőnek, Zinner Miklósné Péter Máriának (1900–1990) az alkotása. (Péter kiválasztását feltehetően Rusznyákkal való régebbi, személyes ismeretsége motiválhatta, amely vagy arra nyúlik vissza, hogy zsidóként mindkettőjüket üldözték, vagy arra, hogy Péter Mária férje orvosi eszközökkel kereskedett.) A térkép az elnököt szemből, frontálisan mutatja, amint dolgozószobája karosszékeiben, a könyvespolca előtt hátradől és lábát egymáson keresztbe veti, azaz maga a beállítás nem volt idegen az akadémiai vezetői portrék világától. A festménnyel mégsem voltak elégedettek az intézményben és a Képzőművészeti Lektorátushoz fordultak. A bírálókat szerint a kép „a portréfestészet alapvető követelményeinek nem felel meg, esztétikai értéket nem képvisel.”⁷⁶ Bár kifizették, de egy, a díszterem mögött kialakított raktárban helyezték el; soha nem volt kifüggesztve vagy kiállítva. Mint ilyen, a kép az intézményi kommemoráció és reprezentáció mélypontja.

A harmadik emeleti képtár, valamint az első emeleti Bolyai- és Szentágothai-terem a rendszerváltás után

1989 után a politikai rendszerváltás újabb fordulatokat hozott a vezetői kommemorációban és az intézményi reprezentációban. Kosáry Domokos (1913–2007) történész, akadémiai elnök egyrészt a politikamentességet képviselte, amelybe nem fért bele a második világháború előtti vezetők,

illetve kommemorációs formáik felélesztése; ehelyett a szocialista ünnepek gyakorlatát fogalmazták újra 1992-ben. Másrészt felújította az intézmény képzőművészetekkel való, a Széptudományi Alosztály 1949-es felszámolásával megszakadt kapcsolatát. Társult testületként 1992-ben megalapította a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémiát, 1994-ben pedig az MTA Művészeti Gyűjteményt, a székház harmadik emeletén lévő, eredetileg is képtárként funkcionáló tereiben az intézmény megmaradt műtárgyállománynak gondozására, nyilvántartására és kiállítására. Az utóbbi létrehozásával egy jóval korábban, még Szentágothai alatt megindult muzeologizációs folyamat érett be.

A politikamentesség, illetve a muzeologizáció összekapcsolódása oda vezetett, hogy a funkciójában megőrzött képes és elnöki tanácssteremben megszűnt az intézményi reprezentáció: jórészt olyan másodrangú férfiportrékat tettek ki, amelyek eredetileg nem voltak részei az ezekben a termekben kialakított arcképcsarnokoknak. A kiemelkedő műveket pedig a harmadik emeletre vitték, a gyűjtemény állandó kiállításába, illetve raktárába. Így valójában ismét szelektáltak az egykori arcképcsarnokokba tartozó képek között, de immár művészettörténeti és esztétikai szempontok alapján rendezték újra a műveket a képtári terekben. Az Akadémia új intézményi reprezentációja és legitimációja tehát hosszú időre művészeti gyűjteménye, a Művészeti Gyűjtemény lett.

A korábbi vezetői reprezentációs (és legitimációs) formák felélesztésére való igény később, Vizi E. Szilveszter (1936–) orvos, farmakológus elnökké választásakor, 2002-ben jelent meg. Vizi még elnöksége legelején intézkedett több hivatali elődje arcképének megszerzése felől, az Akadémia költségén.⁷⁷ Nem egyszerűen a rendszerváltás utáni időszak még élő akadémiai vezetőit tisztelte meg ezzel, mint Berend T. Iván (1930–) közigazdász, Kosáry Domokos (1913–2007) és Glatz Ferenc (1941–) történészeket, hanem azt a Szentágothai János (1912–1994) orvos-patológust is, aki 1977 és 1985 között volt az intézmény elnöke. (*A portrékra lásd az I/15., I/16., I/17. és I/14. képet az 173., 185., 197. és 161. oldalon.*) A képeket egy kisebb ünnepség keretében, 2003. március 20-án leplezték le a székház első

emeletén lévő, adminisztratív üléseknek helyt adó Bolyai-teremben, ahová a még élő egykori elnököket is meghívták. Vizi beszédében az akadémiai arcképfestetés hagyományának felélesztését a mindenkori kortárs jelen legitimáló erejével kötötte össze. Úgy fogalmazott, hogy „eddig valamennyi elnökről készült portré”, hiszen „az Akadémia konzervatív intézményként mindig is vallotta, hogy a múlt tisztelete, az értékek megőrzése nagyon fontos feladat. Mindenkinek tudni kell, hogy a mába érő múlt nemcsak jelenünket, hanem jövőnket is befolyásolja.”⁸

Valójában nem az akkor már rég felszámolt kommemorációs gyakorlatot követte: nem az elhunyt vezetők portréit hozatta meg, hanem a vezetők életükben való megtisztelése, ünneplése kapcsolódott össze az egykori megemlékezések gyakorlatának egyes elemeivel. Inventálta a múltat, és szelektált is: a rendszerváltás utáni elnökökkel vállalt közösséget, akiknek portréjához orvostudós kollégájának, elődjének, Szentágothainak a portréját is hozzáillesztette. Nem számolta fel a vezetői kommemoráció hiátusait, nem rendelt Erdey-Grúzról vagy Rusznyákról (újabb) portrét, nem foglalkozott a régmúlttal, viszont a saját arcképét is megfestette, de azt csak hivatali ideje lejárta után függesztették ki a Bolyai-teremben. (*A portréra lásd az I/18. képet a 203. oldalon.*) Nem egy, az arcképfestetésben manifesztálódó intézményi kommemoráció kontinuitásáról volt szó tehát, hanem egy új (ön)legitimációs hagyomány megteremtéséről.

Ezt tanúsítják maguk a festmények is. A mellképek Gyémánt László (1935–) művei, és egy egységes, a fejfordulatok és a testtartások révén kompozicionálisan jól összehangolt együttest alkotnak. Gyémánt általa beállított és felvett fényképek után dolgozott, a rá jellemző hiperrealista módon. Ugyan elnököket ábrázolnak, klasszikus értelemben mégsem vezetői portrék a képek; nem tűnnek fel rajtuk hivatalukra utaló, ciklusukat leíró mozzanatok. Sötét háttérük miatt leginkább a (kora) újkori könyvtárakban látható tudósportrék hagyományos képi világát idézik.

Ez az arcképcsarnok mindenesetre meghatározó, a későbbi akadémiai elnököket is kötő, kötelező együttessé vált. Így Pálinkás József (1952–) atomfizikus, aki 2008-ban lett

az Akadémia elnöke – ő egyidejűleg a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal kormánybiztosa, majd elnöke is volt –, 2012-ben a Bolyai-teremben elhelyezett arcképcsarnok visszamenőleges kiegészítését rendelte el: egy, az intézmény összes elnökét felvonultató portrégaléria összeállítását, gróf Teleki Józseftől Erdey-Grúz Tiborig bezárólag, a Bolyai-terembe nyíló Szentágothai-teremben.

Mivel ezt a sorozatot az Akadémia meglévő, illetve a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoktól visszakölcsönzött portréiból nem lehetett kialakítani, ezért azt az egykori elnökök sokszorosított grafikai képmásainak, illetve fényképeinek egy szűk, többé-kevésbé azonos kivágotra redukált, egyező méretű és egyforma paszpartuba, valamint keretbe foglalt, azaz egységes hatást keltő reprodukcióiból állították össze. Így a két helyiséget összenyitva, az összes akadémiai elnök portréja felsorakozik a falakon, kronologikus rendben. (Az együttes magába foglalja József Ágost főherceg, Kornis és Moór portréit is, nem követve a *damnatio memoriae* évezredes hagyományát.)

Pálinkás másképp is folytatta a Vizi E. Szilveszter által megkezdett gyakorlatot: a hivatali idejének lejárta után saját portréját is megfestette és (ünnepléshez nem kötődve) elhelyezte a székház Bolyai-termében. A képet Filp Csaba (1973–) festette, aki viszont nem követte a Gyémánt-féle sötét háttérű, hiperrealista „tudósportrék” képiségét. (*A portréra lásd az I/19. képet a 209. oldalon.*) Eltérő formátumot, tágabb kivágot és nagyobb méretet választott, és egy másik festészeti hagyományt, sőt egy másik akadémiai elnöki portrét követett Pálinkás arcképénél. Alakját kissé oldalról, bal felé fordulva vette fel, amint elnöki szobájában, az ott található, halványzöld biedermeier ülőgarnitúra egyik karosszékében ül, keresztbe vetett lábbal, egyik karját a szék karfáján nyugtatva. Így Pálinkás megjelenítése a kompozíció, a beállítás, a póz, a fejfordulat tekintetében azt a képmást idézi, amelyet Pálinkás kívánságára helyeztek el szobájában elnöksége idején: választott példaképéét, Eötvös Loránd fizikusét, kapcsolatot, legitimáló tradíciót teremtve az Akadémia két, időben egymástól távoli fizikus elnöke, valamint az MTA Művészeti Gyűjteményének két, egymástól ugyancsak távoli festménye között.

Lovász László (1948–) matematikus, akadémiai elnök kezét így már nem kötötte a Bolyai-teremben egy formailag egységes arcképcsarnok. Hivatali ideje lejárta után, 2020-ban Czene Mártától (1982–) rendelte meg arcképét, amelyet egy szűk körű, beszédekkel tarkított ünnepély keretében lepleztek le a Bolyai-teremben.⁷⁹ (*A portréra lásd az I/20. képet a 215. oldalon.*) A portré egy nehéz akadémiai elnökség lenyomata, amelyet a kutatóintézeteknek az anyaintézményről való 2019-es, a kormányzat által elrendelt leválasztása határozott meg, és amelynek megakadályozása érdekében Lovász hiába folytatott tárgyalásokat a kormányzat képviselőivel.

Így jelenik meg a képen is Lovász: az elnöki szoba tárgyalóasztalánál ülve; alakja visszatükröződik az asztal lapját védő üveglapon. De más is megduplázódik a képen a reflexió miatt: egy banális kávéscsésze az asztalon, valamint egy távolról sem banális időmérő eszköz. Utóbbi Eötvös József asztali órája, amely a rendszerváltás után az akadémiai elnökség mint hivatal és szoba egyik legitimáló objektumává vált (és amely feltűnik Eötvös Madarászfestette, az elnöki szobában függő portréján is). Ez az óra Czene képen kérelhetetlenül mutatja az elcsatolás évét, hónapját, napját és óráját, 2019. szeptember elsejét, reggel 8 órát, míg az asztal üveglapjában való tükröződése egy lezárt múltat mutat: az Akadémia alapításának mitizált dátumát. Mindeközben a háttérben a napsütötte dunai panoráma ragyog az állam hatalmát megjelenítő budai várral – az Akadémia történetében nem először állítva szembe szimbolikusan a két épületet, az állam intézményét és a tudós közösséget.

A festmény kiterjedt fehér, illetve halványzürke és -kék tartományai ellenére Czene „sötét képeinek” egyike; azokhoz hasonlóan szintén sok világos felülettel és üres mezővel, hiperrealisztikus megjelenítéssel, nyomasztó terekkel és banálisnak tűnő – a horrorisztikust csomagoló – részletekkel dolgozik, és mint ilyen, egy kíméletlen, a feldolgozhatatlannal foglalkozó, traumatikus és traumatizáló festmény. Ezáltal válhatott a 19. századi közintézményi alapítók és vezetők képeinek örökösévé, egy autentikus 21. századi történelmi portrévá.

SECRETARIUSOK VÉGTISZTELETE

A bérlemény szálájától a székház képes termék, ruhatári folyosójáig és főtítkári szobájáig

Az első képek a Tudós Társaságnak a gróf Károlyi István (1797–1881) Urak utcájabeli házában bérelt helyiségeibe, mégpedig a gyűlésteremként szolgáló, úgynevezett „szálába” 1833-ban érkeztek: két, sok hányattatás és mesterkedés után megszerzett „barátságportré”. Ráadásul az egyik azt a Kazinczy Ferenc (1759–1831) költőt, író, nyelvújítót ábrázolja, aki ambicionálta az intézmény titoknoki pozíciójának megszerzését, de akit végül nem választottak meg; a másik Kisfaludy Károly (1788–1830) költőt, a Nyelvtudományi Osztály első rendes tagját. Előbbi a vándorfestő Thugut Heinrich (1798 – 1859 után) 1829–1830-ban készült műve (amelyet még Kisfaludy váltott magához, tisztelete jeleként); utóbbi Pesky Józsefnek (1795–1862) a költő halotti maszkját is felhasználó, 1830-as alkotása.⁸⁰ Kifüggesztésükről az 1833. november 2-i ülésén határoztak, ahol arról is döntöttek, hogy a továbbiakban csak holt tagok képei kerülhetnek a gyűlésterembe, titkos szavazás útján.⁸¹ Ez az első két mellkép évekre meghatározta a szála dekorációját és az intézmény reprezentációját az irodalmi klaszszicizmus és romantika intézmény által képviselt korai kiegészítéseként.⁸²

Az intézmény első titoknoka mindkettejük ellenlábasa, Döbrentei Gábor (1785–1851) lett. Nem töltötte be sokáig a posztot: személyes és intézményi összeférhetlenségek miatt 1835-ben lemondott. Halála után, 1851-ben az akkori titoknok, Toldy Ferenc (1805–1875) irodalomtörténész tartott felette emlékbeszédet, utólag kanonizálva a tudós (és nem a tisztségviselő) alakját az intézmény történetében. Beszédét is úgy zárta, hogy „végre hadd indítványozzam részére a’ legnagyobb kitüntetés, mellyet az academia tagjainak adhat: függjön képe e’ teremben azon jeleseink sorában, kiket e’ testület nevezett magáéinak!”⁸³ Felkiáltása után a tagok egyhangúlag szavazták meg az örökös által felajánlott portré azonnali, ott helyben való kifüggesztését.

A kép a művészetpártoló Döbrentei egy, öt pályája csúcán, díszes, aransujtásokkal ékített dolmányban és szőrmével bélelt mentében, tartománybiztosként ábrázoló arcképének a másolata. Az eredetit az akkoriban Pesten élő bécsi mester, Anton Einsle (1801–1871) festette 1835-ben,⁸⁴ a kópia Döbrentei egy pártfogoltjának, Sófalvi Antalnak a műve 1847-ből.⁸⁵ Sófalvi az öltözet díszeit megváltoztatta és még gazdagabbá tette, így az, az akadémiai szála kontextusában, felülreprezentálta Döbrenteit, a díszek révén a főrangúakkal, (1855 után) a könyvtáralapító és elnök Telekivel közel egy szintre emelve az első titoknokot. A portré festői kvalitásai mára már elvesztek, mert valamikor 1945 és 1948 között megrongálták a képet, az ábrázolat a *Lúdas Matyi* (1804/1815) fiktív negatív hőisével, Döbrögi urasággal összetévesztve. Az összekaszabolt festményt 1988 végén restaurálták, amely helyreállítás akár a rendszerváltás szimbólumának is tekinthető.

Az intézmény második titoknoka, Toldy Ferenc több mint negyedszázadon át viselte hivatalát és 1861-ben vált meg tőle. Helyére Szalay László (1813–1864) történészt, jogászt, 1848-as, majd 1861-es ellenzéki politikust választották meg, aki viszont néhány év múlva, 1864-ben elhunyt. Az ő elvesztését egy heti ülésen jelentették be, amelyen a *Rendszabások* szerint arcképének meghozatala felől nem is dönthettek volna, mégis a jelenlévők megszavazták azt, mégpedig nem az intézmény, hanem a saját költségükön, aláírás útján.⁸⁶ Így a portré a korban népszerű, bár az Akadémia történetében ritka közösségi tiszteletadások egyik újabb – Telekiéhez hasonló – példája.

A portrét a tagok, feltehetően az alelnök, Eötvös József támogatása miatt, a fiatal, Pesten éppen megtelepedő Székely Bertalannál rendelték meg. A feladatnak Székely meg is felelt: ez korai arcképfestészetének kiemelkedő darabja.⁸⁷ A térkép a fényvezetés révén egyrészt a tudóst állítja az előtérbe: a történészt, aki jobbát, mintegy esküszzerűen, hivatása attribútumain, azaz történeti forrásokon nyugtatja (mögötte könyvtára látható). Másrészt az embert: a testi-lelki törődöttsége ellenére kimagasló szellemet és jellemet, az arc megvilágításával.

Az elkészült művet először egy átpolitizált képzőművészeti, és nem egy kommemoratív kontextusban mutatták be. Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulatnak az Akadémia új, éppen birtokba vett székházában, a második emeleten bérelt helyiségeiben megnyíló első kiállításán tették közszemlére 1865 tavaszán,⁸⁸ amely az ábrázolt személye és közéleti pályája miatt egyfajta politikai protestet jelentett: a tárlatot ugyanis az uralkodó, Ferenc József (1830–1916) császár is meglátogatta.⁸⁹ A festményt csak jóval ezután, 1866 végén, lényegében a kiegyezés megkötése előtt függesztették fel a székháznak akkor még sok üres falfelülettel rendelkező képes termében.⁹⁰ (Arról, hogy a Szalayra való, az Akadémia székházának 1865. december 11-én tartott ünnepélyes megnyitójával egybekötött megemlékezésre bevitték-e a díszterembe, nincs hír.) A kommemoratív képnek ez a hangsúlyosan képzőművészeti és politikai kontextualizálása jelzi, hogy az Akadémia hangsúlyt fektetett arra, hogy az új épületén és az abban elhelyezkedő társintézményeken, valamint műtárgyakon keresztül vezető nemzeti intézményként, kulturális ernyőszervezetként pozicionálja magát.

Szalay halála után Arany János (1817–1882) költő került a titoknoki székbe. Ő töltötte be a posztot akkor is, amikor Szalay elődje, Toldy 1875-ben elhunyt. Az Akadémia ugyan már halálhírének bejelentésekor egész alakos arcképének meghozatala felől határozott,⁹¹ mégsem intézkedtek az ügyben. (Deák Ferenc [1803–1876] néhány héttel későbbi halála, és ezzel összefüggésben, képmása meghozatala árnyékolhatta be a megrendelést.) Az elmaradás 1878-ban, egy másik arckép megszerzésével kapcsolatban merült fel újra problémaként.⁹² Végül 1880 őszén festették meg a portrét Vastagh Györggyel,⁹³ akinek még ugyanebben az évben ki is fizették a térdképet.⁹⁴

3. Restaurálási dokumentáció
Döbrentei Gábor arcképéről.
Sztójka Szilárd felvétele
1988

Ez a hivatalos, konvencionális alkotás Toldyról tehát az alkalomtól eltávolodva készült; festetésének körülményei is kiüresedett kötelességteljesítést sugallanak. Mégis az, hogy a térdképnek nemcsak a mérete, de a kivágata, sőt az alak beállítása, póza is szorosan megfeleltethető Szalay arcképével – a magyaros dolmányt és mentét viselő Toldy jobbját ugyancsak irodalmi forrásaira helyezi, a háttérben pedig könyvtára látható –, jelzi, hogy az Akadémia gondosan ügyelt a képes terem dekorációjának struktúrájában az intézményi hierarchiák leképzésére.

Ehhez a dekorációs struktúrához igazodott a negyedik titoknok, Arany János portréja is. Arany több mint húsz éven át töltötte be a posztot. 1879-ben hagyták jóvá lemondását, de ezután is tiszteletbeli főtitkár maradt élete végéig. Portréjának meghozatalát az ő esetében is már elhunyt bejelentésekor felvetették, és indítványozták, hogy az 1883-as nagygyűlésen szavazzanak efelől. A mű előképét is gondosan választották ki: Barabás egy korai, 1857-es festményéről kértek másolatot Vastagh Györgytől, majd végül mégis Barabást kérték fel a feladatra. A mű Arany emlékkünnepélyére készült el, amelyet 1884 kora nyarán tartottak a díszteremben, a kommemorációs hagyományok szellemében.⁹⁵

A térdkép a költőt ugyanúgy háromnegyed alakban mutatja, mint Szalayt vagy Toldyt a korábbi festmények: egyező beállításban és pózban, íróasztalánál állva, felemelt jobbujában azt a füzetet tartva, amelyben korszakos műve, a *Toldi* (1847) írásába kezd, míg leeresztett balját annak irodalmi forrásán, Ilosvai Selymes Péter (16. század első fele) *Tholdijának* 1629-es kiadásán nyugtatja. Sőt a kép aranyozott keretének profilozása is egyezik Toldy (valamint Csengery és Lónyay akkor már kész) arcképének ráamájával. Így épülhetett ki a képes teremben az 1880-as évektől egy egységes dekorációs struktúra tudós titoknokok portréi mentén, amelyekhez igazították a későbbiekben az államigazgatásban is vezető pozíciót betöltő (másod)elnökök és igazgatótanácsi tagok arcmásait. Az alapító és a kiemelkedő elnökök egész alakos arcképeit tehát elsősorban tudományos teljesítményük miatt megtisztelt titoknokok és az államigazgatásban is szerepet vállaló (másod)elnökök (jó-

részt) háromnegyed alakos portréi, azaz térdképei öveztek, a két hivatal ha nem is egyenrangú, de egyező fontosságát sugallva az Akadémia életében, míg alant a kiemelkedő tagok mellképeit helyezhették el. (Titoknokoknak és [másod]elnököknek ez a reprezentációs egyenrangúsága 1892 után elenyészett. Az elnöki tanácssterem arcképcsarnokának a főtitkárok képmásai már nem jelentették részét; azok a képes terembe, illetve a képes az elnöki terem közti ruhatári folyosóra kerültek.)

Arany Fraknói Vilmos (1843–1924) követte a főtitkári székben. Tíz éven át töltötte be a hivatalt, majd 1889-ben, másodelnökké választásakor lemondott. Így már másodelnökként, 1891 végén küldte be azt a négy portrét az intézménybe, amelyek hivatali elődjeit ábrázolták és amelyeket Kovács Mihály (1819–1892) festővel festetett a saját költségén a székház első emeletén, a dunai szárnyban lévő főtitkári szoba számára. (*A portrékra lásd a II/1., II/2., II/3. és II/4. képet a 229., 237., 245. és 255. oldalon.*) A művek, egy kivételével, a képes teremben elhelyezett főtitkári portrék után készültek – tehát az eredetieket hűen követő másolatok –, de azoktól eltérő, szűkebb kivágattal, kisebb, azonban egymással megegyező méretben, mellkép formájában, azonos, díszes kerettel, az arcra fókuszálva. A kivétel Arany mellképe, amelyhez Kovács nem Barabás 1884-es festményét vette előképnek, hanem Ellinger Ede (1846 körül – 1915) egy 1880-as, reprezentatív fotográfiáját az akadémiai tag Aranyról. Feltehetően nem arról van szó, hogy Fraknói 1884 előtt bízta volna meg Kovácsot az arcképcsarnok elkészítésével, mint inkább arról, hogy a kom-

4. Vastagh György:
Csengery Antal
1882

5. Székely Bertalan:
Szalay László
1864

6. Barabás Miklós:
Arany János
1884

7. Vastagh György:
Toldy Ferenc
1880

memoratív festészet szellemében abban az életkorban festette meg Aranyt, amikor a hivatalt viselte (nem mint Barabás, aki fiatalon, „1846-ban”, fő műve, a *Toldi* írása idején ábrázolta őt).

Fraknoi még korábban, főtitkárrá való kinevezésének évében, 1879-ben a saját arcmását is elkészíttette Kovácsal. (*A portréra lásd a II/5. képet a 263. oldalon.*) A mellképen Fraknoi lila kanonoki öltözékét viseli. Ezt a képet utóda, Szily Kálmán (1838–1924) még a püspök életében kifüggesztette a főtitkári hivatalban, a többi arcmás társaságában (bár azoktól méretében és keretét tekintve eltért).⁹⁶ Fraknoi halála után, 1925-ben azonban a portrét átvitték a képes terembe,⁹⁷ onnan pedig még valamikor 1939 előtt a képes és az elnöki tanácsstermet összekötő ruhatári folyosóra került.⁹⁸ És Szily is az együtteshez illesztette saját portróját: az 1900-ban, Biczó Géza festette jellegtelen mellkép még életében, feltehetően 1905 után a főtitkári szoba arcképcsarnokának része lett.⁹⁹ (*A portréra lásd a II/6. képet a 271. oldalon.*) Szily portróját, éppúgy, mint Fraknoiét, halála után két évvel, 1926-ban átvitték a képes terembe,¹⁰⁰ hogy 1939-re ez az arckép is a ruhatári folyosóra kerüljön.¹⁰¹ Így viszont a főtitkári szobában maradt négy arckép együttese a két világháború közti időszakban már nem egy hivatal kontinuitását testesítette meg, hanem néhány nagy és rég elhunyt előd galériájává, azaz elsősorban történelmi legitimációvá vált.

Fraknoinak és Szilynek ezek a (haláluk után áthelyezett) képmásai lettek az utolsó szisztematikusan „gyűjtött” és mozgatott főtitkári portrék az Akadémián. Az arcképfestetéssel egybekötött intézményi kommemoráció átalakult: (a helyhiány miatt) az 1912-es tervek szerint egy érdemes személy elhunytá után tíz, majd 1934 után három évvel lehetett csak szavazni végtisztelete felől.¹⁰² Részben ez, részben pedig a nagypolitika az oka, hogy Fraknoi és Szily képe után a főtitkárokról eredetileg más kontextusban készült festmények érkeztek véletlenszerűen (és informálisan, az *Ügyrendet* figyelmen kívül hagyva) az intézménybe, elsősorban a művek megőrzésének és emlékezetük átmentésének, a hivatali kontinuitás fenntartásának (szimbolikus) szándékával.

Ezek egyike Balogh Jenő (1864–1953) főtitkár, majd másodelnök Glatz Oszkár által 1919-ben festett kis méretű térdképe. (*A portréra lásd a II/8. képet a 289. oldalon.*) Balogh jogász volt, a Monarchia egyik utolsó igazságügy-minisztere. 1919 februárjában Glatzcal együtt vett részt a gróf Bethlen István-féle (1874–1946) Nemzeti Egyesülés Pártjának megalapításában.¹⁰³ A forradalmak után, 1920-ban nevezték ki akadémiai főtitkárnak, 1935-ig viselte hivatalát. Ezzel párhuzamosan a dunántúli reformátusi egyházkerület főgondnoka is volt. Kiemelkedő festői kvalitású, posztimpresszionista képén Glatz heroizálva festette meg őt, mindennel csendesesen dacoló alakját oldalról, arcát profilból véve fel. Díszgombokkal és karddal dekoratívan tagolt díszmagyarja mint egy hatalmas országtérkép szét testén és a kép felületén, politikai *credóját* jelezve; enyhén felfelé néző, sápadt arcéle, profilja pedig szinte világít a vörös háttér ellenében. Lehetetlen a térdképet nem Glatz és Balogh – sőt egy párt – 1919-es közös politikai hitvallásának mementójaként, felmagasztalásaként látni.

Hogy a portré magánmegrendelésre készült vagy eredendően is egy intézménybe szánták, nem tudni, és az Akadémiára kerülésének körülményei is bizonytalanok. Valószínűleg azonos azzal a képpel, amelyet a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje adott be 1944 áprilisában, levélben is kérve, hogy azt „letétként az Akadémia legféltettebb képei között biztonságba helyez[ze]”.¹⁰⁴ A festményt le is vitték az óvóhelyre, de a továbbiakban nincs hír róla.

Hasonlóan informálisan, az ügyrendet figyelmen kívül hagyva került az Akadémiára a néhai Heinrich Gusztáv főtitkár Boruth Andor (1873–1955) festette, naturalista mellképe is. (*A portréra lásd a II/7. képet a 279. oldalon.*) A festmény magánhasználatra készülhetett valamikor az 1910-es években, és Heinrich családja, leszármazottai körében öröklődött. Miután túlélte a második világháborút, az unoka, Siklóssy Pál (1889–?) rendező, gyártásvezető ajánlotta fel az Akadémiának 1947 áprilisában, nagyapja intézményi emléke megőrzésének szándékával. (Siklóssy később emigrált.) Voinovich Géza (1877–1952) főtitkár mondott kétszeres köszönetet az adományért, először úgy

szólva, hogy a képmást elhelyezni „csak ideiglenesen tudjuk a főtitkári szobában, minthogy egyéb helyiségünk többé-kevésbé romokban van és újjáépítésre szorul”,¹⁰⁵ azaz mintegy folytatva, kiegészítve a helyiségben akkor még meglévő együtttest. Másodsorra, Kodály Zoltán elnök nevében írt levelében azonban már úgy fogalmazott, hogy „az Akadémia természetesen örömmel helyezi el ezt a képet főtitkári arcképeinek sorába”, amelynek nagy része az 1930-as években, mint láttuk, a képes és az elnöki tanács-terem közti folyosón volt látható.¹⁰⁶

Ha meg is történt, ez a kifüggesztés nem bizonyult hosszú életűnek. Voinovichot ugyanis az az Alexits György váltotta a főtitkári székben, aki 1950–1951 folyamán felszámolta az Akadémia épületében, különösen a képes és az elnöki tanácssteremben, valamint a köztük húzódó ruhathári folyosón elhelyezett arcképcsarnokokat, az egykori intézményi önképet – és adta át a Múzeumnak az elnökök mellett például Fraknoi és Szily portréját is, a többi az intézmény helyiségei és hivatalai közt szétszórva –, de ekkoriban rongálhatták meg Döbrentei arcképét is. Főtitkári portré ezt követően nem érkezett az Akadémiára.

AZ AKADÉMIAI FELSŐ VEZETÉS VÁLTOZÓ ÖNKÉPE

Működésének kezdetekor esetlegesen jutottak és részben nem is megemlékezéseknek köszönhetően tagok – köztük alapítók, (másod)elnökök és titoknokok – arcképei a Tudós Társasághoz, így egyes művek csak évtizedek múltán kerültek a szálába, az intézmény díszcímere köré. Az 1860-as évek közepén, két meghatározó személyiség – egy főtitkár és egy elnök – végtisztelete kapcsán, valamint az új székházba költözéssel összefüggésben alakíthattak ki egy olyan, egy teremre redukált és egységes, ráadásul másfél évtizeden át szisztematikusan bővíthető akadémiai reprezentációt, amely tagok – legyenek azok tudósok, titoknokok, (másod)elnökök vagy alapítók – kommemoratív arcképeit egy intézményi hierarchiákat leképző dekoratív szerkezetbe integrálta. (Érdeemes visszautalni, hogy emellett a heti ülések

termében díszkonzolokon állt egy, az alapítót és két akadémiai elnököt felvonultató büsztegyüttés is, további, a terem sarkaiban elhelyezett mellszobrok társaságában.)

Az 1880-as évek végére azonban a képes terem megtelt. A mellette kialakított és 1892 elején megnyitott elnöki tanácssterem viszont a bővülésen túl lehetővé tette egy, az együtttesben eredetileg is meglévő sajátosság kiemelését – tehát azon tudós (másod)elnökök (és igazgatótanácsi tagok) megkülönböztetését, akik állami pozíciókat is betöltöttek –, és így egy új reprezentáció, új narratíva kialakítását az Akadémia 1867 utáni pozíciójáról, megkülönböztetve azt az 1867 előtti történetétől, amely a képes teremben maradt. Ezt az önképet az Akadémia a Monarchia bukása után, a két világháború közti időszakban is fenntartotta.

A két teremre osztott intézményi reprezentáció mellett azonban létezett néhány kisebb arcképcsarnok, és így eltérő, illetve párhuzamos hivatalos narratíva is az Akadémián. A leglátványosabbat az a titoknoki együttés jelentette, amely mintegy azonnali reakció volt az elnökök és állami tisztviselők új, meghatározó arcképcsarnokára, a főtitkároknak az intézményi reprezentációból való kiszorítására. 1892-ben került ki ugyanis a főtitkár szobájába az a négy képmásból álló együttés, amely visszatekintve, pótolta a képes, illetve az elnöki tanácssteremből áthelyezett titoknoki portrékat. A másik később, az első világháború után, fokozatosan alakult ki és állt össze akadémiai tagok díszteremben elhelyezett portréi között, az intézmény által is képviselt kultúrfölény koncepcióját vallók szobrait foglalva magába. Ebbe tartozott elnöki büszt is.

A kommunista hatalomátvételt követően korábbi politikai rendszerek intézményi vezetőinek kommemorációs hagyományát, illetve a hivatali reprezentációját ideológiai alapon számolták fel, illetve szűrték, továbbá a születésnap köszöntések révén új tiszteleti forma jelent meg. Az Akadémián megmaradt, régi műveket más koncepció mentén, egyfajta tudós arcképcsarnokként rendezték újra a képes és az elnöki tanácssteremben. 1989 után így már többféle múlt- és többféle kommemoratív, illetve reprezentációs hagyományhoz kellett pozicionálni magát a vezetőségnek

és az intézménynek. A megoldást, sőt a megoldásokat az inventált, egymással versengő tradíciók jelentették, amelyek egyik megnyilvánulási formája a muzeologizáció volt, a másik pedig különböző hibrid tiszteleti formák és narratívák feltűnése. A történelmi legitimáció megteremtése érdekében akadémiai vezetők tehát újabb és újabb „galériákat”, többek közt elnöki arcképcsarnokokat hoztak létre, amelyek személyes közösségvállalásokat, saját narratívákat, valamint új kontinuitásokat és töréseket teremtettek. Az intézményi kommemoráció és reprezentáció korábbi, bevett

formái így egyrészt kutatási témává lettek: az Akadémián, az MTA Művészeti Gyűjteményben megrendezett történelmi tárlatok tematikáit adták, másrészt 2017-től, a harmadik emeleti képtári terek felújításának megindulásával az egykori, a képes és az elnöki tanácsteremben lévő hivatali önkép rekonstrukciójának, egyfajta „időszaki kiállítás” koncepciójának az alapjává váltak. Ez az írás ezeknek a kutatásoknak az összefoglalása.

Bicskei Éva

JEGYZETEK

- 1 „...elhunyt tagok emlékezete megtiszteltetést nyer”. A Magyar Tudós Társaság Rendszabásai. 51. pont. In: *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*, 1. Pest, 1833, 117.; Az 1833. november 2-i gyűlésen kimondták, „1. Hogy általjában véve csak hol tagok képei tétessenek fel. 2. Minden egyes esetben a kérdést titkos szavazat döntse el.” In: *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*, 2., 53–54.; 1912-ben az Ügyrend 10. d. pontját úgy akarták módosítani, hogy csak a kérdéses tag elhunyt után tíz évvel lehessen képmása kifüggesztését a nagygyűlés elé terjeszteni. *AE* 23 (1912) 231.; Az 1946-os Alapszabályokból hiányzik ilyen cikkely.
- 2 Olaj, vászon, 318 × 220 cm. Jelezve jobbra lent: „Johann Ender. Pinx. 1823.” Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. 189 B.
- 3 Schedel: A Magyar Tudós, 93. Széchenyi halála után a kép a szalába, az új székház megnyitásakor pedig a képes terembe került. A háborús időszakoktól eltekintve ott függött 1865 és körülbelül 1983–1987 között.
- 4 1. Neveik azoknak, kik Nagymélt. Gróf Teleki József Ur Ő Exciája festett képére aláírtak. Aláírás Mélt. Gróf Teleki József Úr olajba festett képére. MTA KIK KRKGY Vegyes 2-rét 40:2/XV.
- 5 Egy 1837. őszi hír szerint akkor már a Társaság helyiségeiben függött: *Regélő. Pesti Divatlap* 5 (1837. október 5.) 80. sz. 636.
- 6 A témára lásd Bicskei: A nemzeti pantheon, 163–204.
- 7 A Magyar Tudományos Akadémia leltára. MTA KIK KRKGY K 1726. Leltár az 19(49) évre. Másolat G. P. gondnoki összeállításából. MTA KIK KRKGY K 1727.
- 8 Szkalnitzky Antal levele Dessewffy Emilnek. Pest, 1862. május 27. MTA KIK KRKGY K 1274/3d. Számlák, nyugták 1865/5.
- 9 Dessewffy és Károlyi lappang vagy elpusztult, Eötvösé: márvány, 74 cm. MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 110.
- 10 Huszonhatodik akadémiái ülés. Összes ülés. 1881. október 3-án. *MTAÉ* 15 (1881) 7. sz. 153.
- 11 Divald: *A Magyar Tudományos Akadémia palotája*, 72. Főtitkári szoba. Szobaleltár, 1939. március 16. (Különálló gépirat a Leltár [1920–1930 k.] feliratú kötetben.) MTA KIK KRKGY K 1727.
- 12 A M. Tud. Akadémia Képesterme. Második közlemény. *AE* 2 (1891) 11. sz. 666–667.
- 13 Uo.
- 14 A Nefelejts örömnapija. *Nefelejts* 7 (1865. május 14.) 20. sz. 172–173.; Házias ünnep a Széchenyi-teremben. Uo. 173–174.
- 15 Hatodik akadémiái ülés. Rendkívüli elegendes ülés 1871. február 3-án. *MTAÉ* 5 (1871) 3. sz. 44.
- 16 Olaj, vászon, 72 × 63 cm. Jelzés nélkül. Országos Pedagógiai Intézet, ltsz. 71.1.1.
- 17 *A Hon* 9 (1871. május 27.) 122. sz.
- 18 Olaj, vászon, 82,5 × 65 cm. Jelzés nélkül. Képzőművészeti Egyetem Könyvtár, Levéltár és Művészeti Gyűjtemény, ltsz. nélkül. Keleti Gusztáv és Székely Bertalan közös műveként említi Schulek Frigyes visszaemlékezése alapján: Horváth (szerk.): *Lustrum*, 40.
- 19 Olaj, vászon, 93 × 70 cm. Jelzés nélkül. Eötvös József Collegium, Igazgatóság. Horváth (szerk.): *Lustrum*, 39–44.
- 20 Hatodik akadémiái ülés. Rendkívüli elegendes ülés 1871. február 3-án. *MTAÉ* 5 (1871) 3. sz. 44.
- 21 Lásd erre Keleti: Az Első Magyar, 165.
- 22 Bicskei: A nemzeti pantheon, 163–204.
- 23 A beszédet Eötvös korai barátja, Trefort Ágoston írta. Lásd Gángó: Trefort Ágoston és Lónyay Menyhért, 203–215.
- 24 Széchenyi emlékezete. *Magyar Polgár. Kolozsvár* 1893. január 17. (7. évf. 13. sz.).
- 25 Olaj, vászon, 273 × 189 cm. Jelezve balra lent: „Johann. Ender. pinx. 1834”. MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 95.
- 26 Than Mór: Deák Ferenc, 1876. Olaj, vászon, 280 × 160 cm. Jelezve jobbra lent: „Than M. 1876”. MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 98.
- 27 Gróf Károlyi György alapító 1878-ban beérkező, Barabás által festett egész alakos portréját ezért a másodelnöki szobában függesztették ki. Olaj, vászon, 251 × 164 cm. Jelezve balra lent. „Barabás M. 1878.” MNM Történelmi Képcsarnok, ltsz. 2283.
- 28 Általában lásd erre Lyka: Stetka Gyula, 342–343.
- 29 Huszonhatodik akadémiái ülés. Összes ülés. 1881. október 3-án. *MTAÉ* 15 (1881) 7. sz. 137.
- 30 A műtermekből. *A Hon* 1882. március 31.

- 31 A festményére 1000 forintot, a keretére 620 forintot különített el a főváros. A képzőművészetek és a főváros. *Az Épitési Ipar. Műszaki Hetilap*. 1883. április 15., 133.
- 32 Az Akadémia Csengery arcképeért 335 Ft-ot fizetett. I. Igazgatósági ülés. 1883. január 28. *MTAÉ* 17 (1883) 1. sz. 7. Vas-taghnak a fővárosi megrendelésen való munkálkodásáról tudósítanak a lapok még 1884-ben is.
- 33 *Fővárosi Lapok* 1885. február 3. 180.
- 34 Harmincznegyedik akadémiai ülés. Rendkívüli ülés. 1884. november 4-én. *MTAÉ* 18 (1884) 7. sz. 203.
- 35 A magyar tud. akadémia XLV. közgyűlése. *Pesti Napló* 1885. június 1.
- 36 Olaj, vászon. Jelezve balra lent. „Temple J. Budapest 85”. MNM Történelmi Képcsarnok, ltsz. 505. Talán a kép kifizetésével kapcsolatos az az adat, hogy 1884-ben közelebről meg nem határozott „síremlékekre, arcképekre” 1490 Ft-ot költöttek. Az Akadémia kiadásai 1884-ben. *MTAÉ* 19 (1885) 1. sz. 17. 1885-ben is fizettek közelebről meg nem határozott arcképekért: Az Akadémia kiadásai 1885-ben. *MTAÉ* 20 (1886) 1. sz. 9.
- 37 I. Igazgatósági ülés. 1886. január 24. *MTAÉ* 20 (1886) 1. sz. 13.
- 38 Egy *affaire*: Temple néhány héttel a leleplezés előtt győzte le párbajban gróf Erdődy Tamást, zsidók védelmében. *Fővárosi Lapok* 1885. május 9. 700. Rádásul sok irigye volt: rendre rossz kritikákat kapott.
- 39 Losonczi Lipót: Művészeink. Stetka Gyula. *Magyar Szemle* 1892. június 26. 307.
- 40 Tizennyolczadik akadémiai ülés. Rendkívüli összes ülés. 1886. május 1-én. *MTAÉ* 20 (1886) 4. sz. 137.
- 41 *Nemzet* 1887. január 28.
- 42 Huszonhetedik akadémiai ülés. Rendkívüli összes ülés. 1888. augusztus 23-án. *MTAÉ* 22 (1888) 6. sz. 145. Az 1889-es évre Trefort arcképének megfestetésére 300 Ft-ot terveztek be. I. Igazgatósági ülés. 1889. január 27. *MTAÉ* 23 (1889) 1. sz. 7.
- 43 Olaj, vászon, 132 × 93 cm. Jelezve. Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. 6559.
- 44 Az egykori Nemzeti Casino (Cziráky-palota) nagytermében függött.
- 45 III. Igazgatósági ülés. 1889. május 3. *MTAÉ* 23 (1889) 4. sz. 133.
- 46 Igazgatósági ülések jegyzőkönyvei, 1890. február 2. 7. pont. MTA KIK KRKGY K 1340. fol. 2r.
- 47 Igazgatósági ülések jegyzőkönyvei, 1892. február 14. 6. pont. MTA KIK KRKGY K 1340. fol. 28r.
- 48 *Nemzet* 1890. április 3.
- 49 Hírek az Akadémiából. *Budapesti Hirlap* 1893. október 22. 4.
- 50 Olaj, vászon, 261 × 155 cm. Jelezve jobbra lent: „Benczúr Gyula Budapest 1891.” Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok, ltsz. 2282.
- 51 Elegyes ülés: 1922. május 11. *AÉ* 33 (1922) 274.
- 52 A M. Tud. Akadémiának felajánlott adományok folytatólagos jegyzéke. *AÉ* 33 (1922) 1–6. sz. 284.
- 53 A M. Tud. Akadémiának felajánlott adományok folytatólagos jegyzéke. *AÉ* 34 (1923) 1–6. sz. 123–124.
- 54 A M. Tud. Akadémiának felajánlott adományok folytatólagos jegyzéke. *AÉ* 33 (1922) 1–6. sz. 119.
- 55 1924 elején 3, az év végén 5, 1925 elején, végén és 1926 elején 10-10 millió koronát utaltak át Eötvös térdképeért. Költségvetés 1924. jan.–jún. hóra. *AÉ* 35 (1924) 1–7. sz. 139.; Költségvetés 1924. júl.–dec. hónapjaira. *AÉ* 35 (1924) 7–12. sz. 143.; Költségvetés 1925. jan.–jún. hónapjaira. *AÉ* 36 (1925) 1–7. sz. 222.; Költségvetés az 1925. év júl.–dec. hónapjaira. *AÉ* 36 (1925) 7–12. sz. 216.; Költségvetés az 1926. év jan.–jún. hónapjaira. *AÉ* 36 (1925) 1–6. sz. 374.
- 56 A Tudományegyetemen leleplezték Eötvös Lóránt arcképét. *Az Est* 1923. május 29. 4.; Balogh Jenő levele Balló Edének, Bp., 1925. július 1. MTA KIK KRKGY RAL 1925/1083. Lőrincz Viktor Olivérnek köszönöm az adatot.
- 57 Berzeviczy Albert ig. és t. t. elnök elnökké választásának harmincadik évfordulója, 1935. nov. 25-én. *AÉ* 45 (1935) 375.
- 58 Berzeviczy Albert ig. és t. tag, elnök emlékezete. *AÉ* 46 (1936. január–március) 16.
- 59 2230 pengőért. A Magyar Tudományos Akadémia pénztári számadása 1936-ról. *AÉ* 47 (1937) 112.
- 60 Bronz, 53 cm. Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. 2008.6-N.
- 61 Márvány, 66 cm. MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 755.
- 62 Az Igazgatótanács első ülése. 1912. márczius 3-án. *AÉ* 23 (1912. április 15.) 4. sz. 157.
- 63 Lásd Leltár az 19(49) évre. Másolat G. P. gondnoki összeállításából. MTA KIK KRKGY K 1727.

- 64 Ismeretlen (valószínűleg Gergely Pál): Képjegyzék, 1950–1951 júniusa. (Gépirat Alexits György főtktár, később elnökségi tag kéziratot jegyzeteivel.) AL Elnökségi iratok 37/11/3. (6).
- 65 Rusznyák István levele az Országos Magyar Történelmi Múzeumnak. Bp., 1951. június 22. MNM Történelmi Képcsarnok, Irattár, 549. sz. levél.
- 66 Bicskei–Ugry (szerk.): *150 éves, societas litteraria 1.1–1.5.*
- 67 Olaj, vászon, 253 × 190 cm. Jelezve jobbra lent: „Madarász 1874”. MNM Történelmi Képcsarnok, ltsz. 148.
- 68 Madarász Viktor Eötvös József arcképeinek letétként való átvétele az Országos Magyar Történelmi Múzeumtól, Bp., 1951. AL Főtktári iratok (Erdey-Grúz Tibor) 5. fond, 9/8/30.
- 69 Bicskei–Ugry (szerk.): *150 éves, sessio 3.77.*
- 70 Dutka Mária: Séta az arcképkiallításán. *Magyar Nemzet* 1952. július 2. 5.
- 71 Márvány, 119 × 77,5 cm. Jelezve: „Pátzay”. Felirata: „Itt dolgozott Bartók Béla a Magyar Tudományos Akadémia Népdalkiadványán, 1936–1940”. MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 123.
- 72 *MT* 81 (1974) 4. sz. 251.
- 73 Bicskei–Ugry (szerk.): *150 éves, translatio 4.4., 4.5.*
- 74 1975. szeptember 25. Elnökségi ülés 2. napirendi pont. AL Elnökségi ülések 1973/VI., illetve Az Elnökség hírei. *MT* 80 (1973. december) 12. sz. 838.
- 75 Rusznyák István utca. *MT* 90 (1983) 6. sz. 479.
- 76 Keszthelyi Ferencné levele Marosi Ernőné Szabó Júliának. Bp., 1984. nov. 5. MTA Művészeti Gyűjtemény, Irattár.
- 77 Például Pannonhalmi Kálmán levele Gyémánt Lászlónak. Bp., 2002. dec. 16. MTA Művészeti Gyűjtemény, Irattár.
- 78 Ö. Z.: Akadémiai elnöki portrék. *Népszabadság* 2003. március 21. 8.
- 79 Bővebben lásd Bicskei: Leleplezés, 24–26.
- 80 A képekről, provenienciájukról lásd Bicskei: Viszonyok, 31–55.
- 81 Negyedik nagy gyűlés. 1833. MTAÉvk Második kötet. Buda, 1835. 53–54.
- 82 Bicskei: Viszonyok, 31–55.
- 83 Öszves kis gyűlés. Máj. 26. 1851. *MAÉ* 11 (1851) 3. sz. 161.
- 84 Olaj, vászon, 80 × 64 cm. Jelezve balra lent: „Einsle 835”. MNM Történelmi Képcsarnok, ltsz. 103.
- 85 Olaj, vászon, 79 × 63 cm. Jelezve balra lent: „Sófalvi 1847”. MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 114.
- 86 A M. Tud. Akadémia Képesterme. Második közlemény. *AÉ* 2 (1891) 11. sz. 666.
- 87 Olaj, vászon, 153 × 110 cm. Jelés nélkül. MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 15.
- 88 *Pesti Napló* 1865. április 28.
- 89 Ő Felsege látogatása Pesten. *Pesti Napló* 1865. június 9. [1].
- 90 A M. Tud. Akadémia Képesterme. Második közlemény. *AÉ* 2 (1891) 11. sz. 666.
- 91 Harminczhatodik akadémiai ülés. Rendkívüli összes ülés. 1875. decz. 11-én. *MTAÉ* 9 (1875) 17. sz. 272.
- 92 Igazgatósági ülés. 1878. jún. 15-én. *MTAÉ* 12 (1878) 5. sz. 112.
- 93 *Fővárosi Lapok* 1880. október 6. 1131.
- 94 Olaj, vászon, 160 × 113 cm. Jelés nélkül. MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 20.; I. Igazgatósági ülés. 1881. január 30-án. *MTAÉ* 15 (1881) 1. sz. 39.
- 95 Olaj, vászon, 157 × 115 cm. Jelezve balra lent: „Barabás M. 1884”. MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 13.
- 96 Divald: *A Magyar Tudományos Akadémia palotája*, 75.
- 97 LXXXV. Nagygyűlés. Második nap. 1925. május 7. *AÉ* 36 (1925. június–szeptember) 6–9. sz. 194.
- 98 Ruhatári folyosó és előszoba. Szobaleltár, 1939. március 16. (Különálló gépirat a Leltár [1920–1930 k.] feliratú kötetben.) MTA KIK KRKGY K 1727.
- 99 Divald: *A Magyar Tudományos Akadémia palotája*, 75.
- 100 LXXXVI. Nagygyűlés. Második nap. 1925. május 7. *AÉ* 36 (1926. június–szeptember) 6–9. sz. 194.
- 101 Ruhatári folyosó és előszoba. Szobaleltár, 1939. március 16. (Különálló gépirat a Leltár [1920–1930 k.] feliratú kötetben.) MTA KIK KRKGY K 1727.
- 102 Az Igazgatótanács első ülése. 1912. március 3-án. *AÉ* 23 (1912. április 15.) 4. sz. 157.; Ügyrend módosítása (1934) 302–303.
- 103 „Nemzeti Egyesülés” elnevezéssel ma új politikai párt alakult. *8 Órai Ujság* 1919. február 20. 2.
- 104 Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének levele [a Magyar Tudományos Akadémiának]. Bp., 1944. április 20. MTA KIK KRKGY RAL 188/1944.
- 105 Voinovich Géza levele Siklóssy Pálnak. Bp., 1947. április 12. MTA KIK KRKGY RAL 121/1947.
- 106 [Kodály Zoltán akadémiai] Elnök levele Siklóssy Pálnak. Bp., 1947. május 9. MTA KIK KRKGY RAL 121/1947.

Az MTA alelnökei

1. SZÉCHENYI ISTVÁN (1791–1860)
1830. november 17. – 1850
2. EÖTVÖS JÓZSEF (1813–1871)
1855. április 17. – 1866. március 18.
3. LÓNYAY MENYHÉRT (1822–1884)
1866. április 15. – 1871. május 17.
4. CSENGERY ANTAL (1812–1880)
1871. május 17. – 1880. július 13.
5. PAULER TIVADAR (1816–1886)
1880. november 22. – 1886. április 30.
6. STOCZEK JÓZSEF (1819–1890)
1886. május 6. – 1889. május 3.
7. FRAKNÓI VILMOS (1843–1924)
1889. május 3. – 1892. május 5.
8. SZÁSZ KÁROLY (1829–1905)
1892. május 5. – 1895. május 8.
9. PULSZKY FERENC (1814–1897)
1895. május 8. – 1897. szeptember 9.
10. WCLASSICS GYULA (1852–1937)
1898. május 6. – 1901. május 10.
11. KUUN GÉZA (1838–1905)
1901. május 10. – 1904. május 13.
12. KAUTZ GYULA (1829–1909)
1904. május 13. – 1907. május 3.
13. THAN KÁROLY (1834–1908)
1907. május 3. – 1908. február 24.
14. WARTHA VINCE (1844–1914)
1908. november 23. – 1910. április 28.
15. BEÖTHY ZSOLT (1848–1922)
1910. április 28. – 1913. április 24.
16. PLÓSZ SÁNDOR (1846–1925)
1913. április 24. – 1916. május 4.
17. ILOSVAY LAJOS (1851–1936)
1916. május 4. – 1919. október 23.
18. HERCZEG FERENC (1863–1954)
1919. október 23. – 1922. május 11.
19. CONCHA GYŐZŐ (1846–1933)
1922. május 11. – 1925. május 7.
20. ILOSVAY LAJOS (1851–1936)
1925. május 7. – 1928. május 18.
21. VARGHA GYULA (1853–1929)
1928. május 18. – 1929. május 2.
22. HERCZEG FERENC (1863–1954)
1929. május 10. – 1931. május 15.
23. CSÁNKI DEZSŐ (1857–1933)
1931. május 15. – 1933. április 29.
24. POPOVICS SÁNDOR (1862–1935)
1933. május 19. – 1934. május 11.
25. LENHOSSÉK MIHÁLY (1863–1937)
1934. május 11. – 1937. január 26.
26. RAVASZ LÁSZLÓ (1882–1975)
1937. április 29. – 1940. május 15.
27. BALOGH JENŐ (1864–1953)
1940. április 26. – 1943. május 14.
28. VENDL ALADÁR (1886–1971)
1943. május 14. – 1945. október 29
29. SZENT-GYÖRGYI ALBERT (1893–1986)
1946. július 24. – 1948. április 16.
30. GOMBÁS PÁL (1909–1971)
1948. július 2. – 1958. november 28.
31. LIGETI LAJOS (1902–1987)
1949. november 29. – 1970. február 5.
32. FOGARASI BÉLA (1891–1959)
1955. május 28. – 1959. április 28.
33. NOVOBÁTZKY KÁROLY (1884–1967)
1958. november 28. – 1967. május 5.
34. HEVESI GYULA (1890–1970)
1960. április 14. – 1967. május 5.
35. MANNINGER REZSŐ (1890–1970)
1960. április 14. – 1967. május 5.
36. JÁNOSSY LAJOS (1912–1978)
1961. április 14. – 1973. május 10.

1830-ban *másodelőllőt*, 1858-ban *alelnököt*, 1869–1949 között pedig másodelnököt választottak a tudós társaság elnökének helyettesítésére. 1949 után a tisztség elnevezése ismét *alelnök* lett, és számukat kettőben határozták meg. Az elkövetkező években az egyszerre hivatalban lévő alelnökök száma tovább gyarapodott: 1955-ben három, 1960-ban négy, 1961-ben öt, 1964-ben hat alelnöke lett az Akadémiának. Ennyi alelnöke

csak egy cikluson keresztül (1964–1967) volt a testületnek, ezt követően ismét négy, 1970-ben pedig három alelnök megbízatását szavazták meg a közgyűlés résztvevői. Ez a gyakorlat napjainkig sem változott, az Akadémiának azóta is három alelnöke van. 1970-től az alelnökök fő feladata a meghatározott akadémiai osztályok tevékenységének koordinálása, ettől kezdve nem jelölték ki közülük az akadémiai elnök általános helyettesét sem.

37. ERDEI FERENC (1910–1971) 1964. április 22. – 1970. február 5. 38. STRAUB F. BRUNÓ (1914–1996) 1967. május 5. – 1973. május 10. 39. SZABÓ IMRE (1912–1991) 1970. február 5. – 1976. május 7. 40. BOGNÁR GÉZA (1909–1987) 1973. május 10. – 1976. május 7. 41. SZENTÁGOTHA JÁNOS (1912–1994) 1973. május 10. – 1977. május 5. 42. CSÁKI FRIGYES (1921–1977) 1976. május 7. – 1977. augusztus 29. 43. PACH ZSIGMOND PÁL (1919–2001) 1976. május 7. – 1985. május 10. 44. SOMOS ANDRÁS (1911–1996) 1977. május 5. – 1985. május 10. 45. FÜLÖP JÓZSEF (1927–1994) 1978. május 9. – 1980. május 5. 46. POLINSZKY KÁROLY (1922–1998) 1980. május 5. – 1985. május 10. 47. MÁRTA FERENC (1929–2010) 1985. május 10. – 1990. május 21. 48. STRAUB F. BRUNÓ (1914–1996) 1985. május 10. – 1988. szeptember 26. 49. UJFALUSSY JÓZSEF (1920–2010) 1985. május 10. – 1993. május 14. 50. TIGYI JÓZSEF (1926–2016) 1988. szeptember 26. – 1990. május 21. 51. BERÉNYI DÉNES (1928–2012) 1990. május 21. – 1993. május 14. 52. HALÁSZ BÉLA (1927–2019) 1990. május 21. – 1996. május 9. 53. MICHELBERGER PÁL (1930–2014) 1993. május 14. – 1999. május 4. 54. PATAKI FERENC (1928–2015) 1993. május 14. – 1996. május 9.	55. HARMATHY ATTILA (1937–2022) 1996. május 9. – 1999. május 4. 56. VIZI E. SZILVESZTER (1936–) 1996. május 9. – 2002. május 7. 57. ENYEDI GYÖRGY (1930–2012) 1999. május 4. – 2002. május 7. 58. KEVICZKY LÁSZLÓ (1945–) 1999. május 4. – 2005. május 3. 59. HÁMORI JÓZSEF (1932–2021) 2002. május 7. – 2008. május 6. 60. MAROSI ERNŐ (1940–2021) 2002. május 7. – 2008. május 6. 61. KROÓ NORBERT (1934–) 2005. május 3. – 2011. május 3. 62. DUDITS DÉNES (1943–) 2008. május 6. – 2014. május 6. 63. MARÓTH MIKLÓS (1943–) 2008. május 6. – 2014. május 6. 64. SZÁSZ DOMOKOS (1941–) 2011. május 3. – 2017. május 9. 65. FREUND TAMÁS (1959–) 2014. május 6. – 2020. július 7. 66. VÉKÁS LAJOS (1939–) 2014. május 6. – 2020. július 7. 67. BOKOR JÓZSEF (1948–) 2017. május 9. – 2020. július 7. 68. HUDECZ FERENC (1952–) 2020. július 7. – hivatalban 69. KOSZTOLÁNYI GYÖRGY (1942–) 2020. július 8. – hivatalban 70. LAMM VANDA (1945–) 2020. július 7. – hivatalban

Rövidítés- és irodalomjegyzék

FOLYÓIRATOK

AÉ	Akadémiai Értesítő
AK	Akadémiai Közlöny
BK	Budapesti Közlöny
BSZ	Budapesti Szemle
DSZ	Debreceni Szemle
EM	Erdélyi Múzeum
EMúz	Erdélyi Múzeum
EPhK	Egyetemes Philológiai Közlöny
ÉS	Élet és Irodalom
FK	Filológiai Közlöny
FSZ	Fizikai Szemle
IpSZ	Ipargazdasági Szemle
ISZ	Irodalmi Szemle
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
JSZ	Jogtörténeti Szemle
KK	Kémiai Közlemények
KN	Könyv és Nevelés
MAÉ	Magyar Academiai Értesítő
MAÉrt.	Magyar Akadémiai Értesítő
MCF	Magyar Chemiai Folyóirat
MJ	Múlt és Jövő
MKF	Magyar Kémiai Folyóirat
MKL	Magyar Kémikusok Lapja
MKsz	Magyar Könyvszemle
ML	Műegyetemi Lapok
MM	Magyar Művészet
MNY	Magyar Nyelvőr
MNYelv	Magyar Nyelv
MNYokt	Modern Nyelvoktatás

MS	Magyar Salon
MSZ	Magyar Szemle
MT	Magyar Tudomány
MTAÉ	Magyar Tudományos [Tudom.] Akadémia Értesítője
MTAÉvk	A Magyar Tudományos [Tudom.] Akadémia Évkönyvei
MTAKTOK	A[z] MTA Kémiai Tudományok Osztályának Közleményei
MTAMFOK	A[z] MTA Matematikai és Fizikai Osztályának Közleményei
MTANYIOK	Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztá- lyának Közleményei
MTAOTOK	Az MTA Orvosi Tudományok Osztályának Közleményei
MTÉ	Mathematikai és Természettudományi Értesítő
MZ	Magyar Zene
NK	Numizmatikai Közlöny
NSZ	Nemzetgazdasági Szemle
OH	Orvosi Hetilap
OK	Orvostörténeti Közlemények
PK	Párttörténeti Közlemények
SNK	Statistikai és Nemzetgazdasági Közlemények
SZ	Századok
SZocSZ	Szociológiai Szemle
TermVil	Természet Világa
TT	Tér és Társadalom
ÚL	Új Látóhatár
ÚM	Új Művészet
ÚPSZ	Új Pedagógiai Szemle

KÖZGYŰJTEMÉNYEK, EGYÉB INTÉZMÉNYEK

AL	Akadémiai Levéltár, Budapest
BFL	Budapest Főváros Levéltára, Budapest
BTK	Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest
ELTE	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
BTK	Bölcsészettudományi Kar
EKL	Egyetemi Könyvtár és Levéltár
TTK	Természettudományi Kar
MCC	Mathias Corvinus Collegium, Budapest
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
MTA	Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
KIK	Könyvtár és Információs Központ
KRKGY	Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye
RAL	Régi Akadémiai Levéltár
M. Irod. Lev.	Magyar irodalmi levelezés
ÖStA HHStA	Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Bécs
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
Kt.	Kézirattár
Lt.	Levelestár
RL	Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, Budapest
SArchP	Štatny oblastny archiv v Prešove (Eperjesi Területi Állami Levéltár)
SZTE BTK	Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
DE BTK	Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar

RÖVIDÍTETT IRODALOM

Ács: A Magyar Tudományos Akadémia

Ács Tibor: A Magyar Tudományos Akadémia és a hadtudomány 1849–1992 (adatok a hadtudomány történetéhez). *Hadtudomány* 4 (1994) 3. sz. 91–101.

A Magyar Tudós Társaság évkönyvei

A Magyar Tudós Társaság évkönyvei. 1–17. Buda, 1833–1889.

Angyal: Az MTA és az önkényuralom

Angyal Dávid: A Magyar Tudományos Akadémia és az önkényuralom. *BSZ* 116 (1903) 322. sz. 1–33.

Angyal: Szalay László

Angyal Dávid: *Szalay László emlékezete születése 100. évfordulója alkalmából.* Bp., 1914. (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek 16.)

Antalfy: Szalay László

Antalfy György: *Szalay László a reformkor politikai-jogi gondolkodója.* Bp., 1983.

Antall: Eötvös József

Antall József: Eötvös József Politikai Hetilap-ja és a kiegyezés előkészítése 1865–1866. *SZ* 99 (1965) 6. sz. 1099–1130.

Arbanász–Csorba: Magyar kutatók

Arbanász Ildikó – Csorba György: Magyar kutatók az isztambuli levél- és könyvtárakban a második világháború előtt. In: *A kísérlet folytatódik. II. Nemzetközi Vámbéry Konferencia.* Szerk. Dobrovits Mihály. Dunaszerdahely, 2005.

Balla: A Nagy Háború

Balla Tibor: *A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai.* Bp., 2010.

Balogh: A tanúvallomások

Balogh Jenő: A tanúvallomások és a történetírás. *SZ* 43 (1909) 4. sz. 338–340.

Balogh: Angyal Dávid

Balogh Jenő: Angyal Dávid: Az ifjú Ferenc József. *ItK* 53 (1943) 1. sz. 67–69.

Balogh: Berzeviczy Albert

Balogh Jenő: *Berzeviczy Albert emlékezete.* Bp., 1938.

Balogh: Magyar politika

Balogh Jenő: Magyar politika a mohácsi vész után. Bárdossy László: Magyar politika a mohácsi vész után (1943). *BSZ* 72 (1944) 266. k. 796. sz. 179–183.

Baráth–Feitl (szerk.): Kérdések és válaszok

Kérdések és válaszok a Rákosi-korról 1949–1956. Szerk. Baráth Magdolna – Feitl István. Bp., 2021.

Barsi (ford.): Trefort önéletírása

Trefort Ágoston önéletírása. Ford. Barsi János. Sátoraljaújhely, 1991.

Bartha: Populizmus

Bartha Ákos: *Populizmus, népiség, modernizáció. Fejezetek a kelet-közép-európai politikai gondolkodás 20. századi történetéből.* Bp., 2017.

Bartók–Kodály (szerk.): Gyermejátékok

Gyermejátékok. Szerk. Bartók Béla és Kodály Zoltán, közr., Kerényi György. Bp., 1951. (A Magyar Népzene Tára I.)

Bartók–Kodály (szerk.): *Jeles napok*

Jeles napok. Szerk. Bartók Béla és Kodály Zoltán, közr., Kerényi György. Bp., 1953. (A Magyar Népzene Tára II.)

Bartók–Kodály (szerk.): *Lakodalom, 1955*

Lakodalom. Szerk. Bartók Béla és Kodály Zoltán, közr., Kiss Lajos. Bp., 1955. (A Magyar Népzene Tára III/A).

Bartók–Kodály (szerk.): *Lakodalom, 1956*

Lakodalom. Szerk. Bartók Béla és Kodály Zoltán, közr., Kiss Lajos. Bp., 1956. (A Magyar Népzene Tára III/B).

Bartók–Kodály (szerk.): *Párosítók*

Párosítók. Szerk. Bartók Béla és Kodály Zoltán, közr., Kerényi György. Bp., 1959. (A Magyar Népzene Tára IV.)

Bartók–Kodály (szerk.): *Síratók*

Síratók. Szerk. Bartók Béla és Kodály Zoltán, közr., Kiss Lajos és Rajeczky Benjamin. Bp., 1966. (A Magyar Népzene Tára V.)

Benda (főszerk.): *Magyarország történeti kronológiája IV.*

Magyarország történeti kronológiája. IV. Főszerk. Benda Kálmán. Szerk. Glatz Ferenc. Bp., 1983.

Bennhold–Kylin–Rusznyak: *Die Eiweisskörper*

Bennhold, H. – E. Kylin – St. Rusznyak: *Die Eiweisskörper des Blutplasmas*. Dresden–Leipzig, 1938.

Benő: *Döbrentei Gábor*

Benő Attila: *Döbrentei Gábor fordítási elvei*. In: *Világkép a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Szerk. Bárdosi Vilmos. Bp., 2010.

Bentsáth–Rusznyák–Szent-Györgyi: *Vitamin Nature*

Bentsáth, A. – S. Rusznyák – A. Szent-Györgyi: *Vitamin Nature of Flavones*. *Nature* 138 (1936) 798.

Bentsáth–Rusznyák–Szent-Györgyi: *Vitamin P*

Bentsáth, A. – S. Rusznyák – A. Szent-Györgyi: *Vitamin P*. *Nature* 139 (1937) 326–327.

Berecz: *Erdey-Grúz Tibor*

Berecz Endre: *Erdey-Grúz Tibor és a hazai oldatszerkezeti kutatások*. *MKL* 58 (2003) 7–8. sz. 264–267.

Berend: *A történelem*

Berend T. Iván: *A történelem – ahogyan megéltem*. Bp., 1997.

Berend: *Bizalommal és bizakodással*

Berend T. Iván: *Bizalommal és bizakodással*. *MT* 97 (1990) 7. sz. 753–756.

Berend: *Megőrizni és megváltoztatni*

Berend T. Iván: *Megőrizni és megváltoztatni*. *MT* 97 (1990) 7. sz. 760–774.

Berzeviczy: *A bolsevizmus uralma*

Berzeviczy Albert: *A bolsevizmus uralma alatt Budapesten*. *Naplójegyzetek*. In: *A bolsevizmus Magyarországon*. Szerk. Gratz Gusztáv. Bp., 1921.

Berzeviczy: *Az absolutismus kora*

Berzeviczy Albert: *Az absolutismus kora Magyarországon 1849–1865*. I–IV. Bp., 1922–1937.

Berzeviczy: *Beatrix királyné*

Berzeviczy Albert: *Beatrix királyné (1457–1508)*. *Történelmi élet- és korrajz*. Bp., 1908. (Magyar Történeti Életrajzok).

Berzeviczy: *Berzeviczei házam története*

Berzeviczy Albert: *Berzeviczei házam története*. *Családi krónika*. Kézirat, 1920.

Berzeviczy: *Elnöki megnyitó beszéd, 1906*

Elnöki megnyitó beszéd. Berzeviczy Albert akadémiai elnöktől. (Előadta a március 25-én tartott közülésen.) *AÉ* 17 (1906) 219–229.

Berzeviczy: *Elnöki megnyitó beszéd, 1911*

Elnöki megnyitó beszéd. Berzeviczy Albert akadémiai elnöktől. *AÉ* 22 (1911) 305–310.

Berzeviczy: *Elnöki megnyitó beszéd, 1921*

Elnöki megnyitó beszéd. Berzeviczy Albert akadémiai elnöktől. *AÉ* 32 (1921) 153–160.

Berzeviczy: *Fraknói Vilmos*

Berzeviczy Albert: *Fraknói Vilmos emlékezete*. Bp., 1927. (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek 20.)

Berzeviczy: *Itália*

Berzeviczy Albert: *Itália. Úti rajzok és tanulmányok*. Bp., 1899.

Berzeviczy: *Italien*

Berzeviczy, Albert: *Italien. Reisebilder und Studien*. Leipzig, 1899.

Berzeviczy: *Közművelődésünk*

Berzeviczy Albert: *Közművelődésünk és a harmadik egyetem*. Bp., 1894.

Berzeviczy: Nemzeti katastróháink

Nemzeti katastróháink. Elnöki megnyitó Berzeviczy Albert elnöktől. *AÉ* 31 (1920) 173–180.

Bicskei: A nemzeti pantheon

Bicskei Éva: A nemzeti pantheon formálódása. Közgyűlési termek arcképcsarnokai a 19. századi Magyarországon. In: *Diszciplínák határain innen és túl. Fiatal Kutatók Fóruma*. Szerk. Balogh Margit. Bp., 2007.

Bicskei: Leleplezés

Bicskei Éva: Leleplezés. Czene Márta: Lovász László portréja. *ÚM* 32 (2021. január) 1. sz. 24–26.

Bicskei: Societas litteraria

Bicskei Éva: Societas litteraria. In: *150 éves az Akadémia székháza. Épület-, intézmény- és gyűjteménytörténet*. Bp., 2018.

Bicskei: Viszonyok

Bicskei Éva: Viszonyok intézményesülése. Kazinczy Ferenc egy portréjáról. *Irodalomtörténet* 47 [97] (2016) 1. sz. 31–56.

Bicskei–Ugry (szerk.): 150 éves

150 éves az Akadémia székháza: épület-, intézmény- és gyűjteménytörténet. Szerk. Bicskei Éva – Ugry Bálint. Bp., 2018.

Bíró: Szily Kálmán

Bíró Gábor: Szily Kálmán (1838–1924). *FSZ* 39 (1989) 6. sz. 207–209.

Bockris: The Founding

John O' M. Bockris: The Founding of the International Society for Electrochemistry. *Electrochimica Acta* (1992) 36.

Bódiné: Balogh Jenő életútja

Bódiné Beliznai Kinga: Balogh Jenő életútja (1864–1953). *JSZ* 14 (2016) 1. sz. 1–9.

Bodolay: Irodalmi diáktársaságok

Bodolay Géza: *Irodalmi diáktársaságok 1785–1848*. Bp., 1963.

Bognár: A népies irányzat

Bognár Bulcsu: *A népies irányzat a két háború között. Erdei Ferenc és a harmadik út képviselői*. Bp., 2012.

Bognár: A társadalmi terek

Bognár Bulcsu: A társadalmi terek újragondolásával város és vidékének egységéért. Erdei Ferenc 1945 utáni koncepciójának alakulásairól. *TT* 36 (2022) 2. sz. 26–48.

Bognár: Az önfeladástól

Bognár Bulcsu: Az önfeladástól az új gazdasági mechanizmus kidolgozásáig. Erdei Ferenc útja a Város és vidéke szociográfiáig. In: *1971. Egy tipikus kádári év?* Szerk. Papp István. Bp.–Pécs, 2022.

Bognár: Népi szociográfia

Bognár Bulcsu: *Népi szociográfia és társadalomtudomány. Írások Erdei Ferenc szociográfiáinak (1931–1944) társadalom-szemléletéről*. Bp., 2011.

Borsodi: Eötvös Loránd

Borsodi Csaba: Eötvös Loránd, a rektor. In: *Eötvös Loránd emlékalbum*. Szerk. Dobszay Tamás – Estók János – Gyáni Gábor – Patkós András. Bp., 2019.

Brisits: Vörösmarty Mihály

Brisits Frigyes: *Vörösmarty Mihály és az Akadémia*. Bp., 1937.

Buday–Budayné: „A fizika fejedelme”

Buday Tibor – Budayné Mosonyi Klára: *„A fizika fejedelme”. Eötvös Loránd élete és munkássága*. Bp., 1986. (Nemzet és emlékezet).

Büky: A szellem lovagjai

Büky Orsolya: *A szellem lovagjai. A Magyar Corvin-lánc, a Magyar Corvin-koszorú és a Magyar Corvin-díszjelvény kitüntetés története*. Bp., 2015.

Büky: Székely Bertalan

Büky Béla: *Székely Bertalan hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*. Bp., 1962.

Büky–Csengeryné: Székely Bertalan

Büky Béla – Csengeryné Nagy Zsuzsa: *Székely Bertalan illusztrációi egy tervezett Petőfi-életrajzhoz*. Bp., 1963.

Cieger: Eötvös Loránd, a miniszter

Cieger András: Eötvös Loránd, a miniszter. *MT* 180 (2019) 9. sz. 1317–1325.

Cieger: Lónyay

Cieger András: *Lónyay Menyhért, 1822–1884. Szerepek – programok – konfliktusok*. Bp., 2008.

Czuczor–Fogarasi (szerk.): A magyar nyelv szótára

A magyar nyelv szótára. I–VI. Szerk. Czuczor Gergely – Fogarasi János. Pest–Bp., 1862–1874.

Csató–Szentgyörgyi: Sorskérdéseink

Sorskérdéseink. Szerk. Csató Éva – Szentgyörgyi Zsuzsa. Bp., 1989.

Csengery (szerk.): A Magyar Tudományos Akadémia Jegyzőkönyvei

A Magyar Tudományos Akadémia Jegyzőkönyvei MDCCCLXIII. Első kötet. Első füzet. Szerk. Csengery Antal. Pest, 1863.

Csengery: Magyar szónokok

Csengery Antal: *Magyar szónokok és státusférfiak. (Politikai jellemrajzok.)* Pest, 1851.

Csengery: Magyar Tudományos Akadémia

Csengery Antal: *A Magyar Tudományos Akadémia.* 1862. január–március. *BSZ* 14 (1862) 44–45. sz. 244–271., 46–47. sz. 437–478.

Cserti–Patkós: Az Eötvös-törvénytől

Cserti József – Patkós András: *Az Eötvös-törvénytől az Eötvös-ingán át az Eötvös-hatásig.* In: *Eötvös Loránd emlékalbum.* Szerk. Dobszay Tamás – Estók János – Gyáni Gábor – Patkós András. Bp., 2019.

Csetri: Az Erdélyi Muzéum

Csetri Lajos: *Az Erdélyi Muzéum irodalomszemlélete.* In: *uő: Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában.* Bp., 1990.

Csonka (szerk.): A kegyesrendiek vezetése

A kegyesrendiek vezetése alatt álló szegedi városi róm. kat. Dugonics András Gimnázium évkönyve az 1942/43. iskolai évről. Szerk. Csonka Mihály. Szeged, 1943.

Csutor (szerk.): A Kék Szalag Bizottság

A Kék Szalag Bizottság gazdasági programjavaslata. Magyarország a szabadság és a gazdasági átalakulás útján. Szerk. Csutor György. Bp., 1990.

Csúri: Teleki József

Csúri Bálint: *Teleki József gróf mint nyelvész.* Bp., 1909.

Dalos: „Kodály Zoltán...”

Dalos Anna: „Kodály Zoltán, a tudós zeneszerző.” In: *uő: Kodály és a történelem. Tizenkét tanulmány.* Bp., 2015.

Dalos: Kodály Zoltán

Dalos Anna: *Kodály Zoltán, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke (1946–1949).* Bp., 2022. (*Musicologia Hungarica* 3.)

Dániel: Köztes világ

Dániel Anna: *Köztes világ.* *Liget* 16 (2003) 1. sz. https://liget.org/cikk.php?cikk_id=1498. (Letöltés ideje: 2022. október 3.)

Dávidházi: Egy nemzeti tudomány

Dávidházi Péter: *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet.* Bp., 2004.

Dávidházi: Kritikatörténet

Dávidházi Péter: *Kritikatörténet és filológia. Szöveggyűjtemény A magyar kritika évszázadaiból.* *ItK* 88 (1984) 499–517.

Deák: „...czim nélkül...”

Deák Ágnes: „...czim nélkül is a haza aristokratáihoz tartoznának.” Eötvös József és Dessewffy Emil konfliktusokkal teli barátsága. In: *„Mi célod volt más, mint az emberiség boldogítása?” Beszéd és tanulmányok báró Eötvös József halálának 150. évfordulója alkalmából.* Szerk. Cieger András – M. Lovas Krisztina. Bp., 2023.

Des[s]ewffy: A fenforgó

Gróf Des[s]ewffy Emil: *A fenforgó ausztriai pénzügyi kérdésekről.* Pest, 1856.

Dessewffy: A Magyar Tudományos Akadémia és nemzetiségünk feladatai

A Magyar Tudományos Akadémia és nemzetiségünk feladatai. Két akadémiai beszéd gróf Dessewffy Emiltől. Pest, 1866.

Dessewffy: A magyar vám

Gróf Dessewffy Emil: *A magyar vám és kereskedési ügy és annak végeligazítási módja.* Pest, 1847.

Dessewffy: Alföldi levelek

[Dessewffy Emil]: *Alföldi levelek. Megtoldva egy bevezetéssel és három függeléssel.* H. n., é. n.

Dessewffy: Fizessünk

Gróf Dessewffy Emil: *Fizessünk! Mennyit becsülettel elbirunk, magunknak, magunkért.* Pest, 1847.

Dessewffy: Magyar Tudományos Akadémia, 1858

A Magyar Tudományos Akadémia 1858-dik évi december 20-iki közülését megnyitó beszéd. In: *A Magyar Tudományos Akadémia és nemzetiségünk feladatai. Két akadémiai beszéd gróf Dessewffy Emiltől.* Pest, 1866.

[Dessewffy]: Parlagi eszmék

[Dessewffy Emil]: *Parlagi eszmék, igénytelen nézetek, szerénytelen tervek a' függő kérdések 's az országgyűlése körül.* Pest, 1843.

Dévényi: Nemzetnevelés parafrázisok

Dévényi Anna: *Nemzetnevelés parafrázisok. A nemzetépitéstől a hatalomkoncentrációig.* Pécs, 2020.

Devescovi: Az Eötvös család

Devescovi Balázs: Az Eötvös család az átalakulás évszázadában. In: *Eötvös Loránd emlékalbum.* Szerk. Dobszay Tamás – Estók János – Gyáni Gábor – Patkós András. Bp., 2019.

Divald: A Magyar Tudományos Akadémia palotája

Divald Kornél: *A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei. Magyarázó kalauz.* Bp., 1917.

Dóbké: Az olasz irodalom hatása

Dóbké Ágnes: Az olasz irodalom hatása egy 19. századi irodalmár működésére. Döbrentei Gábor példája. In: *Olasz–magyar irodalmi és művelődési kapcsolatok a 18–19. században.* Szerk. uő. Bp., 2022.

Dobszay: Az összehasonlító népzene-tudomány

Dobszay László: Az összehasonlító népzene-tudomány tündöklése és lehanyatlása. *MZ* 48 (2010) 1. sz. 7–19.

Dobszay–Estók–Gyáni–Patkós (szerk.): Eötvös Loránd emlékalbum

Eötvös Loránd emlékalbum. Szerk. Dobszay Tamás – Estók János – Gyáni Gábor – Patkós András. Bp., 2019.

Döbrentei: Eredetiség

Döbrentei Gábor: Eredetiség's jutalomtétel. *EM* 1 (1814) 142–162.

Döbrentei: Magyar Tudós Társaság

Döbrentei Gábor: Magyar Tudós Társaság' történetei. In: *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei* 1 (1833) 1–73.

Dunsch: Geschichte

Lothar Dunsch: *Geschichte der Elektrochemie.* Leipzig, 1985.

Emődi: A Corvina-könyvtár

Emődi András: A Corvina-könyvtár kutatástörténetének ismeretlen forrásai a Nagyváradi Egyházmegyei Levéltárban. *MKsz* 122 (2006) 315–337.

Eősze: Kodály Zoltán

Eősze László: *Kodály Zoltán életének krónikája.* Bp., 1977.

Eötvös: Elnöki megnyitó beszéd

Eötvös József: Elnöki megnyitó beszéd. In: MTAÉvk Tizenharmadik kötet, 1869–1872. Bp., 1876.

Eötvös: Eötvös József beszéde

Eötvös József: Elnök báró Eötvös József beszéde. In: MTAÉvk Tizenegyedik kötet, Tizenharmadik kötet, 1864–1869, 1869–1872. Bp., 1876.

Eötvös: Gróf Dessewffy Emil

Eötvös József: Gróf Dessewffy Emil. In: *Arcképek és programok.* Az előszót és a jegyzeteket írta Fenyő István. Bp., 1975.

Erdei: A magyar tudomány

Erdei Ferenc: A magyar tudomány helyzete és fejlesztésének fő irányai (1958). In: uő: *Tudománypolitikai, kutatásirányítási és szervezéstudományi tanulmányok.* Szerk. Tőkés Ottó. Bp., 1980.

Erdei: Gondolatok tudományos

Erdei Ferenc: Gondolatok tudományos irányítási rendszerünk reformjához. In: uő: *Tudománypolitikai, kutatásirányítási és szervezéstudományi tanulmányok.* Szerk. Tőkés Ottó. Bp., 1980.

Erdey-Grúz Á.–Erdey-Grúz H.: Gondolatok édesapánkról

Erdey-Grúz Ágota – Erdey-Grúz Helga: Gondolatok édesapánkról, Erdey-Grúz Tiborról. 1997. [Http://chemonet.hu/hun/olvaso/histchem/legenda/egt/gondolat.html](http://chemonet.hu/hun/olvaso/histchem/legenda/egt/gondolat.html). (Letöltés ideje: 2022. március 2.)

Erdey-Grúz: A fémek korróziója

Erdey-Grúz Tibor: *A fémek korróziója és védelme.* A Mérnöki Továbbképző Intézet kiadványa. XXVIII. kötet 25. füzet. Bp., 1943.

Erdey-Grúz: A fizikai kémia alapjai

Erdey-Grúz Tibor: *A fizikai kémia alapjai.* Bp., 1972.

Erdey-Grúz: A katalízis

Erdey-Grúz Tibor: *A katalízis.* A Mérnöki Továbbképző Intézet kiadványa. V. kötet 41. füzet. Bp., 1944.

Erdey-Grúz: A tudományos-technikai forradalom

Erdey-Grúz Tibor: A tudományos-technikai forradalom és a nevelés. *MT* 15 (1970) 10. sz. 709–717.

Erdey-Grúz: Az anyagszerkezet alapjai

Erdey-Grúz Tibor: *Az anyagszerkezet alapjai.* Bp., 1973.

Erdey-Grúz: Az elektromos

Erdey-Grúz Tibor: Az elektromos kettős réteg II. A kettős réteg szerkezete. *MCF* 38 (1932) 7–12. sz. 111–122.

Erdey-Grúz: Az V. Nevelésügyi Kongresszus

Erdey-Grúz Tibor: Az V. Nevelésügyi Kongresszus elé. *MT* 15 (1970) 2. sz. 81–83.

Erdey-Grúz: Beszámoló

Erdey-Grúz Tibor: Az MTA Elnökségének beszámolója az MTA 1970. évi Közgyűlésén. *MT* 15 (1970) 3. sz. 146–154.

Erdey-Grúz: Bevezetés a fizikai kémiába

Erdey-Grúz Tibor: *Bevezetés a fizikai kémiába. Tanárjelölt-, biológus- és gyógyszerész-hallgatók számára.* Bp., 1953.

Erdey-Grúz: Elektrod-folyamatok

Erdey-Grúz Tibor: *Elektrod-folyamatok kinetikája.* Bp., 1969.

Erdey-Grúz: Elektrolitolvadékok

Erdey-Grúz Tibor: Elektrolitolvadékok molekuláris állapotáról. *MCF* 43 (1937) 1–4. sz. 13–23.

Erdey-Grúz: Elnöki megnyitó

Erdey-Grúz Tibor: Elnöki megnyitó. (A Magyar Tudományos Akadémia jubileumi közgyűlése.) *MT* 20 (1975) 5–6. sz. 263–275.

Erdey-Grúz: Elnökségi beszámoló

Erdey-Grúz Tibor: Az elnökség beszámolójának előterjesztése. (A Magyar Tudományos Akadémia 1972. évi CXXXII. közgyűlése.) *MT* 17 (1972) 6. sz. 337–341.

Erdey-Grúz: Emlékezés

Erdey-Grúz Tibor: Emlékezés gimnáziumi éveimről. In: *Az ELTE Ságvári Endre Gyakorló Iskolájának Centenáriumú emlékalbuma.* Bp., 1972. <http://chemonet.hu/hun/olvaso/histchem/legenda/egt/gimn.html>. (Letöltés ideje: 2022. március 2.)

Erdey-Grúz: Fizikai-kémiai praktikum

Erdey-Grúz Tibor: *Fizikai-kémiai praktikum.* I–II. kötet. Bp., 1965.

Erdey-Grúz: Rate of hydrogenation

Erdey-Grúz, Tibor: Rate of hydrogenation in solutions and the mass of the catalyst. *Nature* 163 (1949) 256–257.

Erdey-Grúz: Transzportfolyamatok

Erdey-Grúz Tibor: *Transzportfolyamatok vizes oldatokban.* Bp., 1971.

Erdey-Grúz: Über das elektrolytische

Erdey-Grúz, Tibor: Über das elektrolytische Wachstum der Metallkristalle. I. Wachstum von Silberkristallen aus wasserigen Lösungen. *Zeitschrift für physikalische Chemie (A)* 172 (1935) 157–187.

Erdey-Grúz: Zur Frage

Erdey-Grúz Tibor: Zur Frage der Grotthusschen Leitfähigkeit der Schmelzelektrolyte. *Zeitschrift für physikalische Chemie (A)* 178 (1936) 138–142.

Erdey-Grúz–Dévay–Szegedi: Szinuszáram hatása

Erdey-Grúz Tibor – Dévay József – Szegedi Róbert: Szinuszáram hatása elektrod-folyamatokra, VII. Váltóáram egyenetlen eloszlásának hatása a Zn korróziójára. *MKF* 67 (1961) 535–537.

Erdey-Grúz–Fodorné: A magyar kémiai elnevezés

Erdey-Grúz Tibor – Fodorné Csányi Piroska: *A magyar kémiai elnevezés és helyesírás szabályai.* I–III. Bp., 1972–1974.

Erdey-Grúz–Gallyas–Szetey: Az oxigéntúlfeszültség függése

Erdey-Grúz Tibor – Gallyas Miklós – Szetey Zoltánné: Az oxigéntúlfeszültség függése a víz aktivitásától, IV. A víz aktivitásának változtatása nemelektrolit által perklórsavoldatban. *MKF* 78 (1972) 242–247.

Erdey-Grúz–Inzelt–Fodorné: A víz öndiffúzió-koefficiensei

Erdey-Grúz Tibor – Inzelt György – Fodorné Csányi Piroska: A víz öndiffúzió-koefficiensei metanol-víz elegyben. *MKF* 79 (1973) 20–23.

Erdey-Grúz–Kugler: A hidrogén- és hidroxidion

Erdey-Grúz Tibor – Kugler Elvira: A hidrogén- és hidroxidion vándorlási mechanizmusáról, VIII. Glicerín-víz-elegyek összetételének és a hőmérsékletnek hatása az oldott HCl, KOH, KF és KCl elektromos vezetőképességére és viszkozitására 5 és 25 °C-on. *MKF* 74 (1968) 135–142.

Erdey-Grúz–Kugler–Reich: A hidrogén- és hidroxidion

Erdey-Grúz Tibor – Kugler Elvira – Reich Antónia: A hidrogén- és hidroxidion vándorlási mechanizmusáról I. Sósav, káliumhidroxid és káliumklorid vezetőképessége, valamint viszkozitása metanol-víz elegyekben 5 és 25 °C-on. *MKF* 63 (1957) 242–251.

Erdey-Grúz–Majthényi: A hidrogén- és hidroxidion

Erdey-Grúz Tibor – Majthényi Lajos: A hidrogén- és hidroxidion vándorlási mechanizmusáról VI. Glikol-víz elegyek összetételének és a hőmérsékletnek hatása az oldott HC₁, KOH, KF és KC₁ átviteli számaira, valamint ionmozgékonyágaira 5 és 25 °C-on. *MKF* 65 (1959) 212–218.

Erdey-Grúz–Prosz: Fizikai-kémiai praktikum

Erdey-Grúz Tibor – Prosz János: *Fizikai-kémiai praktikum.* Kolloidkémiai és radiológiai kiegészítéssel ellátta Buzágh Aladár és Imre Lajos. Sopron, 1941.

Erdey-Grúz–Safarik: Kationok hatása

Erdey-Grúz Tibor – Safarik Imre: Kationok hatása platina anódok polarizációs potenciáljára, illetve az oxigéntúlfeszültségre. *MKF* 63 (1957) 221–229.

Erdey-Grúz–Schay: Elméleti fizikai kémia

Erdey-Grúz Tibor – Schay Géza: *Elméleti fizikai kémia*. I. kötet: Bp., 1952. II. kötet: Bp., 1954. III. kötet: Bp., 1962. 4. kötet: Bp., 1964.

Erdey-Grúz–Szetey–Inzelt–Horányi: Az oxigén túlfeszültség függése

Erdey-Grúz Tibor – Szetey Zoltánné – Inzelt György – Horányi György: Az oxigén túlfeszültség függése a víz aktivitásától. V. A kísérleti eredmények értelmezésével kapcsolatos néhány újabb megállapítás. *MKF* 83 (1977) 363–367.

Erdey-Grúz–Volmer equation

Erdey-Grúz–Volmer equation. In: *Electrochemical Dictionary*. Ed. A. J. Bard – G. Inzelt – F. Scholz. Heidelberg, 2012.

Erdey-Grúz–Volmer: Zur Theorie

Tibor Erdey-Grúz – Max Volmer: Zur Theorie der Wasserstoffüberspannung. *Zeitschrift für physikalische Chemie* 150 (1930) 203–213.

Erdős: Az Erdey-Grúz villa

Erdős Szabolcs: *Az Erdey-Grúz villa története*. <https://peceliszilankok.hu/az-erdey-gruz-villa-tortenete>. (Letöltés ideje: 2022. március 2.)

Érkövy: Nemzetgazdasági magyar írók

Érkövy Adolf: Nemzetgazdasági magyar írók X–XI–XII. *Magyar Világ* 2 (1866. március 7., 8., 9.) 54., 55., 56. sz. Közgazdaság rovat.

Estók: A magyar börtönügy

Estók József: A magyar börtönügy arcképcsarnoka. Balogh Jenő (1864–1953). *Börtönügyi Szemle* 28 (2009) 3. sz. 123–126.

F. Csanak: Két korszak határán

F. Csanak Dóra: *Két korszak határán. Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondolkodó*. Bp., 1983.

Fajans–Erdey-Grúz: Über die Adsorption

Kasimir Fajans – Tibor Erdey-Grúz: Über die Adsorption von Ionen, insbesondere der Radioelemente und Farbstoffe an salzartigen Verbindungen. *Zeitschrift für physikalische Chemie (A)* 158 (1931) 97–151.

Falk: Ladislaus von Szalay's

Miksa Falk: *Ladislaus von Szalay's Leben und Wirken*. Wien, 1865.

Farkas: A két világháború között

Farkas Csaba: A két világháború között. In: *Üllés története*. https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Ulles/pages/009_a_ket_vilaghaboru_kozott.htm. (Letöltés ideje: 2023. július 29.)

Farkas: A község története

Farkas Csaba: A község története 1948–1973-ig. In: *Üllés története és népelete*. Szerk. Marjanucz László. Szeged, 2004. https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Ulles/pages/010_a_kozseg_tortenete.htm. (Letöltés ideje: 2023. július 29.)

Fazekas–Zallár: A Rusznyák-klinika

Fazekas Tamás – Zallár Andor: A Rusznyák-klinika. In: *A Szegedi Tudományegyetem Belgyógyászati Klinikájának története*. Szerk. Lonovics János – Fazekas Tamás – Varró Vince. Bp., 2003.

Fekete: A Magyar Tudományos Akadémia jutalomdíjai

Fekete Gézáné: *A Magyar Tudományos Akadémia jutalomdíjai. 2. 1859–1900*. Bp., 2000.

Fekete (összeáll.): A Magyar Tudományos Akadémia tagjai

Fekete Gézáné (összeáll.): *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1973*. Bp., 1975.

Fekete: Az Akadémia 1831–1858 között

Fekete Gézáné: *Az Akadémia 1831–1858 között alapított jutalomtétellei és előzményei*. Bp., 1988.

Felkai: Két miniszteri portré

Felkai László: Két miniszteri portré: Csáky Albin gróf és Eötvös Loránd báró. *ÚPSZ* 41 (1997) 7–8. sz. 134–146.

Fenyő: A centralisták

Fenyő István: *A centralisták. Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon*. Bp., 1997.

Fenyő: A centralisták az 1848-as

Fenyő István: *A centralisták az 1848-as forradalomban*. Bp., 2003.

Fenyő: Valóságábrázolás

Fenyő István: *Valóságábrázolás és eszményítés. Irodalomkritikai gondolkodásunk fejlődése, 1830–1842*. Bp., 1990.

Fleckensteinné: 1777-től 1868-ig

Fleckensteinné Cservenka Júlia: 1777-től 1868-ig. In: *A magyar olvasástanítás története*. Szerk. Adamikné Jászó Anna. Bp., 2001.

Flegler: *Erinnerungen*

Alexander Flegler: *Erinnerungen an Ladislaus Szalay und seine Geschichte des ungarischen Reichs*. Leipzig, 1866.

Flegler: *Szalay László*

Flegler Sándor: *Szalay László és munkái*. Ford. ifj. Szinnyei József. Bp., 1878. (Olcsó Könyvtár I. sorozat 13.)

Flerkó: *Szentágothai János*

Flerkó Béla: *Szentágothai János*. Bp., 1998. (A múlt magyar tudósai).

Fórizs: *A Berzsenyi–Döbrentei-levelezés*

Fórizs Gergely: A Berzsenyi–Döbrentei-levelezés kiadásának problémái. In: *Médiумok, történetek, használatok. Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére*. Szerk. Pusztai Bertalan. Szeged, 2012.

Fórizs: *A kétszemű*

Fórizs Gergely: A kétszemű Küklopsz: A Zalán futása ősmagyar mitológiájának igazolási kísérlete Toldy Aesthetikai leveleiben. In: *Klasszikus, magyar, irodalom, történet. Tanulmányok*. Szerk. Dajkó Pál – Labádi Gergely. Szeged, 2003.

Fórizs: *Populárfilozófiai eszmék*

Fórizs Gergely: Populárfilozófiai eszmék az Erdélyi Múzeumban. *EMűz* 69 (2007) 3–4. sz. 51–63.

Forster: *A Magyar Tudományos Akadémia*

Báró Forster Gyula: A Magyar Tudományos Akadémia és a műemlékek védelme. In: *A Magyar Tudományos Akadémia első évszázada. Az alapítás századik évfordulója alkalmából hallott előadások folytatása*. II. Bp., 1925.

Frank: *A Modern Filológiai Társaság*

Frank Tibor: A Modern Filológiai Társaság születése. In: *Szövegalkotó gyakorlatok, nyelverteremtő praktikák. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához*. Szerk. Bárdosi Vilmos. Bp., 2014.

Fráter: *A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai*

Fráter Jánosné: *A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai 1854–1949*. Bp., 1974. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai – Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae 7.)

Fráter: *A Magyar Tudományos Akadémia állandó Könyvtári Bizottsága*

Fráter Jánosné: A Magyar Tudományos Akadémia állandó Könyvtári Bizottsága 1865–1949. In: *Fejezetek a 150 éves Akadémiai Könyvtár történetéből*. Bp., 1976.

Fráter: *A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának*

Fráter Jánosné: *A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának működése (1854–1949)*. Bp., 1966. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 52.)

Fráter: *Az MTA könyvtári bizottságának iratai*

Fráter Jánosné: *Az MTA könyvtári bizottságának iratai, 1866–1949*. Bp., 1988.

Fráter: *„Nemzeti részvét...”*

Fráter Jánosné: *„Nemzeti részvét emelte”. 100 évvel ezelőtt kezdték építeni az Akadémia palotáját*. Bp., 1962. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 28.)

Fráter: *Részletek*

Fráter Jánosné: *Részletek az Akadémiai Könyvtár történetéből (1865–1875)*. Bp., 1965.

Frenkl: *Reformer*

Frenkl Róbert: Reformer a forradalomban. *Napút* 8 (2006) 3. sz. 104–108.

Frojimovics–Molnár (szerk.): *Löv Lipót vallomásának jegyzőkönyve*

Löv Lipót vallomásának jegyzőkönyve. Szeged, 1944. november 18. In: *Szeged–Strasshof–Szeged. Tények és emlékek a Bécsben és környékén „jégre tett” szegedi deportáltakról 1944–1947*. Szerk. Frojimovics Kinga – Molnár Judit. Szeged, 2021.

Gabányi: *József főherceg*

Gabányi János: *József főherceg tábornagy*. Bp., 1931.

Gábori Kovács: *Arany János és az akadémiai*

Gábori Kovács József: Arany János és az akadémiai jutalomtettek. In: *„Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!” Arany János pályájának művelődéstörténeti olvasatai*. Szerk. Cieger András. Bp., 2017.

Gábori Kovács: *Arany János*

Gábori Kovács József: Arany János, a hivatalnok. In: *Önarckép álarcokban: Kiállításkatalógus*. Főszerk. Vaderna Gábor. Bp., 2018.

Gábori Kovács: Pályakép

Gábori Kovács József: Pályakép, költői beszély vagy romantikai eposz? Szász Károly Losárdi Zsuzsánája. *ISZ* 62 (2019) 6. sz. 61–82.

Gajdó (szerk.): Magyar színháztörténet

Magyar színháztörténet 1920–1949. Szerk. Gajdó Tamás. Bp., 2005.

Gál (közl.): Gladstone levele

Gladstone levele a Magyar Tudományos Akadémiához. Közli Gál István. *MT* 17 (1972) 2. sz. 115–117.

Galgóczy: A telepítés kérdése

Galgóczy Károly: *A telepítés kérdése Magyarországon.* Bp., 1880.

Gali: Berzeviczy

Gali Máté: *Berzeviczy Albert. A márványarcú miniszter.* Bp., 2017.

Gángó: Eötvös József és a neológ izraelita közvélemény

Gángó Gábor: Eötvös József és a neológ izraelita közvélemény. In: „Mi célod volt más, mint az emberiség boldogítása?” *Beszédek és tanulmányok báró Eötvös József halálának 150. évfordulója alkalmából.* Szerk. Cieger András – M. Lovas Krisztina. Bp., 2023.

Gángó: Eötvös József

Gángó Gábor: Eötvös József és az 1868/69-es magyar zsidó kongresszus. *KN* 23 (2021) 2–3. sz. 131–163.

Gángó: Proofreaders, translators

Gángó, Gábor: Proofreaders, translators – co-authors? József Eötvös's concealed bilingualism. In: *Hidden Multilingualism in 19th-Century European Literature.* Ed. Jana-Katharina Mende. Berlin–Boston, 2023.

Gángó: Trefort Ágoston és Lónyay Menyhért

Gángó Gábor: Trefort Ágoston és Lónyay Menyhért Eötvös-émlékbeszéde, 1872. *Aetas* 13 (1998) 2–3. sz. 203–215.

Gángó: Trefort Ágoston

Gángó Gábor: Trefort Ágoston tervezete az osztrák birodalom megszervezésére 1850 novemberében. *Aetas* 14 (1999) 1. sz. 187–207.

Garai: Az Eötvös József Collegium

Garai Imre: Az Eötvös József Collegium és Eötvös Loránd „tudós tanár” eszménye. In: *Eötvös Loránd emlékalbum.* Szerk. Dobszay Tamás – Estók János – Gyáni Gábor – Patkós András. Bp., 2019.

Gazda (összeáll.): Szily Kálmán emlékezete

Szily Kálmán emlékezete (1838–1924.) Tudományos munkásságának kronológiája. Összeáll. Gazda István. Bp., 2002. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 33.)

Gergely: Arany János

Gergely Pál: *Arany János és az Akadémia.* Bp., 1957. (Irodalomtörténeti Füzetek 11.)

Gergely: Az Akadémia szerepe

Gergely Pál: *Az Akadémia szerepe a pesti Nemzeti Színház létrehozásában.* Bp., 1963.

Gergely: Vigyázó-vagyon

Gergely Pál: *A Magyar Tudományos Akadémiára hagyott Vigyázó-vagyon sorsa.* Bp., 1971.

Gergely–Glatz–Pölöskei (szerk.): Magyarországi pártprogramok

Magyarországi pártprogramok, II. 1919–1944. Szerk. Gergely Jenő – Glatz Ferenc – Pölöskei Ferenc. A második kiadást jav. és átdolg. Gergely Jenő. Bp., 2003.

Gervai: Titkos Magyarország

Gervai András: *Titkos Magyarország: Célszemély: a társadalom.* Pozsony, 2015.

Glatz: Az Akadémia

Glatz Ferenc: Az Akadémia két világháború közötti történetéhez. *MT* 15 (1970) 873–880.

Goriupp: Döbrentei Gábor

Goriupp Alisz: Döbrentei Gábor nyelvújítása. Bp., 1916. (Nyelvészeti Füzetek 76.)

Gragger (szerk.): Philologiai dolgozatok

Philologiai dolgozatok a magyar–német érintkezésekről. Szerk. Gragger Róbert. Bp., 1912.

Greguss (szerk.): Toldy Ferenc

1821–1871. Toldy Ferenc félszázados irodalmi munkássága. Szerk. Greguss Ágost. Pest, 1871.

Grétsy: Szily Kálmán

Grétsy László: Szily Kálmán mint nyelvész. *TermVil* 133 (2002) 12. sz. 550–551.

Grolmusz: Az Akadémia 20 éves

Grolmusz Vince: Az Akadémia 20 éves történetéből. *MT* 77 (1970) 4–5. sz. 396–411.

Gyáni: A történeti tudás

Gyáni Gábor: *A történeti tudás*. Bp., 2020. (Osiris Társadalomtudományi Könyvtár).

Gyáni: Empíria

Gyáni Gábor: Empíria, ideológia és tudomány Erdei Ferenc munkásságában. *SZocSZ* 20 (2010) 4. sz. 43–59.

Gyáni: Érvek a kettős struktúra

Gyáni Gábor: Érvek a kettős struktúra elmélete ellen. *Korall* 2 (2001) 3–4. sz. 221–233.

Gyarmati: Szily Kálmán

Gyarmati István: Szily Kálmán fizikai munkássága. *FSZ* 5 (1955) 5. sz. 147–157.

Gyulai: Toldy Ferenc

Gyulai Pál: Toldy Ferenc. In: uő: *Emlékbeszéd*. I. Harmadik bővített kiadás. Bp., 1914.

Gyuricza: A Corvin-lánc

Gyuricza Péter: *A Corvin-lánc története*. I–II. Bp., 2021.

H. Boros: Széchenyi István

H. Boros Vilma: *Széchenyi István hátrahagyott iratainak története*. Bp., 1967.

Hajdu–Pollmann: A régi Magyarország

Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Bp., 2014.

Hajduska: Hatvan tudósportré

Hajduska István: *Hatvan tudósportré*. Bp., 1968.

Hajnal: „Habár fölül a gálya...”

Hajnal László Gábor: „Habár fölül a gálya...” A Bős–Nagymaros-i vízlépcső építésének vázlatos története. *ÚL* 15 (1984) 3. sz. 372–384.

Hajnal: Körkérdztünk

hajnal: Az Országgyűlésről és a várakozásokról... Körkérdztünk. *A Jövő Mérnöke* 35 (1988) 28. sz. (1988. október 21.) 1–2.

Halmi: Fejek

Halmi Bódog: *Fejek*. Bp., 1937.

Halmos: Erdei Ferenc

Halmos Károly: Erdei Ferenc 1943. évi szárszói beszéde mint politikai szöveg. *SZocSZ* 20 (2010) 4. sz. 60–108.

Hartvig: „Legyen a mi levelezésünk...”

Hartvig Gabriella: „Legyen a mi levelezésünk szívből, nem szívért”. A Yorick és Eliza levelei körül zajló fordítási vita. *ItK* 102 (1998) 5–6. sz. 696–704.

Hász-Fehér: Döbrentei Gábor

Hász-Fehér Katalin: Döbrentei Gábor életműkiadásáról. In: *Döbrentei Gábor. Akadémiai titoknok és az író*. Szerk. Polgárdi Sándor. Pápa, 2005.

Hász-Fehér: Döbrentei Gábor és gróf Gyulay Lajos

Hász-Fehér Katalin: Döbrentei Gábor és gróf Gyulay Lajos túlvilági beszélgetései. In: „*barátom a túlvilágon is*”. *Döbrentei Gábor és gróf Gyulay Lajos naplófeljegyzései (1835. május–1861. október 28.)* Szerk. Hász-Fehér Katalin. Szeged, 2011.

Heinrich: A bolygó zsidó

Heinrich Gusztáv: *A bolygó zsidó mondája*. Bp., 1920.

Heinrich: A német irodalom

Heinrich Gusztáv: *A német irodalom története*. I–II. Bp., 1886, 1889.

Heinrich: Bánk-bán

Heinrich Gusztáv: *Bánk-bán a német költészetben. Irodalomtörténeti tanulmányok*. Bp., 1879.

Heinrich: Boccaccio élete

Heinrich Gusztáv: *Boccaccio élete és művei a legújabb kutatások alapján*. Bp., 1881.

Heinrich (szerk.): Egyetemes irodalomtörténet

Egyetemes irodalomtörténet. I–IV. Szerk. Heinrich Gusztáv. Bp., 1903–1911.

Heinrich: Etzelburg

Heinrich Gusztáv: *Etzelburg és a magyar húnmonda*. Székfoglaló. Bp., 1882. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, X. kötet II. sz.)

Heinrich: Faust

Heinrich Gusztáv: *Faust: irodalomtörténeti cikkek*. Bp., 1914.

Heinrich: Magyar elemek

Heinrich Gusztáv: *Magyar elemek a német költészetben*. Bp., 1909.

Heinrich: Megnyitó beszéd

A Budapesti Philologiai Társaság közgyűlése. 1886. december 26. és 1887. január 23. Elnöki megnyitó beszéd. *EPHK* 11 (1887) 296–302.

Heinrich: Rektori székfoglaló beszéd

Heinrich Gusztáv rektori székfoglaló beszéde. In: *Beszédek, melyek a Budapesti Kir. Magy. Tudományegyetem MDCCCIII–MDCCCIV. tanévi rectora és tanácsának beiktatásakor 1903. szeptember 15-én tartattak*. Bp., 1903.

Heller: A fizika története

A fizika története a XIX. században. I–II. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából írta Heller Ágost. Bp., 1891–1902.

Henszlmann: Az akadémia palotájának története

Henszlmann Imre: *Az akadémia palotájának története*. Pest, 1862. (Különlenyomat a Kritikai Lapokból).

Hermann (szerk.): Magyarország hadtörténete III.

Magyarország hadtörténete III. Magyarország a Habsburg Monarchiában. Szerk. Hermann Róbert. Bp., 2015.

Hofbauer: Döbrentei Gábor

Hofbauer László: Döbrentei Gábor ismeretlen akadémiai tervezete. *EMűz* 4 (1933) 7–9. sz. 345–357.

Hollán: Rusznyák István, az iskolaalapító

Hollán Zsuzsa: Rusznyák István, az iskolaalapító. Születésének 100. évfordulóján a Magyar Tudományos Akadémián megtartott emlékbeszéd. *OH* 130 (1989) 11. sz. 547–549.

Hóman–Szekfű: Magyar történet

Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet*. V. Bp., 1936.

Horváth (szerk.): Dr. Berzeviczy Albert a hazai közművelődési

Dr. Berzeviczy Albert v. b. t. t. a hazai közművelődési egyleteknek Budapesten, 1896. évi szeptember hó 8-án tartott országos kongresszusán. In: *Az Eperjesi Széchenyi-Kör évkönyve. Az 1895/6. évről*. Szerk. Horváth Ödön. Eperjes, 1896.

Horváth (szerk.): Lustrum

Lustrum. Százéves az Eötvös Collegium Ménési úti palotája. Kiállításvezető. Szerk. Horváth László. Bp., 2011.

Horváth: A pozitívizmus

Horváth Károly: A pozitívizmus a magyar irodalomtörténetírásban. *ItK* 63 (1959) 3–4. sz. 403–414.

Hunyady: Kornis Gyula

Hunyady György: Kornis Gyula, egy ideális idealista. In: *Konzervatív gondolkodók a két világháború között*. Szerk. Papp Gábor. Bp., 2016.

Huszár: A hatalom rejtett dimenziói

Huszár Tibor: *A hatalom rejtett dimenziói. Magyar Tudományos Tanács, 1948–1949*. Bp., 1995.

Huszár: A politikai gépezet

Huszár Tibor: *A politikai gépezet 1951 tavaszán Magyarországon*. S. K. ügye. Bp., 1998.

Huszár: Erdei Ferenc

Huszár Tibor: *Erdei Ferenc 1910–1971. Politikai életrajz*. Bp., 2012.

Huszár: Kádár János életútja

Huszár Tibor: Kádár János életútja: Kronológia. In: *Kedves, jó Kádár elvtárs! Válogatás Kádár János levelezéséből 1954–1989*. Szerk. Huszár Tibor. Bp., 2002.

Inzelt: Erdey-Grúz Tibor

Inzelt György: Erdey-Grúz Tibor, mint az elektród folyamatok kinetikájának úttörője, és hatása az elektrokémia fejlődésére. *MKL* 58 (2003) 260–264.

Inzelt: Hungarian Comets

George Inzelt: Hungarian Comets in the Sky of Electrochemistry. In: *Electrochemistry in a Divided World. Innovations in Eastern Europe in the 20th Century*. Ed. F. Scholz. Heidelberg, 2015.

Inzelt: Milestones

Inzelt, György: Milestones of the development of kinetics of electrode reactions. *Journal of Solid State Electrochemistry* 15 (2011) 1373–1389.

Izsák (szerk.): MDP-határozatok, 1948–1956

A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948–1956. Szerk. Izsák Lajos. Bp., 1998.

Jakab–Körtvélyesi (szerk.): A Magyar Tudományos Akadémia helyzete

A Magyar Tudományos Akadémia helyzete és reformlehetőségei történeti és összehasonlító kitekintéssel. Szerk. Jakab András – Körtvélyesi Zsolt. Bp., 2017.

Jakó: Ipolyi Arnold

Jakó Zsigmond: Ipolyi Arnold és a Konstantinápolyba került korvinák megtalálása. *MKsz* 105 (1989) 2. sz. 200–205.

Jancsó: Döbrentei Gábor

Jancsó Elemér: *Döbrentei Gábor élete és munkássága*. Kolozsvár, 1944.

Jéki: Központi Fizikai Kutatóintézet

Jéki László: Központi Fizikai Kutatóintézet 1950–91. In: *Magyar Tudományos Akadémia Központi Fizikai Kutatóintézet*. Szerk. Glatz Ferenc. Bp., 2000.

Jéki: Mindig izgatott

Jéki László: Mindig izgatott a „miért” kérdése. Jéki László beszélgetése Pál Lénárd akadémikussal. *FSZ* 55 (2005) 11. sz. 395–397.

József főherceg: A magyar vitézség

József főherceg: *A magyar vitézség nagy napjai (képek a háborúból)*. Bp., 1922.

József főherceg: A világháború

József főherceg: *A világháború amilyenek én láttam*. I–VII. Bp., 1926–1934.

József főherceg: Erdei magány

József főherceg: *Erdői magány és egyéb vadásztörténetek*. Bp., 1913.

József főherceg: Erdély múltja

József főherceg: *Erdély múltja*. Bp., 1941.

József főherceg: Székfoglaló

A magyar vitézség nagy napjai. (Képek a háborúból.) József főherceg Ő kir. Fensége akadémiai székfoglalója 1921[.] május 8-án. *AÉ* 32 (1921) 160–176.

József főherceg: Véres kárpáti

József főherceg: Véres kárpáti virágok. *Napkelet* 2 (1924) 6–10. sz. 97–109.

Juhász: A szellemi élet

Juhász Gyula: A szellemi élet és az Akadémia a harmincas években és a háború alatt. *MT* 37 (1992) 9. sz. 1047–1051.

Kállay: Magyarország miniszterelnöke voltam

Kállay Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944*. I–II. Bp., 2012.

Kálmán C.: Dísz-funkciók

Kálmán C. György: Dísz-funkciók: irodalmi társaságok a 20. század elején. *Partitúra* 9 (2014) 2. sz. 47–48.

Kardos (szerk.): Sej, a mi lobogónkat

Sej, a mi lobogónkat fényes szelek fújják... Népi kollégiumok, 1939–1949. Szerk. Kardos László. Bp., 1977.

Kautz: A nemzetgazdasági eszmék

Kautz Gyula: *A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon*. Pest, 1868.

Kautz: Elnöki megnyitó beszéd, 1905

Elnöki megnyitó beszéd Kautz Gyula akadémiai másodelnöktől. (Előadta a május 14-én tartott ünnepélyes közülésen.) *AÉ* 16 (1905) 6–7. sz. 263–273.

Keleti: Az Első Magyar

Keleti Gusztáv: Az Első Magyar Általános Biztosító Társaság alapítása. In: *Művészeti dolgozatok*. Bp., 1910.

Kemény: A Magyar Tudományos Akadémia palotája

Kemény Mária: *A Magyar Tudományos Akadémia palotája*. Bp., 2015.

Kerényi: „Szólnom kisebbség..”

Kerényi Ferenc: „Szólnom kisebbség, bűn a hallgatás”. *Az irodalmi élet néhány kérdése az abszolutizmus korában*. Gyula, 2005.

Keresztes (összeáll.): Az oktatást és a művelődést irányító

Az oktatást és a művelődést irányító minisztériumok vezető testületeinek napirendi jegyzékei I. Kollégiumi értekezletek 1949–1983. Összeállította: Keresztes Csaba. Bp., 2009.

Keresztury: Mindvégig

Keresztury Dezső: *Mindvégig. Arany János (1817–1882)*. Bp., 1990.

Király: Napló

Király István: *Napló 1956–1989*. Bp., 2017.

Kiss Gy.–Szilcz (összeáll.): A másik Magyarország

A másik Magyarország hangja. Dokumentumok az Írószövetség 1986-os közgyűléséről. Összeáll. Kiss Gy. Csaba – Szilcz Eszter. Lakitelek, 2016.

Kiss: Döbrentei Gábor

Kiss Jenő: Döbrentei Gábor és a magyar nyelv ügye. *MNY* 130 (2006) 1. sz. 8–13.

Kiss: Erdély-Grúz Tibor

Kiss László: Erdély-Grúz Tibor, a budapesti tudományegyetem professzora. *MKL* 58 (2003) 258–260.

Kóczián–Kölnei: The struggle

Kóczián, Mária – Kölnei, Lívia: The struggle of Gustav Schimert for the revival of homeopathy in Hungary (1908–1944). *OK* 49 (2004) 188–189. sz. 101–106.

Kodály: A magyar népdal

Kodály Zoltán: A magyar népdal strófászerkezete. In: uő: *Visszatekintés II. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok*. Közr. Bónis Ferenc. Bp., 2007.

Kodály: Az új egyetemes

Kodály Zoltán: Az új egyetemes népdalgyűjtemény tervezete. In: uő: *Visszatekintés III. Hátrahagyott írások, beszédek, nyilatkozatok*. Közr. Bónis Ferenc. Bp., 2007.

Kodály: Beköszöntő

Kodály Zoltán: Beköszöntő. In: uő: *Visszatekintés II. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok*. Közr. Bónis Ferenc. Bp., 2007.

Kodály: Élet és Akadémia

Kodály Zoltán: Élet és Akadémia. Négy elnöki megnyitó a Magyar Tudományos Akadémia közületein. In: uő: *Visszatekintés II. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok*. Közr. Bónis Ferenc. Bp., 2007.

Kodály: Közélet, vallomások

Kodály Zoltán: *Közélet, vallomások, zeneélet. Kodály Zoltán hátrahagyott írásai*. Közr. Vargyas Lajos. Bp., 1989.

Kodály: Magyar táncok

Kodály Zoltán: Magyar táncok 1729-ből. In: uő: *Visszatekintés II. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok*. Közr. Bónis Ferenc. Bp., 2007.

Kodály: Megnyitó

Kodály Zoltán: Megnyitó az 1948. március 21-i rendkívüli ünnepélyes közületein. In: uő: *Visszatekintés II. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok*. Közr. Bónis Ferenc. Bp., 2007.

Kodály: Mi a magyar a zenében?

Kodály Zoltán: Mi a magyar a zenében? In: uő: *Visszatekintés I. Írások, beszédek, nyilatkozatok*. Közr. Bónis Ferenc. Bp., 2007.

Kodály: Ötfokú hangsor

Kodály Zoltán: Ötfokú hangsor a magyar népzeneben. In: uő: *Visszatekintés II. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok*. Közr. Bónis Ferenc. Bp., 2007.

Kodolányi: A kör helyreállítása

Kodolányi Gyula: A kör helyreállítása. *Hitel* 1 (1988) 1. sz. 27–28.

Kollár: Tekintélyépítési stratégiák

Kollár Zsuzsanna: Tekintélyépítési stratégiák a Teleki családban. In: *Teleki József. Tanulmányok az Akadémiai Könyvtár*

alapítójáról és a Magyar Tudományos Akadémia első elnökéről. Szerk. Molnár Andrea. Bp., 2019.

Koncz (s. a. r.): Az utókor címére

Az utókor címére. Thienemann Tivadar hátrahagyott életrajzi feljegyzései. S. a. r. Koncz Lajos. Pécs, 2010.

Kónya: A Magyar Tudományos Tanács

Kónya Sándor: *A Magyar Tudományos Tanács (1948–1949)*. Bp., 1998. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 35.)

Kónya: A Magyar Tudományos Tanács és a Magyar Tudományos Akadémia

Kónya Sándor: A Magyar Tudományos Tanács és a Magyar Tudományos Akadémia egyesítése (1949). *MT* 35 (1990) 3. sz. 212–229.

Kónya: Akadémiai törvények

Kónya Sándor: „Magyar Akadémia állíttassék fel...” *Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek 1827–1990*. Bp., 1994. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 32.)

Kónya: Az Akadémia újjáalakulása

Kónya Sándor: Az Akadémia újjáalakulása és működése 1957-ig. In: *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975*. Főszerk. Pach Zsigmond Pál. Szerk. Vörös Antal. Bp., 1975.

Kónya: Az akadémiai tagság

Kónya Sándor: Az akadémiai tagság összetételének változásai 1945–1949. *MT* 34 (1989) 6. sz. 496–507.

Kónya: Az akadémikusok fizetéséről

Kónya Sándor: Az akadémikusok fizetéséről, tiszteletdíjáról. *MT* 103 (1996) 5. sz. 626–628.

Kónya: Balogh Jenő

Kónya Sándor: Balogh Jenő, az Akadémia főtítkára. *MT* 35 (1990) 9. sz. 1103–1112.

Kornis: A magyar politika

Kornis Gyula: *A magyar politika hősei*. Bp., 1940.

Kornis: A megújuló

Kornis Gyula: A megújuló Akadémia. *Világ* 1945. június 3. 1.

Kornis: Kultúra

Kornis Gyula: *Kultúra és politika*. Bp., 1927.

Korompay: Arany János

Korompay H. János: Arany János keresztje: a kitüntetés. *ItK* 116 (2012) 5. sz. 518–553.

Kosáry: A centralista Pesti Hírlap

Kosáry Domokos: A centralista Pesti Hírlap. In: *A magyar sajtó története I. 1705–1848*. Szerk. Kókay György. Bp., 1979.

Kosáry: Áldoznunk kell arra

Kosáry Domokos: Áldoznunk kell arra, amiben a felemelkedés ígérete van. *MT* 100 (1993) 6. sz. 657–666.

Kosáry: Egység és reform

Kosáry Domokos: Egység és reform. Elnöki megnyitó. *MT* 101 (1994) 7. sz. 759–766.

Kosáry: Felkészülten

Kosáry Domokos: Felkészülten és határozottan. Elnöki megnyitó. *MT* 103 (1996) 6. sz. 641–646.

Kosáry: „Kárpát-Európa”-kutatás

Kosáry Domokos: „Kárpát-Európa”-kutatás a Teleki Intézetben. Tóth János interjúja. *Valóság* 26 (1983) 9. sz. 32–41.

Kosáry: Korszerűsítés

Kosáry Domokos: Korszerűsítés és értékmentés. Elnöki megnyitó. *MT* 99 (1992) 6. sz. 641–647.

Kosáry: Reform

Kosáry Domokos: Reform – indulatok helyett. Elnöki megnyitó. *MT* 98 (1991) 6. sz. 641–648.

Kosáry: Társadalomtudományok

Kosáry Domokos: Társadalomtudományok. In: *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975*. Bp., 1975.

Kosáry: Tudományos stratégiánk

Kosáry Domokos: Tudományos stratégiánk alapjairól. Elnöki megnyitó. *MT* 102 (1995) 6. sz. 633–639.

Kovács: A közoktatás „fejlesztési tervei”

Kovács Éva: A közoktatás „fejlesztési tervei” 1949–1956 között. *TSZ* 54 (2012) 4. sz. 623–652.

Kovács: A Központi Fizikai Kutató

Kovács István: A Központi Fizikai Kutató Intézet szerepe a felszabadulás utáni magyar fizikai kutatás alakulásában. In: *A magyar tudomány tíz éve, 1945–1955*. Szerk. Ligeti Lajos. Bp., 1955.

Kovács: A Természettudományi Társulattól

Kovács László: A Természettudományi Társulattól a Matematikai és Fizikai Társulatig. In: *Eötvös Loránd emlékalbum*. Szerk. Dobszay Tamás – Estók János – Gyáni Gábor – Patkós András. Bp., 2019.

Kovács: Magyarországi zsidó

Kovács I. Gábor: Magyarországi zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok sorsa a holokauszt erőterében 1930-tól 1945-ig. *MJ* 25 (2014) 4. sz. 91–94.

Kovács–Melegh: Az identitás játéka

Kovács Éva – Melegh Attila: Az identitás játéka. Kísérlet Erdei Ferenc a magyar társadalom a két világháború között című tanulmányának tartalmi kibontására. In: *Vera (nem csak) a városban*. Szerk. Tóth Zoltán – Á. Varga László. Salgótarján, 1995.

Kovácsné (szerk.): Gyomaendrődi ki kicsoda?

Gyomaendrődi ki kicsoda? Szerk. Kovácsné Nagy Eszter. Gyomaendrőd, 2004.

Kozák: Márta Ferenc

Kozák Péter: *Márta Ferenc*. <https://www.nevpont.hu/palyakep/marta-ferenc-5e2b6>. (Letöltés ideje: 2022. október 21.)

Kozári: A tudományos minősítés

Kozári Monika: A tudományos minősítés rendszere Magyarországon az 1940-es évek végétől 1960-ig, az új minősítési rendszer stabilizálódásáig. *Múltunk* 60 (2015) 2. sz. 148–198.

Köpeczi: A bujdosó Rákóczi

Köpeczi Béla: *A bujdosó Rákóczi*. Bp., 1991.

Köpeczi: Erdei Ferenc

Köpeczi Béla: Erdei Ferenc, a tudománypolitikus. In: Erdei Ferenc: *Tudománypolitikai, kutatásirányítási és szervezés-tudományi tanulmányok*. Szerk. Tőkés Ottó. Bp., 1980.

Köpeczi (szerk.): Erdély története.

Erdély története. Három kötetben. Szerk. Köpeczi Béla.
1. kötet: A kezdetektől 1606-ig. 2. kötet: 1606-tól 1830-ig.
3. kötet: 1830-tól napjainkig. Bp., 1986.

Köpeczi (ed.): History of Transylvania

History of Transylvania. Ed. Béla Köpeczi. New York, 2001.

Körmendy–Mázi: „Önállás, nemzetiség..”

Körmendy Kinga – Mázi Béla: „Önállás, nemzetiség, és nemzeti nyelv nélkül még nemzet nem vergődhetett nagyobb

fényre.” 1855. február 15-én, 150 éve hunyt el gróf Teleki József nyelvész-történész, a Magyar Tudományos Akadémia első elnöke. *MT* 166 (2005) 2. sz. 225–231.

Kulcsár: Erdei Ferenc

Kulcsár Kálmán: *Erdei Ferenc*. Bp., 1988.

Lackó: Akadémia és szellemi élet

Lackó Miklós: Akadémia és szellemi élet az 1920-as években. *2000* 4 (1992) 9. sz. 53–56.

Lakatos: Ahogyan én láttam

Lakatos Géza: *Ahogyan én láttam*. Szerk. Glatz Ferenc – Sipos Péter – Antal László. Bp., 1992.

Láng: A szellemi és szervezeti

Láng István: A szellemi és szervezeti függetlenség felé. (A főtitkár beszámolója). *MT* 97 (1990) 7. sz. 774–783.

Láng: Egy életpálya

Láng István: *Egy életpálya története*. 2012. március 28. <https://greenfo.hu/hir/elhunyt-lang-istvan-akademikus-a-hazai-kornyezetvedelem-doyenje/>. (Letöltés ideje: 2022. szeptember 20.)

Láng: Folyamatos

Láng István: Folyamatos és következetes reformok. *MT* 98 (1991) 6. sz. 674–690.

Láng: Két tervciklus

Láng István: Két tervciklus határán. (A főtitkár beszámolója). *MT* 93 (1986) 6. sz. 443–452.

Láng: Osztrovszki György

Láng István: Osztrovszki György búcsúztatása. *IpSZ* 19 (1988) 4. sz. 58–59.

Láng: Reform és jövőkép

Láng István: Reform és jövőkép. *MT* 99 (1992) 6. sz. 662–667.

Láng: Történelmi múlt

Láng István: Történelmi múlt – történelmi felelősség. (A főtitkár beszámolója). *MT* 100 (1993) 6. sz. 667–677.

Lengyel Béla visszaemlékezései, 1989.

Lengyel Béla visszaemlékezései, 1989. <http://chemonet.hu/hun/olvaso/histchem/legenda/lengyel/lidx.html>. (Letöltés ideje: 2022. április 4.)

Lévai: A Duna Pozsony alatti

Lévai András: *A Duna Pozsony alatti magyar szakaszának tragédiája*, Bp., 2000.

Levie: What's in a name?

Robert De Levie: What's in a name? *Journal of Chemical Education* 77 (2000) 5. sz. 610–612.

Ligeti: Százötven éves

Ligeti Lajos: Százötven éves a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. In: *Fejezetek a 150 éves Akadémiai Könyvtár történetéből*. Bp., 1976. 5–8.

Lipták: Bognár Rezső

Lipták András: *Bognár Rezső (1913–1990)*. Bp., 2006. (Emlékbeszéd az MTA elhunyt tagjai felett).

Lónyay (ism.): Gróf Széchenyi István iratai

Gróf Széchenyi István és hátrahagyott iratai. Ismerteti gróf Lónyay Menyhért. 2. kiad. Bp., 1875.

Lónyay: A földbirtoki hitel

Lónyay Menyhért: A földbirtoki hitel, különösen a hitelintézetek. *BSZ* 2 (1857) 1–2. sz. 170–188., 381–397.

Lónyay: A nemzetgazdasági tudomány

Lónyay Menyhért: A nemzetgazdasági tudomány befolyása a jó kormányzatra. *NSZ* 1 (1874) 1. sz. 1–18.

Lónyay: Az életbiztosítás

Lónyay Menyhért: Az életbiztosítás Angliában. *BSZ* 6 (1859) 312–320.

Lónyay: Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület

Lónyay Menyhért: Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület két emlékirata és hazánk vasúti kérdése. *BSZ* 3 (Új folyam, 1865) 244–289.

Lónyay: Az úrbéri rendezés

Lónyay Menyhért: Az úrbéri rendezés és tagosítás ügyének állása Magyarországon. *SNK* 1. kötet (1865). 5–71.

Lónyay: Elnöki megnyitó beszéd

Lónyay Menyhért: Elnöki megnyitó beszéd. In: *MTAÉvk Tizenharmadik kötet. 1869–1872*. Bp., 1876.

Lónyay: Hazánk anyagi érdekeiről

Lónyay Menyhért: *Hazánk anyagi érdekeiről. Közlekedési eszközök. Kőutak, víziutak, vasutak*. Pest, 1847–1848.

Lónyay: Közügyeinkről II.

Lónyay Menyhért: *Közügyeinkről II. A Bankügy.* Bp., 1875.

Lónyay: Magyarország szerepe

Lónyay Menyhért: Magyarország szerepe Európa élelmézésében. *BSZ* 13 (1861) 271–295.

Lónyay: Tiszaszabályozás

Lónyay Menyhért: A Tiszaszabályozás története és nemzetgazdasági fontossága. In: *MAÉrt – A Philosophiai, Törvény- és Történettudományi Osztályok Közlönye.* 1. kötet. Bp., 1860.

Lovas: Pál Lénárd

Lovas István: Pál Lénárd köszöntése. *FSZ* 55 (2005) 11. sz. 388.

Ludassy: Beszélő évek

Ludassy Mária: Beszélő évek 1973. *Beszélő* 3 (1998) 4. sz. 56–61.

Lyka: Stetka Gyula

Lyka Károly: Stetka Gyula. *MM* 1 (1925) 6. sz. 358–359.

M. Kir. Hadilevéltár (szerk.): A világháború 1914–1918

A világháború 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. 1–10. Szerk. és kiad. a M. Kir. Hadilevéltár. Bp., 1928–1942.

Magyar Királyi Tanárképző

Magyar Királyi Tanárképző Intézet gyakorló főgimnáziuma. Iskolai értesítő. Bp., 1904.

Majerszky: A Sántha-ügy

Majerszky Klára: *A Sántha-ügy.* Bp., 1997.

Mann: Kultúrpolitikusok

Mann Miklós: *Kultúrpolitikusok a dualizmus korában.* Bp., 1993.

Mann: Trefort

Mann Miklós: *Trefort Ágoston élete és működése.* Bp., 1982.

Marczali: Emlékeim

Marczali Henrik: *Emlékeim.* Bp., 2000.

Márta: A tananyag nem cél

Márta Ferenc: A tananyag nem cél, hanem eszköz. *Köznevelés* 30 (1974) 2. sz.

Márta: Az elmúlt időszak

Márta Ferenc: Az elmúlt időszak mérlege. *MT* 87 (1980) 7. sz. 502–508.

Márta: Erdey-Grúz Tibor

Márta Ferenc: Erdey-Grúz Tibor (1902–1976). *KK* 46 (1976) 1–5.

Martonvölgyi: Fraknói Vilmos

Martonvölgyi László: Fraknói Vilmos. In: *Híres nyitraiak.* Szerk. Faith Fülöp. Nyitra, 1939.

Mészáros: Mester Miklós

Mészáros Máté: Mester Miklós zsidómentő tevékenysége. *MSZ* 24 (2015) 5–6. sz. 140–162.

Mink (szerk.): Rendszerváltás

Rendszerváltás. Szerk. Mink András. Bp., 2018.

Moldova: Ég a Duna

Moldova György: *Ég a Duna! – Riport a bős–nagymarosi vízlépcsőről.* Bp., 1998.

Molnár (szerk.): Tanulmányok az Akadémiai Könyvtár alapítójáról

Teleki József: *Tanulmányok az Akadémiai Könyvtár alapítójáról és a Magyar Tudományos Akadémia első elnökéről.* Szerk. Molnár Andrea. Bp., 2019.

Molnár: Eötvös Loránd, a közéleti ember

Molnár Andrea: Eötvös Loránd, a közéleti ember. In: *Eötvös Loránd emlékalbum.* Szerk. Dobszay Tamás – Estók János – Gyáni Gábor – Patkós András. Bp., 2019.

Molnár: Eötvös Loránd, az ember

Molnár Andrea: Eötvös Loránd, az ember. *Honismeret* 47 (2019) 5. sz. 36–41.

Molnár: Eötvös Loránd, az MTA elnöke

Molnár Andrea: Eötvös Loránd, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. *FSZ* 69 (2019) 3. sz. 75–79.

Móra: A hála

Móra Ferenc: A hála az Akadémia napirendjén. In: uő: *Napok, holdak, elmúlt csillagok / A fele sem tudomány.* Szerk. Vészits Ferencné. Bp., 1980.

Mózessy: Dr. Kornis Gyula

Mózessy Gergely: Dr. Kornis Gyula személyére vonatkozó források a püspöki levéltárban. *Vár – Irodalmi és közéleti folyóirat* 10 (2014) 4–5 sz. 30–43.

Müller: Liszenko

Müller Miklós: Liszenko emlékezetes előadása a Magyar Tudományos Akadémián, 1960-ban. *MT* 172 (2011) 11. sz. 1355–1359.

Náday–Sáfrán: Történeti kutatások

Náday Károly – Sáfrán Györgyi: *Történeti kutatások Kufsteinban. Czuczor Gergely rabsága.* Bp., 1984.

Nádor: Tisztítsák meg

Nádor György: Tisztítsák meg a Tudományos Akadémiát, ahol „ottfelejtették” a múlt szellemi képviselőit. Rusznyák István nyilatkozata a tisztogatás sürgősségéről. *Igaz Szó* 3 (1947. július 2.) 26. sz.

Nagy (szerk.): Magyar tudóslexikon

Magyar tudóslexikon A-tól Zs-ig. Szerk. Nagy Ferenc. Bp., 1997.

Nagy: A Miskolci Testvérgyülekezet

Nagy Ágoston: *A Miskolci Testvérgyülekezet története.* Szakdolgozat. Kézirat. (Baptista Teológiai Akadémia) Bp., 2005.

Nagy: Agrártudósaink

Nagy Imre: Agrártudósaink és mezőgazdasági szakembereink feladatai a mezőgazdasági termelés gyors fellendítésében. In: uő: *Egy évtized. Válogatott beszédek és írások, 1945–1947.* II. Bp., 1954.

Nagy: Magyarország

Nagy Miklós Mihály: *Magyarország az első világháborúban. Térképek történelmi áttekintéssel.* Bp., 2014.

Nánay: Az államforma

Nánay Mihály: Az államforma és államfő kérdése 1918–1920. In: *Apponyi beszédétől a határmegállapító bizottságok munkájának befejezéséig.* Szerk. Gulyás László. Szeged, 2021. (A trianoni békediktátum története hét kötetben 3.)

Nánay: Életrajz és emlékiratok

Nánay Mihály: Életrajz és emlékiratok – megjegyzések egy 20. századi biográfia kapcsán. In: *Széljegyzetek Magyarország történetéhez.* Szerk. Illik Péter. Bp., 2016.

Nánay: Habsburg József főherceg

Nánay Mihály: *Habsburg József főherceg. A katona és a politikus 1914–1924.* Bp., 2018.

Nánay: Habsburg József főherceg, a homo regius

Nánay Mihály: Habsburg József főherceg, a homo regius. In: *1919 – A nagy szétesés.* Szerk. Hermann Róbert – Ligeti Dávid. Bp., 2020.

Nánay: József főherceg

Nánay Mihály: József főherceg mint az ellenforradalom egyik vezéralakja. In: *„Valami fáj, ami nincs”. A trianoni békekötés előzményei és következményei.* Szerk. Anka László. Bp., 2020.

Nánay: Magyarra lett Habsburgok

Nánay Mihály: *Magyarra lett Habsburgok. A Habsburgok magyar ága.* Bp., 2015.

Nánay: Miért ő?

Nánay Mihály: Miért ő? Habsburg József főherceg az Akadémia élén – 1936–1944. *Rubicon* 29 (2018) 2. sz. 44–45.

Németh: A magyar irodalomkritikai gondolkodás

Németh G. Béla: *A magyar irodalomkritikai gondolkodás a pozitívizmus korában: a kiegyezéstől a századfordulóig. (Irodalomtudomány és kritika).* Bp., 1981.

Németh–Erdey–Grúz–Lukinich–Andreánszky: Jelentés a háborús károkról

Németh Gyula – Erdey-Grúz Tibor – Lukinich Imre – Andreánszky Gábor: Jelentés a háborús károkról. Jegyzőkönyv az Igazgatótanács által kiküldött bizottságnak 1948. június 28-án tartott üléséről. *AE* 56 (1948) 480. sz. 70–76.

N. Szabó: Az orvoselit

N. Szabó József: Az orvoselit és a politikai változások (1945–1946). *Valóság* 41 (1998) 1. sz. 92–99.

Nyári: Menekültek

Nyári Gábor: *Menekültek az új hazában. A német és osztrák területeken élő magyar emigráció története.* Bp., 2018.

Ö. Kovács: A paraszti társadalom

Ö. Kovács József: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete. 1945–1965.* Bp., 2012.

Oltványi (szerk.): Bajza József Toldy Ferencnek

Bajza József Toldy Ferencnek. Pest, 1830. április 9. In: *Bajza József és Toldy Ferenc levelezése.* Szerk. Oltványi Ambrus. Bp., 1969.

Pach (főszerk.): Másfél évszázad

A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975. Főszerk. Pach Zsigmond Pál. Szerk. Vörös Antal. Bp., 1975.

Paksa: Magyar népzene-történet

Paksa Katalin: *Magyar népzene-történet.* Bp., 2012.

Pál: A társadalmi-gazdasági fejlődés

Pál Lénárd: A társadalmi-gazdasági fejlődés szolgálatában. *MT* 88 (1981) 6. sz. 420–428.

Pál: A tudomány újat teremtő

Pál Lénárd: A tudomány újat teremtő hivatása. *MT* 88 (1981) 1. sz. 1–4.

Pál: Aggodalom és reménység

Pál Lénárd: Aggodalom és reménység. *Új Tükör* 23 (1986) 23. sz. 5.

Pál: Elgondolások

Pál Lénárd: Elgondolások az akadémiai tudományos kutatás távlatairól. *MT* 91 (1984) 6. sz. 429–440.

Pál: Halványuló emlékeim

Pál Lénárd: Halványuló emlékeim az 50 éve alapított KFKI-ról. *MT* 46 (2001) 1. sz. 66–82.

Pál: Jelenünk és jövőnk

Pál Lénárd: Jelenünk és jövőnk a tudomány tükrében. *MT* 90 (1983) 6. sz. 423–432.

Pál: Ment-e a könyvek

Pál Lénárd: Ment-e a könyvek által...? *ÉS* 29 (1985) 34. sz. 1.

Pál: Mit kaptam

Pál Lénárd: Mit kaptam útravalóul? *Köznevelés* 32 (1976) 44. sz. 9.

Pál: Szabó Ferenc

Pál Lénárd: Szabó Ferenc (1926–2002). *MT* 109 (2002) 10. sz. 1389–1391.

Palló (szerk.): Akadémiai album II.

Akadémiai album II. Az MTA főtitkárai. Szerk. Palló Gábor. Bp., 2008.

Pandula: A magyar Corvin-lánc

Pandula Attila: A magyar Corvin-lánc, a magyar Corvin-koszorú és a magyar Corvin-díszjelvény története. *NK* 90–91 (1991–1992) 1. sz. 171–185.

Pannonhalmi: Kutatási pályázat

Pannonhalmi Kálmán: Kutatási pályázat – Kérdőjelekkel. *MT* 92 (1985) 6. sz. 467–469.

Papp: A magyar népi

Papp István: *A magyar népi mozgalom története. 1920–1990.* Bp., 2012.

Papp: Fehér Lajos

Papp István: *Fehér Lajos. Egy népi kommunista politikus pályaképe.* Bp.–Pécs, 2017.

Pázsit: Együtt dolgozni

Pázsit Imre: Együtt dolgozni Pál Lénárddal. *FSZ* 65 (2015) 11. sz. 367–371.

Pázsit: Nem halványuló

Pázsit Imre: Nem halványuló emlékeim Pál Lénárdról. *FSZ* 70 (2020) 10. sz. 334–336.

Péntek: A nyelvújítás

Péntek János: A nyelvújítás elfeledett tudós nyelvésze, gróf Teleki József. In: *„Anyai nyelvünk pallérozása”. Teleki József, az ismeretlen nyelvújító.* Szerk. Szabó Ádám. Bp., 2020.

Péteri: Születésnap ajándék

Péteri György: Születésnap ajándék Sztálinnak. Vázlat a Magyar Tudományos Akadémia államosításának történetéhez 1945–49. *Századvég* (1989) 1–2. sz. 18–35.

Petz: Heinrich Gusztáv

Petz Gedeon: Heinrich Gusztáv (1845–1922). *EPhK* 46 (1922) 3–5.

Pintér: Heinrich Gusztáv

Pintér Jenő: Heinrich Gusztáv emlékezete. *A Kisfaludy Társaság Évlapjai 1923–1924* 56 (Új folyam) 99–106.

Piróth: Százhetvenből húsz

Piróth Eszter: Százhetvenből húsz. *TermVil* 142 (2011) 5. sz.

Polyák: Hallgatók a diktatúrában

Polyák Petra: *Hallgatók a diktatúrában. Fegyelmi eljárások a Rákosi-korszak felsőoktatási intézményeiben (1948–1956).* Doktori (PhD-) értekezés. Pécs, 2020.

Pótó: 1956 az Akadémián

Pótó János: 1956 az Akadémián. *TSZ* 48 (2006) 1–2. sz. 53–90.

Pótó: Harmadik nekifutásra

Pótó János: Harmadik nekifutásra. A Magyar Tudományos Akadémia „átszervezése”, 1948–1949. *TSZ* 36 (1994) 1–2. sz. 79–110.

Pozsonyi: A vásárosnaményi Eötvös család

Pozsonyi József: A vásárosnaményi Eötvös család. *Honismeret* 47 (2019) 5. sz. 3–9.

PPTÉ almanach, 1933–1934

A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem almanachja, 1933–1934. Bp., 1934.

PPTE almanach, 1940–1941

A budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem almanachja, 1940–1941. Bp., 1941.

PPTE tanrend, 1949/1950

A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1949/1950. II. félévi tanrendje. Bp., 1950.

Prékopa: Pál Lénárd

Prékopa András: Pál Lénárd doktori értekezésének nyilvános vitája. *MTAMFOK* 11 (1961) 1. sz. 107–110.

Pukánszky: A százéves magyar

Pukánszky Béla: A százéves magyar irodalomtudomány. *Széphalom* 2 (1928) 3–4. sz. 81–93.

Pulszky: Életem és korom

Pulszky Ferenc: *Életem és korom*. I. Bp., 1958.

R. Várkonyi Ágnes: A pozitivisták történeteszmélete

R. Várkonyi Ágnes: *A pozitivisták történeteszmélete a magyar történetírásban*. I–II. Bp., 1973.

R. Várkonyi: Polgári és nemesi

R. Várkonyi Ágnes: Polgári és nemesi, racionális és romantikus tudománypolitikai elvek ütközésén. In: *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975*. Főszerk. Pach Zsigmond Pál. Szerk. Vörös Antal. Bp., 1975.

R. Várkonyi: Törvényen kívüliségben

R. Várkonyi Ágnes: Törvényen kívüliségben. In: *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975*. Főszerk. Pach Zsigmond Pál. Szerk. Vörös Antal. Bp., 1975.

Radnai: Eötvös Loránd, a természettudós

Radnai Gyula: Eötvös Loránd, a természettudós. In: *Eötvös Loránd emlékalbum*. Szerk. Dobszay Tamás – Estók János – Gyáni Gábor – Patkós András. Bp., 2019.

Rainer M.: Nagy Imre

Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz 2. 1953–1958*. Bp., 1999.

Réthelyi: Összefoglaló

Réthelyi Miklós: Összefoglaló. In: *Az ember anatómiájának atlasza*. I–II. Szerk. Kiss Ferenc – Szentágothai János. Bp., 2012.

Retter: Eduard Sprangers

Retter, Hein: Eduard Sprangers Beziehungen zu Ungarn. Der Briefwechsel mit Kemény, Kornis und Prohászka. *Pädagogische Rundschau* 41 (1987) 313–325.

Retter: Ein Brief

Retter, Hein: Ein Brief von Julius Kornis an Eduard Spranger. In: *Zur Kritik und Neuorientierung der Pädagogik im 20. Jahrhundert*. Hrsg. Hein Retter – G. Meyer-Willner. Hildesheim, 1987.

Révai: Írók – könyvek – kiadók

Révai Mór János: *Írók – könyvek – kiadók. Egy magyar könyvkiadó emlékiratai*. Bp., 1920. (Reprint: Bp., 2006.)

Rohonyi: A magyar romantika

Rohonyi Zoltán: *A magyar romantika kezdetei*. Bukarest, 1975.

Romány: Erdei Ferenc

Romány Pál: Erdei Ferenc (1910–1971). In: *Emlékbeszéd* 2001. Szerk. Glatz Ferenc. Bp., 2002.

Romsics (szerk.): Magyarország az első világháborúban

Magyarország az első világháborúban. Szerk. Romsics Ignác. Bp., 2010.

Romsics: Clio bűvöletében

Romsics Ignác: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Bp., 2011.

Róna-Tas: Ligeti Lajos

Róna-Tas András: Ligeti Lajos. In: *Emlékbeszéd az MTA elhunyt tagjai felett 2002–2005*. Bp., 2006.

Rónay: Napló-töredék

Rónay Jácint: *Napló-töredék. Hetven év reményei és csalódásai*. 1–4. Pozsony, 1885–1888.

Rottler: Fraknói Vilmos

Rottler Ferenc: Fraknói Vilmos történetírói pályakezdése (1861–1871). *SZ* 103 (1969) 5–6. sz. 1046–1076.

Rozs (összeáll.): Pécsi felsőoktatási

Pécsi felsőoktatási intézmények. Összeállította Rozs András. In: *Magyarországi világi felsőoktatási intézmények az 1956-os forradalomban és szabadságharcban*. Szerk. Osváth Zsolt – Zsidi Vilmos. Bp., 2007. (A Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség Kiadványai 3.)

Rozs: A Pécsi Református

Rozs András: A Pécsi Református Egyházközség presbitériuma lelkészválasztási gyakorlatainak torzulásai az 1950-es és az 1960-as években. In: *Reformáció a Dél-Dunántúlon*. Szerk. Borsy Judit. Pécs–Kaposvár, 2019.

Rózsa: A Magyar Tudományos Akadémia palotája

Rózsa György: *A Magyar Tudományos Akadémia palotája*. Bp., 1982.

Rózsa: Honszeretet

Rózsa T. Endre: Honszeretet, politika, erkölcs. *Holmi* 22 (2010) 6. sz. 760–764.

Rusznay: A belorvostan

Dr. Rusznay István, egyetemi ny. r. tanár: A belorvostan tanítása és tanulása. *Orvosképzés* 22 (1932) 2. sz. 3–7.

Rusznay: A Kísérleti Orvostudományi Kutató Intézet

Rusznay István: A Kísérleti Orvostudományi Kutató Intézet. *MTAOTOK* 16 (1965) 1. sz. 37–44.

Rusznay: Az MTA tíz éve

Rusznay István akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke: A Magyar Tudományos Akadémia tíz éve. *AÉ* 62 (1955) 510. sz. 183–196.

Rusznay: Elnöki megnyitó

Rusznay István: Elnöki megnyitó az MTA 1970. évi CXXX. Közgyűlésén. *MT* 15 (1970) 145.

Rusznay: Kodály Zoltán sírjánál

Rusznay István: Kodály Zoltán sírjánál. *MT* 12 (1967) 4. sz. 212–213.

Rusznay: Korányi Sándor

Rusznay István: Korányi Sándor. *MT* 73 (1966) 7–8. sz. 411.

Rusznay–Földi–Szabó: A nyirokkeringés

Rusznay István – Földi Mihály – Szabó György: *A nyirokkeringés élet- és kórtana*. Bp., 1955.

Rusznay–Szent-Györgyi: Vitamin P

Rusznay, S. – A. Szent-Györgyi: Vitamin P: Flavonols as Vitamins. *Nature* 138 (1936) 27.

Sajgó: Észrevételek

Sajgó Mihály: Észrevételek a pályázati rendszerről. Öröm és ürröm – egy OTKA-nyertes szubjektív megjegyzései. *MT* 94 (1987) 5. sz. 374–377.

Sallai–Szabó: Sincero promovendi

Sallai Ágnes – Szabó Ádám: *Sincero promovendi boni publici studio. A közjó előmozdításának vágyától indíttatva. Teleki József és az Akadémiai Könyvtár*. Bp., 2019.

Schedel: A' Magyar Tudós

Schedel Ferenc: A' Magyar Tudós Társaság története. Hatodik év. 1835. nov. 16. – 1836. sept. 10-ig. Második szakasz: VII. Nagy gyűlés. In: *A' Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. III. 1834–1836*. Buda, 1837.

Schimert: A magvető

Schimert Gusztáv: *A magvető – Megtérés és hit – Isten országa*. Bp., é. n.

Schimert: Az „elveszett” fiúkról

Schimert Gusztáv: *Az „elveszett” fiúkról (a tékozló fiúról) szóló példázat*. Bp., 1942.

Schimert: Krisztus kitalálhatatlan

Schimert Gusztáv: *Krisztus kitalálhatatlan személyisége*. Bp., 1943.

Schimert: „...mivelhogy mindvégig...”

Schimert Gusztáv: *„...mivelhogy mindvégig szerette az övét”*. Bp., 1942.

Schmidt: A Thomas Mann Gymnasium

Schmidt Ildikó: A Thomas Mann Gymnasium – Deutsche Schule Budapest kéttannyelvű-e? „Kultúrák találkozása” és az idegen nyelvi kompetencia fejlesztése. *MNyokt* 17 (2011) 4. sz. 53–65.

Schöpflin: Heinrich Gusztáv

Schöpflin Aladár: Heinrich Gusztáv. *Nyugat* 15 (1922) 22. sz.

Schöpflin: Voinovich Géza könyve

Schöpflin Aladár: Voinovich Géza könyve Madáchról. *Nyugat* 9 (1916.) 3. sz.

Schweitzer: Egyetemi sikerek

Schweitzer Gábor: Egyetemi sikerek, akadémiai kudarcok. Tudománytörténeti adalékok Magyary Zoltán pályafutásához (1923–1930). In: uő: *A magyar királyi köztársaságtól a magyar köztársaságig. Közjog- és tudománytörténeti tanulmányok*. Pécs, 2017.

Sipos (szerk.): Imrédy Béla

Imrédy Béla a vádlottak padján. Szerk. Sipos Péter. Bp., 1999.

Solymosi: Pályázati rendszerünk

Solymosi Frigyes: Pályázati rendszerünk – egy pályázó opponens szemszögéből. *MT* 93 (1986) 6. sz. 485–489.

Sólyom: Fizika Magyarországon

Sólyom Jenő: *Fizika Magyarországon 1945 és 1959 között. Az egyetemi oktatás újjászervezése*. Bp., 2021.

Sólyom: Pál Lénárd

Sólyom Jenő: Pál Lénárd és a hazai szilárdtest-fizikai kutatók. *FSZ* 70 (2020) 10. (790). sz. 331–333.

Somkuti: Fraknói Vilmos

Somkuti Gabriella: Fraknói Vilmos a Széchényi Könyvtár élén. *Könyvtáros* 41 (1991) 8. sz. 481–487.

Somogyi-könyvtár

A Somogyi-könyvtár megnyitása Szegeden. *MKsz* 8 (1883) 5–6. sz. 336–339.

Somos: Kornis Gyula

Somos Róbert: *Kornis Gyula, a filozófus és politikus*. Bp., 2019.

Soós: József főherceg

Soós István: *József főherceg cigány levelezése*. Szekszárd, 2000.

Soós: Szalay László

Soós István: Szalay László, a Magyar Tudós Társaság titkára. *TSZ* 57 (2015) 3. sz. 411–440.

Soós: Utószó

Soós István: Utószó. In: Szalay László: *Válogatott történeti tanulmányok*. Szerk. Soós István. Bp., 2000. (Millenniumi Magyar Történelem. Historikusok).

Sőtér (szerk.): A magyar irodalom története

A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig. In: *A magyar irodalom története*. IV. Szerk. Sőtér István. Bp., 1978.

Sőtér: A sas

Sőtér István: *A sas és a serleg. Akadémiai arcképek*. Bp., 1975.

Standeisky: A Magyar Művészeti Tanács

Standeisky Éva: A Magyar Művészeti Tanács szerepe a kulturális intézményrendszerben a felszabadulás után. *PK* 34 (1988. szeptember) 4. sz. 94–125.

Stipta: Balogh Jenő

Stipta István: Balogh Jenő és a büntető perjog. *JSZ* 14 (2016) 1. sz. 31–40.

Stipta: Balogh Jenő, az igazságügy

Stipta István: Balogh Jenő, az igazságügy református minisztere. *JSZ* 15 (2017) 4. sz. 40–45.

S. Varga: Az Erdélyi Muzéum

S. Varga Pál: Az Erdélyi Muzéum. In: S. Varga Pál: *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Bp., 2005.

Szabodfalvi: „A napi politika...”

Szabodfalvi József: „A napi politika rontó viharai”. Moór Gyula közéleti politikai szerepvállalása az 1930-as és 1940-es években. In: *Konzervatív gondolkodók a két világháború között*. Szerk. Papp Gábor. Bp., 2016.

Szabodfalvi: Moór Gyula

Szabodfalvi József: *Moór Gyula. (Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe)*. Bp., 1994.

Szabó: A magyar énektanítás

Szabó Helga: *A magyar énektanítás kálváriája. I.* Bp., é. n.

Szabó: A távlati tudományos

Szabó Kálmán: A távlati tudományos kutatási terv országos szintű feladatai. A szocialista vállalat. *MT* 21 (1974) 1. sz. 1–8.

Szabó: A Teleki család

Szabó Ádám: A Teleki család és a könyvek. In: *Teleki József. Tanulmányok az Akadémiai Könyvtár alapítójáról és a Magyar Tudományos Akadémia első elnökéről*. Szerk. Molnár Andrea. Bp., 2019.

Szabó: Beszámoló

Szabó Zoltán: Beszámoló angliai és római tanulmányutamról. *MTAKTOK* 18 (1962) 4. sz. 627–635.

Szabó: Eötvös József

Szabó Zoltán: Eötvös József, a geofizikus. *Honismeret* 47 (2019) 5. sz. 9–18.

Szabó: Teleki gyűjtemény

Szabó Ádám: Teleki gyűjtemény az Akadémián. Az Akadémiai Könyvtár alapító állományának története és rekonstrukciója. In: *Teleki József. Tanulmányok az Akadémiai Könyvtár alapítójáról és a Magyar Tudományos Akadémia első elnökéről*. Szerk. Molnár Andrea. Bp., 2019.

Szajbély: A nemzeti narratíva

Szajbély Mihály: *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*. Bp., 2005.

Szakadát–Kelemen: Karriertípusok

Szakadát István – Kelemen Gábor: Karriertípusok és mobilitási csatornák a magyar kommunista párton belül (1945–1989). In:

Magyar társadalomtörténeti olvasókönyv 1945-től napjainkig.
Szerk. Valuch Tibor. Bp., 2004.

Szála: Id. Szily Kálmán

Szála Erzsébet: *Id. Szily Kálmán, a tudománytörténész.* Bp., 2008.

Szalay: Visszaemlékezés

Szalay Imre: Visszaemlékezés Trefort Ágostonra. *BSZ* 138 (1909) 388–390.

Székely: A központi államigazgatás

Székely Vera: *A központi államigazgatás tisztségviselői a dualizmus korában 1. rész: Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium.* Bp., 1979. (Forrástudományi Segédletek 1.)

Szekér: Fedőneve: Marslakó

Szekér Nóra: Fedőneve: Marslakó. A magyar tudósemigráció megfigyelése Szilárd Leó példáján keresztül. In: *Titkos hidak. Az állambiztonság és az emigráció kapcsolatai 1945–1989.* Szerk. Palasik Mária – Pócs Nándor. Pécs, 2021.

Szelei: A Magyar Tudományos Akadémia

Szelei László: A Magyar Tudományos Akadémia újjászületése 1945–1949. *MT* 14 (1969) 12. sz. 780–790.

Szentágothai et al.: Iskola és műveltség

Szentágothai János et al.: Iskola és műveltség. Az Akadémia közreműködése az ezredforduló alpműveltségének megszervezésében. *MT* 82 (1975) 3. sz. 129–169.

Szentágothai: „Szégyenteljesen...”

Szentágothai János: „Szégyenteljesen részt vettünk benne”. 1944. március 19. *Beszélő* 5 (1994) 11. sz. 6–7.

Szentágothai: Búcsú Erdey-Grúz Tibortól

Szentágothai János: Búcsú Erdey-Grúz Tibortól. *MT* 23 (1976) 10. sz. 593.

Szentágothai: Édesanyám főztje

S. A.: Szentágothai János: Édesanyám főztje. *Magyar Konyha* 14 (1990) 3. sz. 6–7.

Szentágothai: Tudat és keresztyén hit

Szentágothai János: Tudat és keresztyén hit. *Confessio* 15 (1991) 4. sz. 21–27.

Szentágothai: Ulyssesként

Szentágothai János: Ulyssesként az agy körül. *MT* 173 (2012) 11. sz. 1282–1302.

Szentgyörgyi: „Először abból...”

Szentgyörgyi Zsuzsa: „Először abból indulok ki: lehet, hogy a másíknak igaza van.” Beszélgetés Láng István akadémikussal. *MT* 104 (1997) 2. sz. 203–214.

Szentgyörgyi: Célkitűzések

Szentgyörgyi Mária: *Célkitűzések és reformtörekvések a Magyar Tudományos Akadémián 1831–1945.* Bp., 1973. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai 69.)

Szent-Györgyi: In remembrance

Szent-Györgyi, Albert: In remembrance of István Rusznyák my fellow professor. *Acta Medica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32 (1975) 3–4. sz. 191.

Szépe: Ceruzahegyezési

Szépe György: Ceruzahegyezési forgácsok Szentágothai Jánosról. In: *uő: Nyelvészportrék. Segítség a nyelvészet tanulmányozásához.* Bp., 2013.

Szilágyi: Arany János

Szilágyi Márton: Arany János társadalmi státuszának változásai. In: *uő: Hagyománytörések. Tanulmányok az 1840-es évek magyar irodalmáról.* Bp., 2016.

Szilágyi: Az eredeti dilemmái

Szilágyi Márton: Az eredeti dilemmái. Az 1772-es korszakhatár kérdéséhez. *Irodalomtörténet* 101 (2020) 3. sz. 255–270.

Szilágyi: Egy nemzeti ügy

Szilágyi Márton: Egy nemzeti ügy. Vörösmarty temetése. *SZ* 151 (2017) 3. sz. 537–548.

Szilágyi: Föld és hatalom

Szilágyi Zsolt: *Föld és hatalom.* Bp., 2017.

Szilágyi: Móricz Zsigmond

Szilágyi Zsófia: Móricz Zsigmond és a nyilvánosság. *ÉS* 54 (2010) 33. sz. 13.

Szily: A Hamilton-féle elv

Szily Kálmán: *A Hamilton-féle elv és a mechanikai hő-elmélet második főtétele.* Pest, 1871.

Szily: A magyar nyelvújítás szótára

Szily Kálmán: *A magyar nyelvújítás szótára. A legkedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével. 1–2.* Bp., 1902–1908.

Szily: Arany János

Szily Kálmán: Arany János mint főtítkár. *AÉ* 4 (1893) 6. 330–337.

Szily: Véleménye a Gauss és Bolyai

Szily Kálmán: Véleménye a Gauss és Bolyai közt folyt levelezés kiadásának szükségességéről. *ML* 3 (1878) 28. sz. 249–252.

Szily–Viszota: A Magyar Tudományos Akadémia

Szily Kálmán – Viszota Gyula: *A Magyar Tudományos Akadémia Széchenyi-Múzeumának tárgyjegyzéke*. Bp., 1905.

Szinnyei: Fraknói Vilmos

Szinnyei József: Fraknói Vilmos. In: *Magyar írók élete és munkái*. III. Bp., 1894.

Szinnyei: Horváth Mihály

Szinnyei József: *Horváth Mihály és Szalay László*. Bp., 1885. (Magyar Helikon 50.)

Szinnyei: Magyar írók

Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. II. Bp., 1893.

Szinnyei–Szinnyei: Magyarország természettudományi

id. Szinnyei József – ifj. Szinnyei József: *Magyarország természettudományi és matematikai könyvészete 1472–1875*. Bp., 1878.

Sztaricskai: Bognár Rezső

Sztaricskai Ferenc: Bognár Rezső (1913–1990) emlékezete nyolcvanötödik születésnapján. *DSZ* 6 (1998) 2. sz. 257–272.

Tábor: A váratlan kultúra

Tábor Ádám: *A váratlan kultúra: Esszék a magyar neoavant-gárd irodalomról és művészetről*. Bp., 1997.

Tábori: Művészi emlékeink

Tábori Kornél: Művészi emlékeink külföldön. In: *A Pesti Hirlap Nagy Naptára* 40 (1930).

Takács: A származási kategorizálás

Takács Róbert: *A származási kategorizálás megszüntetése, 1962–1963*. Bp., 2008.

Tallián: Bartók Béla

Tallián Tibor: *Bartók Béla*. Bp., 2016.

Tandori: Megemlékezés

Tandori Károly: Megemlékezés. Alexits György 1899–1978. *MT* 86 (1979) 1. sz. 78–80.

Tarján: Valahol

Tarján Imre: Valahol a tudós is ember. *TermVil* 127 (1996) 562–565.

Tasiné: Szent-Györgyi Albert

Tasiné Csúcs Ildikó Mária: *Szent-Györgyi Albert politikai és közéleti tevékenysége Magyarországon*. Eger, 2019. (Doktori disszertáció).

Tasiné: Szent-Györgyi Albert 2023

Tasiné Csúcs Ildikó Mária: *Szent-Györgyi Albert, a tudós politikus*. Bp., 2023.

T. Erdélyi: Az Akadémia

T. Erdélyi Ilona: Az Akadémia tagjainak „magatartása” 1848–49-ben. „Igazolás az alább megnevezett magyar Tudós Társasági tagok politikai magatartásáról”. *MT* 86 (1979) 5. sz. 395–401.

Tétényi: Pál Lénárd

Tétényi Pál: Pál Lénárd és a Központi Fizikai Kutatóintézet – a szomszéd szemével. *FSZ* 55 (2005) 11. sz. 393–394.

Thirring: Akadémiánk

Thirring Gusztáv: Akadémiánk és a hazai statisztika. In: *A Magyar Tudományos Akadémia első évszázada. Az alapítás századik évfordulója alkalmával tartott előadások folytatása*. II. Bp., 1928.

Tilkovszky: A Magyar Tudományos Akadémia, 1918–19

Tilkovszky Lóránt: A Magyar Tudományos Akadémia az 1918–19. évi forradalmak idején. In: *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975*. Főszerk. Pach Zsigmond Pál. Szerk. Vörös Antal. Bp., 1975.

Tilkovszky: Az Akadémiára

Tilkovszky Lóránt: Az Akadémiára az ellenforradalom árnya borul. In: *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975*. Főszerk. Pach Zsigmond Pál. Szerk. Vörös Antal. Bp., 1975.

Tilkovszky: Kodály Zoltán

Tilkovszky Loránt: Kodály Zoltán a Magyar Tudományos Akadémia élén (1946–1949). *MTANYIÖK* 33 (1982) 40–46.

Tilkovszky–Kosáry–Vekerdi–Makkai: A Magyar Tudományos Akadémia

Tilkovszky Lóránt – Kosáry Domokos – Vekerdi László – Makkai László: A Magyar Tudományos Akadémia az ellenforradalmi korszakban. 1919–1945. In: *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975*. Főszerk. Pach Zsigmond Pál. Szerk. Vörös Antal. Bp., 1975.

Timár: Erdei Ferenc és Mendöl Tibor

Timár Lajos: Erdei Ferenc és Mendöl Tibor vitái az alföldi várostípusokról, a város és vidéke kapcsolatáról. In: *A népi mozgalom és a magyar társadalom. Tudományos tanácskozás a szárszói találkozó 50. évfordulója alkalmából*. Szerk. Sipos Levente – Tóth Pál Péter. Bp., 1997.

Toldy: A magyar nemzeti irodalom

Toldy Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története*. Második, javított kiadás. Első kötet. Pest, 1852.

Toldy: Emlékbeszéd

Toldy Ferenc: *Emlékbeszéd gróf Teleki József M. Academiai elnök felett*. Tartatott A M. Akadémiában 1855. február 26. Toldy Ferenc titoknok által. Pest, 1855.

Toldy: Gyászbeszéd

Toldy Ferenc: Gyászbeszéd Döbrentei Gábor felett. In: uő: *Irodalmi beszédei I. Gyász- és emlékbeszédek 1833–1855*. Pest, 1872.

Toldy: Teleki József

Toldy Ferenc: Teleki József. *AÉ* 1 (1890) 567–568.

Tomasz: Zuzmótermesztőnek

Tomasz Gábor: Zuzmótermesztőnek küldtek Ivanovoba – Interjú Láng István akadémikussal. *Educatio* 14 (2005) 2. sz. 395–403.

Tóth: Az Eötvös-kráter

Tóth Imre: Az Eötvös-kráter a Holdon. *Meteor* 49 (2019) 4. sz. 28–31.

Trefort: Beszéd

Trefort Ágoston: *Beszédek és levelek*. Bp., 1888.

Trefort: Emlékbeszédek

Trefort Ágoston: *Emlékbeszédek és tanulmányok*. Bp., 1881.

Trefort: Kiseb dolgozatok

Trefort Ágoston: *Kiseb dolgozatok az irodalom, közgazdaság és politika köréből*. Bp., 1882.

Trefort: Ujabb emlékbeszédek

Trefort Ágoston: *Ujabb emlékbeszédek és tanulmányok*. Bp., 1887.

Tusor: Monumenta

Tusor Péter: *Monumenta és Collectanea. Magyar történeti kutatások a Vatikánban (1881–2021)*. Budapest–Róma, 2022. (Collectanea Vaticana Hungariae I/20.)

T. Varga: Jegyzőkönyv

T. Varga György (közread): *Jegyzőkönyv a szovjet és a magyar párt- és állami vezetők tárgyalásairól (1953. június 13–16.) Múltunk* (1992) 2–3. sz. 234–269.

Ujváry: Hóman Bálint pere

Ujváry Gábor: Hóman Bálint 1946-os népbíróági pere és annak következményei. In: *Hóman Bálint és népbíróági pere*. Szerk. Ujváry Gábor. Bp., 2019.

Ujváry: Hóman Bálint rehabilitálása

Ujváry Gábor: Hóman Bálint rehabilitálása. *Rubicon* 26 (2015) 4. sz. 48–61.

Ujváry: Kornis Gyula és Moór Gyula

Ujváry Gábor: Kornis Gyula és Moór Gyula a Magyar Tudományos Akadémia élén 1945–1946. *Rubicon* 29 (2018) 2. sz. 46–51.

Ügyrend (1869)

A Magyar Tudományos Akadémia ügyrendje (1869). In: Kónya Sándor: *„Magyar Akadémia állíttassék fel...” Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek 1827–1990*. Bp., 1994. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 32.)

Ügyrend módosítása (1934)

A Magyar Tudományos Akadémia ügyrendjének módosítása. *AÉ* 44 (1934. április–szeptember) 457. sz. 302–303.

Vaderna: A Conversations-lexikoni pör

Vaderna Gábor: A Conversations-lexikoni pör. In: Vaderna Gábor: *Élet és irodalom. Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében*. Bp., 2013.

Vaderna: Élet és irodalom

Vaderna Gábor: *Élet és irodalom. Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében*. Bp., 2013.

Vaderna: Két költő

Vaderna Gábor: Két költő és az érzékeny filológus. Döbrentei Gábor esete gróf Teleki Ferencsel és Berzsényi Dániellel. *FK* 61 (2015) 2. sz. 279–306.

Várady (közzéteszi): A Budapest IX. kerületi

A Budapest IX. kerületi Állami Fáy András Gimnázium 29. számú évkönyve az 1945–46. iskolai évről. Közzéteszi Várady Zoltán. Bp., 1946.

Varga: Az agrárlobbi

Varga Zsuzsanna: *Az agrárlobbi tündöklése és bukása az államszocializmus időszakában*. Bp., 2013.

Varga: Egy hiányzó fejezet

Varga Zsuzsanna: Egy hiányzó fejezet Erdei Ferenc életútjából. In: *Közép-európai arcképcsarnok, 20. század*. Szerk. Lukács István – Majoros István. Bp., 2018.

Varga: Erdei Ferenc

Varga Zsuzsanna: Erdei Ferenc és az agrárlobbi. In: *Magyar agrárpolitikusok a XIX. és a XX. században*. Szerk. Sipos Levente. Bp., 2010.

Varga: József főherceg

Varga Endre: József főherceg: A világháború, amilyenek én láttam. *SZ* 63 (1935) 1–3. sz. 121–122.

Vásárhelyi: Az ártatlanság kora

Vásárhelyi Mária: *Az ártatlanság kora. Előjáték a rendszerváltáshoz: a TDDSZ és a Liga születésének története*. Pozsony, 2008.

Vass (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai, 1967–1970

A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1967–1970. Szerk. Vass Henrik. Bp., 1974.

Viczián: Fraknói Vilmos

[Viczián János]: Fraknói Vilmos. In: *Magyar katolikus lexikon*. III. Főszerk. Diós István. Szerk. Viczián János. Bp., 1997.

Vikár: Lónyay Menyhért grófról

Vikár Béla: Lónyay Menyhért grófról. *MS* 2 (1884–1885) 278–281.

Viszota (szerk.): Gróf Széchenyi István naplói

Gróf Széchenyi István naplói. 1–6. Szerk. Viszota Gyula. Bp., 1925–1936.

Viszota: Széchenyi

Viszota Gyula: Széchenyi első négy művének nyelvéről. *MNyelv* 12 (1916) 195–207.

Vizi: Az „Orsós-ügy”

Vizi E. Szilveszter: Az „Orsós-ügy” avagy a tudós felelőssége. *MT* 101 (1994) 3. sz. 326–334.

Voinovich: Arany János

Voinovich Géza: *Arany János életrajza*. Bp., 2019.

Vörös: A dualizmus évtizedei

Vörös Antal: A dualizmus évtizedei. In: *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975*. Bp., 1975.

Vörös: Eötvös Loránd elképzelései

Vörös Katalin: Eötvös Loránd elképzelései a felsőoktatásról az európai tendenciák tükrében. In: *Perspektívák a neveléstudományban*. Szerk. Benedek Dániel – Vadász Viola. Pécs, 2013.

Vörös–Kosáry–Vekérdi–Makkai: A dualizmus évtizedei

Vörös Antal – Kosáry Domokos – Vekérdi László – Makkai László: A dualizmus évtizedei 1867–1918. In: *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975*. Főszerk. Pach Zsigmond Pál. Szerk. Vörös Antal. Bp., 1975.

Wéber: Toldy Ferenc

Wéber Antal: *Toldy Ferenc*. Bp., 1986.

Zárug: Tudós-politikusok kora

Zárug Péter Farkas: *Tudós-politikusok kora. Az MTA elnökök politikusi mintája a dualizmusban*. Bp., 2021.

Zilahy: Elnökválasztás

Zilahy Lajos: Elnökválasztás az Akadémián. *Magyarország* 1936. március 1.

Zsidi: The rehabilitation

Zsidi Bernát: The rehabilitation of the Budapest School at the Hungarian Academy of Sciences (1988–1990). In: *XI. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia 2022. Tanulmánykötet*. Szerk. Kajos Luca Fanni – Bali Cintia – Dr. Puskás Tamás – Szabó Rebeka. Pécs, 2022.

Képjegyzék

Johann Nepomuk Ender: A Magyar Tudományos Akadémia díszcímere, 1834
Olaj, vászon, 273 × 189 cm. Jelezve balra lent: „Johann. Ender. pinx. 1834”
Felirat jobbra lent: „A' M. Academiának emlékül G. Széchenyi István. 1834”; a pajzs közepén: „Borúra derü 1831”
A „társaság' czímerét tevő allegorikai ábrázolat” (21. ülés 1834. június 4. MTA KIK KRKGY, K 1390, A' magyar tudós Társaság' Héti ülései' Jegyzőkönyve. 1834. fol. 92v.) az alapító, gróf Széchenyi István megrendelésére készült, és Johann Nepomuk Ender bécsi biedermeier festő műve. 1834 kora nyarán érkezett a Társaság gyűléstermébe, és azóta is a tudós közösség mint szellemi birodalom és mint intézmény megkülönböztető jegye.
© Szelényi Károly / Magyar Képek

A 200 ÉVES AKADÉMIA ELNÖKEI ÉS FŐTITKÁRAI

1.

A képes terem. Erdélyi Mór felvétele
Megjelent: A Magyar Tudományos Akadémia palotája. Bp., 11. tábla, 1896 és 1905 között
Fénykép, 223 mm × 284 mm, karton, 324 mm × 396 mm
MTA KIK KRKGY, ltsz. Ms. 10.754

I. ELNÖKÖK

I/1.

Barabás Miklós: Teleki József, 1836
Olaj, vászon, 79,5 × 64,3 cm, jelezve jobbra középen: „festé Barabás Miklós. 1836^{ban.}”
MTA KIK KRKGY, ltsz. Kt 2
© Szelényi Károly / Magyar Képek

I/2.

Barabás Miklós: Gróf Dessewffy Emil, 1866
Olaj, vászon, 252 × 163 cm, jelezve balra lent: „Barabás M 1866”
MNM Történelmi Képcsarnok, ltsz. 2284
© Szelényi Károly / Magyar Képek

I/3.

Székely Bertalan: Báró Eötvös József, 1871
Olaj, vászon, 258 × 163 cm, jelzés nélkül
MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 165
© Szelényi Károly / Magyar Képek

I/4.

Temple János: Gróf Lónyay Menyhért, 1885
Olaj, vászon, jelezve balra lent: „Temple J. Budapest 85”
MNM Történelmi Képcsarnok, ltsz. 505
© Szelényi Károly / Magyar Képek

I/5.

Biczó Géza: Trefort Ágoston, 1893
 Olaj, vászon, 148 × 113 cm, jelezve jobbra fent: "Másolat Horovitz L. D. F. után", balra lent: "Biczó Géza"
 MNM Történelmi Képcsarnok, ltsz. 2279
 © Szelényi Károly / Magyar Képek

I/6.

Balló Ede: Báró Eötvös Loránd, 1925
 Olaj, vászon, 105,5 × 83 cm, jelezve jobbra lent: „Balló E. 1925.” MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 166
 © Szelényi Károly / Magyar Képek

I/7.

Telcs Ede: Berzeviczy Albert, 1936
 Márvány, magasság: 66 cm
 MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 756
 © Szelényi Károly / Magyar Képek

I/8.

Habsburg József Ágost főherceg. Ismeretlen fényképész felvétele, 1943
 Zselatinos ezüst, repró pozitív, fekete-fehér, 115 mm × 170 mm
 MNM Történelmi Képcsarnok, ltsz. 64.3329

I/9.

Kornis Gyula. Székely Aladár felvétele, 1935 körül
 Zselatinos ezüst, eredeti papír pozitív, fekete-fehér, 84 mm × 117 mm
 MNM Történelmi Képcsarnok, ltsz. 2225/1951 fk

I/10.

Moór Gyula. Ismeretlen fényképész felvétele, 1945 körül
 Zselatinos ezüst, eredeti papír pozitív, fekete-fehér, 105 mm × 126 mm
 MNM Történelmi Képcsarnok, ltsz. 63.1749

I/11.

Palotai Gyula: Kodály Zoltán, 1952
 Bronz, magasság: 42 cm
 MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 5
 © Szelényi Károly / Magyar Képek

I/12.

Péter Mária: Rusznyák István, 1984
 Olaj, vászon, 80 × 100 cm, jelezve jobbra lent: „Péter M.”
 MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 272
 © Szelényi Károly / Magyar Képek

I/13.

Erdey-Grúz Tibor. Ismeretlen fényképész felvétele, 20. század második fele
 Fekete-fehér
 AL, ltsz. nélkül

I/14.

Gyémánt László: Szentágothai János, 2002
 Olaj, vászon, 80 × 60 cm, jelezve balra lent: „Gyémánt”
 MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 786
 © Szelényi Károly / Magyar Képek

I/15.

Gyémánt László: Berend T. Iván, 2002
 Olaj, vászon, 80 × 60 cm, jelezve jobbra lent: „Gyémánt”
 MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 787
 © Szelényi Károly / Magyar Képek

I/16.

Gyémánt László: Kosáry Domokos, 2002
 Olaj, vászon, 80 × 60 cm, jelezve jobbra lent: „Gyémánt”
 MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 788
 © Szelényi Károly / Magyar Képek

I/17.

Gyémánt László: Glatz Ferenc, 2002
 Olaj, vászon, 80 × 60 cm, jelezve balra lent: „Gyémánt”
 MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 789
 © Szelényi Károly / Magyar Képek

I/18.

Gyémánt László: Vizi E. Szilveszter, 2003
 Olaj, vászon, 80 × 60 cm, jelezve jobbra lent: „Gyémánt”
 MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 790
 © Szelényi Károly / Magyar Képek

I/19.

Filp Csaba: Pálinkás József, 2015
 Olaj, vászon, 80 × 114 cm, jelzés nélkül
 MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 272
 © Szelényi Károly / Magyar Képek

I/20.

Czene Márta: Lovász László, 2020
 Akril, farost, 95 × 114 cm, jelzés nélkül
 MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 827
 © Szelényi Károly / Magyar Képek

I/21.

Freund Tamás. Ancsin Gábor / Képszerkesztőség Kft.
felvétele, 2020
Digitális fotó
MTA

II. FŐTITKÁROK**II/1.**

Kovács Mihály: Döbrentei Gábor, 1880-as évek
Olaj, vászon, 63 × 50 cm, jelzés nélkül
MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 141
© Szelényi Károly / Magyar Képek

II/2.

Kovács Mihály: Toldy Ferenc, 1880-as évek
Olaj, vászon, 63,5 × 50,5 cm, jelzés nélkül
MTA KIK, ltsz. Kt 32
© Szelényi Károly / Magyar Képek

II/3.

Kovács Mihály: Szalay László, 1880-as évek
Olaj, vászon, 62,5 × 50 cm, jelzés nélkül
MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 124
© Szelényi Károly / Magyar Képek

II/4.

Kovács Mihály: Arany János, 1881
Olaj, vászon, 62 × 48,5 cm, jelezve balra lent: „Kovács 1881.”
MTA KIK KRKGY, ltsz.: Képek 2-r.26.
© Szelényi Károly / Magyar Képek

II/5.

Kovács Mihály: Fraknói Vilmos, 1878
Olaj, vászon, 79 × 63 cm, jelezve jobbra lent: „Kovács M. 1878”
MNM Történelmi Képcsarnok, ltsz. 2264
© Szelényi Károly / Magyar Képek

II/6.

Biczó Géza: Szily Kálmán, 1900
Olaj, vászon, 65 × 51 cm, jelezve jobbra lent: „Biczó 1900”
MTA KIK, ltsz. Kt 30
© Szelényi Károly / Magyar Képek

II/7.

Boruth Andor: Heinrich Gusztáv, 1910-es évek
Olaj, vászon, 80 × 62 cm, jelezve jobbra lent: „Boruth”
MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 358
© Szelényi Károly / Magyar Képek

II/8.

Glatz Oszkár: Balogh Jenő, 1919
Olaj, vászon, 89 × 62 cm, jelezve jobbra lent: „Glatz 1919”
MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 128
© Szelényi Károly / Magyar Képek

II/9.

Voinovich Géza. Ismeretlen fényképész felvétele, 1935
Zselatinos ezüst, eredeti papír pozitív, fekete-fehér,
92 mm × 140 mm
MNM Történelmi Fényképtár, ltsz. 62.1238

II/10.

Alexits György. Ismeretlen fényképész felvétele, 1977
Kisfilmfelvétel, negatív, fekete-fehér, 6 × 6 cm
AL, rakt. sz. 2335/1

II/11.

Erdy-Grúz Tibor. Ismeretlen fényképész felvétele, 1976
Kisfilmfelvétel, negatív, fekete-fehér, 6 × 6 cm
AL, ltsz. C 2353/3

II/12.

Osztrovszki György. G. Fábri Zsuzsa felvétele, 1984
Tekercsfilmfelvétel, negatív, fekete-fehér, 6 × 6 cm
AL, ltsz. D 8277

II/13.

Bognár Rezső. Ismeretlen fényképész felvétele, 1970
Kisfilmfelvétel, negatív, fekete-fehér, 6 × 6 cm
AL, ltsz. D 2336

II/14.

Erdei Ferenc. Ismeretlen fényképész felvétele, 20. század első fele
Zselatinos ezüst, eredeti papír pozitív, fekete-fehér,
117 mm × 182 mm
MNM Történelmi Fényképtár, ltsz. 67.2433

II/15.

Köpeczi Béla. G. Fábri Zsuzsa felvétele, 1982
Tekercsfilmfelvétel, negatív, fekete-fehér, 6 × 6 cm
AL, ltsz. D 7670

II/16.

Márta Ferenc. G. Fábri Zsuzsa felvétele, 1983
Tekercsfilmfelvétel, negatív, fekete-fehér, 6 × 6 cm
AL, ltsz. D 7904

II/17.

Pál Lénárd. Ismeretlen fényképész felvétele, 1979
Tekercsfilmfelvétel, negatív, fekete-fehér, 6 × 6 cm
AL, ltsz. D 6042

II/18.

Láng István. G. Fábri Zsuzsa felvétele, 1982
Tekercsfilmfelvétel, negatív, fekete-fehér, 6 × 6 cm
AL, ltsz. D 7674

II/19.

Keviczky László. Ismeretlen fényképész felvétele, 2005
Digitális fotó
MTA

II/20.

Kroó Norbert. Szigeti Tamás / MTA felvétele, 2018
Digitális fotó
MTA

II/21.

Meskó Attila. G. Fábri Zsuzsa felvétele, 1991
Tekercsfilmfelvétel, negatív, fekete-fehér, 6 × 6 cm
AL, ltsz. D 10444

II/22.

Németh Tamás. mta.hu, 2016
Digitális fotó
MTA

II/23.

Török Ádám. Szigeti Tamás / MTA felvétele, 2020
Digitális fotó
MTA

II/24.

Kollár László Péter. Szigeti Tamás / MTA felvétele, 2020
Digitális fotó
MTA

KOMMEMORÁCIÓ MINT REPREZENTÁCIÓ**1.**

Az elnöki terem. Erdélyi Mór felvétele
Megjelent: *A Magyar Tudományos Akadémia palotája*. Bp.,
10. tábla, 1896 és 1905 között
Fénykép, 223 × 284 mm, karton, 324 × 396 mm
MTA KIK KRKGY, ltsz. Ms. 10.754

2.

Friedrich von Amerling: Széchenyi István, 1836
Olaj, vászon, 250 × 165 cm. Jelezve balra középen. „Fr.
Amerling 1836”
MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 97
© Szelényi Károly / Magyar Képek

3.

Restaurálási dokumentáció Döbrentei Gábor arcképéről.
Sztójka Szilárd felvétele, 1988
Fénykép, fekete-fehér, 226 × 178 mm
MTA Művészeti Gyűjtemény, Irrattár

4.

Vastagh György: Csengery Antal, 1882
Olaj, vászon, 155 × 115 cm, jelzés nélkül
MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 178
© Szelényi Károly / Magyar Képek

5.

Székely Bertalan: Szalay László, 1864
Olaj, vászon, 153 × 110 cm, jelzés nélkül
MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 15
© Szelényi Károly / Magyar Képek

6.

Barabás Miklós: Arany János, 1884
Olaj, vászon, 157 × 115 cm, jelezve balra lent:
Barabás M. 1884
MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 13
© Szelényi Károly / Magyar Képek

7.

Vastagh György: Toldy Ferenc, 1880
Olaj, vászon, 160 × 113 cm, jelzés nélkül
MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 20
© Szelényi Károly / Magyar Képek

Szerzők

Alpárné Szála Erzsébet professor emeritus, Soproni Egyetem, Soproni Berzsényi Dániel Evangélikus Líceum

Baráth Katalin történész, SZTE BTK Jelenkortörténeti Tanszék

Bárány Zsófia történész, OSZK, Lipták Dorottya Sajtótörténeti Kutatócsoport

Bartha Ákos történész, HUN-REN BTK Történettudományi Intézet

Bicskei Éva művészettörténész, MTA Művészeti Gyűjtemény

Cieger András történész, HUN-REN BTK Történettudományi Intézet

Czinege Szilvia történész, HUN-REN BTK Történettudományi Intézet

Dalos Anna zenetörténész, HUN-REN BTK Zenetudományi Intézet

Deák Ágnes történész, SZTE BTK Modernkori Magyar Történeti Tanszék

Dévényi Anna történész, MCC debreceni képviselő

Feitl Írisz történész-muzeológus, MNM Történeti Fényképtár

Fekete Norbert irodalomtörténész, Digitális Nemzeti Örökség Laboratórium – Miskolci Egyetem

Fórizs Gergely irodalomtörténész, HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet

Gali Máté történész, MCC Társadalom- és Történelemtudományi Iskola

Gángó Gábor irodalomtörténész, filozófus, HUN-REN BTK Filozófiai Intézet

Grósz András történész, levéltáros

Gyáni Gábor akadémikus, történész, kutató professor emeritus

Inzelt György vegyész, egyetemi tanár, ELTE TTK Kémiai Intézet

Lővei Pál akadémikus, művészettörténész, HUN-REN BTK Művészettörténeti Intézet

Miru György történész, DE BTK Történelmi Intézet

Nánay Mihály történész, Rubicon Intézet

Papp Barbara történész, klinikai szakpszichológus

Pók Attila történész, nyugalmazott tudományos tanácsadó

Pritz Pál történész, az ELTE magántanára

Schwarzwölder Ádám történész, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár

Soós István történész, nyugalmazott főmunkatárs

Szilágyi Adrienn történész, HUN-REN BTK Történettudományi Intézet

Takács Róbert történész, Politikátörténeti Intézet

Törő László Dávid történész, DE BTK Történelmi Intézet

Ujváry Gábor történész-levéltáros, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár

Vaderna Gábor irodalomtörténész, ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet

Varga Zsuzsanna történész, ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék

Zsidi Bernát történész-levéltáros, AL

